Iarnă la Kremlin
Rusia şi a doua venire a lui Vladimir Putin
ROBERT SERVICE

ROBERT SERVICE

Iarnă la Kremlin

Rusia și a doua venire a lui Vladimir Putin

Traducere de Adina Avramescu

EDITURA POLIROM
2020

Robert Service

Kremlin Winter

Russia and the Second Coming of Vladimir Putin

Copyright © 2019

First published 2019 by Macmillan, an imprint of Pan Macmillan,
a division of Macmillan Publishers International Limited

All rights reserved
© 2020 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-8728-2
ISBN PDF: 978-973-46-8729-9
ISBN print: 978-973-46-8260-7

Coperta: Carmen Parii
Pe copertă: c by Kremlin.ru

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu

posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

ROBERT SERVICE este membru al Academiei Britanice şi al Colegiului St Antony din Oxford, unde este profesor de istoria Rusiei; de asemenea, este membru al Institutului Hoover de la

Universitatea Stanford. A publicat mai multe volume, printre care şi elogiatele *Stalin: A Biography*, *Russia: Experiment with a People*, *Trotsky: A Biography* (Premiul Duff Cooper, 2009) şi *Comrades: A History of World Communism*. De acelaşi autor, la Editura Polirom a apărut volumul *Lenin. O biografie* (2020).

Pentru Adele şi pentru Oscar, Carla, Lara, Dylan, Joely, Keira, Phoebe şi Kai

Lista ilustraţiilor

1. Putin la ceremonia de învestire din mai 2012
(Guliver/Getty Images – AFP/Stringer)

2. Prim-ministrul Dmitri Medvedev
(Guliver/Getty Images – IURI KADOBNOV/Contributor)

3. Nikolai Patruşev, secretar al Consiliului de Securitate şi adept al politicii externe intervenţioniste
(Guliver/Getty Images – Aleksei Nikolski/Contributor)

4. Igor Secin, şeful companiei Rosneft şi omul bun la toate al lui Putin vreme de mulţi ani
(Guliver/Getty Images – TASS/Contributor)

5. Serghei Lavrov, ministru de Externe
(Guliver/Getty Images – Mihail Svetlov/Contributor)

6. Aleksei Kudrin, mult timp ministru de Finanţe, prieten al lui Putin şi ulterior un critic acceptat al politicii economice oficiale

(Guliver/Getty Images – Bloomberg/Contributor)

7. Vladislav Surkov, la un moment dat manipulator al sistemului politic multipartinic în beneficiul lui Putin. Acum, trimisul său în estul Ucrainei

(Guliver/Getty Images – Mihail Klimentiev/Contributor)

8. Viktor Ianukovici, preşedintele Ucrainei până în 2014, care şi-a sporit vizibil averea folosindu-se de funcţia sa

(Guliver/Getty Images – Bloomberg/Contributor)

9. Evgheni Primakov, pretendent la funcţia de preşedinte al Rusiei care s-a retras din cursa pentru alegerile din 2000 şi unul dintre primii promotori ai „multipolarităţii” în politica internaţională

(Guliver/Getty Images – Serghei Guneiev/Contributor)

10. Mihail Kasianov, cel dintâi prim-ministru al lui Putin şi ulterior unul dintre cei mai duri critici ai săi

(Guliver/Getty Images – Mihail Djaparidze/Contributor)

11. Boris Nemţov, adversar politic neînduplecat al lui Putin până când a fost asasinat în 2015

(Guliver/Getty Images – Epsilon/Contributor)

12. Aleksei Navalnîi, principalul critic actual al administraţiei Putin

(Guliver/Getty Images – FREDERICK FLORIN/Contributor)

13. Poster de la protestul „marşul milioanelor”, Moscova, iunie 2012

(Russian Subject Collection, Hoover Institution Archive)

14. Păpuşă gigantică a opoziţiei înfăţişându-l pe Putin ca fotbalist al Partidului Ticăloşilor şi Hoţilor

(Russian Subject Collection, Hoover Institution Archive)

15. Navalnîi pe scenă la un miting de seară în campania sa pentru primăria Moscovei, august 2012
(Russian Subject Collection, Hoover Institution Archive)

16. Poster în care se cere eliberarea membrelor formaţiei Pussy Riot, 2012
(Russian Subject Collection, Hoover Institution Archive)

Mulţumiri

Într-o zi cu vânt năprasnic, când mă aflam cu familia la cursele de cai de la Lingfield Park în 2015, fiul nostru Owain a propus să susţinem un murg irlandez scopit care nu era pe lista favoriţilor, pe numele său Putin. Venise cu ideea asta, am aflat apoi, doar pentru că voia să mă audă strigând „Haide, Putin!” pe ultima porţiune. Elegantul animal şi-a dezamăgit susţinătorii în acea zi, clasându-se abia al cincilea din nouă participanţi.

Mult mai cunoscutul Putin urmează încă să intre într-o cursă electorală fără a avea garanţia obişnuită a victoriei, iar el şi administraţia sa se află în centrul cărţii de faţă. Am ajuns să mă ocup de acest proiect după ce am fost martor în procesul *Berezovski vs Abramovici* din 2011-2012 şi în ancheta publică referitoare la asasinarea lui Litvinenko din 2015-2016. Toţi cei care au participat la aceste evenimente au putut să constate cât de încâlcită şi de profundă este legătura dintre factorii externi şi cei interni în politica rusească. Şi, de asemenea, au devenit mai conştienţi atât de pericolele şi oportunităţile vieţii publice ruseşti, cât şi de echilibrul dintre versatilitatea şi conservatorismul său.

Am beneficiat de sfaturi din partea unora dintre cei care au avut influenţă asupra treburilor Rusiei la cel mai înalt nivel. Le sunt deosebit de îndatorat lui Catherine Ashton, Toomas Hendrik Ilves, Henry Kissinger, Roderic Lyne, Micheal McFaul, Vadim Prohorov, Jean Arthur-Régibeau şi Radek Sikorski, cărora le mulţumesc pentru că mi-au împărtăşit experienţa lor în politică, diplomaţie şi drept.

Colegii de la Hoover Institution, Stanford şi St Antony's College, Oxford, au examinat cu atenţie secţiuni din această carte: recunoştinţa mea se îndreaptă spre Roy Allison, Michael Bernstam, Paul Chaisty, Charles Hill şi Amir Weiner pentru acest ajutor şi pentru numeroasele noastre conversaţii fructuoase. Le datorez de asemenea mulţumiri lui Luke Harding şi Roderic Lyne pentru lectura anumitor capitole. La Stanford am avut un schimb de idei foarte util despre Rusia contemporană cu John Dunlop, Paul Gregory şi David Holloway. Pentru o carte de acest tip, era esenţial să am lecturi cât mai extinse şi apreciez sfaturile oferite de Timothy Garton Ash, Joerg Baberowski, Peter Duncan, Chris Gerry, Robin Milner-Gulland, Philip Hanson, Dan Healey, Thomas Henriksen, Beka Kobakhidze, Svetlana McMillin, Andrew Monaghan, Keith Sidwell, Maciej Siekierski, Steve Tsang şi Alexandra Zernova.

Soţia mea, Adele Biagi, şi prietenii Bobo Lo şi Liz Teague au citit întregul manuscris. La Editura Picador, Georgina Morley a făcut acelaşi lucru. Toţi mi-au făcut numeroase şi foarte convingătoare sugestii şi şi-au exprimat unele rezerve în ce priveşte analiza mea: sper ca versiunea finală să le fi soluţionat în mod adecvat.

Merită să subliniez o problemă tehnică. În centrul capitolelor acestei cărţi se află Putin, chiar dacă el nu este nici pe departe unica sursă a tendinţelor din politica internă şi externă a Rusiei. Discursurile şi interviurile lui alcătuiesc o sursă primară importantă. Disponibile în mare parte în mediul online, ele ne permit să luăm

cunoştinţă în mod direct de ideile şi acţiunile sale – sau cel puţin de ce ar vrea el ca alţii să creadă despre ele. Dar pagina de internet a preşedinţiei nu oferă întotdeauna traduceri de încredere, aşa că am folosit de regulă propriile mele versiuni.

Abundenţa declaraţiilor sale publice nu reuşeşte însă să acopere faptul că Kremlinul lui Putin este mai secretos decât a fost vreodată cel al lui Elţîn. Din nefericire, unele relatări recente conţin pure speculaţii prezentate drept certitudini şi este important să recunoaştem că există multe necunoscute în afacerile curente ale Rusiei despre care avem cunoştinţă şi probabil un număr şi mai mare de necunoscute despre care nu ştim nimic – iar analizele occidentalilor şi orice politică derivată din ele trebuie să pornească de la ceea ce poate fi dovedit ca autentic. Rusia este prea importantă pentru ca politica sa să fie exagerată, simplificată peste măsură sau transformată în fantezie.

O bună parte din munca de documentare pentru această carte am desfăşurat-o la arhivele şi biblioteca de la Hoover Institution. Momentele de surpriză şi cele de plăcere s-au succedat pe tot parcursul examinării numeroaselor materiale preţioase despre Rusia contemporană, de la păpuşa-gigant Putin (vezi ilustraţia 14) şi jurnalul intern al FSB *Slujba bezopasnosti* până la mormanele de pamflete ale opoziţiei. Şederea mea la Hoover a fost facilitată de sprijinul primit de la Sarah Scaife Foundation, faţă de care îmi exprim cele mai calde mulţumiri. Le sunt recunoscător directorului Hoover Institution Tom Gilligan şi directorului bibliotecii şi arhivelor Eric Wakin pentru ajutorul lor indispensabil. Îi mulţumesc de asemenea agentului meu literar David Godwin pentru ajutorul său mărinimos.

Viaţa mea şi a lui Adele au devenit mai bogate odată cu venirea pe lume a nepoţilor noştri. Dedic această carte soţiei mele şi nepoţilor, fără să uit, desigur, de părinţii lor.

Robert Service
aprilie 2019

Introducere

În martie 2012, Vladimir Vladimirovici Putin a câştigat alegerile prezidenţiale din Rusia. Avea să fie cel de-al treilea mandat pentru funcţia supremă în stat şi a doua sa venire la vârful puterii şi era hotărât să împingă politica rusească, externă şi internă, înapoi în cadrul pe care-l avusese în 2008, când legea constituţională l-a împiedicat să candideze imediat pentru preşedinţie – o problemă pe care a rezolvat-o cedând funcţia protejatului său Dmitri Medvedev, cu condiţia ca el însuşi să devină prim-ministru.

Cei patru ani de mandat prezidenţial al lui Medvedev reprezentaseră însă o perioadă frustrantă pentru Putin, care fusese nevoit să stea deoparte în vreme ce Medvedev ajusta unele dintre politicile sale favorite. Când a revenit la preşedinţie, Putin a readus politica externă rusească pe o poziţie de confruntare cu America. În Rusia, a promovat tradiţionalismul social şi a întărit

instituţiile politice şi de securitate. Putin şi echipa sa erau conservatori declaraţi şi naţionalişti militanţi care urmăreau să extindă influenţa rusească dincolo de graniţele ţării. Nu tolerau niciun fel de contestare a puterii şi prestigiului Rusiei din partea celorlalte state din fosta URSS. Încercările Americii de a-şi extinde influenţa aveau să se lovească de împotrivirea Rusiei. Forţele armate ruseşti aveau să se folosească de capacitatea lor reînnoită pentru a impune voinţa Moscovei şi o campanie de propagandă avea să înceapă să cucerească inimi şi minţi pentru cauza Rusiei pretutindeni în lume. Putin pornise pe această cale în primele două mandate. Odată revenit la preşedinţie, şi-a propus să încheie călătoria.

În 2000, când moştenise iniţial puterea de la Boris Elţîn, Putin a redus arena libertăţii democratice şi civice. A relaxat controlul asupra serviciilor de securitate. A permis un cult oficial al superiorităţii sale. Până în 2004 a cultivat ideea unui parteneriat cu America, însă s-a opus intervenţiei armate americane continue în Afganistan şi în Orientul Mijlociu şi de asemenea revoluţiilor antiautoritariste din Ucraina şi din alte părţi. Putin a întărit controlul statului asupra societăţii şi economiei şi a lansat o provocare la adresa politicii internaţionale. În timpul mandatului lui Medvedev, a luat hotărârea ca odată reinstalat în funcţia supremă să reînvie propriul

său tip de politică. Victoriile în alegeri din 2012 şi 2018 i-au oferit din plin posibilitatea de a face acest lucru. În 2024, când mandatul său va ajunge la final, Putin va avea 71 de ani. Nimeni nu ştie dacă până atunci el se va fi decis să modifice constituţia ţării în aşa fel încât să poată candida pentru al cincilea mandat.

Politica internă şi externă a Rusiei evocă un amestec de teamă, respect şi admiraţie în întreaga lume. Există un tir neîntrerupt al comentariilor ostile la adresa lui Putin şi a administraţiei sale, care fac trimitere la o serie lungă de asasinate, infracţiuni cibernetice, pretenţii cvasi-imperiale şi agresiuni militare[1]. Comentatorii pro-Kremlin sunt puţini (chiar dacă Donald Trump este unul dintre ei), dar au existat câteva încercări de a avansa argumente anti-anti-Kremlin, care de regulă prezintă Rusia drept victimă şi uită să menţioneze faptul că Rusia însăşi face victime[2]. De cele mai multe ori, cele două părţi nu tratează cu seriozitate argumentele adversarilor. Una dintre tabere este convinsă că din Rusia nu poate să vină nimic bun şi că orice îmbunătăţire a situaţiei actuale este de neconceput; cealaltă subliniază răul nejustificat făcut Rusiei de străini, fără a lua în calcul şi răul pe care Rusia şi-l face singură – sau cel puţin pe cel făcut de Kremlin.

Dacă ne propunem să depăşim polemicile, este foarte important să examinăm modul în care ruşii simt şi gândesc despre ţara lor şi despre lume în general – cu siguranţă, o condiţie prealabilă pentru judecată, indiferent dacă lăudăm sau criticăm regimul lui Putin. Până şi criticii – eu fiind unul dintre ei – trebuie să recunoască faptul că Rusia are o societate dinamică, plină de potenţial şi energie. Chiar dacă politicile Rusiei au luat-o pe un drum periculos, au existat întotdeauna căi alternative pe care mulţi dintre cetăţenii ei ar fi dorit să le urmeze. Însă aceştia şi liderii lor manifestă la unison un resentiment puternic faţă de modul în care ei şi poporul lor au fost trataţi de Occident. Cu toate că milioane de ruşi detestă corupţia şi metodele brutale ale liderilor lor, există de asemenea opinia larg răspândită că administraţia Putin a redat ţării demnitatea şi autoritatea sa. La fel ca în majoritatea celorlalte state, în Rusia atitudinea oamenilor este foarte diversă. Gruparea aflată la putere a făcut o alegere strategică din restrângerea drepturilor civile şi provocările la adresa Americii. Chiar şi aşa, în Rusia, libertatea în materie de politică, presă şi comunicare în mediul online nu este la fel de îngrădită ca în China, Arabia Saudită sau Coreea de Nord. Deşi ar fi o naivitate să credem că vom asista la o transformare completă a politicii de la Kremlin chiar şi

după plecarea lui Putin de la putere, ideea că nu se va produce nicio schimbare este complet nerealistă. Chiar dacă va fi nevoie de decenii, schimbarea se va produce, iar conducătorii ştiu că răbdarea poporului rus nu este fără limite.

După prăbuşirea URSS în 1991, ruşii au fost priviţi ani la rând ca nişte veşnici pierzători. Armata şi economia lor erau la pământ. Renunţaseră la controlul asupra Europei de Est şi s-au trezit deposedaţi de celelalte paisprezece republici ale fostei Uniuni Sovietice. Dar când Putin a devenit preşedinte în 2000, creşterea veniturilor din exporturile de petrol şi gaz a ridicat economia, iar noua administraţie a continuat invazia Ceceniei din 1999, înăbuşind opoziţia politică din Rusia. Între 2003 şi 2005, când au avut loc „revoluţiile colorate" în favoarea responsabilităţii democratice în Ucraina, Georgia şi Kârgâzstan, iar americanii şi-au pus în aplicare planul de a instala un sistem de apărare antirachetă în Europa Centrală şi de Est, Putin a început să se confrunte cu Washingtonul. Preşedintele Barack Obama, politicianul democrat care i-a urmat lui George Bush la Casa Albă în 2009 şi a anunţat o „resetare" a politicii americane faţă de Rusia, nu a reuşit să îmbunătăţească climatul. Când Putin a trimis armata să ocupe Crimeea în 2004, atmosfera a devenit glacială.

În Occident, majoritatea oamenilor dau vina pe Putin, pe regimul rus sau chiar pe Rusia în întregime. Ruşii au fost supuşi unei restrângeri tot mai drastice a drepturilor lor politice şi civile şi au asistat la o consolidare a statutului de paria al ţării lor. Cu toate acestea, după aproape două decenii de exercitare a puterii, Putin este încă popular în Rusia. După câte se pare, el a scăzut în sondaje până la aproape 60 la sută în 2018, destul de mult faţă de procentul maxim atins în 2015, după ce a anexat Crimeea, dar chiar şi aşa rămâne la un nivel pe care majoritatea liderilor lumii l-ar invidia.

Putin şi echipa sa au tulburat în mod intenţionat ordinea politicii internaţionale – nu este un secret, ci un lucru pe care ei înşişi îl recunosc în bună măsură. Şi s-au apucat de asemenea să neutralizeze opoziţia politică, presa ostilă şi protestele publice din Rusia prin mijloace legitime sau, cel mai adesea, necinstite. Dar cum s-au putut întâmpla aceste lucruri fără a spori revoltele în plan intern? Care este rolul serviciilor de securitate şi ce rol joacă presa, internetul şi canalele de televiziune? În definitiv, ce fel de ordine politică există în Rusia? Are ea doar aparenţele democraţiei fără a fi democratică? Este cu adevărat o autocraţie şi, dacă da, aceasta este de natură individuală sau colectivă? De ce există însă atât de multă represiune şi corupţie? De ce Cecenia a suferit

o asemenea agresiune? Mai mult, ce l-a determinat pe Putin să decidă anexarea Crimeei în 2014 şi intervenţia în războiul civil sirian? Sau să aprobe imixtiunea secretă în politica Americii şi a Uniunii Europene? Şi ce înseamnă că ruşii au în mâinile lor o carte chinezească?

Acestea sunt întrebări presante care se intersectează şi se complică reciproc. Potrivit uneia dintre abordările existente, America şi Uniunea Europeană ar fi trebuit să se raporteze la Rusia cu mai multă reţinere şi precauţie; alţi observatori pun întreaga vină pe umerii lui Putin. După cum vom vedea, Putin nu a fost niciodată interesat să devină un adept entuziast al democraţiei sau un partener comod pentru America, chiar dacă în primul său mandat prezidenţial a lăsat o impresie diferită. Cu toate acestea, se impune să încercăm o evaluare a responsabilităţii personale a lui Putin şi a presiunilor directe exercitate de ordinea politică şi economică rusească. Aceasta nu este o sarcină uşoară, deoarece el a căutat în mod activ să minimizeze scurgerile de informaţii din administraţia sa. Dar este Putin însuşi mai curând un prizonier decât un gardian al ordinii politice la crearea căreia şi-a adus contribuţia? Şi în ce măsură Putin şi gruparea aflată la putere – inclusiv şefi ai serviciilor de securitate, oameni de afaceri importanţi şi

miniştri – au imprimat o duritate şi o longevitate aparte politicilor lor?

Nu se ştie cât va mai dura stabilitatea prezentă a Rusiei şi se ridică multe întrebări cu privire la viitorul acestei ţări. Cât de confortabil este instalată la putere actuala grupare de la conducere? Care este raportul dintre forţă şi persuasiune în aplicarea politicilor sale? În ce măsură poate Kremlinul să se bazeze pe opinia publică? Putem spune că Occidentul nu a ştiut cum să se poarte cu liderii ruşi după căderea comunismului? Asistăm la un nou Război Rece? Şi, dacă da, este la fel de periculos ca primul? Care este legătura dintre politica externă şi cea internă a Rusiei? Intenţia acestei cărţi este să arate cum putem să umplem golul dintre cei care consideră că administraţia Putin este mai degrabă de compătimit decât de blamat şi cei cărora le vine greu să creadă că se va întâmpla ceva bun vreodată în Rusia.

IMAGINEA

1

Părintele naţiunii: cultul lui Putin

Milioane de ruşi cred că Vladimir Putin este un fiu patriot al Rusiei, care a ajuns la vârf datorită talentului şi eforturilor sale, şi că odată cu el a progresat şi ţara. A ajuns preşedinte prima oară la începutul mileniului şi şi-a câştigat al patrulea mandat cu o majoritate zdrobitoare în martie 2018. Partidul său, Rusia Unită, are majoritatea în camerele superioară şi inferioară ale Adunării Federale – Consiliul Federaţiei şi Duma de Stat. Putin controlează guvernul, serviciile de securitate şi armata. Şi, de asemenea, este recunoscut pe plan internaţional. Revista *Forbes* l-a desemnat cel mai puternic om din lume în 2017 şi din nou în 2018.

Autorităţile ruseşti au creat un cult politic în onoarea lui Putin şi la comanda sa. Un manual pentru preşcolari din Moscova le prezintă copiilor marile personalităţi ale istoriei ruse, începând cu întemeietorul dinastiei Romanovilor, ţarul Mihail. Este pus în evidenţă Petru cel Mare, la fel şi Nicolae al II-lea, care a abdicat în martie 1917. Cărticica nu mai menţionează niciun alt lider de la începutul secolului XX şi până ajunge la Putin. Lenin, Stalin şi Gorbaciov nu suscită niciun comentariu. Putin este prezentat ca unul dintre cei mai mari conducători ai Rusiei[1]. Oriunde mergi prin Moscova, vezi poze cu el.

Chioşcurile de ziare vând postere cu Putin. La televizor, ştirile zilei se concentrează pe preşedintele rus, lăsându-i la o parte pe ceilalţi politicieni. Presa opoziţiei contribuie la acest fenomen comentând ultimele sale declaraţii. Niciun alt lider politic rus nu a ajuns să atragă atât de mult atenţia asupra sa. Viaţa publică orbitează în jurul său.

Lui Putin îi place să scoată în evidenţă simplitatea adolescenţei sale sovietice, în care a învăţat să-şi poarte singur de grijă pe străzile lăturalnice din Sankt-Petersburg – sau Leningrad, aşa cum a fost cunoscut din 1924 până în 1992. Se laudă cu studiile sale universitare de drept[2]. Este un împătimit al sportului care a participat decenii la rând la concursurile de judo, ca maestru al acestei arte marţiale. Nu uită să pomenească de pasiunea sa recentă pentru hochei pe gheaţă. Vorbeşte cu multă căldură despre familia sa; dar, de când a divorţat, în 2013, a încetat să o mai menţioneze pe soţia sa Ludmila şi se concentrează în schimb pe părinţii săi decedaţi şi pe cele două fiice ale sale. Se arată chiar şi acum încântat că KGB-ul l-a recrutat la puţină vreme după ce a absolvit Universitatea de Stat Leningrad. De asemenea, ţine să sublinieze că evoluţia sa ulterioară fulminantă până la cele mai înalte eşaloane ale elitei politice ruseşti a fost o surpriză. Pătrunsese doar de doi

ani în cercurile de influenţă ale Kremlinului când, în iulie 1998, preşedintele Boris Elţîn l-a făcut director al Serviciului Federal de Securitate (FSB), succesorul KGB-ului. În august 1999 a devenit noul prim-ministru al lui Elţîn, iar de Anul Nou 2000, Elţîn a şocat naţiunea dându-şi demisia şi numindu-l pe Putin preşedinte interimar.

A fost o ascensiune vertiginoasă. Putin a povestit despre cum s-a bâlbâit când Elţîn i-a oferit funcţia de premier, spunându-i că se gândeşte la el ca la următorul preşedinte. La fel ca toată lumea din Rusia, Putin ştia cât de capricios era Elţîn. Cât ai clipi, Elţîn putea să-şi schimbe atitudinea cu 180 de grade şi să-l concedieze. Dar cum avea să reuşească Putin să nu pericliteze intimitatea şi securitatea familiei sale? Dacă accepta invitaţia lui Elţîn, cum avea să se descurce cu o poziţie atât de vizibilă? Ca director FSB, munca şi traiul său erau cât se poate de bune, aşa că de ce s-ar fi aventurat într-o funcţie cu perspective atât de precare[3]?

Incertitudinea în care se găsea Putin era de înţeles, dar povestea sa despre rezervele pe care le-a avut este menită să întărească imaginea unui lider modest şi lipsit de ambiţie personală. La alegerile prezidenţiale din 2000 a susţinut că simţul datoriei l-a împins să accepte funcţia. La vremea aceea, Putin era un necunoscut pentru majoritatea ruşilor, iar susţinătorii săi au muncit

pentru a-i construi o reputaţie de politician tânăr şi hotărât, spre deosebire de preşedintele Elţîn, care-şi abandonase mandatul. Pentru a da credibilitate acestei imagini, Putin a pilotat personal un avion până în Cecenia. Dar, în general, i-a lăsat pe alţii să vorbească despre virtuţile sale. A apărut rapid o biografie, *La persoana întâi*, care scotea în evidenţă originile sale modeste. Mai multe detalii au ieşit la iveală din amintirile ulterioare ale lui Putin. Unul dintre bunicii săi, Spiridon Putin, a lucrat ca bucătar în Petrograd (aşa cum fusese rebotezat Sankt-Petersburgul în 1914, pentru a-i reduce imaginea germană pe timp de război) înainte de venirea la putere a comuniştilor în 1917. Spiridon trebuie să fi fost unul dintre simpatizanţii Revoluţiei din Octombrie, deoarece a fost angajat curând în bucătăriile de la Kremlin. Mai târziu, a fost angajat la o *dacea* a lui Iosif Stalin, o slujbă de invidiat într-o perioadă în care majoritatea oamenilor abia aveau ce să mănânce[4].

Faptul că Spiridon s-a aflat pe o treaptă inferioară a ierarhiei sovietice a fost providenţial pentru el. Dacă s-ar fi situat ceva mai sus, proximitatea lui fizică cu Stalin l-ar fi pus în pericol în timpul Marii Terori din 1937-1938, când majoritatea figurilor publice ale regimului au fost executate sau trimise în lagăre de muncă forţată, din

ordinul dictatorului. Dar nimeni nu şi-a bătut capul cu un bucătar obscur.

Tatăl lui Putin, care se numea tot Vladimir, a fost recrutat în Armata Roşie după ce URSS a intrat în războiul împotriva celui de-al Treilea Reich în 1941. A luptat cu vitejie în avangardă, participând la operaţiuni din spatele liniilor germane pe frontul Leningrad. Preşedintele Putin a vorbit despre viaţa grea pe care părinţii lui au avut-o după război şi a participat cu entuziasm la parada „Regimentului nemuritor" din 2015. Acest eveniment popular se organizează în fiecare an de Ziua Victoriei, pe 9 mai, în marile oraşe, iar membrii familiei participă la procesiune purtând portrete ale părinţilor sau bunicilor care au luptat în al Doilea Război Mondial. La sfârşitul anului 2015, într-o întâlnire mediatizată, adversarul politic al lui Putin, Ghennadi Ziuganov, liderul partidului comunist, mişcat de gestul lui Putin, l-a felicitat spunându-i: „Mai mult decât atât, aţi participat ţinând în mâini un portret al tatălui dumneavoastră, un erou victorios. Cred că un lucru foarte important este să asigurăm unitatea în cadrul societăţii, pentru că numai astfel vom putea să ducem la îndeplinire multe proiecte şi programe"[5].

Putin a răspuns cu căldură. Iar după ce i-a spus să pună orice întrebare doreşte, „dl Ziuganov" l-a lăudat pe

Putin pentru analizele sale realiste ale politicii internaţionale şi a îndemnat şi el la „solidaritate în societate” în contextul luptei împotriva terorismului internaţional. A oferit de asemenea un sfat prietenesc în perspectiva comemorării centenarului revoluţiei din 1917:

> Curând va fi centenarul lui Februarie şi centenarul Marelui Octombrie. Din nefericire, şi spre marele nostru regret, există un val de antisovietism şi rusofobie care a distrus URSS-ul şi a dat naştere unor mari dispute.
>
> Trebuie să reflectăm asupra acestui lucru şi să semnăm un fel de „pact” între „Albi” şi „Roşii” şi între toate forţele patriotice ale statului, iar asta ne va permite să venim la aceste sărbători ca un popor unit, lucru care s-a întâmplat recent cu Crimeea şi Sevastopol, a căror întoarcere a dus la consolidarea societăţii.

Adversari în arena politică, Putin şi Ziuganov au găsit pe moment o cauză comună în patriotismul lor, iar Putin a fost încântat că vechiul său rival îl trata, fie şi numai de această dată, ca pe părintele naţiunii ruseşti.

Putin îşi însuşise câteva dintre ideile sale călăuzitoare de la Ziuganov şi de la alţi rivali politici. Politicienii ruşi au fost nevoiţi să-şi adapteze mesajele publice la schimbările fundamentale produse în ţară odată cu prăbuşirea Uniunii Sovietice. Fiecare partid hotărât să

pună mâna pe putere trebuia să construiască o imagine a viitorului care să-i atragă pe ruşii moderni. Partidul Comunist a abandonat trăsături majore ale marxism-leninismului. Nemaiarătând niciun interes pentru mişcarea muncitorească internaţională, a devenit un vehicul al patriotismului, afirmării militare şi economiei bunăstării, iar Ziuganov pomenea foarte rar numele celui care a întemeiat URSS: Lenin. Vladimir Jirinovski, liderul Partidului Liberal-Democrat, şi-a ajustat modul de a gândi cu aceeaşi flexibilitate de care a dat dovadă Ziuganov. Dar în vreme ce Ziuganov deplângea dezintegrarea administraţiei comuniste, Jirinovski nu avea niciun regret. În schimb, el punea în evidenţă valorile naţionaliste ruseşti şi milita pentru folosirea forţei împotriva oricărui stat care încerca să degradeze statutul global al Rusiei.

Putin i-a întrecut însă, înfăşurându-se în steagul patriotului militant, şi, folosindu-se de această strategie şi de altele mai puţin salubre, s-a asigurat că vor pierde în continuare fiecare rând de alegeri prezidenţiale şi parlamentare.

El demisionase din Partidul Comunist în august 1991, după lovitura de stat împotriva preşedintelui Mihail Gorbaciov. Conspiraţia a fost condusă de şeful KGB, Vladimir Kriucikov, şi a fost susţinută de câţiva lideri din

partid şi din guvern. Eforturile complotiştilor au eşuat, iar Gorbaciov a fost eliberat curând din arestul la domiciliu din Crimeea. Însă nu şi-a mai recuperat niciodată vechile puteri, iar URSS s-a prăbuşit la sfârşitul acelui an, lăsându-l pe Elţîn preşedinte al unei Rusii independente. La vremea aceea, Putin lucra pentru primarul Sankt-Petersburgului, Anatoli Sobceak, un politician democrat care fusese cândva profesorul său de drept. Când acesta din urmă îl invitase să se alăture echipei sale, Putin şovăise la început, pe motiv că Sobceak nu ar fi avut decât de pierdut dacă se afla că din echipa sa făcea parte un ofiţer care lucrase în serviciul extern al KGB-ului timp de şaptesprezece ani. Dar Sobceak avea nevoie de executanţi care să-l ajute să conducă oraşul, iar Putin nu a fost singura persoană cu un asemenea trecut pe care a recrutat-o – primăria era plină de tineri care fuseseră ofiţeri de securitate[6].

Mai târziu, Putin a căutat să minimalizeze rangul de locotenent-colonel KGB pe care îl avusese în trecut:

> Eu... nu am fost un înalt funcţionar sovietic, nu am fost un slujbaş de partid, nu am fost membru al Politburo-ului, nu am lucrat în comitetele locale de partid. Şi, cel mai important, cu toate că am lucrat la serviciile de informaţii, am fost un cetăţean obişnuit al Uniunii Sovietice, în măsura în care un ofiţer de securitate poate fi considerat un cetăţean obişnuit[7].

În mod clar, nu voia ca greşelile conducerii comuniste să-i afecteze reputaţia personală.

Putin nu era rezervat în privinţa trecutului său profesional. Făcând un scurt rezumat, a arătat mai mult ataşament faţă de serviciul de securitate decât faţă de partid:

> Nu am intrat în partid doar pentru că a trebuit să o fac, şi nu pot spune că am avut o mentalitate întru totul comunistă, dar am fost totuşi foarte atent în ce priveşte modul în care mă raportam la el... Spre deosebire de mulţi funcţionari, nu mi-am aruncat carnetul de membru, nu l-am ars. Nu vreau să critic pe nimeni acum – oamenii pot acţiona din varii motive, iar comportamentul lor îi priveşte. Partidul Comunist al Uniunii Sovietice s-a năruit; eu încă mai am carnetul de membru pe undeva[8].

Şi în ziua de azi Putin foloseşte vocabularul pe care l-a învăţat în serviciul de spionaj. De exemplu, odată, când s-a adresat unor miniştri şi altor persoane care se opuneau unui plan economic de stat, s-a pierdut cu firea şi a scăpat observaţia că „sabotorii se află chiar în această încăpere”[9]. În alte ocazii, a vorbit cu însufleţire despre perioada în care a activat în KGB. Se laudă, printre altele, că are un simţ subdezvoltat al pericolului – însă dosarul lui oficial menţionează acest lucru ca fiind

un defect[10]. Nostalgia pe care Putin o are faţă de vremurile când lucra la serviciul de informaţii se vede şi din vizita surpriză pe care i-a făcut-o fostului său şef Lazar Matveev la împlinirea vârstei de nouăzeci de ani, în mai 2017. Matveev, care se retrăsese la pensie în sud-estul Moscovei, a fost *rezidentul* KGB-ului în Dresda, unde Putin a fost trimis în a doua jumătate a anilor ’80. Putin i-a făcut cadou un ceas prezidenţial şi o copie a ziarului Partidului Comunist, *Pravda*, tipărit în ziua care s-a născut Matveev[11].

A evitat să se arate sentimental de teamă că lumea va lua asta drept o dovadă de slăbiciune, dar, de-a lungul anilor, s-a mai înmuiat cumva. Dezvăluind recent că tatăl său a murit cu două luni înainte ca el să devină prim-ministru, în septembrie 1999, Putin a povestit cum bătrânul, aflat pe patul de spital, i-ar fi zis personalului medical: „Iată, vine preşedintele meu”[12]. Recunoscând că a ajuns sus în viaţa publică, Putin nu uită însă să sublinieze faptul că a avut parte de o educaţie obişnuită. De la primul mandat prezidenţial, el s-a identificat de asemenea cu credinţa creştin-ortodoxă. Sinceritatea credinţei sale a fost pusă la îndoială, deoarece uneori s-a încurcat în gesturi şi cuvinte pe parcursul slujbelor religioase. Cu toate acestea, el îşi afirmă trăirile religioase şi povesteşte cum mama sa l-a botezat în

Leningrad, sfidând autorităţile comuniste şi politica lor de ateism militant. Botezul, după cum avea să iasă la iveală, a implicat o coincidenţă uimitoare. Preotul care a condus ceremonia era un anume Părinte Nikolai. Ani mai târziu, stând de vorbă cu patriarhul Bisericii Ortodoxe Ruse, Chiril, Putin şi-a dat seama că acesta era fiul acelui preot[13].

Putin este protector cu viaţa personală a fiicelor sale Maria şi Ekaterina. În 2013, o serie de articole din presa străină susţineau că Maria trăia în Olanda. Putin a replicat că nimeni din familia sa nu trăieşte în străinătate. (După câte se pare, Maria se întorsese în Rusia între timp.) Ambele fiice, a insistat el, locuiesc în Moscova şi duc „o viaţă normală", fără nicio implicare în viaţa politică[14]. A declarat că îşi face timp pentru a-şi vedea fetele cel puţin o dată pe lună[15]. Descriindu-le ca pe nişte persoane „obişnuite", care lucrează în domeniile educaţiei şi ştiinţei, el respinge ideea că acestea s-ar fi comportat vreodată ca „nişte prinţese". În iunie 2017, a lăsat să-i scape ştirea că are doi nepoţi, unul care mergea la grădiniţă şi celălalt având doar câteva luni[16].

Una dintre trăsăturile sale de caracter este neobişnuită pentru un fiu al Rusiei. Rareori bea alcool şi, când acceptă un pahar de vin la evenimentele oficiale, se mărgineşte doar să guste din el. Băutura favorită a lui

Putin este ceaiul[17]. Când Elţîn a fost filmat stând la o masă pe care se aflau o ceaşcă de ceai şi o farfurioară, oamenii au râs, deoarece ştiau că acesta avea o slăbiciune pentru vodcă. În cazul lui Putin nu e vorba de un exerciţiu de imagine, iar repulsia lui faţă de alcool i-a câştigat simpatia maselor, în special a rusoaicelor, care, într-o proporţie semnificativă, suferă de pe urma bărbaţilor lor beţivi. În 2002, duetul feminin de muzică dance Cele care cântă împreună (*Poiuşcie vmeste*) au ajuns în top cu melodia *Un bărbat ca Putin*, care are următorul refren:

> Cineva ca Putin, pe care mă voi putea bizui,
> Cineva ca Putin, care nu se va apuca de băutură,
> Cineva ca Putin, care nu mă va umili,
> Cineva ca Putin, care nu mă va părăsi.

Pentru multe rusoaice, este genul de bărbat cu care ele ar vrea să trăiască.

În 2015, când a început să se răspândească zvonul că Putin este bolnav, purtătorul său de cuvânt, Dmitri Peskov, a asigurat pe toată lumea că preşedintele este atât de puternic încât riscă să-i rănească pe cei cu care dă mâna[18]. Deşi au existat informaţii credibile despre faptul că Putin ar avea probleme cu spatele, el a reuşit în

general să se menţină în formă, lucrând zilnic la aparatele de exerciţii fizice de la reşedinţele sale oficiale. Când s-a apucat de hochei pe gheaţă la vârsta de şaizeci de ani, îi plăcea să joace pe patinoar în faţa unei mulţimi entuziaste[19]. În vacanţele de vară, mergea în zone pitoreşti ale Federaţiei Ruse, unde era filmat călărind sau pescuind, uneori dezbrăcat până la brâu. În 2011, consilierii săi au aranjat pentru el să facă *scuba diving* la o staţiune arheologică de la Marea Neagră, însă anunţul că preşedintele a descoperit o serie de vestigii antice a fost o făcătură care l-a făcut până şi pe Peskov să zâmbească. Dar toate acestea fac parte dintr-o campanie de promovare menită să le arate ruşilor că sănătatea conducătorului lor este înfloritoare, spre deosebire de cea a predecesorului său, care a fost o epavă pe parcursul ultimilor ani în care s-a aflat la putere, şi chiar de cea a lui Gorbaciov, care a căzut victimă epuizării. Putin nu are nici cea mai mică intenţie să ajungă în situaţia în care cetăţenii săi vor vrea să scape de el din cauza sănătăţii şubrede.

Cu toate că, asemenea unui ţar, Putin îi încurajează pe ruşi să-şi spună păsurile locale, există o lege nescrisă care spune să te abţii de la a critica orice defecte generale ale guvernării actuale. Într-o emisiune televizată din aprilie 2016, la care telespectatorii erau

invitaţi să comenteze prin telefon, muncitoarele de la fabrica de conserve de peşte Ostrovnoi, aflată pe o insulă din apropierea coastei de est a Siberiei, s-au plâns că nu şi-au mai primit salariile din luna octombrie a anului anterior. Ce a urmat a fost o poveste şocantă despre corupţie şi exploatare. Şikotan este un loc izolat în care muncitorii sunt trataţi precum sclavii. Chipul lui Putin exprima groaza, ca şi cum nu şi-ar fi imaginat vreodată că asemenea lucruri se pot întâmpla în Rusia. După doar câteva minute, pe ecran a apărut anunţul că s-a deschis un proces penal[20]. A doua zi, directorul întreprinderii a apărut pe post ţinând în mână o geantă plină cu banii de salarii şi dând vina pe sezonul slab de pescuit pentru întârziere. Guvernatorul provinciei Sahalin, Oleg Kojemiako, a mers cu avionul până pe insulă, pentru a elimina suspiciunea că autorităţile încercau să muşamalizeze situaţia[21].

Concluzia cât se poate de clară era că dacă cineva putea să îmbunătăţească viaţa oamenilor de rând acela era Putin. În octombrie 2014, Veaceslav Volodin, la vremea aceea prim-adjunct al Administraţiei Prezidenţiale, declara: „Câtă vreme există Putin, putem vorbi de Rusia. Fără Putin, nu există Rusia”[22]. Doi ani mai târziu, într-o demonstraţie de modestie, Putin a făcut trimitere la analele istoriei europene: „Faimosul Ludovic

al XIV-lea, Regele Soare, a spus că el este Franţa, dar asta, desigur, este o teză greşită”[23]. Ţările sunt mai mari decât conducătorii lor – a spus Putin sfătos, respingând ideea că el şi Rusia sunt unul şi acelaşi lucru. Câteva săptămâni mai târziu, a revenit la subiect remarcând că atrăgea atenţia doar pentru că era un lider naţional ales şi că experienţa lui din Rusia era ceva care apăruse şi în alte ţări[24]. Volodin încercase probabil să pregătească scena pentru ca preşedintele său să se poată bucura de aplauze calde fără să pară că îi place să fie linguşit. Însă ţinta eforturilor lui Volodin şi ale altora era tocmai această linguşeală. Ei voiau ca Putin să primească reverenţe publice, pe care el se străduia să le accepte cu o indiferenţă regală.

Cu toate că este calm când apare la televizor, poate să devină foarte arţăgos când se confruntă cu un ziarist pe care-l simte ostil sau incompetent. Megyn Kelly, o prezentatoare vedetă a postului de televiziune NBC, se aştepta la o reacţie amabilă după ce-l copleşise cu complimente pentru faptul că găzduise una dintre sesiunile Forumului Economic Internaţional la Sankt-Petersburg, în iunie 2017. Dar îl judecase greşit. Imediat ce a început să-i pună întrebări incomode în cadrul unui interviu televizat, Putin a devenit nervos şi a acuzat-o de ignoranţă crasă.

Uneori, reporterii merg prea departe în direcţia opusă. În special tinerii prezentatori ruşi de la televiziune, excesiv de entuziaşti, au dovedit o înclinaţie pentru linguşeală. În 2015 a fost difuzată la televiziune o conversaţie cu Maria Sittel, care s-a desfăşurat după cum urmează:

Sittel: Vladimir Vladimirovici, v-ar plăcea să vă clonaţi sau să organizaţi o armată de sosii?

Putin: Nu.

Sittel: ...Da, dar birocraţii noştri din Rusia nu ar accepta pe nimeni altcineva în afară de dumneavoastră.

Putin: Am răspuns deja la această întrebare. Să trecem mai departe[25].

Aşa ceva a fost suficient pentru ca cel puţin o parte din audienţă să se simtă jenată, iar Putin a arătat că are aceleaşi sentimente, respingând linguşeala lui Sittel. Reacţia lui categorică a fost o strategie inteligentă. A presupus în mod corect că-l va ajuta să-şi sporească aura de putere şi demnitate.

La fel s-a întâmplat când un reporter de la agenţia de ştiri TASS, Andrei Vandenko, a încercat prin linguşiri să-l facă pe Putin să accepte ca unele locuri să fie numite după el:

Vandenko: Nu este necesar să proclamaţi o autocraţie. Nu trebuie decât să ridicaţi un deget şi mâine va fi posibil să fie adus înapoi Gulagul. Sau, de exemplu, putem avea un cult al individului, astfel încât să existe o stradă Vladimir Putin. Recent a luat fiinţă un grup [în Ural] care vrea să reboteze un drum Strada Sacco şi Vanzetti, după numele anarhiştilor italieni care au fost trimişi pe scaunul electric în America. Evident, aceştia nu au nimic de-a face cu Munţii Ural. Însă Vladimir Vladimirovici [Putin], da. El nu a vrut să lase ţara pradă ruinei în anii ’90, astfel că a pus capăt exceselor bandiţilor şi oligarhilor şi aşa mai departe... Ce credeţi despre toate astea?

Putin: Cred că oamenii fac asta din motive bune şi decente.

Vandenko: Iar asemenea impulsuri vor exista în fiecare oraş rusesc, numai dacă veţi ridica dintr-o sprânceană.

Putin: Înţeleg. Dar este prea devreme să ne ridicăm unii altora monumente. Şi mă gândesc la mine. Ce trebuie să facem este să continuăm să muncim şi va fi sarcina generaţiilor următoare să evalueze contribuţia fiecărui individ la dezvoltarea Rusiei[26].

Apoi, cuprins de emoţie:

Este cât se poate de evident că Rusia, pentru mine, este viaţa mea. Nu mă pot imagina nici măcar o secundă fără Rusia. Am vorbit cândva despre cum a fost stabilită genealogia familiei mele în arhive. Ea provine dintr-un sat nu departe de Moscova, la 120 de kilometri distanţă, unde strămoşii mei au trăit începând din secolul al XVII-lea, iar pe parcursul tuturor secolelor

> care au urmat s-au dus la aceeaşi biserică. Şi simt legătura mea cu pământul rusesc şi cu poporul rus, şi nu aş putea trăi în altă parte decât în Rusia – dar Rusia, desigur, poate să supravieţuiască şi fără oameni ca mine. Rusia are o mulţime de oameni[27].

A fost o etalare de modestie şi patriotism menită să-l facă să crească în ochii compatrioţilor săi ruşi.

Putin subliniază mereu cât de mult munceşte pentru ei. Într-o ocazie rară, chiar a susţinut că acest lucru presupune o viaţă periculoasă. El a vorbit despre riscul unui asasinat pe parcursul unei serii de interviuri cu regizorul american Oliver Stone, care au avut loc între 2015 şi 2017 şi au fost difuzate atât la televiziunea rusă, cât şi la cea americană. Stone, un critic veteran al administraţiilor Statelor Unite, foloseşte metodele ocolite de interogare ale detectivului Columbo, personajul din serialul TV american cu acelaşi nume. În felul acesta, l-a ademenit pe Putin să discute despre atacurile violente asupra politicienilor. Stone a remarcat că liderul cubanez Fidel Castro – un alt personaj faimos intervievat de el – a susţinut că a reuşit să scape cu viaţă din cincizeci de încercări de asasinat datorită controlului personal direct asupra gărzii sale de corp. În mod surprinzător, Putin nu a respins comentariul lui Stone referitor la zvonurile

despre cele cinci atentate la viaţa sa. Când Stone a afirmat că, de regulă, atentatele la viaţa politicienilor au avut succes atunci când criminalul a fost infiltrat în unitatea de pază a acestora, Putin a privit direct în cameră şi a spus că are încredere în oamenii care au grijă de siguranţa sa şi că nu e dispus să se amestece în treaba acestora, aşa cum făcuse Castro[28].

Indiferent dacă au existat sau nu în realitate cele cinci atentate împotriva lui Putin, cel puţin un incident este bine documentat. A avut loc în februarie 2012, când Adam Osmaev, un „voluntar" cecen, a pus la cale un complot pentru a bombarda coloana auto în care călătorea Putin. Osmaev a reuşit să scape trecând graniţa în Ucraina. Forţele de securitate ruse l-au găsit şi au făcut două încercări eşuate de a-l împuşca în Kiev, acesta fiind singurul motiv pentru care activitatea sa a ajuns la cunoştinţa publicului[29]. Autorităţile ruse continuă să evite discuţia despre încercările de asasinat, probabil cu scopul de a descuraja orice noi tentative. Vorbind despre asta, Putin a lăsat garda jos pentru un moment – sau poate a simţit că a stârnit curiozitatea lumii. Ori poate că a inventat toată povestea din dorinţa de a-şi spori importanţa.

Controlul său asupra politicii ţării era atât de mare încât în decembrie 2007, când şi-a anunţat intenţia de a

participa la următoarele alegeri prezidenţiale, nu a permis să fie anunţat drept candidat al Rusiei Unite; şi nici nu a luat parte la ceremonia de înregistrare a candidaturii sale. Această nonşalanţă a continuat. La fel ca atunci când a participat la alegerile prezidenţiale din 2000, 2004 şi 2012, s-a comportat ca şi cum ar fi fost sub demnitatea lui să se angajeze într-o campanie politică. În cele câteva discursuri de campanie a vorbit în termeni afectaţi despre ce ar face el pentru a asigura viitorul Rusiei. Nu a făcut niciodată referire la contracandidaţii săi folosindu-le numele. Intenţia sa a fost să transmită mesajul că are o ţară de condus şi nu-şi poate permite să piardă timpul făcând politică. A ignorat total aluziile răutăcioase pe care unii critici le-au făcut la adresa sa. Mai mult, îi făcea plăcere să fie criticat de străini, deoarece acest lucru îi sporea popularitatea în rândurile ruşilor. Nu a dat niciun semn că se gândeşte să schimbe direcţia în politică. Lucrurile pe care le făcuse, lăsa să se înţeleagă, erau o sursă de mândrie pentru el. Se comporta ca un părinte al naţiei, lăsându-i pe alţii să-şi arate aprecierea. Pe parcursul „campaniei”, a ştiut că va înregistra o victorie răsunătoare în alegeri.

Acei opozanţi care ar fi putut să reprezinte o ameninţare competitivă fuseseră deja eliminaţi din cursă. În special oratorul popular şi activistul media

Aleksei Navalnîi a fost exclus de la prezidenţiale după ce a fost condamnat pentru deturnare de fonduri. Când a fost întrebat despre această situaţie la o conferinţă de presă, Putin a replicat dur:

> Vă asigur că autorităţilor nu le-a fost teamă de nimeni şi nu le este în continuare frică de nimeni. Însă ele nu trebuie să fie asemenea unui ţăran leneş care-şi culege firele de varză din barbă în timp ce se uită cum statul se transformă într-o apă tulbure din care oligarhii pescuiesc peştişorul de aur pentru ei înşişi, aşa cum s-a întâmplat în anii ’90 şi cum se mai întâmplă încă în Ucraina azi. Vrem ca Rusia să devină o copie a Ucrainei actuale? Nu, nu vrem şi nu vom permite asta[30].

Acesta este un preşedinte care se mândreşte cu eforturile lui de a curăţa apele poluate ale politicii ruseşti. El îl critică pe Navalnîi, considerând că este tipul de politician care nu poate decât să agite apele.

De când a ajuns la vârful politicii, poziţia lui Putin a fost asigurată prin îndepărtarea rivalilor săi reali sau potenţiali. În 2000, când s-a oferit să candideze pentru prima oară, reputaţia unor opozanţi majori, precum primarul Moscovei Iuri Lujkov şi fostul prim-ministru Evgheni Primakov, a fost distrusă în urma unor dezvăluiri televizate despre tertipurile lor financiare şi respectiv sănătatea precară. Liberalul carismatic Boris Nemţov a

fost asasinat în 2015. Imaginea lui Mihail Kasianov, care a părăsit funcţia de prim-ministru în 2004, a fost ruinată în 2016, când la televiziune a fost difuzat un material video în care apărea întreţinând relaţii sexuale cu asistenta sa.

Pe lista aprobată a candidaţilor din 2018 a figurat prezentatoarea de televiziune Ksenia Sobceak, fiica mentorului lui Putin din Sankt-Petersburg, decedat cu ani în urmă, Anatoli Sobceak. Candidată a Partidului Iniţiativei Civice, ea a criticat politicile lui Putin, rezervându-şi artileria grea pentru intervenţia militară rusă în Siria. A ştiut că nu va putea să-l învingă niciodată pe Putin în alegeri. După cum s-a exprimat ea foarte clar, cazinoul câştigă întotdeauna împotriva jucătorului[31]. Partidul Comunist a venit cu un candidat proaspăt, Pavel Grudinin, care era directorul general al Fermei de Stat Lenin. Nominalizatul său obişnuit, Ziuganov, pierduse atât de multe alegeri, încât a decis că a venit timpul să candideze altcineva. Grudinin s-a descurcat suficient de bine pentru ca autorităţile îngrijorate să lase să se scurgă informaţia că avea un cont la o bancă elveţiană, iar fiul său deţinea o proprietate în Letonia. Împotriva tuturor a candidat Vladimir Jirinovski, care avea un record de nu mai puţin de şapte participări la alegerile prezidenţiale din partea Partidului Liberal-Democrat. În

vreme ce Sobceak era tânără şi elegantă, iar Grudinin un comunicator delicat, Jirinovski părea un clovn bătrân. Acoperirea mediatică era net în favoarea lui Putin. În dezbaterile televizate cu candidaţii, de la care Putin absenta, discuţiile aprinse nu sporeau reputaţia niciunuia dintre ei[32].

Eliminat din cursa electorală, Navalnîi i-a îndemnat pe suporterii săi să boicoteze alegerile, însă acest apel a avut un impact redus. Autorităţile nu au vrut să rişte, aşa că au lansat o campanie despre datoria tuturor cetăţenilor de a vota. Cu toate că se îndrepta spre o victorie sigură, Putin a vrut să evite o prezenţă scăzută la vot şi publicitatea ostilă care ar fi urmat.

Pe 3 martie 2018, într-un gest de normalitate electorală, el a apărut la un miting organizat într-o zi de sâmbătă pe stadionul Lujniki. Cu şase ani în urmă, când îşi prezentase candidatura la alegerile prezidenţiale, recitase versuri din poezia lui Mihail Lermontov despre Bătălia de la Borodino din 1812, în care ruşii s-au luptat cu Grande Armée a lui Napoleon, înainte de a întreba mulţimea dacă iubeşte Rusia. Acum repeta aceeaşi stratagemă, dar cu o întrebare diferită: „Suntem o echipă, da?”. Un val de strigăte – „*Da! Da! Da!*” – s-a înălţat spre el. Cu toate că o parte din cei prezenţi pe stadion fuseseră plătiţi pentru a participa, iar alţii

fuseseră obligaţi de angajatorii lor, răspunsul mulţimii din acea zi era cât se poate de clar. Putin a început să scandeze „*Rossiia! Rossiia!*” şi apoi a cântat imnul naţional împreună cu marea de oameni. Toată lumea a observat cât de încântat era[33].

Adresându-se Adunării Federale pe 1 martie 2018, Putin a continuat să se concentreze pe ridicarea moralului naţiunii. A menţionat puţine iniţiative politice, cu excepţia promisiunii de a introduce un salariu minim pentru a scoate milioane de ruşi din sărăcie. A zugrăvit tabloul unei îmbunătăţiri continue a sistemului de sănătate, locuinţe şi transport pe parcursul mandatului său. A sărit peste nevoia de a întări statul de drept, de a spori libertatea politică şi de a reduce inegalitatea socială. Şi a dedicat cea mai mare parte a discursului său forţelor armate – rareori ratează ocazia de a sublinia poziţia sa de comandant suprem. Anunţând noile rachete nucleare ale Rusiei care pot să lovească orice ţintă de pe glob, i-a invitat pe spectatori să propună nume pentru ele. Când a făcut semn ca fiecare armă nouă să fie prezentată pe ecran, era în culmea bucuriei[34]. Prestaţia sa a combinat ameninţările cu o lipsă evidentă de bun-gust, dar calculase – corect – că bătăile de tobă ale armatei vor impresiona acea parte a electoratului rus pe care el o curta.

Putin este prezentat de canalele de televiziune şi de acea parte a presei şi radioului care îi este loială ca întruchipând cele mai bune trăsături ale vieţii din Rusia. Instinctul său de conducător este să fie simultan distant şi apropiat faţă de poporul său, excepţional şi obişnuit. Este chipul public al elitei conducătoare de la Kremlin. În ochii majorităţii străinilor, întruchipează tot ce este rusesc. Conduce cu aplomb viaţa politică. Ţine discursuri, acordă interviuri şi ia parte la emisiuni TV cu intervenţii telefonice. Îi invită pe reporterii ruşi să-l însoţească oriunde merge. Este în centrul marilor ceremonii oficiale. Ca şef de stat, acordă medalii pentru realizări şi servicii deosebite. Este un cult naţional ambulant.

2
Rusia mult visată

Administraţia Putin dedică mult timp şi energie sarcinii de a furniza o viziune naţională care să împace şi să entuziasmeze poporul rus. Membrii ei înţeleg cât de important este să-i convingă pe ruşi că sunt decişi să le ofere o viaţă mai bună. Dar nu-şi asumă această sarcină într-o manieră complet dezinteresată. Administraţia şi cei mai influenţi suporteri ai ei au avansat o viziune foarte atrăgătoare în paralel cu consolidarea propriilor

interese. La baza eforturilor lor se află autoservirea politică.

Într-un moment în care majoritatea cetăţenilor încă se mai luptă cu schimbările care au năvălit asupra lor după sfârşitul erei comuniste, Putin – la fel ca Elţîn înaintea lui – ţine morţiş să-şi asigure concetăţenii că-i aşteaptă un viitor strălucit. Vorbeşte într-un limbaj solemn: „Rusia este o ţară în care poporul a ales să meargă pe calea democraţiei”[1]. Le spune ruşilor că nu mai au de ce să-şi ceară scuze. Ţara lor, le spune el, este un model de decenţă şi intenţii paşnice. Şi susţine că elemente străine răuvoitoare au conspirat pentru a produce o imagine a Rusiei şi a conducătorilor săi care este opusă realităţii. Rusofobia, arată el, este un construct întemeiat pe prejudecăţi şi minciuni care contribuie la instabilitatea periculoasă a ordinii mondiale. Deşi este adresat concetăţenilor săi ruşi, mesajul său este totodată menit să răsune în toată lumea.

Putin susţine că este diferit de toţi acei secretari generali comunişti sovietici care şi-au impus ideologia asupra poporului rus:

> Ţine de noi toţi, de întreaga noastră societate – atât de aşa-zişii neo-slavofili, cât şi de neo-occidentalişti, atât de etatişti, cât şi de aşa-zişii liberali – să colaborăm pentru a formula obiective

> comune de dezvoltare. Trebuie să renunţăm la obiceiul de a pleca urechea numai la cei care gândesc ca noi şi de a respinge cu înverşunare şi ură orice alt punct de vedere. Nu putem să pasăm viitorul ţării ca pe o minge de fotbal, aruncându-l în aer în timp ce noi plonjăm în cel mai desăvârşit nihilism, în consumerism, într-o atitudine critică faţă de absolut orice sau într-un pesimism sumbru[2].

Dar această prudenţă în a spune poporului rus ce să gândească este lipsită de credibilitate. De fapt, Putin şi consilierii săi de imagine sunt avocaţi înveteraţi ai propriilor lor valori şi vor ca ruşii să adere la ele.

După ce s-a întors la preşedinţie în 2012, Putin a susţinut din ce în ce mai mult valorile „tradiţiei”, criticând aspru culturile „permisive” ale Europei şi Statelor Unite. În opinia lui Putin, societăţile ajung într-o situaţie dificilă când conducătorii lor abandonează tradiţiile:

> Astăzi, normele eticii şi moralitatea sunt revizuite în multe ţări, ajungându-se la abandonarea tradiţiilor naţionale şi a identităţii naţionale şi culturale. Societăţii i se cere acum să asigure o recunoaştere clară nu numai a dreptului fiecăruia la libertatea de conştiinţă, la opinii politice şi la viaţă privată, ci şi o recunoaştere obligatorie a valorii egale – oricât de ciudat ar părea – a binelui şi răului, concepte care se lovesc cap în cap. O asemenea distrugere „de sus” a valorilor tradiţionale nu numai că are

consecinţe negative pentru societate, dar este şi fundamental antidemocratică[3].

Un exemplu evident al răului provocat de asemenea idei este, în opinia sa, Orientul Mijlociu:

În ultimii ani am văzut cum încercările de a impune un aşa-zis model avansat de dezvoltare altor ţări au avut, de fapt, efectul opus, generând regres, barbarie şi multă vărsare de sânge. Acest lucru s-a întâmplat în multe ţări din Orientul Mijlociu şi Africa de Nord. O asemenea situaţie dramatică o înregistrează azi Siria[4].

În opinia sa, conducătorii care abandonează tradiţia îşi pun în pericol poporul. El prezintă Rusia ca fiind singura ţară puternică ce poartă torţa tradiţiei şi decenţei:

Noi ştim că în lume sunt din ce în ce mai mulţi oameni care gândesc la fel ca noi în ce priveşte susţinerea valorilor tradiţionale care vreme de milenii au alcătuit temelia morală şi spirituală a civilizaţiei pentru toate popoarele: valorile familiei tradiţionale şi ale unei vieţi autentice, incluzând viaţa religioasă, nu numai viaţa materială, dar şi cea spirituală – care reprezintă valorile umanismului şi diversitatea lumii.

Aceasta este, desigur, o poziţie conservatoare. Dar, potrivit expresiei lui Nikolai Berdiaev, semnificaţia conservatorismului nu este că împiedică mişcarea înainte şi în sus, ci mai degrabă că

împiedică mişcarea înapoi şi în jos, coborârea în bezna haosului şi întoarcerea la o stare primitivă[5].

Ruşii, în opinia lui Putin, şi-au păstrat valorile ancestrale, indiferent cine i-a guvernat: „În ciuda costurilor bine-cunoscute, nivelul moralităţii atât în Rusia ţaristă, cât şi în vremurile sovietice a acţionat ca un etalon şi un criteriu foarte important pentru reputaţia oamenilor la locul de muncă, în societate şi în viaţa de zi cu zi”[6].

Putin neagă că ar dori să-i schimbe pe ruşi. În opinia sa, valoarea acestora este axiomatică şi el ridiculizează utopismul lui Lenin şi al succesorilor săi care au încercat să transforme concepţiile ruşilor şi rusoaicelor de rând printr-o revoluţie violentă. Atitudinea lui Putin poate fi văzută ca un ecou al tipului de mentalitate care a predominat în multe ţări europene în timpul procesului de „construire a naţiunii” din secolul al XIX-lea, când poeţi, muzicieni şi folclorişti s-au alăturat eforturilor politicienilor în vederea unificării propriilor popoare prin preamărirea virtuţilor lor naţionale. Însă acelea erau ţări care, într-o măsură mai mare sau mai mică, aveau să devină state-naţiuni. „Rusia” de dinainte de 1917 nu a fost un stat-naţiune, ci un imperiu al cărui guvern trebuia să ţină seama de experienţele şi sentimentele multor

naţiuni supuse. Această obligaţie a rămas valabilă după octombrie 1917, când comuniştii, cu crezul lor internaţionalist, au pus mâna pe putere. Conducerea de la Kremlin încearcă să recupereze timpul pierdut. În vreme ce Elţîn a ezitat să joace cartea naţionalistă, Putin a aruncat-o frecvent pe masă şi nu a ratat nicio ocazie de a ridica în slăvi instinctele şi realizările femeilor şi bărbaţilor din Rusia.

Dorinţa sa de a obţine aprobarea lor are de asemenea un iz de naţionalism etnic. Aceasta este politica mesajelor codate (*dog-whistle politics*): el vrea ca ruşii să ştie că le va apăra întotdeauna interesele. Dar nu poate să spună acest lucru în mod deschis, de teamă că va ofensa în mod inutil celelalte grupuri naţionale şi religioase – şi, desigur, respinge ideea „purităţii rasiale”[7]. El i-a îndemnat în mod repetat pe cetăţeni să manifeste toleranţă unii faţă de ceilalţi, indiferent de etnie, religie sau doctrină politică. Exigenţele sale sunt stabilitatea şi armonia:

> Aceasta înseamnă că liberalii trebuie să înveţe să vorbească cu exponenţii vederilor de stânga şi, invers, că naţionaliştii trebuie să-şi aducă aminte că Rusia, încă de la începuturile sale, a fost creată anume ca o ţară multietnică şi multiconfesională. Naţionaliştii nu trebuie să uite că punând caracterul multietnic la îndoială şi începând să exploateze chestiunea naţionalismului

> rus, tătar, caucazian, siberian sau a oricărui alt naţionalism şi separatism, o apucăm în jos, pe calea distrugerii codului nostru genetic. În esenţă, începem să ne distrugem pe noi înşine[8].

O asemenea formulare camuflează faptul că Putin şi administraţia sa, chiar dacă manifestă o preferinţă vădită pentru etnicii ruşi, nu spun despre ei înşişi că sunt naţionalişti. Ei nu fac teorie, o pun direct în practică.

Putin pune totuşi în evidenţă moştenirea europeană a Rusiei atunci când acest lucru este în avantajul său. El are capacitatea cameleonică de a-şi schimba culoarea în acord cu diferitele circumstanţe în care se află. Când a vorbit cu preşedintele Comisiei Europene José Manuel Barroso despre ameninţarea islamistă la adresa continentului, a întrebat: „Câţi suntem?”. Prin „noi” înţelegea creştinii, căutând astfel să tragă o linie între creştinism şi alte moduri de viaţă şi de guvernare, cum ar fi cele din China sau din lumea musulmană[9]. Putin a declarat toate astea când încă mai spera că restul Europei avea să simpatizeze cu intervenţia sa militară în Cecenia. Mai recent, el a înfăţişat Rusia ca pe o ţară prietenă cu musulmanii din întreaga lume şi un partener strategic cu China. Putin îşi ajustează ideile în acord cu interesele sale politice curente, dar acordă întotdeauna prioritate temei caracterului naţional distinct al Rusiei.

Unul dintre cei mai înflăcărați susținători ai lui Putin, președintele Comisiei pentru Educație din Dumă Veaceslav Nikonov se încadrează în aceeași școală de gândire atunci când își expune teoria despre Rusia Eternă. El se prezintă drept un „politician ereditar”, în virtutea faptului că este nepotul renumitului ministru de Externe sovietic Veaceslav Molotov, însă vederile sale l-ar fi îngrozit pe bunicul său, care a strivit în mod barbar tradițiile rusești în timpul colectivizării agriculturii și al Marii Terori staliniste. Nikonov nu face însă decât să urmeze un curent majoritar în Rusia contemporană. Asemenea altor membri ai elitei conducătoare, el îi asigură pe ruși că au un trecut glorios și că nu au nimic de învățat de la străinătate[10]. Și preamărește specificul național rus, susținând că rușii nu s-au ghidat niciodată după interese materialiste și că sunt excepțional de toleranți și de pașnici. Observând că Rusia a fost guvernată de regulă de un grup de lideri nealeși, el vede în asta o sursă de mândrie. Îi ridiculizează pe oponenții politici care denunță existența unui regim dictatorial sângeros, deși știu foarte bine că după ce fac asemenea declarații „pot să meargă liniștiți la *dacea* lor, și nu în [închisorile din] Siberia”[11].

Nikonov este diferit de conservatorul extremist Aleksandr Dughin, care se laudă că a dezvoltat o schemă

conceptuală ce reprezintă un progres faţă de principalele curente ale teoriei sociale moderne – liberalismul, marxismul şi fascismul. A Patra Teorie Politică avansată de el este de fapt un amestec periculos. Civilizaţia rusă, trâmbiţează Dughin, s-a întemeiat în totalitate pe militarism: „Războiul este mama noastră”. Este convins că Rusia va mai purta războaie şi se arată încântat de această perspectivă[12]. Dughin anticipează că liberalismul va apune, la fel cum s-a întâmplat cu fascismul şi stalinismul. Îl ridiculizează pe Putin pentru că a afirmat că Rusia este o ţară europeană. Teoria sa este că Rusia este o civilizaţie autonomă, situată geografic între Europa şi Asia. Se declară adeptul a ceea ce el numeşte neo-eurasianism. Când occidentalii cer respectarea principiilor toleranţei, ei nu fac altceva decât să încerce să submineze vechile valori ale Rusiei. Doar urmându-şi propria cale, susţine Dughin, Rusia poate evita ruina – şi, în mod repetat, el prevesteşte ruinarea Occidentului însuşi[13].

Elucubraţiile lui Dughin se suprapun în anumite puncte-cheie cu ideile principale avansate de suporteri ai lui Putin precum Nikonov şi Lavrov. Toţi aceştia, inclusiv Putin, sunt naţionalişti care denunţă globalizarea excesivă, liberalismul şi gândirea socială progresistă. Însă Dughin şi-a exprimat simpatia faţă de filosofia

promovată în Statele Unite de Steve Bannon, fondatorul Breitbart News şi „principalul strateg” al lui Donald Trump până în august 2017. Echipa lui Bannon a ajutat la publicarea traducerii englezeşti a principalei lucrări a lui Dughin, *A Patra Teorie Politică*[14]. Dughin a fost profesor la Facultatea de Sociologie a Relaţiilor Internaţionale de la Universitatea de Stat din Moscova până în 2014, când opiniile sale extremiste au generat proteste publice. Îşi exprimase furia şi dezamăgirea produse de faptul că Putin ezita să anexeze estul Ucrainei. În ciuda acestor probleme, apare în continuare pe canalele moscovite de televiziune. Acest lucru nu e atât de surprinzător pe cât pare. Este una din tacticile lui Putin să-i lase pe asociaţii şi simpatizanţii săi să facă scandal, pentru ca prin contrast să pară un om de stat serios. Cu toate că a devenit un opozant şi un promotor neobosit al naţionalismului, Dughin nu reprezintă o ameninţare serioasă pentru liderii de la Kremlin.

Există un consens printre naţionalişti în ceea ce priveşte susţinerea valorilor sociale tradiţionale. Aceştia şi-au manifestat la unison mânia în februarie 2012, când grupul feminin de muzică rock Pussy Riot a organizat unul dintre concertele sale nonconformiste în Catedrala Hristos Mântuitorul din Moscova. Membrele grupului au cântat atât împotriva lui Putin, cât şi a ierarhiei Bisericii

Ortodoxe. Au fost arestate şi condamnate pentru „huliganism motivat de ura faţă de religie”. Episodul a sporit dezgustul cu care era privit Putin în întreaga lume. Sentinţa de doi ani de închisoare a fost o pedeapsă de-a dreptul excesivă, la care cântăreţele au reacţionat cu stoicism şi demnitate. Însă mass-media occidentală nu luase în calcul faptul că Pussy Riot a ales în mod deliberat un loc proeminent al cultului ortodox pentru a săvârşi un act de blasfemie ce implica un limbaj necuviincios. Dacă grupul ar fi făcut acelaşi lucru în catedrala Canterbury, simpatia publicului s-ar fi îndreptat către administratorii ecleziastici ai clădirii. Liderii ruşi au mizat pe faptul că majoritatea ruşilor sunt de acord că protestele politice nu-şi au locul în lăcaşurile sfinte.

Conducerea de la Kremlin subliniază de asemenea importanţa familiilor tradiţionale. Putin nu scoate o vorbă despre destrămarea mariajului său. Vorbeşte în termeni generali despre tipul de societate pe care-l are în vedere, dar doreşte în mod clar ca familiile să aibă mai mulţi copii decât era obişnuit până acum. În cel de-al doilea mandat prezidenţial a declarat:

> O altă problemă generală a naţiunii este rata scăzută a natalităţii. Ţara are tot mai multe familii care au doar un copil. Trebuie să vorbim tot mai des despre mândria de a fi părinte şi

să creăm condiţii favorabile pentru creşterea şi educarea copiilor[15].

Această remarcă provenea din grija că populaţia în scădere a Rusiei va avea un efect negativ asupra dezvoltării economice şi bunăstării viitoarelor generaţii. Totodată Putin are în vedere – asemenea altor lideri de la Kremlin de-a lungul câtorva decenii – că în vreme ce natalitatea etnicilor ruşi se află într-un declin serios, celelalte etnii din Federaţia Rusă – în special musulmanii – continuă să aibă în medie un număr mai mare de copii.

În ce priveşte modul în care o familie trebuie să-şi ducă traiul, Putin nu are prea multe lucruri de spus în afară de a-şi manifesta dezacordul total faţă de părinţii care-şi bat sau îşi pălmuiesc copiii. Dar el este împotriva amestecului statului în treburile private. Ceea ce se întâmplă între pereţii casei trebuie să rămână între pereţii casei[16]. Dacă are opinii despre relaţiile ideale dintre soţi, despre feminism sau despre educaţia copiilor, încă nu le-a împărtăşit publicului. Duma de Stat nu a fost însă la fel de reţinută în februarie 2017, când a adoptat o lege pentru dezincriminarea abuzului fizic domestic. Grupurile feministe s-au plâns în zadar că un asemenea act normativ reînvie patriarhatul. Dar Putin nu este în definitiv un „om nou” în accepţiunea occidentală

contemporană. Când împreună cu soţia sa Ludmila s-au întâlnit cu Condoleezza Rice, consilierul american pe probleme de securitate naţională, Putin a făcut glume pe seama eforturilor soţiei sale de a se menţine în formă: „Da, Ludmila învaţă baletul. Dansează după *Lacul Lebedelor*. Desigur, dacă aş încerca să o ridic în braţe, aş fi o lebădă moartă”[17]. În altă ocazie, când a fost întrebat dacă se simte vreodată deprimat şi irascibil, a replicat: „Nu sunt femeie, aşa că nu am zile proaste”[18]. Acestea sunt cuvintele unui mascul rus incorigibil şi arogant. Evident, printre tovarăşii săi, ele trec drept normale şi acceptabile.

Atitudinea lui Putin faţă de relaţiile dintre femei şi bărbaţi stârneşte puţine comentarii în străinătate. Nu acelaşi lucru se poate spune despre remarcile sale cu privire la relaţiile dintre persoane de acelaşi sex. El şi prietenii săi politici nu manifestă niciun fel de îngăduinţă faţă de susţinătorii homosexualităţii. În 2012, Vladimir Iakunin, şeful companiei naţionale de căi ferate, a declarat că inamicii occidentali ai Rusiei fac propagandă homosexuală pentru a scădea natalitatea Rusiei şi a-i face pe ruşi uşor de manipulat[19].

Iakunin vedea activismul sexual ca pe o problemă de securitate naţională. Putin nu a mers niciodată atât de departe, dar nu se simte deloc confortabil când este pus

în faţa unui asemenea subiect. Când Oliver Stone l-a întrebat dacă ar accepta să împartă duşurile comune ale unui club sportiv cu un bărbat despre care se ştie că este homosexual, el a scuturat din cap. Zâmbind ironic, a explicat apoi că nu ar vrea să-l „provoace” pe un asemenea individ[20]. Oamenii cu o mentalitate tradiţionalistă, inclusiv cei din Rusia, probabil că nu au văzut nimic nelalocul lui în ce a spus el – şi poate chiar au admirat francheţea lui –, însă a fost o gravă eroare dacă a încercat să câştige simpatia publicului occidental liberal. Aşa cum au fost şi încercările sale de a-şi justifica remarcile spunând că nu vrea decât să-i împiedice pe activiştii homosexuali să-şi promoveze cauza în rândurile celor tineri şi inocenţi, o faptă care se află sub incidenţa legii ruseşti din 2013. Putin a adăugat că mariajele între persoane de acelaşi sex se află în conflict cu interesele societăţii, deoarece nu produc copii[21].

Critica venită din partea străinilor a fost vehementă, inclusiv cea lansată de cântăreţul şi avocatul drepturilor homosexualilor Elton John. Aceasta din urmă a avut un efect comic, John primind un telefon de la cineva care s-a dat drept Putin şi l-a invitat la Moscova. Era un amator de glume care l-a făcut pe Elton John să pară ridicol atunci când ziarele au publicat banalităţile pe care el şi „Putin” le schimbaseră. La puţină vreme, reporterii i-au

cerut adevăratului Putin să-şi precizeze poziţia cu privire la homosexualitate. Asaltat cu întrebări, a refuzat să spună dacă crede că homosexualii se nasc sau devin astfel, dar a respins orice acuzaţie de discriminare a acestei minorităţi, subliniind că relaţiile homosexuale nu sunt ilegale în Rusia, spre deosebire de situaţia existentă în alte şaptezeci de ţări. A ţinut de asemenea să arate că în unele ţări musulmane există legi ce prevăd pedeapsa capitală pentru activitatea homosexuală. Ca preşedinte, se opunea apelului Bisericii Ortodoxe pentru reincriminarea homosexualităţii şi susţinea importanţa separării constituţionale dintre stat şi Biserică[22].

Putin vrea ca oamenii să-l aprecieze pentru moderaţia sa, iar grupul de la putere zugrăveşte Rusia ca pe o promotoare a păcii şi decenţei, în vreme ce deplânge imaginile injurioase care circulă despre aceasta. Dacă şi alte naţiuni ar urma exemplu Rusiei, arată ei, nu ar mai exista războaie. Putin s-a plâns chiar că a fost înţeles greşit în faţa unei audienţe alcătuite din vizitatori străini invitaţi:

> Rusia nu are nici cea mai mică intenţie de a ataca pe cineva. Toată povestea asta este de-a dreptul comică... Este pur şi simplu de neconceput, stupidă şi nerealistă. Europa singură are 300 de milioane de locuitori, iar toţi aceştia sunt membri NATO.

> Dacă adăugăm SUA, ajungem probabil la o populaţie de 600 de milioane. Rusia are în prezent doar 146 de milioane de locuitori. Este de-a dreptul ridicol să vii cu un asemenea subiect. Da, dar oamenii se folosesc totuşi de el pentru a-şi atinge scopurile politice[23].

A insistat apoi că, în faţa pericolelor globale crescânde, ambiţiile Rusiei sunt modeste şi inofensive:

> Dacă nu vom crea un sistem coerent de obligaţii reciproce şi acorduri şi dacă nu vom construi mecanismele potrivite pentru soluţionarea situaţiilor de criză, semnele anarhiei globale se vor înmulţi inevitabil[24].

Putin a făcut aceste declaraţii în faţa unei audienţe străine la doar câteva luni după ce a rupt Memorandumul de la Budapesta şi a anexat Crimeea. Dacă străinii au suspiciuni legate de ambiţiile militare, trebuie să le lase deoparte. Chiar şi cele mai mortale arme ale Rusiei nu trebuie să stârnească îngrijorare:

> Etalarea armelor nucleare este un lucru nechibzuit. Aceasta este o retorică nocivă, pe care eu o consider inacceptabilă. Dar trebuie să pornim de la realitatea şi de la faptul că armele nucleare reprezintă un factor de descurajare care asigură pacea şi securitatea în întreaga lume. Ele nu pot fi considerate un factor pentru vreo potenţială agresiune, deoarece acest lucru

este imposibil şi ar însemna, evident, sfârşitul întregii noastre civilizaţii.

Lucrul absolut clar este că armele nucleare sunt un factor de descurajare şi mulţi experţi consideră că, dacă lumea nu a cunoscut un conflict militar de proporţii în cei peste şaptezeci de ani care au trecut de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, unul dintre motive este faptul că marile ţări ale lumii posedă armament nuclear. Este însă important să fie respectată politica de neproliferare a armelor nucleare, iar puterile nucleare ale lumii să adopte o atitudine foarte responsabilă faţă de statutul lor nuclear. Rusia va urma această linie în ciuda oricăror declaraţii lansate în cursul unor polemici aprinse. Dar daţi-mi voie să reiterez că, la nivel guvernamental, Rusia va trata statutul său nuclear într-o manieră foarte responsabilă[25].

Aceasta este viziunea despre viaţa ruşilor în secolul XXI oferită de liderii de la Kremlin. Este menită să domolească şi în acelaşi timp să stimuleze. Îi încurajează pe ruşi să se bucure şi să fie optimişti, dar atrage atenţia că cei pe care administraţia îi consideră inamicii dinăuntru şi din afară ai Rusiei vor fi neutralizaţi. Mai presus de orice, Kremlinul îi asigură pe ruşi că viziunea sa este cea mai potrivită pentru nevoile şi specificul ţării lor, într-o lume din ce în ce mai turbulentă.

3

Ţari, comisari şi ce a urmat după ei: noul trecut oficial

Ruşii discută mai des despre preţurile la alimente, ajutoare sociale şi salarii decât despre istorie. În această privinţă, ei nu se deosebesc de majoritatea celorlalte popoare. Însă secolul XX a fost o perioadă grea pentru mai multe generaţii ale familiilor lor, astfel că orice lider rus care caută să obţină susţinerea maselor trebuie să vină cu o poveste a trecutului pe care suficienţi ruşi să o găsească plauzibilă şi emoţionantă. Ruşii trebuie să simtă că echipa lui Putin va pune capăt erei traumelor şi îi va ajuta să profite de oportunităţile ce se află înaintea lor.

Putin ştie că ghidarea imaginaţiei publice nu este un lucru pe care să-l poată face singur. Mai ales pentru că ceea ce a învăţat el despre istoria secolului XX în perioada în care a fost student la Universitatea de Stat Leningrad provenea doar din cursurile obligatorii de marxism-leninism. Drept urmare, când a venit la putere, a căutat să obţină ajutor de la consilieri foarte bine informaţi, inclusiv de la critici înverşunaţi ai politicilor Kremlinului, precum Aleksei Venediktov, redactor-şef la postul de radio Eho Moskvî şi fost profesor de istorie. După ce comunismul a fost aruncat la lada de gunoi,

elita conducătoare a căutat lecţii pe care să le înveţe în analele ţarismului. Când, nedumerit, Venediktov l-a întrebat pe Putin de ce a ales să vorbească cu cineva care se opune liniei politice oficiale, acesta i-a răspuns spiritual că este gata oricând să discute în privat cu inamicii săi, dar nu şi cu trădătorii[1].

O altă sursă surprinzătoare de consiliere a fost anticomunistul înverşunat şi fostul deţinut politic Aleksandr Soljeniţîn. Putin s-a întâlnit frecvent cu acesta şi chiar i-a acordat unul dintre prestigioasele Premii de Stat nu cu mult timp înainte de moartea sa în 2007[2].

Asemenea întâlniri i-au permis lui Putin să treacă drept un om de cultură, înzestrat cu o minte iscoditoare, dacă nu complet deschisă. Şi, de asemenea, l-au ajutat să-şi etaleze zelul patriotic, cum s-a întâmplat în 2013, când a declarat că este de acord cu apelul lui Soljeniţîn pentru creşterea populaţiei ruse[3]. După cum se poate bănui, Putin îşi ia multe dintre idei din conversaţii şi îi pune pe cei care-i scriu discursurile să găsească cele mai bune citate din intelectualii Rusiei, pentru a le folosi în cuvântările sale. Dar merită să menţionăm că are o preferinţă clară pentru sursele care nu mai sunt în viaţă şi, ca urmare, nu pot riposta.

Putin şi alţi lideri de la Kremlin jefuiesc încontinuu istoria, luând din ea lucruri care i-ar putea ajuta în

prezent. Sunt nişte hoţi foarte abili, care iau doar ceea ce ar putea să slujească scopurilor lor politice curente. Dar, asemenea vandalilor care au prădat Roma în anul 455, felul lor de a gândi a fost influenţat şi impregnat de ce au descoperit pe parcursul jafului.

Aforismele lor favorite aparţin unor distinşi autori ruşi care promovează valorile leadershipului, patriotismului şi voinţei colective, preferabil cu o brumă de dispreţ la adresa Occidentului. În afară de Soljeniţîn, lui Putin îi place să citeze din Ivan Ilin şi Nikolai Berdiaev, doi filosofi creştini emigraţi[4]. În vreme ce Soljeniţîn a ajutat la reînvierea literaturii ruse după decenii la rând în care a fost mutilată de marxism-leninism, Berdiaev, ale cărui publicaţii au fost interzise de sovietici, a fost un maestru al prozei filosofice ruseşti. Scrierile filosofice ale lui Ilin constituie un act de agresiune asupra limbajului, deşi articolele lui politice sunt succinte şi incisive, însă Berdiaev, care în lunga sa existenţă a trecut de la marxismul liberal la individualismul liberal, este util numai în porţii mici. Soljeniţîn este de ajutor şi pentru că a dispreţuit decadenţa occidentală şi a militat pentru unitatea ruso-ucraineană şi pentru o mână forte care să controleze pârghiile puterii de la Kremlin. Numai Ilin are toate trăsăturile pe care le vrea Putin. Toată viaţa sa a fost un naţionalist şi un duşman neîmpăcat al

marxismului şi al URSS. Ca emigrant în Germania Republicii de la Weimar, Ilin a salutat apariţia nazismului, în care a văzut un antidot pentru comunismul sovietic. Liderii ruşi care vor să-i aplaude patriotismul trebuie să treacă sub tăcere susţinerea fermă pe care acesta a arătat-o faţă de unele trăsături ale fascismului european. Dar Ilin, în mod convenabil pentru aceştia, a atras atenţia asupra intenţiei Occidentului de a fragmenta „Rusia” şi a văzut Ucraina ca aparţinând patrimoniului rus. El dorea un lider puternic în fruntea unei dictaturi naţionale. Este uşor să ne dăm seama de ce a fost promovat ca o autoritate intelectuală în regimul lui Putin. În 2015, rămăşiţele pământeşti ale lui Ilin au fost repatriate din Germania şi reînhumate la Mănăstirea Donskoi din Moscova, în cadrul unei ceremonii solemne conduse de patriarhul Alexei al II-lea[5].

Modul în care Putin l-a tratat pe Ilin reflectă interesele şi scopurile grupului de la conducere[6]. Urmând calea deschisă de Elţîn, Putin deplânge acele perioade în care poporul rus – sau elementele sale nemulţumite – a recurs la violenţă, fapt care a schimbat în mod dezastruos cursul dezvoltării ţării. Ca fost comunist şi anticomunist, respinge în întregime ideea de revoluţie armată. „Noi avem nevoie acum”, spune el, „de evoluţie”[7]. Putin susţine că Rusia a fost cel mai aproape să-şi împlinească

potenţialul atunci când ruşii au trăit în pace sub o guvernare stabilă.

Putin nu are sentimente de ostilitate faţă de dinastia Romanovilor, care a domnit peste trei sute de ani. Îi laudă pe ţarii care au transformat Rusia într-o mare putere, iar în aprilie 2015 a proclamat: „Vreau să vă aduc aminte [...] de cuvintele lui Alexandru al III-lea, împăratul nostru, care a spus că Rusia are doar doi aliaţi: armata şi marina sa militară. Iar atunci când şi-a luat rămas-bun de la fiul său [viitorul Nicolae al II-lea], i-a spus că toată lumea se teme de imensitatea ţării noastre”[8]. În noiembrie 2016, când a dezvelit statuia lui Alexandru al III-lea în faţa Palatului Livadia din Crimeea, Putin l-a citat pe ministrul de Finanţe ţarist Serghei Witte, care a spus că împăratul nu a asigurat pacea în ţară şi peste graniţe „făcând concesii, ci domnind întru dreptate şi cu o fermitate de neclintit”. Statuia din Crimeea este a opta a lui Alexandru al III-lea ridicată în perioada care a trecut de când Putin a venit la putere. Acesta a remarcat de asemenea că ţarul Alexandru a impulsionat dezvoltarea industriei şi a fost un susţinător mărinimos al artelor[9]. Toate acestea camuflau însă pagubele produse de ţar prin înăsprirea cenzurii culturale şi suprimarea reformelor sociale din anii 1860. Friza de la baza statuii îi înfăţişează pe Feodor

Dostoievski şi pe chimistul Dmitri Mendeleev. Orice şcolar rus ar fi putut să-i spună lui Putin că Dostoievski şi Mendeleev şi-au creat majoritatea operelor majore înainte ca Alexandru al III-lea să se urce pe tron în 1881[10].

Un alt erou al lui Putin din epoca Romanovilor este Piotr Stolîpin, prim-ministrul lui Nicolae al II-lea din perioada 1906-1911. La deschiderea lucrărilor Adunării Federale din octombrie 2016, Putin remarca: „Cu mai bine de o sută de ani în urmă, adresându-se deputaţilor din Duma de Stat, Piotr Arkadievici Stolîpin a spus: «Trebuie să ne unim cu toţii şi să ne punem în acord eforturile, obligaţiile şi drepturile pentru susţinerea dreptului istoric suprem al Rusiei: acela de a fi puternică»”[11].

Stolîpin a fost un conservator reformator care a avut ambiţia de a reda Rusiei statutul de mare putere şi de a o imuniza împotriva ameninţării unor noi insurgenţe interne. În decembrie 2013, Putin a declarat în faţa Adunării Federale că autorităţile locale ar trebui să ia drept exemplu progresele făcute de Rusia înainte de Primul Război Mondial şi a lăudat modificările aduse de Stolîpin proprietăţii funciare şi structurii industriei[12]. Stolîpin este faimos pentru că a încercat să faciliteze apariţia unei clase de mici proprietari la sate, însă, aşa

cum avea să dovedească evoluţia evenimentelor, majoritatea ţăranilor erau ostili reformei sale agrare – şi este dificil să aflăm ce a făcut Stolîpin pentru a modifica structura industrială a imperiului.

Dar, evident, nu acesta este scopul demersurilor lui Putin şi ale echipei sale în materie de istorie. Când vorbesc despre istorie, Putin şi consilierii care-i scriu discursurile se gândesc în primul rând la politica prezentului. Ei vizează aprobarea maselor, nu plauzibilitatea istorică obiectivă.

În acest spirit, în discursul său anual ţinut în faţa Adunării Federale pe 1 decembrie 2016, Putin a anunţat centenarul revoluţiilor din februarie şi octombrie 1917:

> Aceasta este istoria noastră comună şi trebuie să o tratăm cu respect. Despre asta a scris strălucitul filosof rus şi sovietic Aleksei Losev. „Ştim cu toţii cât de greu a fost drumul pe care l-a parcurs ţara noastră”, a scris el. „Ştim cu toţii de anii lungi de lupte, suferinţe şi nevoi, dar, pentru orice fiu al Patriei, toate acestea sunt ceva ce ţine de propriul său neam, ceva inalienabil.”
>
> Sunt sigur că majoritatea absolută a poporului nostru are exact această atitudine faţă de Patria noastră şi avem nevoie de lecţiile istoriei în primul rând pentru reconciliere şi pentru întărirea consensului social, politic şi civil la care am reuşit să ajungem în prezent.

> Este inacceptabil să aducem dezbinările, mânia, ura şi amărăciunile trecutului în viaţa noastră de azi şi să ne folosim de tragediile care au afectat practic fiecare familie din Rusia, indiferent de care parte a baricadei s-au situat strămoşii noştri, pentru a ne urmări interesele politice sau de altă natură. Să nu uităm că suntem un popor unit, un singur popor, şi că avem doar o singură Rusie[13].

Pentru Putin, prăbuşirea dinastiei Romanovilor şi acapararea puterii de către comunişti câteva luni mai târziu au reprezentat o dublă lovitură cu efecte tragice la toate nivelurile societăţii. Într-un discurs ţinut mai devreme în 2016, Putin a deplâns asasinatul înfiorător comis asupra Romanovilor în pivniţa unei case din Ekaterinburg în vara anului 1918:

> Toată lumea obişnuia să denunţe regimul ţarist pentru represiunile sale. Dar ce a făcut conducerea sovietică imediat după ce a venit la putere? Represiuni în masă. Şi nu vorbesc aici de întreaga scară a acestora, ci pur şi simplu despre cel mai flagrant exemplu: anihilarea şi împuşcarea familiei ţariste, inclusiv a copiilor. Probabil că au existat motive ideologice pentru lichidarea potenţialilor urmaşi. Dar de ce l-au ucis pe doctorul Botkin? De ce i-au ucis pe servitori – oameni care proveneau de regulă din rândurile proletariatului? Pentru ce? Scopul a fost să ascundă crima[14].

Cu toate că Putin foloseşte episoade ale istoriei în scopuri politice, el este sincer interesat de soarta Romanovilor. Cu ocazia vizitei sale de stat la Londra în iunie 2003, reprezentaţi ai Ministerului de Externe nu au putut să nu remarce încântarea sa când i-au oferit un volum cu documente declasificate, inclusiv câteva referitoare la acest episod. Până la momentul respectiv fusese un vizitator plictisit şi taciturn al capitalei britanice[15].

În opinia lui Putin, este vital ca oamenii să nu uite ororile care au urmat după Revoluţia din Octombrie:

> Nu am reflectat niciodată cu suficientă atenţie la aceste lucruri. Bine, ei ripostau faţă de cei care luptau cu arma în mână împotriva puterii sovietice, dar de ce să omori preoţi? Numai în 1918 au fost împuşcaţi trei mii de preoţi şi apoi încă zece mii într-o perioadă de zece ani. În regiunea Don, oamenii au fost înecaţi cu sutele sub gheaţa râului. Când reflectezi la toate acestea şi când apar noi informaţii, începi să evaluezi multe lucruri într-un mod diferit[16].

Putin nu are niciun cuvânt bun de spus despre Lenin şi a ridicat obiecţii notabile în ceea ce priveşte constituţia pe care acesta a impus-o în 1922:

Dacă eşti istoric, trebuie să ştii că la acea dată Stalin a formulat ideea autonomizării viitoarei Uniuni Sovietice. Potrivit acesteia, toate celelalte părţi componente ale viitorului stat trebuiau să intre în URSS pe bază de autonomie şi cu o largă autoritate. Lenin a criticat poziţia lui Stalin, spunând că a fost eronată şi inoportună.

Concluzia lui Putin a fost tranşantă:

Şi astfel el, Lenin, a susţinut că statul – Uniunea Sovietică – trebuie să fie format având la bază egalitatea deplină şi dreptul de secesiune din Uniunea Sovietică... Şi asta a fost bomba cu ceas de sub edificiul statalităţii noastre. Pe lângă faptul că au stabilit graniţe şi teritorii pentru grupurile etnice în cadrul unui stat care, în mod esenţial, era multinaţional, graniţele au fost trasate în mod arbitrar, fără a fi în general decise pe o bază raţională. De exemplu, care a fost motivul pentru care regiunea Donbass a fost cedată Ucrainei? Ideea a fost să sporească numărul proletarilor pentru a avea o susţinere socială mai largă acolo. Curată nebunie, nu-i aşa?[17].

În perioada sovietică, Lenin a fost ridicat în slăvi pentru că „a reunit teritoriile” după dezintegrarea imperiului în 1917. Acest lucru l-a lăsat indiferent pe Putin, care denunţă aranjamentul constituţional al lui Lenin ca fiind inoportun, capricios şi dezastruos.

Sub Putin, biserica şi statul au pretins respect pentru comandanţii albi care au luptat împotriva Armatei Roşii şi a conducerii sale comuniste în războiul civil care a urmat Revoluţiei din Octombrie. Rămăşiţele pământeşti ale generalului Anton Denikin au fost aduse înapoi în Rusia în 2005. Au fost ridicate statui în onoarea amiralului Aleksandr Kolceak în Sankt-Petersburg şi Irkutsk. Au fost produse filme despre cauza Albilor, care s-au dovedit a fi populare. Mulţi comentatori îi prezintă pe Albi ca pe nişte patrioţi şi luptători neînfricaţi[18].

Conducerea comunistă a încetat de mult să mai atragă laude. Lev Troţki a fost ponegrit şi neglijat în relatările sovietice oficiale şi, cu toate că nu mai este trecut cu vederea de cercetătorii ruşi, continuă să fie tratat cu severitate. Iosif Stalin, ca de obicei, provoacă controverse. Niciun rus cu bun-simţ nu iartă Marea Teroare din 1937-1938, dar există destule figuri publice care susţin că rolul său în industrializarea Rusiei şi apărarea ei împotriva celui de-al Treilea Reich a fost indispensabil – aceasta este una dintre tezele păstrate de Partidul Comunist din vechiul său crez marxist-leninist. Istoria rămâne un teren minat pe care Putin a păşit cu grijă. Despre o chestiune esenţială, represiunile în masă comandate de Stalin la sfârşitul anilor ’30, el vorbeşte foarte răspicat:

> Stalinismul este asociat cu cultul individului şi cu încălcarea în masă a drepturilor, cu represiunile şi cu lagărele de muncă. Nimic din toate acestea nu mai există azi în Rusia şi sper că nu va mai exista niciodată. Societatea noastră este pur şi simplu diferită şi nu va mai permite niciodată aşa ceva. Dar asta nu înseamnă că nu mai avem nevoie de ordine şi disciplină. Înseamnă că toţi cetăţenii Federaţiei Ruse, indiferent de poziţia lor oficială, trebuie să fie egali în faţa legii[19].

Cu toate că recunoaşte ororile stalinismului, Putin respinge cu fermitate ideea că acesta a fost cel mai cumplit fenomen al secolului XX. Al Treilea Reich merită o condamnare mai aspră:

> Înainte de toate, desigur, este imposibil să punem nazismul şi stalinismul pe acelaşi plan, deoarece naziştii au proclamat în mod deschis, direct şi public că unul dintre obiectivele politicii lor este exterminarea în totalitate a unor grupuri etnice – evrei, ţigani şi slavi. Cu toată natura urâtă a regimului stalinist, cu toate represiunile şi deportările unor populaţii întregi, regimul stalinist nu şi-a stabilit niciodată ca obiectiv exterminarea unor populaţii, astfel că încercarea de a le pune pe cele două [regimuri] pe picior de egalitate este absolut fără fundament[20].

Aceasta a dat naştere unor speculaţii potrivit cărora Stalin ar urma să fie reabilitat postum, speculaţii care s-au accentuat în 2015, când o statuie de zece tone

înfăţişându-l alături de Winston Churchill şi Franklin D. Roosevelt a fost instalată lângă Palatul Livadia din Ialta, unde aceştia s-au întâlnit în februarie 1945 pentru a discuta despre ordinea politică şi teritorială postbelică a Europei. Serghei Narîşkin, preşedintele Dumei de Stat de la acea vreme, a dezvelit statuia în acordurile imnului naţional al Rusiei. Sculptura lui Zurab Tsereteli fusese respinsă de guvernul ucrainean cu zece ani înainte, când Ialta era guvernată de la Kiev. După anexarea Crimeei însă, Kremlinul a vrut să sărbătorească Conferinţa de la Ialta, deşi au existat proteste ale tătarilor crimeeni, ai căror strămoşi fuseseră deportaţi cu forţa de Stalin din peninsulă în mai 1945[21].

În ciuda acestor slabe semne de aprobare, Putin a respins categoric politica dusă de Stalin în Europa de Est la sfârşitul anilor ’40. Exportarea forţată a comunismului, sublinia el, a fost o eroare îngrozitoare:

> După al Doilea Război Mondial, am încercat să impunem propriul nostru model de dezvoltare multor ţări est-europene şi am făcut asta folosind forţa. Trebuie să recunoaştem acest lucru. Nu e nimic bun în asta şi trebuie să revenim la acest subiect azi. Întâmplător, acesta este mai mult sau mai puţin modul în care se comportă americanii în prezent, când încearcă să impună modelul lor practic întregii lumi, iar o asemenea practică va sfârşi la rândul ei printr-un eşec[22].

A accepta că Rusia a făcut lucruri rele, insistând în acelaşi timp că în prezent americanii sunt capul răutăţilor, este o abordare foarte caracteristică. Putin ştie de asemenea că, cu excepţia neostaliniştilor înrăiţi, majoritatea ruşilor sunt de acord cu concluziile sale.

El este întotdeauna circumspect când vorbeşte despre ţarul Nicolae al II-lea. Reverenţa faţă de Romanovi este o atitudine răspândită în Rusia postcomunistă, iar în 2017, când a fost lansat un film despre relaţia dintre viitorul ţar şi balerina Matilda Kşesinskaia, a avut loc imediat un protest referitor la conţinutul erotic. Puţini ruşi sunt mai devotaţi memoriei lui Nicolae decât deputata din Dumă Natalia Poklonskaia, care a ocupat funcţia de procuror-general al Crimeei imediat după anexarea acesteia. Împreună cu alţii, ea a cerut o anchetă care să stabilească dacă filmul era antirusesc şi antireligios. Acest lucru a provocat riposta unui alt regizor, Stanislav Govoruhin, la rândul său deputat în Duma de Stat şi fost preşedinte al Comisiei de Cultură a acestui organism. Confruntat cu o asemenea dispută, ministrul Culturii a ales calea sigură a unei atitudini echivoce. Pe 15 iunie 2017, regizorul filmului, Aleksei Ucitel, i s-a plâns lui Putin de modul în care era tratat filmul său. Deşi admira cariera şi patriotismul lui Ucitel, Putin i-a răspuns

acestuia că Poklonskaia are dreptul să-şi exprime opinia. Pentru Putin era important ca publicul să vadă că el încurajează dialogul şi, în acelaşi timp, să evite să fie atras într-o dispută istorică controversată[23].

Comentariile sale despre Lenin ar fi putut şoca cândva milioanele de ruşi care au fost educaţi să se încline în faţa marelui fondator al URSS. Însă timpurile s-au schimbat şi riscul iscării unor controverse este foarte redus, câtă vreme Putin evită gesturi atât de drastice precum scoaterea cadavrului mumificat al lui Lenin din mausoleul din Piaţa Roşie.

În 2016, Putin şi-a demonstrat abilitatea cu ocazia inaugurării unei expoziţii la Centrul Elţîn din Ekaterinburg. Custozii îi iritaseră pe naţionalişti deoarece omiseseră să-l prezinte pe general-locotenentul Andrei Vlasov drept un trădător. Vlasov, capturat de germani pe Frontul de Est în 1942, s-a decis să lupte de partea germanilor, cu gândul că în felul acesta Rusia va fi eliberată de sub stalinism. Spre sfârşitul războiului s-a revoltat împotriva germanilor, dar asta nu l-a salvat de răzbunarea lui Stalin, din ordinul căruia a fost spânzurat la Moscova în august 1945. Dar care era părerea lui Putin?

> Nu e nimic în neregulă cu faptul că a început o discuţie: este un fenomen normal. Unii adoptă o poziţie favorabilă, alţii au opinii mai liberale despre evenimentele prezente şi perspectivele dezvoltării, alţii au vederi conservatoare, tradiţionale. Am avut întotdeauna patrioţi de tip „sânge şi pământ” (*pocivennikí*) şi adepţi ai occidentalizării. Unii oameni se consideră patrioţi de tip „sânge şi pământ”. Dar în momentul actual, când rememorăm evenimentele din 1917 şi când suntem pe punctul de a marca centenarul evenimentelor revoluţionare în 2017, trebuie să avansăm în direcţia reconcilierii şi apropierii, şi nu spre scindare şi inflamarea pasiunilor[24].

Acest răspuns măsurat a fost menit să asigure o discuţie calmă, chibzuită despre trecutul problematic al Rusiei. Putin nu a avut succes, iar disputele aprinse cu privire la istoria naţiunii continuă să se desfăşoare. Dar el beneficiază de pe urma faptului că se poziţionează în afara conflictului.

Atitudinile străinilor faţă de istoria Rusiei îl irită enorm pe Putin. Fascinaţia nesfârşită pe care o manifestă mass-media occidentală faţă de Iosif Stalin îi provoacă un puternic resentiment. El afirmă că „dictatorii” altor naţiuni rareori au parte de aceeaşi atenţie. Cariera sângeroasă a lui Oliver Cromwell este trecută cu vederea, iar statuia acestuia străjuieşte Palatul Parlamentului din Westminster. Trupul lui Napoleon,

care, împreună cu armatele sale cotropitoare, a făcut prăpăd în toată Europa, este venerat la Les Invalides în Paris. Stalin este însă demonizat. Pentru Putin, motivele sunt cât se poate de clare. *Establishment*-ul occidental vrea să aibă de ce să se lege ca să critice Rusia şi pe ruşi, şi nimic nu e mai la îndemână decât palmaresul unui dictator sovietic care nu mai e de mult printre noi[25].

Când nu recurge la critici, el se dedă la o bătaie de joc la fel de agresivă. În 2018, Ministerul Culturii a interzis comedia neagră a lui Armando Iannucci *Moartea lui Stalin*. Ministrul Culturii Vladimir Medinski nu a insistat asupra greşelilor elementare ale filmului legate de numele persoanelor şi ale instituţiilor, dar nu a putut să ierte tonul batjocoritor adoptat faţă de un eveniment atât de dureros, iar dincolo de toate astea era probabil credinţa că străinii n-ar trebui să-şi mai bage nasul peste tot. Medinski a devenit purtătorul de cuvânt al administraţiei pe subiecte de istorie. Un autor prolific chiar şi după ocuparea funcţiei ministeriale în 2012, el a căutat să spele trecutul rusesc şi sovietic de orice denigrare. I-a apărat pe ruşii de sub regimul ţarist împotriva celor care susţineau că aceştia erau leneşi, beţivi şi hoţi[26]. A pus atâta energie în acest demers, încât câţiva istorici profesionişti l-au acuzat de exces de zel[27]. Iar în cea mai de succes cartea a sa susţine că autorii

străini au greşit atunci când au atras atenţia asupra faptului că soldaţii sovietici au violat femei germane în 1945[28].

Putin a afirmat adeseori că URSS a fost un fenomen complex. El are sentimente amestecate faţă de ceea ce au trăit oamenii în comunism, în deceniile de după Revoluţia din Octombrie. Economia planificată a avut beneficii clare, susţine el, lăudând progresele Uniunii Sovietice în ce priveşte asistenţa medicală, educaţia şi dezvoltarea sectorului industrial militar care a contribuit la victoria asupra celui de-al Treilea Reich[29]. Şi îşi manifestă respectul faţă de veteranii comunişti aflaţi încă în viaţă. Putin a discutat în câteva ocazii cu Vladimir Kriucikov, care a organizat în august 1991 puciul împotriva lui Mihail Gorbaciov. În 2014 i-a acordat Ordinul de Onoare mareşalului Dmitri Iazov, cu care Kriucikov a pus la cale complotul. Iar în februarie 2019 a vorbit în termeni elogioşi despre curajul şi profesionalismul de care a dat dovadă armata sovietică în războiul purtat de URSS în Afganistan[30].

Dar el nu a fost niciodată un susţinător al sistemului politic comunist şi nu a trecut cu vederea vulnerabilităţile instituţiilor sale economice. Nu este un nostalgic al comunismului, dar regretă enorm prăbuşirea URSS, pe care în aprilie 2005 a descris-o ca fiind „cea

mai mare catastrofă geopolitică a secolului [XX]". Remarca sa a fost înţeleasă greşit de multă lume. El nu regreta deloc prăbuşirea comunismului sovietic, ci mai degrabă consecinţele dispariţiei sale: sărăcia generală din anii '90, apariţia aşa-zişilor oligarhi şi dislocarea familiilor separate de graniţe noi[31]. Chiar şi aşa, s-a făcut vinovat cel puţin de exagerare, pentru că a ignorat cu totul alte evenimente care ar putea pretinde un loc mai proeminent în rândul catastrofelor. Printre ele, desigur, declanşarea celor două războaie mondiale în 1914 şi 1939, venirea la putere a lui Hitler în 1933 şi Revoluţia Chineză din 1949. Şi să nu uităm propria Revoluţie a Rusiei din Octombrie 1917.

Preocuparea lui Putin pentru dezintegrarea Uniunii Sovietice vizează un anumit aspect: el urăşte faptul că milioane de cetăţeni de naţionalitate rusă s-au trezit despărţiţi de Rusia, în alte paisprezece noi state independente – într-o ocazie, a mers până acolo încât a numit asta o „tragedie umanitară", adăugând:

> Aş vrea să repet din nou teza mea că poporul rus a devenit cel mai mare popor divizat din lume, iar asta este absolut o tragedie. Şi nu mă refer la dimensiunea socio-economică, când, ca rezultat al colapsului, un sistem social s-a năruit şi o economie s-a prăbuşit – ea fusese oricum ineficientă în regimul anterior, dar când s-a năruit, a dus la sărăcirea a milioane de

oameni, iar asta este de asemenea o tragedie pentru oameni reali şi pentru familii reale[32].

În ochii lui Putin, separarea demografică şi disoluţia socială erau două trăsături îngemănate ale aceluiaşi rezultat. Nu e o atitudine pe care s-o fi inventat după ce a venit la putere. El crede că, deşi situaţia a fost grea sub regimul comunist, ea s-a înrăutăţit şi mai mult după ce comuniştii au fost îndepărtaţi de la putere şi vede anii ’90 ca pe o perioadă de maximă criză naţională, în care o „epidemie de colapsuri” a pus stăpânire pe Federaţia Rusă[33]. Putin a tot spus acest lucru încă de la începutul anilor ’90, pe vremea când era doar un politician local obişnuit, despre care nimeni nu credea că va ajunge la vârful puterii. Iar asta pare să indice că este opinia sa sinceră[34].

Relaţiile Rusiei cu Estonia, Letonia şi Lituania sunt un alt punct sensibil. Aceste ţări şi-au recâştigat independenţa odată cu prăbuşirea URSS la sfârşitul lui 1991. Deşi ele îşi proclamaseră independenţa, semnarea de către Elţîn a unor acorduri cu preşedinţii ucrainean şi belarus în decembrie a fost pasul decisiv. Cei trei preşedinţi au fost de acord cu formarea unei Comunităţi a Statelor Independente la care să fie invitate să adere toate cele cincisprezece republici constituente ale URSS.

Această proiectată grupare regională avea să fie mai relaxată decât orice ar fi considerat Gorbaciov acceptabil, şi tocmai asta voia Elţîn. Dar cu toate că Comunitatea Statelor Independente s-a format în mod corespunzător în 1992, scopurile sale colective au fost subminate în permanenţă de membrii săi care se temeau că Rusia vrea să-i domine. Estonia, Lituania şi Letonia au refuzat categoric să se alăture grupării. Dificultăţi similare a întâmpinat Organizaţia Tratatului de Securitate Colectivă, pe care Rusia a iniţiat-o în acelaşi an pentru a acoperi nevoile legate de securitate şi armată. Singurele ţări care au acceptat să adere la început au fost Armenia, Kazahstan, Kârgâzstan, Tadjikistan şi Uzbekistan, şi toate se temeau că vor deveni vulnerabile la presiunile Rusiei.

Pe când se afla într-o vizită la Hamburg, în februarie 1994, preşedintele Estoniei Lennart Meri a ţinut un discurs în care a denunţat anexarea ilegală a statelor baltice de către URSS în 1940 şi din nou în 1944. Meri a povestit cum el şi familia sa, alături de zeci de mii de alţi estonieni, au fost deportaţi în Siberia. Putin, care la vremea aceea era angajat la primăria din Sankt-Petersburg şi se afla în delegaţie în Germania, s-a întâmplat să fie prezent în public. Cu toate că era un oficial rus obscur, s-a ridicat de pe scaun şi, ostentativ, a

ieşit furtunos din sală[35]. În opinia sa, desigur, operaţiunile Armatei Roşii din timpul războiului şi deciziile geopolitice ale lui Stalin trebuiau venerate. Nu avea niciun fel de îngăduinţă pentru liderii baltici care negau că URSS i-a eliberat după alungarea celui de-al Treilea Reich. Şi a fost surd la afirmaţia lui Meri că Estonia a devenit o naţiune captivă sub regimul sovietic.

Mai mult decât atât, Putin are uneori dificultăţi în a distinge între Uniunea Sovietică şi Federaţia Rusă, aşa cum s-a întâmplat în martie 2018, când s-a adresat Adunării Federale:

> După prăbuşirea URSS, Rusia, care în perioada sovietică a fost numită Uniunea Sovietică – sau Rusia Sovietică, aşa cum mai era cunoscută peste graniţe –, a pierdut 23,8% din teritoriul său, dacă vorbim de frontierele noastre naţionale, 48,5% din populaţia sa, 41% din produsul general brut, 39,4% din potenţialul industrial (aproape jumătate din potenţialul nostru, aş vrea să subliniez), 44,6% din potenţialul militar ca urmare a fragmentării armatei URSS între fostele republici sovietice[36].

Acesta a fost un comentariu realmente inexact. Putin susţine că numai străinii confundă URSS cu Federaţia Rusă. De fapt, el face exact acelaşi lucru. Rusia nu a pierdut teritorii în momentul în care Uniunea Sovietică s-a dezintegrat. Nici măcar un metru pătrat. Noua ţară

independentă a luat fiinţă având graniţele intacte, iar în 2014 a folosit forţa armată pentru a le lărgi în dauna Ucrainei.

Spre deosebire de mulţi compatrioţi de-ai săi, Putin nu i-a blamat pe Gorbaciov sau pe Elţîn pentru felul în care a ieşit Rusia din comunism. Preferă să evidenţieze dificultăţile cu care s-au confruntat aceştia. Într-un interviu oferit revistei *Time* în 2007, reporterul american a remarcat că Putin nu este un „preşedinte-revoluţionar”, precum Elţîn. Departe de a se enerva, Putin a fost de acord:

> Eu consider însă că el şi Gorbaciov au făcut un lucru pe care eu cu siguranţă nu l-aş fi putut face. Au acţionat în vederea distrugerii unui sistem pe care poporul rus nu-l mai putea îndura. Nu sunt convins că aş fi putut decide să acţionez astfel. Gorbaciov a făcut primul pas şi Elţîn a încheiat tranziţia, un proces, în opinia mea, istoric şi foarte important pentru Rusia şi pentru poporul rus. Ei – şi în primul rând Elţîn, desigur – au adus Rusiei libertatea: aceasta este o realizare istorică absolută a epocii Elţîn[37].

Putin are la rândul său misiunea de a aduce o schimbare în bine, dar el vrea să facă asta în stilul său şi să pună capăt o dată pentru totdeauna şirului de traume pe care le-a îndurat Rusia.

4

Anii suferinţei: imaginea naţiunii umilite

Poporul rus a fost puternic afectat de modificarea relaţiilor internaţionale după 1991. URSS fusese una dintre cele două superputeri. Pământul se cutremura pe unde trecea puterea sovietică, iar Kremlinul avea parte de respect pretutindeni. Acolo unde acesta din urmă lipsea, frica îi lua locul. Elţîn a căutat să integreze noua Rusie în ordinea internaţională ca o mare putere normală, cooperantă şi constructivă. Acesta avea mereu să fie un lucru foarte anevoios, în condiţiile în care Federaţia Rusă avea o economie ruinată, o administraţie zdruncinată şi o armată demoralizată. Independenţa a fost însoţită de ştirbirea mândriei naţionale.

În ţările care trec printr-o astfel de răsturnare de situaţie, resentimentul se poate dezvolta asemenea unei tumori. În anii ’20, milioane de germani fierbeau de mânie din cauză că elitele lor conducătoare, credeau ei, înjunghiaseră pe la spate Germania şi forţele sale armate şi le aduseseră înfrângerea în Primul Război Mondial. Iar după cel de-al Doilea Război Mondial, când necesităţile financiare i-au obligat pe britanici să renunţe la teritoriile lor imperiale, a fost supărare mare în rândurile lor din

cauza pierderii puterii globale şi a prestigiului. Când guvernele nu reuşesc să compenseze o asemenea tulburare emoţională, consecinţele pot fi îngrozitoare. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care Adolf Hitler a ajuns să ocupe funcţia de cancelar german în 1933; şi cu toate că Marea Britanie nu a căzut pradă extremismului politic, efectele târzii ale prăbuşirii imperiului continuă să se facă simţite. URSS a pierdut Războiul Rece. Deşi Gorbaciov şi Elţîn au afirmat că nu a existat nicio parte învingătoare, ei nu au reuşit să înlăture sentimentul naţional de umilire resimţit de nenumăraţi ruşi. A fost un sentiment pe care Putin şi contemporanii lui l-au încercat la trecerea dintre milenii. În Marea Britanie şi în Franţa, o atare stare de spirit poartă numele de sindrom postimperial. Ceea ce a trăit Rusia nu e doar un sindrom postimperial, ci şi unul post-superputere. Nimeni nu ar trebui să subestimeze intensitatea acestor sentimente.

Asemenea lui Putin, mulţi ruşi regretă faptul că, după 1991, atunci când trec dincolo de provinciile ruseşti de la periferie, se trezesc în ţări străine, precum Ucraina sau Kazahstan. Vreme de secole li s-a spus să fie mândri de realizările Imperiului Rus şi ale Uniunii Sovietice. În prezent, ei au un termen special pentru statele care s-au format după prăbuşirea URSS: „străinătatea apropiată” –

semn că ei nu consideră că Ucraina sau chiar Uzbekistan şi Estonia sunt la fel de străine precum Grecia sau Franţa. Când Marea Britanie, Franţa şi alte puteri europene au renunţat la imperiile lor, coloniile lor erau peste mări. Ruşii au avut un imperiu alcătuit din ţări vecine, un fapt geografic care îi împiedică să uite pierderea teritorială suferită. În anii ’90, Federaţia Rusă a suferit o recesiune economică prelungită. Majoritatea ruşilor, cu excepţia unei minorităţi minuscule care a beneficiat de pe urma privatizărilor, au fost copleşiţi de sărăcie, dar şi de indignare din cauză că Moscova, capitala unei ţări care fusese una dintre superputerile lumii, a ajuns pe post de chelner la mesele diplomaţiei globale.

Putin nu a fost primul preşedinte rus care s-a opus politicii globale americane. Înaintea sa, Elţîn se plânsese preşedintelui Bill Clinton de cât de greu îi este să calmeze opinia publică rusă după intervenţia militară americană în fosta Iugoslavie. Spiritele s-au încins în Rusia la începutul lui 1996, când Clinton a ordonat bombardarea forţelor sârbe bosniace. Acest lucru s-a întâmplat în perioada în care Elţîn era angajat în campania pentru realegerea sa ca preşedinte. Când le-a cerut liderilor occidentali să înţeleagă problemele sale, a fost ignorat, iar avioanele NATO au continuat să atace

ţinte în Bosnia[1]. Pentru Rusia, aceasta a fost o lecţie despre rolul său diminuat în politica mondială. E drept că Rusia moştenise locul URSS-ului în Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite, însă realitatea era că America şi aliaţii săi nu îşi impuneau niciun fel de limite în acţiunile lor. Când Elţîn a propus ca tratativele pentru încheierea păcii în Iugoslavia să aibă loc la Moscova, nu a fost băgat în seamă. Nu a existat aproape niciun fel de înţelegere faţă de nevoia lui Elţîn de a-şi spori prestigiul internaţional şi de a-şi întări poziţia acasă[2].

Elţîn a fost de asemenea prins în câmpul de forţe al presiunilor financiare occidentale. Fondul Monetar Internaţional controla cu stricteţe modul în care erau cheltuiţi banii ce fuseseră împrumutaţi Moscovei. În presa rusă se spunea că Elţîn nu era capabil să respingă cerinţele externe. În rândurile elitei conducătoare domnea nemulţumirea faţă de situaţia umilitoare în care se afla ţara. Războaiele din fosta Iugoslavie deveniseră un spectacol de televiziune. Ruşii se uitau îngroziţi. Elţîn însuşi a devenit tot mai îngrijorat şi i-a explicat în particular temerile sale lui Clinton. Aranjamentele din cadrul Parteneriatului pentru Pace dintre Rusia şi NATO, inaugurat în 1994, nu reuşiseră să-i împiedice pe americani să acorde statutul de membru NATO Poloniei, Ungariei şi Republicii Cehe în martie 1999. Acest lucru s-

a întâmplat cu puţin timp înainte ca Elţîn să renunţe la preşedinţie, astfel că a rămas în seama lui Putin să se ocupe de consecinţe.

La început, Putin a abordat situaţia cu calm şi a căutat să îmbunătăţească relaţiile Rusiei cu America. Dar, după ce relaţiile se vor deteriora, el va privi în urmă cu furie:

> Mai întâi, la jumătatea anilor ’90 au avut loc atacurile aeriene împotriva Belgradului. Evident, aceasta a fost o agresiune... A fost un act barbar, pur şi simplu barbar. Cu atât mai mult cu cât a fost făcut ignorând Carta Naţiunilor Unite şi nu l-a sancţionat nimeni. Puşi în faţa acestui lucru, oamenii au început imediat să spună că lucrurile erau învechite şi că era nevoie de unele modificări.

Între martie şi iunie 1999, America şi aliaţii săi au bombardat Serbia, zdrobindu-i rezistenţa, fără să aibă aprobarea Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite. Campania militară a fost declanşată ca reacţie la persecuţiile brutale la care i-au supus sârbii pe musulmanii din Kosovo, o enclavă situată în sudul Serbiei. Înfrângerea Serbiei a dus la căderea preşedintelui Slobodan Milošević de la putere şi, pentru autorităţile ruse, acest episod a însemnat dispariţia unei ordini care a existat în Europa după Războiul Rece.

Iar pentru Putin purtarea urâtă a americanilor nu se reducea la Serbia:

> Situaţia s-a înrăutăţit odată cu evenimentele din Irak. Au autorizat Naţiunile Unite operaţiunile din Irak? Nu! Iar înainte au fost operaţiunile din Afganistan din 2001. Da, ştim cu toţii despre tragedia din 11 septembrie 2001, dar, chiar şi aşa, potrivit dreptului internaţional existent, trebuia înştiinţat Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite şi trebuia primită mai întâi o rezoluţie corespunzătoare. Nu.
>
> Apoi a urmat Irakul. Apoi a fost adoptată rezoluţia în privinţa Libiei. Nu. Toţi suntem experţi aici şi toţi ştim şi am citit rezoluţia în cazul Libiei. Ce scria acolo? Că e un spaţiu aerian interzis. Dar ce fel de spaţiu aerian interzis era, dacă ei au început să desfăşoare atacuri cu rachete aeropurtate asupra teritoriului [libian]? Ei au denaturat şi violat cu brutalitate Carta Naţiunilor Unite.
>
> Şi apoi a urmat Siria[3].

Putin îl apără de asemenea pe Elţîn de acuzaţiile occidentale de incompetenţă şi alcoolism:

> Imediat ce a sărit în apărarea Iugoslaviei, a devenit un alcoolic şi, în general, o persoană nedemnă de respect în ochii occidentalilor. Toată lumea a descoperit dintr-odată că lui Boris Nikolaevici îi plăcea să bea un pahar. Dar fusese ăsta un secret până atunci? Nu, şi asta nu a împiedicat relaţiile sale cu cei din afară. Imediat ce s-a ajuns la apărarea intereselor ruseşti în

> Balcani şi Elţîn a vorbit deschis despre ele, aproape că a devenit duşmanul Vestului[4].

Acesta a fost, în opinia lui Putin, motivul pentru care americanii „au asmuţit câinii” împotriva lui Elţîn, iar el nu avea nici cea mai mică intenţie să devină următoarea lor pradă[5].

Putin este convins că dificultăţile internaţionale ale Rusiei au fost generate de modul în care Statele Unite au abordat problema dezintegrării URSS:

> Era nevoie de o reconstrucţie raţională şi de adaptarea sistemului de relaţii internaţionale la noile realităţi. Dar, în opinia mea, Statele Unite, declarându-se câştigătoarele „Războiului Rece”, foarte încrezătoare în sine, nu au considerat că este nevoie de aşa ceva. Şi, în loc să stabilească un nou echilibru al puterilor, care este condiţia necesară pentru ordine şi stabilitate, au luat măsuri care au generat un dezechilibru puternic şi profund.
>
> „Războiul Rece” a luat sfârşit. Dar el nu a culminat cu încheierea unei păci bazate pe acorduri clare şi transparente cu privire la respectarea regulilor şi standardelor existente sau la crearea unora noi. Acest lucru a creat impresia că aşa-zişii învingători ai „Războiului Rece” deciseseră să facă presiuni şi să aducă întreaga lume sub controlul lor pentru a-şi urmări interesele. Iar dacă sistemul existent al relaţiilor internaţionale şi al dreptului internaţional şi cel al mecanismelor de control şi echilibru au stat în calea atingerii acestui obiectiv, au declarat că

acestea erau inutile, depăşite şi că trebuiau înlocuite fără întârziere[6].

A omis să explice cum ar fi putut cineva să-l împiedice pe Milošević să-i măcelărească pe etnicii albanezi din Kosovo altfel decât prin forţă.

Nedorind cu niciun chip să pară slab, Putin se plânge rareori în public de modul în care lumea se raportează la Rusia. Dar, ocazional, spune ce are pe suflet, aşa cum a făcut într-un interviu acordat revistei germane *Bild* pe 5 ianuarie 2016, când a fost întrebat de securitatea europeană. Drept răspuns, Putin a denunţat expansiunea NATO spre est, dincolo de Germania. S-a referit la transcrieri confidenţiale ale convorbirilor pe care le-a avut Gorbaciov la Moscova cu politicieni germani în 1990. Putin a afirmat că nu a existat un acord clar cu privire la modul în care urma să se pună capăt Războiului Rece şi diviziunii Est-Vest în Europa şi că nu trebuia sporit numărul membrilor NATO. Trecând peste faptul că Gorbaciov nu a obţinut niciodată aceste lucruri în scris de la preşedintele George H.W. Bush sau de la cancelarul Helmut Kohl, Putin a sugerat că Rusia fusese înşelată prin deciziile ulterioare ale Occidentului[7].

Totuşi, referindu-se la istoria mai veche, Putin a recunoscut că Stalin a făcut o gravă eroare impunând

comunismul în Europa de Est la sfârşitul anilor ’40 şi a respins ideea că Armata Roşie a poposit în statele baltice mai degrabă ca o armată cuceritoare decât ca una eliberatoare. Din relatarea Kremlinului lipseşte însă orice fel de recunoaştere a faptului că Estonia, Lituania şi Letonia nu au solicitat statutul de membru NATO la presiunea americanilor şi a aliaţilor săi. Cele trei ţări împărtăşesc o istorie deloc de invidiat. În 1944, URSS le-a anexat brutal pe toate, iar amintirile imperialismului „rus” erau vii pentru politicienii şi populaţia lor, care căutau garanţii de securitate împotriva expansionismului potenţial al Rusiei. Aceeaşi atitudine predomina în Polonia şi în alte ţări din Europa Centrală şi de Est, pe care Uniunea Sovietică le subjugase din punct de vedere politic după cel de-al Doilea Război Mondial. Pe parcursul anilor ’90 a persistat îngrijorarea legată de potenţialul Rusiei de a deveni o ameninţare pentru toţi vecinii săi. Faptul că Rusia, o putere nucleară, era condusă de un beţiv periculos de instabil sporea această anxietate. O asemenea situaţie trebuie să fi fost foarte neplăcută pentru Elţîn, care rareori a contribuit la sporirea tensiunilor globale, dar e de înţeles că multe ţări din regiune au privit cu scepticism profesiunile de credinţă ale Rusiei – iar aceste ţări au făcut în permanenţă apel la americani pentru a le permite să se alăture NATO[8].

Clinton a ezitat să-şi dea acordul, de teamă că-l va ofensa sau submina pe Elţîn. Germanii s-au arătat la fel de rezervaţi[9]. Dar în 1999 a început un proces care avea să ajungă la apogeu în 2004, sub George W. Bush. Cu toate că atât Clinton, cât şi Bush credeau că asigurarea securităţii în jumătatea estică a continentului european serveşte cel mai bine interesele americane, impulsul decisiv pentru lărgirea NATO a fost dat de guvernele de la Tallinn şi până la Sofia. Ele au trebuit să învingă ezitarea germanilor înainte de a se putea ajunge la un acord.

Putin a încercat să nu pară deranjat de graba statelor vecine de a intra în NATO. Aceasta a fost atitudinea lui chiar şi după 2004, când speranţele sale pentru un parteneriat cu Statele Unite se năruiseră. În culise însă, diplomaţii ruşi adoptaseră întotdeauna o poziţie diferită. Când Slovacia a făcut presiuni pentru a intra în alianţă, diplomaţii săi au avut parte de o primire glacială la Moscova. Serghei Prihodko, care a avut un cuvânt de spus în politica externă a Rusiei sub Elţîn şi Putin, a respins asigurările slovacilor că demersurile lor nu implicau niciun fel de ostilitate la adresa Rusiei. Tratând cu dispreţ protestele Bratislavei, Prihodko a avertizat că Slovacia avea să fie privită ca o „ţară inamică” dacă insista să se alăture alianţei militare conduse de

americani[10]. Ruşii au folosit de asemenea un limbaj dur în discuţiile lor cu Estonia, Lituania şi Letonia, ţări considerate ca aparţinând unei zone speciale de interes, deoarece făcuseră parte din URSS. Faptul că Putin nu le menţionează aproape niciodată în discursurile sale publice nu înseamnă că situaţia lor îi este indiferentă. Dimpotrivă, reticenţa sa este un semn al unei profunde nelinişti[11].

Însă, la începutul anilor 2000, liderii ruşi au văzut că, dacă nu declară război, nu vor putea opri procesul. Slovacia a intrat în NATO împreună cu aşa-numitele ţări baltice şi cu alte state în 2004. Albania şi Croaţia au fost admise în 2009, Muntenegru în 2017. Dacă Putin a avut vreo obiecţie, a păstrat-o pentru întâlnirile confidenţiale cu tovarăşii săi. Însă nemulţumirea resimţită la Kremlin era reală, iar întreaga vină a fost pusă pe umerii americanilor.

Putin este de asemenea îngrijorat de ceea ce vede ca pe un ajutor activ dat de America organizaţiilor teroriste internaţionale antisovietice şi antiruseşti începând din anii ’80:

> La vremea lor au încurajat mişcări extremiste islamiste care erau călite în luptele din Afganistan pentru a se război cu Uniunea Sovietică. Din rândurile lor au apărut „talibanii” şi „al-Qaida”.

> Occidentul, dacă nu a sprijinit, cel puţin a închis ochii [la asta], iar eu aş spune că şi-a oferit realmente sprijinul sub forma informaţiilor şi a ajutorului politic şi financiar, pentru ca teroriştii internaţionali să pătrundă în Rusia – noi nu am uitat asta – şi în ţările din regiunea Asiei Centrale. Numai după ce au avut loc atacurile teroriste înfiorătoare de pe teritoriul Statelor Unite înseşi, americanii au început să înţeleagă ameninţarea comună a terorismului[12].

În 2001 însă, ruşii fuseseră de acord ca americanii să folosească Karşı-Hanabad din sudul Uzbekistanului ca bază de pe care aviaţia militară a Statelor Unite să poată trimite bombardiere pentru a-i ataca pe talibani în Afganistan. Conducerea de la Kremlin a văzut în asta un gest altruist pentru care Washingtonul s-a arătat nerecunoscător.

Dar, din nou, asta este o manieră piezişă de a privi situaţia. Uzbekistan era teoretic un stat independent, nesupus amestecului Rusiei. Însă Rusia se aştepta ca întreaga Asie Centrală ex-sovietică să fie în zona sa de influenţă privilegiată, iar faptul că a acceptat folosirea bazei de la Hanabad era în acord cu interesele sale privind propria securitate. Talibanii au rămas o ameninţare multă vreme după retragerea armatei sovietice din Afganistan în 1989. În anii care au urmat, serviciile de securitate au raportat că în taberele afgane

erau antrenaţi jihadişti ceceni, întrucât talibanii sprijineau din afară jihadul armat din Federaţia Rusă. Când americanii şi-au declarat intenţia de a distruge taberele de antrenament, Moscova a fost încântată. Putin, serviciile sale speciale şi Ministerul Apărării au fost mulţumiţi că altcineva avea să-i elimine pe teroriştii care intenţionau probabil să se întoarcă în Cecenia[13].

Cu toate acestea, Kremlinul pretinde de asemenea că Washingtonul plănuieşte să fărâmiţeze Rusia. Încă din 2004, Putin a sugerat că americanii sprijineau în secret dezvoltarea jihadismului în Rusia:

> Unii vor să rupă o bucată mare, gustoasă de plăcintă de la noi. Alţii îi ajută. Îi ajută pentru că ei cred că Rusia, ca una dintre marile puteri nucleare ale lumii, încă mai reprezintă o ameninţare pentru ei. Aşa că vor ca această ameninţare să fie înlăturată.
>
> Şi, desigur, terorismul este doar un instrument pentru atingerea acestor obiective[14].

Comentariul lui Putin, nu prea remarcat la acea vreme, era semnul unei dorinţe serioase de a provoca America.

Secretarul Consiliului de Securitate Nikolai Patruşev, fostul ofiţer KGB care a condus FSB-ul din 1999 până în 2008, declară că americanii au rămas fideli doctrinei militare a Războiului Rece, care presupune

confruntarea[15]. El susţine că liderii americani vor să pună mâna pe resursele naturale incomparabile ale regiunilor periferice ale Rusiei. Deşi nu a mers atât de departe în declaraţiile sale publice, Putin afirmă, bazându-se pe experienţa sa ca director FSB în perioada 1988-1989, că Vestul furnizează „sprijin total separatismului şi radicalismului din Caucazul de Nord”[16]. Dimensiunile internaţionale ale terorismului sunt un subiect complicat. Andrei Kovaliov, care a lucrat la Consiliul de Securitate al Rusiei până în 2001, îşi aducea aminte că serviciile de securitate ale Rusiei căutau insistent strategii de finanţare a unor grupuri jihadiste islamice în ţările occidentale[17]. De atunci s-au făcut eforturi pentru stabilirea unui cadru de cooperare în vederea combaterii terorismului în Rusia şi în Occident. Dar Putin încă mai are un dinte împotriva activităţii occidentalilor şi este decis să nu mai accepte niciun fel de amestec extern.

Elita conducătoare a Rusiei vorbeşte şi gândeşte mai tot timpul în termeni de inamici, ameninţări şi confruntări. Acesta nu este monopolul profesioniştilor din serviciile de informaţii[18]. Serghei Glaziev, care, din iulie 2012, este unul dintre principalii consilieri ai lui Putin pe probleme economice, se angajează frecvent şi cu mare plăcere în tirade antiamericane. Americanii, susţine el, au fost în spatele acordurilor din 1991 privind

dezintegrarea URSS. Cu stilul său hiperbolic, el acuză Statele Unite că au dus un „război hibrid” împotriva Rusiei prin intermediul controlului pe care-l au asupra sistemului bancar internaţional. Glaziev susţine că Washingtonul se foloseşte de avansul său în materie de tehnologia informaţiei pentru a exercita ceea ce el numeşte un control cognitiv asupra economiei Rusiei. Şi că America pregăteşte Ucraina pentru a deveni baza unui atac armat asupra Rusiei, trăgând Uniunea Europeană după ea[19]. Declară chiar, ca şi cum nu ar mai fi nevoie de nicio dovadă, că Statele Unite au fost cele care au târât Rusia în războaiele din Ucraina şi Siria[20].

Uitându-se spre trecut, Glaziev e de părere că Alexandru I şi Nicolae al II-lea au făcut eroarea cardinală de a fi de partea Marii Britanii, când era cât se poate de clar că nu avea niciun sens ca ruşii să meargă la război împotriva Franţei lui Napoleon sau a Germaniei kaizerului Wilhelm al II-lea[21]. Analiza sa ignoră faptul elementar că atât în 1812, cât şi în 1914 Rusia s-a confruntat cu inamici care-şi puseseră în cap să ocupe teritorii ruseşti. Dar cerinţa plauzibilităţii istorice îl lasă indiferent pe Glaziev. Scopul său a fost să împingă politica Federaţiei Ruse departe de cooperarea cu o ţară vicleană precum Statele Unite, care, în ochii săi, a luat locul perfidului Albion. Suspiciunea domneşte la Kremlin, iar America

rămâne obiectul neîncrederii sale absolute. Este o preocupare care s-a transformat în obsesie.

Totuşi, liderii americani au alimentat la rândul lor această mentalitate. Putin a fost iritat de decizia preşedintelui George W. Bush din 2002 de a construi un scut împotriva rachetelor balistice iraniene cu baze în Polonia, România şi Turcia. În 2007, ajuns la capătul răbdării, Putin a anunţat că Tratatul privind forţele nucleare cu rază medie de acţiune din 1988 nu mai corespunde intereselor naţionale ale Rusiei. Acesta – primul mare acord cu privire la reducerea armelor nucleare, care a dus la încheierea Războiului Rece – a reprezentat o piatră de hotar în istoria securităţii internaţionale europene. Ulterior, Putin nu a modificat politica oficială, dar faptul că şi-a semnalat disponibilitatea de a face acest lucru este semnificativ – iar relaţia dintre Rusia şi America s-a înrăutăţit.

Putin a criticat de asemenea ceea ce el considera a fi o instigare americană a revoltelor care au avut loc în Georgia, Ucraina şi Kârgâzstan între 2003 şi 2005. El a negat faptul că georgienii, ucrainenii şi kârgâzii înşişi au organizat aşa-numitele „revoluţii colorate” în ţările lor. În opinia sa, în spatele acestor evenimente s-au aflat serviciile secrete şi banii americanilor. A fost suficient de dureros pentru ruşi că zona de influenţă americană a

acoperit aproape întregul fost Bloc Estic din Europa, dar când americanii au părut că se implică în „străinătatea apropiată” a Rusiei, durerea a fost şi mai acută. Faptul că Bush şi secretarul de stat Condoleezza Rice au criticat invadarea Georgiei de către ruşi în 2008 a întărit opinia liderilor ruşi că Statele Unite încercau să-şi bage nasul în treburile altor popoare[22].

Prima oară când a venit la Casa Albă, în ianuarie 2009, preşedintele Barack Obama şi-a exprimat dorinţa de a pune capăt disputelor diplomatice cu Rusia. Secretarul său de stat Hillary Clinton avea îndoielile sale în privinţa „resetării” politicii plănuite de Obama. La fel şi ministrul Apărării Robert Gates şi ambasadorul american la Moscova John Beyrle. Însă Clinton a decis să încerce politica lui Obama. În martie 2009 ea s-a întâlnit cu ministrul de Externe rus Serghei Lavrov la Geneva şi i-a oferit un buton roşu montat pe o cutie de plastic galbenă, pe care scria „reset”. Era un eveniment relaxat. Din nefericire, Clinton a contat pe consilierii săi a căror rusă era departe de a fi perfectă. Traducerea folosită pentru „resetare” a fost *peregruzka*, care înseamnă „supraîncărcare”. Lavrov a observat greşeala, dar a acceptat darul, râzând amabil, ceea ce a dat oarecare speranţe pentru o îmbunătăţire a relaţiilor.

Spre sfârşitul acelei luni, Obama a avut la Londra prima întâlnire cu preşedintele Medvedev, care venise la putere în mai 2008, şi a constatat că acesta era deschis la ideile sale privind resetarea[23]. Fost consilier în administraţia locală a oraşului Sankt-Petersburg, Medvedev stabilise o relaţie strânsă cu Putin în anii ’90. Un administrator eficient, a devenit şeful Adiministraţiei Prezidenţiale a lui Putin în 2003 şi prim-viceprim-ministru în 2005. Era cunoscut pentru insistenţa sa asupra necesităţii domniei legii şi protejării drepturilor companiilor start-up mici şi mijlocii. Potolit şi manierat, părea croit din altă stofă decât majoritatea celorlalţi asociaţi ai lui Putin. Obama a văzut o rază de speranţă în ce priveşte îmbunătăţirea relaţiilor cu Rusia şi a făcut o vizită la Moscova în iulie 2009, în cadrul căreia s-a ferit să menţioneze îngrijorările Americii legate de nenumăratele încălcări ale drepturilor omului în Rusia. A anunţat de asemenea suspendarea etapei a patra a scutului antirachetă din Europa Centrală şi de Est, atât de drag lui Bush. Cu toate că Obama nu a anulat întregul program, chiar şi Putin, care era prim-ministru la acea vreme, a admis că americanii luaseră o decizie „corectă şi curajoasă”. Când Putin a încercat să-i reproşeze lui Obama haosul războiului irakian din 2003, preşedintele

american l-a pus la punct amintindu-i că el s-a opus conflictului de la început până la sfârşit[24].

În martie 2010, calea era liberă pentru a trece la următoarea reducere a arsenalelor nucleare americane şi ruseşti, care avea să ducă la Noul tratat pentru reducerea armelor strategice din 2011. Ruşii păreau să aibă o oarecare încredere în bunele intenţii ale lui Obama. În mai 2010, Rusia şi China au acceptat propunerea americanilor ca Naţiunile Unite să aplice sancţiuni Iranului ca urmare a intensificării programului Teheranului de dezvoltare nucleară. Cinci ani mai târziu, când s-a ajuns la un acord cu Iranul pentru sistarea militarizării cercetării ştiinţifice a Teheranului, americanii au ridicat sancţiunile, dar au refuzat să-şi anuleze programul referitor la scutul antirachetă. Putin le-a luat asta în nume de rău Statelor Unite, sugerând că erau ostile Federaţiei Ruse. El şi alţi politicieni de la Kremlin erau de asemenea iritaţi de faptul că administraţiile americane rezervau cele mai aspre dojeni pentru Rusia, în vreme ce îi copleşeau cu laude pe liderii din vecinătate ai Azerbaidjanului şi Kazahstanului[25]. Toată lumea ştia că Baku şi Astana nu erau tocmai paradisuri ale statului de drept. Mai mult, Washingtonul a lăsat Beijingul să scape doar cu câteva reproşuri făcute în treacăt pentru abuzurile sale privind drepturile omului,

păstrând criticile serioase pentru Moscova. Putin nu vedea decât ipocrizie în discursul american despre idealuri. În realitate, credea el, americanii se luau de Rusia doar fiindcă îşi urmăreau propriul interes: scopul lor – pe care îl deghizau într-o chestiune de principiu – era să scape de un adversar puternic în treburile internaţionale.

Putin este de neclintit în ce priveşte viziunea sa asupra interesului naţional. În 2016, s-a răstit la jurnaliştii germani care l-au întrebat dacă Rusia a făcut greşeli în materie de politică externă pe parcursul ultimilor douăzeci şi cinci de ani: „Da, a făcut greşeli. Noi nu am reuşit să ne prezentăm clar interesele naţionale. Ar fi trebuit să facem asta de la început. Dacă am fi procedat astfel, am fi trăit probabil într-o lume mai echilibrată”. Când jurnaliştii l-au întrebat apoi dacă ţara sa nu a reuşit să-şi facă cunoscute interesele, el a replicat: „Absolut”. Chestionat în aceeaşi manieră de un intelectual german în 2017, Putin a răspuns: „Cea mai mare greşeală pe care am făcut-o în relaţiile cu Occidentul a fost că am avut prea multă încredere în voi”[26].

Oare liderii ruşi cred cu adevărat tot ce spun despre intenţiile maligne ale puterilor occidentale? Când secretarul Consiliului de Securitate Patruşev evocă

ambiţia americană de a nărui Federaţia Rusă, oare vorbeşte din convingere? Când Putin susţine că America a instigat insurgenţa jihadistă din Caucazul de Nord, afirmaţia sa se bazează pe relatări credibile? El îi acuză frecvent pe americani că alimentează conflictele, pretinzând recent că l-a mustrat pe preşedintele George W. Bush pentru sprijinul secret pe care administraţia americană l-a oferit jihadiştilor activi. El a declarat că a înaintat personal o listă cu nume de agenţi CIA care au desfăşurat misiuni pentru a ajuta grupurile de terorişti înarmaţi din Federaţia Rusă. Apoi a adăugat în glumă că înregistrările conversaţiilor Bush-Putin trebuie să existe în dosarele păstrate la Washington şi că, în orice caz, „George” îşi va aminti. Putin a pretins că răspunsul CIA a fost că are tot dreptul să menţină legături cu „Opoziţia” şi că va continua să facă asta[27].

Dacă luăm de bune cele spuse de Putin şi Patruşev, Kremlinul a devenit depozitarul unor ofense şi ameninţări imaginare. Însă cei care poartă conversaţii private cu politicieni şi generali ruşi constată că aceştia admit că NATO nu reprezintă o ameninţare militară directă pentru Rusia – iar faptul că şi-au mutat grosul forţelor armate de la graniţele vestice la cele sudice dovedeşte că se simţeau în siguranţă din acest punct de vedere la jumătatea anilor 2000[28]. Liderii de la Kremlin ştiau să

facă diferenţă între propria lor retorică şi realitatea geopolitică. Dar retorica, când este repetată an după an, poate să se transforme într-un crez care distorsionează analiza şi produce erori de judecată serioase. Liderii au dreptate să creadă că naţiunile tind să-şi urmărească propriile interese în detrimentul restului lumii. Şi nu greşesc nici când cred că Rusia a fost privită cu profundă suspiciune de multe ţări. Dar, crezând tot ce este mai rău despre America şi preferând mai degrabă confruntarea decât negocierea, administraţia Putin a dus toate acestea până la o extremă sinucigaşă.

5

Trăiască Rusia! Realizări şi perspective

Putin ştie că planurile sale pentru Rusia vor rămâne zadarnice dacă nu reuşeşte să însufleţească naţiunea. Când a venit prima oară la putere, şi-a dat seama rapid că ruşii îşi doreau foarte mult să poată avea o imagine de sine mai bună; sarcina lui era să-i ajute în acest proces.

La fel ca în vremurile sovietice, Kremlinul a făcut din sport un instrument pentru atingerea scopurilor sale şi Putin a sprijinit personal candidatura Rusiei pentru organizarea unor competiţii internaţionale. Cu pasiunea

lui de o viaţă pentru judo şi cu regimul său personal de exerciţii fizice, era bine calificat pentru a conduce campania purtată de Rusia în vederea găzduirii Jocurilor Olimpice de Iarnă din ianuarie 2014 şi a Cupei Mondiale FIFA din vara anului 2018. A avut succes în ambele privinţe. Au fost alocate fonduri pentru ca ruşii să aibă o prestaţie remarcabilă la evenimentele proiectate. Au fost renovate bazele sportive pentru antrenamente şi toată lumea făcea pronosticuri entuziaste privind rezultatele pe care schiorii şi patinatorii ruşi aveau să le obţină la Jocurile Olimpice de Iarnă de la Soci. Putin a dezvăluit că au fost cheltuite 214 miliarde de ruble pentru pregătiri – din care 100 de miliarde proveneau de la bugetul de stat, iar restul de la investitori privaţi[1]. A fost construită o nouă cale ferată care trecea printr-un tunel săpat în muntele ce separa oraşul de sudul Rusiei. Au fost construite autostrăzi noi. Vechiul sistem de canalizare al oraşului, ale cărui ape menajere se vărsau în Marea Neagră, a fost modernizat. Soci avea să le ofere o imagine strălucitoare vizitatorilor din toată lumea[2].

Putin a luat parte la ceremonia de deschidere şi a folosit această ocazie pentru a-şi împărtăşi viziunea despre trecutul, prezentul şi viitorul Rusiei. Probabil că i-ar fi plăcut să fie unul dintre purtătorii torţei în momentul în care flacăra olimpică a ajuns în oraş, dar a trebuit să

întâmpine demnitarii din Comitetul Olimpic Internaţional. Torţa a fost însă purtată de ministrul Apărării Serghei Şoigu şi de ministrul de Externe Serghei Lavrov, un fotbalist împătimit care a afirmat că vrea să-i facă pe diplomaţii săi să scape de „bărbiile lor duble şi triple”. Orice ar fi fost, Rusia oficială avea să iasă în evidenţă pe tot parcursul evenimentului[3].

Scenografi, regizori şi coregrafi au primit sarcina de a întrece ceremoniile de la Jocurile Olimpice anterioare. În vreme ce organizatorii Jocurilor Olimpice de Vară de la Londra din 2012 au atras atenţia asupra realizărilor Serviciului Naţional de Sănătate, cei de la Soci au celebrat victoriile poporului rus asupra celui de-al Treilea Reich. Începând din 1945, în fiecare an pe 9 mai ruşii organizau o paradă în Piaţa Roşie pentru a-şi comemora înaintaşii care au trimis Wehrmachtul înapoi la Berlin şi au zdrobit nazismul. Planul iniţial pentru ceremonia de deschidere de la Soci a fost să se pună pe fiecare scaun un plic cu fotografia, numele şi data de naştere ale unui cetăţean sovietic care pierise în Marele Război pentru Apărarea Patriei. De asemenea, fusese prevăzută păstrarea unui minut de reculegere pe stadion, dar, când a aflat despre toate acestea, Comitetul Olimpic Internaţional a intervenit pentru a pune capăt unei

încercări atât de evidente din partea ruşilor de a politiza un eveniment sportiv[4].

Cu toate acestea, ceremonia de deschidere din 7 februarie 2014 a fost un triumf. Deasupra stadionului, în întunericul care se lăsa, au fost lansaţi cinci fulgi de zăpadă artificiali gigantici, care, în mod miraculos, s-au transformat în inelele din logoul olimpic. Totul a mers bine până când unul dintre fulgi nu a reuşit să-şi modifice forma. Însă acest incident nu a stricat atmosfera festivă, pentru că spectatorii încântaţi au reacţionat cu aplauze.

Desfăşurarea evenimentelor ulterioare a fost fără cusur. A avut loc un spectacol de balet inspirat de romanul *Război şi pace* al lui Tolstoi, care reliefa viaţa aristocratică de la începutul secolului al XIX-lea – dar în care nu apăreau negustori, soldaţi sau ţărani. Nici măcar un ţar. Istoria Imperiului Rus era curăţată de orice era neconvenabil, iar tensiunile care au dus la prăbuşirea sa în 1917 erau trecute cu vederea. Următoarea scenă, care folosea aceeaşi tehnică, înfăţişa Revoluţia din Octombrie. Nu făcea nici o referire la Lenin sau Troţki. Exista o vagă impresie a unor schimbări fundamentale în societate, dar nici măcar o aluzie despre ce a însemnat acapararea puterii de către comunişti. Chiar şi politicile violente ale lui Stalin de la sfârşitul anilor ’20 în vederea

transformării economiei erau prezentate ca nişte evenimente anodine. Însă s-au auzit strigăte de surpriză când pe cerul de deasupra arenei a apărut modelul enorm al unei locomotive roşii strălucitoare, în vreme ce pe pământ un ansamblu de dans imita roţile trenului într-o continuă mişcare. Nicio aluzie la costurile industrializării sovietice: foametea şi pierderile de vieţi omeneşti. Nicio trimitere la Marea Teroare din anii 1937-1938. Era ca şi cum lagărele de muncă şi epurările lui Stalin nu ar fi existat niciodată.

Această abordare pe ocolite a continuat şi în prezentarea celui de-al Doilea Război Mondial – probabil că organizatorii au decis să ţină cont de părerea Comitetului Olimpic Internaţional şi de interdicţia sa referitoare la politizarea făţişă. Nu exista nicio sugestie privind grelele bătălii purtate împotriva Wehrmachtului. În schimb, actorii, bărbaţi şi femei, interpretau o scenă statică menită să exprime o suferinţă intensă. Simplă şi minimalistă, aceasta a fost cea mai tulburătoare scenă a ceremoniei.

Deceniile postbelice au fost grupate într-o singură perioadă. În vreme ce ţarismul fusese zugrăvit în albastru şi anii revoluţionari în roşu, tot ce a urmat după 1945 a fost de un alb intens (astfel că toate cele trei culori ale steagului naţional au fost puse în evidenţă

până la sfârşitul spectacolului). Băieţi şi fete purtau cravate ale organizaţiei de pionieri şi se mişcau veseli pe muzică pop bubble-gum. O limuzină de producţie sovietică a fost condusă în jurul arenei cu ocupanţii săi aplecaţi peste geam şi salutând mulţimea. Nicio aluzie la privaţiunile materiale de la sfârşitul anilor ’40 sau la represiunile politice şi sociale care au continuat şi după moartea lui Stalin în 1953. Mesajul implicit era că ruşii de rând s-au distrat grozav după terminarea războiului. Mâncarea, distracţia şi prosperitatea erau prezentate ca făcând parte din traiul cotidian al cetăţenilor din URSS. Iubirea – mai degrabă decât Revoluţia sau Războiul Rece – era motivul aflat la baza întregului montaj şi cuvântul însuşi a fost scris pe cerul întunecat cu litere enorme. Comunismul a fost ascuns vederii, iar scena finală s-a încheiat cu cântec şi multă animaţie, ca într-un musical de pe Broadway (sau, mai degrabă, ca într-un musical stalinist de la sfârşitul anilor ’30).

Întreaga seară a spus povestea Rusiei Eterne, Rusia ale cărei continuităţi depăşeau orice ruptură temporară. Nu a existat nicio aluzie la eforturile de care a fost nevoie pentru a pune capăt epocii comuniste şi a aşeza bazele unei economii de piaţă. Schimbarea treptată, lină era prezentată drept cheia fericirii şi progresului. Deşi Putin era doar un spectator, el fusese cel care aprobase

o producţie în care fiecare dans şi fiecare melodie exprimau demnitatea şi bucuria poporului rus.

Acesta a fost preludiul unei ediţii a Jocurilor la care participanţii ruşi au câştigat un sac de medalii. Victoriile au fost anunţate cu mare veselie de posturile de televiziune ale ţării. Anterior, unele ziare ruseşti criticaseră faptul că guvernul acordase contracte pentru construcţii în valoare de miliarde de dolari unor prieteni şi asociaţi ai lui Putin. Peste hotare se anunţaseră proteste publice ale unor activişti străini împotriva recentei legislaţii ce se opunea drepturilor homosexualilor, însă acestea nu au mai avut loc. Jocurile s-au desfăşurat paşnic. Forţele de securitate ruseşti fuseseră puse în alertă pentru a preîntâmpina atacuri teroriste – Kremlinul era îngrijorat nu doar de terorismul care zguduise recent alte ţări, ci şi de faptul că Soci era aproape de lanţul muntos caucazian, unde grupurile teroriste islamiste continuau să activeze. Precauţiile oficiale s-au dovedit eficiente, iar Jocurile Olimpice s-au desfăşurat fără incidente serioase în cartierele rezidenţiale ale atleţilor, pe patinoare sau pe pârtiile de schi.

Cea mai mare zarvă de la jocuri nu a avut nimic de-a face cu politica sexuală sau cu bombele, ci cu arbitrajul unui meci de hochei pe gheaţă între Rusia şi Statele

Unite. Turneul era încă în faza grupelor pe 15 februarie 2014, iar Putin şi prim-ministrul Dmitri Medvedev veniseră să se uite la unul dintre sporturile lor favorite, în speranţa unei victorii ruseşti. Meciul aproape că a provocat un incident diplomatic. Cu un scor de 2-2, jocul a intrat în prelungiri şi ruşii au trimis pucul în poarta americanilor, trecând în avantaj. Antrenorul a anulat însă golul, pentru că poarta nu era aşezată corect. Spectatorii ruşi probabil că nu s-ar fi supărat atât de tare dacă arbitrul nu ar fi fost american – o greşeală extraordinară din partea forurilor internaţionale. În timp ce mulţimea partizană huiduia din răsputeri, comentatorii TV se întrebau cum a putut un arbitru american să primească sarcina de a conduce o partidă în care erau implicate Statele Unite. Când americanii au câştigat la loviturile de departajare, mulţimea revoltată a explodat[5].

A doua zi, Putin şi-a exprimat regretul că problema cu poarta nu fusese observată mai devreme şi a lăsat lucrurile aşa. Trebuie să-şi fi dat seama că urma să-şi compromită scopurile legate de Soci dacă lăsa disputa să ia locul bucuriei şi a preferat să ignore gestul lipsit de tact al lui Obama, care a trimis un mesaj de felicitare extrem de călduros echipei americane de hochei[6]. Până la sfârşitul Jocurilor Olimpice, sportivii ruşi au obţinut treisprezece medalii de aur, unsprezece de argint şi nouă

de bronz. Mass-media rusească s-a lăudat că acest rezultat plasa Rusia în vârful clasamentului şi la mare distanţă de următorii concurenţi, Norvegia, Canada şi Statele Unite. Nu se spunea însă nimic de modul în care Comitetul Olimpic Rus ajutase la obţinerea acestui rezultat, asigurând naturalizarea patinatorului sud-coreean Ahn Hyun-Soo şi a snowboarder-ului american Vic Wild – împreună, ei au câştigat cinci medalii de aur şi una de bronz. Însă nicio regulă nu a fost încălcată prin recrutarea lor şi Comitetul Olimpic Rus nu s-a comportat diferit faţă de alte comitete naţionale.

În onoarea sportivilor ruşi victorioşi a fost organizată o recepţie la Kremlin, unde au primit maşini luxoase şi cecuri grase. Milioane de ruble le fuseseră rezervate celor care contribuiseră la sporirea prestigiului Rusiei. Ministrul Apărării Şoigu i-a acordat lui Ahn Hyun-Soo o medalie pentru „întărirea comunităţii luptătoare”. Isprava atletică a patinatorului era cumva văzută ca un exemplu de combativitate pe care autorităţile doreau să-l promoveze în fiecare colţ al ţării. Maşinile erau vârful de gamă al firmei germane Audi – o concesie făcută ideii de superioritate a străinilor care nu se potrivea deloc cu preocupările patriotice ale liderilor ruşi[7].

Politicienii din opoziţie, sprijiniţi de ziare precum *Novaia gazeta*, au arătat risipa şi frauda care au însoţit

contractele pentru jocurile de la Soci[8]. Au avut parte de o dezamăgire, pentru că majoritatea ruşilor au rămas încântaţi de imaginea Rusiei pe care jocurile o răspândiseră în întreaga lume. La sfârşitul anului a izbucnit însă un scandal legat de practicile de dopaj sistematic din rândurile elitei sportive a Rusiei. Pregătirile pentru Olimpiada de la Soci sfidaseră regulamentele. Liderii politici puseseră o presiune atât de mare pe organizatori pentru a produce o echipă invincibilă, încât aceştia le administraseră atleţilor substanţe pentru creşterea performanţei. Ministerul rus al Sportului a respins iniţial acuzaţiile, dar, după ce Agenţia Mondială Antidoping (WADA) şi-a început investigaţiile, dovezile au devenit tot mai constrângătoare şi au scos la iveală dimensiunea complicităţii autorităţilor ruseşti. Angajaţii WADA au povestit cum i-a ameninţat FSB-ul în timp ce-şi desfăşurau cercetările la laboratoarele ruseşti de testare antidoping. În condiţiile în care tot mai multe abuzuri ieşeau la lumină, Grigori Rodcenkov, cel care le denunţase şi care era directorul principalului laborator antidoping din Rusia, a fugit din ţară şi s-a ascuns în Statele Unite. Goana după victoria sportivă a luat sfârşit în plin scandal, iar în 2016 întreaga echipă a Rusiei a fost suspendată de la Jocurile Olimpice de Vară de la Rio de

Janeiro. Ruşii puteau să concureze doar individual şi după ce obţineau un certificat personal de acreditare de la o agenţie de testare antidoping independentă.

Putin a fost furios. Faptul că atleţii ruşi fuseseră făcuţi public de ruşine era o altă operaţiune a războiului propagandistic occidental. Însă dovezile pe care se întemeiau acuzaţiile erau cât se poate de clare şi autorităţile ruseşti au acceptat să-i îndepărteze din funcţie pe cei pe care WADA îi asociase cu activitatea de doping. Putin a declarat că substanţele pentru creşterea performanţei nu au ce căuta în sport, însă declaraţia a fost făcută în stilul său sfidător:

> Asistăm în prezent la o revenire a amestecului politicului în activitatea sportivă. E adevărat, formele acestei imixtiuni s-au schimbat, dar esenţa a rămas aceeaşi: transformarea sportului într-un instrument de presiune geopolitică şi folosirea lui pentru a le crea o imagine negativă unor ţări şi popoare. Mişcarea olimpică, care are un rol colosal în unificarea omenirii, ar putea fi din nou la un pas de scindare[9].

Demnitatea Rusiei avea să fie salvată printr-o competiţie de atletism desfăşurată la Moscova în acelaşi timp cu Jocurile Olimpice de la Rio. Au fost acceptaţi să participe chiar şi sportivii care fuseseră interzişi ca urmare a încălcării regulamentelor antidoping. Şi din nou

Putin a fost prezent pentru a înmâna premiile. Dar abia în septembrie 2018 WADA a ridicat interdicţia de a participa la mişcarea olimpică aplicată Rusiei şi chiar şi atunci această decizie a stârnit un val de critici în întreaga lume. Ruşinea încă mai persistă.

Cursele de Formula 1 nu i-au creat însă probleme lui Putin, iar în octombrie 2014 a avut loc un Grand Prix pe noul autodrom de la Soci. La fel ca în cazul Jocurilor Olimpice de Iarnă desfăşurate la începutul anului, nu s-a făcut nicio economie pentru a organiza un grandios spectacol rusesc, destinat vizitatorilor străini: încă un motiv de mândrie pentru Putin. Britanicul Lewis Hamilton a câştigat cursa într-un Mercedes, după care Putin a apărut la televizor vorbind cu piloţii în vestiar şi felicitându-l pe Hamilton la decernarea premiului. Evenimentul a fost un triumf pentru Rusia, chiar dacă niciun pilot rus nu a urcat pe podium. Trecuseră o sută de ani de când Rusia organizase un Grand Prix internaţional, pe o pistă din Sankt-Petersburg. Sportul automobilistic global se întorcea astfel în Rusia, cu toată strălucirea dată de maşinile extrem de scumpe, publicitatea brandurilor internaţionale, manechinele cu picioare lungi şi celebrităţile internaţionale. Iar organizatorii Formulei 1 au avut grijă să nu atragă în niciun fel atenţia asupra evenimentelor care se

desfăşurau la câteva mile distanţă, în Crimeea recent anexată.

Decizia FIFA de a ţine Cupa Mondială la fotbal din vara lui 2018 în Rusia a fost de asemenea o victorie politică a administraţiei Putin. Guvernul a alocat un buget uriaş pentru renovarea stadionului Lujniki din Moscova, unde urma să aibă loc finala. S-a decis construirea unor stadioane noi în oraşe situate la mare distanţă unele de altele, precum Kaliningrad, pe coasta de vest a Mării Baltice, şi Ekaterinburg, în Munţii Ural. Ca ţară gazdă, Rusia – care se considera o veche „putere fotbalistică" – s-a calificat automat în grupe. Cu toate că se situa pe locul şaptezeci în clasamentele internaţionale, ruşii au început să spere tot mai mult că echipa lor îşi va dovedi priceperea pe terenul de fotbal. Miniştrii de la Moscova, dornici să contribuie la imaginea ţării lor, au fost văzuţi având grijă de echipele străine şi de suporterii lor. Emisiunile TV au pregătit opinia publică din Rusia pentru o vară de emoţii sportive.

Turneul a produs multe surprize, inclusiv calificarea echipei gazdă din grupe până în sferturile de finală. Stilul ei de joc în forţă şi direct i-a încântat nu numai pe fanii ruşi, ci şi pe telespectatorii din întreaga lume. Suporterii străini au avut parte de o primire călduroasă în oraşele în care s-au desfăşurat meciurile şi în Moscova a fost

instalat un ecran uriaş în Piaţa Roşie pentru ruşii şi vizitatorii din alte ţări care nu aveau bilete la meci. Şi, spre deosebire de 2014, Putin nu a mai invadat ulterior nicio ţară străină.

Dar nu numai marile evenimente sportive au contribuit la reînvierea mândriei naţionale. În 2008, Rusia a câştigat Concursul Eurovision, care a avut loc în acel an la Belgrad. Cu o voce puternică şi încărcată de emoţie, Dima Bilan a interpretat *Believe* cu multă eleganţă, iar victoria sa a fost apogeul mai multor contribuţii anterioare – alături de Suedia, Rusia s-a clasat în top 5 de mai multe ori decât orice altă ţară în secolul XXI. Evenimentul anual este popular în rândurile publicului, iar televiziunea rusă se abţine să recurgă în prezentările ei la uşoara ironie care a devenit stilul obişnuit la emisiunile în direct ale televiziunii britanice şi ale celor scandinave. În 2012, autorităţile de la televiziunea rusă au ales un grup care a făcut să vuiască întreaga Europă, deoarece fiecare membră a acestuia era bunică. Provenind din satul Buranovo, aflat în republica Udmurtia, acestea erau nişte ţărănci simple îmbrăcate în portul lor popular. Alcătuiseră un ansamblu foarte vioi, al cărui cântec *Toată lumea petrece* era menit să aducă fonduri pentru repararea bisericii locale. Bunicile din Buranovo au câştigat inimile a milioane de

oameni, în ciuda faptului că au fost învinse cu un scor foarte strâns de artista din Suedia, şi au arătat spectatorilor europeni că societatea rusă este mult mai diversă şi mai atractivă decât crezuseră mulţi dintre ei.

Putin şi conducerea de la Kremlin omagiază de asemenea ştiinţa şi artele. În iunie 2014, de Ziua Rusiei, el a acordat Premii de Stat unui număr de cetăţeni merituoşi care, prin întreaga lor activitate, contribuiseră la sporirea bunăstării naţiunii. Printre aceştia s-au numărat Mihail Piotrovski, directorul Muzeului Ermitaj din Sankt-Petersburg, Ghennadi Krasnikov, pentru contribuţiile companiei sale la tehnologia semiconductorilor, scriitorul Valentin Rasputin, pentru povestirile sale care au ţinut vie flacăra tradiţiilor rurale ruseşti, şi Viktor Zaharcenko, directorul Corului Cazacilor din Kuban. Renumitul etnograf Valeri Tişkov, pe care conducătorii de la Kremlin, începând cu Gorbaciov, l-au consultat cu privire la relaţiile etnice complexe ale ţării, s-a bucurat de asemenea de recunoaştere.

Premiile de Stat ajung rareori la politicieni. Putin se fereşte să-i elogieze dacă nu sunt morţi de-a binelea şi chiar şi atunci este foarte zgârcit cu laudele. În 2014 însă a făcut o excepţie pentru Evgheni Primakov, care în diferite perioade ale mandatului lui Elţîn a îndeplinit funcţiile de şef al serviciului de informaţii externe,

ministru al Afacerilor Externe şi prim-ministru. Primakov se împăcase cu Putin în ciuda faptului că echipa campaniei prezidenţiale a lui Putin folosise tertipuri murdare pentru a-l forţa să se retragă din alegerile din 2000. Starea lui de sănătate era tot mai şubredă, iar Putin a vrut să-i recunoască meritele cât încă mai era timp. În 2016, la doi ani după moartea lui Primakov, Putin i-a adus un omagiu pentru rolul său în definirea politicii externe a Rusiei[10]. Conceptul de multipolaritate avansat de Primakov – ideea că lumea este în esenţă multipolară, şi nu unipolară – fusese invocat de Elţîn în cadrul unei întâlniri cu preşedintele chinez Jiang Zemin în aprilie 1997. Cei doi căzuseră apoi de acord să acţioneze în vederea „multipolarizării”[11].

Putin însuşi se consultase cu Primakov înainte de a se întâlni cu Henry Kissinger în 2009. Primakov a explicat că, deşi lumea multipolară era deja o realitate, mulţi lideri americani gândeau şi acţionau ca şi cum ar fi unipolară[12]. În acelaşi timp, Henry Kissinger şi Zbigniew Brzeziński îi îndemnau pe liderii politici americani să abandoneze triumfalismul pe care se întemeiaseră judecăţile politice ale unor decidenţi din Washington începând din 1990. Atât Brzeziński, cât şi Kissinger au susţinut că celelalte mari puteri vor insista să-şi rezerve dreptul de a-şi apăra interesele percepute în ţările de la

graniţele lor[13]. Putin l-a elogiat pe Primakov ca pe un gânditor rus original şi a inaugurat Conferinţele Primakov anuale, menite să alimenteze tipul de discurs de politică externă pe care el şi Primakov l-au promovat[14].

Mândria patriotică faţă de realizările şi potenţialul Rusiei i-a adus pe cei doi politicieni împreună. Când discută despre noţiunea de lume multipolară, Putin pune accent pe dreptul tuturor ţărilor de a se elibera de sub controlul american. Dar există un şiretlic în modul în care el prezintă aceste idei. Putin uită să menţioneze că noţiunea de multipolaritate implică faptul că numărul mic de mari puteri ale lumii domină multitudinea statelor mai slabe adiacente. Putin filosofează implicit despre dreptul Rusiei la dominaţie. Deşi acceptă că Rusiei îi lipseşte capacitatea de a concura cu Statele Unite în calitate de superputere globală, Putin vrea ca acesteia să-i fie recunoscut dreptul la o influenţă regională dominantă. El se concentrează asupra faptului că multe dintre ţările care susţin că sunt libere nu sunt deloc aşa. Ca aliate ale uneia sau alteia dintre marile puteri, ele sunt tratate ca „vasale”. Alianţele, susţine el, sunt o frunză de smochin care acoperă subordonarea mai multora faţă de o singură mare putere. Rusia a pus capăt oricărei asemenea subordonări şi este unul dintre

puţinele state ale lumii care pot fi numite cu adevărat suverane şi independente[15].

Când Putin adoptă o atitudine arogantă, vrea să-i încurajeze pe ruşi să creadă că zilele renaşterii naţionale au început. El insistă din ce în ce mai mult ca interesele şi preferinţele Rusiei să fie luate în considerare în deliberările internaţionale. Rusia are un loc permanent în Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite şi îşi va folosi dreptul de veto ori de câte ori America va căuta să impună decizii care contravin orientării Kremlinului.

Putin declară de fiecare dată când are ocazia că cetăţenii Rusiei sunt mai liberi decât cetăţenii oricărei alte ţări. Celor din afară care critică amestecul guvernului în mass-media, Putin le răspunde indicând pur şi simplu numărul mare de posturi de televiziune ruseşti şi întrebând cum ar putea autorităţile să controleze conţinutul programelor lor[16]. El refuză să discute despre relatările cu privire la represiunea politică din Rusia. În opinia lui, condiţiile din ţara sa ar trebui să facă obiectul invidiei universale. Atrăgând atenţia asupra problemelor create în întreaga lume de teroriştii jihadişti musulmani, el susţine, trecând cu vederea numeroasele perioade de conflict armat, că Rusia a coabitat paşnic cu islamul vreme de secole. Marea majoritate a musulmanilor ruşi nu sunt nici imigranţi, nici urmaşi de

imigranţi, ci aparţin unor vechi comunităţi. Putin se făleşte că musulmanii din ţara sa nu ştiu de altă patrie în afară de Rusia[17]. Deşi este un sâmbure de adevăr în afirmaţia sa, aceasta ignoră faptul că cetăţenii musulmani din Rusia încă îşi amintesc de persecuţia oficială la care a fost supusă religia lor. Dar în zelul său de a convinge pe toată lumea că Rusia merită să fie aplaudată, şi nu discreditată, acest lucru nu pare să-l deranjeze pe preşedintele Putin.

Confruntat cu critici, Putin sfidează în general cu promptitudine opinia globală sau cel puţin pe cea occidentală. Regizorul de film Oliver Stone i-a spus că, dacă vrea ca străinii să aibă încredere în alegerile, pe atunci viitoare, din 2018, trebuie să permită activitatea observatorilor internaţionali. A fost lucrul cel mai aproape de o critică pe care acesta l-a spus referitor la frauda politică sistematică din Rusia şi la rolul pe care îl are Putin în ea. Putin nu a fost deloc impresionat. Este sub demnitatea ruşilor, a sărit el, să se justifice în faţa lumii şi el nu are nicio intenţie să-şi supună ţara la umilinţa unei asemenea inspecţii[18].

Revenind la progresele Rusiei, preşedintele rus vorbeşte de o reducere a datoriei naţionale de la un maximum de 92% din produsul intern brut la sub 13% în 2017. El compară Rusia cu Statele Unite, unde datoria

este de 100%[19]. Îşi aduce aminte că în 1999, când, în calitatea sa de prim-ministru, a reînceput războiul în Cecenia, Rusia avea încă dificultăţi economice şi a trebuit să discute despre diverse modalităţi de relaxare a presiunilor financiare cu Fondul Monetar Internaţional, care era de acord să amâne restituirea împrumuturilor Rusiei doar dacă el accepta să oprească operaţiunile militare. Pentru Putin, asta era prea mult. El restabilea pacea în Cecenia cu ajutorul forţelor armate şi nici o agenţie din lume nu avea dreptul să-l forţeze să facă altceva[20]. Creşterea bruscă a preţurilor la hidrocarburi care a început chiar la sfârşitul secolului XX i-a permis Rusiei să-şi plătească atât datoriile externe uriaşe, cât şi pe cele ale altor republici ex-sovietice, inclusiv cele 16 milioane de dolari datorate de Ucraina. Relaţiile amiabile dintre Rusia şi Fondul Monetar Internaţional au fost reluate mai târziu, iar Putin s-a arătat încântat de activităţile Fondului în câteva regiuni ale ţării sale. Însă prăbuşirea încrederii politice dintre Rusia şi puterile occidentale care a urmat a dus la retragerea sprijinului oferit de FMI. Putin a regretat această schimbare de atitudine, însă a negat că ea ar afecta serios perspectivele Rusiei[21].

El şi tovarăşii săi de la Kremlin fac paradă cu proiectele gigantice pe care le-au întreprins. Reţeaua

naţională de căi ferate, esenţială pentru a ţine laolaltă o ţară atât de vastă, a cunoscut modernizări substanţiale. O realizare recentă este noua linie de mare viteză Sapsan construită în colaborare cu compania Siemens între Moscova şi Sankt-Petersburg. Acum durează mai puţin de patru ore să parcurgi cei 650 de kilometri dintre cele două metropole, iar o legătură cu oraşul de pe Volga Nijni Novgorod a fost adăugată ulterior. Guvernul a alocat fonduri pentru ca cel puţin cinci universităţi ruseşti să intre în top 100 mondial. Există o competiţie acerbă pentru susţinere oficială în aşa-numitul Proiect 5-100. În 2012, Putin a anunţat hotărârea Kremlinului de a vedea acest proiect realizat şi deja principalele instituţii academice din Moscova şi din provincii şi-au revenit din starea deplorabilă în care se aflau în anii ’90. În toate oraşele mari au apărut hoteluri uriaşe. În Skolkovo, un oraş situat la sud-est de Moscova, au fost înfiinţate centre de cercetare somptuoase pentru a asigura progresul Rusiei în noua eră a tehnologiei informaţiei.

Canalele de televiziune recită la rândul lor poezia despre isprăvile Rusiei care uimesc lumea. Emisiunile lor le spun zilnic cetăţenilor ruşi cât de norocoşi sunt că trăiesc în aceste vremuri şi că realizări încă şi mai mari îi aşteaptă în viitor. Chiar ei vor fi motorul succesului naţional neîntrerupt şi trebuie să fie mândri de ei înşişi.

CADRELE

6
Dincolo de faţadă: Putin ca lider

Chipul pe care Kremlinul îl arată Rusiei şi lumii întregi poartă o mască. Cultul lui Putin este un exemplu grăitor. Insistenţa cu care acesta refuză să admită că a avut vreodată ambiţii personale este neconvingătoare în cel mai bun caz, iar dacă a ezitat în mod sincer să accepte funcţiile de prim-ministru şi de preşedinte interimar oferite de Elţîn, motivul real nu a fost, după toate probabilităţile, îngrijorarea sa legată de securitatea familiei sale[1]. Este greu de crezut că nu s-a gândit serios la entuziasmul cu care Elţîn îşi concedia prim-miniştrii. Avem de asemenea motive să credem că exagerează trauma pe care a resimţit-o când a ajuns în capitală: „Când m-am mutat la Moscova din Sankt-Petersburg, am fost uimit de cât de mulţi escroci erau adunaţi acolo, iar comportamentul lor era atât de şocant pentru mine încât

nu m-am putut obişnui cu el multă vreme”[2]. Ideea că la Sankt-Petersburg corupţia lipsea cu desăvârşire este de-a dreptul hilară. Putin nu era, desigur, un politician naiv. Elţîn l-a promovat pentru că era înzestrat cu duritatea şi loialitatea de care el avea nevoie, iar Putin s-a adaptat cu tenacitate la condiţiile din Moscova.

Modul de guvernare al lui Elţîn s-a dovedit a fi tot mai haotic pe măsură ce sănătatea sa s-a deteriorat şi alcoolismul a pus stăpânire pe el, iar acest lucru i-a atras dispreţul elitei de la Kremlin. Devenise o practică curentă ca el să numească în posturile-cheie foşti ofiţeri KGB pentru a reduce dezordinea din jurul lui şi de sub el, aşa că puţini dintre consilierii lui s-au opus deciziei sale de a-şi încerca norocul cu Putin[3]. Însă dorinţa de preamărire a marilor oameni de afaceri – „oligarhii” – care profitau de pe urma resurselor naturale ale ţării era o chestiune diferită. Unii dintre aceşti întreprinzători reuşiseră să ajungă în poziţii de autoritate politică şi foloseau în interes personal avantajele funcţiei, iar acest lucru a provocat un profund resentiment în rândurile populaţiei. Printre ei se afla excentricul miliardar Boris Berezovski, care fusese secretar adjunct al Consiliului de Securitate şi se lăuda frecvent cu influenţa pe care o avea asupra lui Elţîn, surd la ranchiuna pe care o provoca acest lucru.

Poziţia preşedintelui a devenit din ce în ce mai periculoasă. Doi politicieni, fostul prim-ministru Evgheni Primakov şi primarul Moscovei Iuri Lujkov, l-au sfătuit, se pare, să-şi dea demisia din funcţie. Alternativa, l-ar fi avertizat ei, era o înrăutăţire a situaţiei din ţară până într-acolo încât ar fi ajuns să împărtăşească soarta fostului preşedinte al României Nicolae Ceauşescu, care a fost executat după o judecată sumară în 1989[4]. Această relatare nu a fost verificată niciodată, dar în perioada în care Primakov a fost prim-ministru – din septembrie 1998 până în mai 1999 – cu siguranţă că l-a înfuriat pe Elţîn cu o serie de mişcări independente. Printre ele s-a numărat propunerea adresată partidelor din Dumă, inclusiv comuniştilor, de a se ajunge la un acord de încetare a presiunilor pentru punerea lui Elţîn sub acuzare pentru „trădare”. Elţîn era ţinta a numeroase acuzaţii. Era considerat vinovat de prăbuşirea Uniunii Sovietice în 1991, de folosirea forţei armate pentru dispersarea parlamentului rus în 1993 şi de eşecul în a apăra interesele naţionale împotriva NATO. Primakov i-a îndemnat pe politicieni să pună capăt polemicilor nesfârşite şi să ajungă la un compromis în ceea ce priveşte politica economică. Elţîn l-a suspectat pe Primakov că are propriile sale planuri referitoare la preşedinţie[5]. Tensiunile au crescut până în punctul în

care Elţîn l-a concediat în favoarea prim-viceprim-ministrului şi ministrului de Interne Serghei Stepaşin, dar în august 1999, când acesta din urmă se pare că a refuzat să garanteze că nu vor exista măsuri judiciare împotriva familiei lui Elţîn după plecarea sa din funcţie, Elţîn l-a înlocuit cu Putin de la FSB.

Această numire a fost o surpriză, şi nu numai în Rusia. Putin era o figură necunoscută pentru rusul de rând, dar la fel fuseseră şi câţiva dintre predecesorii săi. Mulţi oameni au fost de asemenea surprinşi de faptul că cineva de la FSB era numit în a doua funcţie în stat. Dar promovarea lui Putin era în acord cu modul de operare al lui Elţîn. Evgheni Primakov a devenit prim-ministru la câţiva ani după ce deţinuse vreme de jumătate de deceniu funcţia de director al Serviciului de Informaţii Externe; Serghei Stepaşin, care a avut relaţii cordiale cu KGB-ul în perioada lui Gorbaciov[6], a ocupat funcţia de prim-ministru după ce a condus Serviciul Federal de Contrainformaţii şi apoi Ministerul Afacerilor Interne.

Un fapt important care a scăpat atenţiei este că FSB era curtat de cei care voiau să-i succeadă lui Elţîn. Primarul Moscovei Iuri Lujkov şi guvernatorul Sankt-Petersburgului Vladimir Iakovlev, doi dintre liderii noului partid Patria-Întreaga Rusie, publicau articole în revista internă a serviciului de informaţii, *Slujba bezopasnosti*[7].

Ţara avea nevoie să fie guvernată într-un mod mult mai ordonat şi un consens era pe cale să ia naştere cu privire la cum trebuia făcut acest lucru. Pe vremea când era ministru de Interne, Stepaşin îi scrisese lui Primakov, la vremea aceea prim-ministru, pentru a se plânge de hoţia care împingea Rusia în pragul „catastrofei”[8]. Amândoi vorbeau despre nevoia de a se reinstaura onestitatea în treburile publice. Este îndoielnic că declaraţiile lor erau sincere, însă îşi doreau cu siguranţă să întărească instituţiile centrale şi să pună capăt dezordinilor curente. Stepaşin şi Primakov nu erau singuri. Patria-Întreaga Rusie s-a format prin fuziunea celor două partide „patriotice” principale. Scopul său era să se opună liberalilor, comuniştilor şi politicienilor din extrema dreaptă la alegerile pentru Dumă din decembrie 1999. Era un partid susţinut de lideri regionali, a cărui credinţă călăuzitoare era că liberalismul, în măsura în care fusese încercat în Rusia, servise la facilitarea fraudei economice masive. În ce priveşte comunismul, susţinea că acesta îşi dovedise falimentul total ca metodă de guvernare.

Directorul FSB Putin împărtăşea această perspectivă. Spre deosebire de Primakov însă, avea mai mult tact şi evita să-l supere pe Elţîn. În plus, a câştigat simpatia lui Berezovski şi a altor moguli din lumea afacerilor care ar fi putut să-i împiedice ascensiunea, iar Berezovski a

început să vorbească despre el ca despre un protejat: nu şi-a dat seama că Putin nu era genul de persoană care face ceea ce i se spune.

Elţîn avea motivele sale să-şi apropie conducerea FSB. Venind la putere ca inamic al KGB-ului sovietic, a început să înţeleagă că serviciile de informaţii remodelate puteau să-i întărească autoritatea politică. Pe măsură ce popularitatea sa se prăbuşea, eforturile de a se menţine la putere au căpătat întâietate faţă de angajamentul pentru susţinerea valorilor democratice. A descoperit de asemenea că serviciile de informaţii sunt un instrument util de contrabalansare a eforturilor magnaţilor de a supune politica intereselor lor personale. Mai mult, prin educaţie şi tradiţie, angajaţii FSB se considerau indispensabili bunăstării Rusiei. Înainte de sfârşitul anilor ’80 fuseseră subordonaţi Partidului Comunist Sovietic din URSS, dar, începând din 1991, simţeau că fuseseră lăsaţi singuri să salveze Federaţia Rusă de ea însăşi. Chiar şi dintre cei care demisionaseră din serviciile de securitate pentru a se angaja în sectorul privat mulţi au rămas în contact cu ele. Unii au ajutat la înfiinţarea unor companii private de pază care ofereau protecţie oamenilor de afaceri. În felul lui capricios, Elţîn şi-a dat seama că eliminarea corupţiei de la vârful guvernării era dezirabilă şi acest lucru l-a determinat să

angajeze tot mai mulţi foşti ofiţeri KGB la noile agenţii care supravegheau treburile administrative. Serviciile secrete resuscitate deveneau un stat al statului[9].

La fel ca alţi membri ai elitei de la Kremlin, Putin a înţeles că vremea lui Elţîn trecuse. Nemulţumirile legate de influenţa pe care o aveau asupra lui Elţîn marii afacerişti atinseseră cote înalte. Guvernarea în interesul naţiunii părea să fi fost înlăturată în favoarea profitului privat. Economia fusese într-o recesiune profundă de la sfârşitul anilor ’80 – din fericire, o revenire bruscă era pe punctul de a avea loc ca urmare a creşterii preţului la petrol şi gaze pe piaţa internaţională, dar acest lucru nu era încă clar pentru majoritatea membrilor conducerii ruse. În politica externă, Bill Clinton l-a presat pe Elţîn să accepte bombardarea Belgradului în 1999, după ce preşedintele sârb Milošević a desfăşurat operaţiuni de purificare etnică a albanezilor din Kosovo[10]. Elţîn i s-a plâns lui Clinton de nopţile nedormite pe care i le pricinuiseră telefoanele primite de la politicienii ruşi care voiau să-şi exprime indignarea[11].

Kosovo a devenit un punct nevralgic. La fel se întâmplase în iulie 1914, când Nicolae al II-lea, sărind în apărarea Serbiei, a declarat război Austro-Ungariei. Nu a fost vorba de faptul că ţarul era din cale afară de preocupat de soarta sârbilor: ce îl rodea era

nemulţumirea că în disputele diplomatice anterioare cedase în faţa Austro-Ungariei şi Germaniei. Vexate de această situaţie, cercurile conservatoare şi liberale ruseşti făceau presiuni asupra Dumei şi a presei. Dar, în vreme ce Nicolae ar fi mers la război indiferent de presiuni – el însuşi fiind vexat –, Elţîn nu avea de gând să-l înfrunte pe Clinton în problema fostei Iugoslavii sau în orice altceva. Totuşi, operaţiunile militare americane desfăşurate în Balcani în pofida dorinţei Moscovei agitaseră ani la rând opinia rusă comunistă, naţionalistă şi conservatoare. Cu toate că majoritatea ruşilor nu arătaseră vreo simpatie deosebită pentru sârbi, chestiunea Serbiei afecta demnitatea naţională a Rusiei. Pe parcursul anilor ’90, ruşii văzuseră cum insistenţele americanilor ca lumea să accepte cerinţele lor în materie de politică externă fuseseră încununate cu succes. Evenimentele din fosta Iugoslavie păreau să ilustreze politica globală de după dezintegrarea URSS.

Efectul indirect a fost că neregulile din situaţia internă a Rusiei au ieşit în evidenţă mai mult ca oricând. Era vorba de oamenii de afaceri care furau, de birocraţia coruptă şi de un preşedinte dispreţuit care nu mai era potrivit pentru o funcţie înaltă. Poporul rus căuta o modalitate de a scăpa de şomajul ridicat şi de o situaţie financiară catastrofală. Existau toate condiţiile pentru o

explozie politică şi tulburări sociale. „Kosovo” a unit dintr-odată opinia publică şi a adus aceste dificultăţi în centrul atenţiei.

Dorind cu disperare să îmbunătăţească starea de spirit a populaţiei, Elţîn a luat hotărârea drastică de a-l face pe Putin succesorul său. Era o politică patrimonială: ca preşedinte, Elţîn s-a gândit că era dreptul său să-i transmită funcţia celui mai nou protejat al său. Când i-a spus lui Clinton despre acest plan, l-a asigurat că Putin era un om inteligent şi bine informat, care înţelegea foarte bine principiile democratice şi era înzestrat cu duritatea necesară pentru a conduce Rusia[12]. Şi s-a declarat de asemenea în favoarea războiului lui Putin din Cecenia, atrăgându-i atenţia lui Clinton asupra pericolului răspândirii jihadismului în Europa. Deşi Putin conducea politic campania militară, planificarea acesteia fusese făcută înainte să fie premier şi avea aprobarea lui Elţîn. Încă din martie 1999, Putin, în calitate de director al FSB, discutase cu ministrul de Interne Stepaşin şi cu ministrul Apărării Igor Sergheev despre reocuparea militară a teritoriilor cecene. Pretextul războiului au fost exploziile care au avut loc într-o serie de blocuri din Moscova şi din alte trei oraşe în septembrie 1999. Deşi Putin a fost acuzat mai târziu că a pus la cale această crimă odioasă, există motive pentru a crede că ea a fost

instigată de rudele apropiate şi de consilierii politici ai lui Elţîn – cunoscuţi peste tot sub numele de Familia –, care au considerat că aceste maşinaţiuni şi un război scurt, victorios erau cruciale pentru supravieţuirea administraţiei[13].

Mai mult, conduita binevoitoare a lui Putin era de natură să-i liniştească pe liderii marilor afaceri – Berezovski, de exemplu, avea încredere în Putin, dar nu şi în Primakov sau Lujkov. Cruciada lui Primakov împotriva infracţionalităţii economice îl determinase pe Berezovski să stea în străinătate câteva luni, ca măsură de precauţie. La întoarcere, şi-a dorit, evident, o mână fermă la Kremlin atunci când Elţîn avea să se retragă şi astfel a devenit unul dintre susţinătorii lui Putin. În această atmosferă, în ajunul Anului Nou 2000, Elţîn şi-a anunţat brusc demisia, făcându-l automat pe Putin preşedinte interimar.

Putin era încă un personaj necunoscut în ochii publicului rus. Când a apărut la televizor în noua sa calitate, era spiritual şi plin de viaţă. Scopul său era să nu spună nimic din ceea ce ar fi putut agita masele înainte de alegerile din martie 2000. Cu toate că dădea dovadă de modestie când vorbea despre el în public, era mânat de o puternică ambiţie personală. Putin era hotărât să transforme şi să domine modul în care era

condusă Rusia. În general s-a abţinut să vorbească despre acest subiect, deşi în vara anului 2008 a lăsat să-i scape în faţa secretarului de stat american Condoleezza Rice: „Ruşilor le-a mers mereu cel mai bine când au fost conduşi de oameni mari. Petru cel Mare, Alexandru al II-lea. Rusia are nevoie de o mână forte”[14]. Putin a guvernat în acelaşi spirit. Avea puţină experienţă democratică. Până în momentul în care a intrat pentru prima oară în cursa pentru prezidenţiale, nu mai candidase niciodată în nişte alegeri pentru o funcţie politică la orice nivel. Nici măcar pe vremea când era implicat în politica Sankt-Petersburgului, la începutul anilor ’90. Elţîn era cel căruia îi datora ascensiunea sa pe scara alunecoasă a funcţiilor publice la Moscova, de la funcţia de director al FSB la cea de prim-ministru şi, în final, de preşedinte interimar. Era obişnuit să muncească în interiorul unei maşini politice care se ţinea departe de presiunea publică. Cariera sa a fost visul unui conducător autoritar.

În primul mandat prezidenţial al lui Putin, din perioada 2000-2004, s-a făcut simţită o abordare delicată a politicii externe care a dispărut de mult între timp. Pliabilitatea tactică era însă însoţită de o perspectivă cinică asupra relaţiilor internaţionale, pe care Putin a făcut eforturi să o mascheze. Chiar şi astăzi, Putin manifestă reticenţă în a-şi expune clar convingerile cu

privire la politica globală, temându-se că asta ar putea stârni îngrijorarea electoratului rus. Atâta vreme cât poate să manipuleze voturile ruşilor, nu are niciun sens să şi-i îndepărteze în mod nejustificat. În marginea discursurilor sale însă, el nu uită să-şi exprime convingerea că acţiunile liderilor internaţionali, aflaţi într-o continuă competiţie pentru influenţă, au la bază motive neprincipiale. Duritatea şi chiar brutalitatea, e de părere Putin, sunt ingrediente esenţiale ale meseriei de politician. Cu toate că e în general politicos la conferinţele de presă comune cu preşedinţii altor state, îşi poate pierde cumpătul uneori. Părerea sa este că puterile rivale nu au niciun interes în securitatea şi prosperitatea Rusiei şi că nu vor ezita să o tragă pe sfoară cu prima ocazie. În politică, corb la corb îşi scoate ochii.

Imediat după venirea sa la putere, aşa cum vom vedea în capitolele următoare, Putin a făcut reforme economice importante, menite să consolideze fundaţiile capitalismului rus[15]. A echilibrat de asemenea acomodarea la America şi NATO cu o reînnoită afirmare naţională. Şi a vorbit de Rusia ca de o ţară europeană. Nu s-a opus când americanii au cerut să poată folosi o bază aeriană din Uzbekistan pentru atacul asupra Afganistanului. A continuat demersurile Rusiei pentru a

deveni membră a Organizaţiei Mondiale a Comerţului. La fel ca Elţîn, a avansat ideea că Kremlinul ar putea chiar să ceară să se alăture NATO. Însă mănuşa de catifea a concilierii ascundea un pumn de oţel. Ori de câte ori liderii occidentali vorbeau de încălcările drepturilor omului în Rusia, el le-o tăia scurt. Criticile aduse războiului din Cecenia l-au iritat şi l-au făcut să declare că niciun lider străin nu are dreptul să stabilească interesul naţional al Rusiei. Prim-ministrul Marii Britanii Tony Blair, cel dintâi străin care s-a împrietenit cu Putin, a fost şi primul care a simţit usturimea vorbelor sale la o conferinţă de presă. Oricât de mult le zâmbea Putin liderilor americani şi europeni în alte ocazii, el nu a acceptat încălcarea agendei sale internaţionale. Acestora li s-a dat de înţeles că Rusia îşi va urma propriul său curs.

În septembrie 2004, când teroriştii ceceni au ocupat Şcoala nr. 1 din Beslan, Osetia de Nord, şi au omorât părinţi şi copii captivi, a sugerat că în spatele masacrului se ascundea o complicitate internaţională. Răbdarea sa cu America fusese deja pusă la grea încercare de iniţiativa lui George W. Bush din 2002 de a introduce un nou sistem de apărare antirachetă în Europa de Est şi de sprijinul acordat „revoluţiilor colorate” din Georgia şi

Ucraina în 2003. America se transforma în inamicul oficial numărul unu al Rusiei.

Situaţia s-a schimbat oarecum în ianuarie 2009, când Barack Obama a ajuns la Casa Albă şi şi-a anunţat dorinţa de a „reseta” relaţiile cu Rusia. A început o a doua perioadă de acomodare reciprocă, uşurată de faptul că Medvedev a fost preşedinte în locul lui Putin vreme de patru ani, începând din mai 2008. S-au făcut progrese rapid. Cu ajutorul Americii, Rusia şi-a asigurat intrarea în Organizaţia Mondială a Comerţului după ani de zile de solicitări în van. A fost semnat un Nou tratat pentru reducerea armelor strategice, prin care Rusia şi America se angajau să-şi reducă focoasele nucleare strategice la 1.500 fiecare. De asemenea, a existat un acord pentru înfiinţarea unei Comisii Bilaterale Statele Unite – Rusia, ce urma să creeze grupuri de lucru a căror misiune era să pună capăt unei serii de dispute cronice dintre cele două ţări. În 2011, Obama a redus cheltuielile militare generale cu 10-15% în urma unui acord bipartit în Congresul Statelor Unite[16].

Nu numai Putin a fost deranjat de felul în care Medvedev conducea treburile publice. Cei care ţineau la vechile tradiţii sovietice au fost nemulţumiţi de faptul că Medvedev a rămas aşezat când a salutat parada militară în Piaţa Roşie pe 9 mai, Ziua Victoriei – obiceiul era ca

şeful statului să se ridice şi să salute. Medvedev era uneori impulsiv în maniera în care emitea decrete prezidenţiale. Lobby-urile legate de tehnologie au fost ofensate de faptul că băga o mulţime de bani în programul său favorit de la Skolkovo, în vreme ce renumitele institute de ştiinţă din Novosibirsk şi Zelenograd rămăseseră fără finanţare. Medvedev s-a lăudat că va transforma Moscova într-un centru financiar mondial. Realitatea din 2013 era că Rusia stagna pe locul 130 – chiar şi sub Botswana – în clasamentele internaţionale ale pieţelor bancare[17].

Existau nemulţumiri şi cu privire la felul în care acţiona Medvedev în politica externă. După declanşarea „Primăverii Arabe”, Libia s-a prăbuşit în haos, iar conducătorul său, Muammar Gaddafi, a folosit violenţa pentru a pune capăt demonstraţiilor de stradă. Medvedev a vorbit despre faptul că Gaddafi şi-a pierdut legitimitatea şi a fost de partea puterilor occidentale la discuţiile privind modalităţile de a pune capăt vărsărilor de sânge din Tripoli şi Benghazi. Franţa, urmată de Marea Britanie, a decis impunerea unei zone de interdicţie de zbor. Secretarul de stat Hillary Clinton l-a îndemnat pe Obama să susţină aceste ţări. Obama a supus însă opţiunea sa aprobării Naţiunilor Unite şi a avut noroc că la acea vreme preşedintele Rusiei era

Medvedev, şi nu Putin. Medvedev i-a spus vicepreşedintelui american Joe Biden că Rusia nu se va opune atacurilor aeriene. Era pe vremea în care Gaddafi părea gata să mărşăluiască spre Benghazi şi să masacreze toţi rebelii care-i ieşeau în cale. La votul care a avut loc în Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite pe 17 martie 2011, ambasadorii Chinei şi Rusiei s-au abţinut, lăsând puterilor occidentale mandatul de a impune interdicţia de zbor deasupra Libiei pentru a-i proteja pe civili de planurile de război ale lui Gaddafi.

Medvedev nu-l plăcuse niciodată pe Gaddafi, despre care vorbea cu dispreţ în prezenţa oficialilor americani[18]. Dar, pe măsură ce lucrurile au avansat, francezii şi britanicii, cu sprijinul serviciilor de informaţii americane, au început o campanie de bombardare care a depăşit limitele stabilite de mandatul Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite. Medvedev s-a abţinut să critice puterile occidentale. Când criza s-a intensificat, el l-a demis pe ambasadorul rus din Tripoli pentru că a continuat să scrie rapoarte dezaprobatoare despre acţiunea militară[19].

Măsurile luate împotriva Libiei au înfuriat o bună parte din elita şi electoratul Rusiei care voiau ca preşedintele lor să-şi încordeze muşchii în treburile internaţionale. Falia dintre preşedinte şi prim-ministru s-a adâncit. Putin a făcut o comparaţie publică între acţiunile lui Obama

din Libia şi războiul dus de Bush în Irak: „Unde sunt logica şi conştiinţa? Amândouă lipsesc cu totul. Există deja victime în rândul populaţiei civile, în sprijinul căreia se spune că sunt lansate atacurile cu bombe”[20]. Acest lucru l-a supărat pe Medvedev, care a vorbit la televiziune câteva ore mai târziu, susţinând decizia Consiliului de Securitate. Politica externă era responsabilitatea exclusivă a preşedintelui Rusiei, iar Medvedev obiecta faţă de amestecul lui Putin. Liderii occidentali îl preferau pe Medvedev lui Putin. Mulţi lideri ruşi aveau aceeaşi preferinţă. Consilieri politici precum Vladislav Surkov şi Gleb Pavlovski l-au susţinut pe Medvedev în speranţa unui model de guvernare mai liberal decât cel pe care l-ar fi oferit Putin – Pavlovski a atras atenţia că liderii nu-şi pot permite să fie indiferenţi la posibilele schimbări ale opiniei publice[21].

Medvedev s-a simţit încurajat să caute sprijin în cercurile comerciale pentru planul său de a candida din nou la alegerile prezidenţiale din martie 2012. În vreme ce sonda perspectivele pe care le avea, Putin făcea acelaşi lucru pentru sine. Patronul şi clientul erau gata de întrecere. Singura întrebare era dacă aveau să concureze unul cu celălalt la urne sau aveau să caute o decizie prealabilă din partea elitei dominante a ţării cu privire la care dintre ei doi trebuie să fie candidatul ei.

Opţiunea Medvedev s-a prăbuşit la prima suflare de vânt. În iulie 2011, Medvedev a organizat o întâlnire cu douăzeci şi şapte de oameni de afaceri importanţi şi i-a întrebat direct dacă îl vor susţine. Întreaga audienţă a dat semne de şovăială. Miliardarii nu uitaseră cum se purtase Putin cu moguli ai afacerilor precum Vladimir Gusinski, Boris Berezovski şi Mihail Hodorkovski. Gusinski fusese nevoit să-şi vândă aproape toate proprietăţile, inclusiv postul de televiziune NTV, care îl criticase regulat pe Putin, înainte de a fugi din ţară în 2000. Berezovski continuase să-l înfrunte pe Putin, aşa că acesta l-a chemat la o discuţie. Când Berezovski i-a spus că era decis treacă la o „confruntare publică", Putin a replicat: „Prea bine, e treaba ta!"[22]. La sfârşitul lui 2000, după ce a recunoscut că Putin are toate cărţile puterii în mână, Berezovski a decis că e cel mai bine pentru el să plece în exil. Hodorkovski a rămas şi a continuat să i se opună lui Putin, iar în 2003 a plătit preţul, fiind arestat. Doi ani mai târziu era condamnat la nouă ani de închisoare. Ceilalţi magnaţi ai afacerilor au învăţat noile reguli, iar cei care au fost prezenţi la întâlnirea cu Medvedev din 2011 nu au dorit să-şi rişte averile sau libertatea intrând în bătălia politică. Dacă Medvedev voia să se lupte pentru preşedinţie, trebuia să o facă fără

binecuvântarea lor. Ei înşişi nu aveau să facă altceva decât să privească de pe margine[23].

Putin ardea de nerăbdare să se întoarcă în cea mai înaltă funcţie din stat. De câte ori ajungea la concluzia că interesele Rusiei sunt călcate în picioare, reacţiona ca ofiţerul KGB care fusese odinioară. Agresivitatea sa în politica externă a venit ca un şoc pentru cei care fuseseră impresionaţi de gesturile sale prietenoase faţă de Occident din primul mandat prezidenţial.

Dar nu ar fi trebuit să fie surprinşi. Putin nu făcea decât să aplice în treburile internaţionale aceeaşi brutalitate pe care o dovedise în politica internă. În Rusia înăbuşise aspiraţiile democratice de câte ori acestea ameninţau voinţa elitei conducătoare. Acceptase formalităţile democraţiei, dar limitase influenţa sa practică. Liderii de la Kremlin s-au arătat indiferenţi atunci când în Rusia au fost asasinaţi jurnalişti de investigaţie. Administraţia Prezidenţială a manipulat în mod repetat legile referitoare la alegerile generale. Cecenia a avut de îndurat ocupaţia armată şi apoi le-a fost predată lui Ahmat şi Ramzan Kadîrov, ceceni binevoitori, a căror reputaţie nu se datora în niciun caz manierelor lor civilizate. Indiferent de politica externă pe care o promovase în anul 2000, Putin hotărâse deja să impună o ordine politică severă, iar efectele ei toxice nu

aveau cum să nu se resimtă şi în afacerile internaţionale. Simptomele au devenit evidente încă din 2004, când Putin a reacţionat furios la instalarea în funcţia de preşedinte al Ucrainei a unui politician care a căutat prietenia cu NATO şi Uniunea Europeană şi a răcit relaţiile cu Rusia. Perspectiva unui model alternativ de guvernare la frontiera rusească era ultimul lucru pe care Putin avea de gând să-l tolereze, mai ales dacă ucrainenii adoptau democraţia şi statul de drept.

Patriotismul, neîncrederea şi cruzimea sa sunt trăsăturile caracteristice ale unui ofiţer de informaţii. Serviciile secrete ale Rusiei au supravieţuit prăbuşirii ordinii sovietice mai bine decât oricare altă instituţie, iar pe parcursul mandatului său de director FSB din 1998-1999 Putin şi-a demonstrat hotărârea de a le ridica moralul şi eficienţa. Când s-a adresat Dumei de Stat în noiembrie 1998 şi a răspuns întrebărilor venite din partea audienţei, el a vorbit foarte sincer despre nevoile şi meritele instituţiilor de securitate. Şi a spus doar pe jumătate în glumă: „Nimeni cu excepţia deputaţilor Dumei de Stat nu iubeşte Serviciul Federal de Securitate. Din cauza aceasta, toată lumea îi pune beţe în roate”. A încercat să provoace o schimbare de atitudine faţă de FSB şi a cerut sprijinul Dumei. A vrut o creştere a salariilor ofiţerilor săi şi recrutarea altora noi. A susţinut

că era nevoie de o nouă legislaţie care să permită FSB-ului să-şi desfăşoare nestingherit activitatea. Acestea erau lucruri esenţiale, a subliniat el, pentru ca serviciile de informaţii să poată să asigure securitatea ţării[24].

Putin s-a mândrit cu faptul că ofiţerii săi se aflau într-un proces continuu de autoreformare, care ridicase nivelul nenumăratelor lor servicii. A descris un model acceptat prin care li se alocau posturi în Administraţia Prezidenţială şi în ministere în vederea facilitării impactului lor asupra discuţiilor curente[25]. FSB-ul era integrat în instituţiile de guvernare curentă şi influenţa fiecare sector al vieţii publice. Rusia, potrivit estimărilor sale, nu-şi rezolvase încă problemele-cheie. Privatizarea fusese făcută într-o manieră „incorectă", astfel că în locuri precum portul Novorossiisk de la Marea Neagră „a apărut un proprietar care a început să preia controlul asupra proprietăţilor statului, şi-a creat propriul serviciu de securitate şi a subjugat instituţiile publice". Putin a vorbit în mod deliberat de un singur oraş: el ştia că ar fi fost o eroare tactică îngrozitoare dacă i-ar fi făcut pe marii oameni de afaceri de la nivel naţional să tremure. Abia mai târziu aceştia aveau să descopere că afirmaţiile sale ţinteau cu mult dincolo de cheiul Novorossiiskului[26].

Putin a informat totuşi Duma despre ce făcuse FSB pentru a împiedica exportul ilegal de resurse naturale

ruseşti. A dezvăluit că ofiţerii săi reuşiseră să pună mâna pe mulţi răufăcători aflaţi în străinătate – el susţinea deja dreptul serviciilor de securitate ruseşti de a desfăşura operaţiuni extrateritoriale (această activitate nu a fost legiferată până în 2006). A denunţat „criminalizarea" elitelor regionale de pe întreg cuprinsul Rusiei, acolo unde grupurile infracţionale organizate penetraseră viaţa publică şi manipulau politicienii. S-a plâns de gradul în care republicile interne ale Rusiei se izolaseră de sistemul fiscal operat de la Moscova. A cerut măsuri pentru a se pune capăt scurgerii de capital rusesc în străinătate. În opinia sa, profiturile făcute acasă trebuiau să rămână acasă şi nu să dispară în conturi bancare străine[27].

Putin nu spunea încă nimic despre redobândirea controlului guvernamental asupra acelor resurse naturale care fuseseră privatizate, fiind în cea mai mare parte oferite de Elţîn unui mic grup de moguli ai afacerilor cunoscuţi ca oligarhi, în schimbul sprijinului lor la alegerile prezidenţiale din 1996. Dar, la fel ca milioane de ruşi, Putin credea în necesitatea unei reglementări mai mari din partea statului, iar aceasta fusese o temă-cheie a disertaţiei doctorale pe care o susţinuse la Institutul de Mine din Sankt-Petersburg în 1997[28]. (Este tipic pentru politicienii ruşi în ascensiune să-şi

confecţioneze un statut academic.) Însă a evitat să abordeze acest subiect în campania electorală pentru preşedinţie, temându-se să nu-i pună în gardă pe „oligarhi”.

Anii petrecuţi la serviciile secrete i-au îmbunătăţit capacitatea de disimulare şi i-au accentuat intoleranţa faţă de opoziţie. Nu-i place să fie contrazis. Cei care i se opun îşi taie singuri craca de sub picioare. Asta nu înseamnă însă că nu cere niciodată sfatul unui expert, în special despre cum să administreze economia. Chiar şi aşa, consultările pot să devină aprinse. Economistul Andrei Illarionov l-a vizitat frecvent pe Putin la *dacea* lui din Novo-Ogariovo, dar când Illarionov i-a spus opinia sa că războiul purtat în Cecenia în 1999-2000 a fost o crimă, Putin a polemizat furios cu el vreme de o jumătate de oră. Niciunul nu s-a lăsat convins de celălalt şi, deşi Illarionov a continuat să lucreze pentru Putin la reforma economică, nu au mai discutat niciodată despre Cecenia[29].

Au existat de asemenea momente tensionate la o întâlnire cu jurnalişti selectaţi în 2008, când comentatorul de la Eho Moskvî Arkadi Dubnov a întrebat de soarta lui Mihail Hodorkovski, magnatul petrolului care fusese cel mai bogat om al Rusiei înainte de a fi arestat şi încarcerat. „Vladimir Vladimirovici”, a întrebat

Dubnov, „spuneţi-ne de ce-l urâţi pe Hodorkovski atât de mult”. O asemenea francheţe i-a luat prin surprindere pe colegii săi, care ştiau că Hodorkovski refuzase să se supună pretenţiei lui Putin ca oamenii de afaceri să nu se amestece în politică. Putin a exclamat: „Da, dar era cu mâinile pătate de sânge până la coate!”. Fără să clipească, Dubnov i-a replicat: „Cum aşa? Vladimir Vladimirovici, pentru ce a fost condamnat el? De ce l-au condamnat pentru evaziune fiscală?”. Putin a mârâit ameninţător: „Ei bine, nu ştiţi nimic despre asta? Intră cu genţi de bani în birourile procurorilor şi la tribunal!”. Dubnov a făcut o ultimă remarcă sarcastică: „Aşadar, cu asta ne alegem după cei opt ani în care aţi fost la putere?”. În acel moment, un coleg reporter l-a tras pe Dubnov de haină pentru a-l face să încheie conversaţia: „Arkadi, isprăveşte! Ce naiba ai de gând să faci?”[30].

Cum ceilalţi au continuat să sporească tensiunea cu întrebări despre Hodorkovski, Putin şi-a pierdut cumpătul. Dubnov se uita acum, fără să mai ceară explicaţii. Putin, a spus el, „credea cu adevărat şi se convinsese pe sine că [Hodorkovski] era un criminal şi că era cu mâinile pătate de sânge până la coate”. Până atunci, Dubnov crezuse că Putin juca teatru. Dar s-a convins rapid că Putin îl ţinea pe Hodorkovski la

închisoare pentru că îl considera cu adevărat vinovat de complicitate la crimă[31].

Poate că Dubnov are dreptate, dar este de asemenea posibil ca Putin, inspirat de antrenamentul său de la KGB, să folosească furia ca pe un instrument atunci când nu răzbate cu forţa argumentului. Politica rusească este o şcoală dură care-i învaţă pe elevii săi să fie temerari. Putin se mândreşte cu faptul că a crescut într-un mediu aspru. În octombrie 2015, discutând cu nişte oaspeţi străini, li s-a confesat: „Ştiţi, aş vrea să vă spun ceva. Acum cincizeci de ani am învăţat o regulă pe străzile din Leningrad: dacă lupta este inevitabilă, fii primul care atacă”[32]. În discuţii se pricepe să adopte un ton alarmant. Probabil datorită antrenamentului său la judo, încearcă să-i prindă pe ceilalţi pe picior greşit. Dar a învăţat şi când să fie mai moderat în discuţiile cu liderii din străinătate, deoarece a constatat din experienţă că duritatea nu-i aduce nimic bun. Majoritatea străinilor care ajung în prezenţa lui au auzit de reputaţia sa şi se străduiesc să evite să-l supere. Accesele lui de furie sunt notorii. Dar abia ce îşi iese din fire într-o discuţie în contradictoriu despre politica externă că îl şi vezi vorbind calm despre un alt subiect. Acum este ca o furtună, iar în următorul moment este cât se poate de senin[33].

Dacă este adevărat că a crescut în felul acesta, la fel de adevărat este şi că acesta este exact modul în care KGB-ul l-a antrenat. Vladimir Iakunin, colegul său din Leningrad pe care l-a numit mai târziu într-un post politic, a descris instrucţia primită de tinerii recruţi promiţători de la serviciile de informaţii:

> Abilitatea de a citi limbajul corpului, de a citi toate semnele pe care ceilalţi le comunică inconştient mi-a fost de mare ajutor în cariera ulterioară. Şi, invers, pot să-mi folosesc comportamentul aproape ca pe un instrument pentru a convinge şi a manipula. Am fost învăţaţi cum să ne schimbăm subtil expresia ochilor, tensiunea muşchilor faciali, poziţia fălcilor; uneori pot să fiu foarte relaxat şi să râd încontinuu, alteori pot să fiu ca o fiară, dar nu-mi pierd niciodată controlul asupra emoţiilor[34].

Iakunin îşi aduce aminte că bestsellerul american al lui Dale Carnegie *Cum să vă faceţi prieteni şi să deveniţi influent* era în programul de învăţământ al KGB-ului. În 2005, când Putin l-a făcut şeful Căilor Ferate, a descoperit că acest comportament cameleonic era foarte util în negocierile cu străinii. Putin, la rândul său, este capabil să-şi adapteze dispoziţia şi comportamentul pentru a se potrivi cu fiecare mediu nou.

Când fioros, când fermecător, el a câştigat admiraţia preşedintelui George W. Bush, care, în iunie 2001, a spus

că, după ce s-a uitat în ochii lui Putin, „am putut să văd în sufletul lui”. La început, conversaţia lor înaintase greoi, deoarece Putin venise cu un teanc de notiţe. Ca un om care aprecia stilul neprotocolar al texanilor, Bush a considerat acest lucru dezagreabil. Dar apoi au descoperit că împărtăşesc interesul pentru Biblie[35]. Putin fusese sfătuit de o cunoştinţă americană să aducă în discuţie credinţa sa creştină, ca un truc pentru negocieri[36]. Când Bush a făcut o vizită la Sankt-Petersburg, Putin l-a dus la reşedinţa sa şi i-a arătat capela privată pe care o construise lângă casă[37]. Şi, cel mai important lucru, Putin a arătat în 2001 că a înţeles enormitatea atacului terorist din 11 septembrie asupra World Trade Center din New York, fiind primul şef de stat care l-a sunat pe Bush pentru a-şi exprima condoleanţele şi a-i oferi o cooperare activă.

Cu toate că relaţiile Rusiei cu America s-au deteriorat la jumătatea anilor 2000, Putin a rămas curtenitor la întâlnirile cu Bush, iar el şi Obama se adresau unul altuia cu Vladimir şi Barack[38]. Liderii străini îl ştiu ca pe cineva care ascultă cu mare atenţie argumentele părţii adverse. Cancelarul german Angela Merkel a recunoscut că, atunci când nu se înţeleg, acesta are bunăvoinţa de a o asculta întotdeauna până la capăt. Ei menţin dialogul chiar şi în momentele de tensiune internaţională.

În ciuda acestui fapt, Putin are încă reputaţia unui carnivor care se furişează printre turmele de rumegătoare încrezătoare. Stilul său glumeţ şi binevoitor poate să lase rapid loc furiei atunci când constată că cineva i se împotriveşte serios şi creează un mediu neliniştitor, dacă simte că e nevoie. Într-una din numeroasele sale vizite în Rusia, José Manuel Barroso, preşedintele Comisiei Europene, se aştepta să aibă o seară relaxantă la *dacea* prezidenţială a lui Putin. Barroso, care venise cu avionul la Moscova din Kazahstan, şi-a exprimat admiraţia pentru cina oferită de gazdele sale ruse. Putin s-a răstit la el, pretinzând că este şocat de lipsa lui de respect faţă de preşedintele Nursultan Nazarbaev. Era o furie fabricată. Putin a vrut să-l facă pe Barroso să se jeneze, pentru a-l domina în negocierile care erau pe punctul de a începe[39]. Aceasta nu a fost nici pe departe cea mai neplăcută situaţie cunoscută în care Putin a testat punctele slabe ale adversarului. În 2007, el l-a adus pe Koni, labradorul său negru, la o întâlnire cu Angela Merkel la reşedinţa prezidenţială de la Soci. Toată lumea ştie că acesteia îi este teamă de câini, deoarece a fost muşcată de unul în tinereţe. Însă lui Putin, maestru judo şi fost KGB-ist, i s-a părut firesc să încerce să o şocheze pentru a-şi asigura o

poziţie superioară. O femeie speriată avea să cedeze mai uşor pretenţiilor sale politice, s-a gândit el.

Dar Merkel l-a pedepsit aşa cum se cuvine când a declarat reporterilor: „Am înţeles de ce a trebuit să facă asta – pentru a dovedi că este bărbat. Îi este teamă de propriile sale slăbiciuni. Rusia nu are nimic, nu are o politică sau o economie înfloritoare. Tot ce au ei este asta”. A fost o izbucnire atipică pentru cancelarul german, care preţuieşte discreţia. Putin încercase să o umilească, iar ea i-a dat replica într-un limbaj pe care el să-l înţeleagă[40]. Posturile de televiziune ruseşti s-au abţinut să difuzeze declaraţia ei. Ruşii, evident, nu trebuiau să afle de evaluările dure pe care Merkel le făcuse realizărilor Rusiei cu Putin la cârmă.

Totuşi, se face multă publicitate pregătirii meticuloase a întâlnirilor, un punct de onoare constituindu-l modul în care preşedintele stăpâneşte buletinul zilnic. El însuşi s-a lăudat că preferă mai degrabă să citească documentele politice în întregime decât rezumatele acestora[41] şi i-a surprins pe jurnaliştii străini cu o cunoaştere detaliată a statisticilor economice şi agendei diplomaţiei ruseşti. Evident, au existat persoane care au pus acest lucru sub semnul îndoielii, printre care reporterii Konstantin Gaaze şi Mihail Fişman, care au citat fără să numească o serie de oficiali de la Kremlin ce au declarat că Putin îşi

petrece doar 15 minute pe zi cu documentele, fiind mult mai interesat de aparatele sale de exerciţii fizice şi de piscină[42]. Dar majoritatea observatorilor vorbesc de un perfecţionist care caută în permanenţă să-şi îmbunătăţească abilităţile politice. El nu va deveni niciodată un mare orator. Dar asta nu-l deranjează atâta vreme cât poate să facă impresie ca vorbitor combativ, chiar dacă monoton. Odată, a spus în glumă că primeşte lecţii de tehnică retorică, dar apoi a negat asta când a văzut că oamenii nu au înţeles că glumea[43].

Putin a apreciat întotdeauna importanţa imaginii publice. La începutul anilor ’90, când lucra în administraţia Sankt-Petersburgului, el a avut iniţiativa neobişnuită de a comanda un documentar TV despre munca sa[44]. Ani mai târziu, le-a spus unor redactori TV: „Nu e bine să mesteci în faţa camerelor”. A explicat că televiziunile vor exploata cel mai mic pas greşit[45]. După ce a ajuns la preşedinţie, a făcut eforturi pentru a se perfecţiona în domeniul relaţiilor publice. În noiembrie 2000, când s-a întâlnit cu prim-ministrul Blair la Moscova, a întrebat cum să-şi îmbunătăţească imaginea. Din echipa lui Blair făceau parte câţiva dintre cei mai buni profesionişti ai manipulării media din lume, iar prim-ministrul britanic era faimos pentru uşurinţa cu care vorbea şi pentru flerul actoricesc. Putin a ascultat cu

aviditate explicaţiile britanicilor. Dorinţa sa de a învăţa din experienţa occidentalilor l-a împins până într-acolo încât l-a rugat pe Blair să-i trimită o echipă de consultanţi în Rusia, care să-l sfătuiască cum să reformeze administraţia publică rusească[46].

Putin a recunoscut că este capabil de erori uriaşe. În august 2000 şi-a atras ample critici din cauza modului în care a reacţionat la ştirea despre dezastrul petrecut în apele îngheţate ale Mării Barents, când a pierit întreaga echipă a submarinului nuclear *Kursk*. Putin a refuzat să-şi întrerupă vacanţa de vară. Prin natură şi prin educaţie, Putin era un inamic al sentimentalismului: ofiţerii KGB trebuiau să adopte o atitudine impasibilă. Publicul din Rusia a văzut altfel lucrurile: ca preşedinte, datoria sa era să fie alături de poporul îndurerat. Popularitatea sa s-a prăbuşit. Abia după zece zile a înţeles pagubele provocate de inactivitatea sa şi s-a dus personal la baza navală de la Videaevo. Acolo s-a întâlnit cu sute de membri ai familiilor îndoliate care şi-au manifestat furia la adresa lui în faţa camerelor TV. A fost mai mult decât un moment stânjenitor: a fost o umilire totală. Dar, decât să acuze înaltul comandament naval pentru neglijenţa de care dăduse dovadă ani la rând, el a dojenit aspru presa rusească pentru investigaţiile făcute în privinţa tragediei şi a lovit în patronii media care duceau un trai

fără griji în vilele lor luxoase de pe coasta mediteraneeană.

A învăţat însă din acest episod. După *Kursk*, a vizitat întotdeauna scenele tragediilor sau a vorbit la televizor pentru a-şi exprima simpatia faţă de victime şi a-i ameninţa cu pedeapsa pe răufăcători. Când au avut loc atrocităţile teroriste de la Teatrul Dubrovka din Moscova în 2002 şi doi ani mai târziu, la Şcoala nr. 1 din Beslan, a fost arătat imediat supraveghind operaţiunile de securitate. Poate că experienţa i-a mai schimbat practica, însă temperamentul şi atitudinea lui au rămas aceleaşi.

În discuţii, Putin este extrem de ferm şi se dovedeşte a fi de neclintit în hotărârile sale. Se simte foarte confortabil când le explică publicului rus la televiziune. Anii numeroşi în care s-a aflat la putere i-au creat o aură de încredere în sine. Odată ce şi-a prezentat punctul de vedere, se lasă pe spate, ţinându-şi mâinile pe braţele fotoliului. Calmul său îi accentuează cumva energia interioară. Este vivacitatea întruchipată şi spectatorii atenţi pot să-i observe mişcarea frecventă a picioarelor. Îşi înclină capul în direcţia prezentatorilor TV sau jurnaliştilor pentru a-şi sublinia ideile, adeseori ridicând mâna dreaptă cu pumnul strâns. Degetele sale se mişcă neîncetat pe marginea mesei. Nu este genul de om care

nu are astâmpăr, ci mai degrabă vrea să demonstreze că doar politicile sale pot să soluţioneze crizele repetate din politica internaţională. Vorbeşte repede, clar, articulat. Reduce umorul la minimum. Se aşteaptă să conducă şi reacţionează la obiecţii cu o canonadă de afirmaţii. Impasibilitatea lasă locul furiei. Într-o secundă, conducătorul binevoitor se dovedeşte a fi un autocrat irascibil.

Unii au susţinut că faţada competenţei ascunde un grad de nesiguranţă psihologică. Unul dintre foştii săi consilieri, aşa-numitul tehnolog politic Gleb Pavlovski, pe care l-a consultat în materie de strategie politică internă până în aprilie 2011, spune că a asistat la cel puţin o criză de încredere în sine:

> În primăvara lui 2010, Putin a căzut într-un fel de depresie, care era foarte evidentă. A început chiar să vorbească prost, ajungând să citească de pe foi. Se simţea o incertitudine, o lipsă de încredere când apărea în faţa oamenilor. Nu se uita la cameră, ceea ce nu-l caracterizează. În mintea sa a început să încolţească îndoiala cu privire la propriile decizii şi la oamenii cu care lucra. A început să se schimbe. A decis că toţi făceau câte ceva care nu era tocmai bine şi că toţi luau decizii greşite, inclusiv Dmitri Medvedev. Şi că nu avea nicio influenţă asupra acestui lucru. Ca urmare, şi-a făcut loc adânc în el un fel de teamă[47].

Pavlovski şi-a exprimat regretul că Putin, cuprins de îndoieli, a ales să se retragă şi mai mult în sine şi să-i trateze pe cei din jurul său cu neîncredere.

Indiferent cât adevăr este în aceste afirmaţii, Putin este cu siguranţă o fire sensibilă, în ciuda faptului că are obrazul gros când vine vorba de politicile sale. Unii au sugerat că, la 1,67 cm, are un sentiment de stânjeneală legat de înălţimea sa. Când Tony Blair şi Putin au stat unul lângă altul la prima lor conferinţa de presă, Blair îl domina pe preşedintele rus. Putin nu a mai făcut aceeaşi greşeală a doua oară. La următoarele întâlniri cu presa, a aranjat să fie un spaţiu între el şi orice lider străin înalt şi s-a zvonit că echipa sa i-a făcut rost de o treaptă mascată pe care să se urce[48]. S-a spus de asemenea că au fost făcute aranjamente speciale atunci când Putin a fost filmat împreună cu Oliver Stone în seria lor de interviuri televizate. Se presupunea că Stone ar fi fixat lumina pentru a ascunde statura sa mult mai înaltă. De fapt, cei doi au fost filmaţi împreună fără efecte speciale. A existat însă o scenă picantă, în care Putin, luându-l pe reporter la un meci de hochei pe gheaţă în care urma să joace şi el, apare din vestiar îmbrăcat în echipament

complet şi radiind de entuziasm – iar Stone exclamă: „Mighty Mouse!”[1] [49].

Aceasta nu era o remarcă pe care oamenii lui Putin să o considere potrivită pentru a fi inclusă în transcrierile interviurilor. Cordialul Stone dăduse glas unui sentiment de condescendenţă. În schimb, a fost publicată conversaţia dintre cei doi de după terminarea meciului, când Putin l-a întrebat pe Stone dacă s-a distrat bine. Stone a spus că da şi l-a întrebat la rândul său pe Putin dacă se simte obosit. Lui Putin nu-i mai păsa de oboseală: „Nu, totul este în regulă. Voi încerca să dorm puţin ca să-mi recapăt puterea”[50]. Volumul editat l-a prezentat pe Putin ca pe un conducător de fier. Nu era o ficţiune: Rusia produsese câţiva conducători de fier în secolul anterior, iar Putin este ultimul din această serie, pe ringul de gheaţă şi în afara lui.

7

Loialitate şi disciplină: echipa de la Kremlin

Mulţi oameni din Rusia şi din străinătate îl înfăţişează pe Putin ca pe un fel de ţar contemporan sau de secretar general de partid. El exercită o autoritate inegalabilă,

[1] Mighty Mouse (Şoricelul cel Forţos) este un personaj de desene animate înzestrat cu superputeri, conceput în anii ’40 ca o parodie la Superman (n.tr.).

care a sporit de la întoarcerea sa la preşedinţie în 2012. Putin ţine strâns în mâinile sale toate frâiele puterii. Ca preşedinte rus, are puteri formale extinse. Numeşte şi poate să demită prim-ministrul, guvernul, guvernatorul Băncii Centrale şi pe cei mai înalţi judecători. Are dreptul de a dizolva Duma de Stat şi de a anunţa noi alegeri. Discursul său anual în faţa Adunării Federale trasează principiile călăuzitoare ale politicii interne şi externe a Rusiei. Are ultimul cuvânt în cazul disputelor din interiorul guvernului. Controlează politica externă şi aprobă doctrina militară naţională. Conduce Consiliul de Securitate şi, din 2014, Comisia de Stat pentru Probleme Militar-Industriale[1]. Este comandantul suprem al forţelor armate, un monarh puternic.

Au existat însă întotdeauna limite ale dominaţiei pe care chiar şi cei mai puternici lideri ai Rusiei – Ivan cel Groaznic, Petru cel Mare şi Iosif Stalin – o puteau exercita în practică. Conducătorii au trebuit să construiască o echipă eficientă în jurul lor. Ţarii şi-au luat miniştrii în principal din marea aristocraţie până în secolul al XIX-lea, când au început să caute din ce în ce mai frecvent talente la alte niveluri ale societăţii. Sub comunism s-a produs o întoarcere la o manieră şi mai veche de alegere a anturajului, astfel că fiecare secretar general îşi promova asociaţii care fuseseră lângă el în cea mai mare

parte a carierei sale. Loialitatea personală era cerinţa principală. Acest sistem a fost asemuit cu cel al clanurilor – o comparaţie care are oarecare sens, cu excepţia faptului că „clanurile” comuniste nu implicau în general legături de sânge. Gorbaciov a fost neobişnuit de reticent în a-şi promova vechii prieteni şi asociaţi, în vreme ce Elţîn avea obiceiul compulsiv de a-şi concedia angajaţii numiţi chiar de el aproape imediat după ce le ura bun venit în noua funcţie. Putin a apelat totuşi la un stil de conducere mai tradiţional, menţinând o echipă stabilă la nivelurile superioare ale guvernului de la Kremlin. Revarsă autoritate şi bogăţie asupra favoriţilor săi, de la care cere în schimb devotament necondiţionat.

Acest sistem exista deja în straturile inferioare ale puterii înainte ca Putin să devină preşedinte. Reţelele de patroni şi clienţi erau o caracteristică a sistemului sovietic de guvernare chiar şi sub Stalin, care s-a străduit în van să le destrame prin epurările sale sângeroase[2]. Persistenţa clanurilor la nivelul administraţiei a fost ea însăşi o reacţie la avalanşa de ordine arbitrare care veneau de sus. Funcţionarii aveau nevoie de o reţea de patronaj pentru protecţie. Când URSS a început să se dezintegreze, impulsul de a păstra legături strânse cu prietenii şi cunoştinţele s-a accentuat şi a fost resimţit la fiecare nivel al societăţii pe măsură

ce incertitudinile traiului sporeau în anii ’90. Pentru că instituţiile statului se dovedeau a fi tot mai neputincioase, oamenii aveau nevoie de modalităţi alternative care să le ofere siguranţa zilei de mâine. Putin era cunoscut pentru loialitatea sa atât faţă de şefi, cât şi faţă de subordonaţi – aceasta a fost una dintre trăsăturile care i-au atras atenţia lui Elţîn. Se simţea confortabil într-un asemenea sistem. Reţelele informale erau adeseori singura cale de a pune lucrurile în mişcare într-un mediu în care formalităţile birocratice sufocau administraţia. Putin, asemenea altor funcţionari care fuseseră nevoiţi să facă faţă haosului care precedase şi urmase prăbuşirii URSS, nu avea nici cea mai mică intenţie de a schimba acest *pattern* de guvernare.

Totuşi, când a preluat puterea, Putin a moştenit un sistem politic care era măcinat de facţiuni. Prim-miniştrii şi cabinetele lor apăreau asemenea unor pacheboturi din ceaţa mării, doar pentru a dispărea imediat ce cădeau în dizgraţia lui Elţîn. Scopul lui Putin a fost – şi rămâne – eliminarea haosului din politica Rusiei. Stabilitatea şi ordinea au fost şi sunt priorităţile sale. Elţîn l-a lăsat cu o situaţie în care existau dispute neîncetate între susţinătorii puterii statului şi promotorii drepturilor democratice şi economiei liberale şi fiecare dintre cele două părţi era la rândul său divizată[3]. În luptele dintre

liderii facţiunilor adverse, doar Putin putea arbitra. În mod inevitabil, deciziile sale îi supără pe perdanţi, dar el ştie că nu poate să mulţumească pe toată lumea şi este totodată conştient că faptul de a fi deasupra disputelor îi consolidează supremaţia. Participanţii la dispute nu îşi exprimă public nemulţumirea. Vocile susţinătorilor economiei liberale nu s-au stins cu totul, dar sunt slabe şi devin din ce în ce mai slabe. Chiar şi aşa, există angajaţi ai serviciilor de securitate care dau semne de nerăbdare şi se plâng că Putin nu a mers până la capăt, dându-i afară pe toţi liberalii din ministere[4].

Uneori, disputele dintre diferitele servicii de informaţii au fost pe punctul de a pune în pericol eficacitatea lor, moment în care Putin a intervenit în general ca moderator. Dar împărţirea autorităţii unor tovarăşi aflaţi în funcţii de conducere alimentează un mediu dinamic şi competitiv. Putin ştie că atâta vreme cât poate să ţină oala la foc încet, va rămâne stăpân pe bucătărie.

Deşi a acordat tot mai multe avantaje serviciilor secrete, nu manifestă automat bunăvoinţă faţă de vechii camarazi din KGB. În 2013, când a apelat la Vladimir Iakunin pentru a salva lucrările de construcţie pentru Jocurile Olimpice de Iarnă de la Soci, care rămăseseră în urmă, i-a atras atenţia să evite „greşelile irevocabile”[5]. Aceasta era o versiune blândă a tradiţiei începute de

Iosif Stalin, care stabilea obiective aproape imposibil de atins şi, în acelaşi timp, ameninţa cu pedepse dure pentru nerealizarea planurilor sale cincinale. Construcţiile de la Soci au fost finalizate într-un ritm frenetic. Asemenea lui Stalin, Putin şi-a avertizat subordonaţii să nu încerce să-l păcălească cu false realizări. Voia să descurajeze sindromul „satelor lui Potemkin”, numit astfel după prinţul Grigori Potemkin, cuceritorul Crimeei în 1783, despre care se spune că a aranjat lucrurile în aşa fel încât Ecaterina cea Mare să creadă că el întemeiase deja colonii ţărăneşti prospere de-a lungul malurilor fluviului Nipru atunci când a vizitat regiunea. Problema cu care s-a confruntat Iakunin a fost că rezervele de asfalt din sudul Rusiei se epuizaseră. Ştia că Putin avea să se înfurie dacă descoperea că fuseseră folosiţi înlocuitori de calitate inferioară pentru construcţia noii autostrăzi montane. Asemenea unui birocrat comunist din vechiul URSS, Iakunin a tunat şi a fulgerat pentru a face rost de asfaltul necesar finalizării proiectului înainte de venirea preşedintelui în inspecţie[6]. La vârful şi la baza scării ierarhice există lideri care ştiu cum să intimideze – iar Putin se află pe treapta cea mai de sus şi dă tonul autoritarismului.

În vremuri mai liniştite, Putin a plecat urechea la mai multe puncte de vedere. Dacă trebuie luate decizii

importante pentru dezvoltarea economică a Rusiei, el îi adună pe principalii susţinători ai diverselor curente şi îl lasă pe fiecare să-şi susţină poziţia. Fostul ministru al Căilor Ferate Iakunin povesteşte despre o şedinţă la care au fost dezbătute meritele subvenţiilor de stat şi cele ale economiei de piaţă. El însuşi a susţinut necesitatea creşterii tarifelor pentru transportul feroviar, în vreme ce ministrul de Finanţe Anton Siluanov a sărit în apărarea bugetului său echilibrat. Iakunin a ţipat: „Eşti ministru de Finanţe, ar trebui măcar să cunoşti toate cele patru operaţii ale aritmeticii, nu doar adunarea şi scăderea!”. Ieşirea i-a atras o mustrare din partea lui Putin pentru lipsa de politeţe[7].

Putin limitează dezbaterea la un mic grup informal din sânul elitei conducătoare – iar discuţiile pot, evident, să devină aprinse[8]. Oamenii săi de încredere sunt vechi asociaţi care acceptă ca el să aibă întotdeauna ultimul cuvânt. Toată lumea ştie că, odată stabilită o politică, Putin nu va accepta o revizuire a raţiunii care stă la baza ei. Asemenea unui comandant militar, el dă ordine tăioase şi pretinde acţiune imediată, expresia sa favorită fiind: „Analizează problema şi raportează” sau, simplu, „Raportează!”. În spatele cortinei, nimeni, cu excepţia câtorva prieteni de încredere, nu are voie să-l contrazică[9]. În public, disciplina este totală şi nimeni nu

îndrăzneşte să i se opună. Când ambasadorul american Michael McFaul a participat la întâlnirile cu Putin şi alţi lideri ruşi, a observat că Putin se comporta precum managerul unei echipe, considerându-i pe ceilalţi jucătorii lui. Chiar şi Patruşev, care a fost prietenul şi superiorul lui Putin în ierarhia KGB înainte de 1991, respecta întotdeauna opinia preşedintelui[10].

Prin intermediul unei Administraţii Prezidenţiale din ce în ce mai ample, Putin emite decrete pe tot felul de teme. Şeful Administraţiei Anton Vaino, care ocupă această funcţie din 2016, are pe umeri o sarcină foarte grea. În fruntea aparatului guvernamental se află Consiliul de Miniştri, care este condus de Medvedev din 2012, de când s-a dat la o parte pentru ca Putin să ocupe din nou preşedinţia. Putin are dreptul să concedieze întregul cabinet, dar ştie că se poate bizui pe Medvedev, care se ocupă de treburile guvernării în cadrul stabilit de politicile aprobate. Fricţiunile dintre cei doi se menţin în limite uşor de controlat. Medvedev a acceptat înfrângerea sa ca urmare a manevrelor lui Putin din anul anterior şi, chiar şi atunci când a fost preşedinte, rareori s-a pronunţat împotriva preferinţelor politice ale lui Putin, iar când a făcut-o, nu i-a menţionat numele[11]. În anii care au urmat, Medvedev a avut buzele pecetluite:

ştie că aceasta este o condiţie a supravieţuirii şi a reconfirmării în post.

Supremaţia lui Putin este consolidată de faptul că alegerile succesive din ultimii peste zece ani i-au asigurat Rusiei Unite, partidul politic pe care l-a fondat, o majoritate în Duma de Stat, camera inferioară a parlamentului Rusiei. În 2016, pentru a se asigura că Duma va acţiona conform intereselor sale, Putin l-a mutat acolo pe adjunctul şefului Administraţiei Prezidenţiale, Veaceslav Volodin, care a devenit preşedintele acesteia. Multe chestiuni sensibile sunt tratate la şedinţele săptămânale ale Consiliului de Securitate, unde Putin este preşedinte, iar Patruşev secretar[12]. Serviciile secrete au o importanţă uriaşă, la fel şi Ministerul de Finanţe. Rusia are o organizare greoaie a instituţiilor, care sunt ţinute împreună de o înţelegere a liniei generale trasate de Putin cu ajutorul celorlalţi membri ai cabalei conducătoare. Sunt ţinute totodată laolaltă de faptul că toţi membrii echipei sunt conştienţi că dezbinarea poate atrage după sine consecinţe drastice. Ei nu au ajuns la putere printr-un proces electoral liber şi corect şi sunt tot timpul atenţi la semnele nemulţumirii maselor. Elita de la Kremlin trebuie să se prezinte ca o avangardă disciplinată.

Asemenea lui Brejnev în anii ’70 , Putin acordă locurile de la vârful puterii celor care şi-au dovedit loialitatea faţă de el. Un număr remarcabil de angajaţi în funcţii înalte sunt prieteni din tinereţea sa de la Leningrad sau foşti colegi de la KGB-ul local sau de la primărie. În interiorul grupului de la conducere ei sunt cunoscuţi ca Piterskie (de la Sankt-Petersburg, numele oraşului la care s-a revenit în 1991)[13].

Prim-ministrul Dmitri Medvedev a fost consilierul juridic al lui Putin pe vremea când era adjunctul primarului din Sankt-Petersburg. Nikolai Patruşev este un alt vechi tovarăş de la KGB. Serghei Ivanov, ministrul său de la Apărare între 2001 şi 2007 şi şeful Administraţiei Prezidenţiale până în august 2016, îl cunoştea pe Putin de când lucraseră amândoi la KGB. Igor Secin, preşedinte executiv al companiei petroliere Rosneft, a fost secretarul personal al lui Putin la primăria din Sankt-Petersburg după ce a plecat de la Direcţia Principală de Informaţii (GRU) a armatei[14]. Secin a lucrat ca adjunct al şefului Administraţiei Prezidenţiale a lui Putin până în 2008 şi a fost puternic implicat în confiscarea proprietăţilor lui Hodorkovski în 2004. A fost de asemenea viceprim-ministru când Putin era premier. Directorul FSB Aleksandr Bortnikov şi-a început cariera la KGB-ul din Leningrad şi a avansat până la vârful FSB în

2008, când preşedintele Medvedev l-a îndepărtat pe Patruşev pe motive de sănătate şi l-a mutat în postul de secretar al Consiliului de Securitate, post pe care-l deţine şi astăzi. Serghei Narîşkin, născut şi crescut în Leningrad, este de profesie inginer de telecomunicaţii. Cunoscut pentru aversiunea sa faţă de publicitate, el a refuzat să vorbească despre activitatea sa de la KGB şi, mai târziu, de la biroul primarului Anatoli Sobceak din Sankt-Petersburg. Cu manierele sale elegante şi înfăţişarea de intelectual, face o figură aparte în rândurile elitei conducătoare. Îi place mai degrabă să „consilieze” decât să dea ordine răstite[15]. În 2008 a devenit şeful Administraţiei Prezidenţiale a lui Medvedev. În cel de-al treilea mandat prezidenţial al lui Putin a ajuns preşedintele Dumei de Stat, un post pe care l-a ocupat până în 2016, când Putin l-a făcut directorul Serviciului de Informaţii Externe.

Până în 2000, oficialităţile care făcuseră carieră în cadrul „serviciilor puterii” alcătuiau jumătate din lista primilor o sută cei mai influenţi ruşi, ceea e înseamnă că Putin a beneficiat de un corp de susţinători utili imediat ce a devenit preşedinte. Se estimează că până în decembrie 2007 aproape 70 din topul celor mai importante 100 de persoane publice aparţineau acestei

categorii – iar cariera în serviciile secrete continuă să fie un atu pentru intrarea în viaţa publică[16].

Putin testează regulat persoanele pe care le numeşte în funcţii şi îi îndepărtează pe cei care nu trec aceste teste. Cu toate că foştii săi camarazi de la Sankt-Petersburg sunt administratori eficienţi, puţini dintre ei aveau competenţa necesară pentru a pune bazele unei economii de piaţă. Putin este un susţinător al capitalismului şi ştie că este nevoie de pregătire de specialitate pentru a crea condiţiile necesare dezvoltării băncilor, fabricilor, căilor ferate, reţelelor de comunicaţii şi comerţului. Aleksei Kudrin, ministrul de Finanţe din 2000 până în 2011, este unul dintre puţinii politicieni cu pregătire profesională în domeniul finanţelor. Odată, când a fost contrazis de un alt apropiat al lui Putin care se opunea liniei sale în politica economică, Kudrin a izbucnit: „Încetează să te mai contrazici cu mine, eu sunt profesor!”[17]. Kudrin a ocupat funcţia ministerială pe tot parcursul lungii perioade de expansiune economică a Rusiei care a început în 2000 – şi s-a opus miniştrilor, funcţionarilor şi consilierilor care voiau un control al statului mai mare chiar decât cel acceptat de Putin. Lobbyiştii din armată şi serviciile de securitate l-au considerat pe Kudrin inamicul public numărul unu.

Dar o economie de talie mondială nu poate să se sprijine pe un singur om şi, în mai 2001, Putin a apelat la un favorit al lui Elţîn, Mihail Kasianov, pentru a fi cel dintâi premier al său. Asemenea lui Kudrin, Kasianov era un susţinător al pieţei libere şi al statului de drept şi voia să elimine amestecul birocraţiei în activitatea antreprenorială. Mai târziu, a scris că Putin îl alesese pe el şi pentru că nu avea legături personale cu niciunul dintre „oligarhii" marilor afaceri. Ca fost director al FSB, Putin ştia cine şi cui îi era dator[18]. În schimb, Kasianov a primit asigurările lui Putin că-l va sprijini în eforturile de a orienta politica economică în direcţia reformei[19]. Kasianov şi-a adus de asemenea aminte cum vedea Putin munca lor împreună: „Din partea lui nu exista decât o singură condiţie: să nu intri niciodată pe «domeniul» lui. Domeniul prezidenţial acoperea serviciile de coerciţie şi politica internă. Politica internă implica mai presus de toate interacţiunea cu partidele politice şi lucrul cu regiunile". Putin a promis că nu avea să demită niciodată guvernul fără să dea o explicaţie publică sau fără un motiv foarte serios[20].

Această relatare este o piesă de colecţie. În epocile lui Gorbaciov şi Elţîn, politica rusească a fost ca o găleată găurită. Indivizii care ocupaseră funcţii înalte se grăbeau să-şi publice memoriile după ce părăseau postul, dornici

să explice de ce se simţeau ofensaţi de felul în care fuseseră trataţi. Alţii însă susţineau cauza fostului lor lider. Câtă vreme Putin s-a aflat în funcţie, ca preşedinte şi prim-ministru, discreţia a devenit obligatorie. Aveai nevoie de un spirit curajos, precum Kasianov, care a fost demis din funcţia de premier în februarie 2004, ca să comiţi o indiscreţie.

Când a venit în fruntea guvernului, Kasianov a fost mulţumit iniţial de linia de demarcaţie dintre funcţia de premier şi cea de preşedinte. Cei doi au cooperat eficient, chiar dacă Kasianov ştia că Putin voia neapărat să-şi păstreze poziţia superioară; preşedintele avea prerogativa de a alege ce miniştri dorea, în vreme ce Kasianov putea să numească doar consilierii acestora. La început, Putin a fost reţinut, lăsându-l pe Kasianov să se ocupe de sarcina uriaşă a reformei economice, în vreme ce el se concentra pe Cecenia şi pe propriile sale perspective electorale. Kasianov discuta cu şeful Administraţiei Prezidenţiale, Aleksandr Voloşin, pentru a se asigura că nu existau neînţelegeri. El însuşi avea acces uşor la Putin şi a putut să se opună unor numiri ministeriale cu care nu era de acord[21]. Chiar şi când au avut loc schimbări de personal la Ministerul Apărării, o instituţie „coercitivă” prin excelenţă, Kasianov şi-a permis să o recomande pe Liubov Kudelina ca adjunct al

ministrului – şi a notat că Putin şi Kudelina s-au înţeles foarte bine. Pentru o vreme, între preşedinte şi prim-ministru a părut să existe o colaborare armonioasă care avea să promoveze cauza reformei, cel puţin în domeniul economiei[22].

Dar Putin a fost deranjat de obiceiul lui Kasianov de a avea opinii personale în politică. Acesta din urmă s-a opus arestării omului de afaceri Hodorkovski şi şi-a exprimat nemulţumirea faţă de decizia lui Putin de a numi la conducerea Gazprom o persoană fără niciun fel de pregătire economică, Aleksei Miller. Kasianov nu a văzut niciun motiv pentru a evita să socializeze cu politicieni din opoziţie, inclusiv cu liberalul Boris Nemţov – şi a făcut asta în faţa tuturor participanţilor la Forumul Economic Mondial de la Davos, în Elveţia.

Putin a decis să-l înlăture din funcţia de premier, oferindu-i în schimb funcţia de secretar al Consiliului de Securitate. Era încă dispus să-i ofere o funcţie importantă în afara cabinetului, chiar una care avea de-a face cu FSB. Kasianov a respins propunerea şi l-a refuzat pe Putin de două ori. Putin a mai făcut o încercare: „Ascultă, nu am mai oferit niciodată ceva unei persoane de trei ori”. Dar Kasianov s-a ţinut tare: „Te rog, nu-ţi imagina că sunt vreun ciudat. Nu sunt nerecunoscător şi nici nu încerc să fac nişte jocuri. De-a lungul vieţii mele

am parcurs toate treptele de la simplu economist până la premier. Există o singură treaptă pe care nu am ajuns, o singură poziţie oficială, dar e cea pe care o ocupi tu”[23]. Următoarea propunere a lui Putin pentru Kasianov a fost să candideze pentru funcţia de primar al Moscovei la următoarele alegeri. De data aceasta, Kasianov a dat ofertei o oarecare atenţie, până când s-a întâlnit cu Iuri Lujkov, primarul de la acea vreme, care i-a spus nişte lucruri despre funcţie ce l-au îndepărtat definitiv – care erau acele lucruri, Kasianov nu a dezvăluit niciodată. Putin a continuat să încerce, propunându-i postul de director al Băncii Interstatale a Comunităţii Statelor Independente. Şi de data asta răspunsul a fost nu, deoarece Kasianov credea că prioritatea Rusiei ar trebui să fie stabilirea de legături cu Uniunea Europeană. În acel moment, Putin a încetat să mai facă gesturi prieteneşti[24].

În ultima lor discuţie, Putin a ameninţat că-l va strivi pe Kasianov dacă se va implica în activităţi de opoziţie – şi şi-a amintit de zvonurile despre obiceiul lui Kasianov de a lua mită când era ministru de Finanţe în anii ’90. Când acesta din urmă a replicat că Putin ştia foarte bine că acele zvonuri erau o absurditate, Putin i-a reamintit că nu există fum fără foc şi l-a sfătuit să nu uite asta[25]. Kasianov a făcut exact opusul şi a devenit una dintre

principalele figuri ale Opoziţiei. Dar când a îndrăznit să rivalizeze cu protejatul lui Putin, Medvedev, la alegerile prezidenţiale din 2008, Comisia Electorală Centrală i-a respins candidatura. Împins la marginea vieţii politice, Kasianov continua însă să reprezinte o ameninţare pentru Putin, iar în aprilie 2016 televiziunea rusă a difuzat un film blurat în care familistul Kasianov apărea făcând sex cu o activistă de partid mult mai tânără, Natalia Pelevina, lucru care i-a afectat reputaţia pe termen lung.

Kasianov a fost un personaj aparte, pentru că şi-a părăsit funcţia şi apoi a intrat oficial în Opoziţie. Mult mai tipic a fost Kudrin, care, după ce şi-a dat demisia din funcţia de ministru de Finanţe, a acceptat un post în afara cabinetului, ca şef al unui think-tank de cercetare strategică şi decan al Facultăţii de Ştiinţe şi Arte Liberale a Universităţii de Stat din Sankt-Petersburg. El şi Putin erau prieteni vechi, de pe vremea Leningradului – Kudrin fusese cel care recomandase transferarea sa la Moscova în 1996. Acesta a crezut întotdeauna că „o politică liberală nu poate să fie decât una dură”[26]. Ca atare, a sprijinit acţiunile lui Putin împotriva „oligarhilor”, inclusiv arestarea lui Hodorkovski[27]. Dar, începând din 2004, răbdarea lui Kudrin a fost pusă la încercare de cheltuielile tot mai mari pentru armată. Şi, în plus, avea

ambiţii personale. Picătura care a umplut paharul a fost decizia lui Putin de a-l nominaliza pe Medvedev ca viitor prim-ministru când, aşa cum se aştepta toată lumea, el însuşi a câştigat alegerile prezidenţiale din 2012. Până în acel moment, Kudrin sperase că va obţine postul. Într-un acces de furie, a criticat politicile lui Medvedev la o conferinţă la New York şi a afirmat că nu va lucra într-un guvern condus de el. Medvedev a profitat de ocazie pentru a scăpa de un rival şi, într-o şedinţă de guvern televizată, a cerut demisia lui Kudrin. Acesta a renunţat la funcţie după ce s-a consultat cu Putin, care i-a spus, evident, că era singurul vinovat[28].

Dar Kudrin nu era Kasianov. Deşi a participat la protestele Opoziţiei împotriva fraudei electorale de la sfârşitul anului 2011, a trecut peste mica sa rebeliune şi a încetat să mai critice conducerea de la Kremlin în termeni personali. El şi Putin au rămas în legătură şi au apărut în public împreună, schimbând politicos opinii despre destinul economic al Rusiei. În primăvara anului 2016, Putin i-a cerut lui Kudrin să-şi consemneze ideile. Aceasta a fost o mişcare inteligentă, în sensul că a neutralizat eficient critica deschisă din interiorul grupului de la conducere din trecut şi din prezent şi, de asemenea, a limitat victoria duşmanilor liberalismului economic. Putin a împiedicat publicarea raportului lui

Kudrin, dar a permis circularea unei variante mai moderate pe internet: vocea liberalismului economic este amortizată, dar nu redusă la tăcere[29].

Partenerul de dialog intelectual al lui Kudrin în politica economică este Serghei Glaziev, care are trecutul cel mai atipic pentru un membru al echipei. Unul dintre primii miniştri ai lui Elţîn, şi-a dat demisia din guvern în septembrie 1993, când preşedintele rus a dizolvat Sovietul Suprem fără drept de apel. A intrat apoi în Partidul Comunist al Federaţiei Ruse. Un susţinător declarat al intervenţiei statului, Glaziev este de asemenea un naţionalist înfocat care crede că, de la căderea comunismului, Rusia a fost suspusă „colonizării prin intermediul capitalului occidental”[30]. În 2004 chiar a candidat ca independent la alegerile prezidenţiale împotriva lui Putin. În acea perioadă îl vedea pe Putin drept campionul aripii liberale a gândirii economice ruseşti şi milita pentru o întoarcere la subvenţiile de stat, controlul guvernamental central şi relaxarea politicii monetare[31]. Dar cum politicile lui Putin au început să încline tot mai mult în favoarea unei economii controlate de stat, Glaziev şi-a schimbat părerea despre el. Vechile neînţelegeri au fost îngropate şi cuplul ciudat a început să lucreze împreună.

Glaziev susţinea că Rusia trebuie să urmeze modelul economic chinez şi să renunţe la orice idee de a copia exemple americane[32]. A arătat către uriaşa datorie naţională a Statelor Unite, despre care se estimează că va deveni şi mai mare. Şi a subliniat de asemenea că procentul Statelor Unite din producţia globală este în scădere. Glaziev asigura pe toată lumea că Statele Unite şi Uniunea Europeană se îndreaptă spre un declin cronic.

El era departe de a fi mulţumit de viitorul Rusiei şi insista asupra faptului că Rusia rămânea în urma Statelor Unite din punct de vedere economic. În opinia sa, chinezii erau cei mai buni parteneri strategici pentru regenerarea ţării. A îndemnat Kremlinul să se asigure că oamenii de afaceri ruşi vor căuta să stabilească legături cu China şi cu celelalte ţări BRICS, Brazilia, India şi Africa de Sud. Rusia, susţinea el, ar trebui să se concentreze pe construirea propriei sale Uniuni Economice Eurasiatice şi, în felul acesta, ar putea conduce un bloc regional alcătuit din ţări prietenoase din fosta Uniune Sovietică[33]. Glaziev consideră că istoria Chinei demonstrează înţelepciunea evitării exceselor privatizării[34]. Este îndoielnic însă că statul chinez ar fi ajuns la o asemenea dezvoltare economică fără să se bazeze din plin pe iniţiativa privată[35]. Ani la rând, el propusese o regenerare a industriei ruseşti prin sporirea accesibilităţii creditelor

guvernamentale pe o perioadă îndelungată. Putin şi-a dat acordul printr-un decret din 7 mai 2012, care atribuia guvernului sarcina creării a 25 de milioane de locuri de muncă de înaltă calificare până în 2020. Prioritatea majoră era creşterea productivităţii. Miniştrii urmau să ajute, încercând să crească investiţiile la 27% din produsul intern brut până în 2018.

Aceasta era o lovitură pentru iniţiativa lui Kudrin referitoare la fondul suveran. În vreme ce acesta se străduise să adune fonduri pentru ziua în care preţurile la hidrocarburi s-ar fi prăbuşit pe piaţa internaţională, Glaziev era împotriva depozitării veniturilor în fonduri străine profitabile şi pentru finanţarea companiilor ruseşti. El şi alţii au contribuit la alcătuirea unui program de construire a capitalismului de stat care a asigurat o bază politicilor curente ale lui Putin. Acesta a început să-l citeze pe Glaziev cu entuziasm. Mai mult, cei doi împărtăşeau pasiunea pentru ideea unei Uniuni Economice Eurasiatice. În vreme ce Kudrin cerea insistent îmbunătăţirea relaţiilor cu Uniunea Europeană, Glaziev caută oportunităţi în „străinătatea apropiată” şi recomandă un parteneriat strategic cu China[36].

Putin a angajat şi alţi oameni care, asemenea lui Glaziev, nu au avut niciun fel de relaţie anterioară cu el. Îl susţine de multă vreme pe Serghei Şoigu, un entuziast

al sportului care a fost ministrul pentru Situaţii de Urgenţă al lui Elţîn începând din 1991. Şoigu, jumătate tuvan, jumătate rus, a devenit popular pentru felul în care a acţionat în cazul calamităţilor naturale şi al atacurilor teroriste. În 2012, Putin l-a făcut ministru al Apărării. Un alt exemplu este Serghei Lavrov, care ocupă funcţia de ministru de Externe din 2004. Lavrov este un membru neobişnuit al echipei lui Putin, în sensul că are studii de specialitate pentru profesia – diplomaţie – pe care o practică azi. Un alt lucru care-l distinge de majoritatea celorlalţi miniştri, lăsându-l la o parte pe Şoigu, este pasiunea pentru sport. Este un fan al echipei Spartak Moscova şi încă joacă fotbal – un lucru cât se poate de remarcabil pentru o persoană născută în 1950. Şi are ceva din aerul lumii diplomatice de altădată, plângându-se că nici măcar lui nu îi este permis să fumeze o ţigară în propriul său minister[37]. Lavrov şi-a început cariera ca diplomat sovietic în Sri Lanka şi a ajuns ambasadorul Federaţiei Ruse la Naţiunile Unite. Atât Şoigu, cât şi Lavrov ştiu foarte bine că aderarea la linia politică a lui Putin este o condiţie absolut necesară pentru a supravieţui în funcţie.

Aceeaşi condiţie este valabilă şi pentru supravieţuirea la cel mai înalt nivel al lumii afacerilor. A trecut vremea când magnaţii puteau să exercite o influenţă publică

predominantă. Putin a făcut ca statul să redobândească controlul asupra unor largi sectoare ale resurselor naturale ale Rusiei. În unele cazuri, această dominaţie a ajuns să fie asigurată de o serie de oficiali transformaţi în oameni de afaceri care au fost numiţi de Putin în posturi de conducere la companiile de televiziune din Moscova şi la corporaţiile energetice şi de transport controlate de stat. Nu toate aceste numiri au fost întâmpinate cu aplauze. În 2016, un reporter de la Bloomberg l-a întrebat pe Putin de mandatul îndelungat al lui Aleksei Miller la Gazprom. De ce, s-a interesat el, acesta a rămas în funcţie după ce Gazprom a încetat să mai fie una dintre primele zece cele mai mari companii ale lumii, prăbuşindu-se până pe ruşinosul loc 198? Putin a replicat că Gazprom continuă să satisfacă complet cerinţele consumatorilor ruşi[38].

Elita conducătoare a Kremlinului nu este însă monolitică. Gref, de origine germană, preşedintele executiv al celei mai mari bănci de economii a Rusiei, Sberbank, a fost ministru adjunct la Finanţe. Cunoscut ca adept al economiei liberale, el nu s-a simţit confortabil în postura de membru al guvernului. A fost răsplătit cu o a doua carieră fericită, ca administrator al unuia dintre cele mai mari fonduri publice. Arkadi Dvorkovici, şeful actual al Căilor Ferate Ruse, a lucrat cândva la

Administraţia Prezidenţială. A avut o relaţie strânsă cu Medvedev. Competenţa şi discreţia dovedite i-au asigurat şederea în funcţie până după alegerile prezidenţiale din 2018. Putin pretinde loialitate de la angajaţii săi înainte de orice altă calificare. Şi mai vrea ca aceştia să muncească din greu în posturile în care au fost numiţi. Nimeni nu primeşte o sinecură, chiar dacă răsplata materială pe care o oferă postul poate fi uriaşă şi, de obicei, chiar este. Toţi ştiu condiţiile, iar Putin, la rândul său, se arată loial. Ambele părţi se supraveghează atent şi respectă regulile informale. Echipa Putin a devenit din ce în ce mai unită în imaginea pe care ea – şi Rusia – o prezintă lumii.

Putin nu vrea totuşi o echipa timidă. Agresivitatea este aproape o condiţie pentru a deveni membru al ei, iar Putin şi-a autorizat echipa să spună ceea ce el gândeşte, dar nu poate să exprime public. Îi alege pe cei cărora le place să joace dur. Vrea să facă ca Rusia să fie temută ca o forţă periculoasă, imprevizibilă în relaţiile internaţionale. În acest scop, Patruşev, secretarul Consiliului de Securitate, a devenit câinele său de atac. Pe vremea când era preşedinte al Dumei, Narîşkin a făcut o serie de remarci antioccidentale foarte dure, însă s-a potolit după ce Putin l-a numit director al Serviciului de Informaţii Externe. Patruşev nu a încetat niciodată să

latre. El a acuzat Statele Unite că au încercat să distrugă URSS-ul şi apoi Federaţia Rusă. A susţinut că o serie de politicieni americani, începând cu Zbigniew Brzeziński în anii ’70, au acţionat în mod deliberat pentru a submina economia sovietică şi că în deceniul următor preşedintele Reagan a aranjat scăderea preţului petrolului pe piaţa mondială pentru a distruge bugetul URSS-ului. După destrămarea URSS-ului, americanii au forţat, chipurile, Fondul Monetar Internaţional să impună condiţii de împrumut care au împiedicat dezvoltarea economică a Rusiei. Potrivit lui Patruşev, Cecenia a ajuns sub controlul Occidentului în anii ’90. Statele Unite au încercat de asemenea să anihileze Osetia de Sud şi s-au aflat în spatele recentelor tulburări politice din Ucraina[39].

Patruşev se aştepta la o creştere a tensiunilor ruso-americane. Experţii americani anticipau o criză globală de energie, alimente şi apă – iar Rusia avea resurse vaste pe care le râvneau americanii[40]. După ce au dezintegrat Uniunea Sovietică, susţinea el, americanii au extins, plini de aroganţă, NATO până la graniţele ruseşti şi i-au păcălit pe ucraineni că viaţa lor va fi mai bună dacă acceptau îmbrăţişarea Occidentului. Patruşev îi îndemna pe oameni să înveţe un lucru foarte simplu: „Fără Rusia, Ucraina pur şi simplu nu va fi în stare să se dezvolte cu succes”[41].

Un secretar al Consiliului de Securitate care vede conspiraţii americane peste tot ilustrează caracterul rudimentar pe care îl are abordarea oficială a politicii externe. Perspectiva lui Patruşev este o variantă extremă a viziunii lui Putin asupra lumii, iar acesta din urmă nu simte nevoia să-l dezavueze şi cu atât mai puţin să-l concedieze. Paranoia referitoare la „duşmanii” de acasă şi din străinătate este o caracteristică a majorităţii membrilor echipei lui Putin. Asta nu înseamnă că o împărtăşesc toţi. Kudrin continuă să militeze pentru o politică mai „liberală” a cooperării cu americanii şi pentru un program economic mai puţin centrat pe stat. Dar el a pierdut în lupta facţiunilor de la Kremlin şi lobbyiştii de la securitate au triumfat. Aproape toată echipa lui Putin este o trupă de asalt, ai cărei soldaţi sunt instruiţi exclusiv în tactica avansării. Poziţiile celor aflaţi în prima linie s-au schimbat de multe ori de la primul mandat al lui Putin, inclusiv cea pe care a avut-o el când a demisionat pentru a deveni prim-ministru în 2008. Şi continuă să schimbe locul celor mai importanţi angajaţi ai săi şi să-i reînnoiască.

Kudrin a fost o excepţie prin faptul că a reuşit să rămână la Ministerul de Finanţe timp de 11 ani, dar, deşi fiecare membru al avangardei s-a mutat la un moment dat dintr-un post în altul, schimbările au fost arareori

convulsive. Concedierea lui Kasianov a fost una dintre excepţii. Putin îşi păstrează comandanţii din prima linie şi creează o atmosferă de solidaritate.

În 2005, Vladislav Surkov, care era adjunctul şefului Administraţiei Prezidenţiale, a exprimat cu multă emfază acest lucru într-un discurs adresat unor oameni de afaceri importanţi: „Noi credem în elita naţională. Subliniez cuvântul *naţională*”. El a remarcat că întreprinzătorii ruşi călătoreau foarte mult în străinătate şi i-a îndemnat să devină mai mult decât o aristocraţie offshore şi să susţină obiectivele lui Putin. Apoi a vorbit despre necesitatea creării unei „noi clase politice”. Dorinţa sa era ca politicienii şi oamenii de afaceri să-şi dea mâna pentru a conduce în interesul Rusiei. Geostrategul Serghei Karaganov exprimase acelaşi lucru într-o manieră mai dură în 2000: „Ţara se află într-un impas: dacă clasa conducătoare nu găseşte în ea însăşi tăria pentru a purta societatea către o schimbare la nivelul puterii şi al modelului de dezvoltare, Rusia este condamnată la declin şi prăbuşire”[42]. În vacanţa de iarnă din 2013-2014, când guvernatorii regionali şi liderii Rusiei Unite se pregăteau să petreacă, au primit un dar neaşteptat. Veaceslav Volodin, şeful Administraţiei Prezidenţiale, le-a trimis cărţi. Printre ele se aflau

Filosofia inegalităţii a lui Berdiaev şi *Sarcinile noastre* a lui Ilin[43].

Dacă urmează să apară o nouă clasă politică, membrii ei trebuie să dobândească sentimentul că împărtăşesc un ţel comun. Surkov vorbise despre necesitatea unităţii de acţiune, fără a le impune lucrări intelectuale colegilor săi politicieni. Dar vremurile se schimbau, aşa cum demonstra cadoul de Crăciun făcut de Volodin. Zidul trebuia consolidat cu mortar nou pentru ca liderii Rusiei să aibă încredere în trăinicia sa. Treaba e doar pe jumătate făcută şi mulţumirea de sine nu miroase a bine[44].

8

Viaţa la vârf: averi acumulate fără jenă

Kremlinul a transformat discursul antioccidental în principalul ingredient al ideologiei sale, servit ţării ca aliment de bază în vreme ce liderii săi ridică în slăvi valorile tradiţionale care deosebesc Rusia de Occidentul primejdios, arogant şi decadent. Însă aceiaşi lideri sunt incapabili să reziste ei înşişi ispitei Occidentului. A durat câţiva ani până ce această dihotomie a fost făcută cunoscută. După ce a instigat la dezintegrarea URSS-ului, Boris Elţîn a evitat să critice „Occidentul”, deoarece

voia ca Rusia să fie bine primită într-o comunitate globală a statelor[1]. Alături de miniştrii săi şi de noua elită a oamenilor de afaceri, el chiar admira stilul de viaţă occidental. Însă dificultăţile legate de obţinerea unui larg sprijin politic şi scăderea popularităţii sale l-au făcut să tragă concluzia că ar trebui să acorde o mai mare atenţie sensibilităţilor naţionale. La începutul anilor 2000, Putin a subliniat la rândul său că Rusia este o ţară europeană; dar, când relaţiile cu America s-au deteriorat, a ajuns să dojenească puterile occidentale şi să condamne cultura occidentală. Personaje publice importante au început să ridice în slăvi trecutul, prezentul şi viitorul Rusiei.

Totuşi, indiferent de ce spune în public, elita dominantă din politică şi afaceri îşi păstrează apetitul pentru lucruri străine. De câte ori este posibil, „ruşii noi" îşi depun veniturile în bănci occidentale din New York şi Londra sau în fonduri offshore secrete. Periodic, guvernul rus îndeamnă pe toată lumea să-şi repatrieze banii, iar Putin nu-i vede cu ochi buni pe cei care optează pentru cetăţenia dublă în caz că lucrează sau locuiesc în străinătate. Aşa se face că, atunci când autorităţile cipriote i-au oferit un paşaport cipriot miliardarului Viktor Vekselberg, acesta a refuzat: nu avea nicio îndoială că un asemenea gest avea să fie considerat nepatriotic. Însă un alt miliardar, Oleg Deripaska, se pare că şi-a

asumat riscul de a accepta un asemenea paşaport[2]. Deripaska se juca cu focul, dar era om de afaceri şi cel puţin nu era ilegal ca oamenii de afaceri să-şi depoziteze profiturile în străinătate. Lucrurile stăteau altfel pentru miniştri şi oficialităţi. Începând din mai 2013, acestora şi chiar soţiilor şi copiilor lor minori li s-a interzis să aibă conturi în străinătate sau alte instrumente financiare[3]. Putin voia ca banii pe care membrii administraţiei sale îi câştigau acasă să rămână acasă. Dezvoltarea economiei naţionale era ţelul suprem.

Dar banii ruseşti rămâneau afară în cantităţi uriaşe şi erau depozitaţi în capitalele financiare ale lumii, în special la Londra. În anii ’90, Cipru a luat locul Crimeei ca destinaţie favorită pentru vacanţe însorite, dar curând după aceea întregul ţărm nordic al Mediteranei a fost luat cu asalt de turişti ruşi bogaţi. În lunile de iarnă, sate întregi din Alpi deveneau staţiuni ruseşti. Mulţi dintre cei mai avuţi ruşi îşi trimiteau copiii la şcoli private britanice. Cumpărau reşedinţe somptuoase în capitalele occidentale. Cât stăteau în Rusia, achiziţionau limuzine, mobilă şi decoraţiuni pentru *dacea* lor, haine de lux şi dispozitive electronice de la furnizori din Occident. Cei mai bogaţi aduceau cu avionul staruri rock occidentale, precum Elton John, la Moscova sau la Marea Neagră, pentru a le cânta de ziua lor. Materialismul stă la baza

etosului conducătorilor, care oscilează între a-şi etala averea şi a o ascunde. În aprilie 2015, Putin însuşi a declarat că avea un venit anual echivalent cu mai puţin de 120.000 de dolari, iar ca proprietăţi, două apartamente modeste şi un garaj comun[4]. În aprilie 2017, el a pretins că primise un salariu anual echivalent cu doar 150.000 de dolari şi că deţinea un apartament de 77 de metri pătraţi, un teren de 1.500 de metri pătraţi, un garaj şi trei maşini, toate de producţie rusească[5]. Încă nu se ştie cu exactitate câte conturi bancare deţine Putin şi unde se află acestea.

Liderul liberal Boris Nemţov a dezvăluit însă pasiunea lui Putin pentru lux, enumerând cele douăzeci de palate, vile şi alte reşedinţe oficiale care se află la dispoziţia acestuia – de zece ori mai multe decât cele ale preşedintelui american. Mai mult, nouă dintre palate au fost construite după 2000. Înaltă de două etaje, „dacea” Novo-Ogariovo are saune, un aviariu, o piscină, o platformă pentru elicoptere şi grajduri[6]. Nemţov a scris de asemenea despre iahtul de lux *Sirius* şi automobilul Mercedes-Benz S600[7]. Cu toate că nu poate să-l acuze pe Putin că are aceste bunuri în proprietate personală, el susţine că acesta a dobândit alte câştiguri ilicite exploatând avantajele funcţiei sale şi că ruşii de rând sunt cei care plătesc factura. Putin etalează ceasuri

scumpe, iar fotografii cu lentile puternice au reuşit să focalizeze pe ceasul său Lange & Söhne Tourbograph. Mai are un Blancpain, un Bréguet Marine şi un Patek Philippe. Niciunul nu este proprietate de stat. Ceasurile sale sunt atât de luxoase, încât ziarele ruseşti au scris articole întregi despre ele[8].

Nemţov s-a abţinut să facă afirmaţii despre lucruri la care nu fusese martor sau pe care nu le putea verifica cu ajutorul documentelor, însă Serghei Kolesnikov, care a lucrat cu Putin la Leningrad în anii ’90, a refuzat să tacă. Pe 21 decembrie 2010 a trimis o scrisoare deschisă preşedintelui Medvedev susţinând că Putin, la vremea aceea aflat în funcţia de prim-ministru, deturnase fonduri de stat pentru construcţia unui palat personal în apropierea Mării Negre, la Praskoveevka, o mică aşezare din regiunea Krasnodar, situată în sud-estul Crimeei[9]. Cum se face, întreba Kolesnikov, că Putin îşi poate permite un asemenea proiect din salariul său? Şi cerea explicaţii pentru faptul că la palatul respectiv fuseseră instalate ţevi de gaz şi cabluri de electricitate pe cheltuiala statului. Pentru Kolesnikov, care a continuat cu acuzaţiile în presa naţională după ce Medvedev s-a abţinut să-i răspundă la scrisoare, aceasta era încă o dovadă a marii corupţii existente la cel mai înalt nivel[10].

Kolesnikov a susţinut că a fost prezent la o întâlnire cu Putin la casa lui din afara Moscovei, la care fusese ridicată direct problema construirii palatului de la Marea Neagră, şi şi-a amintit că preşedintele rus îi ordonase viceprim-ministrului Igor Secin să se ocupe de ea. La puţină vreme după aceea, potrivit lui Kolesnikov, Secin l-a chemat pentru a discuta detaliile. Kolesnikov a pretins că a participat la multe alte întâlniri la care indicaţiile domnului Putin referitoare la instalaţiile şi mobilierul de la palat erau discutate cu un ofiţer superior de la FSB. De obicei, a spus el, Putin îşi transmitea preferinţele prin intermediul prietenului său, Nikolai Şamalov, partenerul de afaceri al lui Kolesnikov, care, a susţinut acesta, „nu a încercat să le justifice: considera că nu era treaba noastră să comentăm deciziile ţarului... Exista un ţar – şi existau sclavi, care nu-şi permiteau să aibă propria lor opinie”. Toate aceste lucruri au rămas secrete până când Kolesnikov, dezgustat de cheltuielile extravagante, a rupt relaţiile cu Şamalov. „Nu am muncit cincisprezece ore pe zi vreme de zece ani”, a exclamat el, „ca să construiesc un palat”[11].

Kolesnikov a adăugat că banii pentru toate acestea fuseseră canalizaţi prin proiectul lui Putin de dotare a spitalelor ruseşti cu echipament nou, pentru care câţiva mari oameni de afaceri ruşi, inclusiv magnatul petrolului,

nichelului şi aluminiului (şi patronul clubului de fotbal Chelsea) Roman Abramovici, făcuseră donaţii considerabile. Kolesnikov importase echipamentul medical şi compania sa obţinuse reduceri de preţ considerabile la produsele comandate. Milioane de dolari, a afirmat el, au fost dobândiţi în această manieră, iar o bună parte din banii economisiţi au ajuns la companii offshore – fără ca aceia care făcuseră donaţii să ştie – pentru a fi utilizaţi în alte proiecte. Printre acestea din urmă se pare că s-au numărat investiţii în câteva dintre industriile afectate ale Rusiei, cum ar fi construcţiile navale – proiecte despre care Kolesnikov spune că le-a discutat direct cu Putin. O mare parte a fondurilor, îşi amintea el, au fost sifonate în „Proiectul Sud", numele de cod pentru palatul de la Praskoveevka.

Purtătorul de cuvânt al lui Putin, Dmitri Peskov, a respins imediat ideea că Putin ar avea vreo legătură cu acest proiect[12]. A declarat că Praskoveevka era deţinută de alte persoane, pe care nu le-a numit, şi că spusele lui Kolesnikov reprezentau un atac scandalos la adresa reputaţiei lui Putin – şi, în orice caz, în 2011 avea să se anunţe că proprietatea a fost revândută unui miliardar solitar, ceea ce întărea afirmaţiile lui Peskov[13].

Nu a ieşit la iveală nicio altă dovadă care să susţină sau să infirme acuzaţiile iniţiale ale lui Kolesnikov, iar

Peskov a considerat problema încheiată. Asta nu i-a împiedicat pe cei din opoziţia politică să continue să-l condamne pe Putin pentru prietenia sa cu câţiva oameni de afaceri foarte bogaţi. Unul dintre ei este Ghennadi Timcenko, un rus stabilit în Finlanda din 1999[14] şi apropiat al lui Putin de pe vremea când acesta lucra la Sankt-Petersburg, care a făcut o avere uriaşă din exportul de petrol. Alţi prieteni vechi care au devenit extrem de bogaţi sunt Arkadi şi Boris Rotenberg şi Iuri Kovalciuk. În vreme ce susţinătorii lui Putin nu vedeau nimic rău în faptul că un preşedinte întreţine relaţii cordiale cu oamenii de afaceri, inamicii săi vorbeau de o epidemie de corupţie care le permite prietenilor săi să dobândească acces privilegiat la bunuri aflate în proprietatea statului şi să facă profituri uriaşe fără prea multe eforturi sau abilităţi speciale. Se bănuieşte că aceştia îi transferă lui Putin o parte din câştigurile lor[15]. Fiecare dintre cele două părţi susţinea că cealaltă nu are dovezile necesare. Dar, în 2014, nemulţumirile exprimate în ziarele de opoziţie l-au împins pe Putin să le ia public apărarea tovarăşilor săi din Sankt-Petersburg. Nu era corect să-i acuzi pe Timcenko, pe fraţii Rotenberg sau pe Kovalciuk că au comis ilegalităţi, a susţinut el, deoarece aceştia nu şi-au făcut cea mai mare parte a

averilor lor în corupţii ani ’90: fiecare dintre ei şi-a câştigat banii în mod legal[16].

Această declaraţie nu a făcut decât să confirme suspiciunea că, dacă ei nu au fost superbogaţi sub Elţîn, atunci succesul lor spectaculos nu a putut fi atins decât sub patronajul lui Putin. Predilecţia lui Putin pentru viaţa de huzur a elitelor cu bani a fost observată de ambasadorul american Ronald Spogli, care în ianuarie 2009 scria de la Roma despre apropierea dintre premierul italian Silvio Berlusconi şi Putin. Berlusconi credea, potrivit unor cunoştinţe italiene, că relaţia dintre el şi Putin era una între doi „magnaţi”. De câte ori se întâlneau, îşi ofereau unul altuia cadouri costisitoare[17]. (După ce a pierdut puterea şi a căzut în dizgraţie, Berlusconi a continuat să-i trimită lui Putin cadouri de ziua sa de naştere – în 2017, o pilotă cu o fotografie cu ei doi imprimată pe ea[18].) În 2003, Putin şi-a dus familia în vacanţă la vila privată a lui Berlusconi din Sardinia, unde gazda sa l-a protejat de întrebările reporteriţei Natalia Melikova referitoare la zvonurile despre o afacere ilicită. „Nu aprob ziariştii care-şi bagă nasul obraznic în afacerile private ale altora”, a spus Berlusconi, prefăcându-se că trage cu o puşcă[19].

Unii estimează că averea lui Putin se ridică la uluitoarea sumă de 40-50 de miliarde de dolari, o cifră

pe care Panama Papers publicate din 2016 par să o coroboreze. Dar bănuiala nu este acelaşi lucru cu dovada – şi purtătorul de cuvânt al lui Putin Dmitri Peskov a respins acuzaţiile, calificându-le drept simple bârfe. Jurnaliştii au fost mai eficienţi în identificarea sursei averilor deţinute de fiicele sale, Ekaterina şi Maria[20]. După cum s-a spus în presa de opoziţie moscovită, mulţi fii şi fiice ale liderilor de la Kremlin au funcţii confortabile în marile afaceri, pe care rareori ajung să le ocupe datorită calificărilor lor antreprenoriale[21]. Succesul lor material este tipic pentru noua elită politică, ai cărei membri au asigurat o viaţă confortabilă următoarei generaţii a familiilor lor. Ekaterina s-a folosit de relaţiile tatălui său şi a ajuns directoarea Fundaţiei Naţionale pentru Dezvoltare Intelectuală. Ea şi partenerul ei deţin o reşedinţă impunătoare la Biarritz, cu vedere la plajă[22]. Membrii echipei actuale de la conducere s-au alăturat unei aristocraţii emergente fără să treacă printr-un stadiu al eforturilor mercantile şi vor să transfere stilul de viaţă şi privilegiile lor copiilor. Ei sunt noua clasă de sus.

Navalnîi şi Fundaţia sa pentru Lupta împotriva Corupţiei au avut de asemenea un succes mai mare în urmărirea averii acumulate de anturajul lui Putin, probabil datorită relaţiilor sale cu persoane de la Kremlin

motivate de dezgust, ambiţii personale sau calcule politice. Folosind drone, activiştii au filmat reşedinţele somptuoase pe care secretarul Consiliului de Securitate Patruşev şi premierul Medvedev le-au construit pentru ei înşişi. Navalnîi a publicat imaginile pe internet, începând cu palatul de la ţară al lui Patruşev. Arătând că fostul director al FSB a fost toată viaţa un angajat la stat, el se întreba de unde au avut bani Patruşev şi soţia sa pentru a construi o asemenea clădire impunătoare[23].

Fundaţia pentru Lupta împotriva Corupţiei a publicat de asemenea dovezi despre multiplele manevre financiare ale lui Medvedev. Navalnîi l-a acuzat că a luat mită şi a făcut împrumuturi „avantajoase" de la oamenii de afaceri pentru a-şi cumpăra cele câteva palate, iahturi şi podgorii aflate în diverse regiuni ale ţării. În plus, investigatorii voluntari au fotografiat ceea ce ei numeau „*dacea* secretă" a lui Medvedev, situată lângă Plios, o localitate izolată din regiunea Kostroma, din apropierea fluviului Volga. Era o reşedinţă fabuloasă ridicată pe un teren de aproape 80 de hectare care aparţinuse fostei moşii Milovka, împrejmuit de un gard de metal de 6 metri înălţime[24]. Deşi Medvedev putea să-i ţină pe curioşi departe de moşia sa, fotografia făcută de dronă a scos la iveală un domeniu luxos pe care se aflau trei platforme pentru elicoptere, câteva piscine şi un debarcader[25]. De

data asta, Navalnîi mersese prea departe. Dacă putuse să-l arate cu degetul pe Medvedev, avea destule şanse să-l pună în dificultate şi pe Putin. Autorităţile au arestat douăzeci de angajaţi ai Fundaţiei şi au confiscat documente şi bani din birourile sale[26].

Însă Fundaţia pentru Lupta împotriva Corupţiei a supravieţuit. În 2018 a achiziţionat cel mai nou model de dronă quadcopter, pe care a dirijat-o deasupra magnificei reşedinţe de la Skolkovo, din afara Moscovei, deţinute de viceprim-ministrul Igor Şuvalov. O pădure ascunde clădirea de ochii publicului, iar Şuvalov a aranjat în aşa fel încât să fie interzis ca noul bloc al „elitei" din apropiere să aibă ferestre care dau spre proprietatea sa. După cum remarca Navalnîi, chiar şi Palatul Buckingham şi Casa Albă de la Washington sunt vizibile din vecinătate[27].

Dar Kremlinul nu se sinchiseşte de asemenea atacuri. Fostul ministru al Căilor Ferate Vladimir Iakunin ilustrează această insolenţă:

> În acea epocă [a anilor '90] am creat monştri; şi i-am şi hrănit. Sângele şi carnea Rusiei i-au făcut graşi şi puternici. Când îi aud azi pe unii cum acuză de corupţie o serie de oficialităţi din administraţia Putin, spunând că au obţinut pe căi necuvenite două milioane de ruble, aş vrea cu disperare să le reamintesc de zecile de trilioane care au fost furate pe parcursul anilor '90:

„însuşite” de aşa-zişii liberali şi democraţi, cameleoni care într-un moment lăudau statul, pentru ca imediat după aceea să ceară reformarea sa până la dispariţie. Ei sunt cei care au fost aplaudaţi în Occident, deoarece, spunând ce trebuie despre economia de piaţă, au fost percepuţi ca nişte oameni corecţi[28].

Iakunin, unul dintre superbogătaşii Rusiei, ignora ideea principală. În loc să abordeze problema corupţiei din viaţa publică începând cu noul mileniu, el insista pe scandalurile privatizării din epoca Elţîn şi pe faptul că Occidentul aprobase managementul financiar al acestuia – când, de fapt, presa occidentală de la acea vreme fusese plină de articole despre fraudarea din interior a acestui proces.

Pregătirile pentru Jocurile Olimpice de Iarnă de la Soci au fost marcate de risipă şi corupţie. Nemţov şi colegul său Leonid Martîniuk au scos o broşură în care îl acuzau pe Iakunin, campionul acestui proiect, că făcuse o avere de pe urma lui. Prietenii din copilărie ai lui Putin Arkadi şi Boris Rotenberg au fost şi ei atacaţi pentru că profitaseră din plin. Broşura punea sub semnul întrebării însuşi motivul pentru organizarea unui campionat internaţional de schi şi patinaj într-o zonă cu climă subtropicală: „Este evident că la Soci nimeni nu joacă hochei pe gheaţă, nu schiază şi nu face patinaj artistic. Nu există nici măcar un

singur biatlonist, schior sau patinator artistic care să provină din Soci”. Cum era de aşteptat, stadioanele au rămas goale odată ce jucătorii olimpici au plecat. Iar costurile pentru întreţinerea lor au rămas şi ele uriaşe. Daunele produse florei şi faunei sunt ireversibile. Nemţov şi Martîniuk l-au acuzat pe Putin că le-a dat contracte grase prietenilor săi şi a ignorat procedurile legale şi interesul naţional[29]. Martîniuk a fost arestat pentru scurtă vreme şi Iakunin l-a dat în judecată pentru defăimarea companiei de transport feroviar pe care o conducea, cerând despăgubiri de trei milioane de ruble[30]. Martîniuk a fugit la New York.

Putin nu suportă să fie luat la rost pentru fraudele de la nivel înalt. În noiembrie 2014, a expediat rapid clasificarea făcută de Transparency International în privinţa luptei împotriva corupţiei, în care Rusia figura doar pe locul 136 din 170 de ţări, punând sub semnul îndoielii imparţialitatea cercetării. Dar nu a încercat să nege faptul că Rusia era sufocată de corupţie[31].

Pe 15 iunie 2017, el şi-a pierdut cumpătul din cauza lui Danila Prilepa, un adolescent aflat în rândurile audienţei la o emisiune TV în care se preluau în direct apelurile telefonice ale telespectatorilor. Acesta a remarcat că la nivelul „funcţionarilor şi miniştrilor din guvern”, corupţia „nu mai e o noutate de foarte multă

vreme” şi că cele câteva arestări îndelung mediatizate nu au îmbunătăţit deloc situaţia. Putin, a continuat el, „submina încrederea cetăţenilor”. Îndrăzneala tânărului l-a prins cu garda jos pe preşedinte: „Danila, văd că citeşti întrebarea de pe hârtie, ai pregătit-o tu mai devreme sau ţi-a sugerat-o cineva?”. Preşedintele aproape că îl acuza de lipsă de onestitate pe adolescent. Însă Danila nu s-a pierdut cu firea: „Viaţa însăşi m-a pregătit pentru această întrebare”. În acel moment, Putin şi-a dat seama că făcea o impresie jalnică. A scos un zâmbet forţat şi a chicotit uşor: „Foarte bine, tinere! [*Molodeţ*!]”, înainte de a relaxa situaţia descriind diferitele măsuri luate de autorităţi pentru a-i prinde pe răufăcători[32].

Prilepa reuşise să dea lovitura ascunzându-şi intenţiile până în ultimul moment. El ştia că realizatorii emisiunii îi verificau pe cei prezenţi în platou şi pe cei care interveneau telefonic pentru a se asigura că nu vor exista momente neplăcute pentru preşedinte. Şi a evitat să-l acuze pe Putin însuşi de corupţie, limitându-se să arate doar că era ineficient în lupta împotriva ei. Ştia probabil că, dacă ar fi mers mai departe de atât, viaţa sa ar fi luat o turnură extrem de neplăcută. Dar Prilepa a fost un erou pentru ce a făcut.

Nu a fost singur în acea zi. Producătorii emisiunii TV nu au reuşit nici să cenzureze o parte dintre mesajele scrise care apăreau la baza ecranului în timpul sesiunii de întrebări şi răspunsuri cu Putin. Iată câteva mostre din întrebările impertinente:

> Putin, chiar crezi că lumea înghite circul ăsta cu întrebări aranjate?
>
> Când ai de gând să te retragi? Aleksandr Ciulkov din Perm.
>
> Trei mandate la preşedinţie sunt suficiente!
>
> Câtă vreme va trebui să mai auzim: „Nu sunt bani, aveţi răbdare”? Elena Valentinovna (pensionară).
>
> Toată Rusia crede că ai stat prea mult pe „tron”[33].

O altă persoană s-a avântat pe teritoriul contrarevoluţionar: „Ce nevoie avem de tot acest joc al alegerilor? Risipă de bani şi furt de voturi! Să-l aducem înapoi pe Ţar!”. Nu e clar dacă era vorba de exasperare sinceră sau de zeflemea, dar a fost cu siguranţă un afront la demnitatea preşedintelui.

Majoritatea celorlalte mesaje nu erau însă deloc ostile în ce-l priveşte pe Putin. Cineva a întrebat chiar de ce vara fusese atât de răcoroasă. Dincolo de greşeala cu

Danila Prilepa, Putin avea motive să se mândrească cu o performanţă ireproşabilă.

El încearcă să menţină aceeaşi atmosferă pentru principalii săi aliaţi. În 2016, când un reporter l-a întrebat dacă era de acord cu gestul lui Igor Secin, preşedintele Rosneft şi fost viceprim-ministru, care dăduse în judecată ziarul *Vedomosti* pentru că scosese la iveală averea uriaşă pe care o acumulase, inclusiv o reşedinţă de o opulenţă uluitoare situată la periferia Moscovei, în satul Barviha, Putin a replicat că presa ar trebui să respecte viaţa privată şi a schimbat subiectul. Tribunalul a stabilit că s-a adus atingere vieţii private a lui Secin[34]. Singura consolare pentru *Vedomosti* a fost că reporterii săi s-au ales doar cu o amendă uşoară, iar cererea de despăgubire înaintată de Secin a fost respinsă[35].

Putin a făcut apel la calm când s-a discutat despre verdict – o cerinţă pe care liderii autoritari o avansează adeseori când cetăţenii chestionează autorităţile –, lăsând să se înţeleagă că aprobă hotărârea ca *Vedomosti* să distrugă toate exemplarele ediţiei ofensatoare şi să o scoată de pe internet. Pentru el era important ca liderii de la Kremlin să se poată bucura în linişte de bunurile lor, departe de orice priviri curioase[36]. Câtă vreme Putin se află la conducere, membrii echipei sale pot fi siguri că averile făcute în funcţie sunt de neatins.

Au existat câteva scandaluri, de exemplu, în 2002, când Nikolai Aksionenko, ministrul Căilor Ferate Ruse, a trebuit să-şi dea demisia, acceptând responsabilitatea morală pentru nenumăratele fraude comise sub egida sa. Însă Aksionenko fusese numit în post pe vremea lui Elţîn – când se numărase chiar printre candidaţii la funcţia de premier. Putin a concediat pe cineva care nu aparţinea noului cerc de apropiaţi. Chiar şi aşa, procurorul general nu l-a adus pe Aksionenko în faţa instanţei: cel mai rău lucru care li se putea întâmpla miniştrilor prinşi săvârşind o infracţiune era să li se ceară să părăsească clădirea în linişte. Până în 2005, anul în care a murit Aksionenko, Putin a eliminat din funcţie şi alţi miniştri pe loialitatea cărora nu putea conta, iar poliţia şi tribunalele au stat cu mâinile în sân în vreme ce membrii echipei sale continuau să-şi sporească averea. Când sistemul juridic intra în acţiune era doar pentru că Kremlinul luase această decizie. Iar când plasa era aruncată pentru a-i prinde pe funcţionarii necinstiţi, nu prindea decât plevuşca. Procurorul general Iuri Ceaika a recunoscut că, chiar şi atunci când erau date amenzi, sumele prevăzute erau rareori colectate: doar a mia parte fusese plătită din ceea ce era datorat[37].

În 2012, presa a adus la cunoştinţa publicului faptul că ministrul Apărării Anatoli Serdiukov fusese prins

şterpelind din banii publici, după o razie făcută de poliţia Comitetului de Investigaţii la apartamentul amantei lui Serdiukov, Evghenia Vasilieva, directoare la compania Oboronservis, care administra proprietăţile imobiliare ale Ministerului Apărării. Serdiukov a fost prins acolo în halat de casă. Vasilieva şi alte persoane au fost acuzate că sifonaseră 100 de milioane de dolari pentru a mitui funcţionari şi a-şi finanţa un trai luxos pentru ele înseşi. Deşi a fost concediat, Serdiukov a continuat să profite de pe urma relaţiilor sale strânse cu prietenii lui Putin de la Sankt-Petersburg: la sfârşitul anului 2013 Putin a dezvăluit că Serdiukov nu va fi pus sub acuzare. „Ei bine, şi ce-i cu asta?", a adăugat el. „Putem să spunem acum că nu are dreptul să primească un loc de muncă undeva?"[38] Medvedev a mers mai departe, subliniind că Serdiukov fusese un ministru al Apărării mai degrabă eficient. Serdiukov a ignorat fără teamă ancheta Comitetului de Investigaţii[39].

Dar, în noiembrie 2016, Oleg Feoktistov de la FSB a organizat arestarea senzaţională a ministrului Dezvoltării Economice Aleksei Uliukaev, sub acuzaţia de luare de mită. Feoktistov conducea direcţia a şasea, care se ocupa cu investigaţiile legate de corupţia la nivel înalt[40].

Această mişcare nu ar fi avut loc niciodată dacă nu ar fi insistat Igor Secin, aliatul de o viaţă al lui Putin, care

conducea compania petrolieră Rosneft. El s-a înţeles cu Feoktistov să însceneze un flagrant la o întâlnire cu Uliukaev la sediul companiei Rosneft din Moscova. Secin i-a înmânat un pachet cu 2 milioane de dolari pe care se pare că Uliukaev i-a acceptat rapid ca mită, în schimbul aprobării ministeriale de care Rosneft avea nevoie pentru a cumpăra uriaşa companie petrolieră Başneft. Când a ieşit afară şi s-a îndreptat spre maşina care-l aştepta, Uliukaev a fost arestat de ofiţerii FSB. La interogatoriu a declarat că e nevinovat, pretinzând că a crezut că Secin îi oferă cadou vin sau cârnaţi[41]. Politica Kremlinului se joacă pe mize mari şi campaniile împotriva corupţiei sunt adeseori o mascaradă prin care clicile din administraţie lansează atacuri sub acoperire una împotriva alteia[42] – membrii grupului de la conducere se luptă cu sălbăticie între ei pentru influenţă. Dar subordonaţilor lui Uliukaev nu le-a venit să creadă că acesta a fost atât de prost încât să ia mită de la unul dintre duşmanii săi înverşunaţi[43].

Secin era un animal politic feroce, care jucase deja dur în chestiunea proprietăţii asupra companiei Başneft. În 2014, a înscenat un caz de spălare de bani împotriva miliardarului Vladimir Evtuşenkov, a cărui „infracţiune” reală era că refuzase să vândă Başneft companiei Rosneft. Acesta din urmă a fost pus sub arest la

domiciliu, iar Başneft a fost scoasă de sub controlul său, chiar dacă tribunalul de arbitraj din Moscova a decis că acuzaţiile penale împotriva sa nu erau valide[44]. Uliukaev era următoarea ţintă a lui Secin. Ca ministru al Dezvoltării Economice, împiedicase achiziţionarea companiei Başneft de către Rosneft, astfel că Secin era furios şi nerăbdător să obţină o decizie în favoarea sa.

Motivele lui Secin erau politice şi comerciale totodată. Ani de zile el susţinuse controlul statului asupra economiei, în vreme ce Uliukaev, un economist profesionist care la sfârşitul anilor ’90 criticase în permanenţă întârzierea reformelor, propunea o mai mare liberalizare[45]. Fusese unul dintre liderii Alegerii Democratice a Rusiei, un partid condus de fostul prim-ministru interimar liberal Egor Gaidar. Secin îi ura pe liberali şi pe cvasi-liberali; şi se lupta fără milă cu oricine se punea în calea intereselor sale comerciale. Toţi membrii cabinetului ştiau cum este. Dar nici Uliukaev nu era considerat vreun sfânt. Se spunea că venitul său anual de peste un milion de dolari era cu mult peste salariul său de la guvern şi că deţinea un cont bancar offshore ilegal prin intermediul unor membri ai familiei sale[46]. Dar toate acestea nu aveau de-a face cu procesul penal care avea ca obiect modul în care Uliukaev se comportase în acea zi la sediul companiei Rosneft: cu

lunga sa experienţă în ce priveşte tertipurile din viaţa publică rusească, ar fi putut Uliukaev să fi încasat mită de la cineva ca Secin?

Indiferent de cum au stat lucrurile în realitate, arestarea lui Uliukaev a creat îngrijorare printre alţi câţiva membri ai elitei de la conducere. Dacă el a putut să dispară în arest, cine putea fi următorul? Evident, au existat şi persoane care şi-au arătat nemulţumirea faţă de felul în care fusese gestionată situaţia: în august 2017, când Feoktistov a fost concediat, unii au presupus că Kremlinul nu mai era atât de hotărât în ce priveşte lupta sa împotriva infracţiunilor financiare de la cel mai înalt nivel.

Dar Uliukaev trebuia încă să răspundă în faţa instanţei la acuzaţiile care îi fuseseră aduse. De când venise Putin la putere, nu se mai întâmplase nimic asemănător: pentru prima oară, un membru de rang înalt al elitei de la Kremlin fusese târât înaintea judecătorilor, în loc să i se permită să-şi dea demisia fără prea multă gălăgie. Cu puţină vreme înainte de începerea procedurilor judiciare, se pare că Putin că i-a cerut lui Secin să aranjeze o înţelegere „amicală”[47]. De regulă, oamenii făceau ce le cerea preşedintele, însă Secin voia o victorie totală şi a făcut presiuni pentru un verdict în instanţă. După ce şi-a trimis mărturia scrisă însă, el a solicitat, într-un gest

donquijotesc, ca roata justiţiei să se învârtă în absenţa sa, răspunzând la trei citaţii succesive că nu poate să-şi întrerupă activitatea de la compania Rosneft. Era ca şi cum ar fi fost sub demnitatea lui să se supună unui interogatoriu – o emfază firească pentru cineva care se considera scutit de obligaţiile simplilor cetăţeni.

Procesul s-a încheiat brusc pe 15 decembrie 2017, când Uliukaev a fost găsit vinovat şi condamnat la nouă ani de închisoare într-o colonie penală. Verdictul se pare că a venit ca un şoc pentru el. Au existat voci nemulţumite care se întrebau dacă se făcuse dreptate. „Un verdict îngrozitor, nejustificat”[48], a fost comentariul postat pe Twitter de fostul ministru de Finanţe Kudrin. Deşi Kudrin nu a pomenit numele lui Secin, între cei doi existase o ostilitate profundă pe parcursul mandatului lui Kudrin la Ministerul de Finanţe. În 2014, la trei ani după ce Kudrin a trebuit să-şi părăsească funcţia, Secin încă îl mai ura, susţinând că „Navalnîii, Nemţovii şi Kudrinii” acţionaseră ca agenţi provocatori împotriva intereselor economiei ruseşti[49]. În vreme ce Uliukaev plătise un preţ mare pentru că era un liberal economic vulnerabil, Kudrin a rămas prietenul şi sfătuitorul preşedintelui, iar celuilalt mare prieten al lui Putin, Secin, i se permisese să devoreze o pradă mai mică, Uliukaev. Toată afacerea a avut implicaţii care au depăşit cu mult sala de

judecată: în războiul său de uzură împotriva campionilor iniţiativei private, lobby-ul puterii de stat câştigase încă o bătălie.

Dar, pentru prima oară, Putin îşi exprimase nemulţumirea faţă de Secin[50]. A fost un lucru neobişnuit, deoarece preferă să nu facă publice neînţelegerile. Secin zădărnicise eforturile sale de a păstra rezolvarea disputelor în interiorul elitei conducătoare. Era tot mai prezentă tendinţa, nu doar la Moscova, ci şi la Londra, ca tribunalele să înlocuiască disputele violente care afectaseră gestionarea afacerilor în vremea lui Elţîn. Putin văzuse de asemenea în cazul Uliukaev o şansă de a convinge poporul rus că autorităţile apărau statul de drept. Dar bufoneriile lui Secin demonstraseră că cel puţin un membru al elitei restrânse încă mai putea să trateze cu dispreţ un proces juridic şi să se comporte de parcă legile erau făcute pentru alţii. Progresul justiţiei se lăsa aşteptat în Rusia.

9

Pumnul economic al statului: „oligarhii” sunt traşi la răspundere

Putin e cel mai norocos dintre conducătorii ruşi. Nici în cele mai frumoase vise ale sale nu ar fi putut să aibă un

an mai bun decât 2000 pentru a intra la preşedinţie. De la jumătatea anilor ’80 până aproape de sfârşitul secolului, preţul internaţional al hidrocarburilor fusese într-o cădere continuă. Gorbaciov a venit la putere când preţurile la petrol începuseră să se prăbuşească; Elţîn a trebuit să se confrunte cu veniturile fiscale necorespunzătoare din comerţul exterior. La jumătatea anului 1999, exact când Putin a devenit prim-ministru, această tendinţă s-a inversat şi preţurile au continuat să urce până la jumătatea anului 2014, astfel că providenţa l-a binecuvântat pe Putin cu un buget înfloritor.

El asistase dezgustat, sub Elţîn, la încercările marilor oameni de afaceri ai Rusiei de a modifica contururile politicii. Putin şi susţinătorii săi nu voiau cu niciun chip să fie supuşi la aceeaşi umilinţă. În iulie 2000, la două luni după ceremonia de instalare în funcţia de preşedinte, a invitat peste douăzeci de oameni de afaceri importanţi la Kremlin. După ce s-au aşezat în jurul unei mese rotunde uriaşe, Putin a început să vorbească cu calm. Timp de câteva minute, o parte dintre cei prezenţi s-au amăgit crezând că voia să-i trateze ca pe egalii săi. Însă faptul că discursul lui Putin se rezuma la prezentarea faptelor pe un ton sec şi pauzele dese le-au dat rapid de înţeles că intenţiile preşedintelui erau departe de a fi prietenoase. Atmosfera a devenit glacială. Când Putin

voia să sublinieze o idee, îşi cobora pleoapele sau îşi subţia buzele. Gesturile sale flegmatice arătau că nu se grăbea. Interesele statului, a anunţat el, îşi vor recâştiga prioritatea pe care au pierdut-o după 1996, când Elţîn a fost nevoit să le permită „oligarhilor” să controleze o mare parte din resursele naturale ale Rusiei în schimbul susţinerii sale în campania pentru preşedinţie. Putin le dădea de înţeles celor prezenţi în jurul mesei că nu va accepta niciun fel de opoziţie. El era stăpânul în noua sa casă[1].

Existaseră numeroase indicii ale intenţiilor lui Putin în discursul pe care îl ţinuse în 1997 la Institutul de Mine din Sankt-Petersburg şi în rapoartele pe care le întocmise ca director FSB în perioada 1988-1989[2]. Primul său premier, Kasianov, era ferm în favoarea lor, iar Kudrin de la Ministerul de Finanţe crezuse dintotdeauna că singura cale pentru a crea o economie de piaţă dinamică era întărirea puterii administraţiei centrale. Spusese acelaşi lucru la sfârşitul anilor ’90, într-o vreme când oameni de faceri precum Berezovski luau cu asalt viaţa publică[3].

Putin nu avea nici cea mai mică intenţie de a renaţionaliza economia. El înţelegea că trebuia încurajată iniţiativa privată dacă Rusia voia să-şi recapete statutul de putere a lumii. Însă magnaţii din lumea afacerilor trebuiau puşi la respect. Şi, de

asemenea, trebuiau să-şi plătească impozitele. Pentru a asigura stabilitatea şi eficienţa guvernării, avea nevoie de un flux mai mare şi mai sigur de venituri decât cel disponibil pe vremea când magnatul rus mediu credea că obligaţiile fiscale sunt pentru alţii.

După umilirea lui Gusinski, Berezovski şi Hodorkovski în 2000-2004[4], toată lumea ştia că regulile jocului se schimbaseră. Toate acestea, susţinea Putin, sunt în interesul poporului rus. Mărirea taxelor însemna creşterea bunăstării, iar oamenii de afaceri trebuiau coborâţi cu picioarele pe pământ pentru ca guvernul să-şi asigure mijloacele financiare. Când îi critica pe magnaţii din comerţ şi bănci, avea întotdeauna în vedere anumite persoane. Nu de puţine ori, Putin s-a concentrat asupra celor pe care-i numise el însuşi în funcţie, cum ar fi Secin de la Rosneft sau Miller de la Gazprom: Rosneft şi Gazprom se află sub controlul regulat al statului, iar persoanele de la conducere pot fi înlocuite după bunul său plac (aşa cum s-a întâmplat cu Iakunin la Căile Ferate Ruse în 2015). Totuşi, întreprinzătorii independenţi sunt o ţintă uşoară. Ei lucrează într-o economie în care depind de Putin şi de miniştrii săi pentru a obţine aprobare pentru licenţe şi a primi contracte. Autonomia lor faţă de guvern este doar parţială. Când Kremlinul are de obiectat în privinţa unei

anumite afaceri, compania în cauză poate să devină curând ţinta furiei politice.

Un asemenea caz a avut loc în 2009, când, în calitate de prim-ministru, Putin a făcut o vizită la o fabrică abandonată din oraşul Pikaliovo, situat la 250 de kilometri vest de Sankt-Petersburg, în compania omului de afaceri Oleg Deripaska, care deţinea acţiunile conglomeratului în proprietatea căruia se afla fabrica. Concedierile în masă afectaseră întreg oraşul, iar protestele provocaseră un blocaj al traficului care se întindea pe mai bine de 400 de kilometri. Putin i-a asigurat pe toţi cei prezenţi că le înţelege supărarea. În faţa camerelor de filmat, el s-a întors împotriva lui Deripaska. De ce, a întrebat el, autorităţile regionale nu au reuşit să facă investiţiile necesare? Apoi i-a ordonat lui Deripaska să semneze pe loc un contract pentru reluarea producţiei – şi imediat a apărut un contract deja pregătit. Deripaska a semnat, dar Putin a pretins că nu poate vedea semnătura. Magnatul şi-a scris din nou numele. „Dă-mi stiloul înapoi”, a mormăit Putin. Canalele TV de ştiri au difuzat întregul spectacol.

Este greu de crezut că toate acestea au dus la o îmbunătăţire a economiei locale şi nu prea sunt semne că Deripaska a dat fondurile promise, deşi a continuat să aibă legături strânse cu Putin şi cu liderii de la Kremlin.

Mica scenetă de la Pikaliovo fusese aranjată doar pentru a promova imaginea lui Putin de protector al salariaţilor de rând[5].

Tratamentul aplicat lui Deripaska a fost blând în comparaţie cu soarta omului de afaceri şi investitorului american Bill Browder. Ca preşedinte al Hermitage Capital, Browder controlase cel mai mare influx de capital străin în economia rusească. Însă tocmai din cauza asta a intrat în 2007 în conflict cu acei lideri de la Kremlin care nu suportau succesul pe care Browder îl avea în ţara lor şi care s-au răzbunat acuzându-l de evaziune fiscală. Scopul lor era să pună mâna pe activele pe care Browder le acumulase în Rusia. Acesta era însă croit dintr-un material foarte rezistent: bunicul său Earl condusese Partidul Comunist din Statele Unite înainte ca Stalin să-l îndepărteze, iar tăria sa morală fusese transmisă din generaţie în generaţie. Majoritatea oamenilor de afaceri de succes din Rusia exploataseră deficienţele legislaţiei fiscale, iar Browder, se pare, nu era cu nimic diferit în această privinţă[6]. Avea motive să creadă că era victima unei persecuţii: până la acel moment fusese un susţinător declarat al preşedintelui Putin – nu-i criticase niciodată politicile. În perioada 2003-2005, el chiar susţinuse vânarea lui Hodorkovski, părând să accepte, ca mulţi alţii, faptul că autorităţile

ruseşti erau sincer interesate de o reformă profundă a modului de administrare a afacerilor ruseşti[7].

Browder a văzut lucrurile altfel când o serie de ruşi influenţi au început să-l strângă cu uşa. În loc să se supună ameninţărilor legale şi să accepte pierderea financiară, el s-a luptat în tribunale, inclusiv în tribunalele ruseşti.

În 2008, poliţia l-a arestat pe avocatul lui Browder, Serghei Magniţki. Protestele lui Browder – la vremea aceea, el lucra în străinătate – nu au dus nicăieri. Magniţki a fost ţinut în închisoarea Butîrki din Moscova, unde i s-a refuzat o îngrijire medicală adecvată pentru afecţiunile de care suferea: calculi biliari, pancreatită şi obstrucţie biliară. După aproape un an de tratament abuziv, a murit în agonie. O comisie pentru drepturile omului numită de administraţia de la Kremlin a confirmat faptul că a fost suspus unor violenţe fizice. Indignat, Browder a făcut lobby la Washington pentru sancţiuni împotriva acelor demnitari ruşi consideraţi complici la procesul intentat avocatului său. La sfârşitul lui 2012, preşedintele Obama a semnat Legea Magniţki, care le interzicea să intre pe teritoriul Statelor Unite sau să folosească sistemul bancar american[8]. În Rusia, puternicele personaje cu legături în guvern şi instituţiile responsabile cu aplicarea legii au continuat să se bucure

de victoria lor asupra lui Browder şi să-l defăimeze pe Magniţki. Mai mult, în 2013 a avut loc un proces bizar împotriva decedatului Magniţki, care a reînviat un vechi precedent înfiorător. Nu au existat niciun moment dubii în privinţa rezultatului: Magniţki a fost găsit vinovat de evaziune fiscală. La un alt proces, Browder a fost condamnat în contumacie la nouă ani de închisoare[9]. Pierduse deja milioane de dolari ca urmare a prăbuşirii Capital Hermitage. Însă autorităţile ruseşti, care se străduiau să-i încurajeze pe cetăţenii străini să investească în ţara lor, au suferit daune pe termen lung, deoarece potenţialii investitori au ajuns la concluzia că Rusia nu mai era un loc sigur[10].

La fel ca Browder, omul de afaceri Boris Berezovski a stat departe de Rusia şi nu a încetat să facă publice nedreptăţile administraţiei ruseşti. În 2003 a primit azil politic în Marea Britanie. Rareori chestionat în anii ’90 despre propria sa etică în afaceri, a apărut frecvent la emisiunile de ştiri BBC şi la întâlniri cu studenţii britanici pentru a-l denunţa pe Putin ca fiind diavolul în carne şi oase. A finanţat de asemenea activităţi anti-Kremlin în fosta URSS. Spre supărarea lui Putin, a intervenit în politica Ucrainei, finanţând Opoziţia care, în 2004, a câştigat aşa-numita „Revoluţie Portocalie” de la Kiev şi l-a adus la preşedinţie pe Victor Iuşcenko, care militase în

campanie pentru eliberarea ţării de sub influenţa Rusiei. Berezovski, care a rămas un om bogat, a cumpărat înregistrări din care reieşea că Putin s-ar fi amestecat într-un mod nepermis în treburile interne ale Ucrainei şi le-a făcut publice[11]. I-a oferit de asemenea lui Aleksandr Litvinenko – un fost ofiţer de informaţii rus care a fugit din Rusia în 1999, după ce l-a acuzat pe Putin că a desfăşurat activităţi ilegale în perioada în care a fost director al FSB – un sprijin financiar care i-a permis să ducă o viaţă confortabilă în nordul Londrei şi să-şi trimită fiul la o şcoală privată prestigioasă.

„Trebuie să folosim forţa pentru a schimba acest regim", a declarat Berezovski ziarului *The Guardian* în 2007. „Este imposibil să schimbăm acest regim prin mijloace democratice. Nu poate avea loc o schimbare fără forţă, fără presiune."[12] Întrebat dacă instiga la revoluţie în Rusia, a răspuns: „Aveţi absolută dreptate". Presat să descrie măsurile pe care le lua, Berezovski a explicat: „Dacă o parte a elitei politice nu este de acord cu o altă parte a elitei politice – acesta este singurul mod în care poate avea loc o schimbare de regim în Rusia. Încerc să îndrept lucrurile în direcţia asta". A refuzat să dea numele persoanelor sale de contact, spunând că acestea vor fi asasinate dacă vor fi identificate. Berezovski a insistat că el oferă „experienţa şi ideologia"

sa unor oameni din elita politică şi îi sfătuieşte „cum poate fi făcut acest lucru, în opinia mea”, adăugând: „Există de asemenea paşi practici pe care-i fac acum şi majoritatea sunt de natură financiară”[13]. O asemenea atitudine bombastică – nu există nicio dovadă că a fost în contact cu membri ai elitei – nu putea decât să-i aducă necazuri din partea Moscovei. Aflat deja pe lista neagră, Berezovski refuza să se ascundă şi îi provoca pe liderii de la Kremlin să vină după el.

În 2011, Berezovski a început demersurile la Înalta Curte de Justiţie din Londra pentru a cere restituirea banilor pe care-i pierduse în urma vânzării forţate a principalelor sale companii din Rusia către Roman Abramovici. Acesta din urmă i-a propus o înţelegere în afara tribunalului, dar Berezovski era hotărât să recâştige tot ce pierduse. Cazul său se întemeia pe acuzaţia că Abramovici, şi nu Putin, a fost cel care l-a obligat iniţial să-şi vândă activele din Rusia la preţuri minime. Aceasta reprezenta o schimbare completă de atitudine: până atunci, Berezovski făcuse mare tărăboi pe tema puterilor diabolice ale lui Putin; acum, dintr-odată, susţinea că Putin fusese un instrument în mâinile lui Abramovici.

Berezovski s-a comportat de parcă se aştepta să câştige procesul în faţa oricărui judecător britanic la fel

de uşor precum obţinuse aprobarea cererii de azil politic de la Ministerul de Interne. Încrederea sa era de nezdruncinat: spre deosebire de Abramovici, a insistat să vorbească în engleză la tribunal, fapt care l-a dezavantajat la interogatoriu şi l-a împiedicat să-şi prezinte cazul cu maximă claritate. În pauzele de dimineaţă, îl găseai mai degrabă plimbându-se plin de importanţă pe hol decât pregătindu-şi cu atenţie un argument solid; părea că îi plăcea să stea pe lângă bodyguarzii săi ceceni şi să arunce priviri fioroase martorilor ostili[14]. Contrastul cu Abramovici, care-i lăsase pe avocaţi să-l înveţe cum să se comporte la tribunal, era evident. Abramovici a răspuns întrebărilor care i-au fost adresate fără niciun fel de ezitare.

Acestea au fost demersuri cu mize foarte mari. Fostul şef al cancelariei lui Putin, Aleksandr Voloşin, a venit în Marea Britanie pentru a depune mărturie în favoarea lui Abramovici. Voloşin era un om foarte ocupat, care ajunsese director la Yandex şi la alte mari companii ruseşti după ce părăsise Administraţia Prezidenţială: apariţia sa la tribunal era un semn al hotărârii lui Putin de a-şi zdrobi marele duşman de peste hotare.

În vreme ce procesul înainta lent spre finalul său, Berezovski şi-a continuat ofensiva politică. În ianuarie 2012 i-a trimis o scrisoare Patriarhului Chiril al Bisericii

Ortodoxe Ruse. „Ajutaţi-l pe Putin să-şi vină în fire”, l-a îndemnat el. „Faceţi-i cunoscută vocea poporului. Şi când Putin o să vă audă, luaţi puterea din mâinile lui şi daţi-o poporului într-o manieră paşnică, înţeleaptă, creştină.” Acesta era produsul unei minţi care pierduse contactul cu realităţile vieţii publice din Rusia. Patriarhul i-a ignorat cererea[15].

Pe lângă afirmaţia fără noimă că, după retragerea lui Elţîn, puterea de la Kremlin a ajuns de fapt în mâinile omului de afaceri Abramovici, şi nu la Putin, Berezovski îl acuzase de asemenea pe Abramovici că îl înşelase în afaceri, dar nu avea nicio dovadă, deoarece, chiar şi în propria versiune a evenimentelor, tranzacţiile respective fuseseră făcute verbal. La tribunal, el făcuse dintr-un caz rău unul şi mai rău, contrazicându-se frecvent şi făcând acuzaţii care erau uşor de respins. În luna august a acelui an, judecătoarea Elizabeth Gloster s-a pronunţat împotriva lui Berezovski.

Pentru că nu luase în calcul posibilitatea de a fi înfrânt, a părăsit tribunalul în stare de şoc. „Sunt absolut uimit de ce s-a întâmplat azi”, a explicat el afară pe trotuar. „Sunt surprins total.” Cu o voce plină de ranchiună, le-a spus reporterilor: „La un moment dat am avut impresia că Putin însuşi a scris această sentinţă”. Apoi s-a grăbit să se urce în limuzina sa cu şofer, care,

pe parcursul procesului, fusese văzută de multe ori parcată ilegal[16]. Acum se confrunta cu costurile ruinătoare ale întregului proces. Odată cu banii săi, îi dispărea şi verva. Ajungând la concluzia că cariera sa publică luase sfârşit, i-a scris trei scrisori triste lui Putin în care îşi recunoştea greşelile şi îi cerea permisiunea de a se întoarce acasă[17].

În martie 2013, Berezovski a fost găsit spânzurat cu cureaua în baia din reşedinţa sa din Ascot, comitatul Berkshire. Ancheta care a urmat nu a dat un verdict clar. Unii dintre prietenii săi nu au crezut că era vorba de o sinucidere. Dar, dacă a fost un asasinat plătit, nu a apărut niciun indiciu referitor la identitatea asasinului sau a celui care a comandat uciderea.

Dintre magnaţii afacerilor din anii ’90 care continuau să i se opună lui Putin din străinătate rămăsese acum doar Hodorkovski, Gusinski devenind inactiv politic. Hodorkovski, stabilit în Europa Occidentală după eliberarea sa din captivitatea siberiană în decembrie 2013, a obţinut o decizie a tribunalului de la Haga care prevedea să le fie restituite 50 de miliarde de dolari lui şi altor acţionari ai companiei petroliere Iukos, însă a pierdut apoi la apel. A rămas suficient de bogat pentru a finanţa Fundaţia Rusia Deschisă, care promova cauza libertăţii în Rusia.

Cu Hodorkovski care nu a reuşit niciodată să aibă impactul internaţional al lui Berezovski, Putin părea să-şi fi confirmat reputaţia de „teroare a oligarhilor”. Însă acest lucru nu era tocmai adevărat. Termenul fusese deturnat de la definiţia sa de dicţionar de persoană aparţinând unui mic grup aflat la conducere şi se referea acum la orice mare om de afaceri de naţionalitate rusă. Chiar dacă Putin îi pusese la pământ pe Gusinski, Berezovski şi Hodorkovski, nu a avut niciodată ambiţia de a-i elimina din viaţa publică pe toţi întreprinzătorii superbogaţi. De fapt, i-a încurajat să aibă un rol în ea. Unii, cu aprobarea lui Putin, au devenit membri ai Adunării Federale, iar Roman Abramovici a fost ales guvernator al districtului autonom Ciukotka din estul Siberiei[18]. Putin nu se opunea întreprinzătorilor opulenţi, ci numai celor care se împotriveau autorităţii şi politicilor grupului de la conducere. Patronii şi directorii marilor companii se puteau bucura de veniturile lor impresionante, la fel şi miniştrii cabinetului său.

Ba chiar, de multe ori, ei s-au aflat umăr lângă umăr. În februarie 2018, Aleksei Navalnîi a făcut publică o înregistrare video care includea contul şi memoriile de pe Instagram ale unui „guru” al sexului, Nastia Rîbka (pe numele său real Anastasia Vaşukevici). Aceasta filmase pe ascuns experienţele sale dintr-o călătorie cu iahtul în

Norvegia făcută în urmă cu doi ani. Ea şi alte tinere femei fuseseră plătite să ţină companie bărbaţilor de la bordul ambarcaţiunii. Rîbka l-a înregistrat pe omul de afaceri Oleg Deripaska pe iahtul său – acelaşi Deripaska care fusese ţinta furiei mimate a lui Putin cu ocazia vizitei la Pikaliovo – în timp ce discuta cu viceprim-ministrul Serghei Prihodko[19]. Şi mai grav, acest material compromiţător era însoţit de o filmare făcută cu o dronă deasupra unei proprietăţi din afara Moscovei unde Prihodko, în ciuda faptului că salariul său de la guvern era departe de a fi enorm, deţinea o vilă de 1.540 de metri pătraţi, pe lângă apartamentele somptuoase din capitală. Şi nici nu era uşor de explicat, observa Navalnîi, cum reuşise soţia lui Prihodko să acumuleze atât de mulţi bani şi proprietăţi, dacă Prihodko nu lua mită de la oameni de afaceri ca Deripaska[20].

De vreme ce Putin, pe când era prim-ministru în 1999, îi ceruse demisia procurorului general Iuri Skuratov după difuzarea unei înregistrări video în care apărea întreţinând relaţii sexuale ilicite, Navalnîi se întreba de ce nu se lua nicio măsură împotriva lui Prihodko[21]. Între timp, atât Deripaska, cât şi Prihodko respinseseră toate acuzaţiile care le fuseseră aduse[22].

Controversa s-a stins de la sine. Navalnîi nu-şi imaginase nicio clipă că campania sa va avea succes. El

ştia că economia Rusiei funcţionează la centrul său de comandă după regulile capitalismului de stat. Asta înseamnă că nicio mare corporaţie nu poate să prospere fără un sprijin politic activ. Companiile private şi cele deţinute sau controlate de stat coexistă şi ambele tipuri trebuie să menţină relaţii bune cu guvernul – iar dacă nu reuşesc acest lucru, cu Putin. Deripaska este un om de afaceri miliardar, care ştie cum să rămână în graţiile oficiale. În orice caz, rivalităţile dintre susţinătorii iniţiativei private precum Deripaska şi etatişti precum Secin dispar când vine vorba de ceea ce ei consideră a fi dreptul lor de a-şi însuşi venituri personale uriaşe din afacerile lor. Şi pentru că Putin preferă ca averile lor să rămână investite în Rusia, trebuie să facă în aşa fel încât să merite efortul lor. Astfel, când sunt disponibile contracte cu statul, ei se aşteaptă să aibă prioritate, iar aşteptările nu le sunt înşelate.

Locul lor la rând a fost întărit fără voie de sancţiunile economice aspre impuse Rusiei de Occident, care au adâncit dependenţa ţării de capitalul autohton. Din acest punct de vedere, Putin nu a fost doar cel care dă ordine şi numeşte în funcţii: economia s-a bazat pe dorinţa „oligarhilor” – cei vechi care se dovediseră obedienţi şi cei noi pe care-i promovase el – de a-l ajuta să-i redea Rusiei măreţia.

Este paradoxal faptul că, deşi Putin este stăpânul Rusiei şi poate să-şi trieze cireada ori de câte ori unul dintre taurii săi se repede la el, viitorul lui politic este strâns legat de prosperitatea ţării. Până acum, poporul rus şi-a acceptat soarta sub Putin cu un calm remarcabil, dar Putin şi miniştrii săi ştiu că nu pot să considere acest lucru ca fiind de la sine înţeles. Şi cu toate că el poate să-l umilească pe Deripaska, aşa cum a făcut în 2009, perspectivele sale depind foarte mult de sprijinul pe care-l poate obţine de la acesta şi de la alţi miliardari. Acesta este preţul aparentei sale autocraţii, pe care nu a refuzat niciodată să-l plătească. El are nevoie de oligarhi tot atât de mult cât au ei nevoie de el. Putin îşi cunoaşte foarte bine interesele.

10

Reforme neduse până la capăt: unii câştigă, cei mai mulţi plătesc

Putin a ştiut dintotdeauna că istoria va judeca lunga sa perioadă la conducere după măsura în care Rusia îşi modernizează economia. Deşi acesta este un ţel constant declarat, el nu trebuie totuşi să intre în conflict cu strategia sa geopolitică. Iniţial, când Rusia şi America cooperau, Putin a susţinut un amplu program de reforme

care se dovedise peste puterile lui Elţîn. Putin şi Kasianov, cel dintâi premier al său, au trecut la aplicarea unor măsuri întârziate referitoare la reforma fiscală, reforma judiciară, reforma agrară, reforma pensiilor, reforma bancară, reforma taxelor vamale, reforma locuinţelor, reforma monopolurilor naturale – iar sarcina lui Kasianov a fost să supravegheze trecerea lor prin Duma de Stat şi implementarea lor[1].

Amândoi ştiau că aceasta era o muncă herculeeană. Redobândirea controlului asupra resurselor naturale acaparate de Berezovski şi alţi întreprinzători privaţi era bine-venită, însă sarcina mai grea era crearea unei economii avansate. Vreme de decenii, majoritatea institutelor ştiinţifice şi aproape toate fabricile sovietice fuseseră necompetitive pe scena internaţională, iar Elţîn oficiase involuntar dezindustrializarea Rusiei. Cum Silicon Valley din America inventa şi distribuia în toată lumea produsele sale de tehnologia informaţiei, economia rusească a devenit un cumpărător avid. Rusia nu reuşea să devină un producător – şi cu atât mai puţin un exportator – fie şi de bunuri manufacturate sofisticate. Ţările capitaliste avansate, care includeau acum unele state din estul şi sud-estul Asiei considerate până recent „subdezvoltate”, erau cu mult înainte.

Kasianov a lăsat deschisă calea reformelor atâta vreme cât s-a bucurat de sprijinul şi aprobarea preşedintelui şi, împreună, au început să implementeze schimbări în fiecare sector. Deşi constituţia din 1993 garanta dreptul de proprietate privată asupra pământului, Elţîn se dovedise incapabil să obţină aprobarea Dumei de Stat pentru o legiferare deplină. Putin şi Kasianov au luat asupra lor această sarcină şi, în ciuda discuţiilor aprinse din Dumă, au obţinut aprobarea pentru Codul Funciar[2]. Kasianov a asigurat de asemenea trecerea prin parlament a unui nou Cod al Muncii: nu era perfect, dar înlocuia multe legi perimate ale erei comuniste[3]. Tot el a rezolvat reforma sistemului de pensii, o altă problemă litigioasă, aducându-i împreună pe liderii tuturor partidelor din ambele camere ale Adunării Federale pentru a cădea de acord asupra unei strategii naţionale care să reducă dependenţa populaţiei de stat[4].

În 2001, guvernul a introdus o cotă unică a impozitului pe venit de 13%, scăzând impozitul pe profit pentru companii de la 35 la 24% şi reducând taxele pentru micile afaceri – toate aceste măsuri pornind de la ideea că, în condiţiile unor sarcini fiscale mai reduse, cetăţenii şi companiile vor fi mai dispuşi să coopereze cu autorităţile[5]. O nouă lege fiscală consolidată a fost

introdusă în decembrie 2003 şi aplicată retroactiv împotriva companiilor lui Mihail Hodorkovski. Kasianov însuşi a considerat că această măsură era oarecum nedreaptă, poate chiar ilegală, însă scopul mai înalt era asigurarea unui cadru fiscal stabil, predictibil pentru oamenii de afaceri şi guvern, ceea ce justifica nesocotirea protestelor lui Hodorkovski[6]. Arestarea acestuia din urmă a fost o dovadă cât se poate de clară că răbdarea liderilor politici ajunsese la capăt. Încasările din impozite au crescut în condiţiile în care corporaţiile ruseşti, care până atunci avuseseră obiceiul de a-şi minimiza contribuţiile fiscale, au acceptat noul regim, giganţii petrochimici Sibneft şi Lukoil fiind printre primele. Veniturile care s-au acumulat la Ministerul de Finanţe i-au permis guvernului să-şi administreze bugetul cu mai multă siguranţă[7].

Reforma economică s-a adâncit, în condiţiile în care Putin şi Kasianov au văzut că bugetul Rusiei se baza într-o mare măsură pe exporturile de petrol şi gaze, un grad de dependenţă care, au susţinut consilierii, nu avea cum să asigure ţării statutul de mare putere. Schiţând propria sa perspectivă, Putin a folosit, în mod necaracteristic, un limbaj abstract:

> Desigur, cea mai importantă sarcină este să înscriem economia noastră pe o direcţie de dezvoltare inovatoare. Nu este simplu să faci asta chiar şi cu preţuri mari la energie – când în general este mai uşor să ajungi la rezultate pozitive. Este destul de greu să muţi fluxurile monetare principale către acel sector, deoarece asta necesită crearea celor mai favorabile condiţii pentru dezvoltarea sectoarelor de procesare ale producţiei[8].

El şi guvernanţii săi de la Kremlin asimilaseră un adevăr banal: orice ţară care aspiră la modernitate trebuie să facă mai mult decât să ofere la vânzare tot ce poate fi extras fizic de pe teritoriul său. Ei ştiu că Rusia trebuie să-şi dezvolte o bază puternică în tehnologia civilă avansată.

Putin a făcut din promovarea Rusiei o pasiune. El susţine acum că industria IT a Rusiei a devenit competitivă la nivel global în ce priveşte producţia de software şi că face progrese rapide şi în sectorul de hardware[9]. Este însă greu de crezut că a făcut mai mult decât să aprovizioneze Ministerul Apărării din Rusia. Putin era mult mai convingător când îşi exprima îngrijorarea:

> Cât despre faptul că am epuizat posibilităţile pentru creşterea extensivă asociată cu preţurile mari la energie – este de asemenea adevărat... Nu totul ţine de preţurile mari la petrol. Condiţiile externe favorabile sau nefavorabile depind încă de

> starea economiei partenerilor noştri. De exemplu, preţurile la petrol pot fi ridicate, însă cele ale metalelor se pot prăbuşi, pentru că există o cerere redusă de metale pe piaţa mondială. Iar acesta este un factor fundamental care declanşează o întreagă reacţie în lanţ. Cererea de cărbune se prăbuşeşte şi aşa mai departe. Se expediază un volum mai mic de bunuri, sectorul transporturilor începe să sufere – există un întreg lanţ care este implicat. Prin urmare, factorii economici externi rămân pe moment favorabili, dar deja nu se mai poate spune că ei sunt complet favorabili[10].

Aşa vorbea în 2013; doar un an şi ceva mai târziu, preţurile la petrol şi gaze s-au prăbuşit, iar bugetul Rusiei a intrat pe o spirală descendentă.

Reformatori economici au existat în toate guvernele lui Putin, dar au trebuit să-şi apere poziţia împotriva miniştrilor care vorbeau în numele grupurilor de lobby din armată şi securitate. Putin monitoriza conflictul. Când disputa părea să fie insolubilă, el intervenea pentru a oferi o rezolvare şi uneori era dispus să-i supere pe campionii intervenţiei statului[11]. Susţinătorii economiei de piaţă, cunoscuţi duşmanilor lor ca neoliberali, pledau pentru reducerea interferenţei politicului în economie, întărirea statului de drept şi îmbunătăţirea condiţiilor pentru afacerile start-up; intervenţioniştii atrăgeau atenţia asupra dezastrului pe care întreprinzătorii

atotputernici îl provocaseră pe vremea lui Elţîn. Mai mult, adepţii economiei de piaţă au reputaţia că nu pun niciodată mâna să muncească cu adevărat, în vreme ce intervenţioniştii sunt priviţi ca nişte practicanţi zeloşi ai stilului autoritar de administraţie. Ambele tabere susţin că în centrul preocupărilor lor se află interesele poporului rus. Lobbyiştii iniţiativei private pot să arate cu degetul lăcomia personală manifestată de susţinătorii proprietăţii şi controlului statului; oponenţii lor îl acuză pe marele om de afaceri Anatoli Ciubais, care vorbeşte adeseori în numele sectorului privat, de atitudine nemiloasă faţă de cetăţenii săraci ai Rusiei[12].

Victoria înclină din ce în ce mai mult de partea aripii etatiste, dar lupta continuă. Chiar şi după ce a fost obligat să-şi părăsească funcţia, în septembrie 2011, fostul ministru de Finanţe Kudrin a continuat să-şi promoveze strategia alternativă. În aprilie 2013, el a luat parte la emisiunea lui Putin „Linia directă”, atrăgând atenţia că o continuă creştere a nivelului salariilor va întârzia mult aşteptatul reviriment al economiei. În opinia sa, productivitatea muncii trebuia să crească mai repede decât veniturile şi salariile. Putin a respins acest argument, spunând că Kudrin a fost cel mai competent ministru de Finanţe, dar nu cel mai bun ministru pe probleme sociale.

„Ştiţi că”, a replicat Kudrin, „am lucrat multă vreme ca viceprim-ministru şi am fost responsabil de economie, însă sistemul de astăzi bazat pe jumătăţi de măsuri şi jumătăţi de reforme nu va funcţiona, iar Rusia nu se va elibera de dependenţa sa de petrol”[13]. L-a avertizat pe Putin că ignoră ceea ce amândoi ştiau: succesul economic viitor depindea de reducerea sectorului de stat şi încurajarea iniţiativei private. Fie şi numai faptul că Putin i-a permis lui Kudrin să discute cu el într-o asemenea manieră e un semn că ştie prea bine că, de unul singur, capitalismul de stat nu poate să împingă înainte economia.

Putin e în continuare dornic să decupleze poporul rus de la sistemul ajutoarelor sociale din transportul public, sănătate, locuinţe şi utilităţi; el este aproape american în zelul său de a încuraja independenţa individului. În regimul comunist exista un sistem de sprijin material universal, chiar dacă, în comparaţie cu economiile occidentale avansate, URSS avea un nivel de trai scăzut. La fel ca Elţîn, Putin a intervenit pentru înlocuirea subvenţiilor la utilităţi cu ajutoare băneşti, dar cu mare precauţie, pentru că acestea din urmă erau mai mici decât subvenţiile. Miniştrii au încercat să-i obişnuiască pe cetăţeni să-şi reducă aşteptările în privinţa asistenţei sociale, pentru ca poporul rus să devină mai puţin

dependent de ajutoare şi să se bazeze mai mult pe forţele proprii[14].

Câteva beneficii şi drepturi moştenite de la regimul sovietic şi menţinute sub Elţîn rămăseseră fie gratuite, fie cu rabaturi foarte mari, dar pe 1 ianuarie 2005 guvernul a făcut alte tăieri, care au lovit puternic anumite grupuri sociale: pensionarii, veteranii, persoanele cu handicap, părinţii singuri şi orfanii. Pentru a uşura tranziţia, guvernul a oferit compensaţii financiare. Problema a fost că noile plăţi au întârziat o lună şi nu au atins valoarea beneficiilor sociale care fuseseră abolite. Protestele de stradă ale pensionarilor au reprezentat cele mai puternice manifestări împotriva lui Putin de după alegerile prezidenţiale din 2000. Pasagerii în vârstă din autobuze şi tramvaie au ajuns să se ia la bătaie cu şoferii şi vatmanii care, în acord cu noile reguli, insistau ca aceştia să-şi cumpere bilet. Străzile au fost blocate de pensionari mânioşi; iar acţiunile lor s-au răspândit în optzeci din cele optzeci şi cinci de regiuni ale Rusiei. Putin a primit o lecţie despre limitele autorităţii sale. A ieşit din încurcătură dând vina pe guvern, pentru că nu a ştiut cum să implementeze măsura. Miniştrii au introdus modificări, iar poliţia a fost instruită să evite utilizarea excesivă a forţei atunci când dispersează mulţimile; era mai uşor să te confrunţi cu

mogulii din afaceri decât cu o gloată furioasă de pensionari săraci[15].

În septembrie 2005, dezastrul l-a obligat pe Putin să anunţe patru noi „programe naţionale” în domeniul locuinţelor, asistenţei sociale, agriculturii şi sănătăţii, care aveau să fie supervizate de Medvedev, prim-viceprim-ministru la acea vreme. Ideea era să asigure electoratul că autorităţile erau în continuare preocupate de interesele sale. Recunoscând că o liberalizare economică excesivă prezintă pericole pentru pensionarii de război, Putin a promis o tranziţie uşoară de la vechiul sistem de beneficii sociale. El a refuzat sfatul lui Kudrin:

> Ne contrazicem pe această temă de multă vreme şi i-am spus: „Aleksei, nu vei fi în stare să faci asta cum trebuie şi nu va merge”. A zis: ‚Nu, vom reuşi”. Ştim foarte bine ce a ieşit. A trebuit să alocăm bani pentru a rezolva problemele şi să suportăm pagube socio-politice imense. Ca să fiu sincer, mă gândisem că ăsta o să fie rezultatul. Dar, realmente, dacă nu am fi făcut nimic, transportul public s-ar fi oprit cu siguranţă în câteva regiuni, deoarece numărul celor care foloseau bilete subvenţionate în unele regiuni era mai mare decât al celor care plăteau preţul întreg... Dar de ce spun asta? Deoarece măsurile dure din sfera economică ce nu ţin cont de consecinţele sociale nu sunt întotdeauna justificate, mai ales în ţara noastră, unde veniturile cetăţenilor noştri sunt încă foarte modeste[16].

Preşedintele vorbea acum ca un Părinte al Naţiunii.

Dar Putin nu uitase sfatul pe care Kudrin i-l dăduse. Când a încercat să-l aducă înapoi în guvern, Kudrin a spus că nu acceptă decât dacă Putin îşi schimbă strategia economică. „Este un fluture”, a spus în glumă Putin. „Nu vrea să muncească. Imediat ce simte că lucrurile se complică, îşi ia zborul.”

Kudrin a ripostat:

> La ora asta, noi nu avem un program pentru a elibera economia de dependenţa sa de petrol, un program în care să punem fiecare lucru la locul cuvenit şi în măsura potrivită: bani, reforme instituţionale şi structurale şi rolul regiunilor. Asta este problema, Vladimir Vladimirovici. Nu sunt pregătit să supervizez alte procese inerţiale şi o administraţie manuală. Vreau să fac o muncă reală[17].

Deşi nu mai ocupa funcţia de ministru, era încă prieten cu preşedintele şi membru al elitei, aşa că s-a simţit liber să spună ce gândea.

Realizaseră multe lucruri împreună, atât în perioada mandatului de premier al lui Kasianov, cât şi după aceea. Kudrin şi Kasianov îl convinseseră pe Putin să se gândească în perspectivă la politicile ruseşti. Ministrul Dezvoltării Economice şi Comerţului, germanul Gref, a conceput un plan strategic până în anul 2010 şi ulterior.

Toţi au fost de acord să pună pe primul loc plata împrumuturilor externe enorme contractate de URSS şi apoi de Federaţia Rusă în ultimele două decenii ale secolului XX, pentru a elibera generaţiile viitoare de povara financiară pe care Gorbaciov şi Elţîn o lăsaseră în urmă. Sumele datorate aveau să fie achitate rapid şi, în cele din urmă, creşterea veniturilor din exporturile de gaze şi petrol au făcut acest lucru posibil. Cel mai important lucru era crearea condiţiilor pentru o regenerare accelerată a economiei, care avea să pună capăt dependenţei Rusiei de puterile străine şi grupurile bancare. Nu aveau să mai fie nevoiţi, au decis Putin şi miniştrii săi, să meargă cu căciula în mână la Fondul Monetar Internaţional[18].

În acelaşi timp, au vrut să crească gradul de integrare a Rusiei în economia mondială. Pe parcursul primului mandat prezidenţial al lui Putin au continuat discuţiile pentru intrarea în Organizaţia Mondială a Comerţului, lucru care, în opinia lui Kasianov şi a lui Kudrin, avea să ducă la eliminarea barierelor tarifare pentru exportatorii ruşi. Progresele au fost încetinite de dorinţa Rusiei de a-şi proteja producătorii de un val uriaş al importurilor. În 2006, s-au ivit la orizont termeni satisfăcători, dar unele detalii importante s-au dovedit a fi imposibil de convenit. În 2008 însă, când a avut loc o criză financiară globală,

politicienii ruşi şi-au exprimat uşurarea că Rusia nu era atât de integrată în comerţul mondial. „Am depus toate eforturile pentru a intra în Organizaţia Mondială a Comerţului”, i-a spus Putin preşedintelui Comisiei Europene José Manuel Barroso un an mai târziu, „dar, din fericire, aţi refuzat să ne primiţi”[19]. Cu toate acestea, susţinătorii liberalismului economic din elita de la Kremlin nu au renunţat. În 2012, Rusia a intrat în Organizaţia Mondială a Comerţului ca al 156-lea membru al său[20].

Pasul a fost făcut în ciuda puternicei opoziţii pe care a întâmpinat-o din partea sectorului agricol al Rusiei. Acest domeniu se afla la rândul său într-un proces de transformare, în condiţiile în care politica guvernului favoriza acum exploatările agricole la scară mare. Statul asigura credite şi scutiri de impozite, astfel că producţia de cereale a crescut enorm în contextul unei implicări a sectorului financiar şi a celui comercial. Pentru cei mai mari producători de cereale, Organizaţia Mondială a Comerţului oferea perspectiva unor taxe vamale scăzute în străinătate şi a unor profituri mai mari. Dependenţa Rusiei de grâul străin s-a inversat şi ţara a ajuns unul dintre cei mai mari exportatori ai lumii[21]. Chiar şi investiţiile străine directe au început să pătrundă în mediul rural. Legumicultorii şi producătorii de lactate

erau însă îngroziţi de perspectiva importurilor străine. Reprezentanţii lor au fost ignoraţi.

La fel şi cei ai industriei manufacturiere ruseşti. Putin îşi stabilise ca obiectiv integrarea în economia mondială şi scăpase de aceia – inclusiv de Serghei Glaziev, care a devenit consilierul său economic oficial în 2012 – care considerau că e nevoie de politici protecţioniste până ce Rusia se va putea confrunta cu competiţia internaţională[22].

La începutul anilor 2000, Kasianov şi Kudrin au reuşit să le ţină piept celor care cereau creşterea bugetului militar, insistând în schimb pe ideea – moştenirea lăsată de Kudrin în calitate de ministru de Finanţe – de a pune o parte substanţială din veniturile din petrol şi gaze într-un Fond de Stabilizare. Era vorba de a urma modelul altor ţări producătoare de petrol, precum Arabia Saudită şi Norvegia, ce creaseră fonduri suverane pe care le investeau în titluri străine. Preţurile mari la petrol şi gaze, gândea Kudrin, nu pot să fie un fenomen permanent, aşa că l-a convins pe Putin să facă economii în acei ani prosperi pentru a fi pregătit pentru inevitabila criză. După plata datoriilor externe ale Rusiei, el voia să se pregătească pentru viitor. Ministerul de Finanţe s-a pronunţat pentru obligaţiuni ale Trezoreriei Statelor Unite, care asigurau venituri garantate, în comparaţie cu

riscul implicat de cumpărarea de acţiuni la corporaţiile americane[23]. Şi, dacă vânzările de hidrocarburi aveau să scadă vreodată, acest fond suveran rusesc avea să se dovedească a fi un activ valoros. Acesta era atât un proiect pentru reînvierea mândriei naţionale, cât şi o asigurare împotriva nestatorniciei pieţelor internaţionale.

Politica a supravieţuit mandatului lui Kasianov şi a rămas intactă până în perioada 2007-2008, când recesiunea economică globală a lovit Rusia. O situaţie nefericită care începuse cu scheme prost concepute pentru achiziţionarea de locuinţe în Statele Unite a avut consecinţe nefaste pentru sistemul financiar global. Guvernul rus nu a putut să facă nimic pentru a evita infecţia care se răspândea în întreaga lume. Companii, directori şi angajaţi au fost ruinaţi. Putin şi Medvedev au domolit criza, băgând mâna în fondul suveran. În opinia lor, aceasta era una dintre urgenţele pentru care fusese conceput. Pas cu pas, ei au micşorat moştenirea atât de dragă a lui Kudrin. În februarie 2008, Kudrin a împărţit-o între un Fond de Rezervă şi un Fond Naţional pentru Bunăstare[24]. În vreme ce Fondul de Rezervă de 125 de miliarde de dolari fusese investit în titluri străine cu risc redus, cele 32 de miliarde de dolari din Fondul Naţional pentru Bunăstare au fost destinate sprijinirii sistemului de ajutoare sociale.

În august 2008, costurile invadării Georgiei au crescut presiunea pe buget. Primakov, care, ca preşedinte al Camerei de Comerţ şi Industrie, sprijinea de regulă grupurile de lobby din armată, industrie şi construcţii, a atras atenţia asupra necesităţii de a da prioritate atât statului de drept, cât şi protecţiei micilor afaceri de tip start-up. A scris de asemenea memorandumuri în care arăta că firmele străine erau infinit mai dinamice decât cele ruseşti şi că privilegiile deţinute de marile corporaţii ale ţării nu contribuiseră la crearea unui mediu bun pentru inovaţie industrială. Compania norvegiană Statoil Hydro, de exemplu, era de opt ori mai productivă decât Lukoil şi de douăsprezece ori mai productivă decât Gazprom[25]. Dar, confruntaţi cu o criză economică iminentă, liderii de la Kremlin nu au ţinut cont de intervenţia lui Primakov. Începând din 2013, autorităţile au golit Fondul de Rezervă şi Fondul Naţional pentru Bunăstare pentru a finanţa proiecte de îmbunătăţire a transportului, comunicaţiilor şi altor părţi din infrastructura ţării[26]. Kudrin protestase în van împotriva creşterii cheltuielilor militare. Plecarea sa forţată din guvern în septembrie 2011 a avut loc pe fundalul exasperării sale.

Câteva personaje publice importante se opuseseră în permanenţă cursului strategic pus la cale începând din

2000 de Kudrin şi de Ministerul de Finanţe. Ele puneau sub semnul întrebării necesitatea menţinerii celor două fonduri şi criticau administrarea lor. Lui Serghei Narîşkin, care a ocupat o serie de înalte funcţii politice înainte de a fi numit directorul Serviciului de Informaţii Externe în 2016, nu-i plăcuse niciodată strategia favorită a lui Kudrin[27]. Andrei Belousov, unul dintre consilierii economici ai lui Putin, nu suporta ideea ca banii ruseşti să fie folosiţi pentru susţinerea economiei americane[28]. El a susţinut că doar 5% din Fondul de Rezervă trebuie păstrat, iar restul de active să fie disponibile pentru contractele guvernamentale[29] – fapt care, după cum bine ştia Belousov, golea de sens ideea deţinerii unui asemenea fond. Serghei Glaziev pleda de ani de zile pentru alocarea mai multor venituri proiectelor de infrastructură. El şi un grup din ce în ce mai mare de consultanţi şi-au făcut tot mai auzită cererea de a elimina vestigiile politicilor de laissez-faire care reprezentau moştenirea lui Kudrin[30].

În condiţiile în care propriii săi consilieri economici aveau păreri împărţite, Putin a simţit nevoia să se asigure că politica sa era întemeiată pe o analiză solidă, astfel că a convocat o largă întâlnire consultativă pe 6 noiembrie 2013. După discuţii aprinse, s-a decis ca strategia să fie drastic schimbată. Noul plan era să fie

folosite din plin cele două fonduri, fără a le goli însă complet – visul lui Kudrin mai avea încă viaţă în el. Banii trebuiau utilizaţi, a hotărât adunarea, pentru dezvoltarea Siberiei şi a regiunilor extrem răsăritene şi pentru reconstruirea principalei căi ferate dintre Moscova şi Nijni Novgorod. Mari companii private ruseşti urmau să primească subvenţii pentru participare, iar statul avea să asigure o capitalizare adecvată a sistemului bancar rusesc[31].

Conducerea de la Kremlin nu s-a limitat la problemele interne ale Rusiei. În decembrie 2013, Putin a acceptat să-l ajute pe preşedintele Ucrainei Viktor Ianukovici, cumpărând eurobonduri ucrainene în valoare de 15 miliarde de dolari pentru a diminua povara rambursării împrumuturilor cu care se confrunta Kievul şi a pune capăt eforturilor făcute de Ucraina pentru a fi admisă în Uniunea Europeană[32]. Nu era prima dată când ambiţia de a spori influenţa şi prestigiul internaţional triumfa asupra interesului economic naţional. La începutul secolului XXI, Rusia iertase Irakul de uriaşele sale datorii, un semn al dorinţei reînnoite a Rusiei de a-şi spori influenţa şi prestigiul dincolo de graniţele sale. Subvenţia acordată lui Ianukovici continua aceeaşi politică.

În tot acest timp, guvernul căuta investiţii străine directe. Miniştrii ştiau foarte bine că pentru accelerarea

progresului economic ţara trebuia să atragă mult mai multe companii din afară. Rezultatele au fost firave. Banca Europeană pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare ţinea o evidenţă a investiţiilor străine în fostele ţări comuniste. Europa Centrală şi statele baltice se comportau cel mai bine, înregistrând 4.492 de dolari per capita în cele două decenii până în 2008. Ucraina înregistra doar 899 de dolari, iar Rusia chiar mai puţin, 304 dolari[33].

Această situaţie i-a determinat pe susţinătorii economiei liberale să-şi intensifice apelurile pentru asigurarea unui cadru legal mai stabil. Întrucât susţinerea oficială a capitalismului de stat se consolida, Kudrin şi simpatizanţii săi au atras atenţia asupra faptului că Rusia se îndrepta spre o fundătură: în loc să se deschidă către economia mondială, ridica bariere politice. Dacă guvernul rus voia să atragă capital străin, trebuia să implementeze statul de drept. Companiile globale nu doreau să-şi asume riscurile implicate de deschiderea unor filiale în Rusia câtă vreme existau probleme legate de siguranţa persoanei, proasta administrare a justiţiei şi amestecul politicului în viaţa economică. Atât politica economică, cât şi cea externă trebuiau revizuite.

Dar până la sfârşitul primului său mandat prezidenţial Putin abandonase zelul său de reformare a statului şi societăţii ruseşti. Noua legislaţie tindea să reglementeze doar vieţile straturilor mai sărace ale societăţii, în vreme ce bogaţii îşi făceau propria lege. Indivizilor pe care Putin îi numise la conducerea marilor corporaţii li s-a permis să fie la fel de aroganţi şi de lacomi ca Berezovski şi contemporanii săi. Cu toate că îi disciplinase pe „oligarhii" recalcitranţi, Putin neglija drepturile şi nevoile cetăţenilor de rând.

FRACTURA

11
Punctul de cotitură: reacţia faţă de revoluţia de la Kiev

Un cutremur a avut loc în politica internaţională pe 27 februarie 2014, când trupe de mascaţi ruşi au ocupat clădirea parlamentului din Sevastopol, oraş aflat în peninsula Crimeea din Ucraina. Alte locuri strategice au

fost cucerite fără să opună prea multă rezistenţă. A fost proclamat un nou guvern al Crimeei. Miniştrii săi au organizat un referendum pentru independenţă şi s-au folosit de rezultatul favorabil pentru a declara dorinţa de integrare în Rusia. Pe 18 martie 2014, Adunarea Federală a votat la Moscova pentru acceptarea Crimeei ca teritoriu al Federaţiei Ruse.

Pentru Vladimir Putin era axiomatic că ruşii şi ucrainenii împărtăşesc aceeaşi identitate naţională[1]. Este o mentalitate veche de secole. E adevărat că uneori Putin s-a exprimat mai nuanţat: „Dar noi iubim Ucraina şi mă gândesc la ucraineni ca la fraţii noştri, chiar dacă nu sunt exact acelaşi popor cu ruşii şi parte a poporului rus”[2]. Cu toate că, de regulă, el nu face o distincţie clară între un rus şi un ucrainean.

Elita de la Kremlin ar fi acceptat o Ucrainăindependentă doar atâta vreme cât niciun alt stat nu i-ar fi controlat viitorul, iar Ucraina privea Rusia ca pe cel mai important partener al ei. La Moscova suna însă alarma ori de câte ori politicienii ucraineni vorbeau despre demersurile pentru aderarea la Uniunea Europeană sau NATO. Putin şi anturajul său erau deosebit de sensibili la asemenea sentimente: politicienii ruşi voiau să menţină Ucraina ca pe o zonă a intereselor lor economice speciale, iar marii oameni de afaceri ruşi erau de aceeaşi

părere. Comandanţii ruşi considerau că baza navală Sevastopol din Crimeea era crucială pentru securitatea Rusiei, Sevastopolul fiind venerat în analele militare ruseşti pentru asediile din timpul Războiului Crimeei din 1853-1856 şi al celui de-al Doilea Război Mondial. Mulţi ruşi obişnuiţi credeau că Rusia şi Ucraina trebuiau să rămână împreună[3].

Putin nu poate nega că milioane de ucraineni vorbesc mai degrabă ucraineana decât rusa. El arată în schimb spre alte milioane de ucraineni care sunt vorbitori de rusă şi dintre care unii nu vorbesc deloc ucraineana. Cetăţeni bilingvi se găsesc în orice loc din Ucraina, mic sau mare, iar suprapunerea lingvistică dintre rusă şi ucraineană este foarte mare: un rus monolingv şi un ucrainean monolingv pot să citească fiecare în limba celuilalt, chiar dacă imperfect.

Există profunde legături culturale. Biserica Ortodoxă Rusă îşi are originile în Kievul secolului al IX-lea, când entităţile „Rusia” şi „Ucraina” încă nu existau. Teritoriul care constituie acum Ucraina a ajuns sub suzeranitatea Rusiei în 1654, când ucrainenii au înlăturat jugul polonez şi au cerut protecţia Rusiei. Rusia, Prusia şi Austria au împărţit Polonia între ele în divizările care au avut loc în 1771-1795. Rezultatul a fost că şi mai mulţi ucraineni au ajuns supuşi ai ţarilor. Era un imperiu care se extinsese

recent spre sud, împingându-i înapoi pe otomani, şi anexase Crimeea şi regiunile din jur. Autorităţile din capitala Rusiei, Sankt-Petersburg, au împărţit teritoriile cucerite în provincii şi i-au încurajat pe nobilii locali să vorbească rusa. Nu existau decât puţine şcoli ucrainene. Limba ucraineană era vorbită în principal de ţărani. Când Gogol şi alţi scriitori din Ucraina şi-au făcut apariţia pe scena literară, au ales ca limbă rusa. În consecinţă, mulţi ruşi, printre care şi Putin, nu au acceptat niciodată că ucrainenii sunt un popor separat, cu propria naţionalitate.

Chiar şi aşa, criticii lui Putin tind să supraestimeze omogenitatea naţională a Ucrainei şi longevitatea frontierelor sale. Înainte de Primul Război Mondial, teritoriile ucrainene apăreau pe hărţile ţariste ca provincii ale Imperiului Rus, fără vreo referire la etnicitate, iar regiunea în care ucraineana era principala limbă era numită oficial Malorusia („Mica Rusie”) – autorităţile de la Sankt-Petersburg voiau să nu existe nicio îndoială în privinţa dominaţiei ruse. Acest lucru s-a schimbat după Revoluţia din Februarie 1917, când guvernul provizoriu rus a observat o intensificare a afirmării naţionale ucrainene. Însă nu ruşii, ci germanii au fost primii care au desemnat şi au demarcat un stat numit Ucraina, în timpul negocierilor pentru pace de la

Brest-Litovsk cu comuniştii lui Lenin, care acaparaseră puterea în Rusia în urma Revoluţiei din Octombrie 1917, pentru a descoperi mai apoi că Germania putea şi avea să-i înfrângă dacă nu cedau suveranitatea asupra Ucrainei şi a altor teritorii de la graniţa de vest a fostului Imperiu Rus.

Timp de câteva luni, Ucraina a fost un stat-marionetă, oficial independent, dar sub ocupaţie militară germană. Cu Germania învinsă în Primul Război Mondial şi cu victoria comuniştilor în războiul civil care a urmat, Lenin şi Stalin trebuiau să decidă ce era de făcut cu teritoriile locuite de ucraineni. Ignorând numeroasele obiecţii ale veteranilor comunişti, ei au hotărât să menţină o republică sovietică ucraineană, dar sub controlul Moscovei. Nu aveau totuşi încredere că ucrainenii se vor putea autoguverna dacă noua Ucrainăă nu avea un sector industrial puternic, astfel că au luat Harkovul şi Bazinul Donului din republica sovietică rusă şi le-au transferat autorităţilor ucrainene. Urmarea a fost că milioane de ruşi s-au pomenit rezidenţi ai Ucrainei sovietice. În acelaşi timp, administraţia comunistă a încurajat predarea limbii ucrainene în şcoli. Vorbitorii de ucraineană au fost promovaţi în funcţii publice. În ciuda faptului că Ucraina era o republică sovietică cu etnicitate mixtă, în anii ’20 a început să se impună sentimentul

încrederii naţionale. În 1929, când Stalin a impus cu brutalitate colectivizarea fermelor, această încredere s-a transformat în ură şi revoltă. A urmat, în 1932-1933, foametea răspândită. În plus, Stalin a restricţionat folosirea limbii ucrainene în şcoli şi în presă. Măreaţa Rusie era aclamată ca sora mai mare a Ucrainei. Toate acestea nu au făcut decât să adâncească sentimentele de ură ale ucrainenilor faţă de Moscova.

Apoi a avut loc invazia germanilor din 1941 şi din nou ucrainenii au suferit îngrozitor. Naţionalitatea ucraineană s-a consolidat în condiţii vitrege. Putin nu spune nimic despre toate acestea, iar când vorbeşte despre suferinţele provocate de Stalin subliniază că „prima şi cea mai mare victimă" a represiunii nu a fost poporul ucrainean, ci poporul rus[4].

În 1945, când a încetat războiul, graniţele au fost retrasate. Părţi din Polonia antebelică au fost transferate Ucrainei sovietice, în vreme ce Polonia postbelică a primit teritorii germane de la est de Oder şi Neisse, un fapt pe care Putin l-a menţionat pentru a sublinia că Ucraina de azi este o creaţie artificială[5]. Nikita Hruşciov, succesorul lui Stalin după moartea acestuia în 1953, pe care Stalin îl numise mai demult în fruntea Partidului Comunist din Ucraina, ştia foarte bine cât de afectaţi

erau ucrainenii de tratamentul dur la care îi supusese Moscova.

Ce a făcut Hruşciov pentru ucraineni a fost să transfere Crimeea din republica rusă în cea ucraineană. Avea sens şi din punct de vedere economic: în peninsulă ajungeau apa şi transportul din Ucraina, în vreme ce Rusia era separată de Crimeea de apele strâmtorii Kerci – un lucru pe care Rusia l-a trecut cu vederea când a afirmat că decizia lui Hruşciov a fost un capriciu. Putin, la rândul său, are motive să ignore faptul că aceasta s-a petrecut în 1954: Hruşciov nu devenise încă preşedinte şi avea nevoie de aprobarea conducerii sovietice.

Pe vremea lui Hruşciov, această chestiune nu părea atât de importantă, de vreme ce Rusia şi Ucraina făceau parte din acelaşi stat comunist multinaţional. În orice caz, sensibilităţile ucrainene nu au fost domolite. Restricţiile cu privire la autoexprimarea naţională au durat până la sfârşitul anilor ’80, iar conducerea politică de la Kiev era numită şi controlată de Kremlin. În timpul lui Gorbaciov situaţia ucrainenilor nu s-a schimbat, dar ei au rămas paşnici, fiind conduşi în continuare de o elită comunistă care, în cea mai mare parte, fusese numită pe vremea lui Brejnev. Era o situaţie care-i convenea lui Gorbaciov: el nu voia să aibă probleme din partea Ucrainei câtă vreme era ocupat cu reformele la Moscova.

Tensiunile dintre Rusia şi Ucraina au crescut pe măsură ce aceste două ţări au făcut paşi spre independenţă. După lovitura de stat eşuată împotriva lui Gorbaciov din august 1991, unii politicieni din anturajul lui Elţîn au mers la Kiev pentru a vedea care era situaţia acolo. Ei l-au avertizat pe preşedintele Kravciuc să fie prudent: în cazul în care Ucraina se retrăgea unilateral din URSS, au spus ei, conducătorii ucraineni ar fi dat dovadă de lipsă de înţelepciune crezând că graniţa ruso-ucraineană existentă va rămâne neschimbată. Unii ruşi influenţi voiau ca Rusia să preia teritoriile ucrainene vecine unde vorbitorii de rusă erau majoritari şi unde erau în joc interesele de securitate ale Rusiei. Liderii ruşi şi cei ucraineni au evitat orice confruntare în următorii ani, iar Elţîn a negociat uşor cu Kravciuc şi cu succesorul acestuia, Leonid Kucima, în ciuda unor dispute cu privire la baza navală a Rusiei de la Sevastopol[6]. În orice caz, în acel moment Rusia şi Ucraina depindeau amândouă de sprijinul financiar al Occidentului. În 1994 s-a ajuns la un acord cunoscut ca Memorandumul de la Budapesta, semnat de Rusia, Ucraina, SUA şi Marea Britanie, prin care primele două se angajau să-şi respecte reciproc suveranitatea şi graniţele.

Pe această bază, Ucraina a renunţat la toate forţele ei nucleare, ceea ce nu a făcut decât să sporească

autoritatea Moscovei asupra conducătorilor de la Kiev, deoarece Ucraina a rămas dependentă de Rusia în privinţa aprovizionării cu combustibili. În vreme ce refacerea economiei ruseşti după criză a fost dificilă până la începutul noului mileniu, bugetul ucrainean a rămas într-o stare dezastruoasă, iar miniştrii ruşi erau încântaţi să spună în dreapta şi în stânga cum îi păsuiesc ei pe ucraineni când nu-şi plătesc facturile de gaz la timp sau chiar deloc.

Alegerea lui Viktor Iuşcenko în funcţia de preşedinte al Ucrainei în 2014 a reprezentat un punct de cotitură în relaţiile ruso-ucrainene, în special când acesta a început să vorbească despre stabilirea unei legături strânse cu Uniunea Europeană, poate chiar în perspectiva admiterii Ucrainei ca membru deplin. Au existat, de asemenea, discuţii şi despre începerea demersurilor pentru intrarea în NATO. Aceste lucruri i-au îngrozit pe miniştrii ruşi, care preferau ca Ucraina să se alăture unei proiectate Uniuni Economice Eurasiatice. Putin voia de multă vreme să creeze un bloc economic regional pe care să-l controleze Rusia şi privea Ucraina ca pe cel mai valoros potenţial membru. Mizele erau foarte mari, iar de la începutul mileniului Kremlinul şi-a exprimat de multe ori nervozitatea în legătură cu Crimeea. Încurajaţi de Moscova, vorbitorii de rusă din Crimeea au făcut presiuni

serioase pentru a li se acorda drepturi. Activiştii din Sevastopol au cerut recunoaşterea rusei ca limbă oficială şi au denunţat naţionalismul ucrainean şi omagiul adus de Kiev lui Stepan Bandera, care, în cel de-al Doilea Război Mondial, se luptase pentru independenţa Ucrainei, colaborând cu al Treilea Reich. Ei erau mândri de baza navală rusească din oraş şi lăudau Crimeea ca fiind leagănul ortodoxiei ruseşti[7]. Ziarul *Leghendarnîi Sevastopol* a declarat că Sevastopolul nu va fi niciodată separat de Federaţia Rusă – o idee ciudată, de vreme ce oraşul era separat de Rusia printr-o graniţă acceptată la nivel internaţional[8].

La Conferinţa pentru Securitate de la München din 10 februarie 2007, Putin s-a plâns că „garanţiile" oferite în 1990 împotriva expansiunii către est a NATO nu au fost respectate. Exprimându-şi nemulţumirea faţă de prezenţa trupelor NATO la graniţele ruseşti, el a afirmat că ruşii se vor abţine să riposteze: prea multă forţă fusese folosită în ultima vreme. A cerut ca disputele internaţionale să fie înaintate Naţiunilor Unite[9].

Putin a fost şi mai furios în anul următor, când preşedintele Bush, exasperat de refuzul repetat al Serbiei de a-i lăsa în pace pe albanezii din Kosovo, a cedat în faţa cererii de independenţă totală a guvernului kosovar. Ignorând obiecţiile inevitabile ale Rusiei, pe 18

februarie 2008 Statele Unite au mers mai departe şi au recunoscut independenţa[10]. Nu s-ar fi putut întâmpla într-un moment mai sensibil pentru relaţiile ruso-americane. La începutul anului, Ministerul Afacerilor Externe rus aflase că administraţia Bush intenţiona să admită Georgia şi Ucraina în NATO, dacă nu imediat, atunci cel puţin printr-un acord asupra unui Plan de Acţiune pentru Aderare (Membership Action Plan – MAP). Secretarul de Stat Condoleezza Rice se îndoia că acesta era un pas prudent, iar când i-a adus la cunoştinţă planul preşedintelui Iuşcenko, în februarie, la Forumul Economic de la Davos, acesta aproape că a izbucnit în lacrimi: „Va fi un dezastru, o tragedie dacă nu obţinem MAP-ul”[11]. Ambasadorul Statelor Unite la Varşovia, William J. Burns, a transmis că ministrul Afacerilor Externe rus, Serghei Lavrov, a subliniat cât se putea de ferm că acesta ar fi un pas expansionist prea mare: Occidentul trebuia să înţeleagă natura „emoţională şi nevralgică” a problemei Ucrainei pentru partea rusă. În orice caz, adăugase Lavrov, cetăţenii vorbitori de rusă ai Ucrainei aveau să respingă cel mai probabil o asemenea propunere şi ar fi putut izbucni un război civil[12]. Au urmat discuţii la Consiliul de Securitate Naţională de la Washington. Bush a continuat să facă presiuni pentru un răspuns pozitiv la propunerile oficiale ale Georgiei şi Ucrainei: „Dacă

aceste două ţări vor MAP, nu pot să refuz”. Problema era că celelalte state NATO au rămas în general în afara acestor discuţii până cu puţin înainte ca liderii lor să sosească la Bucureşti, la începutul lui aprilie 2008, pentru summitul NATO, şi nici măcar Bush nu luase o decizie finală înainte să plece din Statele Unite[13].

Cancelarul german Angela Merkel nu avusese niciodată încredere în preşedintele georgian Miheil Saakaşvili şi era dezamăgită de Viktor Iuşcenko. Saakaşvili, elocvent, dar impetuos, a speriat-o cu dorinţa sa de a-i provoca pe ruşi, în vreme ce Iuşcenko, care câştigase alegerile din 2004 cu o platformă axată pe democraţie şi intrarea în Uniunea Europeană, nu-şi respectase promisiunile. Mai mult, Merkel şi ministrul său de Externe, Frank-Walter Steinmeier, doreau ca această discuţie să fie lăsată deoparte în interiorul NATO. Polonezii au avut o atitudine diferită, întrebând de ce Berlinul îşi făcea griji în privinţa Moscovei, în loc să manifeste simpatie faţă de victimele din trecut şi de potenţialele victime ale acesteia. Merkel a discutat cu lideri est-europeni vorbitori de rusă, în mod ironic singura limbă comună. Rezultatul a fost un compromis care nu oferea MAP, dar era un pas către acesta. S-a propus ca, în loc să se ia o decizie la Bucureşti, să se organizeze o întâlnire a miniştrilor de Externe mai târziu

în acel an, în speranţa că asta va mai domoli furia ruşilor[14]. Poate că a rezolvat unele probleme din interiorul NATO, dar nu i-a potolit pe ruşi. Nimeni nu era mai conştient de acest lucru decât Merkel, care-l asigurase pe Putin că Germania nu va susţine propunerea Americii[15].

Putin voia să împiedice politica NATO. El a semnalat această intenţie ajungând cu patruzeci de minute mai târziu la summit pentru a-şi susţine discursul. În sală era o atmosferă de aşteptare nervoasă. După cum s-a exprimat ministrul de Externe polonez, Radek Sikorski, în condiţii normale, distinsa adunare ar fi plecat furioasă după zece sau cincisprezece minute de aşteptare. Toţi au rămas deoarece voiau să afle care era poziţia oficială a Rusiei într-una din cele mai delicate probleme de pe agenda lor[16].

Putin a ţinut un discurs ameninţător. A condamnat întreaga discuţie despre intrarea Georgiei în NATO, subliniind că Rusia rezistase tentaţiei de a recunoaşte independenţa Abhaziei şi Osetiei de Sud ca reacţie la recenta recunoaştere a independenţei republicii Kosovo. Următoarele sale cuvinte i-au făcut pe ascultători să se cutremure. Orice încercare de a aduce Ucraina în NATO, a avertizat el, va aduce această ţară „în pragul dispariţiei”[17]. Cei prezenţi erau profund şocaţi. Discursul

a fost atât de incendiar, încât Moscova nu l-a publicat nici în ziua de azi. Sikorski i-a cerut însă ministrului adjunct de Externe rus o copie, pe care, mai târziu, le-a dat-o ucrainenilor, deoarece voia ca aceştia să ştie ce pericol îi pândeşte şi să-i încurajeze să-şi consolideze pregătirea militară[18].

Ameninţarea implicită a lui Putin că va invada şi va distruge Ucraina – de fapt, întreaga sa prestaţie combativă – a provocat multă nelinişte în rândurile liderilor NATO. În America de Nord şi în Europa, presa descria cu însufleţire impactul discursului său. Dar în următoarele zile povestea a intrat într-un con de umbră. Parcă politicienii occidentali voiau să uite evenimentul neplăcut şi să se ocupe de alte probleme. Putin nu era politicianul lor favorit şi s-a răspândit ideea că succesorul său, Medvedev, era o persoană cu care te puteai înţelege mai uşor şi care, se spera, avea să adopte o atitudine diferită în cadrul relaţiilor internaţionale. Când Bush şi secretarul de stat Rice au încetat să mai vorbească despre încurajarea Georgiei şi Ucrainei în vederea intrării în NATO, Merkel a tras concluzia că discuţia fusese abandonată. Numai preşedintele polonez Lech Kaczyński voia să meargă mai departe, dar nu a reuşit să convingă pe nimeni, cu excepţia lui Saakaşvili, care oricum era deja convins[19].

Tensiunile ruso-americane s-au relaxat şi mai mult când discuţiile au părut să indice că, indiferent ce credea despre expansiunea NATO, Putin nu se opunea cu tot dinadinsul intrării Ucrainei în Uniunea Europeană. Potrivit preşedintelui Comisiei Europene, José Manuel Barroso, conducerea rusă făcea distincţie între alianţa militară şi realinierea politică şi economică: „Ei s-au opus intrării Ucrainei în NATO. Dar Putin mi-a spus de câteva ori – aşadar, nu este o informaţie la a doua mână – că, în principiu, nu ar avea nicio obiecţie cu privire la aderarea Ucrainei la UE”[20]. Ce nu a înţeles probabil Barroso – sau nu a întrebat – au fost termenii pe care Putin îi considera acceptabili pentru Ucraina ca să devină membră UE; în orice caz, liderul rus se concentra pe împiedicarea expansiunii NATO către est. Era o perioadă în care Rusia purta negocieri la diferite niveluri pentru integrarea în blocuri comerciale mai mari, inclusiv în Organizaţia Mondială a Comerţului. Ruşii au analizat chiar posibilitatea de a deveni un fel de membri asociaţi ai Uniunii Europene[21].

Însă considerentele geopolitice nu s-au schimbat în momentul în care Putin şi-a încheiat mandatul, lucru trecut cu vederea de Miheil Saakaşvili în august 2008, când şi-a mutat trupele în Osetia de Sud, care făcea parte din Georgia, dar beneficia de garanţii de securitate

din partea Rusiei. Secretarul de stat american Rice îl auzise pe Putin declarând emfatic: „Dacă Saakaşvili vrea război, o să-l aibă. Şi orice sprijin pe care i-l veţi da va duce totodată la distrugerea relaţiilor noastre”[22]. Ea s-a străduit să-l convingă pe Saakaşvili să nu facă nimic care să-i provoace pe ruşi. „Nu puteţi folosi forţa”, l-a avertizat direct în iulie. Putin desfăşurase trupe în enclava osetă cu luni în urmă. Eliberase paşapoarte ruseşti tuturor oseţilor care depuseseră cerere. Saakaşvili ştia toate astea, dar se gândise că, dacă nu reuşea să afirme autoritatea Georgiei, Osetia de Sud avea să devină provincie rusească. Când i-a împărtăşit opinia sa lui Rice, aceasta i-a transmis un avertisment dur: „Nimeni nu va veni în ajutorul vostru şi veţi pierde”[23].

Saakaşvili a propus compromisuri provizorii Moscovei, fără să-şi schimbe atitudinea. Norii războiului s-au adunat, iar Putin şi Medvedev, care-i urmase în mai la preşedinţie, s-au gândit că americanii ar fi trebuit să facă mai mult pentru a-l opri pe Saakaşvili[24]. Ei îl considerau o marionetă a Washingtonului şi nu credeau că Rice nu putea pur şi simplu să-i ordone să fie raţional. Voiau, de asemenea, să-şi regleze conturile cu Saakaşvili pentru că dorea să devină membru NATO, iar acum el le oferea scuza de care aveau nevoie[25].

Medvedev, care se confrunta cu primul examen internaţional al mandatului său, a ordonat trupelor ruseşti să treacă munţii Caucaz pe 7 august. Armata georgiană a fost copleşită rapid. Medvedev era convins că exista şi altă miză a conflictului în afară de apărarea drepturilor oseţilor: legăturile Georgiei cu puterile occidentale erau privite la Moscova ca o ameninţare serioasă a intereselor Rusiei. Medvedev credea că, dacă nu ar fi avut loc operaţiunea militară a ruşilor, mai devreme sau mai târziu georgienii ar fi fost primiţi în NATO[26].

Preşedintele Franţei, Nicolas Sarkozy, s-a implicat din partea Uniunii Europene, mergând la Tbilisi pentru a obţine de la Saakaşvili un acord pentru încetarea focului înainte ca trupele ruseşti să avanseze mai mult. S-a discutat despre faptul că Tbilisi, capitala Georgiei, avea să cadă în mâinile ruşilor în următoarele zile. Saakaşvili a acceptat, iar Sarkozy s-a dus imediat la Moscova pentru a cere conducerii să înceteze lupta[27]. Cu toate că în acel moment nu mai era preşedinte, ci prim-ministru, Putin a vorbit public despre campania militară şi despre meritele ocupării capitalei georgiene. Îmbătat de victoria militară a Rusiei, i-a spus lui Sarkozy că se gândea să facă ce-i făcuseră americanii lui Saddam Hussein şi să-l „spânzure pe Saakaşvili de boaşe”.

Sarkozy, care avea şi el un temperament imprevizibil, l-a îndemnat să se gândească la posibilele consecinţe politice: „Da, dar vrei să sfârşeşti ca Bush?”. Putin s-a calmat şi a recunoscut: „A, aici ai dreptate”[28]. Preşedintele francez a obţinut un compromis în vederea încetării ostilităţilor. Era redactat în termeni vagi şi nu atât de categorici în privinţa nevoilor de securitate ale Georgiei pe cât ceruse Saakaşvili, însă acesta nu era în situaţia de a putea refuza[29].

Atât Medvedev, cât şi Putin voiau ca puterile occidentale să înţeleagă îngrijorările lor legate de ceea ce considerau a fi interesele legitime ale Rusiei. La summitul NATO, Putin trăsese deja un semnal de alarmă: Crimeea, a subliniat el, nu fusese alipită Ucrainei până la decizia arbitrară a liderilor comunişti de la Moscova din 1954. Şi a continuat: în regiunea sudică a Ucrainei existau doar ruşi, nu şi ucraineni[30]. În realitate, potrivit recensământului din 2001, ruşii reprezentau doar trei cincimi din populaţia Crimeei; ucrainenii reprezentau aproape un sfert. Prin urmare, era absurd ca Putin să nege existenţa unor largi minorităţi ucrainene şi tătare crimeene şi trebuie să-şi fi dat seama că mulţi dintre cei prezenţi – inclusiv preşedintele Iuşcenko al Ucrainei – ştiau că spunea lucruri fără sens. Probabil că a vrut doar să se asigure că toată lumea a înţeles sensibilităţile sale

strategice legate de Crimeea. Dacă asta a fost intenţia sa, a eşuat. Liderii occidentali, cu excepţia notabilă a polonezilor şi a altora din Europa Centrală şi de Est, au ascultat cu îngrijorare discursul şi au uitat imediat de el.

În următoarele sale declaraţii publice, Putin a omis să le reamintească. Dimpotrivă, pe 30 august 2008, a acordat televiziunii publice germane ARD un interviu în care a respins ferm ideea că Rusia ar fi intenţionat vreodată să încalce suveranitatea Ucrainei, enervat de sugestia ministrului francez al Afacerilor Externe şi Europene Bernard Kouchner, conform căreia conducerea rusă ar plănui o invazie a teritoriului ucrainean şi capturarea oraşului-port Sevastopol din Crimeea. „Crimeea nu este un teritoriu disputat”, a explicat el cu asprime:

> Nu a existat niciun conflict etnic acolo, spre deosebire de cel dintre Osetia de Sud şi Georgia. Rusia a recunoscut de multă vreme graniţele actuale ale Ucrainei. În general, noi am încheiat discuţiile despre graniţe. Problema demarcării încă există, dar este doar un detaliu tehnic. Consider că întrebările despre asemenea obiective ale Rusiei au un substrat provocator[31].

Acest interviu a avut loc la câteva zile după ce Rusia a încheiat războiul georgian. În acea perioadă, Kremlinul era criticat vehement pe plan internaţional, iar Putin,

asemenea lui Medvedev, încerca să convingă lumea că forţele armate ruse nu mai aveau alte ţinte în fosta Uniune Sovietică.

Aceasta a rămas poziţia publică a lui Putin. După ce a lansat ameninţări la München şi la Bucureşti, le-a abandonat. Probabil că a fost încurajat de reîntoarcerea în fruntea Ucrainei a lui Viktor Ianukovici în februarie 2010[32]. Acesta i-a învins pe rivalii care voiau o continuare a „Revoluţiei Portocalii" şi a trimis în închisoare unul dintre principalii săi opozanţi, femeia de afaceri şi fostul prim-ministru Iulia Timoşenko, în baza acuzaţiei de corupţie. El a salutat Kremlinul, vorbind despre nevoia unei împăcări cu Rusia, chiar dacă a continuat demersurile pe lângă Uniunea Europeană. Faptul că Putin nu a mai repetat prestaţiile de la München şi Bucureşti a avut consecinţa periculoasă că i-a liniştit pe occidentali. În diplomaţie, ce rămâne nespus este adesea la fel de important ca lucrurile spuse.

Ca prim-ministru, Putin nu a scăpat din vedere Ucraina, mai ales când vorbea cu ruşii despre Crimeea. El i-a încurajat pe oamenii de afaceri ruşi să deschidă filiale în Sevastopol[33]. De ani de zile, oamenii de afaceri bogaţi din Rusia cumpărau proprietăţi imobiliare în Crimeea şi dezvoltau hotelurile din staţiunile de pe litoral[34], iniţiativă pe care Putin o aplauda. O creştere a

prezenţei economice ruseşti avea să întărească baza navală de la Sevastopol. În vreme ce majoritatea vorbitorilor de rusă din Crimeea votau politicieni care voiau relaţii prietenoase cu Rusia, o parte din comunitatea tătară, îngrijorată de dezvoltarea naţionalismului ucrainean la Kiev, îl sprijinea pe Ianukovici, în speranţa că va avea grijă de ea[35].

Toate acestea i-au încântat pe liderii de la Kremlin, în vreme ce Iuşcenko se uita cu îngrijorare. El prefera o aliniere mai strânsă cu Uniunea Europeană şi NATO, iar lecţiile războiului din Georgia l-au făcut să înţeleagă că securitatea Ucrainei era mai dependentă ca niciodată de intrarea în NATO prin intermediul unui Plan de Acţiune în vederea Aderării[36]. La Moscova şi la Kiev au continuat să aibă loc discuţii pline de îngrijorare despre ce se punea la cale în cealaltă capitală.

Între timp, Kremlinul a abordat problema Sevastopolului. Baza navală a Rusiei, cu cei 25.000 de ofiţeri şi marinari activi ai săi, fusese un motiv de nelinişte pentru Moscova începând de la jumătatea anilor ’90, când Kievul revendicase proprietatea întregii flote. Însă jurământul naval faţă de Rusia i-a menţinut autoritatea, iar Kievul şi-a dat seama că ambiţia sa nu era practică, deoarece majoritatea trupelor s-ar fi revoltat. În 1997 Kievul a acceptat o împărţire a flotei

între cele două ţări, acordând Moscovei o licenţă pe 20 de ani pentru a-şi staţiona vasele şi trupele în Sevastopol[37]. La puţină vreme după venirea sa la putere, preşedintele Ianukovici acceptase, în cadrul Acordului de la Harkov din aprilie 2010, să prelungească termenul de staţionare a flotei ruse cu încă 25 de ani în schimbul unei reduceri masive a preţului pe care ucrainenii îl plăteau pentru petrolul ruşilor. În total, Rusia trebuia să scoată din buzunar 40-45 de miliarde de dolari pentru permisiunea de a folosi facilităţile de la Sevastopol. Putin era livid. „Pentru banii ăştia sunt gata să-i mănânc pe Ianukovici şi pe prim-ministrul lui! Nicio bază militară din lume nu costă atât de mult!”[38]

Ianukovici ajunsese la preşedinţia Ucrainei cu o campanie pro-Rusia, o victorie salutată de ruşi pentru că punea capăt „Revoluţiei Portocalii” a Ucrainei. Iuşcenko, liderul revoluţiei, nu avusese niciodată o majoritate în Rada Supremă (parlamentul ucrainean) şi îl numise iniţial pe Ianukovici ca prim-ministru, pentru a stabili un echilibru politic. Cu toate că venirea lui Ianukovici la preşedinţie era pe placul ruşilor, aceştia nu simţeau că pot fi pe deplin mulţumiţi. Politica Ucrainei rămânea nestatornică. Activiştii rusofoni de la Kiev şi-au exprimat teama că naţionaliştii ucraineni ar putea da o lovitură cu ajutorul americanilor[39]. Au apărut broşuri inteligent

concepute, care îndemnau poporul ucrainean să susţină demersurile de aderare la Uniunea Europeană şi de intrare în NATO[40]. Ianukovici ar fi putut să piardă alte alegeri, la fel cum pierduse în 2005 în favoarea lui Iuşcenko. În plus, Ianukovici era un negociator dur. Nu doar că negociase cu îndârjire cu Rusia, care voia să-şi păstreze facilităţile navale de la Marea Neagră, ci reluase de asemenea negocierile Ucrainei pentru statutul de membru asociat al Uniunii Europene. El instiga continuu Moscova împotriva Bruxellesului, lăsând să se înţeleagă că Ucraina avea să aleagă Uniunea Europeană ca partener dacă Rusia nu-şi mărea sprijinul financiar. Nu exista nicio garanţie că atitudinea favorabilă faţă de Moscova avea să dureze.

Această manifestare a entuziasmului faţă de Uniunea Europeană a determinat Bruxellesul să caute moduri de a-l tenta pe Ianukovici să se despartă de Moscova. Reacţia Rusiei a fost să introducă sancţiuni economice împotriva Ucrainei[41]. Aşa cum era de aşteptat, acest lucru a întărit poziţia politicienilor ucraineni care erau mai principiali decât Ianukovici şi doreau ca Ucraina să se îndrepte spre Europa.

În toamna anului 2013, Uniunea Europeană a făcut o ofertă detaliată pentru a include Ucraina „într-o zonă a liberului schimb aprofundată şi cuprinzătoare”. Putin a

văzut aici un dublu pericol economic. Într-unul din scenarii, Ucraina ar fi fost plasată într-o uniune vamală din care Rusia ar fi fost exclusă; în celălalt, Uniunea Europeană ar fi dobândit acces la economia Rusiei fără taxe vamale, de vreme ce nu existau bariere comerciale între Rusia şi Ucraina. Geopolitica era de asemenea în joc. Putin nu suporta gândul că Ucraina ar putea ieşi din sfera de influenţă a Rusiei. Lavrov, ministrul de Externe, a ridicat obiecţii, solicitând negocieri multilaterale: „Trebuie să facem eforturi pentru o uniune a uniunilor, o alianţă între UE şi Uniunea Eurasiatică”[42]. Între timp, Uniunea Europeană a continuat să pregătească terenul pentru ca Ucraina să dobândească statutul de membru deplin la o dată viitoare. Trebuiau făcute reforme care să implice pieţe libere, respectarea contractelor, libertatea politică, alegeri corecte şi domnia legii – toate complet incompatibile cu condiţiile predominante din Rusia şi din restul proiectatei Uniuni Economice Eurasiatice.

În cadrul guvernului rus, viceprim-ministrul Igor Şuvalov era considerat responsabil pentru că împinsese Ucraina şi mai tare în braţele Uniunii Europene. El s-a dus să facă o campanie de relaţii publice la Kiev şi, în acelaşi timp, a încercat să convingă opinia publică europeană că UE nu avea motive să se îngrijoreze dacă Ucraina alegea să adere la Uniunea Economică

Eurasiatică ca parteneră a Rusiei[43]. Dar asupra unui singur lucru era de neclintit: ucrainenii trebuiau să opteze fie pentru Uniunea Economică Eurasiatică, fie pentru Uniunea Europeană. După cum s-a exprimat Şuvalov, aranjamentele vamale ale celor două entităţi erau incompatibile. El sublinia astfel că Rusia avea să sufere din cauza competiţiei economice occidentale nerestricţionate dacă Ucraina adera la Uniunea Europeană şi îşi păstra regimul de liber schimb cu Rusia[44]. Din punctul de vedere al autorităţilor ruse, propunerea ca Ucraina să intre în Uniunea Europeană avea să fie un cal troian între zidurile Rusiei.

Bruxellesul a subestimat agitaţia pe care o provoca la Moscova. Ministrul de Externe Lavrov nu a ajuns la niciun rezultat când i-a prezentat situaţia preşedintelui Barroso, care nu vedea nimic în neregulă în comportamentul Comisiei Europene. El i-a amintit lui Lavrov că europenii nu făcuseră nimic pentru a-i împiedica pe ruşi să se apropie de chinezi, prin urmare, de ce ar fi vrut ruşii să se amestece dacă ucrainenii şi europenii hotărau să-şi strângă relaţiile[45]? În opinia lui Barroso, exprimată la sfârşitul anului 2014, Uniunea Europeană nu putea fi acuzată de nechibzuinţă:

> Eram perfect conştienţi de toate riscurile. Am vorbit cu Putin de mai multe ori şi el ne-a spus cât de importante erau pentru el uniunea vamală, Uniunea [Economică] Eurasiatică şi rolul caracteristic pe care îl vedea pentru Ucraina. Dar ar fi trebuit să renunţăm? Ar trebui să spunem: „Bine, Vladimir, Ucraina e a ta, fă ce vrei?”. Aceasta este consecinţa logică a ce spun ei. Este total inacceptabil[46].

Teoretic, dacă Ucraina avea să dobândească statutul de membru asociat al Uniunii Europene, acest lucru ar fi fost în avantajul Rusiei, deoarece o mai mare ordine politică şi economică – una dintre cerinţele pentru acest statut – i-ar fi permis Ucrainei să-şi onoreze obligaţiile financiare. Kievul ar fi încetat să-i dezamăgească pe creditorii ruşi. Dar Moscova nu vedea aşa lucrurile. În opinia lui Putin, acordarea statutului de membru asociat Ucrainei ar fi redus şansele de a stabili o relaţie armonioasă între cele două ţări şi ar fi afectat economia Rusiei. Ruşii nu puteau fi siguri că, odată ajunsă pe orbita Uniunii Europene, Ucraina nu avea să obţină în cele din urmă şi statutul de membru NATO. Putin nu putea să pară slab în faţa ameninţărilor străine. El nu era atât de invulnerabil la capriciile opiniei publice pe cât se credea, şi ştia asta[47]. Barroso a refuzat să dea înapoi. Când Lavrov a ridicat obiecţii în faţa negociatorilor Uniunii Europene, s-a lovit de un zid: „Nu este treaba

dumneavoastră”[48]. Putin s-a simţit ofensat de modul în care Bruxellesul încerca să accelereze discuţiile cu Ucraina: Rusia, avea să observe el mai târziu, fusese nevoită să poarte negocieri timp de 17 ani pentru a intra în Organizaţia Mondială a Comerţului[49].

După 1991 a fost în interesul conducătorilor de la Kremlin ca Ucraina să rămână împotmolită în mocirla corupţiei: dacă Ucraina s-ar fi reformat şi viaţa publică şi afacerile s-ar fi aflat sub domnia legii, poporul rus ar fi putut să-şi dorească acelaşi lucru, iar asta ar fi însemnat revoluţie şi sfârşitul clicii lui Putin.

În decembrie 2013, potrivit autorităţilor de la Kremlin, Statul-Major rus făcea deja un plan de contingenţă pentru o operaţiune militară[50]. Se pare că în vara acelui an o serie de soldaţi profesionişti fuseseră întrebaţi dacă ar vrea să lupte în Ucraina, iar cei care ezitaseră fuseseră lăsaţi la vatră când le expirase contractul[51]. Comandanţii încheiaseră pregătirile înainte chiar ca politicienii să dea undă verde. Însă politicienii se mişcau deja – sau erau puşi în mişcare. La Consiliul de Securitate din decembrie, Patruşev a fost încântat să-l audă pe Vladimir Konstantinov, purtătorul de cuvânt al parlamentului din Crimeea, care era în vizită la Moscova în acel moment, spunând că Crimeea este gata „să

meargă la Rusia” dacă Ianukovici avea să fie dat jos de la putere[52].

Pe 29 noiembrie 2013, îngrijorările Kremlinului au dispărut brusc când Ianukovici şi-a anunţat dorinţa de a ajunge la un acord cu Rusia. Abandonând înţelegerile la care ajunsese cu Bruxellesul, el susţinea acum cu tărie Uniunea Economică Eurasiatică.

Ianukovici era oricum conştient de problemele serioase care s-ar fi iscat la Moscova dacă Kievul opta în favoarea Bruxellesului. El fusese recent la Soci pentru a purta discuţii cu Putin la reşedinţa prezidenţială a acestuia. Era un loc cu un simbolism bogat: aproape de graniţa ruso-ucraineană şi de Ialta, unde, în 1945, Stalin, Churchill şi Roosevelt au plănuit viitorul Europei. Putin ştia că de regulă trebuia să plătească pentru ca Ianukovici să fie mulţumit, şi nici de data asta nu s-a întâmplat altfel. Când Ianukovici i-a dezvăluit dificultăţile sale bugetare, Putin a fost de acord să acorde un credit de 15 miliarde de dolari. Ianukovici pusese la grea încercare răbdarea lui Putin şi obţinuse o păsuire financiară. Chiar dacă nu ştim exact cum a decurs dialogul, e greu de crezut că mesajul ruşilor a fost prietenos. La întoarcerea în Ucraina, Ianukovici a încercat să-şi convingă concetăţenii că obţinuse un târg

mai bun decât orice ar fi primit din partea Uniunii Europene.

Putin a fost încântat, dar numai pentru câteva zile. Pe Maidanul din Kiev şi pe bulevardele din apropiere au avut loc manifestaţii uriaşe împotriva deciziei lui Ianukovici. El a trimis unităţi de poliţie înarmate, dar asta nu a făcut decât să sporească opoziţia, tinerii protestatari primind sprijin din vestul Ucrainei, unde ostilitatea faţă de Ianukovici şi Rusia era profundă. Politicienii şi mass-media din Occident s-au grăbit să-şi exprime sprijinul.

Putin a respins solicitările grupurilor politice proruse din Crimeea de a trimite mai multe trupe în peninsulă pentru a-i apăra pe locuitorii rusofoni, chiar dacă la o conferinţă de presă din 19 decembrie 2013 i s-a spus că asta făcuseră ruşii în 2008 în Osetia de Sud şi Abhazia. Intervenţia armată în aceste două enclave, a replicat Putin, nu a fost doar pentru a-i proteja pe vorbitorii de rusă, ci şi pentru a restabili ordinea. El a afirmat că în Crimeea nu existau tulburări asemănătoare, subliniind că garnizoana navală de la Sevastopol asigura stabilitatea. Dar a repetat avertismentul că autorităţile ruse nu erau indiferente la „situaţia compatrioţilor noştri”. A criticat de asemenea Uniunea Europeană pentru că nu lua măsuri împotriva Estoniei, Letoniei şi Lituaniei – ţări

membre UE –, care îi discriminau pe rezidenţii ruşi ce nu vorbeau limba oficială. Dar, a ţinut el să precizeze, „asta nu înseamnă că suntem pe cale să scoatem sabia din teacă şi să trimitem trupe”. „E absurd”, a insistat el. „Nimic de felul ăsta nu se întâmplă şi nu poate să se întâmple.”[53]

Cu toate acestea, planurile de contingenţă erau pregătite. În primele săptămâni din februarie 2014, conform publicaţiei anti-Putin *Novaia gazeta*, printre liderii de la Kremlin circula un memorandum cu propunerea de ocupare şi anexare atât a Crimeei, cât şi a Ucrainei de Est în cazul în care Ianukovici era îndepărtat de la putere. În spatele memorandumului era ideea că o lovitură de stat la Kiev ar fi dus la prăbuşirea bruscă a statului ucrainean şi la divizarea ţării în două: regiunile din vest şi cele din est. Kievul ajunsese pe mâinile unor suporteri de fotbal huligani, ale unor infractori şi fascişti; Ianukovici era un om pe care nu se putea conta, nehotărât şi fără autoritate morală; susţinătorii săi nu erau în măsură să restabilească ordinea, iar Uniunea Europeană plănuia să pună mâna pe vestul Ucrainei printr-o „intrigă geopolitică”. Câţiva dintre „oligarhii” Ucrainei, se spunea în memorandum, finanţau protestele din Maidan şi erau dirijaţi de serviciile secrete britanice şi poloneze. Se recomanda ca Rusia să

ia iniţiativa şi să aranjeze „unirea” regiunilor estice ale Ucrainei cu ea[54].

Nu se ştie cine a scris memorandumul, dar conţinutul lui indică un tip de gândire larg răspândit atât în rândul elitei de la putere, cât şi al opiniei publice. Conform acestuia, ar exista conspiraţii ale străinilor împotriva Rusiei şi chiar împotriva Ucrainei. Multe dintre declaraţiile publice ale lui Putin se bazau pe aceeaşi prezumţie.

La sfârşitul lui ianuarie 2014, serviciile secrete americane nu vedeau vreun motiv pentru a atrage atenţia asupra unei urgenţe politice iminente[55]. Însă demonstraţiile de stradă au devenit tot mai violente şi zona Maidanului era ocupată în continuare de protestatari. Poziţia lui Ianukovici a devenit şi mai ameninţată odată cu sosirea activiştilor din vestul Ucrainei. Mass-media moscovită i-a acuzat că erau nişte fascişti care negau rolul Armatei Roşii în înfrângerea celui de-al Treilea Reich. Ianukovici a ordonat o intervenţie în forţă a unităţilor de poliţie pentru a înăbuşi revolta care lua proporţii şi le-a permis lunetiştilor să tragă în demonstranţi.

Represiunea nu a făcut decât să întărească hotărârea protestatarilor. Subsecretarul de stat american Victoria Nuland a sosit la Kiev şi le-a împărţit personal alimente

celor care stăteau în corturi în Maidan, gest care nu a făcut decât să înfurie Kremlinul. Discuţiile despre o conspiraţie americană menită să alimenteze protestele din Ucraina au devenit subiectul obişnuit al buletinelor de ştiri de la televiziunea rusă. Moscova l-a îndemnat pe Ianukovici să treacă la acţiuni decisive, dar el era conştient că situaţia avea să scape de sub control dacă ordona şi mai multe acţiuni represive. Negocierile deveniseră obligatorii dacă se dorea evitarea unui război civil.

Cu acordul Uniunii Europene, Polonia, Germania şi Franţa s-au oferit să medieze. Miniştrii de Externe Radek Sikorski, Frank-Walter Steinmeier şi Laurent Fabius au plecat la Kiev. Sikorski a ajuns pe 19 februarie şi, în timp ce-i aştepta pe Steinmeier şi Fabius să i se alăture, a constatat cât de fragilă era ordinea publică. El a postat pe Twitter o fotografie cu lunetişti gata să tragă în protestatari. Pe 20 februarie, cei trei miniştri s-au întâlnit cu Ianukovici şi i-au spus că nu mai avea timp şi că trebuia să-şi dea demisia. Ianukovici a pălit şi a părăsit încăperea pentru a răspunde la un apel telefonic „din străinătate”; în absenţa sa, oficialii au explicat că apelul era de la Moscova. Toată lumea a înţeles că era vorba de Putin. Când Ianukovici s-a întors, o jumătate de oră mai târziu, a fost de acord să discute problema plecării sale.

Deşi nu a avansat o dată exactă, a spus că va fi spre sfârşitul anului. Pierduse, evident, susţinerea Rusiei, iar Putin acceptase ideea că Ianukovici trebuia să plece. Părţile au căzut de acord să-l aducă la discuţii pe trimisul special al Rusiei, Vladimir Lukin, deoarece ar fi fost greu să se ajungă la o soluţie paşnică dacă Moscova nu era implicată[56].

Cei trei miniştri de Externe din Uniunea Europeană, având acceptul lui Ianukovici să acţioneze ca intermediari, au deschis o bază la ambasada Uniunii Europene, pentru a purta discuţii în acea seară cu liderii opoziţiei, Vitali Kliciko, Oleg Tiagnibok şi Arseni Iaţeniuk. Ei au refuzat să semneze vreun acord înainte ca Ianukovici să accepte termenii lor privind modul în care urmau să fie trataţi protestatarii din piaţa Maidan. Lukin a venit în ajutor, propunând ca atât forţele speciale Berkut, cât şi protestatarii care instalaseră corturi în piaţă să înceteze confruntările. Pe 21 februarie, la 7 dimineaţa, s-a ajuns în cele din urmă la un acord ce urma să fie semnat la prânz, în cadrul unei ceremonii. Catherine Ashton, Înaltul Reprezentant pentru afaceri externe şi politica de securitate al Uniunii Europene, a transmis consimţământul Uniunii. La fel şi administraţia Obama. Kremlinul a fost cel care a stricat totul, nepermiţându-i lui Lukin să semneze un acord care nu

prevedea o reorganizare a Ucrainei pe o bază federală. Chiar şi aşa, Putin nu a acţionat pentru a bloca acordul în sine. Fabius plecase deja într-o călătorie programată în China. Sikorski şi Steinmeier au rămas să ducă misiunea la bun sfârşit şi să semneze alături de Ianukovici, Kliciko, Tiagnibok şi Iaţeniuk[57].

Ceremonia a fost stabilită pentru ora 18:45. Ianukovici făcuse o concesie crucială, promiţând că Ucraina va reveni la Constituţia din 2004 şi că va reda Radei toate puterile pe care le avusese în trecut. Noi alegeri prezidenţiale urmau să aibă loc cel târziu în decembrie 2014. Confruntările de stradă trebuiau să înceteze şi armele ilegale să fie predate[58].

În acea seară, Ianukovici a vorbit la telefon cu Putin şi i-a spus că stabilizase situaţia. Putin nu era liniştit. „Dar, în orice caz", avea să povestească el mai târziu, „i-am zis: «Mi se pare greşit să retragi forţele de ordine din Kiev»". „Da, înţeleg", a replicat Ianukovici. Mai apoi însă a spus că intenţionează să-şi urmeze programul prestabilit şi să meargă la Harkov la o conferinţă. Lui Putin nu-i venea să creadă; el l-a îndemnat pe Ianukovici să rămână la Kiev şi să restabilească legea şi ordinea. Ianukovici a insistat să facă lucrurile în felul său. În disperare de cauză, Putin i-a telefonat lui Obama ca să obţină promisiunea că Washingtonul va continua să

sprijine acordul de la Kiev. Era tot ce putea să facă Putin în circumstanţe atât de instabile[59]. Îngrijorarea sa în privinţa lui Ianukovici era întemeiată: trupele speciale Berkut nu numai că s-au retras de pe străzi, ci au părăsit centrul capitalei, iar Ianukovici nu a luat nicio măsură pentru a le aduce înapoi. Peste noapte, el a pierdut frâiele puterii.

O zi mai târziu, Kievul era zguduit de proteste. Cele mai negre temeri ale lui Putin s-au adeverit, provocându-i furia şi dispreţul faţă de Ianukovici: „Ce băiat grozav!”[60]. La momentul acela, Ianukovici se hotărâse să fugă cu toate bunurile şi banii pe care îi putea lua cu el. Temându-se pentru viaţa sa dacă noile autorităţi ale Ucrainei aveau să pună mâna pe ele, Ianukovici şi-a luat valizele cu bani şi s-a încredinţat unor ruşi care au fuseseră trimişi pentru a-l duce în Crimeea.

S-a convenit asupra unui plan de rezervă pentru a se întâlni cu Putin la Rostov-pe-Don, dincolo de graniţa ruso-ucraineană[61]. Între timp, o mulţime de oameni a dat buzna în reşedinţa sa de la periferia Kievului, iar televiziunea de stat a difuzat materiale despre averea sa dobândită pe căi ilicite. Documente găsite în birourile prezidenţiale dovedeau că, până în momentul fugii sale, Ianukovici ordonase reprimarea dură a demonstraţiilor. Poliţia de temut a lui Ianukovici s-a făcut nevăzută.

Dintr-odată, Rusia „pierduse” Ucraina. Cel puţin aşa au simţit liderii de la Kremlin şi, probabil, mulţi cetăţeni ruşi obişnuiţi. La Kremlin, uimirea a fost urmată de furie, administraţia neînţelegând de ce Ianukovici nu rămăsese ferm pe poziţie. Fugind, lăsase un vid de putere şi nimeni nu putea spune cine urma să preia preşedinţia şi guvernul, ci doar că avea să fie unul dintre cei care-l înfruntaseră. Rada Supremă a ales un cabinet condus de Arseni Iaţeniuk. Politicieni americani şi europeni s-au grăbit să-şi anunţe sprijinul.

Planurile Rusiei s-au destrămat. Ceea ce încercase Putin să împiedice prin discursurile sale de la München şi Bucureşti a devenit realitate. Putin şi apropiaţii săi erau urâţi la Kiev, iar mass-media ucraineană a expus pe larg abuzurile şi corupţia din timpul lui Ianukovici, care tratase Ucraina ca pe vaca de muls a familiei sale. Putin trăia un coşmar personal.

12

Peninsula inseparabilă: anexarea Crimeei

În seara zilei de 23 februarie 2014, Putin lua parte la ceremonia de închidere a Jocurilor Olimpice de la Soci. Avea un zâmbet întipărit pe faţă. Era peste măsură de

încântat de spectacolul magnific de pe stadion şi de facilităţile ce fuseseră asigurate pentru competiţii.

Avionul prezidenţial îl adusese la timp de la Moscova, unde, în acea dimineaţă, depusese o coroană de flori la mormântul Soldatului Necunoscut[1]. Uitându-te la el, nu aveai cum să-ţi dai seama de decizia ameninţătoare pe care o luase în privinţa crizei ucrainene în primele ore ale zilei împreună cu oamenii săi cei mai de încredere – ministrul Apărării Serghei Şoigu, secretarul Consiliului de Stat Nikolai Patruşev, directorul FSB Aleksandr Bortnikov şi şeful Administraţiei Prezidenţiale Serghei Ivanov[2] –, la reşedinţa sa din Novo-Ogariovo, după ştirea că Ianukovici fugise din Kiev. Discuţiile se prelungiseră târziu în noapte. Putin şi-a reamintit mai târziu:

> Am terminat în jur de şapte dimineaţa, i-am lăsat pe toţi să plece şi m-am dus la culcare... Iar la despărţire – nu voi face un secret din asta –, la despărţire, înainte ca toată lumea să plece, le-am spus tuturor colegilor mei, şi erau patru dintre ei, că situaţia din Ucraina evoluase într-o asemenea direcţie încât eram obligaţi să începem să depunem eforturi pentru a reda Crimeea Rusiei. Pentru că nu putem să lăsăm acest teritoriu şi pe oamenii care locuiesc acolo în voia sorţii şi să-i aruncăm sub roţile naţionaliştilor[3].

Putin a luat pur şi simplu decizia de a ordona armatei ruse să răstoarne guvernul regional al Crimeei şi să alunge trupele ucrainene din peninsulă.

Toţi cei prezenţi la Novo-Ogariovo aveau legături cu diferitele servicii de securitate. (Chiar şi Ivanov fusese ministru al Apărării înainte de a intra în Administraţia Prezidenţială.) Prim-ministrul Medvedev, ministrul de Externe Lavrov şi ministrul de Finanţe Siluanov nu fuseseră invitaţi, deşi semnificaţia situaţiei depăşea cu mult domeniul militar. Alegând să ocupe peninsula Crimeea, Putin punea întregul viitor al Rusiei pe o traiectorie nouă, vizibilă şi periculoasă.

Consultările de la Novo-Ogariovo aminteau în mod straniu de cele pe care secretarul general al partidului Leonid Brejnev le organizase în decembrie 1979, pentru a analiza propunerea de a trimite armata sovietică în Afganistan. Brejnev nu mai era într-o formă prea bună pentru a controla politica, dar un grup restrâns al Politburo-ului partidului, inclusiv ministrul Apărării Dmitri Ustinov, preşedintele KGB Iuri Andropov, ministrul de Externe Andrei Gromîko şi veteranul Biroului Politic Mihail Suslov, a discutat cu el despre posibilitatea intervenţiei militare. Decizia a fost apoi luată fără a fi convocaţi toţi membrii Politburo-ului. Preşedintele Consiliului de Miniştri Aleksei Kosîghin, cel care avea

principala responsabilitate în ce priveşte sectorul civil al economiei, nu a fost prezent. Principala diferenţă faţă de 2014 a fost că Ministerul de Externe a fost reprezentat de Gromîko. A fost o decizie care a dus la carnajul înfiorător ce a luat sfârşit abia zece ani mai târziu, când armata sovietică şi-a început retragerea ruşinoasă.

Spre deosebire de bolnăviciosul Brejnev, Putin era în deplinătatea facultăţilor sale. El trebuia să se asigure că, dacă urma să trimită trupe în Ucraina, va acţiona cu prudenţa cuvenită. Patruşev nu avea nicio îndoială: armata rusă trebuia să fie trimisă fără întârziere. Se spune că Şoigu a fost mai reticent, poate pentru că îşi aducea aminte de dezastrul din Afganistan. Un alt motiv trebuie să fi fost că responsabilitatea pentru prestaţia trupelor ruseşti cădea pe umerii săi, şi nu ai lui Patruşev[4].

Dar Putin şi restul grupului ştiau de asemenea că Rusia nu suferise în mod excesiv ca urmare a invaziei în Georgia. George W. Bush protestase, dar făcuse prea puţin în afară de a suspenda activitatea Consiliului NATO-Rusia. Nu le-au fost aplicate sancţiuni cu privire la călătorii sau afaceri niciunui politician, funcţionar rus sau companii ruseşti. Nu a fost luată nicio măsură pentru a-i asigura pe georgieni că vor putea într-un final să dobândească statutul de membru al NATO[5]. Dar, dacă toate acestea întăriseră încrederea lui Putin, el trebuie să

fi fost totodată destul de inteligent pentru a sesiza o diferenţă majoră între Georgia şi Ucraina. În vreme ce Saakaşvili îi supărase cu bună ştiinţă pe ruşi şi ignorase sfatul precaut al americanilor, noile autorităţi de la Kiev primiseră deja semnale de încurajare de la Uniunea Europeană şi America. Iar dacă în 2008 Osetia de Sud şi Abhazia fuseseră transformate în protectorate ruseşti, Putin plănuia acum să anexeze peninsula la Rusia. Americanii aveau să recurgă cel mai probabil la măsuri non-militare care să provoace daune Rusiei. Legea Magniţki din 2012 demonstrase că o Americă furioasă era capabilă de răzbunare. Putin era pe punctul de a se arunca de pe stâncă fără să ştie dacă dedesubt îl aştepta o apă calmă şi suficient de adâncă.

Pe parcursul anului 2013, serviciile americane de informaţii nu înregistraseră vreun semn al unei invazii iminente, deşi, pe 23 februarie 2014, consilierul pe probleme de securitate naţională al lui Obama Susan Rice a declarat la postul american de televiziune NBC News că ar fi o „gravă greşeală” din partea Rusiei dacă ar invada Ucraina: o remarcă ciudată, cu excepţia cazului în care fusese înştiinţată de posibilitatea unei asemenea mişcări[6]. Dar, chiar dacă au ştiut ceva, americanii nu au luat nicio măsură. În orice caz, îndepărtarea de la putere a lui Ianukovici şi direcţia nouă

a politicii de la Kiev au transformat situaţia internaţională. Oricine venea la putere în capitala ucraineană avea să îmbrăţişeze strâns nu numai Uniunea Europeană, ci şi NATO. Acest lucru ar fi pus – sau ar fi putut să pună – în pericol baza navală de la Sevastopol şi, odată cu ea, securitatea naţională. Niciun lider rus nu ar fi putut supravieţui unei asemenea ruşini naţionale. Naţionaliştii ucraineni, care se remarcaseră la protestele din piaţa Maidan, aveau să câştige inevitabil influenţă. Vorbitorii de rusă din Ucraina se temeau de discriminare. Rusia considera că mişcările acesteia aveau o importanţă existenţială.

Dacă nu cumva disimulase (ceea ce nu poate fi exclus), Putin nu avusese niciun plan îndelung pregătit de a acapara Crimeea, dar cu siguranţă că dezordinea de la Kiev îi oferea o şansă fără precedent, şi probabil irepetabilă, de a pune mâna pe Sevastopol, marele oraş-port care, de când se prăbuşise URSS, fusese cauza unor cheltuieli şi dispute interminabile. Marina militară rusă îşi avea propria bază la Sevastopol, iar un contingent de elită din armată şi aviaţie era gata să părăsească teritoriul rusesc. Armata rusă avea tancuri şi avioane care le depăşeau numeric pe cele ale Ucrainei şi pe care ţările NATO le scoseseră din uz în Europa Est-Centrală. Ucraina avea forţe convenţionale insuficiente pentru a-l

împiedica pe Putin să ocupe oricât de mult dorea din teritoriul său. O reacţie militară din partea Americii ieşea din discuţie. În situaţia foarte improbabilă în care Obama s-ar fi gândit să lanseze rachete de pe navele de luptă americane din Marea Neagră, Putin era pregătit să-şi pună forţele nucleare în alertă[7]. Crimeea era acolo pentru a fi luată. Putin s-a decis să acţioneze.

Pe 27 februarie, soldaţii ruşi, deghizaţi şi purtând măşti, au ocupat Consiliul Suprem al Crimeei din Simferopol, înainte de a acapara clădiri strategice de pe cuprinsul peninsulei. Serghei Aksionov, liderul Partidului Unitatea Rusă, care ceruse adeseori încorporarea Crimeei în Rusia, a fost ales prim-ministru de parlamentarii proruşi, care au intrat în clădirea Consiliului Suprem cu ajutorul unui cordon de soldaţi ruşi puternic înarmaţi. Votul a fost anunţat încălcând Constituţia ucraineană, care cere permisiunea prealabilă a preşedintelui Ucrainei. Una dintre primele acţiuni ale lui Aksionov a fost organizarea unui referendum privind alipirea la Federaţia Rusă. Având sub control poliţia şi televiziunea, el şi-a intimidat adversarii politici. Tătarilor şi vorbitorilor de ucraineană le era teamă să protesteze. Între timp, guvernul de la Moscova pretindea că nu este implicat. Rezultatul referendumului a fost cel la care se aştepta toată lumea. Pe 16 martie, cu o largă majoritate,

alegătorii din Crimeea au votat înlocuirea conducerii de la Kiev cu cea de la Moscova.

Două zile mai târziu, Putin a venit în faţa Adunării Federale din capitala rusă pentru a propune aprobarea intrării Crimeei în Federaţie. Piaţa Roşie a fost înconjurată de trupe întărite de un contingent OMON, care fusese adus de la trei mii de kilometri depărtare, din Novosibirsk. Era o zi geroasă la Moscova. În incinta Kremlinului, politicienii şi alţi demnitari s-au aşezat la rând pentru a intra în Marele Palat. Feţele lor străluceau de satisfacţie. Un singur parlamentar, comunistul disident Ilia Ponomariov, a votat împotriva propunerii lui Putin; a fost suspendat rapid din Dumă şi s-a refugiat în Ucraina[8].

La Kiev, atitudinea populaţiei a devenit profund antirusească, inclusiv în rândul celor care anterior fuseseră neutri sau chiar proruşi. Putin nu ar fi putut să facă mai mult pentru a-i înfuria pe ucraineni. Liderii politici ucraineni au jurat să apere ţara împotriva oricărui alt atac. Preşedintele interimar Turcinov a decis că acest lucru putea fi realizat cel mai bine prin adoptarea unui statut de „non-bloc” de către Ucraina: evitarea oricărei alinieri fie la Uniunea Europeană, fie la Rusia. Secretariatul Radei Supreme a adoptat poziţia opusă, redactând o lege pentru ca Ucraina să facă demersuri în

vederea obţinerii statutului de membru deplin al NATO[9]. Rada a abrogat legea din 2012, care le permitea provinciilor să adopte rusa ca una dintre limbile oficiale[10].

În Vest, lumea era din ce în ce mai îngrozită de ce făcea Putin. Dacă acesta contase pe o repetare a firavei reacţii a lui Bush la războiul purtat de ruşi în Georgia, Obama i-a spulberat rapid iluziile. Deşi îi vizase iniţial doar pe funcţionarii mai mărunţi responsabili de chinurile în care şi-a găsit sfârşitul avocatul lui Bill Browder, Legea Magniţki a stabilit un precedent, iar acum preşedintele Obama impunea sancţiuni economice. Pe 15 martie 2014, Consiliul de Securitate al ONU a condamnat referendumul din Crimeea. China s-a abţinut, iar Rusia şi-a exercitat dreptul de veto.

Explicaţia dată de ruşi a fost întotdeauna aceeaşi: Crimeea a fost transferată în mod nedrept Ucrainei în 1954, iar persecuţiile la care erau supuşi vorbitorii de rusă din Crimeea au obligat Rusia să intervină pentru organizarea unui referendum corect. Lavrov s-a întors rapid dintr-o vizită în Japonia pentru a se ocupa de eforturile diplomatice necesare în vederea justificării acţiunii din Crimeea – fiind nevoit astfel să treacă rapid peste resentimentul provocat de faptul că nu fusese invitat la luarea deciziei iniţiale. Întreaga conducere s-a unit în jurul politicii oficiale. Când străinii au obiectat că

anexarea încălca Memorandumul de la Budapesta din 1994, Lavrov le-a răspuns că ruşii acceptaseră doar să nu folosească armele nucleare împotriva Ucrainei, trecând ostentativ cu vederea garanţia de a nu încălca integritatea teritorială a acesteia[11].

Pe 27 martie 2014, Statele Unite au prezentat o moţiune în faţa Adunării Generale a ONU, cerând respectarea integrităţii teritoriale a Ucrainei şi denunţând anexarea peninsulei Crimeea. A fost votată cu o majoritate covârşitoare[12]. China, Brazilia, India, Coreea de Sud, Turcia şi alte câteva ţări cu economii mari au refuzat să adere la sancţiunile impuse de americani. Iranul a respins de asemenea linia occidentală – Teheranul era el însuşi sub sancţiuni americane şi nu vedea niciun avantaj în a-i supăra pe ruşi, care în consecinţă nu au fost izolaţi atât de mult pe cât şi-ar fi dorit americanii. Cu toate acestea, sancţiunile americane şi cele occidentale au dat o lovitură finanţelor ruseşti, iar companiile din întreaga lume care aveau interese bancare şi comerciale în Statele Unite nu şi-au permis să ignore lista Washingtonului cu contacte interzise, indiferent de politica guvernului lor.

Singurul motiv de bucurie pentru autorităţile de la Kremlin a fost caracterul eterogen al condamnării internaţionale. În noiembrie 2016, Adunarea Generală a

ONU a acceptat rezoluţia Ucrainei de a denunţa Rusia ca putere ocupantă, dar şaptezeci şi şase de membri s-au abţinut, iar China şi India au votat împotrivă[13]. La Adunarea Generală din martie 2017, Rusia a fost asaltată din nou de un val critici, dar de data aceasta optzeci şi două de ţări fie s-au abţinut, fie au refuzat să voteze[14].

Acaparând mica peninsulă din Marea Neagră, Putin adăugase mai puţin de două procente teritoriului rus, care reprezenta deja a noua parte din suprafaţa terestră a globului. Crimeea e o mică pată pe harta Eurasiei, ieftin de cucerit, dar extrem de scump de anexat şi întreţinut. O bază navală mai modernă exista deja pe teritoriul rus la Novorossiisk, la est de Strâmtoarea Kerci[15]. Interesele strategice ale Rusiei la Marea Neagră nu depindeau în mod exclusiv de păstrarea Sevastopolului, deşi Putin părea să creadă că aşa stăteau lucrurile. Iar acum afla preţul pe care avea să-l plătească, în condiţiile în care Ucraina tăia cheltuielile pentru apa, gazele, petrolul, transportul, salariile şi ajutoarele din peninsulă, obligând ministerele ruse să acopere găurile. Putin a dat asigurări că va finaliza construirea podului peste Strâmtoarea Kerci, lucrare care fusese convenită de preşedinţii Medvedev şi Ianukovici în 2010. Acum Rusia trebuia să se ocupe singură de

proiect, în ciuda dificultăţii de a face rost de împrumuturi externe.

Dintr-o lovitură, Putin aruncase pe apa sâmbetei câştigurile sale recente în materie de „putere blândă”. Pierduse beneficiile unui parteneriat normal cu economiile avansate ale Occidentului. În cadrul *establishment*-ului politic american, acţiunea sa i-a transformat pe acei lideri ai Partidului Democrat care îndemnaseră anterior la moderaţie în politica faţă de Rusia în susţinători plini de zel ai creşterii presiunii puse pe Putin. Dacă Putin nu anticipase această reacţie, el şi consilierii săi erau slab informaţi.

Obama furniza acum echipament armatei ucrainene pentru ca aceasta să se apere. Dar nu a mers până acolo încât să trimită arme letale avansate, pentru ca situaţia tensionată să nu se transforme în al Treilea Război Mondial. Politica NATO în timpul Războiului Rece fusese aceeaşi: deşi America şi aliaţii săi refuzaseră să accepte legitimitatea anexării Estoniei, Letoniei şi Lituaniei de către URSS, nu au întreprins niciodată vreo acţiune militară pentru a reda independenţa statelor baltice. Restul Europei de Est s-a aflat sub control politic sovietic curând după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial şi până în 1989. Când muncitorii berlinezi au organizat proteste, în 1953, NATO s-a abţinut să intervină; la fel şi

când ungurii s-au revoltat, în 1956, şi când Cehoslovacia şi-a afirmat libertatea, în 1968. De regulă, Occidentul deplângea şi condamna represiunea comunistă, dar apoi stătea deoparte când aceasta avea loc. Richard Nixon şi Henry Kissinger au mers până acolo încât au exprimat disponibilitatea Washingtonului de a împărţi cu Moscova un condominium asupra Europei.

Această atitudine a început să se atenueze pe parcursul mandatului lui Gorbaciov, iar în anii 1990 a dispărut cu totul după prăbuşirea URSS, însă fostul secretar de stat american Henry Kissinger şi alţii au resuscitat-o la începutul noului mileniu, când Federaţia Rusă a început să se afirme, temându-se de ce ar fi urmat dacă nu le-ar fi permis ruşilor să-şi apere ceea ce considerau că sunt interesele lor legitime. Evenimentele din Crimeea i-au confirmat lui Kissinger opinia că politica occidentală nu reuşise să ajungă la o înţelegere adecvată a consideraţiilor regionale ale Rusiei. A criticat Uniunea Europeană pentru rolul acesteia în provocarea tensiunii politice din Ucraina: în opinia sa, Merkel şi alţii încercaseră să transforme Kievul într-un satelit al Bruxellesului. Pe 5 martie 2014 a scris în *Washington Post* că aceştia subestimaseră pericolul reînceperii Războiului Rece, uitând că, pentru Rusia, Ucraina „nu va fi niciodată doar o ţară străină”[16]. Chiar şi Robert Gates,

fost director al CIA şi secretar al Apărării, dar şi un vechi susţinător al politicii externe intervenţioniste, a ajuns să creadă că America şi aliaţii săi ignoraseră prea mult interesele Rusiei[17].

Putin, desigur, era de aceeaşi părere şi şi-a justificat acţiunea în faţa opiniei publice internaţionale în lunile care au urmat susţinând că Rusia nu face decât să urmeze precedentul stabilit de America în fosta Iugoslavie, dar fără vărsare de sânge:

> Nu a fost război în Crimeea. Nu au avut loc bombardamente sau operaţiuni militare şi nu au existat victime. Nu a pierit nici măcar o persoană. Singurul lucru pe care l-am făcut a fost să asigurăm dreptul oamenilor de a obţine ce voiau, ceea ce e în strict acord, că tot veni vorba, cu Carta ONU. Am făcut pur şi simplu aproape acelaşi lucru pe care l-aţi făcut voi în Kosovo, doar că un pic mai mult[18].

Vorbind în faţa unei audienţe alcătuite din oaspeţi străini invitaţi, erau riscuri minime să-i atragă cineva atenţia lui Putin asupra contrastului evident dintre Kosovo şi Crimeea. În vreme ce americanii au bombardat Serbia pentru a le asigura kosovarilor libertatea după ce Milošević îi brutalizase sistematic, ruşii au „eliberat” Crimeea pe timp de pace – soldaţii Kievului nu maltrataseră ruşii din peninsulă. Mai mult, America nu a

trecut apoi la colonizarea Kosovo-ului sau la transformarea lui în cel de-al cincizeci şi unulea stat al său. Rusia a redus Crimeea la statutul de entitate administrativă, supusă conducerii de la Moscova.

Campania lui Putin din Crimeea a pus de asemenea capăt vechiului său argument că America era singura naţiune care încălca dreptul internaţional. Anterior era încântat să declare că Rusia milita pentru graniţe fixe, suveranitate naţională şi soluţionarea paşnică a disputelor dintre state. Anexarea Crimeei arăta altceva: Rusia se dovedea a fi un opresor expansionist. Dar lui Putin nu-i păsa de critica externă: el pusese capăt lunilor de incertitudine de la Kremlin. Crimeea avea să se întoarcă la Rusia.

Pe 17 aprilie 2014, Putin a dat de înţeles că dorinţele Rusiei nu au luat sfârşit odată cu anexarea Crimeei:

> Problema este... cum să asigurăm drepturile şi interesele legitime ale etnicilor ruşi şi ale cetăţenilor vorbitori de rusă din sud-estul Ucrainei. Aş vrea să vă aduc aminte, folosind terminologia vremurilor ţariste, că aceasta este Novorossiia (Noua Rusie): Harkov, Lugansk, Doneţk, Herson, Nikolaev şi Odessa nu erau parte a Ucrainei în epoca ţaristă. Ele au fost toate teritorii transferate Ucrainei de guvernul sovietic în anii ’20. Dumnezeu ştie de ce au făcut asta![19]

Putin semnala o nouă ameninţare pentru estul Ucrainei. În atenţia lui se afla acum regiunea Donbass. Punea la încercare voinţa lui Obama şi sonda terenul să vadă cât putea să obţină.

Luptele au izbucnit în regiunea estică a Ucrainei pe 7 aprilie, când sute de soldaţi în uniforme verzi s-au năpustit în clădirile serviciului de securitate ucrainean din Doneţk şi Luhansk (Lugansk). A fost proclamată Republica Populară Doneţk. Moscova a declarat că luptătorii erau voluntari locali vorbitori de rusă, când în realitate făceau parte din armata rusă, iar scopul lor final era încorporarea Ucrainei de Est în Federaţia Rusă. Protestatari anti-Kiev năvăleau acum pe străzi pentru a-i susţine pe militari. Au început să vină arme din Rusia. Autorităţile ucrainene au trimis armata împotriva rebelilor. Oraşele se transformau unul după altul în câmp de bătălie.

Alegerile prezidenţiale din Ucraina s-au soldat cu o victorie clară, din primul tur, a omului de afaceri şi politicianului Petro Poroşenko, a cărui campanie s-a axat pe mândria naţională şi apărare. Poroşenko a cerut ajutor puterilor occidentale. Naţionalismul ucrainean s-a intensificat, fiind moderat doar de înţelegerea faptului că armata ucraineană era mult mai slab dotată decât cea a ruşilor. Obama a refuzat alt sprijin în afară de cel

financiar şi diplomatic, dar a repetat solicitarea adresată Rusiei de a-şi retrage trupele atât din Crimeea, cât şi din estul Ucrainei.

Pe 17 iulie, opinia publică internaţională, deja tulburată, a fost şocată când a aflat că forţele rebele din apropiere de Şahtarsk au doborât un avion de pasageri aparţinând companiei Malaysia Airlines care zbura de la Amsterdam la Kuala Lumpur. Cu toate că Moscova a dat vina pe artileria ucraineană, dovezile indicau deja că responsabilitatea aparţinea ruşilor. Toate guvernele occidentale au cerut Kremlinului să pună capăt războiului. Cum începuseră investigaţii în estul Ucrainei şi era din ce în ce mai dificil să ignore criticile internaţionale, Putin a reacţionat cu grijă. În vreme ce unii dintre purtătorii săi de cuvânt dădeau vina pe Kiev pentru atrocităţi, Putin s-a limitat să se întrebe ce sens avea să fie trimis un avion civil deasupra unei zone de război. Învăţase din greşeala făcută de secretarul general sovietic Iuri Andropov în aprilie 1983, când a negat că trupele sale doborâseră un avion sud-coreean în spaţiul aerian siberian. Curând după aceea, adevărul a ieşit la iveală, iar Andropov a ajuns să fie văzut afară ca un mincinos. Ca om care-şi cultivă imaginea de vorbitor dur, dar onest, Putin preferă să-i pună pe alţii să mintă[20].

Trupele pe care le-a trimis Putin să lupte se dovedeau a fi capabile să transforme estul Ucrainei într-un osuar, dar nu au părut niciun moment în stare să înfrângă armata ucraineană. Dându-şi seama că doar o incursiune la scară largă i-ar aduce victoria – un lucru pe care câţiva intelectuali ruşi cunoscuţi, în special Aleksandr Dughin, l-au îndemnat să-l facă pentru a anexa definitiv întreaga regiune de sud-est a Ucrainei la Rusia[21] –, a acceptat o propunere pentru negocieri de pace la Minsk. După doborârea avionului malaez, Putin voia să atenueze publicitatea negativă, iar negocierile ar fi creat impresia că Kremlinul nu era intransigent.

Pe 5 septembrie, un acord de încetare a focului a fost semnat la Minsk între guvernul ucrainean şi forţele rebele. Dar era cale lungă până la o înţelegere permanentă. Răbdarea Uniunii Europene luase sfârşit: o săptămână mai târziu a impus un alt set de sancţiuni economice Rusiei. Scopul era lovirea economiei ruseşti în punctele sale cele mai sensibile, astfel că Rosneft, Transneft şi Gazprom Neft s-au numărat printre companiile cărora li s-a interzis să atragă capital de pe pieţele europene. S-au întărit de asemenea măsurile care împiedicau băncile ruseşti să obţină împrumuturi în Uniunea Europeană. S-a mărit lista persoanelor care aveau interdicţie să călătorească în Europa şi să aibă

acces la proprietăţile lor[22]. Pagubele provocate economiei ruseşti au fost atât de mari încât agenţia de rating Standard & Poor's a retrogradat datoria publică guvernamentală a Rusiei aproape la statutul de „junk"[23].

Luptele au continuat sporadic, încălcând acordul de încetare a focului. Preşedintele Poroşenko a refuzat să se supună. Pe 14 noiembrie 2014 a făcut o distincţie între Donbass şi restul Ucrainei:

> Noi vom avea de muncă, ei nu. Noi vom avea pensii, ei nu. Noi vom avea grijă de copiii şi pensionarii noştri, ei nu. Copiii noştri vor merge la şcoli, la grădiniţe – ai lor vor sta în pivniţă. Ei nu ştiu cum să se organizeze sau să facă ceva. În felul acesta, vom câştiga în cele din urmă războiul[24].

Declaraţia sa optimistă a fost însoţită de o condamnare fermă a încercării Rusiei de a fragmenta ţara. „Ucraina trebuie să rămână un stat unitar", a explicat el pe 22 ianuarie 2015, „nu va exista nicio discuţie despre opţiunea europeană a Ucrainei; iar singura limbă oficială este şi va rămâne ucraineana"[25]. Operaţiunile militare ale lui Putin nu au fost niciodată suficiente pentru a răsturna conducerea politică de la Kiev, dar au fost mai mult decât suficiente pentru a întări hotărârea Ucrainei de a rezista atacului ruşilor.

Poroşenko conducea o ţară cu multe disensiuni interne, dar unită în ce priveşte angajamentul faţă de apărarea naţională. În februarie, la Minsk, s-a ajuns la un alt acord de încetare a focului, după negocieri care au implicat Belarusul, Franţa, Germania, precum şi Rusia şi Ucraina. Acordurile de la Minsk prevedeau alegeri noi, demilitarizarea Ucrainei de Est şi amnistie pentru toţi luptătorii.

Şansele de succes erau reduse, nu în ultimul rând pentru că Putin susţinea că Ucraina este un construct politic artificial. Vestul Ucrainei, afirmase el public, a făcut parte din Polonia înainte de al Doilea Război Mondial: „Ce a fost Lvov dacă nu un oraş polonez?”. De data asta a mers mai departe, readucând în discuţie o veche problemă legală care punea sub semnul întrebării însăşi integritatea statului ucrainean. Când Hruşciov transferase Crimeea Ucrainei, în 1954, el nu trecuse schimbarea prin Sovietele Supreme rus şi ucrainean, ci doar prin Prezidiile lor[26]. Putin sugera că fusese încălcată constituţionalitatea. Era o afirmaţie dubioasă, dar avea dreptate în ce priveşte faptul că transferul avusese loc fără o discuţie suficient de amplă: Crimeea fusese mutată pe hartă printr-un proces formal dirijat de conducerea de la Kremlin.

Apoi Putin a trecut la atac, acuzând puterile occidentale de ipocrizie:

> Astăzi vorbim despre evenimentele din Ucraina şi partenerii noştri confirmă nevoia de a respecta integritatea teritorială a ţării. Ei spun că toţi cei care luptă pentru drepturile şi interesele lor în estul Ucrainei sunt separatişti proruşi. În vreme ce aceia care au luptat împotriva noastră în Caucaz, inclusiv sub conducerea lui „al-Qaida" – folosind banii acesteia şi ţinând în mâini armele ei şi chiar cu militanţi al-Qaida luând parte direct la lupte – erau luptători pentru democraţie. Este şocant, dar adevărat. Ne vorbeau despre folosirea disproporţionată a forţei. Şi spuneau: „Cum se face că voi trageţi din tancuri şi veniţi cu artilerie: nu puteţi să faceţi asta, nu puteţi să faceţi asta!". Dar ce spuneţi despre Ucraina? Despre avioane şi tancuri, artileria grea şi armele cu foc automat. Au folosit chiar bombe cu dispersie şi rachete balistice – e lipsit total de sens! Şi cu toate astea nimeni nu spune nimic despre folosirea disproporţionată a forţei[27].

Poziţia sa, desigur, era aceea a unui naţionalist adept al Rusiei Mari, care consideră că ucrainenii nu sunt un popor de sine stătător. „Nu fac distincţie între ucraineni şi ruşi", a explicat el la un post de televiziune rus. „Eu cred că suntem un singur popor. Cineva ar putea avea o opinie diferită şi o putem discuta. Probabil că nu este aici

locul să vorbim despre asta acum. Dar noi ajutăm oamenii, şi mai presus de toate îi ajutăm pe ucraineni”[28].

Ceea ce nu voia să accepte era că, prin propriile sale acţiuni, contribuise mai mult decât oricine de la Stalin încoace la separarea celor două popoare.

Putin a susţinut că străinii luptau în secret de partea guvernului ucrainean. „Spunem adeseori «armata ucraineană, armata ucraineană»”, a exclamat el într-un discurs ţinut în faţa studenţilor de la Institutul de Mine din Sankt-Petersburg, unde, în 1997, îşi susţinuse doctoratul:

> Cine se luptă acolo? Da, există unităţi oficiale ale armatei, dar o mare parte a bătăliei este purtată de aşa-zisele batalioane naţionaliste voluntare. În esenţă, aceasta nu este o armată, ci o legiune străină – în acest caz, legiunea NATO, care, în mod firesc, nu urmăreşte interesele naţionale ale Ucrainei. Scopurile sale sunt complet diferite şi sunt în legătură cu atingerea unor scopuri geopolitice privind controlul asupra Rusiei, ceea ce, categoric, nu este în interesul ucrainenilor[29].

Sugestia că cei care luptau cu trupele ruseşti în estul Ucrainei nu erau cetăţeni ucraineni era mai mult decât bizară.

Putin a continuat prin a spune că operaţiunea pe care o desfăşura în Ucraina avea la bază motive umanitare:

Au existat oameni [în Crimeea] care au fost speriaţi de lovitura de stat: haideţi să vorbim direct despre asta, au fost şocaţi de lovitura de stat din Ucraina. Iar după lovitura de la Kiev – şi nu a fost altceva decât o lovitură de stat, oricât au încercat ei să o deghizeze: forţele naţionaliste extremiste care încercau să ajungă la putere în acel moment, şi într-o măsură semnificativă au şi ajuns la putere, pur şi simplu au început să-i ameninţe pe oameni. Şi au ameninţat populaţia rusă şi pe rusofonii din Ucraina în general şi din Crimeea mai ales, deoarece există o mai mare concentrare de ruşi şi rusofoni [în Crimeea] decât în toate celelalte părţi ale Ucrainei.

Ce am făcut noi? Noi nu am plecat la război, nu am ocupat pe nimeni, nu am tras cu armele, nu a murit nimeni ca urmare a evenimentelor din Kiev. Nici măcar o singură persoană. Noi am folosit armata doar pentru a-i împiedica pe cei peste douăzeci de mii de soldaţi aflaţi acolo să interfereze cu dreptul cetăţenilor de acolo de a-şi exprima liber voinţa. Oamenii s-au dus la referendum şi au votat. Au vrut să facă parte din Rusia. Întrebarea este: care e natura democraţiei? Pentru mine, nu teritoriul sau graniţele sunt importante, ci destinul oamenilor[30].

Cu alte cuvinte, Kremlinul nu făcuse nimic rău. Putin făcuse rareori apel la sentimente atât de făţiş.

Ministrului de Externe Lavrov i-a rămas sarcina de a pune lucrurile într-o perspectivă pragmatică. Vorbind cu reporterii americani, acesta a reamintit că Ianukovici semnase un acord pe 21 februarie 2014 pentru alegeri anticipate, deşi ştia că, odată ajuns la mâna votanţilor

ucraineni, se va confrunta aproape sigur cu înfrângerea. Evenimentele din Crimeea ar fi putut fi evitate, a insistat Lavrov, dacă inamicii lui Ianukovici ar fi avut răbdare şi ar fi aşteptat ca acesta să fie făcut praf în campania electorală[31]. Însă, în faţa violenţelor de stradă neîntrerupte şi a extremismului antirusesc din Rada Supremă, Rusia nu a avut altă opţiune decât intervenţia armată.

Aproape întregul grup de la conducerea Rusiei şi-a declarat susţinerea fermă. Excepţia a fost ministrul de Finanţe Siluanov, care a recunoscut daunele economice provocate de invazie, în special asupra economiilor oamenilor. „Nimeni nu poate să restituie banii, deoarece s-au dus în Crimeea, în măsurile anti-criză.”[32] Kudrin, predecesorul său la Ministerul de Finanţe, a mers mai departe şi a declarat politica din Ucraina un dezastru:

> Pentru mine, apărarea intereselor naţionale ale Rusiei constă în întărirea puterii economice. Fără asta, nu vom avea putere militară sau de orice altă natură. Dar puterea noastră economică slăbeşte în momentul de faţă şi nu putem să ne mai atingem obiectivele stabilite în plan intern şi extern, iată de ce îngrijorările mele au crescut[33].

Gleb Pavlovski, un „tehnolog politic” care a lucrat în Administraţia Prezidenţială până în 2011, când a trecut

la Opoziţie, a sugerat că Rusia va continua să sufere până ce armatele sale vor înceta să mai intervină în Donbass[34]. Declaraţiile lui Pavlovski şi Kudrin nu aveau în spate un calcul moral sau legal: fiecare considera că Putin luase o decizie nepotrivită, pentru care ţara avea să plătească din greu.

Cel puţin Putin putea să se consoleze cu creşterea rapidă pe care o înregistra popularitatea sa personală. Odată cu anexarea Crimeei, a câştigat inimile ruşilor, şi chiar sancţiunile dictate de americani nu au făcut decât să confirme reputaţia sa de patriot neînfricat. Niciun politician occidental nu prevăzuse acest lucru. Între timp, a continuat să satisfacă foamea de mândrie naţională remarcând la Adunarea Federală din decembrie 2014 că prinţul Vladimir cel Mare primise botezul creştin în peninsula Crimeea în 988:

> Aceasta ne dă toate motivele să afirmăm că Crimeea, vechiul Korsun, Chersones şi Sevastopolul au o importanţă inestimabilă pentru civilizaţia şi spiritualitatea rusă. La fel ca Muntele Templului din Ierusalim pentru adepţii islamului şi iudaismului[35].

Niciun comentator din presa rusească nu şi-a permis să semnaleze că această descriere a peninsulei ca leagăn „strămoşesc” al ruşilor era oarecum în conflict cu

datele istorice. Dar puţinii ruşi care ar fi vrut ca Medvedev să fi participat la alegerile prezidenţiale din 2012 şi să le fi câştigat se înşelau dacă credeau că acesta nu ar fi ordonat operaţiunea din Crimeea. Medvedev fusese cel care pusese în mişcare, în 2008, atacul asupra Georgiei. Liderii de la Kremlin erau uniţi în hotărârea lor de a pune stăpânire pe Crimeea, iar Medvedev ar fi avut probleme dacă s-ar fi decis să ignore consensul.

Şase ani mai târziu, Putin era preşedintele în funcţie, bucurându-se din plin de capacitatea sa de a rescrie istoria după cum dorea. A afirmat că mişcarea de protest din piaţa Maidan din 2013-2014 nu fusese declanşată de ucraineni. A acuzat CIA că a desfăşurat o campanie susţinută de amestec în treburile Ucrainei. Problemele nu începuseră, chipurile, la Moscova sau chiar la Kiev, ci la Washington[36]. Ca de obicei, Patruşev a fost cel care a avansat cea mai sumbră imagine:

> În ultimul sfert de veac, această activitate [a Statelor Unite şi a aliaţilor săi cei mai apropiaţi] a avut ca scop separarea totală a Ucrainei de celelalte republici ale URSS şi de Rusia şi reformarea totală a spaţiului postsovietic în favoarea intereselor americane. Au fost create condiţiile şi pretextele pentru revoluţiile colorate, care au fost susţinute printr-o generoasă finanţare de la stat[37].

„Noi nu putem permite”, a tunat Patruşev, „genocidul populaţiei rusofone din Donbass”. A acuzat Uniunea Europeană că permite apariţia grupurilor neonaziste şi Occidentul întreg că încearcă să instige o „revoluţie colorată” în Rusia, aşa cum făcuse în Georgia şi Ucraina, finanţând organizaţii media nonguvernamentale pentru a răspândi idei destabilizatoare printre ruşi[38].

Cu toate că pe parcursul anului 2014 emoţia dominantă în rândurile populaţiei ruseşti a fost bucuria provocată de alipirea Crimeei la Rusia, ceea ce l-a umplut pe Putin de satisfacţie, existau deja semne că se apropia vremea rea. Putin visase să ademenească Ucraina fraternă în Uniunea Economică Eurasiatică. Probabil că nu şi-ar fi atins acest scop niciodată, însă anexarea Crimeei i-a răpit pentru totdeauna Rusiei şansa de a-i folosi pe ruşii crimeeni pentru a exercita o presiune paşnică permanentă asupra Kievului[39]. Mâinile lui Cain erau pline de sânge după ce l-a atacat pe Abel. Însă ucraineanul Abel a supravieţuit atacului şi a rămas plin de resentimente. Dacă poporul ucrainean fusese divizat în privinţa Europei înainte de 2014, acum era unit în cauza naţională a apărării împotriva unui viitor jug rusesc. Preţul a fost plătit de ambele ţări: Ucraina a pierdut Crimeea şi a fost împinsă într-o luptă sângeroasă pentru apărarea regiunii estice; armata rusească s-a

angajat într-un război ce nu are un final previzibil. Vreme de generaţii nu va fi posibilă nicio reconciliere.

13
Obsesia transatlantică: probleme cu America

Criza ucraineană a îngheţat şansa firavă a unui acord între Putin şi Obama, iar îngheţul părea că va dura zeci de ani după sfârşitul mandatului lui Obama. Cei doi conducători nu se înţeleseseră bine niciodată: deveneau rigizi de fiecare dată când se întâlneau. Fiecare avea impresia că făcuse tot ce-i stătea în putinţă pentru a îmbunătăţi relaţiile, doar pentru a ajunge să se lovească de un zid. Dintre cei doi, Putin fusese întotdeauna mai greu de mulţumit. Ani de zile înainte de a redeveni preşedinte în 2012, fusese obsedat că America manipulează Rusia şi această preocupare a atins punctul maxim în timpul campaniei sale electorale din 2011-2012.

Liderii americani şi germani îl preferau evident pe Medvedev ca preşedinte şi le-ar fi plăcut ca acesta să câştige din nou. Atitudinea cancelarului Merkel nu lăsa loc de îndoială în privinţa aceasta[1]. În martie 2011,

vicepreşedintele Joe Biden a fost cât pe ce să-şi dezvăluie preferinţa la o întâlnire cu reprezentanţi importanţi ai opoziţiei ruse[2]. Se pare că le-ar fi spus unora că se „uitase în ochii lui Putin şi nu văzuse vreun suflet” – un ecou negativ la atitudinea iniţială aprobatoare a lui George W. Bush faţă de Putin în 2001. La o recepţie organizată la Casa Spaso, reşedinţa Ambasadei Statelor Unite, Biden a lăsat să se înţeleagă că spera într-o victorie a lui Medvedev[3]. În luna mai a aceluiaşi an, administraţia Obama l-a numit pe politologul Michael McFaul în postul de ambasador la Moscova. Bun cunoscător al limbii ruse, acesta era un susţinător ferm al „resetării” politicii Statelor Unite faţă de Rusia, în sensul intensificării dialogului şi soluţionării problemelor care dezbinau cele două ţări. Dar el încurajase activ şi mişcările democratice din Uniunea Sovietică şi Federaţia Rusă, iar Putin avea să privească curând numirea sa ca pe o măsură ostilă din partea lui Obama[4].

Putin s-a înfuriat şi mai tare când secretarul de stat Hillary Clinton a criticat ferm măsurile dure folosite de poliţie pentru a pune capăt protestelor de stradă de la Moscova împotriva fraudării de către autorităţi a alegerilor pentru Dumă din decembrie 2011. „Putin e un hoţ!”, strigaseră demonstranţii, şi „Rusia fără Putin!”.

Clinton şi-a exprimat obiecţiile în timp ce se afla în vizită în Lituania, într-un discurs despre responsabilitatea guvernelor la „Civil Society Meet and Greet” organizată la Centrul Toleranţei din Vilnius. Ea i-a criticat pe conducătorii care văd societatea civilă şi organizaţiile sale „ca pe nişte adversari, nu ca pe nişte parteneri”. A vorbit despre „alegerile incorecte pentru Dumă” din Rusia şi a criticat amestecul autorităţilor în monitorizarea imparţială a alegerilor. „Noi suntem ferm convinşi că democraţia nu se rezumă la alegeri; dar, în absenţa unor alegeri libere, corecte şi transparente, democraţia este greu de susţinut”, a declarat ea, fără să-l numească pe Putin[5].

Pe 8 decembrie, la două zile după discursul ei, Putin a simţit nevoia să-i dea replica. Clinton făcuse o evaluare a procesului electoral pentru locurile din Dumă, a spus el, fără să aştepte rapoartele unor observatori internaţionali serioşi. I-a acuzat pe americani că au cheltuit sute de milioane de dolari pe o campanie de propagandă ostilă[6]. Exagera eforturile americanilor şi, în orice caz, ceea ce îl supăra era discursul lui Clinton, nu finanţarea externă americană. Când, mai târziu, Clinton a încercat să-şi dea seama de ce era furios, a bănuit că lui Putin nu i-a plăcut că îi făcuse probleme la Vilnius, dat fiind că el nu s-ar fi dus la Ciudad de México ca să-l insulte pe Obama.

Probabil, s-a gândit ea, Putin se întrebase: dacă Statele Unite voiau o „resetare”, de ce Obama îi permitea secretarului său de stat să vorbească vrute şi nevrute[7]?

Putin se gândea la propria campanie prezidenţială. La Moscova aveau loc cele mari demonstraţii de la începutul anilor ’90 şi curentul anti-Putin a continuat să se intensifice după alegerea lui în martie 2012, culminând cu o demonstraţie uriaşă cu o săptămână înainte de inaugurarea, în mai, a celui de-al treilea mandat al său ca preşedinte. Poliţia i-a arestat pe liderii opoziţiei Nemţov şi Navalnîi, care se aflaseră în fruntea protestelor. Toate acestea se întâmplau cu şase luni înainte ca Obama să inaugureze al doilea şi ultimul său mandat de preşedinte.

Conducătorii ruşi nu au iertat niciodată intervenţiile politice ale echipei lui Obama în ceea ce considerau a fi zona lor privilegiată de influenţă. Curând a ieşit la lumină o înregistrare a unei conversaţii dintre subsecretarul de stat Victoria Nuland şi ambasadorul Geoffrey Pyatt în care ea discuta despre componenţa unui viitor guvern ucrainean. Nuland a respins categoric ideea ca fostul boxer Vitali Kliciko să ocupe un loc în cabinet: „Nu cred că este necesar. Nu cred că este o idee bună”. Pentru conducerea de la Kremlin, aceasta era o dovadă clară a amestecului americanilor[8]. Acest tip de gândire l-a făcut

pe Putin să recurgă la arme în februarie 2014. După standardele obişnuite ale diplomaţiei internaţionale, prezenţa şi activitatea lui Nuland în centrul Kievului reprezentau un gest ostentativ menit să-i încurajeze pe protestatari într-un moment critic, când Ianukovici se lupta pentru supravieţuire. Nu se ştie dacă Obama a autorizat iniţiativa Departamentului de Stat, dar Putin judeca lucrurile după ce se întâmpla pe străzile din Ucraina. Era supărat pentru că oficialii americani nu au ezitat să-i încurajeze pe cei care-i făceau probleme lui Ianukovici, iar aceasta era de natură să sporească disconfortul Kremlinului.

Resentimentele faţă de Washington au ajuns să ghideze întreaga gândire a lui Putin. El a declarat în mod repetat că există o singură putere în lume care ameninţă interesele Rusiei. Deşi a criticat aspru Marea Britanie pentru că acţionase împotriva liderilor ruşi şi a serviciilor de informaţii, americanii sunt cea mai mare fixaţie a lui: nu şi-a exprimat încă public obiecţiile faţă de comportamentul Chinei, Arabiei Saudite sau chiar Germaniei – toate aceste ţări au pus piedici Rusiei din punct de vedere economic sau diplomatic. Putin îşi rezolvă problemele cu ele în privat şi judecă fiecare pas în politica externă rusească în funcţie de ceea ce ar

putea câştiga sau pierde în raport cu administraţia americană.

El a subliniat cât de greu este să produci schimbări în viaţa publică americană. După ce a urmărit câteva alegeri naţionale americane, a ajuns la concluzia că asupra candidaţilor există întotdeauna presiunea de a adopta o poziţie militantă antirusească: politicienii care caută susţinerea partidelor lor politice consideră că este în avantajul lor să condamne conducerea de la Kremlin[9]. Uitaţi-vă la Obama, a explicat el într-un interviu pentru revista franceză *Figaro*:

> ...un progresist, un liberal, un democrat. Nu a promis el că va închide Guantánamo înainte să fie ales? Dar a făcut-o? Nu, nu a făcut-o. Şi aş putea întreba de ce? Nu a vrut să o facă? El a vrut, sunt sigur că a vrut, dar nu a mers. El a vrut în mod sincer să facă asta, dar nu a reuşit, pentru că s-a dovedit a fi foarte complicat[10].

Când Obama a plecat de la Casa Albă, o mulţime de pretinşi jihadişti au rămas în spatele gratiilor la baza militară cubaneză, fără să aibă parte de vreun proces. Putin a văzut în asta o lecţie clară despre limitele puterii prezidenţiale în sistemul politic american[11].

În martie 2012, Obama încercase să risipească neîncrederea reciprocă împărtăşindu-i un secret lui Medvedev – care era preşedintele Rusiei la acea vreme –

la întâlnirea lor de la Seul. Dar nu şi-a dat seama, înainte de începerea conferinţei lor de presă, că microfoanele din apropiere pot prinde conversaţia lor. A fost o greşeală care a scos la iveală manevrele ce se făceau departe de ochii publicului:

Obama: În legătură cu toate aceste chestiuni, dar în special cu cea referitoare la apărarea antirachetă, aceasta poate fi rezolvată, însă este important ca el să-mi lase libertate de mişcare.

Medvedev: Da, am înţeles. Am înţeles mesajul dumneavoastră despre libertatea de mişcare. Libertate de mişcare pentru dumneavoastră...

Obama: Acestea sunt ultimele alegeri prezidenţiale la care particip. După alegerea mea, voi avea mai multă flexibilitate.

Medvedev: Înţeleg. Îi voi transmite această informaţie lui Vladimir[12].

Obama voia ca Putin să înţeleagă că, indiferent de ce avea să spună în calitate de candidat la preşedinţie, el îşi menţinea dorinţa de a încheia o înţelegere cu Rusia cu privire la chestiunile care provocau tensiuni. Resetarea din 2009 întâmpinase o serie de dificultăţi, dar trebuia să fie salvată şi reactivată. Obama făcuse progrese cu Medvedev. El voia ca aceste relaţii călduroase să nu

îngheţe odată cu revenirea lui Putin la Kremlin ca preşedinte.

Putin a considerat că este bine să rămână precaut. Mitt Romney, desemnat de Partidul Republican să candideze împotriva lui Obama, a declarat că Rusia era „inamicul geopolitic numărul unu”[13]. Dar rivalul învins de Romney, John McCain, era la fel de dur când venea vorba de Putin, acuzându-l pe Obama că a dat dovadă de o slăbiciune periculoasă – iar mai târziu avea să susţină că politica externă a lui Obama a avut drept efect faptul că Putin s-a simţit tentat să pornească aventura sa armată în Ucraina[14]. Deşi se aştepta să fie o ţintă a criticilor pe parcursul campaniei electorale din Statele Unite, Putin a fost deconcertat de modul în care a continuat să se desfăşoare politica americană. Pe de o parte, Amendamentul Jackson-Vanik, pe care Congresul american îl adoptase în 1974, pentru a restricţiona comerţul cu ţări precum URSS, care încălcau drepturile omului, a fost revocat în decembrie 2012, iar Obama a susţinut intrarea Rusiei în Organizaţia Mondială a Comerţului. Dar mulţi congresmeni şi senatori erau în continuare îngrijoraţi în legătură cu Rusia, astfel că au adoptat Legea Magniţki, care stabilea sancţiuni împotriva celor responsabili de moartea avocatului rus al lui Bill Browder, ca parte a legislaţiei menite să abroge

Amendamentul Jackson-Vanik. Reacţia imediată a Rusiei a fost un decret al Dumei prin care americanilor li se interzicea să adopte copii ruşi. S-a făcut, de asemenea, o listă cu oficiali americani cărora li se interzicea să călătorească în Rusia.

Americanii şi-au dat seama şi că ruşii începuseră să încalce Tratatul privind forţele nucleare cu rază medie de acţiune semnat în 1987. În 2007, Putin îşi manifestase nemulţumirea faţă de obligaţiile impuse de acesta. În 2014, în condiţiile în care criza internaţională provocată de situaţia din Crimeea şi din estul Ucrainei s-a adâncit, Washingtonul a emis un avertisment oficial referitor la încălcările de care să făcea răspunzătoare Rusia, inclusiv producerea şi desfăşurarea de rachete de croazieră cu o rază de acţiune interzisă de tratat. Moscova considera că acuzaţia era nedreaptă, întrucât nu ţinea cont de faptul că unele ţări din Asia achiziţionau arme cărora capacitatea de apărare rusească trebuia să le facă faţă. Între timp, au arătat reprezentanţii Rusiei, aranjamentele americane pentru instalarea controversatului sistem de apărare antirachetă continuau să se desfăşoare în Polonia, Republica Cehă şi România. Ruşii au afirmat de asemenea că dronele militare americane, care nu existau în anii ’80, reprezentau o violare a Tratatului privind forţele nucleare cu rază medie de acţiune.

În ochii lui Putin, Obama fusese întotdeauna o parte a problemei. Deşi semnase Noul tratat pentru reducerea armelor strategice şi redusese cheltuielile pentru armata americană, el a urmat politica lui Reagan, aprobând un program masiv de modernizare pentru toate tipurile de arme şi planificând noi sisteme de rachete şi de lansare. Din ultimii ani ai secolului XX, armamentul american îmbătrânise; Obama a decis să schimbe această situaţie. În acest scop, a fost garantat un buget de cheltuieli imens, de un miliard de dolari, pentru perioada care urmează să se încheie în 2040[15]. S-a acordat atenţie şi pregătirilor pentru războiul cibernetic, emiţându-se decrete prezidenţiale pentru înfiinţarea unui nou Comandament Cibernetic în 2010[16]. Bugetul Pentagonului a crescut. Chiar dacă cheltuielile pentru operaţiunile sale contractuale de cercetare şi experimentare din 2014 reprezentau doar jumătate din cele ale companiei Microsoft din acelaşi an, nu exista nicio îndoială în privinţa hotărârii americanilor de a fi cu un pas înaintea potenţialilor lor inamici[17]. În ianuarie 2017, când a plecat de la Casa Albă, Obama tăiase bugetul apărării în termeni absoluţi, însă cheltuielile militare ale Statelor Unite continuau să reprezinte două cincimi din cele globale. Practic nu exista decât o singură superputere[18].

Experienţa l-a făcut pe Putin imun la dezamăgirile provocate de conducătorii americani. El are o atitudine nonşalantă, cel puţin în public: „Preşedinţii vin şi pleacă şi chiar partidele politice se instalează la putere şi apoi pleacă. Însă linia politică principală nu se schimbă. Aşadar, în general vorbind, nu ne pasă cine va veni la conducere în Statele Unite. Avem o oarecare idee despre ce urmează să se întâmple”[19].

Recomandarea flegmatică a lui Putin este ca oficialii ruşi să acţioneze pe baza presupoziţiei că nu va avea loc o îmbunătăţire considerabilă a relaţiilor cu Statele Unite, indiferent cine se află la Casa Albă. Descrie această situaţie ca pe „un lucru curios” la care el a trebuit pur şi simplu să se adapteze[20].

Când vorbeşte cu politicieni şi diplomaţi americani, Putin are obiceiul să indice CIA şi Departamentul de Apărare ca fiind principalii autori ai acţiunilor ostile împotriva Rusiei, care nu face decât să urmărească ceea ce el consideră a fi interesele sale naţionale[21]. E atent să nu dea impresia că ar fi vorba de o ranchiună personală şi, ocazional, se referă la America numind-o „partenera” Rusiei. Atitudinea lui Putin este atât de contradictorie, încât el îi admonestează pe cei care încearcă să-l „demonizeze” pe George W. Bush[22]. L-a numit pe Obama „colegul meu” şi l-a descris ca fiind un om înţelept[23]. Vrea

să fie perceput ca un lider politicos, atent, care le acordă celorlalţi prezumţia de nevinovăţie. Când vrea, poate să dea impresia că este glasul raţiunii.

În 2008, Putin s-a enervat când Obama, ales recent preşedinte, l-a asigurat că acţiunile în forţă în vederea „schimbării regimului” în alte ţări nu mai fac parte din politica americană. Liderului american i-a fost greu să-l convingă că vorbea sincer, iar după ce Statele Unite au intervenit în tulburările care au cuprins Libanul în 2011, Putin i-a spus lui Obama că i-au fost confirmate îndoielile legate de posibilitatea ca politica externă americană să se schimbe[24]. Presa din Rusia şi din America nu a putut să nu observe cât de îndârjiţi arătau în iunie 2013, stând alături la Summitul G8 din Irlanda de Nord. În toamna aceluiaşi an, Obama a decis să anuleze o întâlnire programată după ce Putin i-a acordat azil politic consultantului IT american Edward Snowden, care publicase mii de documente clasificate înainte de a fugi din Statele Unite[25]. După Crimeea, ei au vorbit la telefon, dar s-au întâlnit rar. O excepţie a fost întâlnirea lor din septembrie 2015, de la sediul Organizaţiei Naţiunilor Unite din New York, când au discutat chestiuni dificile, inclusiv situaţia din Ucraina şi Siria. Dar relaţiile glaciale dintre Moscova şi Washington nu s-au dezgheţat niciodată, nici măcar superficial. Niciunul dintre

preşedinţi nu l-a invitat pe celălalt în capitala sa. Nu s-au mai întâlnit la niciun summit. Obama îl considera pe Putin o cauză pierdută, iar Putin îl vedea la fel pe el.

Totuşi, când pericolele escaladării militare erau mult prea evidente, niciunul dintre ei nu-şi permitea să distrugă complet relaţiile. John Kerry, succesorul lui Hillary Clinton în funcţia de secretar de stat începând din 2012, a făcut câteva călătorii în Rusia, cu misiunea de a convinge Kremlinul că America era cât se poate de interesată de îmbunătăţirea atmosferei internaţionale. Putin l-a primit cu răceală, iar discuţiile au fost formale şi lipsite de amabilităţile din trecut. Aşa cum proceda de obicei cu secretarii de stat americani, Putin l-a lăsat pe Kerry să aştepte la întâlnirile programate – o dată a întârziat patru ore. Această lipsă de politeţe regulată era o încercare deliberată de a le transmite americanilor că Rusia era o putere de care trebuiau să ţină seama[26]. Dar era şi un gest jalnic. Dacă aceasta era singura modalitate prin care Putin putea răni Washingtonul, puterea rusească era, evident, mai slabă decât voia el să se creadă. În orice caz, Kerry a reacţionat cu o stăpânire de sine desăvârşită, demonstrând că manevrele lui Putin erau prea ostentative ca să merite un răspuns. Deşi Kerry a avut problemele sale cu Putin, comunicarea directă dintre Moscova şi Washington nu a încetat

niciodată. În primele cinci luni ale anului 2016, Lavrov a vorbit cu Kerry de peste treizeci de ori şi de patru ori s-au întâlnit pentru discuţii[27].

Un singur înalt oficial american a fost tratat politicos. Acesta a fost secretarul de stat al preşedintelui Nixon, Henry Kissinger, care, în ciuda vârstei şi împotriva înţelepciunii convenţionale a politicii externe americane, după evenimentele din Crimeea i-a îndemnat pe politicienii de la Washington să dea dovadă de înţelegere faţă de interesele regionale legitime ale Rusiei. Kissinger era obişnuit să fie primit cu căldură la Moscova. În calitate de coautor al politicii de destindere a preşedintelui Nixon faţă de URSS în anii ’70, el a continuat să-i îndemne pe americani să dea dovadă de un oarecare „realism” în privinţa Rusiei în lumea secolului XXI: asta le-a plăcut mult ruşilor. Lavrov îi rostea numele pe un ton reverenţios[28]. Kissinger susţinea că, pentru Rusia, Ucraina nu poate fi niciodată doar o ţară străină, dar echilibra această afirmaţie cu aceea că Rusia „nu trebuie să forţeze Ucraina să accepte un statut de satelit”, adăugând că Putin trebuie să aibă grijă să nu creeze o situaţie asemănătoare Războiului Rece. În opinia lui Kissinger, Ucraina avea dreptul să opteze pentru o asociere economică şi politică cu Uniunea Europeană, iar Rusia trebuia să accepte acest lucru. El

era însă împotriva admiterii Ucrainei în NATO, susţinând că ucrainenii ar fi trebuit să-şi propună să aibă cu Rusia tipul de relaţie pe care-l avea Finlanda. Chiar şi Kissinger avea convingerea fermă că Crimeea trebuia dată înapoi Ucrainei[29].

În 2013, când a primit titlul de profesor onorific al Academiei Diplomatice din Rusia, el i-a spus cu tristeţe lui Putin că vorbele frumoase pe care i le spunea nu-i făceau nicio favoare în America[30]. Kissinger şi-a continuat eforturile de conciliere între cele două ţări. Deşi în articolul său publicat în *Washington Post* pe 5 martie 2014 cerea concesii din partea Moscovei, dorinţa sa de îmbunătăţire a relaţiilor l-a făcut pe Putin să-l primească cu entuziasm – şi să se abţină de la trucul său obişnuit de a-i lăsa pe vizitatori să aştepte[31]. În iunie 2017, Kissinger a vorbit cu Putin la Moscova timp de două ore. Era a douăzeci şi opta oară când el şi preşedintele rus purtau o discuţie[32].

Anexarea Crimeei a înăsprit politica lui Obama faţă de Rusia. Fără să formuleze ameninţări, el voia ca Putin să ştie că Rusia avea să plătească pentru încălcarea grosolană a suveranităţii Ucrainei[33]. Dar Obama a fost mai precaut în public şi a aplicat sancţiuni economice fără excese retorice. Folosea totuşi anumite expresii despre care ştia că îl vor ofensa pe Putin. La summitul

privind securitatea nucleară internaţională organizat la Haga în martie 2014, el s-a referit întâmplător la Rusia numind-o „putere regională”. După cum remarca secretarul de stat Zbigniew Brzeziński, nimic nu ar fi putut provoca mai multă supărare la Moscova. Asta nu l-a oprit însă pe Brzeziński să afirme în zeflemea că ruşii trebuiau să aibă Ucraina dacă voiau să redevină fie şi numai o putere regională. Ministrul Afacerilor Externe Lavrov a reuşit să mimeze indiferenţa când a amintit acest episod, în ianuarie 2017[34]. Însă Putin l-a luat ca pe un afront. Într-un interviu acordat revistei germane *Bild* doi ani mai târziu, el era încă indignat:

> Dacă se vorbeşte despre Rusia ca despre o putere regională, trebuie să se înceapă prin a indica regiunea la care se face referire. Trebuie să ne uităm la hartă şi să spunem: „Care este aceasta? Partea europeană? Sau este partea de est, unde îi avem ca vecini pe Japonia, Statele Unite – dacă avem în vedere Alaska – şi China? Este partea asiatică? Sau poate partea sudică? Sau ar trebui să ne uităm spre nord? În principal, la nord ne învecinăm cu Canada de peste Oceanul Arctic. Sau spre sud? Unde, atunci? Despre ce regiune vorbim[35]?

Concluzia lui Putin lăsa să i se vadă clar supărarea:

> Eu cred că discuţiile despre alte ţări – încercarea de a vorbi despre ele într-o manieră înjositoare – sunt departe de a-ţi

demonstra excepţionalismul. Iar aceasta mi se pare o poziţie greşită[36].

Nu era omul care să accepte o insultă.

Dar, în general, Putin prefera să folosească un limbaj potolit – era un mod de a trata cu americanii prin care încerca să nu arate că loviturile dureau. Dar nu se putea abţine să răspundă uneori cu aceeaşi monedă. În decembrie 2014, sătul de criticile cu privire la acapararea Crimeei, el a atras atenţia asupra convingerii larg răspândite în Statele Unite că fusese „corect să fie luat Texasul de la Mexic”[37]. Este interesant că a evitat să numească direct Statele Unite, dar era cât se poate de clar ce a vrut să spună. La fel de semnificativ este că a amintit un eveniment de la jumătatea secolului al XIX-lea pentru a valida o practică actuală. Putin încerca să arate că putea să riposteze atâta vreme cât adversarii săi îl înfruntau, încercând în acelaşi timp să nu înrăutăţească şi mai mult situaţia. Acesta era stilul întregii elite de la Kremlin: lasă-i pe alţii aflaţi mai jos în ierarhia vieţii publice să enunţe avertismentele cele mai cumplite. La o conferinţă a comandanţilor în rezervă americani şi ruşi din martie 2015, ruşii au spus că, dacă NATO va încerca vreodată să recupereze Crimeea, va fi un al Treilea Război Mondial[38].

Putin se străduieşte să pară calm atunci când abordează problema relaţiilor cu Statele Unite, spunând despre preşedinţia lui Obama:

> Nu cred că Statele Unite reprezintă o ameninţare pentru noi. Ca să folosesc un clişeu, cred că politicile celor de la conducere sunt nechibzuite. În opinia mea, aceste politici nu sunt în interesul nostru şi subminează încrederea în Statele Unite şi, în acest sens, ele afectează interesele Statelor Unite, erodând încrederea în această ţară ca lider economic şi politic global[39].

şi ridiculizând ambiţia americană nemăsurată:

> În esenţă, lumea unipolară este pur şi simplu un mijloc de a justifica dictatura asupra oamenilor şi ţărilor. Lumea unipolară s-a dovedit a fi o sarcină prea incomodă, prea grea şi imposibil de controlat chiar şi pentru liderul autoproclamat[40].

Nonşalanţa lui Putin este aparentă. Atât pentru el, cât şi pentru secretarul Consiliului de Securitate Patruşev era evident că America şi aliaţii săi considerau că Războiul Rece este departe de a se fi încheiat[41]. Ca de obicei, Patruşev era omul pe care te puteai baza pentru a reda gândirea lui Putin în cei mai duri termeni:

> Conducerea SUA şi-a propus ca obiectiv dominaţia asupra lumii. Prin urmare, americanii nu au nevoie de o Rusie puternică. Dimpotrivă, ei trebuie să slăbească ţara noastră cât mai mult. Nu

exclud posibilitatea de a-şi atinge acest scop distrugând Federaţia Rusă. Căci aceasta ar asigura Statelor Unite accesul nelimitat la cele mai bogate resurse pe care Rusia – după părerea lor, în mod nemeritat – le are la dispoziţie... Washingtonul crede că poate, oricând vrea, să îndeplinească rolul de catalizator în acest proces[42].

Potrivit acestei analize, America era hotărâtă să găsească orice pretext pentru a face rău Rusiei. Conducerea rusă părea să creadă că Rusia ar fi fost pedepsită, sub forma sancţiunilor economice sau a abuzurilor geopolitice, indiferent de ce ar fi hotărât să facă în Crimeea.

În timpul mandatului lui Obama, Putin şi-a menţinut atitudinea resentimentară şi suspicioasă şi a încercat să dea bătăi de cap administraţiei americane. Moscova şi Washingtonul se năpusteau revanşard una asupra celeilalte, iar şansele reconcilierii păreau infime. Dar totul s-a schimbat în cursul campaniei pentru alegerile prezidenţiale americane din 2016, când s-a întâmplat un lucru neaşteptat şi un candidat republican obscur a mers împotriva curentului înţelepciunii convenţionale, lăudându-l pe Putin şi afirmând: „Cred că o să mă pot înţelege cu el”[43].

14
Tulburări continentale: Rusia pătrunde în Europa

Scopul Rusiei conduse de Putin a fost să despartă Europa – indiferent dacă era vorba de lideri individuali, partide politice, grupări economice sau chiar ţări întregi – de America. Moscova are o tradiţie îndelungată în ceea ce priveşte folosirea activităţii subversive pentru a interveni în politica europeană. Conducerea comunistă sovietică a dat milioane de ruble organizaţiilor care puteau fi folosite pentru promovarea intereselor sale: nu numai partidele comuniste, ci şi „mişcarea pentru pace” şi campaniile pentru dezarmare nucleară unilaterală.

În 2012, la începutul celui de-al treilea mandat prezidenţial, Vladimir Putin a dat tonul şi s-a arătat surprins că americanilor li se permitea să şicaneze bănci din Frankfurt, Berlin şi Paris, amendându-le cu miliarde de dolari pentru pretinse infracţiuni pe pieţele internaţionale; el a comparat această situaţie cu modul în care Uniunea Economică Eurasiatică trebuia să se comporte faţă de ţările sale membre[1] – şi în tot acest timp susţinea că Rusia îşi dorea relaţii armonioase cu statele europene. Cu toate că mass-media occidentală îl etichetează adeseori drept stalinist convins, Putin a

condamnat ferm politica sovietică de folosire a forţei pentru a impune comunismul în teritoriile cucerite de Armata Roşie. Rezultatul, a recunoscut el, a fost că URSS a dobândit doar aliaţi involuntari, ceea ce nu era recomandabil pentru o acţiune comună eficientă[2].

Între timp, Statele Unite erau din ce în ce mai alarmate că o serie de ţări europene, inclusiv Germania şi Italia, depindeau de rezervele de gaze naturale ale Rusiei şi se întrebau dacă URSS ar fi capabilă să-i ameninţe pe aliaţii din NATO ai Americii suprimând brusc furnizarea prin conductele construite în anii ’70 dacă aceştia urmau politici ce afectau interesele Kremlinului. Aceste nelinişti nu au dispărut după căderea comunismului la Moscova în 1991. După cum au observat analiştii, în restul deceniului Rusia a folosit exporturile de combustibil ca pe o armă în primele ei conflicte cu Ucraina, ajungând chiar să taie furnizarea pentru a determina Kievul să-i dea ascultare. Dacă putea face asta în cazul Kievului, o putea face şi cu Berlinul şi Roma.

Două femei, una din Statele Unite şi alta din Europa, aveau calificări impresionante pentru a trata cu Putin. Prima era Condoleezza Rice, secretar de stat începând din 2005, care şi-a început cariera academică cercetând cursa înarmărilor dintre Statele Unite şi URSS din anii

’80. Cunoştea foarte bine politica şi tehnologia militară a URSS şi vorbea limba rusă, iar toate acestea i-au asigurat un avantaj în dialogul cu un om ca Putin. Discuţiile dintre cei doi au devenit uneori foarte aprinse. În 2006, Putin şi-a pierdut calmul când s-a ajuns la politica Moscovei faţă de Georgia şi s-a ridicat în picioare ca să se uite la ea de sus. Rice era pregătită pentru asemenea trucuri de ameninţare. S-a ridicat la rândul ei – purta tocuri înalte – şi s-a uitat la el şi mai de sus[3]. Putin nu a reuşit niciodată să o intimideze. Cu o altă ocazie, el şi-a exprimat aprecierea faţă de fermitatea şi cunoştinţele ei: „Ne cunoşti foarte bine!”[4]. Rice şi-a părăsit funcţia la sfârşitul administraţiei Bush, în ianuarie 2009, după ce a condus Departamentul de Stat în perioada dificilă în care Putin a orientat politica rusească spre o confruntare cu America. Dificultăţile aveau să fie şi mai mari.

A doua femeie era cancelarul Angela Merkel – doar în 2015 s-a întâlnit cu Putin de şapte ori şi a avut douăzeci de convorbiri telefonice cu el[5]. Născută la Hamburg, dar crescută în Republica Democrată Germană, ea a avut o experienţă directă a administraţiei comuniste sovietice şi est-germane, iar Rusia a fost o prezenţă permanentă în gândurile sale. Tatăl ei, un pastor luteran, i-a transmis hotărârea de a înlătura jugul comunist. În timpul liceului,

Angela Merkel s-a remarcat datorită talentului excepţional la limbi străine, câştigând într-un an olimpiada naţională de limba rusă. Deşi nu are nevoie de interpret, are întotdeauna unul lângă ea atunci când vorbeşte cu ruşi – odată a mărturisit că în tinereţe a căpătat fobia de a vorbi în rusă după ce un soldat sovietic i-a furat bicicleta[6]. Putin, la rândul său, a ajuns să vorbească fluent germana în perioada în care a activat ca ofiţer de informaţii la Dresda. Cei doi au avut frecvent discuţii aprinse. Merkel este un politician foarte hotărât şi nu de puţine ori i-a spus lui Putin ce gândeşte. Totodată, este cunoscută pentru faptul că ştie să asculte, iar Putin a descoperit că momentele de tăcere din convorbirile lor nu sunt un semn de slăbiciune. Ea este foarte sensibilă la problema pericolelor expansionismului rus, iar în 2014 l-a admonestat pe Putin pentru invadarea Crimeei şi declanşarea războiului în estul Ucrainei. În calitate de cancelar al Germaniei, Merkel a susţinut regimul de sancţiuni iniţiat de americani.

Putin voia să aştepte să vadă ce se întâmplă. Nu numai FSB, ci şi presa germană arăta că exista un lobby industrial şi financiar tot mai intens pentru ca Germania să accepte noua realitate geopolitică în care Crimeea era provincie rusească. Merkel a ignorat criticile germanilor şi l-a avertizat pe Putin că va plăti scump dacă va repeta

mişcările expansioniste. Nici armele nucleare şi regimentele de tancuri ruseşti, nici importanţa Rusiei ca furnizor de combustibil nu au pus-o pe gânduri. Ea refuza să se lase intimidată. Un lucru pe care i l-a spus în mod repetat lui Putin a fost că ar trebui să arate mai mult respect faţă de procedurile democratice şi statul de drept. Respingând sfatul ei, Putin şi-a amintit, după câte se pare, că una dintre eroinele lui Merkel este Ecaterina cea Mare, care s-a născut prinţesă de Anhalt-Zerbst – un portret al împărătesei este atârnat pe peretele cancelariei germane. Se pare că Putin i-ar fi spus:

> Imaginează-ţi că stai la Kremlin şi că ai alegători care trăiesc în Kaliningrad şi că mai sunt, de asemenea, cei care locuiesc în Petropavlovsk-Kamceatski. Şi că trebuie să creezi cumva o unitate pe cuprinsul acestui teritoriu care este atât de divers din punctul de vedere al limbii, mentalităţilor şi stilului de viaţă. Trebuie să spui ceva care să-i aducă pe oamenii aceştia împreună. Unul dintre compatrioţii tăi, un compatriot cu adevărat mare, a fost împărăteasa noastră. Ecaterina a II-a. La început, ea a dorit o abolire rapidă a sistemului feudal (*krepostnoe pravo*). Dar apoi a aflat cum era construită Rusia şi ştii ce a făcut? A consolidat drepturile moşierilor şi a distrus drepturile ţăranilor. Altă cale nu există în ţara noastră: nu trebuie decât să faci un pas la dreapta sau la stânga şi ai pierdut puterea[7].

Dacă transcrierea este autentică, Putin îi cerea lui Merkel să accepte că Rusia avea nevoie de modul ei propriu de guvernare.

Gerhard Schröder, predecesorul lui Merkel în funcţia de cancelar al Germaniei, era mai pe placul lui Putin. El îl apărase întotdeauna pe Putin împotriva acuzaţiei că ar guverna Rusia în mod autoritar şi făcuse eforturi pentru a îmbunătăţi relaţiile cu această ţară. Recunoştinţa prietenului său rus nu s-a lăsat aşteptată, iar în decembrie 2005, la doar câteva săptămâni după încheierea mandatului său, Schröder a primit o invitaţie extraordinară din partea consiliului de conducere al grupului Gazprom. I s-a oferit un post în cadrul consorţiului Nord Stream, care plănuia să construiască o conductă de gaz până în Germania, al cărei traseu urma să fie prin Marea Nordului, ocolind teritoriile ucrainean şi polonez. Răspunsul afirmativ al lui Schröder a fost întâmpinat cu un val de critici. Desigur, el era încântat de salariul său rusesc. Putin era şi mai fericit: cu preţul plătit pentru contractul germanului provocase discordie în rândul opiniei publice germane. Rusia angaja un om de stat care avea să consolideze imaginea lui Putin ca „democrat fără cusur”, o descriere pe care politicienii ruşi au citat-o ani la rând după aceea[8]. Dar Schröder nu mai era cancelar, iar Putin trebuia să negocieze cu

Merkel, care era supărată şi refuza să-şi croiască politicile după cerinţele Moscovei.

Franţa părea mai promiţătoare. Cu toate că preşedintele François Hollande şi partidul său socialist au denunţat anexarea Crimeei şi s-au alăturat ţărilor care aplicau sancţiuni economice, exista o oarecare ezitare. Se ştia că autorităţile franceze dădeau dovadă de foarte multă indulgenţă în aplicarea interdicţiilor de călătorie persoanelor aflate pe listă. Când purtătorul de cuvânt al Dumei, Serghei Narîşkin, a sosit la Paris pentru a participa la o conferinţă UNESCO, nu a fost oprit pe aeroportul Charles de Gaulle, deşi îi era interzis să pună piciorul în Franţa[9]. În discursul său, el a aprobat cu entuziasm acţiunea militară a lui Putin din Crimeea şi i-a salutat pe cei câţiva politicieni europeni care cereau un parteneriat cu Rusia, cum era parlamentarul republican francez Nadine Morano. I-a salutat şi pe politicienii italieni care solicitau ridicarea sancţiunilor economice: lui Narîşkin îi era clar că Uniunea Europeană făcuse „greşeli strategice”, în special în chestiunea „sancţiunilor ilegale”, cum le numea el. Europenii trebuiau să înveţe că nu avea sens să încerci să „«corectezi» codul cultural al Rusiei”. Oricât de mari ar fi fost, „presiunea economică şi şantajul” nu aveau să ducă nicăieri: Occidentul trebuia să pună capăt încercării sale lungi de

secole de a „educa” Estul. Prin „Occident” el înţelegea America şi aliaţii săi europeni şi i-a acuzat pe americani că moşteniseră de la europeni premisa că aveau dreptul să intervină cum vor în Orientul Mijlociu. Toate acestea trebuiau să se schimbe. Puterile rivale trebuiau să aprecieze beneficiile colaborării cu Rusia, a declarat Narîşkin[10].

Hollande a rămas însă ferm şi a anulat contractul prin care Franţa urma să construiască două nave portelicopter Mistral, destinate marinei ruse, în ciuda uriaşei presiuni comerciale şi industriale pentru a onora contractul în valoare de 1,6 miliarde de dolari. El ştia că erau în joc zeci de mii de locuri de muncă ale francezilor şi că mulţi dintre susţinătorii partidului său aveau probabil să sufere. Cu toate acestea, a decis că ar transmite un semnal greşit Moscovei dacă i-ar furniza echipament militar avansat după ce aceasta îşi folosise armata pentru a invada şi anexa o ţară străină, încălcând dreptul internaţional. S-a semnat un acord prin care Franţa se angaja să plătească o compensaţie financiară Rusiei, urmând să găsească un alt cumpărător pentru portelicopterele sale[11].

Între timp, Kremlinul a remarcat ostilitatea lui Marine Le Pen şi a partidului său, Frontul Naţional, faţă de Uniunea Europeană. Le Pen denunţa în mod regulat

faptul că Bruxellesul nu ţinea cont de interesele legitime ale Franţei şi declara că, dacă va ajunge preşedinte, ar putea decide retragerea completă a ţării sale din Uniunea Europeană. De asemenea, a condamnat sancţiunile economice impuse Rusiei şi, la fel ca Putin, a acuzat Occidentul că începuse un nou Război Rece. Kremlinul ştia că ea avea dificultăţi financiare serioase în perioada în care se pregătea să candideze din nou la preşedinţie, pentru că băncile franceze refuzau să acorde împrumuturi Frontului Naţional, fapt care, sperau politicienii francezi, avea să ducă la suprimarea extremei drepte politice. Când a căutat bani în străinătate, Le Pen a găsit în First Czech-Russian Bank un ascultător atent. Deşi sediul băncii se afla în Republica Cehă, principalii săi proprietari erau ruşi. Le Pen a obţinut un împrumut de 9 milioane de euro, operaţiune care a ieşit la lumină când banca a început să aibă probleme şi a cerut să-i fie plătite sumele datorate. Presa franceză a devenit imediat interesată de subiect, iar în unele ziare Le Pen a fost etichetată drept o marionetă în mâinile odiosului Putin[12].

Aceasta era totuşi departe de a fi o dovadă că Putin o „cumpărase”. În Uniunea Europeană există tot mai multe grupuri şi organizaţii de extremă dreaptă care încearcă să pună beţe în roate Bruxellesului şi care manifestă un

respect sincer faţă de multe dintre lucrurile pe care le susţine Putin: suveranitatea naţională, valorile sociale conservatoare, religia creştină, ostilitatea faţă de amestecul organismelor internaţionale. De asemenea, unii admiră stilul de guvernare autoritar al lui Putin.

Conducătorii Rusiei împărtăşeau angajamentul faţă de valorile sociale conservatoare, se arătau binevoitori faţă de partidele care susţineau drepturile suverane ale statelor naţionale şi profitau de orice şansă pentru a slăbi legăturile care ţin Uniunea Europeană împreună. Dar când au ajutat extrema dreaptă politică europeană, au făcut-o din raţiuni proprii. O Uniune Europeană slăbită ar fi sporit şansele Rusiei renăscute de a exercita o influenţă continentală. Cei care primesc ajutor de la Kremlin nu sunt lachei plătiţi, ci europeni care au o viziune alternativă pentru Europa: nu toţi cer retragerea din Uniunea Europeană, dar orice tulburare pe care o provoacă este privită cu satisfacţie la Moscova. Putin consideră că politica sa se ghidează după principiul „ochi pentru ochi”. Uniunea Europeană a considerat potrivit să încerce să atragă Ucraina pe orbita sa în 2013, prin urmare, şi conducătorii ruşi se simt liberi să se amestece în treburile ţărilor de pe continent.

În timpul vizitei sale la Moscova din aprilie 2014, când Rusia era asaltată de critici din cauza anexării Crimeei,

Le Pen şi-a confirmat sprijinul pentru Putin, iar Kremlinul a susţinut discret eforturile ei de a fi aleasă preşedinte la alegerile care se apropiau[13]. În martie 2017, Putin a primit-o la Moscova. Deşi declarase ferm că Rusia nu se va amesteca niciodată în procesul electoral francez, el nu făcuse niciun efort să invite alt candidat la preşedinţie şi a dat o recepţie somptuoasă în onoarea lui Le Pen[14]. Înainte de întâlnirea cu Putin, ea a discutat cu purtătorul de cuvânt al Dumei, Veaceslav Volodin, şi a acceptat să militeze pentru eliminarea interdicţiei de a participa la Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei aplicate Rusiei[15]. Potrivit transcrierii oficiale ruseşti, ea a fost cea care a ridicat o serie de chestiuni politice în discuţiile cu Putin, pronunţându-se pentru legături strategice, economice şi culturale între cele două ţări. Voia de asemenea un schimb mai intens de informaţii secrete în vederea contracarării terorismului islamic şi şi-a trâmbiţat dorinţa de a pune capăt interdicţiei de a călători în Uniunea Europeană aplicate unor parlamentari ruşi de America şi aliaţii săi[16]. Putin a negat amestecul Rusiei în procesul electoral francez şi nu a stat la discuţii când agenţia de ştiri Interfax din Moscova a publicat o ştire conform căreia Le Pen îşi finanţa campania electorală cu bani de la bănci ruseşti. Ştirea a fost retrasă rapid: „Rectificare: Kremlinul anunţă că nu are

nicio informaţie despre finanţarea campaniei electorale a lui Marine Le Pen de către bănci ruseşti”[17]. Evident, Kremlinul era fericit să dea bani, însă nu voia să fie văzut făcând asta.

La fel de stânjenitor a fost şi pentru Frontul Naţional din Franţa, iar Florian Philippot, vicepreşedintele său, a trebuit să nege că adevăratul scop al vizitei lui Le Pen la Moscova a fost să obţină sprijin financiar de la băncile ruseşti[18]. Le Pen a supravieţuit criticilor din presă şi s-a întors la Paris ca să-l înfrunte pe Emmanuel Macron în alegerile prezidenţiale. A suferit o înfrângere zdrobitoare în al doilea tur de scrutin în luna mai, iar Putin a trebuit să-şi revizuiască planul de parteneriat cu Franţa. Ca urmare, propunerile i-au fost adresate lui Macron, care, în mai 2018, a fost invitat de onoare la Forumul Economic de la Sankt-Petersburg.

Când a fost posibil, liderii ruşi au încercat realmente să îmbunătăţească legăturile cu guvernele europene. Cea mai remarcabilă tentativă a avut loc pe 8 aprilie 2010, când Putin, prim-ministru la acea vreme, a participat la o ceremonie solemnă la Katîn, în vestul Rusiei, pentru a comemora asasinarea a 4.000 de ofiţeri polonezi de către NKVD în 1940, stând lângă prim-ministrul Poloniei, Donald Tusk, amândoi cu capul plecat în rugăciune. Au depus coroane de flori la monumentul

din cimitir. Un preot ortodox a ţinut o slujbă de pomenire. Într-un discurs plin de demnitate, Putin a condamnat crimele din perioada stalinistă şi a declarat că era nevoie de o îmbunătăţire a relaţiilor cu Polonia, pentru care Katîn era încă o amintire dureroasă. Dar, cu toate că a transmis condoleanţe pentru victimele poloneze, a subliniat că Stalin şi apropiaţii săi omorâseră în masă şi ruşi şi că poporul rus nu putea fi considerat responsabil pentru masacrul de la Katîn. Nicio naţiune nu poate fi învinovăţită pentru crimele unui regim totalitar, a continuat el şi şi-a exprimat speranţa într-o apropiere între ruşi şi polonezi[19].

Impresia bună pe care atitudinea sa respectuoasă a făcut-o în rândul opiniei publice poloneze a fost însă serios afectată, două zile mai târziu, de un accident catastrofal: avionul care-i ducea pe preşedintele Lech Kaczyński şi pe alţi demnitari polonezi importanţi în Rusia pentru a continua ceremoniile comemorative s-a prăbuşit când pilotul a încercat să aterizeze pe aeroportul din Smolensk. Nu au existat supravieţuitori. Mulţi polonezi au speculat că dezastrul a fost lucrarea serviciilor secrete ruseşti. Purtătorii de cuvânt ruşi şi-au exprimat empatia faţă de durerea polonezilor, respingând orice teorie a conspiraţiei. Refuzul de a pune la dispoziţia anchetatorilor polonezi oricare dintre

rămăşiţele avionului nu a ajutat Rusia. Mulţi polonezi bănuiau că preşedintele Kaczyński intenţionase să declare masacrul de la Katîn un act de genocid. În această situaţie, presupuneau ei, conducătorii ruşi ar fi fost ofensaţi că polonezii stârneau o controversă într-un moment în care Kremlinul încerca să facă ce era corect. Autorităţile de la Moscova au susţinut că rămăşiţele accidentului ar fi gestionate cel mai bine într-un singur loc. S-a spus, de asemenea, că preşedintele Kaczyński obişnuia să facă presiuni asupra echipajelor ca să execute aterizări riscante, iar în acea zi fatidică vremea la Smolensk a fost cu certitudine periculoasă.

Relaţiile dintre Moscova şi Varşovia s-au înrăutăţit în anii următori, iar linia istorică oficială a Moscovei a pierdut tonul de regret faţă de masacrul de la Katîn din 1940. În aprilie 2017, ministrului Culturii, Vladimir Medinski, i s-a părut potrivit să precizeze că la Katîn au murit mai mulţi ruşi decât polonezi[20].

În timp ce Polonia dădea înapoi în privinţa reconcilierii, Ungaria a surprins restul lumii încurajând cooperarea cu Rusia. După 1945, URSS a impus regimul comunist acestei ţări şi a invadat-o din nou în 1956, când conducerea comunistă maghiară a militat pentru o formă de comunism mai blândă decât era dispus Kremlinul să accepte. Reprimarea sângeroasă a revoltei Ungariei

împotriva opresiunii sovietice nu a făcut decât să adâncească ura faţă de ruşi şi de lucrurile ruseşti. Cu toate acestea, prim-ministrul Viktor Orbán a fost deschis la încercările de apropiere ale ruşilor. El împărtăşea multe dintre principiile conservatoare îmbrăţişate de Putin şi era iritat de dominaţia crescândă a Germaniei în interiorul Uniunii Europene. În ianuarie 2014 a acceptat prompt oferta Rusiei de a acorda Ungariei un împrumut de 14 miliarde de dolari pe 30 de ani pentru a extinde o centrală nucleară[21], lucrarea urmând să fie făcută de compania Rosatom. În felul acesta, Ungaria se separa de linia politică europeană dominantă, chiar dacă o făcea într-un moment în care tehnologia civilă rusească începea să fie admirată în Europa. Kremlinul nu s-a uitat la costuri, deşi bugetul rusesc scârţâia, iar în anii următori termenii au fost relaxaţi şi mai mult în interesul Ungariei[22].

Orbán trebuia să evite orice suspiciune că subordona ţara Rusiei. Cel mai mic indiciu că ar fi primit în secret mită ar fi însemnat sfârşitul carierei sale politice. Dar el putea să ceară, şi a cerut, ridicarea sancţiunilor economice impuse de Occident politicienilor, oamenilor de afaceri şi companiilor ruseşti[23]. În acelaşi timp, conducătorii ruşi au înţeles că trebuiau să evite să facă prea mult tam-tam în legătură cu succesul lor. Ei s-au

mulţumit cu gândul că Uniunea Europeană dădea tot mai multe semne că existau tensiuni în interiorul său.

În 2015, când guvernul maghiar a refuzat să primească refugiaţi din Siria, prăpastia dintre Berlin şi Budapesta s-a adâncit foarte mult. Orbán şi Putin erau de părere că, încurajând influxul de refugiaţi şi migranţi în Uniunea Europeană, Angela Merkel acţionase pripit şi nechibzuit. Putin a încadrat asta într-o critică mult mai largă. Criza refugiaţilor din Europa deriva din politica pe care Occidentul o ducea de mai mulţi ani, a afirmat el:

> Noi ne-am opus în mod activ la ceea ce se întâmpla, de exemplu, în Irak, Libia şi în alte câteva ţări. Am spus: nu trebuie să faceţi asta, nu trebuie să daţi năvală acolo şi nu trebuie să faceţi greşelile astea. Nimeni nu ne-a ascultat! Dimpotrivă, ei au crezut că noi adoptam o poziţie antioccidentală, ostilă Occidentului. Şi acum, când aveţi sute de mii de refugiaţi – acum sunt deja un milion –, cum puteţi să vă gândiţi că poziţia noastră a fost antioccidentală sau pro-occidentală[24]?

Era încântat să vadă lideri europeni precum Orbán, care refuzau să se lase intimidaţi de Bruxelles sau de Berlin, însă Marea Britanie, şi nu Ungaria, a votat pentru ieşirea din Uniunea Europeană. Participarea britanicilor la Uniunea Europeană a avut o istorie lungă şi dureroasă, căreia prim-ministrul David Cameron a încercat să-i pună

capăt în iunie 2016 prin organizarea unui referendum. Întrebarea adresată alegătorilor era pur şi simplu dacă trebuiau să rămână sau să plece. După o campanie mediocră pentru „rămânere”, totuşi, spre marea sa surprindere, 52% dintre votanţi au ales să retragă ţara din Uniune. Cameron a plecat de la putere, fiind urmat în funcţia de prim-ministru de Theresa May, care votase pentru rămânerea în Uniunea Europeană, dar s-a angajat, alături de cabinetul său, să respecte rezultatul referendumului, negociind ieşirea Marii Britanii. Criza politică ce a urmat atât la Londra, cât şi la Bruxelles a eclipsat orice problemă care venea de la Budapesta. Uniunea Europeană se dezmembra, sau cel puţin una dintre principalele sale ţări alegea să se despartă de ea. Liderii ruşi încercaseră ani la rând să provoace sciziuni în interiorul Uniunii Europene, dar nici în cele mai frumoase visuri ale lor nu-şi imaginaseră un asemenea rezultat. Din 1989, de la căderea comunismului în Europa de Est, continentul trecuse printr-un proces de unificare. Dintr-odată, tendinţa era în direcţia opusă.

În ultimii ani, Marea Britanie îi făcuse mari probleme Rusiei. Susţinuse cu regularitate cauza sancţiunilor economice împotriva Rusiei şi era un critic vehement al anexării Crimeei. Acum, Putin savura momentul de *schadenfreude*:

> Prim-ministrul abia şi-a început munca şi se confruntă cu probleme interne. Dar a existat un timp când Marea Britanie şi Rusia au avut relaţii ferme, multilaterale, şi noi suntem gata să ne întoarcem la acele vremuri. Asta depinde de partea britanică, nu de noi. Am observat că au început să se facă pregătiri pentru anul jubiliar al convoaielor arctice [britanice din timpul războiului către Arhanghelsk] şi că Prinţesa Ana a făcut o vizită.
>
> Am avut o mulţime de probleme în unele perioade istorice, dar au existat de asemenea momente care ne-au adus, fără îndoială, împreună. Noi ni le amintim, le ştim şi suntem gata să restabilim relaţiile cu Marea Britanie şi să mergem alături de britanici până unde doresc ei, dar, desigur, noi nu vom impune nimic şi, mai mult decât atât, nu putem să impunem. Nu putem să decidem pentru ei la ce scară vor fi restabilite relaţiile. Cu toate acestea, vedeţi, există în jur de 600 de companii britanice în economia noastră şi ele nu intenţionează să o părăsească[25].

Fără să râdă în gura mare, Putin nu ar fi putut să-şi arate mai bine satisfacţia. O ţară europeană izolată era exact ce căutau liderii ruşi pentru a negocia cu ea de pe o poziţie de putere.

În vreme ce politicienii britanici favorabili rămânerii încercau să explice înfrângerea lor, a ieşit la iveală că firme ruseşti de internet făcuseră propagandă printre alegători pentru ieşirea din Uniunea Europeană. Exista speculaţia bine întemeiată că Kremlinul sponsorizase aceste eforturi şi că ruşii oferiseră sprijin financiar

organizaţiilor britanice care susţineau ieşirea. Subiectul amestecului ruşilor a acaparat mass-media. Deşi nimeni nu putea conchide că rezultatul referendumului fusese determinat în întregime de maşinaţiunile ruseşti, era greu să negi că existase un grad de intervenţie din partea Moscovei.

În Muntenegru, intervenţia ruşilor a mers mult mai departe. Unul dintre cele mai mici state succesoare ale fostei Iugoslavii, Muntenegru era notoriu pentru corupţia din viaţa publică şi crima organizată. Guvernul de la Podgorica era decis să facă demersurile necesare pentru admiterea în Uniunea Europeană, iar acest lucru a generat dispute permanente şi manifestări violente. Tulburările au atins punctul culminant în octombrie 2016, când autorităţile au acuzat 14 indivizi că puseseră la cale asasinarea prim-ministrului Milo Djukanović şi organizaseră o lovitură de stat. Majoritatea celor acuzaţi făceau parte din opoziţia politică muntenegreană, inclusiv din partidul prorus Frontul Democrat, însă doi dintre ei, acuzaţi de terorism, erau cetăţeni ruşi. Toţi militaseră pentru ca Muntenegru să se distanţeze de Bruxelles şi să se îndrepte spre Moscova. S-a spus că serviciile secrete ruseşti finanţaseră Frontul Democrat şi Djukanović nu avea nicio îndoială că presupusa conspiraţie fusese dirijată de Moscova. El nu a putut să-i

aresteze pe ruşi, care aveau reşedinţa în Serbia vecină şi, prin urmare, se puteau întoarce în Rusia fără să se teamă că vor fi extrădaţi. Miniştrii ruşi de la Moscova au vorbit cu dispreţ despre dorinţa lui Djukanović de a ajunge în Uniunea Europeană şi NATO şi l-au acuzat pe Djukanović însuşi de corupţie financiară masivă.

Djukanović şi-a văzut de proiectele sale chiar şi după ce şi-a dat demisia din funcţia de prim-ministru. Au continuat negocierile pentru intrarea Muntenegrului în Uniunea Europeană, iar în aprilie 2017 parlamentul muntenegrean a votat intrarea în NATO. Conştienţi de presiunea pe care o exercita Rusia, liderii occidentali au rămas fermi în hotărârea lor de a primi Muntenegru în alianţa militară în iunie. La Moscova ştirile au fost primite cu nelinişte. Nu numai că pretenţiile politice ale Rusiei fuseseră zădărnicite; grupările de crimă organizată ruse contemplau cu îngrijorare viitorul, deoarece curând Muntenegru nu avea să mai fie un loc bun pentru activităţile lor. Ministerul Afacerilor Externe din Rusia a publicat o declaraţie în care succesul lui Djukanović era interpretat ca o creştere periculoasă a instabilităţii în Balcani, iar ministrul Afacerilor Externe Serghei Lavrov şi diplomaţii ruşi au încercat să abată atenţia de la obiectivul lui Putin de a spori instabilitatea în Europa.

Putin se opusese perspectivei unei Uniuni Europene unite şi extinse şi unei alianţe NATO întărite şi dezvoltate. Cu toate că avusese un eşec în Muntenegru, avea câteva realizări în Franţa şi Ungaria, unde nervozitatea faţă de Uniunea Europeană era în creştere. Marea Britanie era pe punctul de a părăsi Uniunea. Chiar şi în Italia, unde serviciile secrete ruseşti erau aparent mai puţin active, un val de nemulţumire faţă de Bruxelles a culminat cu venirea la putere, în urma alegerilor din martie 2018, a unei coaliţii alcătuite din Liga de extremă dreaptă şi Mişcarea Cinci Stele de centru-stânga, ambele militând pentru mai multă libertate naţională faţă de controlul Uniunii Europene. Moscova a fost încântată[26]. Liga a susţinut anexarea Crimeei, aparent fără a recurge la ajutor financiar rusesc secret, şi a promovat cauza investiţiilor italiene în Crimeea[27].

Liderii ruşi din anii ’90 se obişnuiseră cu eşecurile şi umilinţele, însă vremurile se schimbaseră, iar seria succeselor şi semisuccesele putea fi sărbătorită. După cum vedeau Lavrov şi Putin lucrurile, dacă istoria nu era de partea lor, cel puţin părea că nu e nici împotriva lor.

CONTROLUL

15
Ordinea politică: partide, alegeri, parlamente

Putin a asigurat preşedinţiei un rol atât de dominant în politica rusească, încât suntem tentaţi să credem că alte instituţii contează foarte puţin. O asemenea idee ar fi însă întâmpinată de Putin cu un zâmbet trist. Cu toate că membrii grupului de la conducere stabilesc aproape întreaga agendă publică, nu întotdeauna au putut conta pe faptul că ceilalţi se vor conforma, Adunarea Federală, în special, manifestând uneori o înclinaţie către obstrucţie.

Când Putin a devenit prima oară preşedinte, erau aleşi membrii ambelor camere ale Adunării Federale. Camera superioară, Consiliul Federaţiei, era alcătuită din câte doi reprezentanţi ai celor optzeci şi cinci de unităţi regionale constituind al doilea eşalon al guvernării şi mulţi dintre ei se obişnuiseră să-şi conducă republicile sau provinciile fără să ia în calcul prea mult decretele lui Elţîn sau politicile cabinetului. În 2004, Putin, crezând că

Rusia devenise imposibil de guvernat, a convins Duma de Stat să accepte renunţarea la alegerile pentru Consiliul Federaţiei şi să-l lase pe el să numească guvernatorii regionali, părând convins că „verticala puterii” avea să funcţioneze imediat pentru binele general. Realitatea s-a dovedit a fi diferită, iar când au apărut probleme la nivel local, au fost consideraţi responsabili guvernatorii numiţi de Putin[1].

Duma a rămas electivă, iar cel dintâi prim-ministru al lui Putin, Mihail Kasianov, a fost nevoit să-şi conceapă discursurile cu mare atenţie în perioada în care s-a angajat pe calea reformelor economice. Nu numai Partidul Comunist şi Partidul Liberal-Democrat criticau politicile guvernului, ci şi formaţiunea lui Putin, Partidul Unităţii. Acesta fusese înfiinţat în 1999 în vederea participării la alegerile pentru Dumă, dar a obţinut mai puţin de un sfert din locuri, iar când a ajuns preşedinte Putin, el şi Kasianov s-au confruntat cu o problemă: Partidul Comunist era cea mai mare formaţiune din Dumă. Ei au căutat să scape de această situaţie, negociind fuziunea Partidului Unităţii cu partidul Patria-Întreaga Rusie, în fruntea căruia se aflaseră Lujkov şi Primakov, doi politicieni scoşi din cursa pentru preşedinţie din 2000 cu ajutorul propagandei negre. Noul partid amalgamat, Rusia Unită, a fost proclamat în aprilie

2001. Deşi nu avea majoritate în Dumă, Kasianov a reuşit să câştige suficient sprijin pentru a-şi transforma reformele în lege[2].

El ştia că, singură, retorica lui nu avea cum să câştige de partea sa Duma, aşa că a cumpărat sprijinul unor deputaţi din Dumă sau al circumscripţiilor lor acordând subvenţii locale – o practică pe care americanii o numesc politică *pork-barrel* [„a ciolanului”]. A fost un proces plin de obstacole. Putin şi Kasianov erau decişi să-şi asigure o majoritate absolută la alegerile pentru Dumă din decembrie 2003. Au fost dezamăgiţi: e drept că Rusia Unită ajunsese cel mai mare partid, ceea ce era un progres faţă de 1999, dar încă nu avea majoritatea. Pentru aceasta a fost nevoie de acţiuni foarte abile ale următorului premier, Mihail Fradkov. S-au oferit avantaje politice şi financiare pentru a-i face pe unii să dezerteze din partidele lor, astfel încât guvernul să-şi poată trece legile, un mod de a face politică inconfortabil pentru Putin, care avea nevoie de o bază parlamentară sigură. În decembrie, administraţia a folosit numeroase resurse la alegerile pentru Dumă: promisiuni de bunăstare; mai multe subvenţii pentru numeroase circumscripţii ruseşti, cu care să fie aplanate nemulţumirile locale. Încurajaţi de o economie renăscută, conducătorii au cerut electoratului să-i susţină în continuare, fiindcă aceasta

era cea mai bună cale de a atinge progresul, folosind în campanie cuvinte sforăitoare precum „leadership”, „ordine”, „stabilitate” şi „patriotism”.

De vreme ce partidul său controla posturile naţionale de televiziune, Putin avea siguranţa că mesajul său va ajunge la toată lumea. Rusia Unită a obţinut 295 din cele 450 de locuri, o majoritate absolută, scăpând astfel confortabil de necesitatea de a discuta cu potenţiali dezertori.

Nu s-ar fi obţinut însă aceste rezultate dacă nu s-ar fi folosit „tehnologia politică”. Căutând să asigure victoria partidului său, Putin a menţinut aparenţa unei competiţii multipartite şi a corectitudinii procedurale, autorizându-l pe adjunctul şefului Administraţiei Prezidenţiale, Vladislav Surkov, să conceapă legi electorale care să le permită unor partide din opoziţie să câştige un mic număr de locuri. Ca întotdeauna, Kremlinul a fost indulgent cu comuniştii lui Ziuganov şi cu liberal-democraţii lui Jirinovski, dat fiind că nu mai aveau nicio şansă să învingă Rusia Unită şi, în orice caz, aveau aceleaşi priorităţi ca şi Putin: centralizarea puterii şi o politică externă ambiţioasă. Putin şi Surkov au fost încântaţi că Iabloko, partidul liberal, a câştigat doar patru locuri în Dumă în 2003 şi niciunul la următoarele alegeri. Surkov era un manipulator talentat: ori de câte

ori în spectrul politic apărea un partid nou ce reprezenta o ameninţare serioasă – sau chiar mai puţin serioasă – pentru Rusia Unită, el facilita crearea unor partide rivale care să ia voturi de la nou-venit. A luat aceleaşi precauţii împotriva vechiului Partid Comunist, contribuind în mod discret la înfiinţarea partidului Rodina (Patria), o formaţiune patriotică prezidată de Dmitri Rogozin, care căuta sprijin în rândurile muncitorilor[3].

Până la venirea lui Surkov, regimul politic din Rusia era în mod oficial o „democraţie controlată", procedurile sale fiind diferite de cele ale democraţiilor liberale. Un asemenea control de la vârf, se sugera, era necesar pentru a beneficia pe deplin de pe urma alegerilor şi a dezbaterilor publice. Lui Surkov nu-i plăcea sintagma din cauză că suna autoritarist[4]; în opinia sa, controlul de sus trebuia exercitat, dar nu etalat. În 2006, cu permisiunea lui Putin, a înlocuit sintagma „democraţie controlată" cu „democraţie suverană". Medvedev a privit cu dispreţ ambele sloganuri şi a propus pur şi simplu „democraţie reală", o expresie care era şi pe placul lui Kasianov. Dar, spre deosebire de acesta din urmă, Medvedev şi-a păstrat opinia pentru el până când a devenit preşedinte[5]. Nici vorbă ca Medvedev să fi făcut viaţa mai uşoară partidelor rivale Rusiei Unite. Asemenea patronului său Putin, el a permis sau chiar a încurajat slăbirea

procedurilor democratice. Pentru grupul de la conducere, aceasta era calitatea necesară ca să devii membru.

Cu toate că respingea acuzaţia de manipulare machiavelică, Surkov era uimitor de sincer în privinţa ambiţiilor sale legate de leadership. La o adunare a membrilor Rusiei Unite din februarie 2006, el a declarat că obiectivul nu ar trebui să fie doar câştigarea alegerilor pentru Dumă din anul următor, ci şi păstrarea majorităţii vreme de cel puţin „zece-cincisprezece ani”[6]. Vedea această chestiune în termeni aproape apocaliptici. Un an mai târziu, afirma că Administraţia Prezidenţială „acţiona pentru prevenirea unei revoluţii în ţară”[7]. Şi considera că Putin şi partidul său, Rusia Unită, aveau o importanţă crucială în menţinerea stabilităţii şi a progresului. Dacă pentru aceasta era nevoie de practici necinstite şi chiar de înşelătorie, Surkov era omul potrivit – iar Putin îl susţinea.

Dar Putin a văzut „democraţia suverană” ca pe un eufemism util pentru ceea ce încerca să realizeze el pentru ţara lui, iar sintagma lui Surkov a fost adoptată oficial, semnificând hotărârea Rusiei de a se comporta aşa cum dorea oriunde în lume: majoritatea democraţiilor lumii, declara Putin cu satisfacţie, erau subordonate pretenţiilor şi intereselor geopolitice ale Americii[8], în vreme ce el, ca lider al Rusiei, refuza să fie

tratat drept fratele mai mic al preşedintelui Statelor Unite. Asemenea lui Putin, Surkov vedea intrigile Washingtonului ca pe cea mai mare ameninţare la adresa independenţei naţionale, şi acesta a fost motivul pentru îngrădirea unor libertăţi interne în Rusia. Niciunei puteri străine nu avea să i se permită amestecul în treburile interne ale Rusiei. Conducătorii ţării erau hotărâţi să împiedice potenţiala intervenţie a Americii în procesul ei electoral; ca urmare, suspectau toate organizaţiile media internaţionale, companiile de IT şi organizaţiile nonguvernamentale de caritate. Desigur, liderii de la Kremlin erau experţi în manipularea alegerilor ruseşti, dar se temeau că străinii vor profita de orice oportunitate pentru a-şi folosi aceleaşi talente.

Alţi oficiali de la Kremlin aveau îndoielile lor şi pledau pentru o formă de politică mai relaxată, care să acorde mai mult spaţiu dezbaterii şi opoziţiei. Putin i-a dezamăgit din ce în ce mai mult. Retrospectiv, Gleb Pavlovski, fostul consilier al lui Putin, considera, pe baza experienţei sale de la Administraţia Prezidenţială, că acesta a sperat iniţial să construiască un sistem bipartit, creând un echilibru între Rusia Unită şi Partidul Comunist, pornind de la premisa că ultimul se va transforma într-un partid social-democrat[9]. Dacă Putin a avut într-adevăr o asemenea ambiţie, a abandonat-o

curând, iar liderul comunist Ziuganov, departe de a ajunge la social-democraţie, a recăzut mai degrabă într-un şovinism limitat. Putin, se pare, a continuat să creadă în necesitatea unei ordini politice mai flexibile, dar s-a gândit că aceasta putea fi cel mai bine creată prin dezvoltarea unor facţiuni active în interiorul propriei sale Rusii Unite. Pavlovski a scris de asemenea că Putin este conştient că Rusia se va confrunta cu o „stagnare” dacă nu-şi schimbă sistemul de guvernare şi nu-şi transformă economia în aşa fel încât „generalii” să nu o mai controleze în totalitate[10]. După spusele lui Pavlovski, propriul interes politic l-a împiedicat pe Putin să facă pasul hotărâtor, el dându-şi seama, pare-se, că reforma politică ar ameninţa interesele susţinătorilor săi[11]. Dar Putin îi spusese cândva secretarului de stat american Condoleezza Rice că în Japonia Partidul Liberal a reuşit să se afle putere aproape continuu în anii de după al Doilea Război Mondial şi că nu vedea niciun motiv ca Rusia să nu procedeze la fel[12].

Modul în care Duma de Stat şi Adunarea Federală tratau proiectele de lege nu stârnea prea multă nemulţumire. Activitatea legislativă, care pe vremea mandatului lui Kasianov fusese amplă şi intensă, se reducea la reforme de importanţă secundară. Cele două camere tindeau să lucreze în armonie cu guvernul, cu

preşedintele şi una cu cealaltă. Atât preşedintele, cât şi Consiliul Federaţiei au ajuns să respingă tot mai rar o propunere de lege. La rândul ei, Duma şi-a luat munca de revizuire în serios, în special când elita de la conducere era divizată – şi Rusia Unită a devenit sediul unui lobby intern intens[13]. Proiectele de lege iniţiate de Administraţia Prezidenţială au avut mult succes: între 2007 şi 2011 nu a fost respins niciunul, chiar dacă dezbaterile au fost adeseori foarte aprinse. Liderul democrat-liberal Jirinovski nu era singurul care avea un comportament conflictual; el şi purtătorii de cuvânt succesivi ai Dumei de Stat au trebuit să depună eforturi considerabile pentru a păstra ordinea. Dar Rusia Unită avea atât majoritate absolută, cât şi disciplină internă. Putea să facă praf orice polemici de pe podium sau de pe scaunele sălii de dezbateri[14].

Cunoscut pentru abilitatea sa politică, Surkov a primit sarcina de a-şi repeta exerciţiul de magie la următoarele alegeri pentru Dumă din decembrie 2011. Medvedev era încă preşedinte, dar anunţase că se va da la o parte pentru a-i face loc lui Putin, iar Putin îşi exprimase dorinţa ca Medvedev să revină în funcţia de premier în caz că el avea să redevină preşedinte, un proiect care a ajuns să fie cunoscut ca „tandemul”. Cei doi tratau Rusia ca pe moşia lor. Anunţul cu privire la intenţiile lor a fost

întâmpinat cu valuri de proteste şi demonstraţiile au umplut pieţele centrale ale Moscovei.

Surkov şi-a pus în aplicare vechiul truc de a promova partide politice care să ajute Rusia Unită luând voturi de la alţii. În acest scop, el a abordat partidul Cauza Dreaptă, ce reprezenta mediul de afaceri, şi l-a ajutat pe miliardarul Mihail Prohorov să preia conducerea acestuia. Perspectiva acestuia pentru Rusia era mai liberală decât a lui Putin şi, o vreme, Cauza Dreaptă a urcat în sondajele de opinie – destul de mult pentru a avea un impact asupra rezultatelor alegerilor, dar nu suficient pentru a-l pune în pericol pe Putin. Din nefericire pentru Surkov, Prohorov şi-a depăşit rolul de instrument util pentru Kremlin, începând să se vadă pe sine ca pe un adevărat competitor şi să tune şi fulgere la adresa lui Putin. Asta nu era în scenariu. Lipsit de experienţă politică, dar plin de vanitate, Prohorov a fost luat prin surprindere când Cauza Dreaptă s-a dispensat de el. Avea să descopere curând că Surkov a aranjat asta[15]. Profund jignit, Prohorov şi-a anunţat intenţia de a candida ca independent la alegerile prezidenţiale din 2012. Cum era de aşteptat, a fost învins la urne, obţinând doar 8% din voturi.

Încrederea în sine a lui Surkov s-a dovedit a fi însă la fel de deplasată. Reputaţia sa de magician s-a evaporat

când, la alegerile din decembrie 2011, Rusia Unită a obţinut doar 49% din voturi. Din fericire pentru el, datorită victoriei din circumscripţii, partidul a obţinut 238 din cele 450 de locuri din Dumă – un declin faţă de alegerile precedente, dar era încă o mică majoritate absolută.

S-a vorbit frecvent despre frauda de proporţii care a avut loc la numărătoarea voturilor. La unele centre de votare au fost filmate persoane care îndesau în urne buletine de vot false. Aleksei Navalnîi şi alţi lideri ai opoziţiei au organizat proteste în Piaţa Bolotnaia din centrul Moscovei. La proteste nu a participat numai Prohorov, ci şi prietenul lui Putin şi fostul ministru de Finanţe Kudrin. Cu toate că ordinea a fost asigurată de poliţişti cu bastoane, Medvedev şi Putin nu au vrut să rişte. Rezultatul alegerilor a fost confirmat oficial. Între timp, au promovat un proiect de lege care să limiteze demonstraţiile publice. Pentru minoritatea antiguvernamentală din Dumă, acesta a fost un semnal că echipa lui Putin aspira să rămână veşnic la conducere. Criticii Rusiei Unite au declanşat o „grevă italiană”, propunând o serie de amendamente. Unul dintre liderii acestora, Ghennadi Gudkov, un fost colonel KGB care făcuse gestul neobişnuit de a se alătura opoziţiei, a fost acuzat de fraudă financiară şi suspendat din Dumă[16].

Agitaţia din parlament a generat tulburări de stradă. Piaţa Bolotnaia s-a umplut din nou de protestatari. Intervenţia în forţă a poliţiştilor a spulberat speranţa opoziţiei că alte oraşe vor urma exemplul Moscovei, iar Kremlinul a supravieţuit confruntării. Dar nu fără să tragă concluzia că suficienţa era o atitudine primejdioasă.

Toată lumea a putut vedea că Duma, chiar dacă neutralizată de manipulările juridice preelectorale şi de manevrele făţişe de la urne, îşi păstrase o anumită importanţă în imaginaţia publicului, chiar dacă în ceea ce priveşte prestaţia politicienilor aleşi verdictele sondajelor de opinie erau departe de a fi măgulitoare. Piaţa Bolotnaia avea să erupă din nou, chiar şi cu Navalnîi în arest. Locul ales de protestatari avea o semnificaţie istorică: cu câteva secole în urmă, acolo fuseseră executaţi marii conducători ai răscoalelor, Stenka Razin şi Emelian Pugaciov. Poliţia anilor 2011-2012 nu a pus în aplicare pedepsele cumplite pe care le porunciseră ţarul Alexei şi Ecaterina cea Mare la vremea lor, însă mulţi protestatari au fost bătuţi cu cruzime, iar organizatorii au fost daţi în judecată. Nemţov şi Navalnîi, care s-au aflat în fruntea manifestaţiilor împotriva mandatului lui Putin, au ajuns în arest.

Deşi Putin câştigase detaşat din primul tur şi era de departe politicianul favorit al alegătorilor, echipa sa

făcuse, tipic, nişte manevre la urne, ca măsură de precauţie. Au existat de asemenea suspiciuni întemeiate că, la ordinul Kremlinului, avusese loc un atac cibernetic asupra ziarului opoziţiei, *Novaia gazeta*. Putin nu se mulţumeşte niciodată să câştige pur şi simplu; el are o dorinţă nestăpânită de a-şi anihila adversarul, iar pentru aceasta nu se dă în lături de la nicio manevră murdară.

Duma şi-a făcut obiceiul de a servi interesele Kremlinului. La alegerile parlamentare din decembrie 2016, Rusia Unită şi-a consolidat dominaţia, câştigând 54% din votul popular şi 343 de locuri, mai mult decât suficient pentru a prelua controlul asupra procesului legislativ. Medvedev, liderul partidului după plecarea sa de la preşedinţie în 2012, asigura disciplina necesară pentru a fi adoptate legile pe care le doreau el şi Putin. Celelalte partide erau la fel de zgomotoase ca întotdeauna, însă Duma nu a reuşit să le strice planurile conducătorilor de la Kremlin şi clicii lor. Nici Duma, nici Consiliul Federaţiei nu au exploatat oportunitatea de a investiga scandalurile de corupţie apărute în presă şi pe internet. În multe alte ţări – şi nu numai în America de Nord şi restul Europei –, parlamentarii ar fi făcut mare scandal pe tema palatelor somptuoase despre care se spunea că ar fi fost construite pentru Putin, Medvedev, Patruşev şi alţii, dar cei care făceau agenda pentru

Dumă şi Consiliu au avut grijă ca asemenea discuţii să nu existe. Abuzurile puteau fi investigate numai cu permisiunea liderilor Rusiei Unite – şi aceştia nu aveau niciun motiv să faciliteze umilirea patronilor lor.

Chiar dacă din 2003 Rusia Unită nu s-a mai confruntat cu vreo provocare electorală serioasă, Rusia nu este un sistem unipartit. Acest lucru este într-un contrast evident cu modul în care a fost guvernat URSS-ul. Astăzi nu mai există un Partid Comunist care să controleze şi să coordoneze politicile şi să impună obedienţă. Mai mult decât atât, Rusiei Unite, căreia îi lipseşte aparatul necesar pentru a executa chiar şi sarcini administrative simple, nu i s-a cerut niciodată să îndeplinească o asemenea funcţie. Conferinţele ei au un impact minor asupra programelor guvernamentale, iar comitetul său central are un statut onorific.

Pe 11 aprilie 2018, când a prezentat Dumei primul său raport ministerial despre activitatea guvernului din ultimii şase ani, Medvedev s-a lăudat cu 1.500 de proiecte legislative devenite legi. Neavând cum să pretindă că acestea atârnau foarte greu, el a insistat pe importanţa reformelor legislative care introduceau obligaţia de a folosi tehnologie modernă în instituţiile publice, de a ajunge la transparenţă în ce priveşte bugetul naţional şi de a extinde terenurile destinate

agriculturii[17]. Alte legi aveau legătură cu politica externă. În decembrie 2012, aşa-numita Lege Dima Iakovlev le interzicea americanilor să adopte orfani ruşi. În martie 2014, Duma a aprobat instrumentul legislativ prin care Crimeea se putea „alătura” Rusiei. În iulie 2016 a fost actualizată legea cu privire la extremism şi terorism, care obliga serverele de internet din Rusia să păstreze o evidenţă a utilizatorilor lor, pentru a uşura controlul exercitat de stat. În aceeaşi lună a fost adoptată o lege care împiedica activitatea de misionariat a organizaţiilor religioase neînregistrate. În ianuarie 2017, Duma a adoptat cu majoritate o lege care a dezincriminat violenţa domestică.

După ce tulburările din 2011-2012 s-au potolit, Duma a atras foarte rar atenţia mass-mediei. Telespectatorii păreau mai degrabă interesaţi de dezbaterile aprinse, în special atunci când deputaţii se împingeau unii pe alţii, decât de procedurile legislative obişnuite. O singură dată lucrurile au fost mai puţin serioase. Pe 1 aprilie 2013, un deputat al Partidului Liberal-Democrat a prezentat un proiect de lege referitor la restricţionarea vânzării şi consumului de usturoi. Proiectul privea clădirile publice şi chiar reşedinţele private, vânzarea urmând să fie permisă doar în locuri aerisite în mod corespunzător. Pentru a proteja sănătatea femeilor însărcinate, a

profesorilor şi a copiilor, această legumă urât mirositoare trebuia să dispară complet din spaţiile publice. Mulţi dintre cei prezenţi nu au sesizat că era vorba de o glumă până când iniţiatorul proiectului de lege nu le-a spus că era Ziua Păcălelilor[18].

Însă majoritatea oamenilor nu erau aproape deloc interesaţi de activităţile Dumei, fie ele serioase sau mai puţin serioase. Rusia Unită nu oferea perspectiva unei angajări energice în slujba interesului public deoarece oamenii se înscriau în acest partid în principal pentru a avansa în carieră sau pentru a-şi mări contul din bancă – Putin se străduise multă vreme să se ţină departe de conducerea lui, lăsându-l pe Medvedev să fie preşedinte. Dar acum Putin credea că pentru a revigora sistemul era nevoie de o formă de politică mai largă, ceva mult mai ingenios decât un partid politic.

Abandonându-l pe Surkov, l-a abordat pe viceprim-ministrul Veaceslav Volodin, care l-a convins că pentru a fi mai atractiv trebuia să ţină conferinţe şi adunări mari şi să se bucure de căldura unui public patriot. În primăvara anului 2011, Volodin a propus o mişcare numită Frontul Popular al Întregii Rusii: mai existase un front cu acest nume, alături de fronturi ale celorlalte naţiuni din URSS, în anii perestroikăi lui Gorbaciov. Acum el era reînviat şi remodelat pentru a mulţumi Kremlinul,

ca o tribună mai eficientă decât Rusia Unită plină de oportunişti, prin care elita de la Kremlin să afle nemulţumirile apărute în societate. Membri ai altor partide au fost încurajaţi să se alăture Frontului, care a primit fonduri şi a fost organizat pentru a desfăşura o serie de evenimente în întreaga ţară. Putin, care a fost ales preşedintele acestei formaţiuni în iunie 2013, a participat la câteva dintre acestea şi a fost întâmpinat ca un adevărat erou. Se pare că Volodin i-a recomandat lui Putin Frontul şi ca pe o modalitate de a-l depăşi pe Medvedev, care se gândea să candideze pentru un al doilea mandat la preşedinţie[19]. Surkov, susţinător al lui Medvedev, a fost supărat că a aflat de acest plan doar din relatările agenţiilor de ştiri[20].

Volodin a fost răsplătit cu numirea sa în funcţia de prim-adjunct al şefului Administraţiei Prezidenţiale, iar Frontul a înfiinţat grupuri de lucru care să stabilească modurile în care punerea în practică a decretelor prezidenţiale putea fi monitorizată şi făcută publică. Putin a recunoscut cu bucurie ajutorul primit de la aceste grupuri[21]. Dar efectul net asupra treburilor publice a fost minim, iar organizatorii Frontului Popular s-au mulţumit cu adunările şi galele lor. Şi din nou o inovaţie politică flamboaiantă s-a dovedit inutilă.

Putin însă, continuând să vadă în termeni apocaliptici dificultăţile cu care se confrunta, nu avea instinctiv încredere în niciun fel de club, firmă sau asociaţie care opera dincolo de controlul statului. El vorbea uneori de parcă întreaga ţară era împânzită de conspiraţii:

> Se găsesc întotdeauna modalităţi de a pune mâna pe bani şi de a-i cheltui pentru scopurile stabilite de donatori. Desigur, deciziile recente restricţionează folosirea resurselor străine pentru competiţia politică internă din Rusia. Aceste decizii au stabilit obstacole clare, dar ele sunt ocolite şi este foarte important să nu se mai întâmple asemenea lucruri[22].

Deşi a admis că majoritatea organizaţiilor nonguvernamentale ruseşti (ONG-uri) nu reprezintă o „coloană a cincea" autentică, Putin a ţinut să adauge: „Asta nu înseamnă însă că în Rusia nu există oameni aflaţi în slujba unor interese străine. Asemenea oameni există. Cine sunt ei? Ei folosesc în confruntările politice interne bani pe care i-au primit de la state străine şi nu au avut niciun scrupul să-i ia de la acestea"[23].

Prin urmare, toate ONG-urile ruseşti au fost puse sub presiune pentru a se conforma. În noiembrie 2012, legea a fost amendată pentru a-i obliga pe cei care desfăşurau „activităţi politice" să se înscrie la Ministerul Justiţiei ca „agenţi străini"[24], făcând câteva organizaţii importante să

ceară aprobare oficială pentru a continua să funcţioneze. Una dintre ele este Memorial, care promovează cu mult curaj drepturile omului şi întreţine o arhivă despre abuzurile din epoca sovietică. O alta este Centrul Levada, un institut de sondaje independent de renume mondial. Multe organizaţii cu finanţare internaţională au fost nevoite să se retragă complet din Rusia, iar Kremlinul a redus serios spaţiul disponibil pentru criticile publice ostile ale acţiunilor sale.

Politica a devenit tot mai autoritară. Anterior, mulţi crezuseră că acesta era un epitet nedrept, de vreme ce Rusia avea alegeri regulate, partide de opoziţie şi canale media critice, însă treptat s-a creat un consens cu privire la practicile dure şi corupte din treburile publice. Putin a fost caracterizat uneori drept un dictator, însă acesta este un termen prea puternic, deoarece controlul său asupra elitei de la conducere nu a fost niciodată absolut. Dar conducătorii din întreaga lume cu o reputaţie ca a lui nu se dau în lături de la nimic – inclusiv de la asasinate – pentru a-şi consolida puterea, iar metodele lor aduc adesea aminte de crima organizată, încât Rusia a fost uneori numită stat mafiot şi cleptocraţie[25]. Există dovezi convingătoare că, începând din anii ’90, politicienii de rang înalt au avut legături cu marile grupări infracţionale. Dar e greu de crezut că şefii acestor

grupări îşi permit să le dea ordine lui Putin şi miniştrilor săi; mai degrabă, mafioţii fac tot felul de comisioane profitabile pentru Kremlin. FSB a descoperit că aceşti infractori pot să-şi facă treaba murdară mult mai rapid decât ofiţerii de informaţii[26].

Această simbioză dintre stat şi crima organizată face ca Rusia să fie un loc periculos pentru duşmanii interni şi externi ai administraţiei. Dar Putin refuză să vadă că ceva e în neregulă cu politica rusească. El le cere oamenilor să-şi imagineze alternativa:

> Vreţi ca zeci de oameni ca Saakaşvili [fostul preşedinte georgian] să-şi facă de lucru prin locurile noastre publice de aici? Persoana pe care aţi numit-o este versiunea rusească a lui Saakaşvili. Şi vreţi ca asemenea Saakaşvili să destabilizeze situaţia din ţară? Vreţi să trăim de la un Maidan la altul? Să avem tentative de lovitură de stat? Am trecut deja prin toate astea. Vreţi ca ele să revină? Sunt convins că majoritatea absolută, covârşitoare a cetăţenilor ruşi nu doresc şi nu vor permite asta[27].

Putin e un lider care crede că poporul său este norocos să-l aibă preşedinte.

16

Presiuni media: televiziunea, presa şi internetul

Ordinea politică din Rusia depinde de metodele de control. Deşi manipularea parlamentară este crucială, la fel de importantă este şi modelarea opiniei publice. S-a spus uneori că Rusia a redevenit un stat şi o societate totalitară, însă autoritarism este un cuvânt mai potrivit, deoarece încă se poate respira liber în Rusia. În pofida faptului că a anulat multe dintre libertăţile de care ruşii s-au bucurat sub Gorbaciov şi Elţîn, Putin s-a oprit cu mult înainte de a restabili complet servitutea. Presa încă poate să publice dezvăluiri de natură să afecteze serios imaginea Kremlinului. Noile „social media” pot să ofere comentarii critice şi să organizeze proteste publice. Ruşii au acces la site-urile internaţionale. Rusia nu este în carantină informaţională.

Putin şi tovarăşii săi nu pretind că sunt liberali; ei permit libertăţile din motive practice. Ei înţeleg că, dacă vrea să devină o putere internaţională, Rusia are nevoie de o societate dinamică. S-a dovedit că restricţiile economice şi culturale de tip sovietic au un efect de pietrificare. Liderii ruşi acceptă, cel puţin deocamdată, că oamenii au nevoie să vorbească şi să comunice fără a fi împiedicaţi de vechile excese ale amestecului statului.

Abilitatea Rusiei de a concura cu restul lumii depinde de asta. Elita de la Kremlin este de asemenea conştientă că trebuie să aibă un instrument sigur de evaluare a stării de spirit a populaţiei. Deşi efectivele sale au crescut de la începutul noului mileniu, FSB nu poate conta ca singurul furnizor de date şi analize; mai mult decât atât, Putin îşi exprimă public scepticismul vizavi de rapoartele acestui serviciu cu privire la starea de spirit a populaţiei[1]. Un mediu animat pentru mass-media este o modalitate de a avea puncte de vedere alternative care ar putea fi vitale pentru conducătorii de la Kremlin, deoarece i-ar ajuta să anticipeze unele probleme şi ar contribui la eliminarea presiunilor generate de nemulţumire acolo unde folosirea excesivă a forţelor de ordine ar fi contraproductivă.

Aceasta nu înseamnă că liderii ruşi au permis în mod pasiv presei şi televiziunii să acţioneze pur şi simplu la ordinele patronilor şi editorilor lor. Mihail Lesin, ministrul Presei, Radiodifuziunii şi Mijloacelor de Comunicare în Masă, a supravegheat înlăturarea lui Vladimir Gusinski de la propriul post de televiziune, NTV, după ce s-a arătat lipsit de respect faţă de Putin, şi a sporit facilităţile media ale Kremlinului pentru a răspândi propria versiune a evenimentelor. În 2001, la o conferinţă de presă, el a

declarat cu mândrie: „De multă vreme a încetat să-mi mai fie ruşine de cuvântul «propagandă»”[2].

Putin a înţeles că poate să-şi realizeze cel mai bine ambiţiile dacă va câştiga presa de partea sa. Pentru a determina televiziunea, radioul şi presa să trateze cu simpatie administraţia, Putin are obiceiul de a-i invita pe reporterii acreditaţi pentru Kremlin la o gustare şi un pahar de băutură la reşedinţa sa oficială de la Novo-Ogariovo, în afara Moscovei, unde se arată dispus să le răspundă la orice întrebare înainte de a le acorda diplome tuturor oaspeţilor săi. La unul dintre aceste evenimente, un reporter s-a ferit să accepte diploma de teamă că va fi criticat fiindcă e mână-n mână cu autorităţile. Putin l-a asigurat că nu încerca să-i submineze integritatea profesională: diploma, a explicat el, era pentru contribuţia reporterilor la promovarea societăţii civile. Nimeni nu s-a lăsat păcălit: Putin îşi urmărea clar interesele, iar cei care formulau obiecţii cu privire la politicile sale nu mai primeau de regulă o a doua invitaţie[3].

Ofensiva carismatică a lui Putin nu a avut niciodată vreun efect asupra lui Aleksei Venediktov, redactor al postului de radio Eho Moskvî [Ecoul Moscovei], care se întâlneşte adeseori cu el pentru a discuta despre istoria Rusiei[4]. Venediktov conduce postul încă din ultimii ani ai

perestroikăi sovietice, iar opozanţii administraţiei lui Putin îl admiră pentru spiritul său independent şi abilitatea cu care a reuşit să se menţină în funcţie. În 2009 a găsit în faţa uşii apartamentului său un topor şi o buturugă. Nu e de mirare că acum are o gardă de corp. Cu toate că a renunţat să mai emită ameninţări, lui Putin nu-i place ce aude la Eho Moskvî:

> Ascultă, nu am mai întâlnit în viaţa mea o asemenea demenţă... Ascultă, stăteam întins în pat înainte să adorm sau după ce m-am trezit – nu-mi aduc aminte exact – şi mă gândeam: asta nu este pur şi simplu informare, ceea ce fac ei nu este informare, ci un serviciu adus intereselor politice externe pe care un stat le are în altul, mai precis în Rusia[5].

Putin şi Venediktov sunt cu adevărat cuplul politic ciudat al Rusiei, dar se simţea o ameninţare în tonul lui Putin chiar şi când era pus pe glume:

Putin: Şi fiindcă veni vorba, o să mergi la vot?
Venediktov: Vladimir Vladimirovici, nu am mai votat din 1996.
Putin: De ce?
Venediktov: Păi, o să-ţi explic de ce.
Putin: Te-ai simţit jignit de ce am spus. Mi-am dat seama de asta, s-a văzut pe faţa ta. Nu are niciun rost.
Venediktov: Da, m-am simţit jignit, m-am simţit jignit. Îţi voi spune mai târziu [de ce].

Putin: Eu nu mă simt jignit când arunci cu rahat în mine dimineaţa, la prânz şi seara, dar tu te-ai simţit jignit. Nu trebuie decât să spun câteva vorbe şi, gata, deja eşti jignit.

Venediktov: Glumeam, nu mă simt jignit...

Putin: Ei bine, eu nu glumesc[6].

Supravieţuirea postului de radio Eho Moskvî a ajuns să depindă de bunăvoinţa oficială. Două treimi din acţiunile lui aparţin Gazprom Media, care se află sub controlul ferm al statului, ceea ce înseamnă că Kremlinul poate să-i taie oricând finanţarea. Venediktov se protejează angajând comentatori naţionalişti antiliberali, ca Aleksandr Prohanov, pentru a contrabalansa criticile aduse guvernului care sunt pâinea zilnică a postului de radio. Criticându-l pe Putin pentru că nu dă dovadă de suficient zel patriotic, Prohanov îi permite lui Eho Moskvî să se prezinte mai degrabă ca o tribună pentru întreaga naţiune decât ca un organ exclusiv al opoziţiei. Potrivit lui Venediktov, Putin ştie că, îngăduind ca Eho Moskvî să existe în continuare, poate crea impresia că Rusia este mai liberă decât e în realitate. Venediktov este un om cu picioarele pe pământ şi descrie Eho ca pe un mausoleu asemenea celui din Piaţa Roşie, unde se află rămăşiţele pământeşti ale lui Lenin – numai că în acest caz radioul este un ultim bastion deteriorat al pluralismului[7].

În vreme ce se bucură de întâlnirile sale glumeţe cu „Aleksei” de la Eho Moskvî, Putin nu lasă niciun fel de libertate de acţiune ziarului de opoziţie *Novaia gazeta*. Acesta a respins explicaţia dată de Putin cu privire la atacul cu bombă asupra unui bloc de locuinţe care a fost folosită ca pretext pentru războiul din Cecenia. L-a acuzat de corupţie în cazul „palatului” construit lângă Marea Neagră. A publicat acuzaţiile aduse de fostul ofiţer FSB Aleksandr Litvinenko, potrivit cărora a existat un plan al FSB-ului pentru lichidarea lui Boris Berezovski, şi editorii au continuat să publice articole scrise de Litvinenko după ce acesta a fugit în străinătate în 2000. Înainte de a fi asasinat în 2006, Litvinenko a susţinut într-unul dintre ultimele sale atacuri la adresa lui Putin că acesta e pedofil, fără să aducă însă vreo dovadă. Cu toate că această afirmaţie nu a apărut în *Novaia gazeta*, Putin nu a putut trece cu vederea rolul pe care acest cotidian l-a avut în acreditarea lui Litvinenko ca luptător pentru adevăr.

Printre susţinătorii financiari ai *Novaia gazeta* se numără şi Mihail Gorbaciov, care a militat cu fermitate pentru o guvernare întemeiată pe principiile democraţiei, justiţie şi dezbateri libere. Acţiunile lui Gorbaciov au fost administrate iniţial de omul de afaceri – şi fost ofiţer KGB – Aleksandr Lebedev, care a căzut în dizgraţia echipei lui

Putin şi şi-a mutat o parte din afaceri şi din conturile bancare de la Moscova la Londra. Împreună, Gorbaciov şi Lebedev deţin 49% din acţiuni, restul aparţinând angajaţilor, şi aproape toţi acţionarii sunt în favoarea trasării unor linii directoare care să asigure o opoziţie regulată la adresa Kremlinului din partea *Novaia gazeta*. În vreme ce în Rusia jurnaliştii de la *Novaia gazeta* sunt trataţi cu neîncredere la nivel oficial, în străinătate lucrurile stau diferit, redactorul-şef Dmitri Muratov primind numeroase premii, printre care Four Freedoms Award pentru libertatea de exprimare în Olanda şi Légion d'Honneur în Franţa. Acest lucru, evident, nu a stârnit admiraţia lui Putin pentru ziar, în condiţiile în care paranoia lui faţă de interesele străine lua avânt, iar aprecierea internaţională de care se bucura Muratov l-a trecut rapid în categoria suspecţilor. În 2017 şi-a dat demisia.

Novaia gazeta îi încurajează pe reporterii săi să facă investigaţii grele, iar câţiva dintre ei au plătit cu viaţa. În iulie 2003, Iuri Şcekocihin, adjunctul lui Muratov, a murit în circumstanţe misterioase, probabil otrăvit, după ce acuzase un grup de ofiţeri FSB că se ocupau cu spălarea de bani. În octombrie 2006, Anna Politkovskaia a fost omorâtă în faţa uşii apartamentului său din Moscova. Politkovskaia publicase câteva ştiri senzaţionale, inclusiv

descoperirile sale şocante despre torturile aplicate de armata rusă în Cecenia, şi avea un public din ce în ce mai mare în străinătate. Moartea ei a fost urmată de împuşcarea Anastasiei Baburova, care preluase misiunea dezvăluirii crimelor din Cecenia. În niciunul dintre aceste cazuri nu a avut loc o anchetă serioasă a poliţiei şi, cel mai probabil, asasinii nu au acţionat singuri, ci la comanda unor persoane cu legături în rândurile oficialilor de la vârful puterii. Suspiciunile s-au îndreptat către preşedintele cecen actual, Ramzan Kadîrov, pe care Politkovskaia îl criticase dur în câteva corespondenţe pe vremea când acesta era prim-ministrul republicii. Putin a fost acuzat uneori că a dat aprobarea finală pentru asasinat, însă nu a ieşit la lumină nicio dovadă concludentă. Cert este că jurnalismul de investigaţie curajos prezintă un risc letal atunci când dezvăluie fărădelegile comise de elita de la Kremlin şi de susţinătorii ei.

Cu toate că majoritatea celorlalte canale media au fost tratate mai puţin brutal, Putin este decis să limiteze criticile publice ostile. În capul listei sale se află canalele naţionale de televiziune, de unde i-a îndepărtat pe proprietarii care nu-şi puteau struni redactorii. Vladimir Gusinski şi Boris Berezovski s-au numărat printre primele victime şi nu a avut cum să treacă neobservat faptul că

amândoi au fost nevoiţi să-şi vândă activele la preţuri cu mult sub valoarea lor. Putin şi-a concentrat atacul mai degrabă asupra televiziunii decât a presei, deoarece numărul cititorilor de ziare era deja într-un declin serios, însă autorităţile au continuat să fie atente la ce se întâmpla şi i-au obligat discret pe proprietarii de ziare să concedieze echipele editoriale turbulente. Dacă asta nu mergea, autorităţile îi forţau pe proprietari să vândă. Aşa cum observa Venediktov, politica a fost extinsă la media online[8]. Cel mai izbitor exemplu al aroganţei Kremlinului a fost modul în care Aleksandr Mamut, patronul site-ului de ştiri lenta.ru, şi-a concediat redactorul-şef în 2014. Observatorii au tras concluzia rezonabilă că Mamut se temea că autorităţile erau nemulţumite de poziţia adoptată în criza din Crimeea[9].

Editorii precauţi angajau reporteri, comentatori şi prezentatori obedienţi, iar cum curentul politic îşi schimba direcţia, majoritatea celor din mass-media au învăţat să-şi ţină capul plecat. Mulţi susţinători ai lui Gorbaciov sau Elţîn i-au devenit loiali lui Putin. Aşa a ajuns Dmitri Kiseliov să fie numit la canalul de televiziune internaţional Russia Today. El a ajuns să fie cunoscut ca reporter TV în 1991, când a avut curajul de a refuza să difuzeze o ştire ce conţinea minciuni despre închiderea violentă a postului TV din Vilnius. După

prăbuşirea URSS, a continuat să militeze pentru standarde profesionale înalte[10]. Dar, când Putin a devenit preşedinte, Kiseliov şi-a schimbat abordarea şi a început să susţină un naţionalism şi un tradiţionalism care mergeau chiar mai departe decât linia oficială. În august 2013 a declarat la postul de televiziune Rossiia-1, în emisiunea Vesti nedeli (Ştirile săptămânale):

> Eu cred că a-i amenda pe *gay* pentru că fac propagandă în rândul minorilor nu e suficient. Trebuie să-i împiedici să devină donatori de sânge şi de spermă, iar dacă au un accident de maşină, să le îngropi inima în pământ sau să le dai foc, fiindcă sunt nepotriviţi pentru asigurarea continuităţii oricărui tip de viaţă[11].

Kiseliov nu a fost singurul. Tatiana Mitkova, colaboratoarea împreună cu care protestase împotriva prezentării denaturate a poveştii de la Vilnius, a returnat medalia pe care o primise din Lituania[12]. Şi ea s-a adaptat la vremurile în schimbare. Sau poate că ea şi Kiseliov au fost măturaţi în atmosfera opiniei generale.

Conducătorii ruşi pleacă urechea la orice idei care le slujesc interesele. Conştienţi de cât de plictisiţi erau oamenii de marxism-leninism în epoca sovietică, ei raţionalizează folosirea bromurilor politice şi au apelat din ce în ce mai mult la religie pentru a spori stabilitatea

naţională. Putin şi vechiul său prieten Iakunin se alătură credincioşilor la sărbătorile Bisericii Ortodoxe. În 2005, Iakunin a mers la Ierusalim şi a adus de acolo o candelă cu lumina sfântă pentru ca Putin să o ducă la slujba de Înviere de la Catedrala Hristos Mântuitorul din Moscova[13]. La lacul Seligher, aflat la 250 de mile la nord de Moscova, în 2018, Putin a intrat fără cămaşă într-o copcă, ca parte a ritualului de Bobotează[14].

Împreună cu majoritatea liderilor de la Kremlin, Putin a susţinut Biserica Ortodoxă Rusă, care nu se abate de la liturghia şi doctrinele sale vechi de secole. Slujbele se ţin în continuare în slavona bisericească, deşi majoritatea ruşilor abia o înţeleg. Într-o măsură mai mare chiar decât Biserica Romano-Catolică, capii ortodocşi consideră că „modernizarea" nu-şi are rostul. Ca urmare, patriarhul şi ierarhii săi susţin cu fermitate politicile sociale conservatoare ale Kremlinului şi, pentru ca Biserica Ortodoxă să redobândească importanţa de care s-a bucurat sub ţari, a cerut să fie numită oficial „biserica majorităţii". Totuşi, la fel ca Elţîn înaintea sa, Putin ezită să oficializeze acest statut şi, de asemenea, a retras dreptul automat de predare a religiei creştin-ortodoxe în toate şcolile de stat. Dar reputaţia deosebită de care se bucură Biserica în Rusia zilelor noastre a fost demonstrată în mai 2018, la ceremonia care marca

începutul celui de-al patrulea mandat prezidenţial al lui Putin. Când a coborât de pe podium, patriarhul Chiril a fost primul demnitar pe care l-a salutat. Abia după aceea s-a întors către fostul cancelar german Gerhard Schröder şi către prim-ministrul Dmitri Medvedev.

În general, Putin se arată plin de respect faţă de comunităţile de credincioşi. Credinţa în Dumnezeu este susţinută oficial, dată fiind contribuţia sa la consolidarea statului rus, iar ofensarea sentimentelor religioase poate fi sancţionată cu o amendă de 1.000 de ruble. Politica de toleranţă faţă de sectele şi credinţele religioase comportă şi o excepţie – Martorii lui Iehova, care au fost interzişi în 2017, originile lor occidentale şi predicarea evangheliei din uşă-n uşă fiind considerate ostile intereselor Rusiei.

Pe 4 noiembrie 2016, ziua unităţii naţionale, Putin a depus flori la monumentul din Piaţa Roşie dedicat lui Kuzma Minin şi lui Dmitri Pojarski, patrioţii care au organizat o armată de voluntari pentru a opri invazia Uniunii Polono-Lituaniene în 1612. După el au ţinut discursuri patriarhul Chiril al Bisericii Ortodoxe Ruse şi Natalia Soljeniţîna, văduva marelui scriitor rus. La ceremonie au participat şi alte personaje importante – capii grupărilor religioase recunoscute: preşedintele Consiliului Muftiilor din Rusia, Ravil Gainutdin; marele

muftiu al Consiliului Central Spiritual al Musulmanilor din Rusia, Talgat Tadjuddin; şef-rabinul Rusiei, Berel Lazar; mitropolitul Kornili al Bisericii Ortodoxe Ruse de rit vechi; arhiepiscopul Arhidiecezei Romano-Catolice din Moscova, Paolo Pezzi; şi liderul Sangha Budiste Tradiţionale, Damba Aiuşeev. Au fost prezente şi organizaţii de tineret[15]. Comunicatele oficiale îi îndeamnă mereu pe ruşi să fie credincioşi Dumnezeului lor, pornind de la supoziţia că credincioşii sunt mai înclinaţi să rămână patrioţi loiali şi cetăţeni obedienţi.

Cenzura de stat directă nu mai există – renumitul institut Glavlit, care controla accesul publicului la romane, poezii, spectacole de operă, picturi şi chiar spectacole de balet a fost închis în toamna anului 1991. Dar există multe alte metode de restricţionare a libertăţii de exprimare. Astăzi, oamenii nu mai sunt nevoiţi să-şi trimită textele la Glavlit, ci trebuie să judece ei înşişi cum ar reacţiona Kremlinul la opiniile lor. Rezultatul poate fi un grad mai mare de autocenzură[16]. Autorităţile nu au lăsat mai nimic la voia întâmplării: o lege din 2016 limita proprietatea străinilor asupra companiilor mass-media ruseşti la 20%[17]. Viaţa publică rusească trebuia să privească doar Rusia.

Aceasta fusese trăsătura definitorie a perioadei în care Putin se aflase într-o funcţie politică înaltă. Încă din

septembrie 2000, autorităţile anunţaseră o Doctrină privind securitatea informaţiilor, redactată de secretarul Consiliului de Securitate Serghei Ivanov şi aprobată de Putin[18]. Rusia, se sugera, nu va fi în siguranţă până când nu-şi va consolida apărarea cibernetică şi, după cum rezulta implicit, ruşii care împiedicau dezvoltarea economică, politică şi spirituală aprobată de Kremlin trebuiau daţi la o parte: concepţia clasică a Fortăreţei Rusia, ale cărei ziduri oferă poporului rus singura speranţă că va fi în siguranţă – sub conducerea actuală.

Pe 5 decembrie 2016, Putin a semnat o versiune actualizată a doctrinei, care sublinia importanţa protejării şi dezvoltării „infrastructurii informaţionale” a Rusiei. Se afirma că principalele ameninţări vin de la grupurile teroriste din străinătate şi, un lucru mai puţin evident, de la prejudecăţile mass-mediei străine online. Serviciile ruseşti, continua doctrina, trebuiau să facă faţă provocării reprezentate de „superioritatea tehnologiei” străine şi să asigure Rusiei o independenţă reală în „spaţiul informaţional”. Se exprima nemulţumirea faţă de lipsa unor standarde legale globale, adecvate în domeniul IT. Soluţia imediată era ca firmele ruseşti să devină cu adevărat competitive în dezvoltarea tehnologiei avansate. O caracteristică a doctrinei oficiale era accentul pus pe consolidarea sistemului „vertical” de

control, însemnând că autorităţile aveau să supravegheze în continuare comunicaţiile online[19].

În 2013, când îngrijorarea provocată de discreditarea Kremlinului pe internet a crescut, Andrei Lugovoi a făcut o listă neagră cu site-urile care urmau să fie interzise pentru că promovau demonstraţiile de stradă. Lugovoi, cunoscut în Occident pentru rolul pe care se pare că l-a avut în asasinarea lui Aleksandr Litvinenko la Londra, trăia acum în siguranţă la Moscova, ca membru al Dumei de Stat din partea Partidului Liberal-Democrat şi al Comisiei pentru Securitate şi Lupta Anticorupţie a Dumei. Propunerea lui a primit aprobarea lui Putin şi a fost pusă în aplicare în anul următor[20]. În aprilie 2014, Putin a criticat dur internetul, spunând că a apărut doar ca un „proiect special al CIA" şi că ruşii ar trebui, prin urmare, să fie atenţi la influenţa acestuia[21]. Google şi YouTube au fost convinse să retragă o ştire apărută pe BuzzFeed despre violenţele din Cecenia, pe motiv că avea un conţinut „extremist"[22]. Facebook, la rândul său, a cedat solicitărilor oficiale[23]. Twitter a fost de acord să blocheze accesul utilizatorilor ruşi la site-urile politice ucrainene de extremă dreaptă. Prin toate aceste măsuri, Kremlinul încerca să se asigure că populaţia rusă era apărată de influenţa unor grupări politice străine neaprobate[24].

Faptul că serviciile de informaţii şi companiile IT americane găseau căi de acces la secretele altor ţări nu făcea decât să revigoreze campania Rusiei pentru a permite guvernului să exercite o „suveranitate digitală”. În decembrie 2012, la o conferinţă a Uniunii Internaţionale a Telecomunicaţiilor, delegaţii ruşi au propus o modificare a legilor internetului pentru a permite guvernelor să cenzureze site-urile de pe teritoriul lor, aşa cum se întâmpla deja în China, Coreea de Nord şi Arabia Saudită. Însă iniţiativa Rusiei a fost respinsă la vot, iar autorităţile ruse s-au abţinut să reintroducă în mod deschis cenzura[25].

Chiar şi aşa, în Dumă au existat voci care au cerut să se ia măsurile necesare pentru a împiedica tehnologia informaţiei să încalce suveranitatea Rusiei[26]. Se sugera că, aşa cum stăteau lucrurile, serviciile secrete americane puteau să acceseze în mod fraudulos informaţii despre cetăţenii ruşi prin servere de internet aflate în Statele Unite. Politicienii ruşi s-au plâns de hackerii americani cu mult înainte ca *establishment*-ul american să fie îngrijorat de activităţile de hacking ale FSB. Companiile ruseşti au primit stimulente pentru a reduce dependenţa ţării de corporaţiile internaţionale. Campania a culminat cu introducerea în octombrie 2013 a unei reglementări prin care toate firmele IT care

operau în Rusia erau obligate să păstreze informaţiile din telefoane şi motoarele de căutare timp de douăsprezece ore şi să le pună la dispoziţia autorităţilor[27]. Din mai 2014, bloggerii cu mai mult de 3.000 de urmăritori trebuie să facă o cerere pentru a fi înregistraţi oficial[28].

Libertatea de a critica, demasca şi ridiculiza grupul de la conducere se micşorează, dar Kremlinul rămâne în continuare îngrijorat că „social media” au capacitatea de a depăşi mijloacele convenţionale de comunicare. Şi conţinutul site-urilor străine îi preocupă pe liderii ruşi, iar în februarie 2019 în Dumă s-a citit un proiect de lege care le permite miniştrilor să suspende accesul la internet în Rusia dacă ei consideră că este nevoie de controale urgente[29]. Guvernul şi FSB au angajat trolli pentru a perturba activitatea site-urilor critice[30] şi au luat în calcul chiar să le blocheze pe cele care au inflamat opinia publică[31]. Kremlinul nu intenţionează să-i lase pe oameni să gândească liber, atâta vreme cât gândurile lor pot afecta interesele administraţiei. Conducătorii vorbesc mult despre nevoile poporului, însă au încetat să facă distincţie între nevoile acestuia şi propriile lor pretenţii referitoare la putere, privilegii şi confort. Mulţi ruşi văd asta ca pe o evoluţie nesănătoasă pentru o ţară care aspiră să devină o putere mondială dinamică.

17
Puterea blândă a Rusiei: ofensiva globală a carismei

Vladimir Putin a avut întotdeauna ambiţia ca Rusia să ajungă să aibă impact asupra opiniei publice internaţionale. El ştie că în zilele noastre o astfel de influenţă este asigurată indirect prin intermediul mass-mediei şi comerţului, aşa-numita putere blândă, dar şi prin puterea dură şi directă a forţei armate. Recunoaşte de asemenea că administraţia sa este mai sensibilă la societatea rusească decât la atitudinile prezente peste tot în lume.

În 2006 a angajat o firmă de relaţii publice din New York, Ketchum, pentru o abordare nouă privind cerinţele administraţiei. Faptul că Ketchum şi partenerul său din Bruxelles, GPlus, nu aveau angajaţi cu competenţa necesară pentru Rusia nu a descurajat Kremlinul, care voia să lucreze cu o firmă cu reputaţie internaţională dovedită. Un prim pas al celor de la Ketchum a fost să-l angajeze pe Angus Roxburgh, fost corespondent de la Moscova pentru *Sunday Times*, care, în mod ironic, fusese deportat din URSS în 1989, ca răspuns la expulzarea unui grup de spioni sovietici de către

Margaret Thatcher. El s-a alăturat echipei de la Ketchum, care lucra împreună cu Dmitri Peskov, secretarul de presă al lui Putin[1]. Compania se pare că a primit 30 de milioane de dolari pentru serviciile legate de îmbunătăţirea imaginii oficiale a Rusiei în lume şi de generarea unor investiţii străine directe. La doi ani după angajarea ei, valul internaţional de critici stârnit de războiul declanşat de Rusia în Georgia a avut un impact zdrobitor asupra activităţii sale. Anexarea ulterioară a Crimeei, doborârea unui avion de pasageri malaez de către rebelii ruşi şi trimiterea de trupe ruseşti în estul Ucrainei au făcut ca sarcina companiei Ketchum să devină imposibilă.

Însă cei de la Ketchum înregistraseră un succes impresionant pe 12 septembrie 2013, când au plasat în *The New York Times* un articol al lui Putin intitulat „O pledoarie din Rusia pentru mai multă atenţie”[2]. Deşi era scris de altcineva, articolul îndemna Statele Unite să analizeze politica externă a Rusiei cu mai multă empatie. Putin saluta „sporirea încrederii” dintre el şi Obama, deşi critica ceea ce considera a fi o presupunere a lui Obama cu privire la „excepţionalismul american”. Articolul pleda pentru găsirea unei căi de cooperare între Rusia şi America ca să se pună capăt războiului civil din Siria şi a găsit aprobare printre americanii care cereau

dezgheţarea relaţiilor cu Kremlinul după schimburile glaciale ce urmaseră acuzaţiilor aduse de Statele Unite Rusiei în legătură cu fraudarea alegerilor prezidenţiale în 2012. Ultimele cuvinte erau inspirate de cultura politică şi religioasă americană: „Există ţări mari şi ţări mici, bogate şi sărace, cele cu o lungă tradiţie a democraţiei şi cele care încă îşi mai caută drumul spre democraţie. Şi politicile lor diferă. Suntem cu toţii diferiţi, dar, când ne rugăm Domnului, nu trebuie să uităm că ne-a creat egali”[3].

Sfatul invariabil pe care Roxburgh l-a dat Kremlinului a fost „să se deschidă faţă de presă”. Ideea, destul de comună în Occident, era că, odată cu numărul de politicieni care dau interviuri, creşte şi numărul celor care-i ascultă. Legile, decretele şi anunţurile tipărite au un impact mai mic decât liderii care se arată doritori să discute politicile lor cu reporterii. Însă perspectiva de a fi verificaţi de mass-media nu era pe placul multor politicieni. Roxburgh arăta că reacţia Occidentului la asasinarea Annei Politkovskaia şi a lui Aleksandr Litvinenko în 2006 a făcut ca elita politică să devină şi mai iritată atunci când trebuia să-şi explice punctul de vedere[4]. O altă problemă era că Peskov şi echipa lui considerau că pentru a obţine o imagine mai bună în *Wall Street Journal* sau *The Economist* trebuiau pur şi

simplu să plătească pentru ea. Ei presupuneau de asemenea că cea mai bună cale de a trata cu reporterii care criticau politicile Kremlinului era să le interzică accesul la conferinţele de presă. Demnitarii ruşi nu au reuşit să înţeleagă cât de grav afectau toate acestea relaţiile publice[5].

În opinia celor de la Ketchum, liderii de la Kremlin trebuiau să abandoneze ideea că ceea ce funcţiona în Rusia era eficient peste tot. Echipa scria discursuri pentru miniştri, doar pentru ca aceştia să-i pună pe alţii să le rescrie. Serghei Lavrov de la Ministerul Afacerilor Externe nu le-a permis celor de la Ketchum nici măcar să-i trimită o schiţă[6].

Cei de la Ketchum s-au plâns că atitudinea demnitarilor ruşi le-a afectat capacitatea de a obţine acel impact asupra opiniei internaţionale prevăzut prin contract. Dar oare ruşii au fost chiar atât de ineficienţi în schimbarea atitudinilor a milioane de occidentali? Putin, Medvedev şi Lavrov au fost prezentaţi favorabil în mass-media chiar şi după războiul din Georgia şi pe parcursul anului 2014. Deşi nu au încetat niciodată să fie controversaţi, au putut de regulă să conteze pe faptul că sunt ascultaţi cu respect. În vreme ce Ketchum se concentra asupra lumii, conducătorii ruşi trebuiau să-şi aducă aminte de Rusia. Aleksei Gromov, adjunctul

şefului Administraţiei Prezidenţiale, i-a spus lui Roxburgh că „trebuie să ne gândim la opinia publică internă, care este în general pozitivă în ceea ce priveşte Uniunea Sovietică. Înainte de toate trebuie să ne gândim la stabilitatea politică din ţară”[7]. Munca în domeniul relaţiilor publice avea să fie întotdeauna tensionată pentru orice companie occidentală, lucru pe care şefii de la Ketchum nu aveau cum să nu-l anticipeze. Singura consolare pentru Ketchum era că ruşii onorau termenii financiari ai contractului. Aproape un milion de dolari intrau lunar în conturile firmei[8].

Însă evenimentele din Crimeea au venit ca o lovitură de ciocan. Ketchum şi-a atras un asemenea oprobriu în America, încât în 2015 a renunţat la contractul său profitabil – Peskov a considerat că era o decizie potrivită atât pentru companie, cât şi pentru Kremlin, dată fiind atmosfera internaţională. La momentul respectiv, nicio strategie de imagine, oricât de inteligentă ar fi fost, nu putea salva reputaţia pe care o avea Putin în ţările occidentale[9].

Putin avea de asemenea o tehnică proprie de extindere a influenţei Rusiei, care consta în a invita străini – foşti politicieni importanţi, dar şi jurnalişti şi cercetători de renume interesaţi de Rusia – la un eveniment anual cunoscut ca Clubul internaţional de

discuţii Valdai. Participanţii se întâlneau în apropierea orăşelului Valdai din sud-estul Novgorodului pentru a discuta chestiuni globale în jurul unei teme alese de Putin. Printre vizitatorii care au venit aici de-a lungul anilor se numără mulţi foşti lideri politici naţionali: Thabo Mbeki, Dominique de Villepin şi Hamid Karzai au fost participanţi entuziaşti. Le-au fost trimise invitaţii chiar şi câtorva reporteri cunoscuţi pentru antipatia lor faţă de Putin. Principalele articole sunt publicate online, înfăţişându-l pe preşedintele rus în compania unor străini care-l tratează cu respect, iar pe site-ul preşedinţiei sunt reproduse comentarii pline de admiraţie. Putin încheie evenimentul cu un discurs şi o sesiune de întrebări şi răspunsuri. Deşi poate fi chestionat în legătură cu subiecte sensibile, regula tacită este ca întrebările să fie puse într-o manieră temperată: critica directă este considerată o formă nepotrivită. Ideea este ca toată lumea să fie impresionată de un preşedinte care-şi iese din rol pentru a-şi arăta latura binevoitoare, afabilă. Iată cum explică el raţiunea evenimentelor de la Valdai:

> Am două scopuri. Primul este să ascult ce au de spus oamenii inteligenţi, experţii. Sunt cu adevărat interesat de opiniile dumneavoastră; acestea sunt folositoare atât pentru mine, cât şi pentru colegii mei. Iar al doilea este să transmitem personal

> opinia noastră către dumneavoastră şi prin dumneavoastră. Asta-i tot. Eu cred că e important[10].

Că ţine cont de ceea ce spune audienţa este îndoielnic; în orice caz, până acum nimeni nu i-a pus vreo întrebare foarte agresivă şi nu i-a adus vreo obiecţie. Valdai este pentru Putin o ocazie de a-şi şlefui imaginea de lider care vorbeşte deschis şi încearcă să facă ce trebuie în lume, în ciuda faptului că este împroşcat cu noroi:

> Aş vrea să spun în această privinţă că nu vă voi dezamăgi şi voi vorbi direct şi sincer. Unele lucruri ar putea suna excesiv de dur. Dar, dacă nu vorbim direct şi onest despre ceea ce gândim cu adevărat, atunci nu are rost să ne mai întâlnim în această formă. În acest caz, ar fi mai bine să mă rezum la reuniunile diplomatice, unde nimeni nu spune lucruri sensibile şi, ca să citez un diplomat faimos, îţi dai seama că diplomaţii au limbă pentru a nu spune adevărul[11].

Unii ruşi suspectează că străinii sunt păcăliţi de răsfăţul de care au parte la Valdai. Oare oaspeţii din străinătate nu ar trebui să vadă că limuzinele cu şofer, hotelurile luxoase, mesele îmbelşugate şi vizitele la saloanele de înfrumuseţare au un scop politic[12]? Putin este un om ocupat şi economia rusească se află într-o

situaţie dificilă, deci liderii de la Kremlin se gândesc probabil că oaspeţii străini se vor întoarce acasă cu o impresie bună despre politica rusească – şi, speră ei, vor influenţa opinia din afara Rusiei[13].

Putin are motive de satisfacţie, deoarece unii reporteri occidentali au renunţat la abordarea pe care o aveau de regulă atunci când îşi chestionau propriii lideri. În octombrie 2014, Seumas Milne, un critic dur al politicienilor importanţi din Marea Britanie, s-a făcut mieluşel în prezenţa lui Putin:

> Aş vrea să vă adresez o întrebare doi-în-unu. Mai întâi, domnule preşedinte, credeţi că acţiunile desfăşurate de Rusia în Ucraina şi Crimeea pe parcursul ultimelor luni au fost o reacţie la încălcarea legilor şi sunt un exemplu de administrare a statului fără legi? Iar cealaltă întrebare este: Rusia vede în această încălcare globală a regulilor un semnal pentru a-şi schimba poziţia? S-a spus aici în ultima vreme că Rusia nu poate să conducă în situaţia globală existentă; cu toate acestea, ea demonstrează că are calităţi de lider. Cum răspundeţi la toate astea?[14]

Însă premiul pentru cea mai slugarnică prestaţie trebuie să meargă la Peter Lavelle, un reporter american care lucra pentru canalul de televiziune RT. Lavelle a oferit un panegiric pregătit dinainte:

Sunt foarte fericit să vă văd, domnule preşedinte. Aş vrea să vă adresez o întrebare din partea mass-mediei, deoarece toate întrebările au fost foarte interesante. Timp de câteva zile am discutat multe dintre chestiunile care au fost menţionate azi aici. Dar eu aş vrea să discut despre imaginea dumneavoastră în lume. Sunt american, după cum vă puteţi da seama după accent. Sunt foarte puţini americani prezenţi aici.

În aer s-a simţit un puternic iz de obedienţă:

Sunteţi poate cel mai demonizat politician din lume. Vedem acum în asta proba a diferite niveluri de ignoranţă, a incapacităţii de a vorbi clar şi de a stabili contactele necesare. Pe de altă parte, dacă abordăm o perspectivă globală, aţi putea fi unul dintre cele mai populare personaje din istoria modernă. Aş putea chiar spune că de la distanţă – din zona euro şi din America – sunteţi văzut ca un salvator, un om care salvează situaţia. Ce credeţi despre asta?[15]

Secretarul de presă al lui Putin, Dmitri Peskov, le mărturisea însă celor de la Ketchum că preşedintele rus era uneori exasperat de lipsa de vlagă a întrebărilor care i se puneau. Fiind un luptător înnăscut, îi place, evident, să iasă ceva mai multe scântei[16]. Astfel, probabil că i-a plăcut când Neil Buckley, redactor specializat în Estul Europei de la *Financial Times*, a spart tiparul servil:

> Domnule preşedinte, din câte am auzit, unul dintre omologii dumneavoastră a spus că nu consideraţi Ucraina o ţară adevărată. Dumneavoastră o vedeţi ca pe o ţară formată din ceea ce cândva au fost părţi ale altor ţări. Puteţi să confirmaţi acest punct de vedere? Este punctul dumneavoastră de vedere? Credeţi că Ucraina are dreptul să existe ca un stat suveran şi independent şi că este o ţară adevărată?[17]

Putin s-a învârtit în jurul întrebării, concentrându-se pe numărul ocaziilor în care graniţele Ucrainei au fost retrasate în secolul XX. A omis să spună dacă o consideră o ţară reală, iar Buckley nu a avut dreptul la o altă întrebare. Acestea sunt regulile la Valdai: oaspeţii sunt acolo în condiţiile stabilite de preşedinte.

Un alt instrument menit să îmbunătăţească imaginea Rusiei a fost o organizaţie cunoscută ca Russkii Mir (Lumea Rusă). Fondată prin decret prezidenţial în 2007, ea a luat ca modele Institutul Goethe din Germania şi Institutul Confucius din China, în efortul de a populariza limba şi cultura rusă. Pentru început, s-a promis finanţarea unor centre în câteva universităţi britanice, care să ofere seri de discuţii, o bibliotecă şi o atmosferă generală de studiu şi dezbateri, fără o agendă deschis politică sau economică. Pentru conducerea operaţiunii a fost ales Veaceslav Nikonov, un politician naţionalist foarte cunoscut.

Străinii care beneficiau de serviciile Lumii Ruse trebuiau să completeze un teanc de declaraţii administrative şi financiare – era metoda Moscovei de a o împiedica să ajungă un fond secret pentru angajaţii lui Nikonov sau instituţiile-gazdă din străinătate – şi, sub greutatea sa birocratică, proiectul nu a făcut decât să şchioapete. O altă iniţiativă neconvingătoare din cel de-al doilea mandat al lui Putin a fost crearea Institutului pentru Democraţie şi Cooperare la New York şi Paris. Scopul politic declarat era să promoveze politica rusă şi să susţină că democraţia şi drepturile civile erau mai bine apărate în Rusia decât oriunde în Occident[18]. În 2015, institutul de la New York, ruinat de indiferenţa majorităţii americanilor, şi-a anunţat închiderea. Autorităţile ruse au pretins că misiunea acestuia fusese îndeplinită, deoarece respectarea oficială a drepturilor civile în America se îmbunătăţise. O concluzie mult mai credibilă ar fi că Kremlinul a pus capăt unei imense risipe de bani[19].

Liderii ruşi au avut mai mult succes cu canalul internaţional de ştiri Russia Today, înfiinţat în 2005 şi cunoscut rapid doar după iniţialele sale, RT. Era un canal de ştiri şi dezbateri prietenos faţă de linia oficială a politicii ruseşti. Mass-media occidentală avea să aibă concurenţă, pentru că RT urma să schimbe lucrurile în

favoarea Kremlinului. Redactorul-şef Margarita Simonian observa nemulţumită cât de puţini oameni din afara Rusiei creditau URSS pentru victoria asupra celui de-al Treilea Reich, remarcând că 50% dintre americani credeau că Statele Unite singure au asigurat victoria finală şi doar 14% considerau că sovieticii au avut o contribuţie decisivă. Campaniile de pe Facebook şi Twitter au fost proiectate pentru a corecta atitudinile faţă de trecutul şi prezentul Rusiei. Au fost pregătite materiale video. Deşi avea să fie o misiune anevoioasă, Simonian s-a dedicat îndeplinirii ei[20].

Canalul RT a ajuns să aibă un impact pe care mulţi occidentali l-au invidiat şi totodată l-au găsit inacceptabil. La Kremlin, toată lumea era încântată că mesajele oficiale ale Rusiei ajungeau în cele din urmă la telespectatorii străini. Putin a atribuit întregul merit Margaritei Simonian, susţinând în faţa unui public alcătuit din oaspeţi străini că întregul proiect funcţiona cu resurse modeste. „Vă mărturisesc, prieteni şi colegi [sic]", a spus el la conferinţa Valdai din 2016, „că mi-ar plăcea să am o asemenea maşină de propagandă [de tip occidental] în Rusia, dar, din nefericire, nu e cazul. Nu avem nici măcar reţele media internaţionale de informare în masă precum CNN, BBC şi altele. Pur şi simplu încă nu avem acest tip de capacitate"[21].

De fapt, RT difuzează prin canalele sale TV prin cablu şi furnizează material online în engleză, spaniolă şi arabă; iar în condiţiile în care numărul ruşilor care trăiesc în străinătate este în creştere, postul emite şi în rusă. Recent a fost adăugat un post francez. Aceste companii, care sunt controlate de vechiul gigant media de ştiri RIA-Novosti, au o importanţă strategică pentru autorităţile ruse. Pentru oricine este intervievat la un post RT, mâna Moscovei este vizibilă imediat (aşa cum am constatat personal în primul an al postului londonez, când prezentatorul a favorizat făţiş un interlocutor care susţinea linia Kremlinului).

Cu toate acestea, înainte de a deveni liderul Partidului Laburist britanic în 2015, Jeremy Corbyn, membru al parlamentului, a răspuns multă vreme bucuros invitaţiilor din partea RT, iar fostul lider al Partidului Naţional Scoţian, Alex Salmond, a fost gazda unei emisiuni de ştiri regulate, lucru care nu a fost văzut cu ochi buni de succesorul său, Nicola Sturgeon. În Marea Britanie, antrenorul José Mourinho a fost expert RT în timpul Cupei Mondiale 2018, iar fostul atacant central englez Stan Collymore a avut propria emisiune. Pe durata programelor canalul difuzează titluri cu mesaje politice. În Statele Unite, producătorii RT au constatat că persoanele publice sunt mai greu de angajat: niciun

politician sau sportiv important nu a acceptat până acum vreo ofertă de colaborare.

Acest lucru nu i-a împiedicat pe Simonian şi pe ceilalţi de la RT să-i critice dur pe guvernanţii occidentali, venind frecvent cu exemple de încălcare a procedurilor democratice şi judiciare şi subliniind abuzurile forţelor de poliţie, dependenţa de droguri şi sărăcia răspândită. Decadenţa şi ipocrizia încep la vest de Rusia – acesta e laitmotivul lor. Departamentul de Justiţie din Statele Unite a reacţionat cerând postului RT să se înregistreze ca „agent străin”, în acord cu Legea privind Înregistrarea Agenţilor Străini (FARA), adoptată în 1938 pentru a contracara propaganda făcută de organizaţiile care acţionau în interesul celui de-al Treilea Reich. În realitate, după cel de-al Doilea Război Mondial, o astfel de înregistrare fusese solicitată foarte rar. Acum postului RT i se cerea, ca o condiţie pentru a continua să funcţioneze în Statele Unite, să eticheteze conţinutul producţiei sale, spunând explicit că lucrează pentru statul rus[22]. La rândul său, Veaceslav Volodin, purtătorul de cuvânt al Dumei, a anunţat intenţia de a înainta o lege care să îngreuneze funcţionarea mediei americane în Rusia[23].

La Moscova, în spatele uşilor închise, liderii ruşi i-au aplaudat pe cei de la RT pentru că au făcut guvernul

american să limiteze, oricât de puţin, libertatea de exprimare a postului. Simonian spusese întotdeauna că libertăţile americane erau un miraj, iar acum Departamentul de Justiţie demonstra că ea avea dreptate. Tot mai siguri de sine, purtătorii de cuvânt ai Kremlinului au început să glumească. În 2017, metroul londonez s-a umplut de afişe amuzante pe care se putea citi: „Ai pierdut metroul? Ai pierdut un vot? Dă vina pe noi!”. Pe un altul scria: „Uită-te la RT şi află pe cine plănuim să ciopârţim”[24]. În anul următor, glumele au continuat, pe ecranele din aeroporturile internaţionale ale Moscovei apărând mesaje precum „Cu cât te uiţi mai mult, cu atât este mai supărată Hillary Clinton” şi „CIA ne numeşte maşină de propagandă – află ce spunem noi despre CIA”[25].

În seria de interviuri acordate lui Oliver Stone între iulie 2015 şi februarie 2017, Putin a avut o dispoziţie relaxată. Stone, un susţinător al Partidului Democrat şi al reconcilierii cu Moscova, i-a pus întrebări uşoare şi rareori i-a cerut clarificări când a devenit evaziv. În aceste condiţii, lui Putin i-a fost uşor să se prezinte ca un lider decent şi grijuliu, al cărui scop era să facă Rusia măreaţă fără a tulbura pacea lumii. La despărţire, Putin l-a avertizat pe Stone să fie pregătit să o încaseze în Statele Unite pentru prestaţia sa. Stone i-a dat dreptate:

ştia că va fi asaltat de critici când se va întoarce acasă[26]. Interviurile, scurtate şi editate pentru a alcătui patru emisiuni, au fost difuzate în America în vara anului 2017. Mulţi comentatori au observat că Stone îl scutise pe Putin de întrebări incomode. Şi, creând o atmosferă de o familiaritate fără precedent, Stone reuşise un lucru pe care niciunul dintre reporterii de la posturile de televiziune ruseşti nu-l obţinuse decât pentru cel mult câteva secunde: îl făcuse să zâmbească aproape continuu[27].

„Umanizându-l” pe Putin, Stone a contribuit la reputaţia internaţională a acestuia mai mult decât eforturile echipei de la Ketchum. Dar faptul că politicianul Putin răpise Ucrainei un teritoriu rămânea şi nicio serie de conversaţii facile cu Stone nu avea cum să scoată asta din mintea celor mai mulţi occidentali.

18

Opinia publică: potenţialul pentru revoltă

Liderii de la Kremlin au călcat în picioare statul de drept, protejându-şi dominaţia cu un regim al fricii. Dar ei nu sunt singurii vinovaţi. Mai jos pe scara puterii se află demnitarii aleşi şi oamenii de afaceri care au luptat pentru a-şi menţine câştigurile obţinute prin mijloace

necinstite. Această stare de fapt exista înainte de primul mandat prezidenţial al lui Putin, dar, încercând să facă mai multă ordine în amalgamul naţional al infracţionalităţii, el a înrăutăţit şi mai mult situaţia.

Liderii naţionali şi regionali nu ar fi reuşit să-şi impună atât de uşor cleptocraţia dacă populaţia s-ar fi apărat mai bine. Vreme de secole, în rândurile poporului rus a predominat neîncrederea faţă de autorităţi: începând din perioada ţaristă şi pe durata epocii comuniste, familiile erau convinse că guvernul din capitală parazita societatea şi că tribunalele erau în favoarea celor puternici şi bogaţi. Reacţia a fost că ruşii şi-au pus încrederea în principal în rude şi în prietenii dovediţi. Când slujbaşii ţarului veneau să colecteze taxele sau să recruteze tineri pentru armată, ţăranii, evident, ascundeau tot ce puteau, iar când moşierii cereau plăţi excesive de la ţăranii lor, aceştia nu raportau de regulă recolta reală. Evaziunea şi ilegalitatea făţişe au sporit în timpul dictaturii comuniste. Când comunismul s-a prăbuşit şi în Rusia anilor ’90 s-a instalat o economie a capitalismului sălbatic, reacţia naturală a cetăţenilor a fost să-şi pună din nou încrederea mai degrabă în familie şi prieteni decât în guvernul care contribuise la înmulţirea aşa-numiţilor oligarhi. Nemulţumirea şi disperarea oamenilor au crescut în condiţiile în care se

străduiau să facă faţă crizei financiare care a afectat economia[1].

Foarte puţine dintre aceste lucruri au fost inevitabile şi încă şi mai puţine au fost intenţionate. În ultimul deceniu al secolului XX, liderii căutau o cale pentru a ieşi din întuneric, însă aveau puţine surse de lumină pe care se puteau baza. În scurt timp au ajuns totuşi să profite de o situaţie care le permitea să aplice politici în propriul lor interes, fapt care i-a surprins doar pe cei care supraestimaseră şansele instalării unei democraţii sănătoase şi a statului de drept. În ultimul deceniu al secolului XX, Rusia a fost o societate îndopată cu retorică politică, neîncrezătoare în politicieni şi acaparată de preocuparea de a pune ceva pe masă şi de a-şi păstra locul de muncă. Demonstraţiile au devenit din ce în ce mai puţine. Revoltele erau o raritate.

Conducătorii ştiau cât de important era să monitorizeze atât starea de spirit a populaţiei, cât şi ceea ce se întâmpla în cercurile înalte ale politicienilor şi oamenilor de afaceri. Ei ştiau ce se putea întâmpla când opinia publică devenea irascibilă. Spre sfârşitul anilor ’80, Gorbaciov era fără rival, dar în anii ’90 sondajele de opinie indicau o scădere bruscă a popularităţii sale, care s-a dovedit a fi ireversibilă. Elţîn a ajuns pe culmile admiraţiei în 1990-1991, pentru ca respectul oamenilor

faţă de el să scadă tot mai mult până la sfârşitul deceniului. Gorbaciov şi Elţîn au băut din cupa ovaţiilor şi s-au înecat cu drojdia de pe fundul ei. Amândoi au asistat la o criză care, în mod neaşteptat, a devenit imposibil de depăşit şi amândoi au trebuit să renunţe la putere. Cei cărora Putin şi echipa sa le-au acordat favoruri sub forma ministerelor, corporaţiilor sau proiectelor naţionale pot foarte bine să se întoarcă împotriva binefăcătorilor lor. Presa care te-a adulat până acum poate să treacă la atac într-o clipită.

Când iritarea elitei şi nemulţumirea maselor apar simultan, aşa cum s-a întâmplat în cazul lui Gorbaciov şi al lui Elţîn (şi al lui Nicolae al II-lea în 1917), conducătorul este foarte presat să renunţe la putere. Iată de ce la Kremlin nu se precupeşte niciun efort pentru a urmări mişcarea unei opinii potenţial periculoase. În epoca sovietică, de acest lucru se ocupau KGB-ul şi serviciile secrete anterioare lui. Dar, pentru că poliţia secretă avea interes să exagereze pericolele care ameninţau stabilitatea politică, liderii comunişti nu au putut avea niciodată încredere deplină în rapoartele ei.

Sondarea deschisă a opiniei cetăţenilor a fost făcută sporadic până în 1987, când Gorbaciov a permis înfiinţarea Centrului pentru studierea opiniei publice din întreaga Rusie de către reputaţii sociologi Tatiana

Zaslavskaia şi Boris Gruşin. În 1992 a fost redenumit Centrul pentru cercetarea opiniei publice ruse, fiind cunoscut după acronimul său rusesc, VŢIOM; activitatea sa zilnică era condusă de Iuri Levada, care a stabilit standarde înalte şi a introdus tehnici de investigaţie şi analiză din alte ţări, urmarea fiind că politicienii erau uneori nevoiţi să citească ştiri neplăcute despre ceea ce credeau oamenii despre ei. VŢIOM a fost lăsat în pace până în 2003, când guvernul i-a schimbat baza de finanţare. Levada, frustrat, crezând că aceasta era reacţia miniştrilor la rapoartele îngrijorătoare despre atitudinile faţă de luptele din Cecenia, a plecat şi a înfiinţat propriul său Centru Levada. A murit în 2006. Centrul Levada şi-a păstrat independenţa, dar a avut probleme, deoarece o mică parte din finanţarea sa provenea din afara Rusiei, ceea ce îl făcea pasibil de a fi pus pe lista „agenţilor străini”. Faptul că a ales să-şi continue activitatea fără fonduri din străinătate nu l-a scutit de reaua-voinţă a Ministerului Justiţiei: în 2016, cu puţin timp înainte de alegerile pentru Dumă, a fost clasificat ca având „funcţiile unui agent străin”, dovadă că Kremlinul continua să fie sensibil la sondajele de opinie.

Putin a descris emisiunea sa TV anuală cu întrebări de la cetăţeni, „Linia directă”, ca pe un barometru al opiniei

publice, numind-o cu mândrie „cel mai puternic sondaj sociologic”[2]; iar el şi echipa sa au grijă ca apariţiile sale publice să se desfăşoare fără incidente. Oricât de mult se opun uneori investigaţiilor Centrului Levada, ei depind de informaţiile furnizate de operatorii de sondaje competenţi. Aceasta nu înseamnă că asemenea sondaje produc rezultate pe deplin satisfăcătoare: Rusia nu mai este o ţară în care toată lumea se simte liberă să-şi exprime opinia critică despre conducere. Oamenii care sunt sunaţi de un institut de sondaje trebuie să se gândească bine când sunt întrebaţi dacă au încredere în Putin. Amintirile vremurilor când orice cetăţean sovietic care-şi exprima dezaprobarea faţă de autorităţi avea necazuri sunt încă vii. Deşi condiţiile actuale nu sunt atât de îngrozitoare, mulţi sunt încă prudenţi când trebuie să spună lucruri care le-ar putea crea probleme atunci când şi-ar căuta un loc de muncă sau o locuinţă. Chiar şi aşa, este de crezut că rezultatele sondajelor sunt foarte puţin inexacte[3].

În ciuda tratamentului dur la care a fost supus de autorităţi, Centrul Levada continuă să ofere o imagine utilă a modului în care s-a dezvoltat opinia rusească. În ianuarie 2018 a întrebat ce probleme îi îngrijorează cel mai mult pe oameni. Răspunsurile au arătat preocuparea constantă cu privire la condiţiile materiale de bază. Cea

mai mare îngrijorare, exprimată de 68% dintre intervievaţi, era legată de creşterea preţurilor. Urmau sărăcia răspândită (47%) şi creşterea numărului şomerilor (40%). Dacă reflectă exact realitatea, aceste rezultate arată că oamenii se plângeau de problemele care îi afectau cel mai direct pe ei şi pe familiile lor. Factorii care determinaseră o asemenea situaţie ocupau un loc mai puţin important: mita şi corupţia, de exemplu, au fost menţionate doar de 38% dintre respondenţi. Accesul tot mai limitat la educaţie şi la sistemul de asistenţă medicală avea un procent şi mai mic[4].

Vinovăţia lui Putin este o chestiune controversată. Două treimi din cetăţeni îl consideră personal responsabil pentru persistenţa corupţiei şi foarte mulţi sunt sceptici cu privire la eliminarea ei. Dar numai 6% îl acuză că ar fi necinstit. În linii mari, el iese cu reputaţia nepătată: alţii sunt corupţi, nu el. De ce? Peste jumătate din respondenţi credeau că el pur şi simplu nu ştia despre corupţie şi că cei din jurul său îl dezinformau[5].

Cifrele din sondaje şi succesele electorale personale obţinute de-a lungul anilor nu l-au protejat niciodată de pericolul unei căderi serioase. Popularitatea sa a scăzut substanţial în 2011, după ce şi-a anunţat intenţia de a candida din nou la preşedinţie şi de a-l repune pe Medvedev în funcţia de premier. La întoarcerea la

preşedinţie în 2012, popularitatea lui Putin rămăsese constantă, pentru ca apoi să scadă brusc la 62% în ianuarie 2013, când a plătit preţul pentru manevrele făcute ca să ajungă preşedinte şi pentru starea îngrijorătoare a economiei ruseşti după criza globală din 2007-2008. Cum şomajul a crescut, conducerea de la Kremlin şi-a atras dezaprobarea maselor, dar nici măcar prăpastia uriaşă dintre cei superbogaţi şi cei foarte săraci nu a fost criticată decât de o treime dintre respondenţi[6].

Acesta a fost motivul pentru care în 2012 Putin a emis Decretele din mai, în număr de unsprezece, chiar în ziua în care şi-a început al treilea mandat de preşedinte. El obţinuse rapid victoria, chiar dacă opoziţia se dovedise eficientă şi organizase proteste la Moscova şi în multe oraşe mari, încât aproape toţi credeau acum că poziţia sa era invincibilă. Dar Putin nu vedea lucrurile astfel. Decretele sale erau menite să arate că administraţia sa se va concentra asupra intereselor cetăţenilor, creând o societate şi o economie moderne. Una dintre primele lui promisiuni a fost că va mări salariile profesorilor şi medicilor – ştia că aceştia se remarcaseră în rândurile protestatarilor. De asemenea, s-a angajat să mărească bursele studenţilor. Cu toate că a menţionat în repetate rânduri că se va preocupa de îmbunătăţirea capacităţii

de luptă a armatei, anunţurile sale puneau accent pe sănătate, locuinţe, educaţie şi corectitudinea în administraţie[7]. Teama de o intensificare a tulburărilor sociale l-a determinat pe Putin să alcătuiască o agendă pentru preşedinţie care să vădească mai multă compasiune.

Însă el ştia că puţini vor citi dincolo de titluri. Dacă ar fi fost implementate, aceste decrete aveau să schimbe complet condiţiile de viaţă ale tuturor ruşilor, însă oricine era atent la detalii nu putea să nu-şi dea seama că erau nerealiste, utopice. Un an mai târziu, cercurile de la conducere dădeau deja semne de îngrijorare. Ministrul de Finanţe, Anton Siluanov, i-a reamintit cabinetului că veniturile din importurile de petrol şi gaz nu reuşeau să ţină pasul cu promisiunile oficiale de creştere a cheltuielilor. Ministrul Dezvoltării Economice, Aleksei Uliukaev, a prezentat la rândul lui dificultăţile întâmpinate de programele de asistenţă socială ale guvernului[8].

Însă nu Decretele din mai, ci anexarea Crimeei a contribuit cel mai mult la refacerea popularităţii lui Putin, care în iunie 2015 a atins un maximum de 89%[9]. Cu puţin timp înainte de alegerile prezidenţiale din 2018, ea se afla încă la un confortabil 71%[10]. În trecut, procentele sale înregistraseră scăderi mult mai mari: în august 2000

se prăbuşiseră la 65% după scufundarea submarinului *Kursk* şi într-un moment în care lumea era tot mai îngrijorată de războiul din Cecenia, mulţi ruşi aducându-şi aminte de războiul din 1994 şi temându-se că armata rusă va întâmpina din nou dificultăţi, iar mii de soldaţi îşi vor pierde viaţa. Ulterior au fost şi alte scăderi, în special în urma asediului şcolii din Beslan din 2004.

Însă fermitatea de care a dat dovadă în problema terorismului a fost larg recunoscută, iar înainte de finalul celui de-al doilea mandat prezidenţial popularitatea sa a crescut din nou la peste 80%. Aceste cifre erau remarcabile, dar Putin se asigura în continuare că nu se puteau organiza proteste la niciuna dintre apariţiile sale publice. De câte ori era posibil, voia garanţia unei primiri prietenoase.

Guvernul nu a avut niciodată acelaşi succes ca preşedintele. Pe parcursul primelor mandate ale lui Putin, popularitatea acestei instituţii era de regulă cu 20% mai mică, iar această diferenţă s-a menţinut când Medvedev a preluat preşedinţia şi Putin a devenit prim-ministru – nici măcar Putin nu a fost capabil să mărească procentul cabinetului. Cu toate că era de departe politicianul favorit, popularitatea sa avea limite.

Majoritatea ruşilor erau de asemenea convinşi că sancţiunile economice făceau parte din planul

permanent al Occidentului de a slăbi şi umili Rusia. În toamna lui 2014, şapte din zece ruşi erau de această părere şi proporţia a rămas constantă în anii următori. Sondajele arătau de asemenea că obiecţiile occidentalilor cu privire la activitatea militară a Rusiei erau respinse ca nejustificate de şase din zece ruşi[11].

La sfârşitul anului 2015, potrivit unui sondaj VŢIOM, crescuse teama de un posibil război nuclear ca urmare a anexării Crimeei, însă această stare de spirit era departe de a fi generală: doar 17% dintre respondenţi considerau că un asemenea război era posibil[12]. Centrul Levada a confirmat aceste rezultate: sondajul său din iunie 2017 arăta că două treimi din ruşi voiau ca Putin să rămână preşedinte, iar trei sferturi doreau în continuare aceeaşi linie politică dură sau chiar şi mai dură în politica internă şi în cea externă. Mai puţin de 13% dintre respondenţi cereau o politică internă mai liberală şi un pas înapoi în confruntarea cu Occidentul. Politica externă a lui Putin se bucura de susţinerea largă a populaţiei. Spre finalul campaniei prezidenţiale, procentul său în sondaje rămăsese ferm la peste 80%. Se pare că niciuna dintre nemulţumirile legate de condiţiile generale din societate nu i-a şterbit din popularitate. După alegeri, desfăşurarea perfectă a Cupei Mondiale la fotbal şi îmbunătăţirea

imaginii Rusiei în străinătate păreau să-l fi plasat într-o poziţie invincibilă.

Că aceasta era o iluzie s-a dovedit în iunie 2018, când prim-ministrul Medvedev a făcut un anunţ referitor la pensiile de stat. Era prima zi a Cupei Mondiale, un moment ales în mod deliberat – guvernanţii voiau să mascheze veştile proaste.

Planul, a explicat Medvedev, era să se acopere gaura din fondul de pensii, cerându-li-se oamenilor să efectueze mai mulţi ani de muncă, lucru pe care fostul ministru de Finanţe Kudrin îl recomandase de ani de zile[13]. Sistemul curent era ca bărbaţii să se pensioneze la 60 de ani, iar femeile la 55; Medvedev voia să crească vârsta de pensionare la 65 de ani pentru bărbaţi şi 63 pentru femei. Putin s-a ţinut departe de această chestiune, dorind ca Medvedev să suporte singur eventualele consecinţe. Reacţia publică de dezaprobare a devenit tot mai vehementă, şi oricât de mult succes ar fi avut fotbaliştii ruşi, nu ar fi fost suficient pentru a o aplana: pensiile, aşa mici cum sunt, pot să facă diferenţa dintre sărăcie şi foamete. În 2012, numărul oamenilor care trăiau sub nivelul oficial de subzistenţă scăzuse la unu din nouă, însă a crescut în fiecare din anii următori. Sărăcia a început să fie tot mai răspândită[14]. Să găseşti şi să păstrezi un loc de muncă, sau poate chiar două, era

esenţial: ajutorul de şomaj era foarte mic, reprezentând doar 15% din salariul mediu pe economie[15]. Cum vârsta medie a mortalităţii la bărbaţi era de 67 de ani însemna că majoritatea ruşilor cu greu ar fi reuşit să trăiască suficient de mult pentru a beneficia de toate contribuţiile lor financiare. Speranţa medie de viaţă a femeilor era de 77 de ani, dar adăugarea bruscă a opt ani de muncă la cei necesari pentru pensie nu li se părea amuzantă. Iar modul perfid în care Medvedev a strecurat acest anunţ într-o zi în care avea loc un eveniment sportiv a sporit nemulţumirea. Străzile s-au umplut de protestatari la Moscova şi în alte oraşe. Impactul asupra opiniei publice a fost profund şi dramatic.

Ministrul Muncii Maksim Topilin a dat o serie de interviuri, repetând motivaţia guvernului că existau prea puţini angajaţi care să plătească pentru numărul din ce în ce mai mare de pensionari şi subliniind că la 60 şi ceva de ani bărbaţii pot foarte bine să muncească[16], dar orice afirmaţie a lui sau a lui Medvedev nu făcea decât să pună paie pe foc. Potrivit Centrului Levada, în zilele imediat următoare anunţului încrederea în Putin a scăzut la 48%: era prima oară după anexarea Crimeei când scădea sub 50%[17]. La sfârşitul lui august 2018, rata încrederii în Putin se prăbuşise la 36% într-un sondaj VŢIOM. Încrederea în Medvedev era de doar 7%[18]. Dar

sondajele privitoare la încrederea publică şi aprobarea publică au produs rezultate diferite: trei cincimi din ruşi continuau să-l aprobe pe Putin. Dacă ar fi avut loc alegeri prezidenţiale, el ar fi fost candidatul preferat[19].

În ciuda acestei contradicţii bizare, exista totuşi o creştere certă a nemulţumirii. Un sfert din ruşi afirmau că nu sunt de acord cu Putin. Mai mult decât atât, 33% erau împotriva Dumei de Stat şi 55% împotriva lui Medvedev[20]. Doar o treime spuneau că ar vota cu Rusia Unită[21]. În octombrie 2018, Centrul Levada a constatat că 61% dintre ruşi îl considerau pe Putin responsabil pentru problemele cu care se confrunta ţara[22]. S-au înmulţit semnele de nemulţumire determinată de reforma pensiilor şi de politica externă care sporea tensiunile internaţionale[23]. Mass-media îi construise un cult ca lider puternic, iar acum era judecat atât în casele oamenilor, cât şi pe străzi.

Netulburat de ostilitatea crescândă, Putin s-a dus la televiziune ca să explice de ce trebuia schimbat sistemul de pensii. El a dat vina pe natalitatea scăzută înregistrată în Rusia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi în anii ’90, fără să facă nicio referire la efectele pe care politica sa externă ambiţioasă le avea asupra bugetului. Pe un ton foarte calm, a subliniat că guvernul nu avea pur şi simplu banii necesari pentru a

menţine fondul de pensii în forma curentă. Dar, pentru a demonstra că era dispus să-i asculte pe oameni şi să facă compromisuri, a ajustat detaliile reformei. Femeile, a anunţat el, vor putea ieşi la pensie la 60 de ani, iar cele care aveau trei sau mai mulţi copii chiar mai devreme. Se gândea de asemenea la o lege care să le interzică firmelor private să-i concedieze pe angajaţii care aveau peste 50 de ani şi cărora le-ar fi fost greu să găsească alt loc de muncă. Ajutoarele de şomaj urmau să fie dublate. Putin şi-a încheiat discursul cu îndemnul: „Vă cer să trataţi această problemă cu înţelegere”[24].

Cei care credeau că un regim autoritar însemna că liderii ruşi puteau oricând să sfideze opinia publică au fost luaţi prin surprindere. Sondajele conform cărora majoritatea ruşilor doreau o „mână forte” la conducere arătau că aceştia voiau un conducător puternic, hotărât, care să le poată asigura ameliorarea condiţiilor de trai de care aveau nevoie, şi nu un dictator. Orice lider, oricât de puternic, care îi dezamăgeşte în această privinţă va stârni, cel mai probabil, nemulţumiri[25]. În această privinţă nimic nu se schimbase în Rusia. Era doar cea mai recentă ciocnire dintre aşteptările publice şi politica oficială. Pe viitor, Putin şi Medvedev trebuiau să procedeze cu mai multă băgare de seamă. Şi mai exista un paradox. În vreme ce încrederea în Putin se

prăbuşise, neîncrederea activă – care la începutul lui august 2018 a coborât la 5% – a rămas scăzută[26].

Chiar şi aşa, existau semne că milioane de ruşi îşi pierduseră o bună parte din inocenţă cu privire la Putin, asta dacă au fost vreodată cu adevărat neştiutori. În iulie 2018, anumite instituţii se bucurau de mai multă susţinere decât Putin: 85% din respondenţii dintr-un mare eşantion de sondaj erau în favoarea armatei ruse şi 66% aprobau Biserica Ortodoxă Rusă[27]. Cândva, Putin putuse să atingă aceste cifre. Acum plătea pentru faptul că luase sprijinul populaţiei ca fiind de la sine înţeles – sau, mai probabil, ştiuse că va întâmpina dificultăţi, dar sperase că costurile politice vor fi suportabile.

Autorităţile au încercat să-i repare reputaţia cu ajutorul manipulărilor mediatice. Canalul Rossiia-1 a difuzat o serie de documentare care nu fuseseră prevăzute în program, intitulate *Moscova. Kremlin. Putin.* Primul dintre ele a stabilit modelul, comentariul justificând reforma din sistemul de pensii. Putin a fost filmat în timpul vacanţei din vara anului 2018. Difuzarea de materiale video cu el relaxându-se în diferite locuri din Federaţia Rusă era deja o procedură standard: Putin culegând şi mâncând fructe de pădure; Putin admirând caprele-de-munte prin binoclu; Putin mergând pe un traseu montan dificil. Printre cei intervievaţi alături de el

s-a numărat şi purtătorul său de cuvânt, Dmitri Peskov. „Putin nu iubeşte doar copiii”, sublinia el, „iubeşte oamenii în general. Este foarte uman”. Peskov îl lăuda pe Putin pentru condiţia fizică şi pentru curajul său: „Vă daţi seama că urşii nu sunt proşti, dacă-l văd pe Putin, se poartă frumos!”. Cuvintele sale linguşitoare reflectau disperarea cu care cei de la Kremlin încercau să-i convingă pe ruşi să-l iubească pe preşedintele grijuliu, activ, pe care-l votaseră. Şi să aprecieze chibzuinţa de care dădea dovadă în luarea deciziilor. Nu era clar dacă toate astea erau suficiente.

PUTEREA

19

Jocul de popice: doborârea opoziţiei

Liderii de la Kremlin nu-şi permit să treacă cu vederea pericolele semilibertăţii permise cetăţenilor ţării. Ca urmare, administraţia şi-a menţinut strategia preventivă de spulberare a oricărei opoziţii temeinic organizate.

Partidului Comunist al lui Ziuganov şi Partidului Liberal-Democrat al lui Jirinovski li se îngăduie să supravieţuiască în Dumă ca minorităţi deoarece dau astfel aparenţa de pluralism, fără să mai reprezinte de mult o ameninţare serioasă. Dar Putin i-a tratat întotdeauna pe liberali cu severitate, tocmai pentru că se teme de pericolul care ar putea veni din partea lor. De vreme ce liberalii au pierdut simpatia maselor încă din anii ’90, când au ajuns să fie văzuţi ca susţinători ai unei economii capitaliste care a împins milioane de ruşi într-o sărăcie neagră, aceasta e mai degrabă o reacţie exagerată. În perioada 1999-2003, liberalii erau slab reprezentaţi în Dumă, cu doar 29 de locuri pentru Uniunea Forţelor de Dreapta şi 20 pentru Iabloko, iar la următoarele alegeri nu au mai reuşit să obţină niciun loc. Chiar dacă administraţia nu ar fi apelat la tot felul de tertipuri murdare împotriva lor, ei nu ar fi fost niciodată suficient de populari ca să aibă şanse serioase la alegerile prezidenţiale.

La începutul anilor 2000, liberalismul politic a suferit multe diviziuni şi fuziuni organizaţionale, în vreme ce liderii mişcării au rămas pe loc, în special Grigori Iavlinski, Mihail Kasianov, Boris Nemţov şi Irina Hakamada. Dar Iavlinski nu mai era la fel de energic ca atunci când le ceruse lui Gorbaciov şi apoi lui Elţîn să

aleagă o cale liberală în politică şi economie. Kasianov şi Nemţov aveau neînţelegerile lor, dar tindeau să fie de acord asupra chestiunilor fundamentale. Ei au criticat manevrele constituţionale şi legale prin care gruparea lui Putin se menţinea la putere. Au denunţat controlul exercitat de FSB. Au demascat frauda, corupţia şi nepotismul. Cu toate că erau de acord cu măsurile oficiale pentru a-i ţine în frâu pe „oligarhi”, se plângeau că marii oameni de afaceri din anturajul lui Putin continuau să primească contracte privilegiate de la miniştri[1]. Politicienii liberali au cerut eliminarea sistemului de aranjamente între întreprinzătorii superbogaţi şi guvern. Ei au deplâns în permanenţă faptul că Rusia nu era un stat de drept. Au atras atenţia asupra faptului că Rusia pierdea capital şi oameni tineri şi că investiţiile din industrie erau insuficiente[2].

Din cauza acestor probleme, susţineau ei, Rusia a fost afectată de criza globală din 2007-2008 mai mult decât alte ţări. Au subliniat şi costurile invadării militare a Georgiei în 2008 – atât financiare, cât şi în termenii relaţiilor cu Occidentul. În ochii liberalilor, gestul Kremlinului de a întoarce spatele şanselor de conciliere cu Occidentul a fost dezastruos. Anexarea Crimeei din 2014 le sporea dezamăgirea faţă de calea aleasă de cei aflaţi la putere. Ei se considerau adevăraţi patrioţi care

acţionau doar în interesul ţării lor şi ofereau o alternativă realistă la impasul creat de Putin[3].

Nemţov era specialist în fizică teoretică şi a intrat în politică în anii perestroikăi, în oraşul său natal, Gorki (numit azi Nijni Novgorod, ca în epoca ţaristă). Ca şi Kasianov, era un bărbat atrăgător şi dinamic. Spre deosebire de acesta, el a ajuns rapid la concluzia că Elţîn făcuse o gafă teribilă alegându-l pe Putin ca succesor la preşedinţie[4]. Elţîn l-a adus pe Nemţov la Moscova după ce fusese impresionat de el în cei cinci ani cât fusese guvernator ales al provinciei Nijni Novgorod şi l-a numit prim-viceprim-ministru în ciuda faptului că Nemţov se opusese războiului din Cecenia din 1994, susţinând că acesta a dus la creşterea incidentelor teroriste[5]. Lui Elţîn îi plăceau eficienţa sa practică şi faptul că gândea liber. Dată fiind situaţia politică dificilă a lui Elţîn în anii 1998-1999, ar fi putut să-l aleagă cu uşurinţă pe Nemţov ca succesor al său. Începând din 2000, după ce Elţîn a demisionat, Nemţov a condus Uniunea Forţelor de Dreapta, o coaliţie de partide şi grupări care promovau valorile liberalismului politic şi economic. În perioadele dintre alegerile parlamentare denunţa în broşuri şi pe diferite site-uri politica celor de la conducere.

Nemţov a călătorit în străinătate pentru a-şi susţine poziţia împotriva lui Putin. În iunie 2013 s-a întors la

Washington şi a făcut presiuni asupra Comisiei pentru Relaţii Externe a Senatului să lărgească aria de aplicare a Legii Magniţki, care fusese adoptată cu un an în urmă[6]. Cum era de aşteptat, acest lucru a înfuriat guvernul rus. Nemţov se plânsese deja de un atac cibernetic în aprilie 2011, când sistemul organizaţiei fusese asaltat de o avalanşă de trafic[7]. Cum editurile se temeau să se arate prietenoase cu el deoarece era considerat duşman al Kremlinului, Nemţov şi asociaţii săi au fost obligaţi să-şi publice singuri scrierile.

Aceştia ştiau foarte bine ce riscuri şi-a asumat el când a denunţat operaţiunile militare din Crimeea şi estul Ucrainei. În aprilie 2014, Nemţov s-a dus la Kiev pentru un forum intitulat Dialogul Rusia-Ucraina, iar acolo un tânăr l-a filmat râzând şi spunând: „Vladimir Putin ar fi votat cu Ianukovici. Vladimir Putin e un ins distrus, asta trebuie să înţelegi tu”[8]. Una e să te opui unei politici şi alta să foloseşti în faţa camerelor de filmat un limbaj de stradă împotriva unui preşedinte ales, iar Putin cu siguranţă nu l-a iertat. În luna mai a aceluiaşi an, ca deputat al parlamentului regional din Iaroslavl, Nemţov i-a trimis o cerere şefului FSB, Aleksandr Bortnikov, solicitând lămuriri legate de ştirea că trupele cecene ale lui Kadîrov luptau în estul Ucrainei. Neprimind niciun răspuns, a decis să agite apele în toate chestiunile

legate de Ucraina, cerându-i socoteală pe blogurile sale lui Kadîrov pentru discursurile sale violente în care îl invoca pe Allah şi îi aducea laude lui Putin[9]. Nemţov nu mai era rivalul precaut de odinioară.

Într-un moment în care întreaga populaţie rusă era foarte agitată, Nemţov diviza opinia naţională. Mulţi au considerat că ideile sale erau lipsite de patriotism, trădătoare chiar. Ca politician, stătea prost în sondaje la capitolul încredere, în vreme ce Putin era pe culmi după anexarea Crimeei. Dar Nemţov a rămas un critic care s-a făcut auzit în Rusia şi le-a creat probleme celor de la Kremlin în ceea ce priveşte gestionarea relaţiilor internaţionale. În conversaţiile private a făcut aluzie de câteva ori la posibilitatea de a fi asasinat, însă nimic nu-l speria. Asistase la confruntarea dintre Elţîn şi conducerea comunistă din URSS şi văzuse cum acesta câştigase bătălia în condiţii extrem de vitrege.

Dar unii dintre duşmanii săi stăteau la pândă. Pe 27 februarie 2015, Nemţov şi prietena sa, Anna Duriţkaia, se plimbau pe podul Bolşoi Moskvoreţki din vecinătatea Kremlinului – într-un impuls de moment, renunţaseră să meargă acasă cu maşina. Nu aveau de unde să ştie că în urmă cu puţin timp o bandă intenţionase să-l împuşte într-un pasaj din apropiere şi renunţase doar pentru că nu-l putuse vedea suficient de bine[10]. Când Nemţov şi

Duriţkaia au ajuns aproape la mijlocul podului, un bărbat înarmat a ţâşnit din spatele lor şi l-a împuşcat pe Nemţov, apoi a urcat rapid într-o maşină care-l aştepta. Când a ajuns poliţia, politicianul era deja mort. Oameni din întreaga lumea şi-au exprimat regretul că un personaj atât de curajos şi de sincer fusese doborât. La Moscova au avut loc demonstraţii violente pe pod împotriva a ceea ce foarte mulţi considerau a fi un asasinat plătit de stat. Oamenii remarcau că zona Kremlinului era cea mai bine supravegheată din întreaga ţară şi că banda de asasini ar fi avut nevoie de informaţii şi de ajutor din interior pentru a putea comite crima[11].

Aleksei Navalnîi, care se afla în arest la domiciliu la acel moment, i-a acuzat pe Putin şi pe şefii unor trupe de securitate pe care nu i-a numit. Deşi nu avea nicio dovadă, el presupunea că Putin şi-a exprimat dorinţa ca Nemţov să fie eliminat, iar FSB – sau poate preşedintele cecen Kadîrov – interpretase asta ca pe o încurajare în vederea asasinării lui[12].

Furia şi tristeţea care au cuprins întreaga lume în urma lichidării lui Nemţov l-au determinat pe Putin să renunţe la indiferenţa pe care o afişase în 2006, când fuseseră ucişi Anna Politkovskaia şi Aleksandr Litvinenko. Atunci, tactica lui fusese să spună că voia ca anchetele poliţiei şi procedurile judiciare să se desfăşoare

independent de presiunile politice, inclusiv de ale lui. Dar asta nu ar fi picat bine în cazul morţii lui Nemţov, aşa că Putin, adresându-se veteranei liberale Irina Hakamada, a comentat:

> Aţi fost prietenă cu el, aţi păstrat legătura. A fost un critic dur al guvernului în general şi al meu personal. În ciuda acestui fapt, relaţiile noastre au fost foarte bune în momentul când am discutat. Am făcut deja o declaraţie în legătură cu această chestiune. Eu cred că o asemenea crimă este o ruşine şi o tragedie[13].

Faptul că a dorit să vorbească cu Hakamada în direct la televiziune arăta cât de gravă era situaţia. Dar el s-a abţinut să facă vreo remarcă apreciativă despre importanta contribuţie a lui Nemţov la viaţa publică a Rusiei.

Gleb Pavlovski, fost consilier al lui Putin pe probleme politice, a pus sub semnul îndoielii complicitatea personală a lui Putin. Mult mai probabil, în opinia lui Pavlovski, era un scenariu complex:

> Asasinarea, anul trecut, a politicianului de opoziţie Boris Nemţov depăşeşte în mod clar limitele lui Putin. Ar fi putut Putin să spună ceva despre Nemţov care să fie interpretat ca un îndemn la asasinat? Mi se pare imposibil. Nu l-am auzit niciodată pe Putin

spunând aşa ceva, nici măcar despre oameni pe care îi urăşte. Putin îl ironiza uneori pe Nemţov, dar îl tolera. După asasinat, Putin a dispărut câteva zile – după câte se pare, ceea ce se întâmplase fusese prea neaşteptat. Curând a ieşit la iveală că presupuşii făptaşi aveau legătură cu Kadîrov, liderul cecen care îi este foarte loial lui Putin (şi căruia Putin, drept răsplată, i-a permis să-şi construiască un fief privat în Cecenia)[14].

Responsabilitatea pentru asasinat a fost atribuită în cele din urmă unei bande de ceceni, care au fost judecaţi şi condamnaţi de tribunalul militar al regiunii Moscova. Cei cinci inculpaţi făceau parte din Garda Rusă. Printre ei se afla cel despre care se spunea că îl împuşcase mortal pe Nemţov, Zaur Dadaev. Procedurile au zădărnicit eforturile avocaţilor lui Nemţov de a-l obliga pe comandantul lor să depună mărturie. Nu s-a depus niciun efort pentru a se afla cine a ordonat asasinatul, deşi toată lumea presupunea că fusese o crimă la comandă. Procesul a început şi s-a terminat cu acuzarea celor cinci ceceni de omor[15].

Condamnaţii au ajuns în închisoare fără să dezvăluie prea multe detalii despre asasinat. Cu siguranţă se temeau că familiile lor din Cecenia vor avea de suferit dacă vor spune ceva de natură să compromită reputaţia unor figuri publice. În acest vid de informaţii, zvonurile au început să se răspândească cu iuţeala fulgerului.

Preşedintele Kadîrov a contribuit la ele declarând că crima l-a amuzat şi numindu-l pe Dadaev „un adevărat patriot al Rusiei”. Chiar şi înainte de comentariile sale de prost-gust existau suspiciuni că fusese creierul operaţiunii de lichidare a lui Nemţov. Navalnîi a avansat ipoteza că preşedintele cecen s-a gândit probabil că Putin, atrăgând atenţia asupra problemelor pe care le crea Nemţov, dăduse undă verde pentru uciderea lui. Tot Navalnîi a sugerat că unele persoane din anturajul lui Putin au vrut să creeze tensiuni pe scena politică şi au văzut în asasinat o modalitate de a-l atrage de partea lor[16].

În fiecare zi, în locul de pe pod în care fusese ucis Nemţov erau depuse flori. Autorităţile au dat dispoziţie ca măturătorii să le ia de acolo noaptea, însă a doua zi apăreau şi mai multe[17]. Sensibilităţile oficiale nu sunt niciodată recunoscute deschis, iar proiectul de a da unei străzi din Moscova numele lui Nemţov în memoria lui a sfârşit într-un sertar, în vreme ce strada Hugo Chávez şi chiar strada Ahmat Kadîrov au fost adăugate fără probleme pe harta oraşului[18]. Purtătorul de cuvânt al preşedintelui, Dmitri Peskov, a declarat sec că Nemţov a fost „cu puţin peste cetăţeanul mediu din punct de vedere statistic” şi că „la nivel politic nu a reprezentat niciun fel de ameninţare” pentru Putin[19].

Familia Nemţov a făcut presiuni pentru o anchetă corectă, iar avocatul lui Nemţov, Vadim Prohorov, a adunat neobosit informaţii din interviuri şi declaraţii scrise. Descoperirile lui au fost şocante.

La momentul crimei, asasinii condamnaţi locuiau la Moscova, pe Veernaia Uliţa – mama lui Kadîrov avea un apartament pe aceeaşi stradă – şi activaseră în Regimentul Sever („Nord”) al miliţiei lui Kadîrov, care devenise noua Gardă Naţională în 2016. Ei se aflau sub comanda lui Ruslan Gheremeev şi se spunea că se temeau de acesta. Prohorov se întreba dacă banda de asasini ar fi îndrăznit să meargă după Nemţov fără ca Gheremeev să ştie măcar de ordin. Când a început ancheta oficială a crimei, Gheremeev a găsit refugiu în Cecenia. Nu a răspuns acuzaţiilor şi nici nu a fost considerat suspect în cadrul anchetei. Recunoscând că dovezile erau insuficiente, Prohorov a speculat că firul suspiciunilor ducea înapoi la preşedintele cecen, dar a adăugat că doar o anchetă completă şi deschisă ar putea stabili adevărul. Cu toate acestea, descoperise suficiente lucruri pentru a fi convins că banda primise ordine printr-un lanţ de comandă la capătul căruia se aflau unul sau mai mulţi indivizi cu autoritate politică[20].

Grupul de la conducere a decis să scape de ameninţarea reprezentată de alţi lideri liberali. Kasianov,

colegul lui Nemţov, a fost următorul. În aprilie 2016 a circulat o înregistrare video compromiţătoare ce îl prezenta pe Kasianov întreţinând relaţii sexuale cu asistenta sa Natalia Pelevina, stabilită în Marea Britanie. În ultima vreme, Kasianov nu fusese la fel de zelos ca Nemţov în urmărirea cauzei sale politice, dar cei de la putere au simţit, evident, nevoia de a înlătura orice şansă ca el să se afirme.

În aceste condiţii, Navalnîi a devenit principalul personaj public al opoziţiei. De câţiva ani se gândea că Iavlinski, Kasianov şi Nemţov făcuseră greşeala de a încerca să-l învingă pe Putin în principal cu vechile metode: organizaţia de partid, broşuri şi adunări publice ocazionale. Opoziţia regândise modul de organizare a demonstraţiilor de stradă şi punea accent pe formarea unor grupuri mobile de activişti şi pe denunţarea abuzurilor locale de putere[21]. Dar Putin avea în continuare capacitatea de a le contracara prin tradiţionala folosire a poliţiei şi tribunalelor. De asemenea, îi împiedica să participe la competiţii electorale corecte şi să apară la televiziune. Prin urmare, Navalnîi a ales o cale diferită, folosindu-se de social media şi de propriile înregistrări pentru a-şi transmite mesajul. Cu ochii săi de un albastru deschis şi stilul direct de adresare, e un actor înnăscut, începându-şi

materialele video cu cuvintele: „Salut. Sunt Navalnîi!”. Demascarea actelor de corupţie atrage un număr mare de spectatori – de exemplu, atacul la adresa viceprim-ministrului Prihodko, pe care l-a acuzat că ia mită în mod frecvent, a avut peste şapte milioane de vizionări pe YouTube în primele două luni de la apariţie[22].

Navalnîi, născut în 1976, provine dintr-o familie care a cunoscut multe dintre ororile secolului XX. Bunica lui s-a aflat pe Frontul de Vest la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial – ea îşi aducea aminte cum şi-a scrijelit numele pe Reichstag după căderea Berlinului –, dar sora ei a fost trimisă în cunoscutul lagăr de muncă de la Vorkuta, în estul Siberiei[23]. Navalnîi a crescut la Moscova, iar la începutul anilor ’90, când era foarte tânăr, a fost un susţinător pasionat al lui Elţîn, crezând că Gorbaciov eşuase din lipsă de curaj, în vreme ce Elţîn se grăbise să introducă economia de piaţă şi să elimine obstacolele constituţionale lăsate în urmă de URSS. Abia după o vreme Navalnîi a început să fie îngrijorat de corupţia excesivă din timpul lui Elţîn şi de violenţa pe care acesta a folosit-o pentru a zdrobi Sovietul Suprem în 1993[24].

A trebuit să-şi croiască singur drum în viaţă. Convins că era nevoie de un nou capitalism rusesc, a intrat în afaceri. În acelaşi timp, a căutat să-şi desăvârşească educaţia. Pentru că nu a reuşit să intre la Facultatea de

Drept din cadrul Universităţii de Stat din Moscova, s-a înscris la Universitatea Prieteniei între Popoare „Patrice Lumumba”. După ce şi-a luat diploma, a găsit un post de avocat la Comitetul pentru Proprietatea de Stat, unde a fost zilnic martor al infracţiunilor[25].

A intrat în Iabloko deoarece acest partid reflecta tipul liberal de politică, al cărui adept era. După ce a părăsit Comitetul pentru Proprietatea de Stat, Navalnîi s-a întors la afaceri şi a cunoscut dificultăţile cu care întreprinzătorii cu start-up-uri se confruntă în Rusia. Industria lemnului din provincia Kirov oferea oportunităţi tentante, iar în 2008 el şi fratele său Oleg au înfiinţat compania Alortag, care, la fel ca multe alte start-up-uri ruseşti, îşi avea sediul în Cipru – probabil pentru beneficii fiscale. Însă politica era cea care-l preocupa. Din 2007 scria pe bloguri comentarii critice la adresa Kremlinului[26], iar curând a devenit o celebritate, în special în rândul studenţilor şi intelectualilor şi a început chiar să devină cunoscut pe plan internaţional. În 2012 a primit o bursă de şase luni în Statele Unite ca Yale World Fellow[27]. În 2011 avea o asemenea faimă şi influenţă, încât Nemţov a anunţat că va concura cu Putin la următoarele alegeri prezidenţiale din partea întregii opoziţii liberale[28].

Cu toate că nu s-a întâmplat aşa, faima lui Navalnîi a continuat să crească. În septembrie 2013 a candidat

împotriva lui Serghei Sobianin, candidatul favorit al lui Putin la alegerile pentru primăria Moscovei, şi a şocat Kremlinul când a obţinut 27% din voturi. Navalnîi şi susţinătorii lui afişaseră postere pe care scria: „Suntem sătui de ticăloşi şi de hoţi”. Ei au organizat un „marş al milioanelor pentru un guvern cinstit [*vlast*]”[29]. Sobianin a câştigat lejer, deşi folosind metode pe care grupurile din opoziţie le-au denunţat ca fiind frauduloase, însă Navalnîi se prezentase într-o manieră care a iritat autorităţile[30]. În aprilie, acestea încercaseră să-i destabilizeze campania judecându-i pe el şi pe Oleg pentru deturnare de fonduri. Sentinţa pronunţată în iulie a fost inevitabilă, deoarece judecătorul, Serghei Blinov, judecase 130 de procese în cariera lui şi îi găsise vinovaţi pe toţi cei 130 de inculpaţi. Singura întrebare era cât de severă avea să fie pedeapsa. Fără îndoială la ordinele Kremlinului, Blinov l-a condamnat pe Navalnîi la cinci ani de închisoare. În urma protestelor publice, verdictul a fost schimbat în condamnare cu suspendare. Înainte de judecarea apelului, lui Navalnîi i s-a permis să participe la alegerile pentru funcţia de primar, chiar dacă noului său Partid al Progresului îi fusese refuzată înregistrarea oficială[31].

În decembrie 2014, sentinţa cu suspendare a lui Navalnîi a fost confirmată, în vreme ce fratele său Oleg a fost trimis la închisoare pentru trei ani şi jumătate – nu în

ultimul rând, ca o metodă de a-l presa pe Navalnîi să se retragă din viaţa publică. În orice caz, principalul scop al Kremlinului de a pune capăt evoluţiei politice a lui Navalnîi a fusese atins, deoarece acesta avea acum cazier judiciar, iar asta îl împiedica să mai candideze vreodată pentru o funcţie politică[32].

Ulterior, în afară de scurte reţineri în arest după proteste de stradă, Navalnîi nu a ajuns în închisoare. Şi, cu toate că poliţia l-a tratat dur, a fost bine până în mai 2017, când un huligan neidentificat i-a aruncat vopsea antiseptică verde în faţă[33]. Navalnîi a îndemnat la boicotarea alegerilor prezidenţiale apropiate dacă numele său avea să fie scos de pe buletinele de vot. Comisia electorală i-a respins candidatura, invocând condamnarea sa pentru deturnare de fonduri. Navalnîi a susţinut că i se intentase proces pe motive nelegitime şi că Curtea Europeană a Drepturilor Omului i-a dat dreptate, însă sistemul judiciar rusesc a ignorat acest verdict.

Deşi vorbea foarte puţin despre liniile sale politice generale, Navalnîi s-a distins ca un politician foarte atent. În martie 2014 a condamnat în *New York Times* anexarea Crimeei, considerând-o o gafă imperialistă sau mai rău, şi l-a acuzat pe Putin că a stârnit „artificial” temeri în legătură cu această peninsulă[34]. Putin, sugera

Navalnîi, o ordonase doar din raţiuni de politică internă, iar odată cu referendumul pentru Crimeea crease fără să-şi dea seama un precedent care s-ar fi putut întoarce împotriva lui: existau multe republici etnice în Federaţia Rusă care erau agitate sub conducerea rusă. El a susţinut sancţiunile economice impuse de America, subliniind însă că acestea nu trebuiau să afecteze poporul rus. Ţinta lor, arăta el, trebuia să fie anturajul lui Putin, în special prietenii săi foarte bogaţi din domeniul afacerilor – i-a menţionat pe Timcenko, fraţii Rotenberg şi Abramovici, care, alături de alţi aproape o mie, alcătuiau „partidul războinic” şi promovau „isteria” ce stătea la baza militarismului lui Putin[35]. În felul acesta încerca de asemenea să-i indice şi pe analiştii şi prezentatorii din mass-media care urmau linia Kremlinului[36].

Dar în octombrie 2014 Navalnîi s-a opus înapoierii peninsulei: „Cred că, deşi Crimeea a fost luată printr-o încălcare teribilă a normelor internaţionale, realitatea este că ea face parte acum din Federaţia Rusă. Să nu ne amăgim. Şi îi sfătuiesc şi pe ucraineni să nu se amăgească”[37].

Aceste sentimente, exprimate într-un interviu acordat postului de radio Eho Moskvî, i-au supărat pe mulţi liberali. De atunci a fost mult mai prudent, susţinând

organizarea unui referendum sub „control internaţional” în rândul locuitorilor din Crimeea[38] şi dreptul fiecărei ţări de a-şi stabili viitorul, inclusiv libertatea est-europenilor de a intra în NATO[39]. În opinia lui Navalnîi, nu era treaba Rusiei să se plângă şi cu atât mai puţin să intervină într-o manieră directă dacă ţările baltice alegeau această cale pentru a-şi apăra securitatea. Dar el crede că americanii au făcut o greşeală când au instalat un sistem de apărare antirachetă în Polonia. Cel puţin în această privinţă este de acord cu Putin. Liberalii nu vor câştiga niciodată puterea în Rusia dacă nu acceptă asta, declară Navalnîi[40].

Dar speră la o schimbare în politica externă, pentru ca Rusia să nu se mai teamă de NATO şi să vrea să asigure protecţia civilă a membrilor societăţii ruse prin aderarea la jurisdicţia Curţii Europene a Drepturilor Omului[41]. Locul Rusiei, insistă el, este în Europa şi trebuie să opteze pentru o „cale europeană”[42]. El se plânge că Putin a reuşit să-i îndepărteze pe ruşi de acest obiectiv identificând Europa cu fenomene precum paradele homosexualilor şi căsătoriile între persoane de acelaşi sex[43].

Ideile proprii ale lui Navalnîi – nu-i place să fie asociat cu o „ideologie” – sunt greu de încadrat într-o categorie. În mod categoric, nu este socialist, dar a respins

majoritatea celorlalte etichete existente. Prin declaraţiile sale se dovedeşte a fi un liberal anti-liberal şi un conservator anti-conservator. Una peste alta, gândirea sa e un talmeş-balmeş şi toate încercările de a-i găsi un sens coerent au eşuat. Asta nu-l deranjează. Dimpotrivă, e încântat de reputaţia sa de nonconformist în viaţa publică rusească şi de faptul că liberalii îl numesc naţionalist în vreme ce naţionaliştii îl resping pe motiv că e liberal[44]. Chiar şi simpatizanţii săi găsesc că această stare de lucruri este derutantă şi îi cer să-şi clarifice poziţia, însă Navalnîi îşi apără dreptul de a fi evaziv. El se apropie cel mai mult de o definiţie a filosofiei sale atunci când se declară în favoarea „naţionalismului civic”[45].

Această concepţie a apartenenţei naţionale exclude orice calificare rasială sau etnică, dar, în condiţiile în care Navalnîi i-a discreditat în mod frecvent pe musulmani şi moştenirea islamică în general, cu greu se poate spune că îi include pe aceştia în ideea sa de naţionalitate. În 2011 a lansat îndemnul controversat: „Încetaţi să mai hrăniţi Caucazul”[46]. El dezaproba subvenţiile uriaşe pe care guvernul central le acorda Ceceniei şi Daghestanului[47]. Mai târziu l-a ridiculizat pe Putin pentru că permitea aplicarea legii Şaria în unele regiuni din Rusia în vreme ce vorbea cu emfază despre pericolul răspândirii islamismului şi se arăta prietenos cu

politicieni străini anti-islamişti, precum Marine Le Pen, despre care Navalnîi a spus în glumă că este „apogeul postmodernismului”[48]. Spre deosebire de Putin, a solicitat introducerea unui nou regim al vizelor pentru a controla afluxul de muncitori imigranţi din Asia Centrală[49]. În fiecare an, în noiembrie, Navalnîi a participat la Marşul Rusesc al organizaţiilor naţionaliste, pe care-l apăra ca fiind o acţiune pozitivă[50]. Multe voci din opoziţie întrebau, pe bună dreptate, dacă era o persoană potrivită pentru a conduce opoziţia.

Navalnîi s-a concentrat doar ocazional pe politicile specifice destinate poporului rus. El era în favoarea separării Bisericii Ortodoxe de stat, declarându-se credincios şi admiţând că o parte dintre adepţii săi îl criticau pentru că nu condamna ierarhia ecleziastică[51]. El vrea să-i câştige pe ruşi şi autorităţile sunt cu siguranţă îngrijorate de faptul că este capabil să ajungă la alegătorii tineri şi educaţi, chiar dacă aceştia sunt împiedicaţi să-l voteze. Navalnîi este optimist: când i se atrage atenţia că ruşii sunt prin natura lor conservatori, el întreabă de ce, dacă lucrurile stau aşa, Rusia este pe primul loc la numărul de avorturi pe cap de locuitor, adăugând că modurile independente de gândire sunt limitate la „partea modernizată a unei societăţi tradiţionale”[52]. Navalnîi susţine politicile sociale

progresiste, acuzându-l pe Putin că exploatează în mod deliberat teme precum paradele homosexualilor şi căsătoria între persoanele de acelaşi sex pentru a spori prejudecăţile şi a abate atenţia oamenilor de la metodele sale despotice[53].

Partidul Progresului are doar rudimentele unui program economic. În elaborarea politicilor sale, Navalnîi a primit ajutor de la economistul disident Serghei Guriev, iar principala idee este reducerea rolului statului în economia rusească prin accelerarea privatizării şi folosirea profiturilor pentru mărirea pensiilor. Navalnîi este de asemenea susţinătorul asistenţei medicale şi educaţiei gratuite[54]. După emigrarea lui Guriev, temele economice au apărut tot mai rar în declaraţiile oficiale ale partidului.

În orice caz, Navalnîi îşi vede obiectivele în termeni diferiţi. Pentru el, prioritatea a fost întotdeauna să instituie statul de drept. El vrea ca Rusia să urmeze o „cale europeană" a dezvoltării şi respinge orice discuţie despre copierea modelului chinezesc. Ambiţia lui este să construiască un tip de politică în care preşedintele şi guvernul să poată fi înlocuiţi printr-un proces electoral corect: după el, supremaţia extinsă a lui Putin este antidemocratică. Şi-a revizuit convingerea că ar fi fost un dezastru naţional dacă Elţîn ar fi pierdut alegerile

prezidenţiale din 1996 în favoarea lui Ziuganov: atâta vreme cât ar fi fost menţinut un sistem politic deschis, susţine Navalnîi, lucrurile ar fi stat bine pe termen lung – iar dacă Ziuganov s-ar fi comportat corect, democraţia rusă ar fi supravieţuit şi s-ar fi îmbunătăţit[55]. Principalele lui sloganuri şi sloganurile partidului său se referă la legalitate, dreptate şi corectitudine în viaţa publică. Navalnîi militează pentru un sistem judiciar independent şi pentru eliminarea contractelor profitabile ale apropiaţilor puterii, pentru un proces electoral transparent şi pentru ca oficialii care au încălcat legea acordând contracte sau trimiţând oameni nevinovaţi la închisoare să răspundă în faţa legii[56].

Dintre opozanţii care au supravieţuit, Navalnîi este incontestabil principalul: Nemţov este mort şi Kasianov şi-a irosit toate forţele. Navalnîi crede că Putin se teme de el ca potenţial lider al unei „revolte ruseşti” [*bunt*] anarhice[57] stârnite de dorinţa sa de provocare şi de înfruntare, chiar cu riscul de a fi bruscat de poliţişti la demonstraţii interzise. E un rebel cu mult curaj fizic şi moral.

Dar perspectivele lui Navalnîi nu sunt promiţătoare. El nu a condus niciodată un guvern, precum Kasianov, şi nici nu a fost prim-viceprim-ministru, precum Nemţov. Kasianov şi Nemţov au condus de asemenea partide

politice mari şi au câştigat multă experienţă în ceea ce priveşte modul în care ordinea statului lucrează asupra întregului spectru de politici. Cândva ei au fost în relaţii bune cu miniştri. Şi amândoi au fost apreciaţi de Elţîn, de care îşi aduc aminte cu drag: el a fost cel care i-a ajutat în diferite momente să promoveze. Cu toate că s-au ocupat mai mult de economie când au fost la conducere, cunoşteau foarte bine fiecare sector al vieţii publice. Erau la curent cu modul în care erau acordate contractele guvernamentale. Nemţov sub Elţîn şi Kasianov sub Putin au fost martori la presiunile pe care miniştrii, funcţionarii şi oamenii de afaceri erau capabili să le exercite asupra preşedintelui. Ştiau ce sectoare ale vieţii publice puteau crea probleme dacă nu beneficiau de un tratament privilegiat. Ca outsider talentat, dar lipsit de experienţă, Navalnîi nu putea decât să ghicească toate astea. Unii credeau, nu fără o oarecare îndreptăţire, că prin asasinarea lui Nemţov opoziţia fusese decapitată.

Fiind cel mai faimos opozant în viaţă, Navalnîi atrage atenţia mass-mediei occidentale. Vorbeşte bine, este un bun organizator, curajos, hotărât şi priceput. Dar poziţia sa în sondajele de opinie din primăvara anului 2017 nu era deloc încurajatoare: potrivit Centrului Levada, doar 2% dintre potenţialii alegători declarau că îl vor susţine

cu certitudine. Alţi 7% au răspuns „poate”[58]. Într-un alt sondaj, din august 2018, mai puţin de 1% şi-au exprimat încrederea în Navalnîi[59]. Acesta a încercat să răspândească mesajul opoziţiei în regiuni, militând pentru cedarea puterii nu doar către provincii, dar chiar până la nivelul oraşelor[60]. Guvernul, declară el, este excesiv de centralizat. Însă filialele sale de partid devin cu atât mai slabe cu cât se află mai departe de capitală. Navalnîi rămâne în principal un politician moscovit, iar Rusia este o ţară uriaşă[61].

Putin îl controlează cu ajutorul poliţiei, judecătorilor şi mass-mediei obediente – iar până recent atât printr-un dozaj al politicilor cu privire la pensii şi asigurări sociale, cât şi printr-o politică externă ambiţioasă. Îngenuncheată de două ori de persecuţii, opoziţia refuză să cedeze şi are în Nanvalnîi un lider curajos. Dacă opinia publică se va inflama, el ar putea să apară ca apărătorul unei Rusii noi, diferite. Persecuţiile la care a fost supus ar putea spori atractivitatea imaginii sale de victimă, cu care mulţi ruşi se vor identifica. E un personaj politic complicat, admirat pe bună dreptate pentru curajul şi dinamismul său, dar dezavantajat de un mod de gândire care va limita sfera politicii liberale dacă va ajunge vreodată la putere. Este de asemenea neclar cum se va descurca cu lobby-ul oamenilor de afaceri puternici şi cu

forţele de securitate, al căror interes este să menţină statu-quoul.

20
Vigilenţă permanentă: apariţia în forţă a statului poliţienesc

Serviciile secrete ruseşti au o importanţă şi o influenţă care nu se regăsesc în ţările democratice. Ele au dobândit o asemenea importanţă deoarece au rămas în picioare când restul edificiului comunist s-a prăbuşit. Înainte de 1991, KGB-ul a suferit o prăbuşire a moralului şi a eficienţei organizatorice şi mulţi dintre cei mai capabili ofiţeri au plecat când URSS s-a dezintegrat. Însă noul FSB a dat dovadă de o rezistenţă remarcabilă, iar liderii de la Kremlin au ajuns să se bazeze pe el pentru a-şi impune voinţa în Rusia şi, atâta vreme cât ţara nu este respectată pe plan internaţional şi este lipsită de dinamism economic, pentru a face lumea să tremure. Represiunea internă reflectă activitatea subversivă şi spionajul extern. Occidentul trebuie să fie prezentat ca o nenorocire care s-a abătut asupra casei Rusiei. „Revoluţiile colorate” din ţările învecinate trebuie cauterizate pentru ca niciuna să nu se extindă până la

Moscova. Influenţa americană trebuie să fie eradicată din Moscova şi sistemul politic al Americii trebuie atacat.

FSB face parte din anatomia guvernării, pătrunzând în fiecare instituţie importantă şi exercitându-şi autoritatea fără restricţii, cu excepţia celor impuse de preşedintele însuşi. Au fost adoptate legi pentru a permite organizaţiilor de securitate să urmărească interesul naţional fără amestecul parlamentului. Putin le-a văzut ca un bastion de apărare împotriva acţiunilor subversive interne şi a atacurilor externe, iar viziunea sa a coincis întotdeauna cu atitudinea FSB: în revista sa *Slujba bezopasnosti* (*Serviciul de Securitate*) a apărut chiar îndemnul de a ridica monumente în onoarea lui Feliks Dzerjinski, cel care a înfiinţat poliţia secretă comunistă în 1917. Considerând de la sine înţeles că „democraţia” s-a discreditat singură în Rusia, FSB susţinea necesitatea de a acţiona în continuare pe tot cuprinsul fostei URSS. Îi încuraja pe ofiţeri să fie mândri de moştenirea lăsată de serviciile secrete sovietice chiar înainte de anul în care Putin s-a aflat în fruntea sa[1]. Pagina din revistă destinată cărţilor a fost numită discret „Biblioteca Andropov”, în onoarea celui care a condus KGB-ul vreme de 15 ani începând din 1967[2]. În 1999, când era prim-ministru,

Putin a pus placa memorială a lui Andropov înapoi pe clădirea Lubianka[2]. Era în pas cu vremurile[3].

Când a devenit preşedinte totuşi, Putin a trebuit să-şi exprime public regretul pentru greşelile comise în epoca sovietică. În 2017 a stabilit ziua de 30 octombrie ca Ziua Comemorării Victimelor Represiunii Politice. A dezvelit un monument, Zidul Durerii, la capătul bulevardului Saharov din centrul Moscovei, făcut din pietre aduse din lagărele Gulagului stalinist. Stând lângă patriarhul Alexei al II-lea, Putin i-a cerut permisiunea Nataliei Soljeniţîna, văduva celebrului fost prizonier şi autor al cărţii *Arhipelagul Gulag*, să-i citeze cuvintele: „Să ştii, să-ţi aduci aminte şi să judeci. Şi abia după aceea să ierţi”. Spre seară a depus o coroană la baza monumentului, după ce a ţinut un discurs despre tragedia suferită de întregul popor. Niciun cuvânt despre Stalin, comunism sau NKVD şi alte forţe care au provocat valuri de teroare. Cuvântul „teroare” nu s-a făcut auzit. În schimb, s-a pus accent pe păstrarea unei atmosfere solemne. Pe scenă, ca şi în mulţimea adunată pe bulevardul Saharov, toate capetele erau plecate[4].

Activistul opoziţiei Vladimir Kara-Murza, care fusese recent victima unei tentative de otrăvire suspecte, a scris despre ipocrizia unui preşedinte care a comemorat

[2] Sediul central al KGB (n.tr.).

violenţele îngrozitoare ale anilor ’30 în vreme ce continua să ţină 117 prizonieri politici în temniţe şi lagăre din Federaţia Rusă. Fostul şef al securităţii companiei lui Mihail Hodorkovski, Aleksei Piciughin, încă mai zăcea în închisoare, a adăugat Kara-Murza[5].

Putin şi-a dezvăluit adevăratul interes când a făcut publică participarea sa anuală la întâlnirile consiliului de administraţie al FSB[6]. Virtuţile serviciului erau o temă standard a declaraţiilor sale publice, iar pe site-ul preşedinţiei se putea vedea că prezida regulat Consiliul de Securitate şi că şi mai frecvent îi convoca la consultări pe principalii membri. Îi tratează pe aceştia ca pe nişte figuri esenţiale pentru dezvoltarea politicilor în afara cadrului chestiunilor de securitate normale. În noiembrie 2017, de exemplu, Putin a convocat acest grup informaţional pentru a discuta despre participarea sa la Summitul Cooperării Economice Asia-Pacific care urma să aibă loc în Vietnam[7]. Nu a fost prezent niciun ministru cu responsabilităţi economice, chiar dacă tema discuţiei era oportunităţile şi dificultăţile comerciale ale Rusiei.

La începutul primului său mandat de preşedinte, Putin ţinuse un discurs înflăcărat în faţa unui public alcătuit din generali FSB cu ocazia sărbătoririi Zilei Cekistului (*Den cekista*). Prim-ministrul său de la acea vreme, Kasianov, încercase să prezinte laudele exagerate aduse de Putin

serviciilor de securitate ca pe o glumă, inclusiv declaraţia că FSB îşi atinsese în cele din urmă, prin intermediul său, obiectivul de a lua puterea absolută. Holul instituţiei s-a umplut de urale. Câteva ore mai târziu, Kasianov se gândea cu îngrijorare la ce fel de preşedinte era pe cale să devină Putin[8].

Putin a dat ordin ca ofiţerii FSB să aibă salarii şi pensii mai mari şi drepturi sociale mai largi; să se construiască mai multe locuinţe pentru ei. Familiile membrilor personalului de securitate care muriseră la datorie au primit alocaţii mărite[9]. Toate aceste măsuri au fost făcute publice. Serviciile secrete se bucurau de o susţinere oficială sporită. În 1991, statuia lui Feliks Dzerjinski din apropierea clădirii Lubianka fusese dată jos, în uralele mulţimii, dar în septembrie 2017 Consiliul Orăşenesc Kirov a inaugurat un nou monument de bronz în memoria sa[10]. Aceasta şi alte iniţiative regionale nu au fost încă preluate de Moscova, iar Putin s-a abţinut până acum de la reabilitările politice oficiale, vrând probabil să evite demonstraţiile de stradă pe care le-ar stârni o asemenea măsură. El se rezumă să declare că e treaba autorităţilor oraşului Moscova să decidă dacă readuc statuia în piaţa Lubianka. Însă nimeni nu se îndoieşte de respectul său faţă de temutul Dzerjinski[11].

Instituţiile politice alese exercită un control foarte redus asupra serviciilor secrete ruseşti. Nici Consiliul Federaţiei, nici Duma de Stat nu le cer să dea socoteală prin comisiile lor interne. În vreme ce Comisia pentru Afaceri Externe din Dumă analizează întregul spectru al activităţii diplomatice ruseşti, deşi rareori cu un ochi critic, nu există un organism parlamentar care să supervizeze FSB şi celelalte servicii de informaţii. Controlul este lăsat în mâinile preşedintelui şi ale Consiliului de Securitate: lupii sunt paznici la stână. Putin însuşi a avut o lungă carieră în KGB şi a fost şeful FSB timp de un an, iar Consiliul de Securitate este alcătuit aproape în totalitate din angajaţi ai serviciilor secrete. Unele dintre obiectivele Consiliului de Securitate sunt inspirate de propriul său „consiliu ştiinţific” cu cercetători renumiţi, cărora li s-a ordonat să facă „o evaluare ştiinţifico-metodologică şi un pronostic al ameninţărilor interne şi externe la adresa dezvoltării socio-economice a Federaţiei Ruse”. Prevenirea tipului de revoluţie care a avut loc în Ucraina şi Georgia este un obiectiv preţuit[12]. Prea puţini cercetători sunt dispuşi să spună ceva care nu ar fi pe placul lui Putin. Funcţia lor este să legitimeze linia oficială a Kremlinului.

O asemenea responsabilitate care se cere din partea serviciilor de informaţii este exercitată de preşedinte.

Deşi conferă o autoritate uriaşă, acest lucru pune şi o imensă povară a răspunderii pe umerii lui Putin, al cărui program este deja aglomerat de nenumărate alte cerinţe. Chiar dacă cere, probabil, să fie consultat în privinţa celor mai mari operaţiuni acoperite, el lasă, inevitabil, detaliile în seama şefilor serviciilor secrete. În 2000 i-a spus lui Kasianov că nu va tolera amestecul prim-ministrului în probleme de securitate: doar preşedintele exercită un control cuprinzător. E clar că nu lăsase pur şi simplu serviciile secrete de capul lor. În primul său mandat prezidenţial a ordonat câteva reforme drastice, printre care eliminarea angajaţilor FSB consideraţi nepotriviţi, şi a lăsat această sarcină în seama unor prieteni şi asociaţi de pe vremea când lucrase la KGB sau la primăria din Sankt-Petersburg. Putin este conştient că bărbaţii – toţi sunt bărbaţi – aflaţi la conducerea serviciilor secrete au capacitatea logistică de a-i face rău. Întărind autoritatea serviciilor secrete de a acţiona ca instrument ultim al puterii de stat, le oferise şansa de a acţiona la ordinele sale şi chiar dincolo de ele.

Acest lucru accentuează nevoia sa de încredere personală. Ca măsură de precauţie, recent a remaniat personalul cu funcţii de conducere, el fiind singurul element al puterii de stat care nu a fost înlocuit. De

asemenea, consideră că este convenabil ca numeroasele servicii de securitate să concureze unele cu celelalte, iar acest lucru este asigurat uneori de faptul că sarcinile lor se suprapun. Rivalitatea existentă sub nivelul preşedinţiei îl face pe preşedinte să stea liniştit.

În 2006, un val de ordonanţe a autorizat forţele de securitate să acţioneze mai dur împotriva acţiunilor subversive. Legislaţia a fost redactată într-un limbaj vag sau opac caracteristic, însă intenţia era evidentă. Pe 6 martie, Putin a semnat o lege de „combatere a terorismului", venită la el de la ambele camere ale Adunării Federale, care definea „conceptele de bază" ale terorismului la modul foarte general şi stabilea măsuri împotriva tuturor persoanelor care organizau, desfăşurau sau ordonau acte de terorism, precum şi a celor care răspândeau idei ce îndemnau la asemenea acte sau le justificau. Sfera de aplicare a legii nu se limita la teritoriul Rusiei: legiuitorii solicitau forţelor armate, inclusiv serviciilor secrete, să acţioneze pentru „suprimarea activităţii teroriste internaţionale de dincolo de graniţele Federaţiei Ruse". Preşedintelui i se acorda autoritatea explicită de a ordona acţiuni antiteroriste, articolul 15 stipulând că din forţele folosite pentru asemenea operaţiuni pot face parte cele ale serviciilor

de securitate[13]. Deşi FSB nu era menţionat explicit, rolul său extins era un element esenţial al noii legi.

În paralel s-a desfăşurat o activitate legislativă pentru a amenda legislaţia referitoare la „extremism”. Imboldul a venit de la o serie de evenimente petrecute în străinătate. Pe 3 iunie 2006, diplomatul rus Valeri Titov a fost rănit mortal într-un atac terorist la Bagdad. Patru dintre colegii săi au fost răpiţi. Grupul terorist care a organizat atacul a dat un ultimatum potrivit căruia diplomaţii ruşi răpiţi aveau să fie omorâţi dacă Rusia nu-şi retrăgea armata din Cecenia şi nu-i elibera pe toţi prizonierii musulmani. A fost dată publicităţii o înregistrare video cu decapitarea unuia dintre diplomaţi. La puţină vreme a fost confirmată moartea celorlalţi trei.

Pe 28 iunie, Putin a emis un ordin public către „serviciile speciale” ruseşti în vederea prinderii şi „anihilării” asasinilor[14]. Patruşev, şeful FSB la acea dată, a promis că niciun terorist nu se va putea „sustrage responsabilităţii” pentru crimele comise[15]. Posturile de radio şi televiziune au susţinut declaraţia sa. Între timp, FSB a repurtat un succes remarcabil în campania sa împotriva terorismului. Pe 10 iulie 2006, Şamil Basaev, unul dintre principalii terorişti care acţionau pe teritoriul Federaţiei Ruse, a fost ucis într-o explozie în Inguşetia, aproape de graniţa cu Osetia de Nord. Nu există dovezi

concludente că serviciile speciale ruse au fost responsabile de moartea lui Basaev şi e posibil ca explozia să fi fost un accident petrecut în timp ce inspecta o mină de teren[16]; fapt este însă că Basaev a fost vânat vreme îndelungată de FSB şi autorităţile ruse au sărbătorit eliminarea sau – potrivit expresiei lui Putin – anihilarea lui[17].

Acest eveniment a creat o atmosferă propice pentru ca Adunarea Federală să adopte în iulie, cu o majoritate covârşitoare, un amendament la legislaţia privitoare la extremism şi pentru ca Putin să-l semneze pentru a deveni lege. Extremismul era definit în aşa fel încât cuprindea o gamă largă de acţiuni, de la tentativele violente de a schimba ordinea constituţională şi integritatea teritorială a Rusiei până la provocarea unor conflicte rasiste, naţionale sau religioase. Chiar şi „obstrucţionarea activităţii legale a organelor puterii de stat" şi calomnierea celor ce deţineau puterea în stat erau clasificate ca acte extremiste[18]. Amendamentul era mai degrabă o simplă enumerare de categorii decât o definiţie legislativă atentă – şi din nou caracterul vag deliberat a creat o oportunitate pentru ca autorităţile să desfăşoare nestingherite acţiuni represive şi pentru ca un lung şir de opozanţi să fie etichetaţi drept extremişti ce trebuiau eliminaţi. Putin îşi rezerva dreptul de a

sancţiona dur pe oricine aducea critici vehemente regimului său.

Rusia lansa avertismentul că la violenţă se va răspunde cu violenţă, dar, aşa cum arăta purtătorul de cuvânt al Rusiei Unite, noile legi nu făceau decât să ratifice ceea ce se întâmpla deja. În operaţiunile sale represive, FSB nu se oprise niciodată la graniţele Rusiei[19], dar era prima dată când ruşilor li se spunea la ce se puteau aştepta de la operaţiunile desfăşurate de serviciile lor secrete în străinătate.

Motivul precis al asasinării lui Aleksandr Litvinenko rămâne neclar, şi există multe posibilităţi: Litvinenko pătase reputaţia personală a lui Putin; acţionase în tovărăşie cu Boris Berezovski; dezvăluise secrete de stat ruseşti şi fusese angajat de un serviciu străin de spionaj, MI6; divulgase detalii despre operaţiunile de spălare de bani ale celor mai bogaţi oameni de afaceri ruşi. Oricare dintre acestea ar fi putut provoca o reacţie violentă din partea Rusiei[20]. În noiembrie 2006, după o serie de atentate nereuşite la viaţa sa, el a ajuns la spitalul University College din Londra, unde a murit în chinuri după ce băuse ceai otrăvit cu poloniu-210, o substanţă radioactivă. Autorităţile britanice au dat rapid vina pe statul rus şi au expulzat patru diplomaţi de la ambasada din Londra. Relaţiile dintre cele două ţări au rămas

îngheţate câteva luni, însă guvernul laburist a decis să evite alte măsuri represive, de teamă că vor afecta interesele economice britanice. Guvernul de coaliţie conservator – liberal-democrat a adoptat aceeaşi linie până la anexarea Crimeei. În 2015 a fost aprobată în cele din urmă o anchetă judiciară[21].

Cercurile conducătoare ale Rusiei nu s-au arătat foarte interesate de subiect. În luna iulie a aceluiaşi an, Curtea Constituţională a decretat că tribunalele ruseşti puteau să ignore organismele judiciare internaţionale atunci când deciziile acestora erau în contradicţie cu Constituţia Rusiei. Judecătorii din Rusia erau liberi să conducă procedurile fără teama de verdictele date de tribunalele din străinătate[22].

Judecătorul responsabil de anchetă, Sir Robert Owen, ceruse în mod repetat o asemenea investigaţie în lunga perioadă în care prim-miniştrii Blair, Brown şi Cameron preferaseră să promoveze o politică de încurajare a comerţului şi să nu supere Kremlinul, dar ea nu a avut consecinţe imediate asupra indivizilor sau a serviciilor ruseşti, deoarece a fost mai degrabă o cercetare a evenimentelor decât un proces cu inculpaţi. La Londra au urmat luni de mărturii, făcute în mod public şi în faţa camerelor de filmat. La sfârşit, în ianuarie 2016, Owen a dat verdictul său. Nu avea nicio îndoială că agenţii FSB

Andrei Lugovoi şi Dmitri Kovtun administraseră otrava, observând că fuseseră neglijenţi sau slab pregătiţi, deoarece lăsaseră urme în alte locuri din Londra şi în avionul cu care veniseră în Marea Britanie. În ce priveşte partea politică, Owen a ajuns la concluzia că Putin fusese „probabil” cel care comandase asasinatul. Exprimarea sa precaută nu a lăsat să se înţeleagă natura informaţiilor care sugerau vinovăţia lui Putin. Nu a spus nici măcar dacă era vorba de dovezi furnizate de un spion sau de interceptări electronice. E posibil să fi procedat astfel la îndemnul autorităţilor britanice.

Canalele de televiziune şi ziarele ruseşti au scos în evidenţă concluzia neclară despre Putin avansată de Owen, ignorând dovezile convingătoare referitoare la vinovăţia lui Lugovoi şi Kovtun şi la legătura acestora cu FSB. Ministrul de Externe Lavrov a vorbit despre numărul mare de decese înregistrate în rândurile rezidenţilor ruşi din Londra în ultimii zece ani, plângându-se că autorităţile britanice au refuzat ajutorul Moscovei în investigaţiile lor[23]. Frivolitatea dezgustătoare a lui Lavrov a devenit un model pentru purtătorii de cuvânt ai Kremlinului şi prezentatorii de ştiri.

Modelul s-a repetat în martie 2018, după tentativa de asasinare a lui Serghei Skripal la Salisbury. Skripal era un fost agent dublu care lucra pentru Marea Britanie şi în

acelaşi timp era colonel în GRU (în 2010, serviciul de informaţii militare al Rusiei fusese rebotezat GU, dar era încă cunoscut după vechiul acronim). Arestat de autorităţile ruse, Skripal fusese eliberat într-un schimb de spioni în care a fost implicată agenta în conservare FSB „Anna Chapman”, care se afla în închisoare în America. Skripal şi fiica sa, Iulia, au fost găsiţi prăbuşiţi pe o bancă dintr-un parc din Salisbury, unde locuiau. Fuseseră otrăviţi cu o substanţă numită „noviciok”, o toxină fabricată în Rusia care atacă sistemul nervos. Poliţistul care s-a dus să-i salveze s-a îmbolnăvit grav. Toţi trei au fost nevoiţi să stea mai multe săptămâni în spital.

La scurtă vreme s-au înregistrat alte două victime. Erau civili din Salisbury sau din apropiere care veniseră în contact cu recipientul de noviciok aruncat după folosire. Dawn Sturgess nu a răspuns la tratamentul medical şi a murit. Partenerul ei, Charlie Rowley, a început să aibă crize cardiace după ieşirea din spital.

Autorităţile britanice au acuzat Kremlinul imediat ce a fost detectată toxina. Secretarul de stat pentru afaceri externe, Boris Johnson, l-a indicat direct pe Putin ca fiind cel care a dat ordinul pentru tentativa de asasinat. Londra a transmis confidenţial detaliile crimei aliaţilor din NATO, care le-au găsit convingătoare. La Moscova,

autorităţile şi-au exprimat oficial indignarea faţă de rapiditatea cu care Marea Britanie le atribuise vina. În aceste condiţii, canalul TV Rossiia-1 a adoptat o atitudine sarcastică, sfătuindu-i pe emigranţii ruşi să se gândească bine dacă „Albionul” era într-adevăr un loc în care să te simţi în siguranţă ca străin. A urmat un val de expulzări diplomatice reciproce. În septembrie 2018, Parchetul Coroanei a anunţat că poliţia identificase doi suspecţi ruşi, Aleksandr Petrov şi Ruslan Boşirov, care erau ofiţeri GRU. La fel cum se întâmplase după asasinarea lui Litvinenko, nu a existat nicio posibilitate de a-i aduce pentru a fi judecaţi într-un tribunal britanic. Adevăratele identităţi ale lui Petrov şi Boşirov au fost dezvăluite rapid, iar povestea lor ridicolă, potrivit căreia fuseseră la Salisbury nu o dată, ci de două ori pentru că erau fascinaţi de măreţia arhitecturală a catedralei de acolo, s-a prăbuşit. Chiar şi ziarele moscovite făceau haz de stupiditatea celor de la GRU.

Putin a scăpat de publicitatea ostilă vorbind la o conferinţă de presă din iunie 2018 despre „temelia şubredă” pe care britanicii îşi construiseră acuzaţiile, respinse de el ca „vorbărie goală”[24]. În octombrie a declarat că Skripal nu a fost nimic altceva decât un spion şi un trădător: „Este pur şi simplu o scursură a societăţii. Asta e tot. Şi o întreagă campanie mediatică a explodat

în jurul acestui subiect. Uneori mă uit la ce se întâmplă cu povestea asta şi sunt de-a dreptul uluit. Nişte indivizi au făcut o excursie şi au început să otrăvească persoane fără adăpost din ţara voastră, din Marea Britanie. Ce nebunie mai e şi asta?”[25].

Putin a avut mereu obiceiul de a lăuda eforturile organelor de securitate ruseşti, iar pe 26 martie 2015 i-a felicitat „pe stimaţii săi colegi” pentru că reuşiseră să reducă drastic „numărul de infracţiuni asociate cu terorismul”. În 2013, numărul acestora fusese de 2,6 ori mai mare decât în 2014 şi de nouă ori mai mare decât în perioada 2009-2014. În opinia lui Putin, aceasta era o dovadă că situaţia fusese adusă „aproape sub control”[26]. Dar nu era momentul să se culce pe-o ureche. Putin şi-a exprimat îngrijorarea că unii jihadişti care părăsiseră Federaţia Rusă pentru a lupta în rândurile Statului Islamic puteau fi „folosiţi împotriva Rusiei şi a vecinilor noştri” şi le-a cerut să-i împiedice să se întoarcă, în special în Crimeea”[27]. Secretarul Consiliului de Securitate, Patruşev, a dezvăluit că autorităţile ruse îi vânau pe cei care luptaseră pentru Statul Islamic în Orientul Mijlociu şi că până la jumătatea anului 2017 aduseseră în faţa instanţei 151 de combatanţi şi reţinuseră 29[28]. La o şedinţă a consiliului de administraţie al FSB din 26 februarie 2016, Putin le-a mulţumit ofiţerilor săi pentru

că desfiinţaseră multe grupări teroriste înainte ca ele să devină active[29].

El a spus că acum era nevoie de mai multă muncă contrainformativă pentru a împiedica serviciile străine de securitate să câştige teren în Rusia şi le-a mulţumit pentru că interceptaseră 400 de agenţi străini – 23 fuseseră predaţi autorităţilor judiciare[30]. În 2016, a anunţat el, în urma operaţiunilor desfăşurate de FSB, 53 de ofiţeri de informaţii străini şi 386 de agenţi îşi încetaseră activitatea pe teritoriul Rusiei[31].

Înainte de Olimpiada de Iarnă de la Soci au circulat zvonuri potrivit cărora FSB luase o serie de măsuri neobişnuite pentru a împiedica un eventual atac terorist. După câte se pare, o serie de agenţi secreţi se deplasaseră în satele din Caucazul de Nord şi răspândiseră ştirea că militanţilor înarmaţi li se va permite să meargă în Orientul Mijlociu pentru a se alătura Statului Islamic. O investigaţie desfăşurată de ziarul de opoziţie *Novaia gazeta* a ajuns la concluzia că fusese stabilit un „culoar verde” pentru ca ei să zboare cu avionul până în Turcia şi de acolo să ajungă singuri pe teritoriul sirian. Cu toate că liderii ruşi preţuiau alianţa cu preşedintele Siriei, Assad, prioritatea lor era securitatea Federaţiei Ruse. Nu prea le păsa unde operau jihadiştii, atâta vreme cât nu o făceau pe teritoriul rusesc. Potrivit

ziarului, în satul Novosasitli din regiunea Hasaviurt din Daghestan, 1% din populaţie plecase în Siria începând din 2011. Plecarea militanţilor a fost sprijinită de primarul satului, Ahiad Abdullaev:

> Ştiu pe cineva care a luptat cincisprezece ani. A luptat în Cecenia, în Palestina, în Afganistan, în Irak, iar acum în Siria. Cu siguranţă nu poate duce o viaţă paşnică. Dacă asemenea oameni pleacă la război nu e nicio pierdere. În satul nostru există cineva, un negociator. El, împreună cu cei de la FSB, a scos câţiva lideri din clandestinitate şi i-a retrimis în străinătate la jihad. Organizaţiile clandestine de aici au fost slăbite, şi ăsta e un lucru bun pentru noi. Dacă vor să lupte, să-i lăsăm să lupte, dar nu aici[32].

Şeful FSB, Aleksandr Bortnikov, de regulă unul dintre cei mai reticenţi lideri de la Kremlin, a dezvăluit că, până în decembrie 2015, 2.900 de cetăţeni plecaseră pentru a se alătura organizaţiilor jihadiste din Orientul Mijlociu. Însă, în ciuda frecventelor solicitări din partea mass-mediei, el nu a dat niciodată detalii: guvernul şi serviciile secrete au acţionat conform principiului că, dacă ei tac, publicul îşi va pierde interesul pentru acest subiect; şi, într-adevăr, de atunci povestea cu greu a mai atras atenţia cititorilor atât din Rusia, cât şi din străinătate.

În 2016, agenţia de ştiri Reuters a identificat însă un jihadist daghestanez, Saadu Şarapudinov, şi pe alţi câţiva care au confirmat personal afirmaţiile din *Novaia gazeta*. Şarapudinov a declarat că a acceptat oferta FSB-ului ca pe o oportunitate de a se alătura jihadiştilor trecând graniţa din Turcia în Siria[33]. În februarie 2017, Putin a anunţat că aproape 4.000 de cetăţeni din Federaţia Rusă (şi alţi 5.000 din restul teritoriului fostei URSS) luptau pentru ISIS în Siria şi le-a mulţumit soldaţilor ruşi pentru eforturile depuse în vederea lichidării tuturor acestora. Nu-i stă în obicei să folosească eufemismele la care apelează liderii occidentali în asemenea ocazii: el voia ca acei luptători ISIS să fie ucişi. Era posibil, observa el, ca războiul civil din Siria să devină o pepinieră pentru terorişti, care puteau să părăsească Siria şi, profitând de faptul că între Rusia şi fostele republici sovietice circulaţia era liberă, să provoace o catastrofă pe teritoriul rusesc[34].

Prioritatea pe care Kremlinul o acorda securităţii interne a Rusiei era vizibilă şi în presiunea pusă de FSB pe companiile IT occidentale care lucrau în ţară pentru a accepta verificarea „codului sursă” ca o condiţie pentru a-şi continua activitatea. Acest lucru a afectat câteva firme americane mari, inclusiv Cisco, Hewlett-Packard, IBM, McAfee, SAP şi Symantec. Explicaţia oficială a fost

că o asemenea măsură împiedica exploatarea paravanelor de protecţie, a programelor antivirus şi a softurilor în general de către serviciile secrete occidentale în vederea penetrării sistemelor de apărare ruseşti. Symantec a considerat că cerinţele erau excesiv de intruzive şi aveau să-i compromită independenţa faţă de guverne, în timp ce oficialii americani şi-au exprimat temerea că firmele care răspundeau solicitărilor Moscovei puteau, în mod accidental, să furnizeze FSB-ului informaţiile tehnologice necesare pentru a pătrunde în sistemele de apărare americane[35].

Între timp, în ianuarie 2017 a avut loc o răsturnare de situaţie la vârful serviciilor ruseşti de informaţii. Serghei Mihailov, adjunctul şefului Centrului pentru Securitatea Informaţiilor din cadrul FSB, a fost arestat împreună cu unul dintre ofiţerii săi superiori, Dmitri Dokuceaev, şi cu Ruslan Stoianov, care conducea Kaspersky Lab, o firmă multinaţională privată, care colaborează cu FSB în chestiuni legate de securitatea internetului.

Toţi trei au fost acuzaţi de trădare. S-a spus că Mihailov a fost ridicat în timpul unei şedinţe a şefilor de la FSB şi că i s-a acoperit capul cu o pungă neagră înainte de a fi dus în renumita închisoare Lefortovo. Potrivit informaţiilor care au ajuns la presa de opoziţie, cei reţinuţi erau acuzaţi că transmiseseră unor surse

occidentale date despre atacurile cibernetice desfăşurate de ruşi în Occident. Mihailov a fost acuzat de trădare deoarece cooperase cu CIA împotriva intereselor de securitate ale Rusiei[36]. Motivul exact al acestor arestări a rămas necunoscut. O posibilitate este că Mihailov a lucrat într-adevăr cu agenţii secreţi americani, iar alta că a fost pedepsit pentru că nu reuşise să ţină cu adevărat secrete activităţile secrete ruseşti. Sau poate că era doar o etapă a luptei decisive dintre cele câteva „servicii speciale" ale Rusiei. Oricare ar fi adevărul, nu a existat vreodată un moment în relaţiile Est-Vest în care serviciile secrete american şi rus să fi fost atât de implicate unul în treburile celuilalt.

Întreaga poveste a devenit şi mai ciudată în aprilie 2017, când Comisia pentru Informaţii din Senatul American a început să examineze contractul semnat de Departamentul de Apărare al Statelor Unite cu Kaspersky Lab privind furnizarea de protecţie pentru comunicaţiile sale electronice. Comisia a subliniat că firma Kaspersky Lab a fost fondată la Moscova şi s-a arătat îngrijorată de faptul că unii dintre vechii ei angajaţi lucraseră pentru serviciile secrete sovietic şi rus[37]. Senatorul Joe Manchin, unul dintre numeroşii democraţi de frunte care au cerut administraţiei Trump să adopte o politică mai dură faţă de ruşi, a dat alarma. Comisia le-a trimis avertismentul ei

sumbru şefului Serviciilor Naţionale de Informaţii, Dan Coats, şi procurorului general Jeff Sessions[38]. Pe 27 iunie, Comisia pentru Forţele Armate a Senatului american a reacţionat cu întârziere când senatoarea democrată Jeanne Shaheen a amendat o lege referitoare la cheltuielile pentru apărare, cerând suspendarea contractului Pentagonului cu Kaspersky.

Competiţia dintre serviciile de informaţii american şi rus a ieşit doar ocazional la suprafaţă public. La fel ca în Războiul Rece, a fost o luptă dură, obscură. Mult mai puţin secret a fost succesul pe care autorităţile ruse l-au repurtat în iulie 2013 fără să ridice măcar un deget. Edward Snowden, un consultant IT care lucrase pe bază de contract pentru Departamentul de Stat american, şi-a făcut o apariţie senzaţională pe aeroportul Şeremetievo din Moscova, ca fugar. El făcuse publice sute de mii de documente clasificate, inclusiv telegrame diplomatice, din dorinţa de a demonstra ceea ce el considera a fi ipocrizia diferitelor administraţii americane. Snowden avea de asemenea o mulţime de dovezi despre modul în care autorităţile americane îşi urmăreau aliaţii şi duşmanii din străinătate, precum şi propriii cetăţeni. Susţinând cu pasiune libertariană transparenţa în guvernare, a luat legătura cu publicaţiile *The Guardian* şi *The Washington Post*, care au publicat informaţiile pe

web, ceea ce a afectat puternic reputaţia administraţiei Obama. După ce a fost emis un mandat de arestare pe numele său, Snowden, nereuşind să obţină azil politic în altă parte a lumii, s-a pus la dispoziţia autorităţilor ruse.

Încântat, Kremlinul a refuzat cererile americanilor de a-l preda. După patruzeci de zile şi nopţi obositoare pe aeroportul Şeremetievo, Snowden a primit azil politic la Moscova. Purtătorul de cuvânt rus a subliniat cu mândrie că Rusia, şi nu America, le dădea o mână de ajutor celor care demascau practici rele. Putin însuşi s-a bucurat de situaţia neplăcută în care se afla Obama: de data asta, în discuţiile despre drepturile omului, rolurile se inversaseră. Nimeni nu ştie în ce condiţii a primit Snowden azil politic de la ruşi şi mai ales dacă a trebuit să ofere în schimb acces la arhiva sa de date. Snowden şi autorităţile de la Kremlin au redus la minim apariţiile sale publice şi el a scris foarte rar articole în presă. Între timp, Obama a fost nevoit să-i ceară scuze Angelei Merkel pentru că serviciile secrete americane îi ascultau telefonul mobil privat. WikiLeaks a publicat de asemenea materiale despre dezbaterile din cadrul Departamentului de Stat care conţineau critici dure ale politicilor şi practicilor principalilor aliaţi ai Americii. Poveşti care ar fi sunat a propagandă dacă ar fi fost date publicităţii de

serviciile secrete ruseşti deveneau acum credibile, iar liderii de la Kremlin au profitat din plin de această şansă.

În aprilie 2014, la emisiunea sa anuală „Linia directă”, Putin s-a prefăcut surprins când i s-a spus că Snowden era la telefon şi voia să-i pună o întrebare. Acesta din urmă a fost prezentat ca „fost agent al serviciilor speciale americane”. Urmând evident un scenariu prestabilit, Snowden l-a întrebat pe Putin dacă Rusia depozita, intercepta sau analiza comunicaţiile milioanelor de membri ai societăţii. Preşedintele rus a răspuns pe un ton de o politeţe mieroasă:

> Stimate domnule Snowden! Sunteţi un fost agent. În trecut am avut legături cu munca informativă, aşa că vom vorbi ca între profesionişti. Mai întâi, noi avem reglementări legale stricte referitoare la folosirea metodelor speciale de către serviciile de securitate, inclusiv înregistrarea convorbirilor private, supravegherea comunicaţiilor online şi aşa mai departe. Aceste reglementări includ obligaţia de a obţine un mandat din partea tribunalului cu privire la fiecare cetăţean. Prin urmare, noi nu avem operaţiuni în masă fără discriminare şi nu putem avea niciuna potrivit legii[39].

Snowden, trăind după regulile impuse de paznicul rus, a jucat cu obedienţă rolul care-i fusese atribuit[40].

În comentarii ulterioare, Putin l-a apărat pe Snowden de acuzaţia de trădare, sugerând în acelaşi timp că acesta ar fi trebuit să procedeze corect şi să-şi dea demisia dintr-o companie care avea contract cu Departamentul de Stat. Potrivit lui Putin, Snowden a greşit dezvăluind secrete de stat[41]: arborând o postură moral superioară, el îşi asuma rolul unui fost ofiţer sovietic de securitate care fusese instruit să nu divulge informaţiile confidenţiale. Era doar teatru: în realitate, voia doar ca nimeni să nu vorbească despre secretele ruseşti şi era încântat că Snowden încălcase regulile şi că Obama era într-o situaţie incomodă. Altă dată a tachinat autorităţile americane spunând că acestea ar fi putut evita problemele cu Snowden dacă ar fi acceptat propunerea ruşilor referitoare la un tratat de extrădare a infractorilor[42]. Asta a pus capăt oricăror iluzii pe care Snowden le-ar fi putut avea despre bunăvoinţa protectorilor săi de la Moscova – el e un pion util care poate fi schimbat cu alte piese de pe tabla de şah a politicii internaţionale. S-a dus la Moscova într-un moment de disperare, ştiind că ruşii îl vor folosi dacă vor putea şi cum vor putea.

Între timp, activităţile desfăşurate de Moscova în străinătate erau oricum, numai inocente nu. În 2007 a ieşit la iveală faptul că serviciile secrete ruseşti

angajaseră hackeri pentru a bloca întregul serviciu de internet din Estonia timp de mai multe zile. Deşi Kremlinul a negat că ar fi implicat, dovezile circumstanţiale erau clare. Puterile occidentale au înţeles că serviciile secrete ale Rusiei erau capabile să lanseze un atac masiv asupra sistemelor occidentale de apărare cibernetică şi au avertizat că orice repetare a unui asemenea gest ar putea constitui un act de război. Alte iniţiative legate de hacking au fost raportate înainte de alegerile prezidenţiale franceze din 2017, când mii de mesaje trimise pe e-mail de echipa lui Emmanuel Macron au fost postate pe internet – ruşii preferau alţi candidaţi, care erau mai prietenoşi faţă de ţara lor. Şi în timpul referendumului pentru Brexit din Marea Britanie, după cum avea să iasă la iveală mai târziu, o serie de companii ruseşti au recurs la metode ilegale şi au folosit informaţii de pe Facebook pentru a afla identitatea alegătorilor ostili Uniunii Europene, pe care i-au vizat apoi cu fake news menite să le întărească decizia de a vota pentru ieşire.

Serviciile secrete ale Moscovei sunt mândre de realizările lor din ţară şi de peste hotare: pe vremea când era şeful FSB, Patruşev a dat un interviu ziarului *Komsomolskaia pravda*, care cuprinde următorul pasaj remarcabil:

> Nu vreau să folosesc cuvinte sforăitoare, dar cei mai buni colegi ai noştri, onoarea şi mândria FSB-ului, nu-şi fac treaba pentru bani. Când le înmânez distincţii de stat oamenilor noştri, mă uit cu atenţie în ochii lor. Sunt analişti de informaţii cultivaţi, luptători din trupele speciale cu umeri laţi şi faţa arsă de soare şi de vânt, specialişti în explozibili taciturni, investigatori severi şi ofiţeri de contrainformaţii rezervaţi... La prima vedere, sunt foarte diferiţi, dar au o calitate importantă care-i uneşte: sunt dedicaţi ideii de a sluji. Ei sunt, dacă vreţi, „neonobilimea" noastră (*neodvoreane*)[43].

În regimul ţarist, *dvoreanstvo* fusese iniţial un grup social care primea terenuri în proprietate şi autoritate asupra ţăranilor în schimbul efectuării serviciului militar pentru coroană şi stat, iar nobilimea sau moşierimea era o componentă esenţială a armatei, administraţiei, tribunalelor şi diplomaţiei. Vorbind despre capacitatea fără egal a FSB-ului de a avea grijă de securitatea poporului rus acasă şi în străinătate, Patruşev sugera că angajaţii acestei instituţii erau animaţi de acelaşi altruism în apărarea ţării de care se presupunea că dădea dovadă *dvoreanstvo* de odinioară.

Deşi FSB se prezintă ca o instituţie care asigură desfăşurarea unei activităţi economice oneste, există multe indicii că unii agenţi ai săi au avut legături cu

lumea interlopă. În 1998, Aleksandr Litvinenko l-a contactat pe Putin personal în legătură cu o bandă de infractori uzbeci care, susţinea el, îi vindeau cantităţi mari de droguri lui Abdul Rashid Dostum, războinic şi politician afgan[44]. El a dezvăluit de asemenea că unii ofiţeri FSB complotau să-l ucidă pe Boris Berezovski. A mers chiar mai departe, susţinând că o seamă de lideri politici ruşi şi serviciile lor secrete profitau chiar de pe urma activităţilor pe care ar fi trebuit să le împiedice[45], acuzându-l în special pe Putin că îi proteja pe Semion Moghilevici şi aşa-numita grupare Tambov din Sankt-Petersburg, oraş pe care Litvinenko îl descria drept „capitala bandiţilor" din Rusia[46]. El a sugerat de asemenea că în anii '90 Moghilevici avusese legături atât cu al-Qaida, cât şi cu Putin[47]. Dovezi independente despre Putin şi Moghilevici au apărut dintr-o conversaţie între preşedintele Ucrainei, Leonid Kucima, şi şeful serviciilor secrete ucrainene, Leonid Derkaci, înregistrată în iulie 2000 şi ajunsă în presă. Cei doi vorbeau despre criza relaţiilor ruso-ucrainene provocată de statutul întreprinderii RusUkrEnergo, care juca un rol important în exporturile de gaz către Ucraina. Derkaci a spus că Moghilevici urma să sosească la Kiev pentru negocieri în vederea soluţionării diferitelor dispute: „Este în relaţii

bune cu Putin”, a remarcat el. „El şi Putin sunt în legătură de când Putin era încă la Leningrad.”[48]

În alte înregistrări, Kucima şi Derkaci discută dacă să-i aducă la cunoştinţă lui Putin personal anumite informaţii ale serviciilor de securitate ucrainene de la începutul anilor ’90 – la vremea aceea Putin părăsise KGB-ul, dar urma să conducă FSB-ul –, care păreau să sugereze rolul său într-o afacere pusă la cale la Sankt-Petersburg ce implica operaţiuni de spălare de bani în Germania[49].

Dovezile împotriva lui sunt în cel mai bun caz sporadice şi de multe ori nefondate. Kremlinul nu a făcut niciun comentariu cu privire la aceste acuzaţii. Ceea ce se poate spune cu certitudine este că, dacă a fost implicat în afaceri ilicite, Putin nu a fost singurul din fosta sau actuala comunitate a agenţilor secreţi. Chestiunile de „securitate” sunt omniprezente în negocierile comerciale internaţionale la nivel înalt pentru Rusia. Întreprinzătorii şi avocaţii care se ocupă de ele spun că multe afaceri mari nu pot fi încheiate dacă şi până când nu sunt autorizate de FSB[50] şi mulţi ofiţeri de informaţii au şansa să ceară mită pentru a da undă verde contractelor. E un mediu în care serviciile de securitate sunt tentate să se denunţe reciproc, iar Putin reuşeşte cu greu să nu se implice[51].

21
Modernizarea armatei: o mare putere se pregăteşte

În săptămânile de după anexarea Crimeei, puterea militară a Rusiei a fost etalată arogant. Soldaţi şi tancuri au defilat pe strada principală a Sevastopolului. În estul Ucrainei, parada a fost restrânsă, pentru a respecta povestea că numai voluntarii ruşi să alăturaseră trupelor rebele. Ministrul Apărării Şoigu a trâmbiţat realizările forţelor armate ruse în apărarea intereselor ruseşti: americanii nu puteau face nimic ca să intimideze Rusia, au declarat el şi Putin. Armata, forţele navale şi aviaţia militară nu numai că erau capabile să-şi apere patria, ci, atunci când situaţia o impunea, puteau să şi atace. Putin voia ca America să afle că în politica globală puterea avea să fie împărţită de acum înainte.

Modernizarea armatei începuse la modul serios după războiul din Georgia din 2008. Saakaşvili fusese umilit, politica externă şi de securitate a Georgiei era distrusă, însă Putin şi consilierii săi nu erau impresionaţi de acest succes. Fusese o acţiune prost coordonată a trupelor lor militare. Armata rusă a avut echipament mai bun şi avantajul surprizei, dar, cu toate că a câştigat războiul în câteva zile, nu a reuşit să lovească suficient de eficient.

De la sfârşitul anilor ’80, capacitatea de intimidare militară a Rusiei depinsese în mare măsură de puterea sa strategică nucleară. Dar forţele ei convenţionale înregistraseră un declin constant şi chiar focoasele şi rachetele nucleare intercontinentale aveau nevoie de modernizare. Putin nu mai putea tolera această situaţie, mai ales că acum Ministerul Apărării se lăuda că Rusia nu-şi mai limita ambiţiile la Rusia şi „teritoriile învecinate”. Pe 26 februarie 2014, cu o zi înainte ca trupele ruseşti să preia controlul asupra întregului Sevastopol, Şoigu a vorbit despre intenţia Rusiei de a-şi staţiona trupele în îndepărtatele Singapore, Seychelles, Nicaragua şi Venezuela[1].

Putin a refuzat să-i asculte pe cei care voiau ca cheltuielile pentru apărare să rămână la acelaşi nivel ca înainte. La începutul anilor 2000, cheltuielile militare ruseşti au înregistrat o creştere susţinută: în 2013 erau cu 172% mai mari decât în 2000, creştere datorată în bună măsură veniturilor sporite din exporturile de petrol şi gaz. În 2000, 3,6% din produsul intern brut a fost alocat armatei. Treisprezece ani mai târziu a ajuns la 4,2%[2], iar în 2016, în ciuda crizei care începuse cu doi ani în urmă, s-a ridicat la 4,5%[3]. Cum era de aşteptat, o asemenea creştere s-a dovedit greu de susţinut, iar

planul pentru 2017 a fost să fie redusă la 3,1%, pentru a opri hemoragia de fonduri de la Ministerul de Finanţe[4].

Toate acestea contraziceau supoziţiile strategice pe care America le făcuse după anii ’90, când, în urma tratatelor recente privitoare la reducerea armamentului, americanii au trebuit să-şi reducă prezenţa în Europa. Zelul lui Elţîn în direcţia unui parteneriat cu puterile occidentale i-a făcut pe politicienii şi strategii militari din Statele Unite şi ţările aliate să creadă că o reducere a capacităţii de apărare nu reprezenta niciun pericol. Această tendinţă a continuat în noul mileniu, după distrugerea Turnurilor Gemene în atacul terorist din 2001, când principala activitate a NATO a fost îndreptată spre Afganistan. Irakul a fost adăugat pe agenda Occidentului în 2003, iar Statele Unite au ajuns curând să desfăşoare intervenţii armate într-o zonă vastă care se întindea din Libia, în nordul Africii, prin Orientul Mijlociu până în Afganistan. În toamna anului 2011, preşedintele Obama şi-a exprimat intenţia de a ieşi din această situaţie complicată şi a ordonat o revizuire a politicii globale americane în vederea transferării priorităţilor spre regiunea Asia-Pacific şi rivalitatea crescândă a Americii cu Republica Populară Chineză. Acesta a ajuns să fie cunoscut drept „pivotul” strategic aflat departe de Europa şi de Orientul Mijlociu şi a fost

confirmat de Obama în discursul ţinut în faţa parlamentului australian în noiembrie. În anul următor, preşedintele american a intervenit, deşi cu reticenţă şi într-o măsură limitată, în revolta libaneză împotriva lui Gaddafi. Analiştii de la Kremlin au tras concluzia că America era decisă să nu mai ajute Europa.

Americanii menţineau acum pe teritoriul european doar 53 de tancuri şi 48 de elicoptere, iar numărul tancurilor germane a scăzut de la 2.815 la 322. Aproape toate statele europene membre NATO îşi reduceau cheltuielile militare – în 2013 le alocau în medie 1,6 % din produsul intern brut, faţă de 2,7% în anii ’90[5]. În 2014-2016, doar Marea Britanie şi Polonia respectau procentul stabilit de NATO de cel puţin 2% pentru bugetul apărării, iar Estonia s-a angajat că va atinge acest nivel în 2020. Majoritatea aliaţilor nu au dat vreun semn că ar avea de gând măcar să se apropie de el.

Luând în considerare numărul şi calitatea tancurilor, superioritatea militară a Rusiei era de netăgăduit. Însă aparentul declin al forţelor armate americane era iluzoriu. În paralel cu reducerea forţelor armate convenţionale din Europa, America îşi îmbunătăţea şi îşi extindea sistemul de apărare antirachetă. În 2007, acest lucru i-a iritat suficient de mult pe ruşi pentru a-şi suspenda angajamentul faţă de Tratatul cu privire la

forţele armate convenţionale din Europa. Semnat în 1990, acesta fusese unul dintre paşii hotărâtori în direcţia încheierii Războiului Rece. Retragerea definitivă a Rusiei din Tratat în 2015 a fost un avertisment din partea Kremlinului că era gata să răspundă la orice ameninţare la adresa intereselor naţionale ale Rusiei – iar la momentul respectiv, confruntându-se cu reacţia pe care Occidentul o avusese faţă de anexarea Crimeei cu un an în urmă, Putin şi asociaţii săi au simţit că nu au nimic de pierdut.

În epoca sovietică, ipoteza de lucru fusese că URSS-ul era cu atât mai bine apărat cu cât armata era mai mare. În goana după o armată mare, s-a pierdut eficienţa. Politica s-a schimbat în timpul lui Gorbaciov şi apoi al lui Elţîn, dar acum Putin dăduse ordin Ministerului Apărării să facă un plan pentru ca armata rusă să poată face faţă oricărui inamic potenţial[6]. Calitatea era mai importantă decât cantitatea, iar efectivul armatei ruse a fost redus. Numărul ofiţerilor şi soldaţilor activi a scăzut de la un milion la 845.000; cel al tancurilor de luptă a scăzut şi mai drastic, de la 12.920 la 2.550. La sfârşitul anului 2016, toţi subofiţerii din armata rusă erau mai degrabă angajaţi profesionişti decât foşti recruţi[7].

Pe 26 decembrie 2014, Putin a semnat câteva amendamente la „doctrina militară” implementată în

2010[8], ţinând seama de schimbările survenite în politica internaţională, în special după acţiunea militară a Rusiei împotriva Ucrainei. Cu o săptămână înainte, Putin îşi expusese ideile la şedinţa conducerii Ministerului Apărării:

> ...trebuie să dezvoltăm toate componentele forţelor noastre strategice nucleare, care reprezintă cel mai important factor în menţinerea echilibrului global şi elimină cu adevărat posibilitatea unei agresiuni pe scară largă împotriva Rusiei. În 2015, peste 50 de rachete balistice intercontinentale se vor alătura forţelor nucleare strategice – vă imaginaţi ce forţă este aceasta. Misiunea este să continuăm să ne modernizăm aviaţia strategică şi să punem cele două submarine purtătoare de rachete, *Vladimir Monomah* şi *Aleksandr Nevski*, în alarmă de luptă.

Mai apoi a vorbit despre angajamentul de a moderniza forţele nucleare ale Rusiei cu baza la sol dezvoltând noi bombardiere strategice şi îmbunătăţind sistemul de apărare antirachetă al Rusiei[9]. Doctrina afirma clar că Rusia îşi rezerva dreptul de a-şi folosi forţele nucleare împotriva oricărei ofensive externe, nucleare sau de alt tip, care ameninţa existenţa statului – iar preşedintele era cel care lua decizia finală[10].

Pe 4 iunie 2014, Putin a apărat Rusia împotriva acuzaţiei de militarism, susţinând că bugetul apărării

crescuse cu doar 0,1% din produsul intern brut[11]. În anul următor, într-un interviu acordat ziarului *Corriere della Sera*, el a subliniat faptul că America depăşea cu mult Rusia în ceea ce priveşte bugetul pentru apărare:

> Cheltuielile militare ale Statelor Unite sunt mai mari decât ale tuturor ţărilor din lume laolaltă. Bugetul militar al ţărilor membre NATO este de zece ori – vă rog să reţineţi că este de zece ori mai mare decât cel al Federaţiei Ruse.
>
> Rusia nu are practic baze în străinătate. Avem rămăşiţe ale trupelor noastre staţionate în Tadjikistan din epoca sovietică pentru a se ocupa de situaţia periculoasă a terorismului de la graniţa cu Afganistanul. Acelaşi rol îl are baza noastră aviatică militară din Kârgâzstan; şi ea are ca ţintă ameninţarea teroristă şi a fost creată la cererea autorităţilor kârgâze după ce Kârgâzstanul a fost atacat de terorişti din Afganistan. Am păstrat o unitate militară din epoca sovietică la o bază militară din Armenia. Ea are categoric un rol în stabilizarea situaţiei din regiune, dar nu este îndreptată împotriva nimănui. Am lichidat bazele noastre din diferite regiuni ale lumii, cum ar fi Cuba, Vietnam şi aşa mai departe. Asta înseamnă că politica noastră în această privinţă nu are un caracter ofensiv, agresiv global.

Putin a cerut ziarului să publice o hartă cu toate bazele militare americane din lume pentru ca oricine să poată vedea contrastul dintre America şi Rusia[12].

La începutul mandatului lui Obama, în 2009, Moscova sperase că noua administraţie ar putea să suspende sau chiar să pună capăt planurilor antirachetă introduse de predecesorul său, George W. Bush. Deşi Putin şi Obama nu se plăceau reciproc, relaţiile ruso-americane au înregistrat o îmbunătăţire, la care a contribuit şi faptul că din 2008 în fruntea statului rus s-a aflat Medvedev, şi nu Putin. Încă de la prima lor întrevedere, Obama şi Medvedev s-au înţeles bine atât în plan social, cât şi politic. Niciunul nu voia să rateze şansa de îmbunătăţire a relaţiilor. Discuţiile despre rachetele nucleare au progresat discret, iar pe 8 aprilie 2010 cei doi preşedinţi au putut semna Noul tratat pentru reducerea armelor strategice (Noul START), care limita Statele Unite şi Federaţia Rusă la 1.550 de focoase strategice fiecare. Prevăzut pentru zece ani, tratatul a fost cea mai impresionantă realizare de la Gorbaciov, Reagan şi Bush senior încoace în ceea ce priveşte reducerea riscului unui război termonuclear, fie în urma unei confruntări politice, fie accidental[13].

Însă atât ruşii, cât şi americanii ştiau că puterea militară nucleară era una dintre cheile influenţei globale, aşa că ambele părţi au continuat să-şi modernizeze focoasele[14]. Obama a fost la fel de entuziast în această privinţă precum Medvedev şi Putin. Acesta din urmă a

înţeles că rachetele strategice ale Rusiei erau esenţiale pentru menţinerea autorităţii internaţionale a ţării. Ele reprezentau un element foarte valoros în negocierile referitoare la Ucraina. Trupele terestre ruseşti erau superioare oricărei armate pe care ar fi putut să o adune ucrainenii, însă forţele nucleare strategice şi tactice ale Moscovei nu aveau egal. Poate că Putin ar vrea să-şi reducă arsenalul, dar nu ar renunţa niciodată complet la el. În 2015, când s-a aflat că Statele Unite nu reuşiseră să-şi reducă stocul de arme în acord cu calendarul Noului START, Putin a spus că se gândeşte să retragă Rusia din tratat, omiţând să admită că şi ţara sa fusese la fel de lentă în a-şi respecta obligaţiile.

Cu toate că şi-a exprimat îngrijorarea faţă de tensiunile internaţionale, Kremlinul nu a numit ţările care intrau în categoria inamicilor reali sau potenţiali: hotărâţi să evite ofensele inutile, Putin şi grupul său s-au abţinut să spună că Statele Unite sunt cel mai probabil viitor adversar al Rusiei. În schimb, doctrina militară oficială a Rusiei a consemnat pur şi simplu ameninţarea globală pe care o reprezenta NATO prin încălcarea normelor dreptului internaţional şi prin extinderea sa spre est, către graniţele Rusiei – o referire la trupele NATO din ţările baltice[15]. Dar pentru cei familiarizaţi oricât de puţin cu politica internaţională era evident că Putin avea în

vedere America şi, deşi doctrina nu făcea nicio referire directă la Ucraina, era exprimată temerea cu privire la pericolul destabilizării din statele vecine. Doctrina sublinia „presiunea militară şi politică” la care era supusă Rusia. Moscova a continuat de asemenea să protesteze împotriva sistemelor de apărare antirachetă pe care americanii le instalaseră în Polonia, România şi Republica Cehă.

Lui Putin îi place să se arate netulburat de sancţiunile economice occidentale, dar pe 3 octombrie 2016, pentru o clipă, a dat o altă impresie. O lege pe care a trimis-o spre aprobare Adunării Federale viza, după câte se pare, suspendarea acordului pe termen lung cu Statele Unite în privinţa comerţului internaţional cu material nuclear din plutoniu – dar de ce ar fi vrut Rusia să pună capăt restricţiilor privitoare la un comerţ atât de periculos? Răspunsul este cuprins în ceea ce Moscova a cerut Washingtonului pentru ca acordul să fie reluat. Pretenţiile lui Putin reflectau resentimente care mocneau. Americanii trebuiau să-şi reducă trupele şi „infrastructura militară” din ţările ce deveniseră membre NATO după anul 2000 la nivelurile dinainte de această dată. După ce se plânseseră ani de zile din cauza extinderii NATO, ruşii precizau în sfârşit termenii lor pentru un acord referitor la problemele de securitate din

Europa de Est şi Est-Centrală[16], iar ceea ce voia Putin în esenţă era o reîntoarcere la statu-quo. Acţiunile Rusiei din Georgia, Ucraina şi Siria arătaseră statutul şi autoritatea acesteia ca mare putere.

Dacă Washingtonul voia să aibă relaţii mai bune cu Moscova, concesiile americane erau esenţiale, şi poate că în acel moment al campaniei pentru alegerile prezidenţiale americane Putin credea că nu putea fi decât un învingător, Hillary Clinton, şi că numai un miracol l-ar fi putut salva pe Donald Trump de la înfrângere. Se pare că ideea preşedintelui rus era să trimită un mesaj care să-l intimideze pe presupusul viitor preşedinte american. El se pregătea pentru o luptă fără mănuşi din momentul în care Clinton ajungea la Casa Albă.

Putin ar fi putut să-şi consolideze discursul despre intenţiile paşnice ale Rusiei atrăgând atenţia asupra reducerii serioase a cheltuielilor militare în 2016, dar acest lucru ar fi sabotat dorinţa sa de a asigura opinia publică rusă că era de neclintit în ce priveşte apărarea interesului naţional. Ministerul de Finanţe susţinea cu fermitate reducerea cheltuielilor pentru apărare în condiţiile în care reducerea preţurilor la petrol şi gaz pe piaţa internaţională începuse să afecteze bugetul, dar, potrivit unor informaţii, ministrul Apărării Şoigu s-a opus

cu vehemenţă, strigându-i ministrului de Finanţe Siluanov că punea în pericol planuri cruciale de modernizare a forţelor armate, care fuseseră aprobate[17]. Siluanov a replicat că nu mai erau bani pentru ele: ar fi costat dublu faţă de cât considera Ministerul de Finanţe că ar fi fost prudent. Putin a urmărit confruntarea dintre cele două părţi. Dacă Şoigu căpăta ce voia, a explicat Siluanov, bugetul pentru asistenţă socială trebuia micşorat drastic[18]. A atins un punct sensibil: Putin şi Kudrin, predecesorul lui Siluanov, se certaseră din cauză că Kudrin voia să accelereze reducerea plăţilor pentru asistenţă socială, iar Putin îl acuzase că subestimează riscurile politice. Siluanov îşi alesese însă cu grijă argumentele, ştiind că Putin nu voia să irite acele părţi ale electoratului care depindeau de ajutoarele de la stat. Putin a prezidat grupuri de lucru pentru a găsi un compromis şi în cele din urmă s-a pronunţat în favoarea reducerii cheltuielilor militare[19], deşi detaliile discuţiei au rămas confidenţiale.

Între timp continua să facă presiuni asupra Occidentului pentru a recunoaşte atitudinea agresivă pe care, în opinia Rusiei, o adoptase în ultimii ani: „Submarinele americane de lângă coasta norvegiană sunt în alertă permanentă – timpul în care o rachetă ajunge la Moscova este de 17 minute. Însă noi am

desfiinţat cu multă vreme în urmă toate bazele noastre din Cuba, chiar şi pe cele fără importanţă strategică. Şi vreţi să spuneţi că noi ne comportăm agresiv?”[20].

Ministrul Apărării Şoigu a intervenit, atrăgând atenţia asupra sistemelor antirachetă americane instalate în Polonia şi România, şi a întrebat de ce s-a intensificat activitatea de supraveghere NATO de-a lungul graniţelor ruseşti. În cursul deceniului 10 fuseseră înregistrate doar 107 zboruri, în vreme ce numai în 2016 au existat 852. Acest fapt, susţinea Ministerul Apărării, obligase Rusia să mărească numărul zborurilor de luptă cu 61% pentru a împiedica violarea spaţiului aerian rusesc în zona Mării Baltice, a Mării Negre şi în cea arctică. Creşterea numărului de nave de recunoaştere ale puterilor occidentale le-a oferit ruşilor aceleaşi motive pentru a reacţiona. Şoigu a anunţat îngrozit că britanicii făceau antrenamente pe platoul Salisbury cu tancuri produse în Rusia şi uniforme ale armatei ruse: Rusia era mereu inamicul desemnat[21].

Şoigu a subliniat de asemenea decizia Summitului NATO de la Varşovia din iulie 2016 de a trimite o parte din trupele sale în ţări din estul Europei, un exerciţiu cu numele de cod Prezenţă Avansată Sporită. În anul următor, Estonia a dobândit un batalion de 800 de soldaţi condus de comandanţi britanici şi întărit de trupe

daneze şi franceze, iar din Germania au fost trimise avioane de luptă Typhoon. Canadienii au condus un batalion de 1.200 de soldaţi în Letonia, din care făceau parte albanezi, italieni, polonezi, spanioli şi sloveni; batalionul german la fel de mare care a ajuns în Lituania cuprindea trupe din Belgia, Croaţia, Franţa, Luxemburg, Olanda şi Norvegia. Cel mai mare batalion a fost cel american din Polonia, care a venit cu 250 de tancuri. În acelaşi timp, guvernele Estoniei, Lituaniei şi Letoniei şi-au anunţat intenţia de a-şi mări bugetul de apărare până la 2% din produsul intern brut[22]. Armata Rusiei depăşea cu mult efectivele militare ale ţărilor baltice, însă s-a considerat că NATO trebuia să-şi arate solidaritatea cu acele ţări membre care se simţeau ameninţate după anexarea Crimeei. S-a calculat de asemenea că Rusia se va abţine să desfăşoare acţiuni care ar fi putut duce la moartea unor soldaţi din alianţa NATO lărgită.

Însă politicienii baltici au continuat să fie îngrijoraţi de fragilitatea securităţii ţărilor lor, în special când ruşii şi-au anunţat planul de a desfăşura un exerciţiu militar în Belarus în septembrie 2017, care implica 100.000 de soldaţi ai armatei sale. Zapad-2017, cum a fost numit, a fost un exerciţiu comun cu trupele belaruse şi era îndreptat împotriva unui inamic imaginar cunoscut ca Vneşegoria. Terenul ales, au spus analiştii, semăna

izbitor cu unele regiuni din Estonia, Letonia şi Lituania[23]. Polonezii se temeau că planul Rusiei prevedea un atac nuclear asupra Varşoviei[24].

Înainte de exerciţiu, preşedintele Poroşenko a declarat în faţa parlamentului ucrainean că Kremlinul pregătea „o ofensivă de proporţii continentale”. Existau speculaţii că Kremlinul se pregătea, nu foarte discret, pentru o potenţială criză internaţională, prilej cu care ar fi putut trimite trupe terestre şi aviatice ruseşti în ţările baltice[25]. Iar ucrainenii nu eliminau posibilitatea ca ruşii să alimenteze în mod deliberat o asemenea criză. Nu e aşadar de mirare că Poroşenko a continuat să insiste ca Occidentul să trimită armament letal avansat. Putin a fost însoţit de şeful Statului-Major al armatei ruse la operaţiunile care s-au desfăşurat în apropiere de Sankt-Petersburg. Ministrul Apărării Şoigu a declarat că întregul exerciţiu a fost un succes şi a criticat „minciunile” din presa occidentală despre intenţiile agresive ale Rusiei. Mândră că antrenamentele şi dotările sale cele mai recente se ridicaseră la nivelul aşteptărilor şi încântată de agitaţia provocată în capitalele statelor membre NATO, Rusia se bucura de atenţia politicienilor şi strategilor militari occidentali.

În vara anului 2018, Statul-Major rus a desfăşurat un exerciţiu similar în Siberia, de data aceasta împreună cu

trupe mongole şi chineze[26]. Scopul evident era să arate că Rusia a rămas în egală măsură o putere asiatică şi o putere europeană. Anunţurile făcute de Obama în 2011-2012 despre noua sa prioritate reprezentată de zona Pacificului scoseseră în evidenţă importanţa strategică a teritoriilor siberiene pentru Rusia, iar acum, cu exerciţiul Vostok-2018, Putin intenţiona să le arate americanilor că era serios în ceea ce priveşte apărarea intereselor Rusiei pe întregul teritoriu al acesteia şi chiar dincolo de el.

Au apărut tot mai multe dovezi că ruşii fabricau şi testau noi rachete de croazieră, care puteau ameninţa securitatea unor ţări din Europa. Două batalioane ale sistemului de rachete au fost plasate lângă Volgograd, în sudul Rusiei[27]. Putin a ignorat plângerile americane referitoare la încălcarea Tratatului privind forţele nucleare cu rază medie de acţiune semnat de Reagan şi Gorbaciov, iar partea americană nu a făcut nimic până în octombrie 2018, când preşedintele Trump, care o învinsese în mod neaşteptat pe Hillary Clinton la alegeri, şi-a anunţat intenţia de a reacţiona pe măsură, retrăgându-se unilateral din Tratat. Aparent, cele două state semnatare îşi aplicau reciproc legea talionului, însă în realitate era mai mult decât atât. China nu fusese inclusă niciodată în prevederile Tratatului, în ciuda faptului că Gorbaciov s-a plâns de această omisiune, iar

în timpul mandatului lui Obama nu ruşii, ci americanii au vorbit despre ameninţarea chineză. Trump şi consilierul său pe probleme de securitate naţională, John Bolton, căutaseră modalităţi de a contracara puterea militară crescândă a Chinei, iar acum trădarea lui Putin le oferea o oarecare acoperire pentru decizia de a se retrage din Tratat fără să-i indice pe chinezi ca inamici. Tensiunile s-au intensificat. Rivalitatea dintre America, China şi Rusia avea să fie foarte probabil o cauză a tensiunilor globale de pe parcursul secolului XXI – iar ruşii aveau tot atâtea motive de nelinişte ca toţi ceilalţi.

22

Linişte mormântală: Cecenia sub Kadîrov

Putin a avut pentru prima dată impact asupra opiniei publice ruseşti în septembrie 1999, când, în calitate de prim-ministru al lui Elţîn, a început războiul de subjugare a republicii rebele Cecenia, zburând cu avionul de la Moscova la Groznîi pentru a inspecta personal desfăşurarea operaţiunilor militare. Armata Rusiei s-a năpustit asupra acestei ţări muntoase, îngenunchind-o. Groznîi a devenit o necropolă. În anul următor, când Putin a ajuns la preşedinţie, războiul încă nu se

încheiase. Rezistenţa cecenă era deja sortită înfrângerii, dar Putin a înţeles că victoria militară singură nu avea cum să asigure un acord politic. Elţîn fusese nevoit să negocieze cu liderii ceceni care pretindeau să conducă republica cu o intervenţie minimă din partea ruşilor, însă aceiaşi lideri nu reuşiseră să elimine din rădăcini rebeliunea islamistă. Putin nu avea de gând să cedeze în faţa a ceea ce el considera a fi banditism şi a căutat un satrap eficient, un bărbat dur din rândurile poporului cecen, care să pună în practică un program de pacificare. Istoria îl învăţase că, deşi ruşii puteau să-i supună temporar pe ceceni, era nevoie de un cecen pentru a-i conduce pe termen lung.

El a găsit un asemenea om în persoana lui Ahmat Kadîrov. În mod evident o alegere puţin probabilă, Kadîrov fusese unul dintre liderii rebeli şi mare muftiu al Ceceniei. Însă familia Kadîrov şi-a dat seama că nu avea să-i învingă niciodată pe ruşi, iar în 2000, cu consimţământul lui Putin, Ahmat s-a instalat la preşedinţia cecenă cu condiţia să menţină ţara în cadrul Federaţiei Ruse şi să se supună politicilor Kremlinului. Când Ahmat Kadîrov a fost asasinat într-un atentat cu bombă în 2004, fiul său Ramzan i s-a recomandat lui Putin ca fiind cea mai sigură alegere pentru funcţia de preşedinte. Putin a fost de acord, aşteptând doar ca

Ramzan să împlinească 30 de ani, în 2007, pentru a-l lăsa să preia preşedinţia cecenă în mod legal.

Tânărul Kadîrov şi-a cultivat o imagine înspăimântătoare. S-a filmat jucându-se cu animale sălbatice, inclusiv un tigru mic, pe care-l ţine în palatul construit cu costuri uriaşe în satul său natal, Ţentaroi. O sută de angajaţi se ocupă de întreţinere şi menaj. Nu se face deloc economie când trebuie să i se asigure preşedintelui cecen o viaţă de lux şi se spune că anumite apartamente sunt rezervate pentru vizitele lui Putin[1]. Kadîrov nu e leneş când vine vorba de rutina sa zilnică, lăudându-se cu programul său strict de exerciţii fizice şi afişând un stil macho. El împărtăşeşte cu Putin pasiunea fanatică pentru îmbunătăţirea condiţiei fizice, promovează virtuţile artelor marţiale mixte şi este cel mai fericit când ridică greutăţi în sala sa privată de gimnastică. Ramzan combină luxul cu credinţa: în 2005 a aranjat să i se facă o transfuzie de sânge de la savantul sufist Habibi Ali al-Jifri, care trăieşte în Emiratele Arabe Unite şi despre care se spune că este un descendent al profetului Mahomed.

Ramzan Kadîrov nu prea face distincţie între banii săi personali şi cei care aparţin poporului cecen. Ostentaţia sa depăşeşte orice imaginaţie. În 2005 l-a invitat pe campionul de categorie grea Mike Tyson la un turneu de

box la Gudermes, un oraş aflat la est de Groznîi, plătindu-i un onorariu de două milioane de euro. Fostul mare fotbalist Maradona a primit un milion de euro pentru a conduce o echipă într-un meci în care a jucat şi Kadîrov. În 2011 a convins-o pe actriţa Hilary Swank să participe la cea de-a treizeci şi cincea aniversare a zilei sale de naştere. Şi ea a fost plătită regeşte[2].

Publicitatea ostilă de care a avut parte la întoarcerea în Statele Unite a convins-o însă pe Swank să-şi doneze onorariul unor organizaţii de caritate şi să-şi exprime regretul că nu s-a informat în prealabil despre politicile opresive ale lui Kadîrov. Vedetele din lumea întreagă au început să ignore linguşelile preşedintelui cecen, până când, în iulie 2018, acesta l-a abordat pe Mohamed „Mo” Salah, fotbalistul egiptean al lui Liverpool, în perioada în care echipa Egiptului era cazată în capitala cecenă Groznîi cu ocazia Cupei Mondiale – Kadîrov făcuse lobby ca la Groznîi să se joace meciuri din faza grupelor, însă fusese nevoit să se mulţumească cu folosirea capitalei ca bază de antrenament pentru egipteni. Kadîrov l-a luat pe Salah de la hotelul unde era cazat împreună cu echipa pentru a-l duce la stadion[3], iar acolo cei doi au fost filmaţi discutând relaxaţi în vreme ce se plimbau pe marginea terenului. Salah, musulman sunnit, a primit cetăţenia cecenă onorifică.

Sub conducerea Kadîrovilor, Cecenia a oferit o imagine cumplită restului Federaţiei Ruse şi lumii din afară. Anarhia sa era notorie, iar numărul vizitatorilor din străinătate a scăzut. Chiar şi ruşii se gândeau de două ori înainte de a pune piciorul acolo. Dar Putin, ignorând trecutul de militant islamist al lui Ahmat Kadîrov, încă mai vorbea despre rolul pe care el însuşi îl jucase în readucerea Ceceniei sub autoritatea Federaţiei Ruse. Importantă pentru el era perspectiva păcii şi a declarat că se construia deja o bază solidă pentru regenerarea economică, deşi recunoştea că „economia subterană" încă predomina în Cecenia. Infrastructura transportului şi resursele umane cecene deveniseră cele mai bune din Federaţia Rusă, susţinea el. Putin a rămas extrem de optimist în legătură cu realizările republicii muntoase, până acum de neîmblânzit, a Rusiei[4].

Sub conducerea lui Ramzan, ruinele din Groznîi şi din alte oraşe cecene au fost înlocuite cu splendide clădiri noi în stil modern. În capitală au apărut zgârie-nori, dar şi o sală de sport, Arena Ahmat, numită astfel în memoria tatălui asasinat al lui Kadîrov. Unul dintre principalele bulevarde ale oraşului reconstruit a fost numit Putin Prospekt. O staţiune de schi a fost construită în Veduchi, în munţii aflaţi la 80 de kilometri sud de Groznîi, după ce Kadîrov a obţinut ajutor financiar din partea miliardarului

cecen Ruslan Baisarov[5]. Construcţia unei termocentrale era aproape gata în cartierul Zavodskoi din Groznîi după ce se semnase un contract cu Siemens pentru furnizarea unor turbine cu gaz uriaşe. O serie de şosele au fost reparate şi modernizate. În 2008 s-au încheiat lucrările la moscheea Inima Ceceniei, numită neoficial după Ahmat Kadîrov, una dintre cele mai mari din Europa, construită în stil neo-otoman. În apropiere se află Universitatea Islamică Rusă, care oferă cursuri ce evită învăţăturile religioase şi mai conservatoare comune în Arabia Saudită, Pakistan şi în alte părţi. Cel mai recent plan grandios al lui Kadîrov este să găsească finanţare pentru cel mai înalt zgârie-nori din Europa, care va fi numit, inevitabil, Turnul Ahmat. Până la această dată, doar fundaţia a fost săpată.

Fondurile pentru majoritatea proiectelor au provenit dintr-un buget republican furnizat de Ministerul de Finanţe de la Moscova. An după an, Cecenia a primit subvenţii masive, care din 2007 până în 2015 s-au ridicat la un transfer mediu anual de 60 de miliarde de ruble (sau 1-2 miliarde de dolari, deoarece rata de schimb a variat)[6]. Banca de stat Vneşekonombank a acordat împrumuturi uriaşe pentru continuarea dezvoltării, în acord cu hotărârea lui Putin de a menţine creşterea economiei cecene. Kadîrov percepe de asemenea

impozite lunare de la cetăţeni pentru a susţine Fundaţia Ahmat Kadîrov – chiar şi oamenii de afaceri ceceni care îşi desfăşoară activitatea în alte părţi ale Federaţiei Ruse sunt obligaţi să contribuie[7]. O mare parte din banii pe care-i primeşte Cecenia sunt luaţi de Kadîrov pentru a-şi plăti stilul de viaţă extravagant, iar la Moscova nu se face nicio încercare serioasă pentru a se pune capăt corupţiei acestuia. Când i s-a cerut, în calitate de preşedinte al Curţii de Conturi a Federaţiei Ruse, să comenteze abuzurile financiare flagrante, Serghei Stepaşin a ridicat din umeri: „Kadîrov deţine întreaga republică, aşa că nu vă faceţi griji în legătură cu el”[8]. Evident, autorităţile ruse ştiu că Putin vrea ca preşedintele cecen să rămână neatins – iar reputaţia acestuia din urmă în materie de răzbunări violente descurajează orice opoziţie.

Într-o perioadă de dificultăţi financiare, ministrul de Finanţe rus Siluanov a susţinut că privilegiile bugetare ale Ceceniei nu pot rămâne neatinse şi, cu ajutorul lui Putin, a avut întâlniri cu Kadîrov pentru a pregăti terenul în vederea schimbărilor ce se impuneau. Kadîrov a susţinut că „republica nu va fi în stare să se dezvolte” dacă guvernul avea să-i scadă subvenţiile; natalitatea sporită din rândul familiilor cecene, a argumentat el, o îndreptăţeşte să primească fondurile generoase

obişnuite. Dar Siluanov s-a menţinut ferm pe poziţie şi în septembrie 2017 l-a obligat pe Kadîrov să accepte un compromis[9].

Putin îl primeşte pe Kadîrov de cel puţin două ori pe an, ocazii cu care preşedintele cecen mimează deferenţa, jucând rolul executantului loial al instrucţiunilor lui Putin. În martie 2016, Putin i-a spus lui Kadîrov:

> Ştiu că Cecenia s-a transformat în ultimii ani, iar asta se poate vedea cu ochiul liber. Este un fapt evident. Iar transformările pe care le-a cunoscut Cecenia nu sunt superficiale. Acolo unde au fost cândva ruine şi oraşe şi sate distruse, acum – fără nicio exagerare – sunt cartiere înfloritoare, unde oamenii trăiesc confortabil. Numărul clădirilor noi, frumoase este în creştere, lucru de care Cecenia şi întregul Caucaz pot să fie mândre, dar care este într-o anumită măsură o sursă de mândrie şi pentru Rusia[10].

În aprilie 2017, declarând din nou solemn supunerea totală a republicii sale faţă de politica rusă, Kadîrov s-a lăudat că dusese mesajul său pozitiv despre Rusia în turneul său prin Bahrain, Dubai şi Abu Dhabi, unde, ca musulman, le-a vorbit convingător altor musulmani despre virtuţile creştinului Putin[11].

Când vorbeşte despre Cecenia, Putin recunoaşte nedreptăţile făcute poporului cecen în anii ’40, dar adaugă o undă de naţionalism rusesc:

> Putem specula la nesfârşit despre tragedia prin care au trecut cecenii când au fost deportaţi din ţara lor de regimul stalinist. Dar au fost cecenii singurele victime ale acelor represiuni? Ei bine, prima şi cea mai mare victimă a acestora a fost poporul rus, care a suferit cel mai mult de pe urma acestui proces. Aceasta este istoria noastră comună[12].

Când regele Salman al Arabiei Saudite a vizitat Moscova, în octombrie 2017, Putin l-a invitat pe Kadîrov să participe la ceremoniile oficiale, un gest care echivala cu acceptarea sa ca membru de încredere al cercului interior al Kremlinului. Kadîrov şi-a arătat recunoştinţa tratându-l pe Putin în public cu o admiraţie vecină cu adulaţia. Când venise la putere în Cecenia, îi spusese unui reporter:

> Îl respect pe Putin nu numai ca preşedinte, ci şi ca om. Nu sunt omul FSB-ului sau GRU-ului, sunt omul lui Putin. Politicile sale şi cuvântul său sunt lege pentru mine. Noi mergem în aceeaşi direcţie ca el. Putin a salvat poporul nostru; el este un erou. Nu doar că ne-a salvat pe noi, a salvat şi Rusia. De ce să nu ne înclinăm înaintea lui ca în faţa unui om? Nu mi-a plăcut niciodată

să spun cuvinte frumoase în faţa nimănui, dar Putin e un dar de la Dumnezeu. El ne-a dat libertate[13].

În acelaşi interviu şi-a exprimat dorinţa ca Putin să devină preşedintele pe viaţă al Rusiei.

Putin nu este singurul susţinător pe care Kadîrov îl are la Moscova. Pe vremea când lucra la Administraţia Prezidenţială[14], Vladislav Surkov, el însuşi pe jumătate cecen, a susţinut la rândul său ideea utilităţii lui Kadîrov pentru Moscova. Viktor Zolotov, belicosul şef al pazei de corp a lui Putin până în 2013 şi şeful Gărzii Naţionale începând de la crearea sa în 2016, este un alt susţinător: el şi Kadîrov au postat fotografii cu ei pe Facebook şi se spune că Zolotov vorbeşte în numele preşedintelui cecen la discuţiile de la Kremlin[15]. Dar nu toţi cei din grupul de la conducere împărtăşesc această atitudine: amestecul preşedintelui cecen în treburi dincolo de graniţele ţării sale îi irită pe unii, iar anarhia sa este considerată un pericol nu numai pentru opoziţie, ci, posibil, şi pentru cei care deţin puterea la Moscova. Secin mai ales nu s-a temut să-l înfrunte pe Kadîrov şi, în mod hilar, cei doi au fost obligaţi să arate că pot trece peste neînţelegerile lor legate de investiţiile Rosneftului în Cecenia, pozând îmbrăţişaţi pentru public. Un crocodil îmbrăţişa un altul[16].

Dar Kadîrov ţine la avantajul de a fi sub protecţia lui Putin. Utilizator frenetic al Facebook-ului, Instagram-ului şi Twitter-ului, căruia îi place să posteze fotografii cu el distrându-se, fie că joacă fotbal, fie că stă acasă cu animalele sale, el a fost interzis de câteva reţele sociale ale unor companii americane în zilele Crăciunului 2017, după ce fusese declarat ţinta sancţiunilor economice americane. Facebook şi Instagram i-au interzis accesul, în vreme ce Twitter a invocat articolul din Constituţia americană referitor la libertatea de expresie şi a refuzat să-l interzică. Roskomnadzor, instituţia rusească responsabilă cu supravegherea internetului în Rusia, l-a susţinut, însă, cum era de aşteptat, nu a avut niciun succes în schimbarea deciziilor, iar Kadîrov a trebuit să revină la reţelele sociale ruseşti. Dezamăgit că nu mai avea urmăritori internaţionali, a continuat să-şi bombardeze fanii din Rusia cu laudele la adresa lui însuşi.

Kadîrov îi face lui Putin un serviciu nepreţuit menţinând Cecenia în Federaţia Rusă. În acest scop, el acţionează într-o manieră cât se poate de autocrată, eliminând orice opoziţie politică. Ani la rând, Rusia Unită a fost singurul partid politic al Ceceniei. „Am spus că cuvântul «opoziţie» trebuie uitat [în Cecenia]”, se laudă el. Raţionamentul său este cel al unui autocrat mulţumit:

„Noi nu avem opoziţie, care serveşte doar la subminarea autorităţii. Nu-i voi lăsa [pe oponenţii politici] să se joace cu oamenii”. Monitorizarea independentă a alegerilor a devenit prea periculoasă pentru organizaţiile care o susţin, aşa că Rusia Unită şi Kadîrov au victoria asigurată fără să fie observaţi de potenţiali critici. Putin poate să fie la fel de încrezător: mulţumită lui Kadîrov, la alegerile prezidenţiale din 2012 a primit 99,7% din voturi în Cecenia[17].

Pe lângă faptul că este preşedintele Ceceniei, Kadîrov acţionează ca preceptor religios; în 2010 declara: „Legea Şaria este mai presus de legile ruseşti”[18]. Obiceiurile musulmane – sau mai degrabă cele pe care Kadîrov le aprobă – le sunt impuse cetăţenilor indiferent de afilierea lor religioasă. Oamenilor li se cere să se îmbrace modest, iar femeile sunt obligate să poarte baticuri pe cap în locurile publice, poliţia putând să le aresteze pe cele care apar în public cu capul descoperit. Dar, în vreme ce promovează islamul, Kadîrov se opune cu înverşunare oricărui simptom al radicalismului jihadist. Sunt interzise veşmintele musulmane complete care sunt purtate obligatoriu în Arabia Saudită, iar salafiştii sunt puternic descurajaţi. Femeile care apar în public cu chipul acoperit de văl riscă arestarea şi câteva zile de reeducare[19]. „Vă spun că în cazul unei femei care iese din

casă îmbrăcată în haine negre şi cu bărbia acoperită, soţul ei ar trebui să ştie că o vom lua... şi o vom obliga să-şi scoată hainele şi pantalonii", a declarat Kadîrov. În mintea lui Kadîrov, o asemenea vestimentaţie este asociată cu extremismul, pe care el este decis să-l elimine. Oamenii săi de la securitate şi clericii opresc autobuze şi maşini pentru a face controale, le iau pe pasagerele găsite în neregulă şi le supun unor „discuţii ghidate", fără să informeze familiile unde se află ele[20].

Kadîrov dărâmă casele familiilor jihadiştilor activi, iar în aprilie 2017 a decretat că pensiile rudelor acestora vor fi retrase, pentru a preveni sprijinirea financiară a grupărilor teroriste: o doctrină a responsabilităţii colective. Asemenea sancţiuni au fost aplicate atât în interiorul Ceceniei, cât şi în afara ei: dacă cecenii mergeau în alte ţări să organizeze acte criminale, inclusiv Statul Islamic în Siria, membrii familiilor rămaşi acasă trebuiau să se aştepte să plătească un preţ[21].

În august 2016, zelul său de a impune propria versiune a islamului i-a creat dificultăţi când a organizat o conferinţă islamică internaţională la Groznîi. Deşi nu a participat personal, el a fost cel care a furnizat principiile călăuzitoare şi sprijinul organizaţional şi financiar. Clericii ceceni au emis o fatwa care repeta obedient intoleranţa lor faţă de jihadismul violent, condamnând nu numai

Statul Islamic din Irak şi Siria, ci şi învăţăturile salafiste care se bucură de aprobare oficială în Arabia Saudită. Drept urmare, liderii musulmani din alte părţi ale Federaţiei Ruse, inclusiv muftiul, Ravil Gainutdin, au stat deoparte. Clerul saudit era furios atât din cauza atacului asupra doctrinelor lui, cât şi din cauza încercării făţişe de a semăna discordie în sânul islamului internaţional[22]. Au existat zvonuri, pe care purtătorii de cuvânt ai lui Kadîrov le-au negat, că a zburat după aceea la Riad ca să se împace cu saudiţii şi chiar să-şi ceară iertare. Conferinţa nu a fost cea mai eficientă intervenţie a sa în chestiunile religioase de dincolo de graniţele cecene.

Regimul moral sub Kadîrov este şi el sfidător de extrem. În Cecenia se practică poligamia fără ca autorităţile să intervină: „Cei care ne consideră barbari din acest motiv”, susţine Kadîrov, „sunt în mod sigur ei înşişi barbari, deoarece aceasta este o atitudine normală, pură şi adecvată faţă de femei”[23]. El se opune vehement homosexualităţii. Homosexualii au fost persecutaţi în Cecenia, iar în 2017 au apărut ştiri bine documentate despre o „epurare preventivă” prin răpire şi tortură. Oamenii s-au întors mai mult morţi decât vii după asemenea experienţe brutale; unii au fost chiar ucişi[24]. Kadîrov a răspuns acuzaţiilor repetate legate de asemenea atrocităţi negând pur şi simplu că ar fi

adevărate, pe motiv că nu exista niciun homosexual pe teritoriul cecen. Cercetările referitoare la încălcarea drepturilor omului sunt descurajate cu brutalitate. Organizaţia Memorial, care face publice încălcările legii din trecut şi din prezent, are dificultăţi serioase în a-şi desfăşura activitatea în Cecenia. În 2009, activista pentru drepturile omului şi jurnalista de investigaţie Natalia Estemirova a fost ucisă după ce a dezvăluit o serie de răpiri executate de membrii miliţiei lui Kadîrov. În 2018, şeful local al organizaţiei Memorial, Oiub Titiev, a fost arestat în baza unor acuzaţii de trafic de droguri în mod evident inventate. O furtună de proteste a venit din partea liberalilor ruşi.

Dar adoraţia lui Kadîrov faţă de Kremlin a început să pălească în ultimii ani. În vara lui 2017 a luat atitudine împotriva abuzurilor şocante la care era supusă minoritatea rohingya din Myanmar. Musulmani ca şi el, etnicii rohingya îi stârniseră compasiunea din momentul în care auzise că femeile lor erau violate, iar casele le erau arse. Kadîrov a criticat ministerul de Externe rus pentru reacţia lui anemică. La o adunare la care au participat aproape un milion de oameni, a susţinut ideea de a trimite voluntari care să înfrunte armata Myanmarului. Dacă ar fi avut arme nucleare, a spus el, s-ar fi gândit să le folosească[25].

Kadîrov se obişnuise să facă apel la sentimentul cecen. În august 2018, un anume Iusup Temirhanov a murit într-o colonie penală din Omsk. El executa o sentinţă pentru asasinarea colonelului Iuri Budanov, care în 2000 răpise şi omorâse o tânără cecenă de 18 ani. La fel ca mulţi ceceni, Kadîrov îl privea pe Temirhanov ca pe un erou naţional care săvârşise o crimă de onoare. A participat la funeralii şi a ţinut un discurs solemn în memoria prizonierului[26], declarând, potrivit unor informaţii, că întreaga afacere era „o insultă la adresa noastră a tuturor” şi pretinzând: „Dacă suntem cetăţeni ruşi, atunci trataţi-ne ca pe nişte cetăţeni ruşi”[27].

Terorismul despre care Kadîrov spunea că l-a înlăturat din Cecenia nu a dispărut cu adevărat. Sute de voluntari ceceni s-au alăturat jihadiştilor militanţi islamişti care se duceau în Turcia în drum spre organizaţiile jihadiste din Orientul Mijlociu. Kadîrov a permis chiar acest lucru. Însă a fost mai puţin prietenos cu teroriştii care au rămas în ţară şi au ucis membri ai trupelor sale de securitate şi au pus bombe în spaţiile publice în 2014 şi 2015[28]. În august 2018 au avut loc trei atacuri asupra poliţiei cecene, pe care le-a revendicat Statul Islamic. Kadîrov a susţinut că tinerilor ceceni li se inoculaseră ideile radicalismului islamic, dar nu a reuşit să explice motivul violenţelor. Probabil că propriul său tratament dur aplicat

coreligionarilor care doreau independenţa teritoriului cecen şi o formă mai conservatoare de islamism avusese ca efect radicalizarea tinerilor rebeli. Când ţii ceva secret, costurile sunt foarte mari.

Kadîrov rămâne de asemenea o ameninţare din umbră la adresa ordinii din restul Federaţiei Ruse. Tentaculele lui s-au întins întotdeauna dincolo de graniţele Ceceniei, iar dacă prietenia cu Kremlinul se strică definitiv, legăturile sale cu crima organizată i-ar permite să provoace un masacru general. În plus, nu este cu totul imposibil ca preşedintele cecen să încerce să se pună el însuşi în fruntea unei mişcări secesioniste în ţara sa; tatăl său, bineînţeles, a fost iniţial un luptător pentru independenţă, iar el are prieteni în străinătate, în special în Emiratele Arabe Unite. Cu mii de oameni sub arme, Ramzan Kadîrov ar putea decide să se ridice împotriva puterii militare a Rusiei. Desigur, este conştient că ruşii ştiu unde-şi ţine armele şi banii, că nu are avioane de luptă şi rachete cu rază lungă de acţiune. Dacă primesc ordin, ruşii pot să-i transforme rapid palatul într-un morman de dărâmături şi este îndoielnic că el însuşi ar supravieţui multă vreme. Nu ar câştiga, dar asta nu înseamnă că este suficient de prudent ca să se abţină: are un temperament autocratic şi e obişnuit să facă ce vrea în Cecenia.

Cât timp va putea îndura Cecenia regimul său criminal este o altă problemă. Dincolo de faţada reconstrucţiei ţării se află urmele sumbre ale războaielor recente de pe teritoriul ei. La marginea Groznîiului dai de cocioabe, iar prin sate nu există niciun semn că banii Moscovei ar fi ajuns la săraci. Multe dintre clădirile de birouri moderne din capitală au etaje întregi neocupate. Rata şomajului în Cecenia, în care unul din şapte oameni nu are loc de muncă, este a doua ca mărime în Federaţia Rusă, după Inguşetia lovită de sărăcie. Toată lumea ştie că mulţi ceceni lucrează la negru şi nu plătesc taxe: statisticile oficiale trebuie luate cu discernământ, nu numai din Cecenia, ci din întreaga Rusiei. Un lucru e însă greu de negat: există mulţi tineri nemulţumiţi pe care jihadiştii îi pot descoperi şi recruta. Ceea ce-l ţine pe Kadîrov la putere nu sunt doar practicile lui violente, ci şi faptul că Putin este conştient că se poate baza pe conducătorul cecen pentru a împiedica o revenire la rebeliunile din anii ’90. Atâta vreme cât Putin îi asigură lui Kadîrov libertatea şi resursele de care acesta are nevoie, loialitatea preşedintelui cecen pare certă.

Cecenia a fost adeseori promovată ca o nestemată în coroana refacerii economice a Rusiei. În realitate, ea este un exemplu extrem al nenumăratelor eşecuri ale administraţiei Putin în materie de politică regională.

Kadîrov şi organizaţia sa paramilitară Kadîrovţki şi-au terorizat propria ţară într-un mod care ar fi stârnit revoltă dacă armata Rusiei ar fi folosit aceleaşi metode. Caucazul de Nord, pacificat brutal de armata imperială a lui Alexandru al II-lea în anii 1860, este încă viu în memoria multora dintre locuitorii săi. Şi, mai recent, întreaga populaţie a Ceceniei a fost deportată în pustietăţile din Kazahstan în al Doilea Război Mondial. Timpul ne va spune dacă ruşii sunt suficient de înţelepţi să păstreze Cecenia şi alte teritorii de pe versanţii nordici ai Caucazului şi să nu renunţe la ele, aşa cum au făcut în 1991 cu republicile sovietice ale URSS.

23
Instinctul imperial: Moscova şi „străinătatea apropiată”

Temerile Kremlinului legate de integritatea teritorială a Federaţiei Ruse au împiedicat orice planificare sistematică a dezvoltării economice. Poate că Moscova şi Sankt-Petersburg sunt metropole dinamice, însă multe alte părţi ale ţării zac abandonate de multă vreme; în plus, Moscova şi zona înconjurătoare denaturează statistica naţională, deoarece câştigă 40% din produsul

intern brut. Putin finanţează mari proiecte de infrastructură, precum zona olimpică din jurul staţiunii Soci, oraşul ştiinţei Skolkovo şi podul peste strâmtoarea Kerci, dar, după cum a arătat în repetate rânduri prietenul său şi fostul ministru de Finanţe Kudrin, acestea nu vor fi niciodată suficiente pentru a crea o economie competitivă pe plan internaţional. În schimb, Kudrin a cerut guvernului să dezvolte între zece şi cincisprezece „aglomerări" urbane, ca o strategie de creştere a moralului şi a productivităţii regionale: abia după aceea Rusia ar putea face faţă competiţiei cu China şi Europa. Fixaţia metropolitană trebuia să lase loc unei distribuţii mai echilibrate a favorurilor guvernamentale[1].

Dar apelurile lui Kudrin s-au lovit de un zid de tăcere. Atitudinea lui Putin faţă de „regiuni" este reglementată de dorinţa de a-i împiedica pe liderii lor să facă probleme politice şi de insistenţa cercurilor conducătoare de a-şi păstra veniturile şi privilegiile. În 2007, într-o parodie de abordare cantitativă a administraţiei, a fost introdus un sistem de evaluare cu 43 de rubrici pentru a măsura performanţa conducătorilor din republici şi provincii, urmând să se acorde fonduri suplimentare conducerilor considerate de succes. Cum era de aşteptat, liderii provinciali au trişat şi au modificat cifrele. Dar sistemul ignora problema esenţială: autorităţile de la Moscova se

temeau că, dacă vor acorda localităţilor dreptul de a se guverna singure, se vor confrunta cu anarhia şi frauda. Evaluările numerice nu aveau să ofere o soluţie[2].

Dorinţa Moscovei de a exercita control economic şi politic asupra regiunilor îndepărtate se reflectă în modul în care tratează statele independente din fosta Uniune Sovietică. Deşi Ucraina rămâne cel mai acut caz, orice parte a fostei URSS care va acţiona vreodată ferm împotriva intereselor ruseşti sau va accepta ajutor american va deranja Moscova. Conducătorii ruşi împărtăşesc o parte din presupoziţiile legate de securitate ale predecesorilor lor. Ţara lor s-a aflat secole la rând sub stăpânirea mongolilor, polonezilor, francezilor şi germanilor, iar idealul lor este reprezentat de state-tampon obediente. „Străinătatea apropiată” – fostul URSS – este o zonă în care interesele Rusiei au prioritate absolută, aşa cum a aflat Georgia în 2008.

A fost o politică dificil de aplicat într-o manieră absolută. În statele succesoare din Asia Centrală nu era de dorit să arăţi slăbiciune dacă exista cea mai mică şansă ca islamiştii radicali să exploateze situaţia. A fost unul dintre motivele pentru care Rusia a sprijinit dictaturile în ţările cu majoritate musulmană. Din Tadjikistan până în Azerbaidjan au apărut regimuri feroce care au anihilat opoziţia politică şi au exercitat un

control strict asupra resurselor naturale, însă, în opinia Rusiei, această situaţie era extrem de utilă pentru a împiedica răspândirea jihadismului spre graniţele Federaţiei Ruse. Dar, la fel ca în Cecenia, unde Putin a închis ochii la violenţele regimului lui Ramzan Kadîrov, urmarea a fost că liderii şi-au impus autoritatea, refuzând să urmeze consecvent linia politică rusească. Conducerea de la Kremlin era adeseori exasperată de evenimentele care aveau loc la sud de graniţele Rusiei.

Dar era şi mai furioasă din cauza fostelor republici sovietice de la vest. O democraţie prosperă şi stabilă, Estonia a fost o sursă constantă de iritare pentru ruşi. Estonienii îşi aduc aminte cu amărăciune de haosul şi privaţiunile provocate de atacul cibernetic din 2007, pentru care foarte mulţi i-au considerat responsabili pe liderii de la Kremlin. Între timp, autorităţile ruse au continuat să se plângă de decizia estonienilor de a îndepărta statuia de bronz ridicată în faţa Bibliotecii Naţionale din Tallinn în 1946 pentru a comemora victoria Armatei Roşii asupra celui de-al Treilea Reich şi de a o duce într-un cimitir militar de la marginea capitalei[3]. Aceasta era problema când venea vorba de comemorări oficiale: ruşii, indiferent dacă trăiau în Rusia sau în Estonia, voiau recunoştinţă eternă pentru rolul esenţial al soldaţilor sovietici în eliminarea ocupaţiei naziste;

estonienii refuzau să aplaude reocuparea ţării lor de un inamic străin, şi anume URSS-ul lui Stalin.

Nu exista o dovadă absolută că serviciile oficiale ruseşti conduseseră atacul cibernetic – s-a stabilit că sursa erau nişte hackeri din Rusia –, însă dovezile circumstanţiale indicau cât se poate de ferm în acea direcţie. S-a presupus că scopul Kremlinului a fost nu numai să distrugă reţeaua estoniană de comunicaţii, ci şi să arate lumii ce putea – şi, de asemenea, să le permită specialiştilor săi să facă un test real în ceea ce avea să fie cunoscut ca război hibrid. Fără să iasă din capitala rusă, ei puteau provoca pagube uriaşe în străinătate. Ţările baltice se simţeau deosebit de vulnerabile: după cum demonstrase anexarea Crimeei, conducătorii de la Kremlin nu considerau că graniţele moştenite de la URSS erau sacrosancte. Frontiera ruso-estoniană din apropierea oraşului Narva făcea obiectul unor dispute şi existau alte oraşe la vest de lunga frontieră rusească dintre Marea Baltică şi Marea Neagră unde locuiau mulţi ruşi, iar în câteva ocazii aceştia s-au plâns de felul în care erau trataţi de guvernele lor. Estonia, Letonia şi Lituania nu au îmbunătăţit situaţia legiferând recunoaşterea propriilor limbi ca limbi oficiale. Putin îşi exprima adesea temerile legate de situaţia conaţionalilor din afara graniţelor Federaţiei Ruse – iar oamenii îşi

aduceau aminte cu cât zel susţinuse drepturile ruşilor din Crimeea chiar înainte de 2014.

Contingentul NATO din Estonia, chiar dacă era mic, a descurajat Rusia să folosească forţa. Dacă un soldat britanic ar fi fost ucis în timpul unei incursiuni a ruşilor, ar fi urmat un război în care estonienii nu ar fi fost singuri şi s-ar fi putut ajunge la folosirea puterii de foc, poate chiar şi a rachetelor nucleare. Războaiele din 2008 şi 2014 le-au dat de gândit politicienilor din toate statele vecine cu Rusia. Nici măcar Belarusul nu mai putea să aibă încredere deplină în cuvântul Rusiei. Vitebsk, cel mai mare oraş din nord-estul ţării, a aparţinut cândva republicii sovietice ruse, aşa cum arătau naţionaliştii şi geografii ruşi deopotrivă. Radek Sikorski, fostul ministru polonez al Apărării, a sugerat că preşedintele Aleksandr Lukaşenko ar trebui să urmărească cu atenţie situaţia[4].

Kazahstanul de Nord este o altă regiune faţă de care opinia naţionalistă rusă a manifestat o anumită sensibilitate. Ruşii sunt doar o minoritate în această ţară, care şi-a sporit constant componenta kazahă a ideologiei şi politicii şi a numit tot mai mulţi kazahi în funcţii publice, iar acest lucru a stârnit nelinişte în legătură cu condiţiile impuse populaţiei ruse. Oamenii şi-au adus aminte cum a luat fiinţă Kazahstanul. Înainte de 1936 a fost o regiune etnică în cadrul URSS; apoi Stalin i-a dat

propriul statut ca republică sovietică, cu aceleaşi drepturi şi autoritate ca republica rusă din care fusese desprinsă. El şi succesorii săi au trimis un număr mare de ruşi acolo, pe măsură ce apăreau oraşe şi întreprinderi economice noi. Kazahii, dintre care majoritatea duseseră din vechime şi până la începutul anilor ’30 o viaţă nomadă, au fost mutaţi cu forţa la ferme colective, unde au avut sarcina să înveţe metode moderne de agricultură şi să crească producţia de cereale. Tensiunile dintre ruşi şi kazahi erau endemice, iar spre sfârşitul epocii sovietice au izbucnit revolte. Aşa cum îngrijorarea exprimată de Boris Elţîn în legătură cu soarta conaţionalilor săi a stârnit teama de o posibilă intervenţie armată, cuvintele şi acţiunile lui Putin au stârnit aceleaşi temeri cu privire la conducerea kazahă. Cu toate acestea, relaţiile dintre cele două ţări au rămas suficient de prietenoase pentru ca Rusia să folosească în continuare oraşul Baikonur din Kazahstan ca bază de lansare a rachetelor sale spaţiale. Kremlinul nu a fost în schimb foarte fericit când a aflat despre reacţia pe care anexarea Crimeei o stârnise în capitala kazahă, Astana – preşedintele Nazarbaev avea toate motivele să fie alarmat de posibilitatea ca Putin să fabrice o criză politică şi să ocupe nordul Kazahstanului.

Putin avea mai puţine motive de îngrijorare în legătură cu Kârgâzstanul, dar nu a putut să nu observe criticile kârgâzilor la adresa preşedintelui Ucrainei Ianukovici, pe care Putin îl susţinea public. Uzbekistanul, care nu a intrat în Uniune, a mers mai departe, refuzând să susţină referendumul pentru alipirea Crimeei la Federaţia Rusă. În Belarus, Lukaşenko îl ridiculiza pe Ianukovici pentru prestaţia sa mediocră din 2013-2014. Dar, la puţină vreme după aceea, Lukaşenko i-a făcut o serie de propuneri oficiale noului preşedinte ucrainean, Petro Poroşenko – semn că politica belarusă era de partea Rusiei[5].

Beneficiile pe care sfârşitul imperiului le-a adus Rusiei au fost mixte. O serie de foste republici sovietice, precum Estonia, Letonia şi Lituania, erau ostile. Ucraina şi-a petrecut anii ’90 şi începutul anilor 2000 confruntându-se cu guvernul rus, iar din 2014 îi este ostilă. Toate celelalte republici ale fostei URSS s-au dovedit a fi dificile într-o chestiune sau alta. Fără să-şi propună reconstituirea URSS-ului, Putin şi miniştrii săi au încercat să facă presiuni asupra fiecărei foste republici sovietice, aceasta fiind considerată o politică mai bună decât implicarea în dispute locale, costuri administrative şi cerinţe bugetare care îngreunaseră situaţia diferiţilor conducători comunişti.

Regula nescrisă era ca niciunul dintre noile state independente – cu excepţia involuntară a Estoniei, Letoniei, Lituaniei şi, mai târziu, a Ucrainei – să nu încerce să saboteze cerinţele economice şi politice stabilite de Kremlin. Dacă o ţară dorea să-şi promoveze naţionalitatea şi credinţa tradiţională, conducătorii ruşi nu aveau nimic împotrivă. Dacă lideri străini din vecinătate se lăfăiau în bogăţii dobândite prin corupţie, echipa lui Putin nu vedea nimic rău în asta, deoarece propriii ei membri procedau la fel.

Dar rămânea dorinţa de a împiedica ţările de dincolo de graniţele fostei URSS să se amestece în maşinaţiunile postimperiale ale Rusiei. Cu unele a fost uşor de tratat. Polonia s-a abătut rareori, cu excepţia intervenţiei sale în criza ucraineană din 2013-2014 şi, potrivit analizei Kremlinului, a presiunii exercitate în mod inutil asupra NATO pentru a-şi spori prezenţa în estul şi sud-estul Europei. Turcia a fost implicată în legături comerciale cu Azerbaidjanul care se opuneau intereselor Gazprom şi Rosneft, iar premierul – şi mai târziu preşedintele – Recep Tayyip Erdoğan şi-a exprimat nemulţumirea faţă de ocuparea Crimeei, deşi ulterior nu a mai abordat acest subiect. Iranul a avut ambiţia de a răspândi credinţa sa islamică şiită în străinătate, dar a decis că e mai prudent să-şi limiteze activitatea din fosta Asie

Centrală sovietică la distribuirea Coranului. Teheranul voia să aibă relaţii bune cu Moscova, în special după acordul asupra operaţiunilor din războiul civil sirian.

Exista apoi chestiunea Arabiei Saudite. Saudiţii, dorind să-şi răspândească influenţa şi credinţa, au avut posibilitatea de a apela la numeroasele populaţii sunnite din sudul fostei URSS. Dar Riadul a făcut mai puţine probleme decât era de aşteptat. Relaţiile lui Putin cu familia regală saudită s-au îmbunătăţit substanţial şi el a obţinut sprijinul acesteia pentru ca Rusia să dobândească statutul de observator la Organizaţia Cooperării Islamice din 2005. Cele două ţări au decis să evite conflictul.

Putin a aflat că întreaga regiune care se întinde de la sud de graniţele ruseşti de-a lungul Orientului Mijlociu până în Golful Arabiei era plină de aspiraţii discordante. Oricât de mult depăşea Rusia celelalte ţări din regiune în materie de putere de foc, Arabia Saudită şi Emiratele Arabe Unite rivalizau cu ea în ceea ce priveşte puterea financiară. Ruşii au acceptat atât importanţa negocierilor, cât şi ameninţările. În general, Rusia a reuşit să ţină ţările din „străinătatea îndepărtată” în afara zonei de influenţă a lui Putin, şi anume fosta URSS.

Dar America, în opinia Kremlinului, încerca în permanenţă să-şi extindă influenţa în toate colţurile

fostei URSS. De câte ori politicienii sau oamenii de afaceri ruşi se arătau reticenţi, Kremlinul suspecta că în spatele lor se aflau americanii. În 2001, Rusia nu obiectase când Statele Unite ceruseră permisiunea de a folosi o bază aeriană din Uzbekistan pentru ca bombardierele lor să-i atace pe talibanii din Afganistan. Când relaţiile cu americanii s-au înrăutăţit, această bunăvoinţă a luat sfârşit. Deşi americanii nu erau la fel de activi ca în anii ’90, conducătorii ruşi se temeau în continuare că aceştia vor găsi modalităţi de a se infiltra în Asia Centrală. Putin observa că preşedintele Uzbekistanului, Islam Karimov, favoriza pe rând Rusia şi America, ca să se ţină oarecum la distanţă de insistenţele Moscovei. Dar în momentul în care a permis investiţii ruseşti în explorarea şi extracţia petrolului uzbec, Karimov şi-a atras simpatia lui Putin, iar în 2014 ministrul de Finanţe rus a anulat datoriile Uzbekistanului.

Aşa cum vom vedea mai jos, mult mai invazivă a fost influenţa chineză, în condiţiile în care China a început să pună în aplicare Iniţiativa „O centură, un drum”. Rusia a căutat să restrângă ambiţiile acestei ţări, luându-i pe chinezi ca parteneri. Ambiţiile Washingtonului cu privire la fosta Asie Centrală sovietică nu erau la fel de mari ca ale Beijingului, însă Moscova nu îşi putea permite să-şi exprime resentimentele faţă de abuzurile chinezilor de

teamă să nu-l ofenseze şi să-l piardă pe prietenul său important din Orient.

Conducerea de la Kremlin a încercat să-şi consolideze poziţia construind organizaţii regionale, cele mai importante dintre ele fiind Comunitatea Statelor Independente şi Organizaţia Tratatului de Securitate Colectivă. Niciuna nu împlinise însă speranţele lui Elţîn de a asigura Rusiei o dominaţie necondiţionată, iar în timpul lui Putin influenţa lor a continuat să fie dezamăgitoare. Georgia s-a retras din Comunitate în 2008, după invazia rusă; Ucraina, care nu acceptase niciodată să fie mai mult decât un membru-asociat, a renunţat la asociere în 2018, iar agresiunea Rusiei împotriva acestor două ţări a scăzut masiv încrederea statelor vecine în orice pact militar cu liderii de la Kremlin. Organizaţia Tratatului de Securitate Colectivă (OTSC) a ajuns să fie ţinta unor suspiciuni profunde. Niciunul dintre membrii ei nu a vrut să susţină intervenţia militară a Rusiei în Georgia. Anexarea Crimeei a sporit aceste îngrijorări, iar secretarul OTSC, Nikolai Bordiuja, a trebuit să dea o declaraţie că nu va exista o acţiune comună în Ucraina[6].

Putin a făcut eforturi serioase pentru a obţine sprijinul necesar creării Uniunii Economice Eurasiatice, lucru care s-a întâmplat, după ani de negocieri, în ianuarie 2015.

Tratat ca un paria de puterile occidentale, Kremlinul şi-a propus să-şi extindă influenţa regională, aducând fostele republici sovietice vecine într-o singură piaţă cu o liberă circulaţie a persoanelor, bunurilor, capitalului şi serviciilor. Nu a reuşit nici pe departe să-şi atingă obiectivul. Iniţial, singurele state membre în afară de Federaţia Rusă au fost Kazahstan şi Belarus. Cu toate că după puţină vreme s-au alăturat Armenia şi Kârgâzstanul, lista membrilor a fost o dezamăgire pentru cei de la Kremlin. Ţara a cărei absenţă ieşea în evidenţă era Ucraina, care fusese curtată intens încă de când Elţîn şi alţii avuseseră ideea înfiinţării unei astfel de uniuni. Anexarea Crimeei a scos pentru totdeauna din discuţie o asemenea posibilitate şi niciun lider politic ucrainean nu avea să fie atât de imprudent încât să o mai sugereze vreodată ca pe o modalitate de a contrabalansa Uniunea Europeană. Ţările baltice nici măcar nu au candidat. Georgia a adoptat aceeaşi abordare. Dar şi alte câteva foste republici sovietice au refuzat invitaţia lui Putin. Moldova, Azerbaidjanul, Turkmenistanul, Uzbekistanul şi Tadjikistanul au decis, fiecare din motivele sale, că era mai bine să ignore iniţiativa Rusiei.

Uniunea Economică Eurasiatică nu avea o agendă politică, deosebindu-se astfel de Uniunea Europeană, care a înfiinţat un parlament comun şi o comisie de

coordonare şi aspira la politici de apărare şi externe comune. Preşedintele Nursultan Nazarbaev a cerut ca politica să fie ţinută în afara tratatului. În ciuda eforturilor Rusiei, acest lucru a rămas în vigoare. Uniunea nu are o ideologie sau obiective politice declarate, iar cetăţenii statelor membre nu au un paşaport al Uniunii.

În condiţiile în care doar 5% din exporturile ruseşti merg către ceilalţi membri ai Uniunii[7], nu se poate spune că aceasta reprezintă un fenomen internaţional energic, iar dezvoltarea comercială a fost afectată de nenumăratele dispute. Au existat „războaie ale cărnii" între Rusia şi Belarus, după ce s-a aflat că produsele belaruse erau cu mult sub standardele acceptabile. Conflicte similare s-au iscat între Kazahstan şi Kârgâzstan cu privire la cartofi[8]. Uniunea a avut parte de un început dificil în decembrie 2014, când, drept răzbunare pentru că Moscova interzisese produsele belaruse de origine animală, Lukaşenko a reintrodus punctele vamale. Rusia, la rândul ei, a crescut preţurile la gaz pentru Belarus, care era complet dependent de ruşi în privinţa combustibilului. În februarie 2017, Rusia a introdus propriile puncte de control la graniţă[9]. Uniunea Economică Eurasiatică nici nu fusese creată bine când a sucombat în urma disputelor.

Problemele s-au agravat în 2015, când Kazahstanul, după ani de negocieri, a fost primit în Organizaţia Mondială a Comerţului. Atât la produsele agricole, cât şi la cele industriale, tarifele convenite erau mai mici decât cele pe care Rusia le stabilise când Kazahstanul intrase în Uniune cu cinci ani în urmă. Kremlinul nu a putut să nu observe că acest lucru va afecta interesele ruseşti în momentul în care în Rusia vor intra bunuri prin bariera mai coborâtă a Kazahstanului. Guvernul de la Astana a promis că va renegocia nivelurile sale tarifare din Organizaţia Mondială a Comerţului pentru a le pune în acord cu normele Uniunii Economice Eurasiatice[10].

Un semn că Putin a înţeles că e nevoie de tact pentru a atrage alte ţări în Uniunea Economică Eurasiatică este că, spre deosebire de mulţi alţii, a renunţat să mai folosească sintagma condescendentă „străinătatea apropiată” pentru a se referi la restul fostelor ţări sovietice[11]. Lucrurile nu au stat întotdeauna aşa. În august 2014, Putin a respins statalitatea Kazahstanului, afirmând că această ţară nu a existat până când Nazarbaev i-a dobândit independenţa, insultând astfel opinia publică kazahă. Kazahii şi-au adus aminte că Putin făcuse comentarii asemănătoare despre statalitatea Ucrainei la Summitul NATO de la Bucureşti din 2008, iar acum, la doar câteva luni de la anexarea Crimeei, arunca

o umbră asupra Kazahstanului. Unii au propus să i se trimită lui Putin un manual de istorie. Nazarbaev a declarat că ţara sa îşi rezervă dreptul de a se retrage din Uniunea Economică Eurasiatică dacă independenţa sa este ameninţată. „Independenţa este cea mai de preţ comoară pe care o avem, pentru care au luptat strămoşii noştri”, a spus el[12]. Dacă Putin voia să înfiinţeze şi să extindă Uniunea Economică Eurasiatică, trebuia să-şi aleagă cu mai multă atenţie cuvintele.

Kazahstanul, se pare, s-a decis pentru Uniunea Economică Eurasiatică deoarece spera să-i aducă pe ruşi într-un cadru al angajamentelor paşnice. Motivaţia strict economică nu a fost decisivă: mai mult de jumătate din exporturile ţării mergeau spre Uniunea Europeană şi doar 10% către Rusia. Dar, chiar şi înainte de anexarea Crimeei, Nazarbaev voia să reducă tensiunile ruso-kazahe, iar Uniunea Economică Eurasiatică părea să fie un prim pas bun.

Armenia a fost iniţial mult mai reticentă. Opinia publică era profund sceptică în privinţa intenţiilor Rusiei, în condiţiile în care aceasta vânduse echipament militar Azerbaidjanului, vechiul inamic al armenilor, exacerbând sentimentele antiruseşti. În 2013, preşedintele Serj Sarkisian a renunţat pe neaşteptate la obiecţiile sale după o discuţie privată cu Putin în care acesta i-a oferit o

serie de avantaje comerciale, dar ce l-a făcut probabil să se hotărască a fost promisiunea unei garanţii de securitate din partea Rusiei. Existau şi presiuni ascunse publicului care nu erau de natură economică.

Pentru Kârgâzstan lucrurile au fost mai simple. Economia acestei ţări depindea într-o proporţie covârşitoare de banii expediaţi prin poştă de emigranţii săi care munceau în Federaţia Rusă. Apartenenţa la Uniune îi ajuta pe kârgâzi să-şi găsească mai uşor de lucru decât uzbecii şi tadjicii[13].

Dacă Rusia vrea să fie o putere economică regională în cadrul unei structuri instituţionale formale, nu-şi poate permite să-şi umilească partenerii. Elţîn a înţeles asta, dar nu şi toţi miniştrii şi înalţii funcţionari ai lui Putin. Naţionaliştii nu puneau dificultăţile pe care Rusia le avea cu vecinii ei pe seama unor greşeli recente ale sale sau chiar a secolelor de suspiciune, ci – în opinia consilierului economic al lui Putin, Serghei Glaziev, de exemplu – pe seama maşinaţiunilor americane. Glaziev credea că rusofobia răspândită în lume era o „mistificare” sponsorizată de America. El se uita cu mândrie la şcoala eurasiatică de gândire care a apărut în anii ’20 şi vedea în trecut o armonie interetnică neîntreruptă sub Hoarda de Aur, Imperiul Rus şi URSS[14]. Avem de-a face cu o autoamăgire de proporţii uriaşe atunci când o persoană

publică precum Glaziev neagă atât de nonşalant realitatea istorică şi efectele de durată ale persecuţiilor religioase şi naţionale. Ucrainenii sau kazahii ai căror părinţi sau bunici au murit de foame în anii ’30 nu au avut nevoie de propaganda americană pentru a fi suspicioşi vizavi de Moscova.

Populaţia rusă este tot mai îngrijorată din cauza migraţiei economice, în special a celei din Asia Centrală. Putin, naţionalist rus, a susţinut în repetate rânduri că trebuie să li se permită kârgâzilor şi uzbecilor să-şi găsească de lucru în Federaţia Rusă, chiar dacă a recunoscut totodată că libera circulaţie a bunurilor şi persoanelor din Asia Centrală facilitează traficul de droguri – la fel ca mulţi ruşi, el consideră că emigranţii străini sunt implicaţi pe scară largă în distribuirea şi vânzarea de heroină şi cocaină. Însă se opune introducerii vizelor. Economia rusească depinde într-o măsură considerabilă de munca emigranţilor, în special în domeniul muncilor manuale, dar şi al micilor afaceri. Rusia trebuie de asemenea să-şi ţină graniţele deschise pentru cetăţenii din Uniunea Economică Eurasiatică.

Azerbaidjanul şi-a manifestat dorinţa de afirmare prin proiectul de a transporta petrol prin conducte din Baku direct până în oraşul Erzurum din nord-estul Turciei, de unde stocurile aveau să fie trimise în Europa, ignorând

preferinţa Rusiei ca acest petrol să treacă prin conducte ce intrau în Rusia şi să-i aducă Rusiei cele mai mari corporaţii din industria de hidrocarburi ca parteneri. Azerbaidjenii nu uitau că Kremlinul nu le-a luat niciodată partea în mod definitiv în disputa lor de decenii cu Armenia cu privire la enclava locuită de armeni de pe teritoriul azerbaidjan. Legătura turcă le dădea azerbaidjenilor un oarecare grad de siguranţă în raport cu presiunile ruşilor. Gazprom şi Rosneft erau companii uriaşe care aveau ambiţia de a-şi extinde activitatea în toată lumea, însă apropierea lor de Kremlin îi făcea pe conducătorii fostelor ţări sovietice să fie foarte reticenţi în privinţa colaborării cu ele. Îndrăzneala ruşilor a provocat probleme, mai ales în ianuarie 2014, când au suspendat o parte din conducta de petrol dintre Baku şi oraşul Novorossiisk de pe ţărmul rusesc al Mării Negre.

Când guvernul moldovenesc a acceptat să semneze un acord de asociere cu Uniunea Europeană, Kremlinul i-a aplicat sancţiuni economice. Comercializarea vinului moldovenesc a fost interzisă în Rusia[15]. Acest lucru i-a făcut pe moldoveni să-şi intensifice eforturile pentru a se apropia de Occident.

În tot acest timp, presiunea economică şi militară exercitată de Rusia asupra Ucrainei a crescut. Acordurile de încetare a focului semnate la Minsk în februarie 2015

au fost curând încălcate. Forţele combatante ale Rusiei au continuat să se confrunte cu armata ucraineană în estul Ucrainei. Vasta majoritate a ucrainenilor l-a susţinut pe Poroşenko în opoziţia lui. Oraşe ca Doneţkul au fost invadate de soldaţi din ambele tabere. Apelurile Organizaţiei Naţiunilor Unite au fost în van. Chiar dacă Gazprom a continuat să vândă gaz Ucrainei, a mărit preţurile, de vreme ce Rusia nu mai putea conta pe un vecin prietenos. Forţele navale ruseşti blocau accesul navelor la Marea Azov prin noul Pod Kerci până când erau inspectate, o măsură care le-a permis ruşilor să împiedice traficul dinspre porturile ucrainene şi a afectat economia acelor părţi ale Ucrainei de Est aflate încă sub controlul autorităţilor ucrainene. Au fost menţinute sancţiunile economice ale Kremlinului. Mesajul pentru Kiev a fost că Rusia avea răbdare şi resurse pentru a le face viaţa grea ucrainenilor câtă vreme aceştia optau pentru Uniunea Europeană ca partener strategic, indiferent de costurile în vieţi omeneşti şi prosperitate.

În 2018, administraţia Trump a venit în ajutorul ucrainenilor trimiţându-le armament letal avansat pentru a îmbunătăţi apărarea Kievului împotriva ruşilor. Răbdării şi violenţei ruşilor Poroşenko le-a opus rezistenţa ucraineană. Nimeni nu a rămas cu iluzia că Ucraina era pe punctul de a se prăbuşi. Premiul cel mare al

diplomaţiei economice şi politice regionale ruseşti de după căderea comunismului era departe de a ajunge în mâinile Rusiei. Lovită, dar nesupusă, Ucraina era hotărâtă să rămână o ţară liberă. Singura ei limbă oficială era ucraineana. Manualele ei şcolare şi Biserica Ortodoxă erau ucrainene. Conducătorii, chiar şi cei care nu învăţaseră limba ucraineană de mici, erau mândri de naţionalitatea lor ucraineană. Putin pierduse marele meci de la sfârşitul comunismului şi, oricât ar fi vorbit despre dobândirea Crimeei, nu putea masca această înfrângere. De asemenea, le arătase ţărilor din fosta URSS ce ambiţii avea Rusia. Neliniştea lor era de înţeles, şi nu era deloc evident că scopurile geopolitice ale Rusiei ar fi fost atinse. Pentru ruşi, care aveau o mentalitate imperialistă, aceasta avea să fie cu siguranţă o dezamăgire.

AMBIŢIA

24

Şocul economic: sancţiunile occidentale şi prăbuşirea preţului petrolului

Sancţiunile economice şi scăderea veniturilor din vânzările de petrol şi gaz nu au fost singurele lovituri suferite de economia rusească în mandatele al treilea şi al patrulea ale lui Putin. Anexarea Crimeei a fost o întreprindere costisitoare. Kudrin s-a plâns că sprijinul direct pe care Moscova l-a dat micii peninsule în primele douăsprezece luni după operaţiunea militară s-a ridicat la 7 miliarde de dolari, iar indirect, în opinia sa, în următorii trei sau patru ani guvernul va trebui să pună deoparte între 150 şi 200 de miliarde de dolari pentru a susţine economia Crimeei şi a construi legăturile necesare cu Rusia[1].

Peste hotare, aceste costuri au atras mai puţină atenţie decât avalanşa de sancţiuni aplicate acelor membri ai anturajului lui Putin consideraţi complici la stabilirea, încurajarea sau implementarea politicilor pentru Crimeea. Conturile lor din băncile occidentale au fost îngheţate şi li s-a interzis să călătorească în America şi în ţările aliate acesteia. Sancţiuni au primit de asemenea cele mai mari şase bănci ale Rusiei, cele mai mari patru companii din industria hidrocarburilor şi paisprezece firme de export de arme, cărora li s-a

interzis să obţină capital din America şi ţările asociate, pentru ca Rusia să nu aibă acces la fondurile necesare modernizării sectoarelor de hidrocarburi şi armament. În mod intenţionat sau nu, această sancţiune a lovit cel mai greu: înnoirea completă de care avea nevoie industria extracţiei, rafinării şi transportului gazului şi petrolului rusesc a fost amânată. Cum valoarea rublei se prăbuşise, Gazprom, Rosneft şi alte corporaţii ruseşti nu-şi mai puteau plăti datoriile, iar sancţiunile le împiedicau să facă noi împrumuturi de la băncile occidentale sau să le prelungească pe cele vechi[2].

În acelaşi timp, puterile occidentale au oferit sprijin financiar guvernului ucrainean. Imediat după anexarea Crimeei, Fondul Monetar Internaţional a anunţat că e dispus să împrumute 17 miliarde de dolari Ucrainei şi a pus rapid la dispoziţie 4,5 miliarde, în condiţiile în care Poroşenko încerca să prevină prăbuşirea economică. În februarie 2015 s-a ajuns la un acord pentru aprobarea unui împrumut condiţionat de 17,5 miliarde de dolari. Comisia Europeană s-a implicat şi ea, din mai până în decembrie 2014 furnizând un împrumut de 1,4 miliarde de euro pentru asistenţă macrofinanciară, la care s-a adăugat un altul de 1,75 miliarde în 2015[3]. Împrumuturile au venit cu o serie de condiţii: deşi scopul era să salveze populaţia ucraineană de la ruină,

autorităţilor ucrainene li se cerea totodată să facă reformele fundamentale necesare pentru a dobândi statutul de membru-asociat al Uniunii Europene. Acest lucru nu i-a scăpat Rusiei, a cărei conducere susţinuse pe tot parcursul anului 2013 că Occidentul complota pentru a prelua controlul asupra Ucrainei.

Între timp, Putin s-a grăbit să-i compenseze pe cei vizaţi de sancţiuni pentru pierderile materiale provocate de acestea. Chiar dacă era deranjant să ţi se interzică să vizitezi Parisul sau New Yorkul, niciunul nu avea să sufere pierderi financiare: victimele acţiunii Occidentului trebuiau tratate ca nişte patrioţi care meritau sprijin naţional. Companiile şi băncile au primit protecţie de la Ministerul de Finanţe, care le-a eliberat de plata datoriilor şi le-a asigurat o nouă linie de credit. Generozitatea lui Putin nu putea fi însă nelimitată sau permanentă. Sancţiunile interziceau furnizarea de noi împrumuturi care să poată fi folosite la dezvoltarea sectoarelor economice-cheie, ceea ce însemna că şi instituţiile financiare, şi indivizii sufereau. Vneşekonombank a fost demascată după ce a acceptat cereri de împrumut din partea unor corporaţii ruseşti pentru Olimpiada de la Soci, anexarea Crimeei şi luptele din estul Ucrainei. Presată să-şi plătească propriile

împrumuturi, banca a cerut guvernului un bailout de 20 de miliarde de dolari, iar miniştrii au acceptat[4].

În puţinele ocazii în care a vorbit despre sancţiunile impuse de Occident, Putin a avut o atitudine sfidătoare:

> În realitate, istoria Rusiei ne arată că noi am trăit de regulă sub sancţiuni începând din momentul în care Rusia s-a ridicat şi s-a simţit puternică. Când partenerii noştri din lume au văzut în Rusia un rival serios, ne-au fost aplicate diferite sancţiuni sub pretexte variate. Aşa au stat lucrurile pe parcursul întregii noastre istorii. Nu mă refer la perioada sovietică, s-a întâmplat şi mai devreme, înainte de Revoluţia din Octombrie. Din acest motiv, toate astea nu ne surprind[5].

Privea trecutul printr-o lentilă deformantă. Ţarilor ruşi nu li s-au impus niciodată sancţiuni economice străine; dimpotrivă, în imperiul rus au venit investiţii directe din Franţa şi Belgia, urmate îndeaproape de Marea Britanie şi Germania, care au întrezărit şansa extraordinară de a câştiga milioane de pe urma fabricilor şi minelor ruseşti, în timp ce ruşii depuneau eforturi pentru a deveni o putere economică avansată. Imaginea promovată de Putin a unei naţiuni supuse permanent relelor tratamente de către străini este pur şi simplu paranoia politică. Faptul că Putin poate să debiteze asemenea absurdităţi înseamnă probabil că a început să le creadă.

În iunie 2017, Putin le-a spus telespectatorilor emisiunii „Linia directă” cum îşi aplica Washingtonul sancţiunile. „Aşadar, dacă nu era Crimeea sau altă problemă”, a explicat el, „ei ar fi inventat ceva ca să ia măsuri şi să oprească Rusia. Întotdeauna a fost vorba despre aceeaşi politică de a opri Rusia”[6]. Purtătorul de cuvânt al preşedinţiei, Dmitri Peskov, a justificat această neîncredere patologică faţă de intenţiile Occidentului avansând teoria că sancţiunile erau un complot pentru a-i îndepărta pe „oligarhi” de Putin. Dacă erau împiedicaţi să participe la comerţul internaţional, spunea mai departe teoria, marii oameni de afaceri ai Rusiei aveau să-şi retragă sprijinul politic pentru preşedinte[7].

Dar sancţiunile economice le permiteau marilor corporaţii occidentale să facă în continuare comerţ cu Rusia şi să investească în această ţară, iar într-un alt interviu, din septembrie 2016, de data aceasta la Bloomberg TV, Putin a susţinut că ţinta lor era prea restrânsă pentru a face un rău fundamental Rusiei:

> Şi este cât se poate de clar că în urmă cu zece şi cu siguranţă în urmă cu cincisprezece ani nu am fi fost capabili să răspundem sancţiunilor care i-au fost impuse Rusiei cu contramăsuri în sectorul agricol, de exemplu. Nu am fi putut închide piaţa noastră de produse agricole pentru ţările care au o atitudine

ostilă faţă de noi, deoarece, la acea vreme, nu puteam satisface cererea internă doar cu ce produceam noi. Dar acum putem[8].

O lună mai târziu, în faţa unei audienţe alcătuite din vizitatori străini, el a susţinut că Uniunea Europeană pierdea 60 de miliarde de dolari la exporturi ca urmare a sancţiunilor economice împotriva Rusiei. În opinia sa, adevăraţii păgubaşi erau acele ţări din Europa care le aplicau. Rusia, a subliniat el, avea să supravieţuiască şi să înflorească[9].

Deşi nu aveau arme economice de aceeaşi putere, ruşii considerau că trebuie cel puţin să răspundă cu aceeaşi monedă, aplicând măsuri dure Ucrainei. Ca urmare, au fost impuse restricţii la exporturile ucrainene de produse alimentare şi industriale destinate Rusiei, iar guvernul de la Kiev a fost înştiinţat că va trebui să plătească în avans furnizarea de gaz[10]. Aceste măsuri au fost luate chiar dacă cei care impuneau principalele restricţii demnitarilor, corporaţiilor şi băncilor ruseşti erau americanii şi aliaţii lor europeni, şi nu ucrainenii. Economia Rusiei avea nevoie de importuri industriale şi de tehnologie din Occident pentru a-şi continua eforturile de modernizare tehnologică şi integrare în comerţul mondial, iar miniştrii trebuiau să fie prudenţi în aplicarea contrasancţiunilor dacă voiau ca masa consumatorilor

ruşi să nu întâmpine dificultăţi sau neplăceri. Însă erau hotărâţi să obţină pentru Crimeea statutul de parte legitimă a Federaţiei Ruse, aşa că au interzis firmelor occidentale de IT să liciteze pentru contracte guvernamentale ruseşti dacă refuzau să facă afaceri în peninsulă. De asemenea, au interzis instituţiilor oficiale să folosească programe precum Excel – o măsură de precauţie în ce priveşte securitatea, dar şi o contrasancţiune comercială[11].

Cele mai dure contrasancţiuni vizau produsele agricole. În august 2014, Kremlinul a interzis importurile de produse agricole din America şi din ţările care i se alăturaseră în impunerea sancţiunilor. America a fost puţin afectată, presiunile exercitate de lobby-ul din sectorul agrar asupra lui Obama fiind neglijabile. Doar 7% din exporturile de carne de pasăre ale Americii, de exemplu, mergeau spre Rusia. Dar Uniunea Europeană a avut de suferit, deoarece, ca importanţă, Rusia era al doilea cumpărător de alimente şi băuturi[12]. Moscova a publicat decizia de interzicere a comercializării Roquefortului şi a altor brânzeturi franţuzeşti pe piaţa rusească şi au apărut ştiri despre patrioţi vigilenţi ce denunţau lanţurile de supermarketuri care continuau să le vândă[13]. Cu toate acestea, Kremlinul era furios din cauza multiplelor eludări ale contrasancţiunilor sale.

Putin s-a plâns că legumele, carnea şi lactatele poloneze încă mai intrau în ţară[14], în pofida faptului că Polonia fusese unul dintre cei mai înverşunaţi susţinători ai sancţiunilor economice. Numeroşi retaileri ruşi importau mărfuri interzise, cerând să le fie trimise prin Kazahstan. Birourilor vamale de la graniţele ruseşti li s-a ordonat să-şi intensifice controalele.

O ţară imensă, cu una dintre cele mai mari economii ale lumii, Rusia nu avea să stagneze aşa cum făcuse Iranul sub embargoul american de la începutul anilor ’80[15]; mai mult decât atât, a speculat Putin, cum boicotul străinilor continua, agricultura rusească avea să beneficieze de pe urma cererii interne. El s-a mai lăudat că domeniul industrial îşi menţinuse nivelul existent de producţie şi a subliniat că datoria naţională a Americii era mai mare decât produsul ei intern brut. Concluzia clară era că Washingtonul, şi nu Moscova se confrunta cu dificultăţi legate de strategia sa economică[16].

Bilanţul sancţiunilor şi contrasancţiunilor este dificil de făcut deoarece implică multe calcule contrafactuale. Este însă cert că industria rusească s-a extins rapid pentru a acoperi golurile lăsate de unele importuri tradiţionale occidentale. Guvernul a sporit rezilienţa populaţiei printr-o campanie strategică de contracte de achiziţii publice şi de presiuni exercitate asupra

instituţiilor financiare ale Rusiei pentru a oferi sprijin[17]. „Înlocuirea importurilor” a devenit un slogan şi o realitate totodată, chiar dacă noul produs intern nu se ridica întotdeauna la standardele atinse de cele mai de succes companii străine. Agricultura s-a descurcat chiar mai bine decât alte sectoare ale economiei, însă şi aici imaginea de ansamblu era departe de a fi unitară. Produsele din carne de porc şi de pasăre au înregistrat o creştere, iar producţia de cereale a continuat să se mărească, însă carnea de vită şi lactatele nu au beneficiat de investiţiile necesare şi în cazul lor nu a putut exista o creştere rapidă a productivităţii[18]. Cu toate acestea, sancţiunile economice au avut un impact mai slab decât cel scontat de administraţia americană şi, mai mult decât atât, în unele privinţe au contribuit la creşterea independenţei economice a Rusiei. Efectul lor involuntar a fost susţinerea celor care făceau lobby pentru sectorul industrial de apărare al ţării. Cu siguranţă că politicienii americani nu au avut în minte un asemenea rezultat[19].

Cel mai mare şoc pentru perspectivele economice ale Kremlinului a venit însă dintr-o zonă complet diferită, la jumătatea anului 2014, când bula veniturilor din hidrocarburi a explodat brusc. Tehnica de fracturare hidraulică, ce constă în injectarea de apă în rocă pentru

a elibera petrolul şi gazul natural din ea, a revoluţionat producţia mondială de hidrocarburi, transformând Statele Unite într-un exportator important după ce ani de zile îşi importaseră rezervele necesare. Supraproducţia globală crescândă a dus la o prăbuşire a preţurilor. Ţiţeiul – potrivit datelor OPEC – a scăzut de la 115 dolari pe baril în iunie 2014 la circa 50 de dolari în ianuarie 2015. Acesta nu a fost cel mai scăzut preţ: în ianuarie 2016 cumpărătorii puteau să achiziţioneze un baril cu doar 31 de dolari[20]. A fost un dezastru pentru bugetul Rusiei. Nicio exhibiţie a lui Putin şi Medvedev nu a putut masca suferinţa economiei. Kudrin atrăsese ani la rând atenţia că Rusia trebuia să se pregătească pentru eventualitatea în care veniturile din petrol şi gaz se vor prăbuşi; acum acest lucru se întâmplase, iar Ministerul de Finanţe era nevoit să găsească modalităţi de a face faţă crizei într-un moment în care se străduia deja din răsputeri să protejeze ţara de toate celelalte presiuni.

În loc să susţină rata de schimb a rublei luând din rezervele financiare ale ţării, ministrul de Finanţe Siluanov a lăsat moneda la un curs flexibil. La jumătatea lui 2014, dolarul american valora 34 de ruble. La sfârşitul anului ajunsese deja la 59 de ruble şi era în creştere[21]. Siluanov ştia că, dacă încerca să susţină vechea rată, avea să risipească banii într-o încercare sortită eşecului

şi era de asemenea conştient că producătorii, retailerii şi consumatorii ruşi urmau să plătească mai mult pentru bunurile importate. Scăderea nivelului de trai era inevitabilă[22].

În anul de după anexarea Crimeei, salariile reale au scăzut cu 8%, iar vânzările cu amănuntul cu 10%[23]. Produsul naţional brut a scăzut cu 3,8%. În decursul a douăsprezece luni, inflaţia a ajuns la 15,5%. Deficitul bugetar a devenit din ce în ce mai mare, iar Ministerul de Finanţe a trebuit să reducă drastic alocaţiile bugetare[24]. Din cauza eşecului cronic înregistrat de Putin în încercarea de a diversifica economia, viitorul Rusiei depindea de fluctuaţiile preţurilor la hidrocarburi, iar acum venise momentul să plătească pentru asta. Nu se poate spune că Putin nu ştia cât de periculos era să se bazeze pe resursele naturale ca pe un talisman al regenerării naţionale, pentru că el însuşi trăsese alarma în acest sens. Până în septembrie 2016, activele totale din Fondul de Rezervă şi Fondul Naţional pentru Bunăstare s-au prăbuşit la 73 de miliarde de dolari, în condiţiile în care guvernul prefera să transfere bani pentru a-şi respecta angajamentele faţă de populaţie decât să se confrunte cu furia acelor cetăţeni care depindeau de plăţile de la stat pentru utilităţi, transport

şi pensii. Marea convenţie a putinismului cu poporul rus era supusă unei încercări serioase[25].

În noiembrie 2016 devenise clar că trebuia găsită o altă opţiune, iar aripa antiliberală a conducerii a constatat că propria ascensiune o împovăra cu sarcina de a găsi o soluţie. De la începutul noului mileniu, intervenţia statului, controlul statului şi proprietatea de stat fuseseră tot mai mari. De vreme ce liberalilor nu li s-a permis să aleagă o creştere instrumentată printr-o gamă largă de politici de liberalizare, Igor Secin de la Rosneft şi alţi lideri antiliberali trebuiau să ofere o alternativă proprie. S-a ajuns astfel la o ironie. Pentru a echilibra bugetul, Secin a acceptat să vândă 19,5% din acţiunile Rosneft aflate în mâinile statului, care la acea dată deţinea jumătate din întreaga corporaţie – era tipul de măsură economică pe care l-ar fi propus liberali precum Kudrin. Mişcarea lui Secin fusese plănuită de ani de zile, ca o modalitate de a face rost de bani pentru investiţii. Într-un moment de criză, ea a ajutat la salvarea întregii economii a Rusiei[26], iar promisiunea lui Secin că va mări valoarea Rosneftului înglobând Başneftul a fost probabil unul dintre motivele care în 2016 l-au întors pe Putin împotriva ministrului Dezvoltării Economice Aleksei Uliukaev (care s-a opus acestei măsuri), acceptând cererea lui Secin de a-l trimite în judecată[27].

Vânzarea a aproape o cincime din Rosneft a avut loc fără prea mult tam-tam, probabil pentru că guvernului nu îi convenea să recunoască implicarea unor cumpărători străini precum Glencore şi fondul suveran de investiţii din Qatar. Putin fusese aclamat pentru că adusese resursele naturale ale Rusiei înapoi sub tutela guvernamentală; acum trebuia să explice de ce îşi schimbase poziţia, permiţând ca 50% din acţiuni să ajungă în proprietatea străinilor. Şi a făcut-o într-o manieră insolentă: „Ca urmare, din punctul de vedere al intereselor statului, al interesului suprem al statului, şi din punctul de vedere al intereselor financiare, avem, mai presus de toate, o experienţă pozitivă, şi nu una negativă”[28]. Infatuarea lui nu i-a păcălit pe toţi. Opacitatea tranzacţiei a dus la speculaţia că Secin şi alţii îşi asiguraseră o sumă frumuşică. La fel ca în cazul altor mari afaceri financiare ruseşti, nimic nu era aşa cum părea[29].

Pe 21 decembrie 2017, Putin s-a arătat încrezător la o întâlnire cu oameni de afaceri importanţi la Kremlin: „Acum câteva cuvinte despre economie. Perioada de criză s-a încheiat, acest lucru este evident, după cum putem vedea”[30]. Cei prezenţi au ascultat cu respect, apoi au plecat. Fostul său consilier Andrei Illarionov s-a arătat mai sceptic, afirmând că, deşi se înregistrase un progres

în primele trei trimestre ale anului 2017, acesta a fost urmat de o prăbuşire, care, dacă avea să continue în anul următor, urma să indice revenirea crizei. Industria, exploatările miniere, producţia de energie, construcţiile şi chiar agricultura intraseră în declin, iar Illarionov a recunoscut că era absurd să pretinzi că perspectivele erau roze[31]. Niciun membru al guvernului nu putea susţine că vânzarea de acţiuni Rosneft reprezenta altceva decât un paliativ pentru suferinţele economiei ruseşti. Era nevoie de o revizuire fundamentală a politicilor. Kudrin a continuat să solicite acest lucru şi după ce nu a mai făcut parte din guvern, dar Putin şi Medvedev l-au ignorat. În loc să conceapă un program de reforme, autorităţile au continuat să consume activele financiare existente. Pe 1 februarie 2018, Fondul de Rezervă a fost închis, iar ce a mai rămas din el a fost pus la un loc cu Fondul Naţional pentru Bunăstare[32]. Nu doar ajutoarele sociale secătuiau fondurile suverane. Ministerul de Finanţe trebuia să sprijine şi proiectele de importanţă naţională existente. Gazprom, Rosneft şi alte corporaţii din industria hidrocarburilor fuseseră împinse înainte cu ajutorul unor proiecte costisitoare de exploatare a unor terenuri noi.

Ar fi însă absurd să susţinem că economia rusească era blocată complet. Petrolul şi gazul au continuat să fie

exportate în străinătate, inclusiv în ţări care aplicau sancţiuni economice, precum Germania. Armele şi alte echipamente militare au rămas o sursă uriaşă de profit pentru fabricile controlate de stat ale Rusiei, aşa cum fuseseră şi în epoca sovietică – şi, spre deosebire de situaţia din industria hidrocarburilor, pe piaţa internaţională nu s-a înregistrat o scădere a preţurilor la tancuri, rachete şi mitraliere. În 2013, exporturile de arme i-au asigurat Rusiei mai mult de un sfert din piaţa globală, fiind depăşită doar de Statele Unite[33].

Grupul de la conducerea Rusiei şi-a menţinut practicile economice obişnuite fără să facă modificări substanţiale. În ciuda bugetului limitat, miniştrii au continuat să facă împrumuturi generoase ţărilor străine. În 2017, Konstantin Vîşkovski, responsabilul de credite internaţionale din Ministerul de Finanţe, a dezvăluit că Rusia se angajase să acorde împrumuturi de 70 de miliarde de dolari. În medie, Rusia a acordat 3 miliarde de dolari în împrumuturi noi în fiecare an al deceniului 2007-2017. Nouă zecimi din suma totală a împrumuturilor către beneficiari străini au fost destinate contractelor pentru centrale nucleare. Următoarele în ordine au fost contractele pentru apărare şi afacerile din industria aviatică civilă[34] – două dintre cele câteva ramuri ale industriei în care Rusia excela suficient pentru a găsi

cumpărători în afara graniţelor ei. Kremlinul făcea ce putea cu resursele disponibile. Voia să arate că avea în continuare un rol tot mai mare în economia lumii chiar şi după impactul zguduitor al anexării Crimeei şi prăbuşirea preţului la hidrocarburi. Conducătorii ruşi ţineau capul sus.

Dar Rusia acordase asistenţă financiară altor ţări după criterii politice – un proces nu tocmai fericit. Pentru a câştiga sprijin în Venezuela, Rusia a trebuit să uite o datorie de 900 de milioane de dolari în 2017, iar la începutul anului 2018 mişcarea de protest politic împotriva administraţiei lui Nicolás Maduro a pus în pericol investiţii de miliarde de dolari ale ruşilor în această ţară. Venezuela a fost adăugată pe lista datornicilor fără speranţă, alături de Cuba şi Coreea de Nord, ale căror împrumuturi trebuiseră să fie anulate cu ani în urmă. Pentru a evita alte pierderi în tranzacţiile internaţionale, Ministerul de Finanţe şi-a revizuit regulile pentru viitoarele împrumuturi, astfel că solvenţa potenţialilor debitori este analizată acum în prealabil[35]. Singura surpriză este că a durat atât de mult ca să fie introdusă o regulă de bun-simţ. Alte operaţiuni de creditare au avut mai mult succes, în special cele pentru contractele Rosatom, o companie din sectorul energiei nucleare, care urma să construiască termocentrale civile

în China şi Ungaria. Dacă tranzacţia cu chinezii a fost semnată în 1991, Ungaria a acceptat abia în 2014 oferta Moscovei de acordare a unui împrumut de 11,7 miliarde de dolari pe 30 de ani pentru finanţarea proiectului Rosatom de extindere a unei centrale nucleare ungare[36].

Liderii ruşi aspiră de asemenea la o creştere a investiţiilor străine directe în Rusia. Orice contract comercial la încheierea căruia şi-a adus contribuţia îl face pe Putin să strălucească de mândrie, aşa cum s-a întâmplat în 2012, când compania americană Exxon a semnat un acord cu Rosneft pentru extinderea industriei petroliere ruseşti. Putin a susţinut personal construirea de fabrici de către Boeing, care cumpără aluminiu din Rusia pentru linia sa de producţie de aeronave şi angajează mulţi cetăţeni ruşi[37].

Acest tip de investiţii, care în 2013 se ridicaseră la suma de 69,2 miliarde de dolari, s-au prăbuşit în anul următor. Doi ani mai târziu au coborât până la 6,9 miliarde de dolari – o scădere cu peste 90%[38]. În fruntea companiilor străine care au avut cele mai mari câştiguri financiare din activităţile desfăşurate în interiorul Federaţiei Ruse în 2016 s-a aflat retailerul francez Auchan. Acesta a fost urmat de METRO Group, Japan Tobacco, Philip Morris International, Toyota Motor Corporation şi IKEA, Volkswagen, PepsiCo, Mercedes-

Benz, Leroy Merlin, Procter and Gamble şi British American Tobacco[39]. IKEA şi Leroy Merlin au construit noi mega-store-uri, iar Mars, Pfizer şi PepsiCO şi-au extins de asemenea activităţile[40]. Lanţurile de hipermarketuri străine erau prezente în special la Moscova, Sankt-Petersburg şi în cele mai mari oraşe. Şi industria auto s-a dezvoltat, firmele germane şi cele japoneze aflându-se în frunte – compania americană General Motors a fost prezentă până în 2014, când şi-a retras linia de producţie din Rusia din cauza adâncirii crizei[41].

Riscurile comerciale ale investiţiilor în această ţară sunt cunoscute dinainte şi sunt considerabile. Chiar dacă nu citesc relatările sumbre apărute în mass-media occidentală de când s-a prăbuşit comunismul în Rusia, consiliile de administraţie ale companiilor află despre aceste riscuri de la guvernele lor. Ei ştiu că legea nu este aplicată constant şi că guvernul şi oamenii de afaceri ruşi încalcă procedurile legale fără să fie pedepsiţi. Companiile care merg în Rusia ştiu despre dificultăţile create de birocraţie, corupţie şi luarea de mită. Iar cea mai mare parte a infrastructurii transportului nu se ridică la standardele internaţionale. Dar situaţia se îmbunătăţeşte: în 2012, conform Băncii Mondiale, Rusia era pe locul 120 în ierarhia ţărilor în care era cel mai uşor să faci afaceri. În 2017 urcase până la locul 40. Dar

pentru o ţară care are urgentă nevoie de un aflux de firme străine şi de investiţii străine, acest loc nu e mulţumitor[42].

Majoritatea companiilor germane care făcuseră deja investiţii financiare în Rusia au rămas. Ele îşi cheltuiseră banii şi sperau că agitaţia politică şi criza economică vor lua sfârşit. În câteva regiuni, autorităţile locale ruse au făcut eforturi pentru a crea un climat favorabil afacerilor. Tatarstan şi Kaluga i-au curtat insistent pe germani, oferindu-le avantaje cum ar fi zone economice speciale cu teren, clădiri şi reduceri de taxe; ei au promis de asemenea că vor elimina birocraţia obişnuită. Ministerul de Externe german a oferit sprijin[43]. Urmarea a fost că în 2015, potrivit Camerei ruso-germane de comerţ exterior, existau încă 5.583 de companii germane înregistrate care îşi desfăşurau activitatea în Federaţia Rusă, cu doar 7% mai puţine decât în anul anterior[44]. În iunie 2017, Putin a putut să-şi exprime satisfacţia că sancţiunile nu reuşiseră să alunge firmele germane. În vreme ce germanii făceau profituri mari din activităţile din Rusia, ruşii, la rândul lor, beneficiau de accesul la tehnologia germană: în primul trimestru al anului, comerţul a crescut cu 40%. Putin a întrebat de ce ar vrea Germania să pună capăt importurilor de combustibil rusesc într-un moment în care rezervele de hidrocarburi ale Norvegiei

şi Marii Britanii erau aproape epuizate: „Ei bine, de unde va veni?”. Rusia avea miliarde de metri cubi de gaz în peninsula Iamal şi dorea să continue „parteneriatul absolut natural” cu Germania[45].

Ministerele şi băncile ruseşti au căutat noi surse de finanţare pentru a depăşi dificultăţile, însă nu au găsit prea multă dorinţă de cooperare în Shanghai, Hong Kong sau Singapore. În 2015, doar 10% din împrumuturile străine pentru afacerile ruseşti proveneau din Asia[46]. Motivele erau previzibile. Creditorii sunt suficient de înţelepţi pentru a-şi alege cu grijă cei mai mari debitori. Braţul lung al sistemului juridic american fusese extins pentru a acţiona împotriva companiilor comerciale străine care făceau afaceri atât în Statele Unite, cât şi în Iran, încălcând sancţiunile economice americane impuse iranienilor în anii ’80 şi ’90. Tribunalele americane au stabilit amenzi dure, care trebuiau plătite imediat dacă băncile acuzate voiau să-şi continue tranzacţiile cu corporaţiile bancare americane sau cu partenerii lor financiari din străinătate. Băncile şi firmele de investiţii chineze sau din alte ţări est-asiatice nu voiau să atragă atenţia sistemului juridic american.

Sistemul financiar internaţional este cunoscut pentru lipsa lui de sentimentalism. Niciun guvern asiatic nu avea motive să-i fie milă de Rusia, dacă ne gândim că

relaţia acesteia cu popoarele asiatice a fost una sângeroasă, începând de la jumătatea secolului al XIX-lea în Asia Centrală şi China, continuând cu războiul împotriva Japoniei din 1904 şi până la invadarea Afganistanului din 1979. Cu toate că Imperiul Rus şi URSS nu mai există, oamenii încă îşi amintesc ce au făcut ruşii. După 2014, reacţia politică şi financiară asiatică la propunerile Rusiei a fost nemiloasă: Kremlinul băgase ţara într-un impas şi trebuia să găsească singur o cale de ieşire. Dacă elita conducătoare de la Moscova avea să fie mai puţin zeloasă în a-şi trimite armata dincolo de graniţe, puterile asiatice aveau motive de sărbătoare.

În vreme ce nivelul investiţiilor străine în Rusia a scăzut, comerţul rusesc cu lumea din afară s-a dezvoltat; sancţiunile şi contrasancţiunile aplicate din 2014 nu urmăreau să taie toate legăturile comerciale, ci doar pe cele specificate în decrete. Autorităţile americane au subliniat în permanenţă că Washingtonul nu a introdus niciodată un embargo total. În decembrie 2016, ambasadorul american la Moscova John E. Tefft îşi aducea aminte cât de încântat a fost să autorizeze o serie de companii americane să-şi înceapă activitatea în Rusia[47]. Chiar şi aşa, volumul total al exporturilor de bunuri din Statele Unite către Federaţia Rusă în 2013

fusese sub 0,1% din produsul intern brut al Americii. Avioanele şi maşinile erau principalele articole, urmate de produse de tehnologie, medicamente şi instrumente medicale. În acelaşi an, Statele Unite au importat bunuri ruseşti – aproape în totalitate materii brute – evaluate la doar 0,2% din produsul intern brut american. Era aproape ca şi cum URSS nu s-ar fi destrămat şi Războiul Rece ar fi continuat. Majoritatea investitorilor privaţi ruşi evitaseră să investească în Statele Unite: americanii deţineau titluri financiare ruseşti pe termen lung în valoare de doar 70 de miliarde de dolari, iar investiţiile americane directe în Rusia se ridicau la numai 14 miliarde de dolari[48].

Evident, această tendinţă a devenit mai puternică odată cu introducerea sancţiunilor economice. În 2016, comerţul bilateral al Rusiei cu America ajungea la doar 20 de miliarde de dolari, în timp ce totalul celui sino-american era de 600 de miliarde de dolari[49], ceea ce însemna că China depăşea Rusia la importuri. Germania era încă pe locul doi, dar regresase în privinţa volumului total. Urmau Belarus şi Statele Unite, abia la jumătatea nivelului german. În acelaşi an, exporturile ruseşti se îndreptau în primul rând spre Olanda. Foarte aproape de olandezi erau chinezii, urmaţi de germani, italieni şi belaruşi[50]. În 2016, exporturile ruseşti au scăzut după

cum urmează: Olanda 10%, China 9,8%, Germania 5,8%, Italia 4,9%, Belarus 4,9%, Japonia 4,8%, Statele Unite 4,2%. Aceasta însemna că Europa ca întreg – inclusiv Ucraina şi Belarus – reprezenta 52% din piaţa pentru exporturile Rusiei[51].

În 2016, în Rusia a început o uşoară refacere economică. În pofida crizei, existau oameni care aveau bani gheaţă. Ruşii au cumpărat aproape 31 de milioane de smartphone-uri, mai mult decât oricare altă ţară europeană. Samsung a fost liderul de piaţă, cu 22% din vânzări, însă Apple s-a descurcat foarte bine, acoperind o treime din piaţa rusească de smartphone-uri dacă ne raportăm la valoare, datorită preţurilor ridicate ale produselor sale. Companiile chineze Huawei, ZTE şi Lenovo au avut succes cu produse mai ieftine[52]. De la începutul noului mileniu, Rusia a înregistrat o creştere constantă a producţiei de oţel, în vreme ce producţia Franţei, Marii Britanii şi Italiei a scăzut[53]. De decenii, imaginea generală rămânea la fel: Rusia vindea resurse naturale precum petrol, gaz, cărbune, aluminiu şi cumpăra maşini, medicamente, calculatoare şi avioane[54].

Dar avântul pe care Kudrin şi susţinătorii săi îl dăduseră reformei economice a slăbit. Obiective precum domnia legii, atât de importantă pentru tranzacţiile comerciale, erau mai degrabă încălcate decât respectate

– unul dintre motivele fundamentale pentru care companiile străine nu erau mai active în Rusia. Totuşi, elita de la Kremlin a evitat să introducă reformele necesare. Ani la rând, hidrocarburile îi aduseseră Rusiei venituri uriaşe, iar Kremlinul se complăcea într-o stare de automulţumire.

În sânul elitei însă nervozitatea a devenit tot mai mare. În iunie 2015, Serghei Ivanov, şeful Administraţiei Prezidenţiale, a recunoscut într-un interviu acordat revistei *Financial Times* că „în anii 2000, când aveam preţuri foarte mari la petrol, motivaţia noastră pentru înfăptuirea unor reforme structurale şi pentru diversificarea economiei nu era prea puternică”[55]. Anexarea Crimeei şi prăbuşirea preţului petrolului ar fi trebuit să reprezinte un impuls serios. În octombrie 2015, Putin a respins acuzaţia că nu se înregistra niciun progres:

> Da, procesul se desfăşoară lent. Se întâmplă ceva pozitiv acolo sau nu? Da, se întâmplă, şi iată un argument în acest sens. Să spunem că dacă în urmă cu cinci sau şapte ani sectorul de petrol şi gaze al Rusiei acoperea 14% din produsul naţional brut, astăzi acest sector reprezintă 9% din produsul naţional brut al Federaţiei Ruse.

El a comparat această situaţie cu cea a Arabiei Saudite şi a Venezuelei, care nu reuşeau să găsească o soluţie pentru dependenţa lor de hidrocarburi[56]. Foarte puţini economişti au fost de acord cu analiza sa. Nu se vedeau prea multe semne de reformă. Liderii de la Kremlin au continuat să stea cu mâinile în sân şi să aştepte vremuri mai bune.

Au devenit mai veseli atunci când preţul la hidrocarburi a început să crească din nou. De la cel mai scăzut nivel, 27 de dolari pentru un baril de ţiţei Brent în ianuarie 2016, a urcat la 69 de dolari în septembrie 2018 – reprezentând doar jumătate din preţul maxim din 2008, dar efectul de relaxare a bugetului rusesc a fost bine-venit. În 2018, la inaugurarea celui de-al patrulea mandat, Putin a emis un nou set de Decrete din mai, care le depăşea pe cele din 2012 prin promisiunile legate de îmbunătăţirea vieţii tuturor cetăţenilor. Putin voia acum ca Rusia să ajungă a cincea cea mai mare putere economică a lumii şi în primele rânduri ale producătorilor de tehnologie a informaţiei. Infrastructura naţională urma să fie consolidată; la fel şi angajamentele privitoare la asistenţa socială. Nu vorbise prea mult despre aceste lucruri în timpul campaniei sale electorale, fie şi numai pentru că nu se sinchisise să facă vreo campanie. Decretele din mai au fost anunţate de la

înălţimea unui conducător încrezător în puterea sa incontestabilă. Asemănările cu secretarii de partid care dezvăluiau dintr-odată programe ambiţioase de transformare a condiţiilor din URSS erau evidente.

Oare ambiţioasele Decrete din mai erau pur şi simplu imposibil de pus în practică? Aşa cum a arătat Kudrin, totul depindea de menţinerea preţurilor ridicate la petrol pe piaţa mondială. Putin îl adusese înapoi pe Kudrin pentru a conduce Camera Auditorilor, de unde putea exercita supravegherea financiară a decretelor. Kudrin a spus lucrurilor pe nume. Ca un Eeyore[3] al politicii oficiale, a atras atenţia că sancţiunile împiedicau Rusia să găsească fonduri externe pentru a îmbunătăţi capacitatea de extracţie şi rafinare a ţiţeiului[57]. Rusia avea nevoie de ajutor atât pentru extracţia şisturilor bituminoase, cât şi pentru foraj la mare adâncime şi explorarea regiunii arctice, în condiţiile în care câmpurile siberiene erau aproape epuizate – o sursă de nelinişte pentru Kremlin. În mai 2014, la puţin timp după ce Obama a anunţat sancţiunile în urma anexării Crimeei, Rosneft a semnat un acord cu ExxonMobil pentru a căuta rezerve în Oceanul Arctic. Firma americană a primit o

[3] Personaj din cărţile de poveşti *Winnie-the-Pooh* ale lui A.A. Milne. Este un măgăruş morocănos şi pesimist, prieten cu ursuleţul Winnie (n.tr.).

amendă de 2 milioane de dolari, iar în februarie 2018 a ajuns la concluzia că proiectele sale cu companiile ruseşti nu mai erau realizabile. Un rezultat prost pentru corporaţia americană, un semn rău pentru Rusia[58].

În 2018, analize judicioase prevedeau pentru anii următori o creştere a produsului intern brut de doar 1,5% pe an[59]. Aceasta nu avea să transforme Rusia într-o putere economică de prim rang. În conferinţa lui de presă de la sfârşitul anului, Putin a făcut pe grozavul. Sancţiunile, a spus el, avuseseră un efect benefic: obligaseră ţara să-şi folosească propriile resurse. Dezvoltarea economică făcuse paşi înainte. Agricultura se afla în frunte, dar producţia industrială nu era cu mult în urma ei[60]. Acestea erau obişnuitele declaraţii oficiale de intenţie, însă rezultatele erau mai puţin evidente decât laudele.

25

Pe urmele dragonului: relaţiile ruso-chineze

Politica internaţională a cunoscut o transformare de la jumătatea anilor ’70, când Statele Unite au folosit China ca partener secund pentru a contracara şi ameninţa URSS, în vreme ce China s-a folosit de ajutorul economic şi militar al Americii pentru a-şi consolida securitatea

împotriva ameninţării sovietice. Acum, China este o superputere în devenire şi concurează cu Statele Unite. Factorul chinez este dominant în calculele Rusiei privitoare la politica din Orientul Îndepărtat, iar Moscova vede în China o contrapondere pentru ambiţiile globale ale Americii.

Ani la rând, fostul premier Evgheni Primakov subliniase cât era de periculos ca America şi China să încerce să ajungă la o dominaţie în comun a lumii[1]. Cea mai evidentă măsură pentru a împiedica o asemenea situaţie era, în opinia sa, încheierea unui parteneriat cu China. Astfel s-ar fi contrabalansat puterea Americii, dar, de asemenea, s-ar fi neutralizat potenţialul pericol reprezentat de China, care este cea mai mare putere economică din Asia şi deţine arme nucleare. Consilierul lui Putin Serghei Glaziev a spus-o cel mai direct: Rusia nu trebuie să se teamă de sancţiunile occidentale, deoarece cooperarea cu China şi cu alte ţări BRICS oferă o cale spre salvare şi prosperitate[2]. Rusia a rămas importantă pentru China deoarece nicio altă ţară din Eurasia nu are puterea ei militară şi resursele ei economice.

Şansele Moscovei de a se bucura de o primire călduroasă din partea conducerii chineze s-au îmbunătăţit abia în 2011-2012, după ce America şi-a anunţat interesul faţă de ţările din zona Pacificului, dând

pentru scurtă vreme emoţii administraţiei de la Beijing – cel puţin până în primăvara anului 2012, când politica americană a fost redirecţionată spre Orientul Mijlociu şi departe de Asia de Est. Criza ucraineană din 2014 a făcut ca atenţia lui Obama să se îndrepte din nou asupra Europei, consecinţa neprevăzută fiind că Rusia a avut mai multă nevoie de un parteneriat cu China decât avea nevoie China să coopereze cu Rusia. Acest atu a ajuns în mâna lui Xi Jinping, care se instalase în funcţia de preşedinte al Chinei în noiembrie 2012, la câteva luni după ce Putin îşi începuse cel de-al treilea mandat la Kremlin.

Xi a reacţionat cu prudenţă. Chinezii nu erau deloc încântaţi de ceea ce făcuseră ruşii în Crimeea şi au declarat răspicat că independenţa, suveranitatea şi integritatea teritorială ale Ucrainei trebuiau respectate. Însă au făcut-o fără să critice direct Rusia[3], iar când americanii au înaintat la Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite o moţiune în care amendau gestul ruşilor, China s-a abţinut. Liderii de la Kremlin au văzut în asta un semnal că chinezii erau deschişi şi la alte propuneri.

Multă vreme, şi Moscova, şi Beijingul fuseseră iritate de tendinţa politicii externe a Washingtonului de „promovare a democraţiei” şi „intervenţie umanitară”.

Putin şi mai mulţi conducători chinezi au criticat campaniile militare americane din Irak, Libia şi Siria. Cu toate că ruşii au vociferat de regulă mai mult, şi ei, şi chinezii porneau de la premisa că Statele Unite trebuie să înceteze să se comporte ca şi cum ar fi poliţistul întregii lumi. Ei nu vedeau decât pericole în apelurile liderilor americani către politicienii străini de a respecta drepturile omului în ţările lor. După părerea lui Putin şi a lui Xi, ideile Americii despre democratizare mascau intenţia ei de a-şi asigura hegemonia globală şi atât Moscova, cât şi Beijingul erau alarmate de posibilitatea, oricât de mică, ca Washingtonul să se amestece în felul în care îşi gestionau treburile publice. Nu e treaba lui Xi Jinping că Putin menţine o ordine autoritară: ordinea lui Xi este mult mai represivă din punct de vedere politic şi e greu de crezut că elita comunistă chineză se va plânge de alegerile frauduloase sau de corupţia economică din Rusia. Putin şi Xi sunt tovarăşi într-o cauză autoritaristă internaţională. În 2014, Xi Jinping s-a confruntat cu puternicele proteste de stradă din Hong Kong într-un moment în care Putin suporta consecinţele politicii sale faţă de Crimeea. La Beijing şi la Moscova exista ambiţia împărtăşită de a reduce şansele unui amestec al americanilor[4].

Cordialitatea oficială dintre Rusia şi China a fost semnalată de decizia noului preşedinte ales Xi de a face prima sa vizită în străinătate la Moscova, în 2013. Cu toate că şi predecesorul lui Xi, Hu Jintao, venise în vizită în 2003, Putin a apreciat iniţiativa: în anii care trecuseră de atunci, China devenise una dintre cele mai mari puteri economice, iar Putin nu mai contenea cu laudele la adresa lui Xi, afirmând că stabiliseră „relaţii bune, trainice", chiar prietenoase, în opinia sa. Aceasta arăta cât de mult îşi dorea să aibă relaţii diplomatice cu chinezii. Nu făcuse niciodată aşa ceva cu Barack Obama sau Angela Merkel – ori cu George W. Bush sau Tony Blair în anii în care relaţiile lui Putin cu puterile occidentale fuseseră cele mai bune[5]. Nici Xi şi nici Putin nu s-au întâlnit mai des cu alţi conducători[6].

Ei au stabilit o relaţie strânsă încă de la prima întrevedere. Se simţeau relaxaţi unul în compania celuilalt – o dovedeşte faptul că în 2013 Putin l-a invitat pe Xi în Indonezia, la petrecerea de ziua lui. Se spune că au discutat despre al Doilea Război Mondial: Putin a povestit că tatăl său a luat parte la războiul împotriva celui de-al Treilea Reich, iar Xi a vorbit despre rolul pe care l-a jucat tatăl său în lupta împotriva Imperiului Japonez. În 2015, Xi a fost oaspete de onoare la parada organizată la Moscova cu prilejul aniversării a 70 de ani

de la victoria armatei sovietice asupra celui de-al Treilea Reich, iar câteva luni mai târziu Putin s-a dus la Beijing pentru a participa la sărbătorirea înfrângerii Japoniei. Puterile occidentale au boicotat ambele evenimente, pentru a-şi exprima dezaprobarea faţă de anexarea Crimeei şi de intensificarea prezenţei militare chineze în regiunea Asia-Pacific – preşedinta sud-coreeană Park Geun-Hye a fost singurul aliat al americanilor prezent la Beijing.

Termenii bunelor relaţii dintre Moscova şi Beijing nu mai sunt cei din ultimii ani ai lui Stalin sau de la începutul mandatului lui Hruşciov. Atunci, Uniunea Sovietică l-a ajutat pe Mao Zedong trimiţând produse industriale şi experţi într-o Republică Populară distrusă după anii de război civil. Reformele au început după moartea lui Mao din 1976, iar ajutorul acordat de Satele Unite, care voiau să dezvolte industria Chinei şi să-i consolideze puterea militară pentru a contrabalansa dominaţia URSS a transformat China în cel mai mare producător industrial al lumii. Fabricile chinezeşti produceau automat orice tip de marfă cu tehnologie avansată. A apus epoca în care secretarul general al partidului sovietic Gorbaciov putea spune mândru şi încrezător că reformele omologului său chinez Deng erau o himeră. Acum toată lumea ştie că China este un colos

economic. În afară de echipament pentru armată şi tehnologie nucleară civilă, Putin poate să-i ofere lui Xi puţine produse, însă chinezii vor de la ruşi petrol, gaz şi alte resurse naturale. De la prăbuşirea preţurilor la gaz şi petrol în 2014, constrângerile bugetare ale lui Putin s-au agravat: pentru moment, există o concordanţă între interesele chinezilor şi cele ale ruşilor.

În mai 2014, Gazprom a încheiat o tranzacţie cu Corporaţia Naţională a Petrolului din China pentru furnizare de gaz în valoare de 400 de miliarde de dolari. Au fost construite conductele care se întindeau spre sud până în China, iar afacerea a fost trâmbiţată la Moscova ca un triumf al guvernului rus asupra politicii externe agresive a Occidentului. Dacă America şi Germania refuzau să coopereze cu Rusia, China oferea o piaţă externă alternativă.

Dacă a fost încântat de succesul exporturilor Gazpromului, Kremlinul a fost în schimb dezamăgit de valoarea investiţiilor chinezeşti în Rusia. Cifrele exacte nu sunt cunoscute, deoarece banii pot fi transferaţi prin locuri discrete în privinţa tranzacţiilor financiare, cum este Hong Kongul. Potrivit China’s Global Investment Tracker însă, cifra se ridică la doar circa 3% din totalul investiţiilor externe ale Chinei[7]. Iar oamenii de afaceri chinezi nu au reţineri să intre pe unele pieţe în

defavoarea Rusiei: în Ucraina au finanţat dragarea coastei Mării Negre din zona Odessei[8]. Exista, ce-i drept, şi o disponibilitate încurajatoare de a susţine modernizarea căilor ferate şi a telecomunicaţiilor ruseşti[9]. Dar asta, nota Ministerul de Finanţe de la Moscova, era mai degrabă excepţia decât regula. Asigurările Rusiei nu au înlăturat temerile băncilor şi fondurilor de investiţii chinezeşti legate de problemele legale pe care le-ar fi putut avea în Statele Unite din cauza încălcării sancţiunilor economice. Ţările BRICS, chiar şi China, nu erau atât de invulnerabile la presiunile americane pe cât le plăcea să pretindă. Acesta nu era însă singurul motiv pentru care chinezii erau reticenţi. Rusia este renumită pentru dificultăţile pe care le întâmpină companiile străine care vor să-şi deschidă afaceri şi se pare că oamenii de afaceri chinezi ştiu unde şi-ar putea investi mai profitabil banii. Birocraţia şi corupţia din Rusia îi frustrează chiar şi pe chinezi[10].

În ierarhia partenerilor comerciali ai Chinei, Rusia este abia pe locul al şaisprezecelea, în vreme ce chinezii sunt cei mai importanţi parteneri pentru economia rusească după Uniunea Europeană luată în ansamblu. Dacă Putin s-a gândit vreodată să-i facă pe chinezi dependenţi de petrolul şi gazul din Siberia, a fost dezamăgit curând: Beijingul a avut grijă să nu se bazeze pe un singur

furnizor, prin urmare, sunt puţine şanse ca Rusia să-şi poată folosi resursele de hidrocarburi ca argument pentru a constrânge activitatea Beijingului în relaţiile internaţionale.

China ţine cont de factorul rus în politica sa externă, dar nu la fel de mult cum ţine cont Moscova de Beijing, iar Xi Jinping se arată senin şi încrezător atunci când vorbeşte despre viitorul ţării sale. Însă relaţiile ruso-chineze au devenit incontestabil mai strânse – în 2016, Putin şi Xi Jinping s-au întâlnit de cinci ori. În pofida intereselor şi ambiţiilor lor divergente, ruşii şi chinezii au un rival comun – un duşman chiar – în americani. Harta geopolitică arată foarte clar de ce liderii celor două ţări gândesc astfel. China priveşte cu nelinişte alianţele Statelor Unite cu ţări precum Japonia, Coreea de Sud şi Filipine, iar Rusia e suspicioasă în legătură cu intenţiile americanilor ca lideri NATO. Dar există cu siguranţă o diferenţă în ceea ce priveşte comportamentul lor diplomatic. Xi, asemenea predecesorilor săi mai recenţi, vrea să pună presiune asupra Statelor Unite fără vreun sarcasm public necuvenit; Putin savurează din plin fricţiunile tot mai mari dintre Moscova şi Washington. Ambii lideri văd un avantaj în a avea relaţii amicale reciproce, în vreme ce fiecare îşi urmează propria cale către un viitor mai puternic pentru ţara sa.

Rusia şi China conduc blocuri economice şi de securitate pe care le-au construit cu ţări din jurul lor. Fiecare îşi poate folosi influenţa regională ca un stimulent pentru cealaltă în vederea întăririi axei Moscova-Beijing, o politică pe care politicienii şi diplomaţii din ambele ţări o consideră o cale sigură către progresul bilateral. Acum, Uniunea Economică Eurasiatică aduce împreună Rusia, Armenia, Belarusul, Kazahstanul şi Kârgâzstanul, iar Rusia se poate folosi de asta pentru a atrage China şi restul Organizaţiei pentru Cooperare de la Shanghai, fondată în 2011, din care fac parte Tadjikistanul şi Uzbekistanul, dar şi Rusia însăşi, Kazahstanul şi Kârgâzstanul.

Puterea de atracţie a Organizaţiei pentru Cooperare de la Shanghai a fost atât de mare, încât în iunie 2017 India şi Pakistanul au decis să i se alăture. Ceea ce le-a adus iniţial împreună au fost considerentele legate de securitatea naţională, fiecare dintre ele dorind să găsească o cale pentru a-şi consolida şi proteja regiunile de la graniţe[11]. China a vrut să meargă mai departe şi să creeze o zonă a comerţului liber pentru ţările membre ale Organizaţiei, însă Rusia, temându-se de puterea economică a Chinei, a refuzat propunerea[12]. Securitatea şi comerţul controlabil sunt un lucru, dar ideea de a fi

expuşi necondiţionat la expansiunea capitalistă a Chinei îi îngrozeşte pe cei de la Kremlin.

Ambiţiile chinezilor sunt însă de neoprit. În 2013, Xi a anunţat Iniţiativa „O centură, un drum” menită să lege direct China de Europa, prezentând-o drept urmaşa Drumului Mătăsii care avea să traverseze Asia Centrală. Cu doi ani în urmă, secretarul de stat american Hillary Clinton făcuse o sugestie asemănătoare, însă ideea stârnise puţin entuziasm în Statele Unite. Xi însă a fost capabil să asigure voinţa politică şi resursele materiale, iar succesul Chinei a fost impresionant.

Ruşii nu au putut face nimic pentru a împiedica Iniţiativa „O centură, un drum”, deoarece costurile ei erau acoperite de autorităţile chineze. La începutul mileniului, comerţul Chinei cu Kazahstanul, Uzbekistanul, Turkmenistanul, Kârgâzstanul şi Tadjikistanul reprezenta doar 20% din cel al Rusiei. În ceva mai mult de un deceniu, China a devenit principalul partener comercial pentru toate aceste ţări, cu excepţia Kazahstanului, şi principalul investitor străin din Asia Centrală fostă sovietică[13]. Putin a încercat să facă faţă acestei provocări dezvoltând o relaţie de colaborare cu China. La întâlnirea lor din 3-4 iulie 2017 de la Moscova, Putin şi Xi au convenit să pună bazele unui „larg parteneriat euro-asiatic”, în cadrul căruia iniţiativa chineză „O centură, un

drum” urma să fie legată de Uniunea Economică Eurasiatică condusă de Moscova, un proiect despre care Putin vorbise cu multă convingere în urmă cu două luni la Summitul „O centură, un drum”. Aceasta înseamnă că el a renunţat la intenţia de a ţine fostele republici sovietice din Asia Centrală departe de influenţa Chinei: chiar şi înainte de criza Crimeei din 2014, China avea mai multe resurse financiare decât putea să mobilizeze Rusia. Acum planul este să se creeze un vast spaţiu economic din Uniunea Economică Eurasiatică şi Organizaţia pentru Cooperare de la Shanghai[14].

Criza bugetară a Rusiei a continuat, iar Kremlinul a hotărât să renunţe la o parte din restricţiile cu privire la transferul tehnologic, chiar dacă Rusia menţinea forţe nucleare, tancuri şi baze aeriene în apropiere de lunga graniţă cu China, iar Beijingul rămânea un potenţial inamic periculos. Acum, conducerea rusă a acceptat cererea Chinei de a cumpăra echipament militar avansat rusesc, iar la sfârşitul anului 2016 Rusia a livrat Chinei primele patru din cele 24 de avioane de vânătoare Su-35 contractate. Preocupările financiare şi obiectivele geopolitice ale Moscovei depăşeau temerile legate de securitate[15].

După o serie de discuţii despre cooperarea militară, Rusia şi China au efectuat exerciţii comune în

septembrie 2016, inclusiv o operaţiune navală masivă în Marea Chinei de Sud, la care au participat submarine şi avioane, dar şi vase de suprafaţă şi care a culminat cu capturarea simulată a unei insule[16]. În iulie 2017, marina chineză a participat la un exerciţiu militar rusesc în Marea Baltică. Cele două ţări transmiteau mesajul că NATO nu ar mai fi trebuit să presupună că Rusia era singura ţară dispusă s-o înfrunte. Ruşii erau încântaţi că o putere asiatică fusese de acord să se alăture eforturilor de stăvilire a ambiţiilor americane. Cooperarea a continuat în vara anului 2018, când China a acceptat invitaţia Ministerului Apărării rus de a se alătura uriaşului exerciţiu Vostok-2018 din Siberia: la exerciţiu au participat 300.000 de soldaţi ruşi alături de 3.500 de soldaţi chinezi şi de trupe mongole. A fost cel mai mare exerciţiu de pe teritoriul rusesc de după 1981, când chinezii se numărau printre duşmanii URSS-ului. Rusia l-a invitat pe prim-ministrul japonez Shinzo Abe la Vladivostok pentru a-i atenua îngrijorarea. Exerciţiul a demonstrat puterea militară rusească şi relaţiile bune cu China şi a avut avantajul suplimentar de a domoli neliniştile Statului-Major rus cu privire la intenţiile Chinei într-un moment în care principalele resurse ale Rusiei erau concentrate spre Ucraina[17]. Probabil că Moscova voia de asemenea să-i arate Beijingului că încă putea,

dacă era necesar, să facă faţă acţiunilor militare din teritoriile sale asiatice. Timpurile se schimbaseră, a proclamat exerciţiul.

Cooperarea a continuat în alte sectoare ale securităţii, iar în conversaţiile sale cu Oliver Stone Putin a negat ferm că Rusia îşi spionează aliatul chinez. El a prezentat aceasta ca pe un cod al onoarei, dar e greu de crezut că serviciile de informaţii ruseşti sau chineze dau dovadă de autocontrolul despre care vorbesc ruşii. Mai mult decât atât, nu toţi ruşii se simt confortabil când vine vorba de vecinii lor chinezi. Companiile ruseşti nu sunt prea entuziaste să lucreze cu chinezii, considerându-i adesea şmecheri şi necinstiţi în negocieri şi tranzacţii. Unii analişti ruşi pe probleme de securitate naţională şi-au exprimat neliniştea în legătură cu achiziţiile de echipament militar avansat ale chinezilor[18].

Mulţi ruşi s-au arătat de asemenea îngrijoraţi din cauza numărului mare de comercianţi şi muncitori chinezi care au trecut graniţa în sudul Siberiei. Ei se temeau că abilităţile antreprenoriale ale nou-veniţilor vor pune în pericol afacerile locale existente şi s-a răspândit zvonul că o asemenea colonizare pe ascuns ar putea duce la un război[19]. Un sondaj efectuat de Fundaţia pentru Sondarea Opiniei Publice a Rusiei în 2008 a arătat că aproximativ trei cincimi dintre ruşi erau îngrijoraţi că

migraţia chinezilor către regiunile de frontieră sino-ruse din estul Siberiei ar putea ameninţa integritatea teritorială a ţării. Două cincimi dintre intervievaţi considerau că transformarea Chinei într-o mare putere avea să afecteze interesele Rusiei. Populaţia rusă privea cu îngrijorare şi extinderea influenţei Chinei în ţările din „străinătatea apropiată”. Era o atitudine împărtăşită de autorităţile de la Kremlin, care au ezitat să susţină Iniţiativa „O centură, un drum” a Beijingului până în 2014, când, în urma confruntării cu Occidentul în problema Ucrainei, Rusia a căutat să întărească prietenia cu China[20].

Putin s-a ocupat discret de ameninţarea latentă pe care o reprezenta China de-a lungul graniţei din Siberia, ştiind că chinezii nu uitaseră „tratatele inegale” pe care fuseseră siliţi să le semneze în secolul al XIX-lea. Conducerea comunistă de la Beijing ştia că Imperiul Rus forţase China să cedeze aproape un milion de kilometri pătraţi din regiunile siberiene ale Lacului Baikal, fluviului Amur şi râului Ussuri. Chiar dacă Putin nu era la curent cu ce scriseseră pe această temă sinologii de la institutele de cercetare din Moscova, fostul ministru de Externe sovietic Eduard Şevardnadze, care locuia pe atunci în Georgia, îi spusese propria poveste. Când călătorise în China, la începutul anului 1989, principala

misiune a lui Şevardnadze fusese îmbunătăţirea relaţiilor sino-sovietice şi, cu excepţia câtorva izbucniri maliţioase ale lui Deng Xiao-Ping, vizita a mers destul de bine. Şevardnadze nu a uitat niciodată cuvintele lui Deng: când China îşi va reface complet puterea, se va întoarce la chestiunea „tratatelor inegale” şi va căuta revizuiri teritoriale. „Va veni o vreme când China le va lua probabil înapoi”, a remarcat ca din întâmplare Deng[21].

În public, Putin evită orice sugestie că Rusia ar avea motive să se teamă de aspiraţiile teritoriale ale Chinei. China şi URSS au avut o dispută rămasă nesoluţionată cu privire la insulele de pe râul Ussuri, unde acesta formează graniţa dintre cele două ţări, dar, în locul unui naţionalism agresiv, lui Putin i s-a părut rezonabil să facă concesii. În 2004 s-a ajuns la un acord care a fost ratificat patru ani mai târziu de Congresul Poporului din China şi Duma de Stat din Rusia. Putin vrea ca toată lumea să creadă că a eliminat tensiunile de odinioară şi că nu au mai rămas decât câteva mici neînţelegeri privitoare în principal la administrarea graniţelor[22]. Se pare că autorităţile ruse au în continuare o problemă atât cu pescuitul şi migraţia ilegale, cât şi cu contrabanda, însă nimeni de la Kremlin nu vrea să facă mare caz din asta. Conducătorii Rusiei nu-şi permit un

conflict cu Beijingul. Ei pot să trăiască cu un oarecare grad de dezordine la frontiera lungă.

Situaţia ar fi mult mai liniştitoare pentru Rusia dacă China nu ar mai ridica problema graniţelor. În 2016, adjuncta ministrului de Externe al Chinei, Fu Ying, a remarcat că unii chinezi cred că au rămas o serie de chestiuni nesoluţionate în Orientul Îndepărtat „rusesc” din cauza pierderilor teritoriale pe care ţarii le-au impus suferindului Imperiu Chinez în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[23]. Nu era un comentariu nefondat: ea ştia că manualele de istorie chinezeşti îi învăţaseră pe elevi aceeaşi lecţie timp de decenii[24]. Când mass-media chineză a dezvăluit că Putin fusese de acord să ajusteze graniţa cu circa patru kilometri pătraţi, zeci de mii de chinezi au acuzat guvernul de la Beijing că nu reuşise să ceară returnarea tuturor „teritoriilor pierdute”. Acesta nu fost un fenomen efemer. Cu ocazia vizitei preşedintelui Xi la Moscova în 2013, o mulţime de cetăţeni obişnuiţi i-au cerut să ridice problema graniţelor în discuţiile cu Putin şi să ajungă la o înţelegere favorabilă Chinei[25]. Însă autorităţile chineze preferă să nu se grăbească – atât timp cât manualele şcolare subliniază faptul că China a fost tratată nedrept şi umilitor de Imperiul Rus, e puţin probabil ca liderii chinezi să uite chestiunea. Ei vor putea

reveni asupra ei la momentul opotun, având certitudinea că opinia publică va fi de partea lor.

În ultimele decenii, în Rusia au apărut nenumărate cărţi şi articole despre istoria secolului al XIX-lea, dar aproape niciuna nu discută despre importanţa şi detaliile teritoriale ale acelor tratate[26]. Nu e greu să ne dăm seama de ce persoanele publice şi istoricii sunt atât de precauţi când vine vorba să ridice această problemă: aşa cum stau acum lucrurile în politica internaţională, Moscova vrea să fie drăguţă cu Beijingul. Cu decenii în urmă, relatările aprobate de sovietici spuneau că miniştrii ţarului negociaseră cu chinezii în termeni prietenoşi şi că tratatele sino-sovietice nu fuseseră semnate sub ameninţarea folosirii forţei sau în scopuri imperialiste, dar, dacă administraţia Putin ar susţine o asemenea analiză, ar găsi uşile Beijingului închise. Recunoaşterea nedreptăţii aflate la baza tratatelor, pe de altă parte, nu este nici ea lipsită de pericole. Liderii Kremlinului au ales reticenţa drept cale a prudenţei.

Rusia susţine că negocierile diplomatice, economice şi militare actuale cu Republica Populară Chineză sunt o dovadă că Rusia poate să se descurce fără America. În 2001, Putin şi preşedintele chinez de atunci, Jiang Zemin, au semnat un Tratat de bună vecinătate, prietenie şi cooperare, urmat de mai multe acorduri între cele două

mari puteri asiatice, pe care autorităţile ruse le-au prezentat ca pe o istorie a triumfului şi rezilienţei, evitând să menţioneze că chinezii îi tratau doar ca pe nişte furnizori de resurse naturale. Rezultatul obţinut de diplomaţia rusă a fost o creştere a dependenţei de exporturile de petrol şi gaze. Asul Rusiei este puterea militară, dar această carte trebuie jucată cu prudenţă pentru a nu-i speria pe chinezi. Au continuat discuţiile despre diversificarea economică prin intermediul unui parteneriat cu China, dar au rămas doar atât: discuţii. În realitate, Rusia accepta o poziţie subordonată faţă de puternicul vecin aflat dincolo de lunga graniţă siberiană. Acum, când se apropie cel de-al treilea deceniu al secolului XXI, pare puţin probabil ca această situaţie să se schimbe.

26
Războaiele din străinătate: intervenţia în Siria

Războiul civil din Siria se desfăşura de patru ani când, în septembrie 2015, ruşii au trimis avioane de luptă pentru a susţine şubreda administraţie a lui Assad de la Damasc. Acţiunea a luat întreaga lume prin surprindere,

la fel cum o făcuse şi anexarea Crimeei cu un an şi jumătate în urmă.

Până în acel moment, preşedintele Obama îi sprijinise diplomatic şi financiar pe rebeli, evitând o intervenţie în forţă, iar preşedintele Assad părea să fie aproape învins. Mişcarea lui Putin a început să schimbe întreaga scenă militară. Ea arăta totodată că Rusia contesta politica externă americană din Orientul Mijlociu, fapt care i-a şocat pe observatorii străini, deoarece de curând, între aprilie şi iulie, ruşii colaboraseră cu Statele Unite, Uniunea Europeană şi China pentru a determina Iranul să abandoneze cercetările care puteau fi folosite la fabricarea armelor nucleare. În schimb, iranienilor li s-a promis ridicarea sancţiunilor economice. În plus, cu doi ani în urmă, ruşii şi americanii conveniseră asupra unor măsuri care să asigure distrugerea completă a stocului de arme chimice al Siriei. Putin însă îşi exprimase deschis opinia că America era de partea greşită în războiul civil sirian, iar ordinele pe care le-a dat forţelor sale aviatice au transformat cuvintele în acţiune.

Americanii nu au primit niciun semnal prealabil din partea Moscovei. Când secretarul de stat Kerry i-a cerut explicaţii ministrului de Externe Lavrov – „Serghei, voi bombardaţi acum în Siria şi faceţi mişcări de trupe? Ce se întâmplă?” –, acesta a părut surprins, pălind şi

grăbindu-se să dea un telefon. El spusese în repetate rânduri că intervenţia militară în războiul civil sirian reprezenta o încălcare a regulilor şi politicii Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite[1]. Dacă Lavrov nu juca teatru, a conchis Kerry, era foarte probabil ca Putin să nu-l fi informat[2]. La fel ca în cazul Crimeei, Ministerul de Externe rus a contat forte puţin la Moscova când s-au luat decizii de importanţă strategică.

Putin şi oamenii săi de încredere au considerat că riscurile erau minime. Niciodată nu fusese mai uşor pentru trupele ruseşti să aibă un impact asupra Orientului Mijlociu: aveau echipament cu care nicio forţă de luptă siriană nu se putea compara şi Putin voia să testeze îmbunătăţirile aduse de Statul-Major planificării strategice şi instrucţiei militare. La fel de important era faptul că Obama, îngrijorat de numeroasele intervenţii militare în Afganistan, Irak şi Libia, ezita să extindă puterea americană mai mult în regiune. Predecesorul său de la Casa Albă, George W. Bush, îi lăsase sarcina de a gestiona situaţia din Irak, unde erau staţionate multe trupe americane, iar el grăbise pregătirile pentru ca guvernul de la Bagdad să-şi asume întreaga responsabilitate a ţării şi pentru retragerea personalului, tancurilor şi avioanelor americane. A urmat o perioadă de haos şi de dispute sectare, probabil o consecinţă

inevitabilă a răsturnării regimului lui Saddam Hussein: când au început alegerile democratice, majoritatea şiită, care fusese multă vreme supusă persecuţiilor, s-a răzbunat pe regiunile sunnite, iar Irakul a căzut pradă unui război civil crunt.

La începutul „Primăverii Arabe” în Tunisia, în decembrie 2010, Obama a reacţionat cu un amestec de încântare şi îngrijorare. Rând pe rând, ţările din Orientul Mijlociu au fost cuprinse de tulburări politice. În Libia, spre deosebire de Tunisia, guvernul a reacţionat brutal, iar mass-media din întreaga lume, inclusiv cea din Rusia, a alimentat curentul de opinie în favoarea intervenţiei împotriva lui Muammar Gaddafi, despre care nimeni nu putea spune că nu era un dictator corupt, ce înăbuşise vreme de decenii opoziţia din ţara sa cu o cruzime neabătută. Preşedintele francez Nicolas Sarkozy, urmat de prim-ministrul britanic David Cameron, a optat pentru trimiterea avioanelor militare împotriva obiectivelor armatei şi guvernului, iar Obama s-a văzut obligat să ofere ajutor militar sub forma interceptării semnalelor. Gaddafi şi fiii săi i-au ameninţat cu represiuni sângeroase pe rebelii libieni, iar puterile occidentale, amintindu-şi acuzaţiile apărute la nivel internaţional în timpul crizei din Irak din 2002-2003, au căutat susţinerea Naţiunilor Unite.

Cum America, Anglia şi Franţa erau solidare, în mai 2011 preşedintele Medvedev a afirmat că administraţia sa este de acord cu ele, dar că Moscova refuza să rupă relaţiile diplomatice cu Tripoli. Rusia a stabilit însă legături cu unele dintre forţele rebele greu de controlat, iar Medvedev a acceptat concluzia Summitului G8 de la Deauville că „Gaddafi îşi pierduse legitimitatea şi trebuia să plece”[3]. Bombardamentele franceze şi britanice au continuat, distrugând capacitatea de operare a guvernului libian, iar în Benghazi şi în alte părţi rebelii au devenit tot mai puternici. Libia se prăbuşea; Gaddafi a fost forţat să se retragă într-o mică enclavă din Tripoli. Când confruntările de la Tripoli au degenerat în lupte de stradă, guvernul s-a destrămat, iar familia Gaddafi a fugit să se ascundă. Ce a urmat nu a fost un acord cu privire la un nou guvern libian, ci un război civil. Dezacordurile dintre regiuni s-au adâncit, iar Gaddafi a fost prins şi linşat pe străzile capitalei înainte de a putea fi trimis în judecată. Libia a primit ajutor diplomatic şi financiar, însă măcelul a continuat.

Primul semn că tulburările se extinseseră spre Siria a apărut în ianuarie 2011. Protestele de la Damasc împotriva administraţiei al-Assad au fost înăbuşite pe loc, dar s-au răspândit în provincii. În oraşe precum Daraa, Alep şi Homs nemulţumirea a crescut. La fel ca în Libia,

era un ciclu al protestelor şi represiunii. Ba'ath se afla la putere din 1963 şi dictatura sa se baza pe grupul religios alavit, ce reprezenta doar o minoritate restrânsă din populaţia siriană.

Administraţia americană ezita să urmeze o politică de „schimbare a regimului în Siria", însă, văzând atacurile dure ale lui Assad asupra civililor din oraşele deţinute de rebeli, Obama a declarat că America va interveni dacă guvernul sirian va încălca anumite „linii roşii" ale relelor tratamente: folosirea armelor chimice sau biologice, a avertizat el, putea constitui un *casus belli*. Totuşi, în 2013 a renunţat la „liniile roşii", de teamă că vor duce la prăbuşirea administraţiei Ba'ath, considerând că îndepărtarea de la putere a lui Assad ar fi dus cel mai probabil la o consolidare a puterii regionale a facţiunilor extremiste sunnite, influenţate şi susţinute de Statul Islamic sau al-Qaida. Statul Islamic, care a apărut în Irak după îndepărtarea lui Saddam Hussein din 2003, se extinsese peste graniţă, în estul Siriei. În 2014, Obama a ordonat bombardarea atât a ţintelor Statului Islamic şi al-Qaida, cât şi a altor grupări rebele anti-Assad. Dar, deşi a trimis arme grupărilor anti-Assad, a evitat să le furnizeze o cantitate suficientă pentru a-l da jos pe acesta la Damasc şi chiar a autorizat plata unei compensaţii

pentru un raid de bombardament care a lovit din greşeală trupele guvernamentale siriene.

Pe parcursul războiului civil sirian, Obama a avut posibilitatea să instituie un spaţiu aerian închis deasupra Siriei. Dar el văzuse care putea fi rezultatul unor asemenea decizii în Libia, când doi dintre aliaţii săi NATO îl împinseseră către o politică mai activă decât îi sugera instinctul lui. Obiectivul său era să pună capăt rolului de poliţist al lumii pe care îl jucau Statele Unite. Rezultatul nedorit a fost că Assad a ordonat raiduri de bombardamente asupra oraşelor controlate de rebeli, care au provocat moartea a mii de civili. Presa şi televiziunile din întreaga lume au vorbit despre dezastrul din Siria. Dar Obama şi-a menţinut părerea că o intervenţie americană în forţă ar fi avut drept consecinţă intensificarea războiului civil şi ar fi creat condiţii ideale pentru extremismul jihadist. În Marea Britanie, permierul Cameron era în favoarea acţiunii armate, dar majoritatea membrilor Camerei Comunelor a respins această propunere, neputând să uite că intervenţia militară haotică din Irak dusese la apariţia Statului Islamic. La Kremlin, NATO încă mai era condamnată regulat pentru că se comporta ca o maşină de război însetată de sânge şi rapace, dar adevărul era că America şi cei mai

puternici aliaţi militari ai săi ezitau să înceapă operaţiunile militare.

Au apărut tot mai multe dovezi că Assad folosea arme chimice. Pentru Obama, acest lucru era intolerabil; Rusia însă ezita să dea crezare rapoartelor. Reprezentanţii oficiali ai Siriei au declarat că atacul fusese organizat, în mod cinic, de rebeli pentru a strica reputaţia forţelor aeriene. După săptămâni de altercaţii, ruşii au acceptat punctul de vedere al americanilor şi au făcut presiuni asupra lui Assad să renunţe la asemenea metode de luptă. În schimb, Obama a renunţat la un atac decisiv asupra Damascului. (De fapt, după cum ştia toată lumea, Obama fusese reticent în legătură cu intensificarea implicării armate directe a Americii.)

În septembrie 2015, după ce Bashar al-Assad a pierdut câteva oraşe în favoarea rebelilor sirieni, Kremlinul a decis să treacă la intervenţia armată directă pentru a sprijini guvernul şi armata siriană. Obama s-a ţinut departe de Siria şi a restricţionat eforturile americane de a furniza echipament trupelor kurde care luptau împotriva Statului Islamic din Irak. Tot mai dependent de ajutorul rusesc, Assad a acceptat propunerea lui Putin de a dezvolta baza navală a Rusiei de la Tartus, pe ţărmul estic al Mediteranei, şi a permis extinderea capacităţii ruseşti de interceptare a

sistemelor de comunicaţii spre nord, la Latakia. Dar Assad avea nevoie de mai mult decât atât pentru a supravieţui războiului civil. Au avut loc discuţii cu Rusia despre lărgirea spectrului ajutorului militar. Putin a fost de acord şi începând din septembrie 2015 forţele aviatice ruseşti au început să bombardeze oraşele siriene deţinute de rebeli. În momentul în care înregistrări cu masacrele din Siria au ajuns la posturile de televiziune occidentale, în întreaga lume a izbucnit un val de proteste, de care Putin nu a ţinut seama. „Misiunea noastră este să consolidăm guvernul legitim şi să creăm condiţiile pentru un compromis politic”, a explicat el la postul de televiziune Rossiia-1 pe 11 octombrie[4].

În replică, administraţia americană a declarat că bombele ruseşti loveau forţele siriene care acţionau în vederea democratizării ţării şi a eliminării dictaturii lui Assad. Răspunsul ruşilor a fost că cei patru ani de război civil favorizaseră dezvoltarea grupărilor jihadiste asociate cu al-Qaida şi cu Statul Islamic, care de asemenea dispreţuiau democraţia şi pe democraţii sirieni. Putin susţinea că „Primăvara Arabă” şi reacţia ţărilor în frunte cu Statele Unite alimentaseră o dezordine pe care jihadiştii o exploatau bucuroşi.

Deşi refuză să fie pesimist în legătură cu perspectivele păcii în Orientul Mijlociu, Putin are grijă să nu fie excesiv de încrezător, aducându-şi aminte că într-una dintre vizitele sale în Israel a primit următorul sfat de la prim-ministrul Ariel Sharon: „Domnule preşedinte, în momentul acesta vă aflaţi într-o regiune unde nu te poţi încrede în nimeni, în nicio privinţă”[5]. Putin vrea stabilitate în Orientul Mijlociu şi nu este preocupat de principiile drepturilor omului:

> În legătură cu întrebarea dumneavoastră dacă Assad este sau nu aliatul nostru şi ce vrem noi în Siria. Ei bine, am să vă spun cât se poate de clar ce nu vrem: nu vrem ca în Siria să se repete situaţia din Libia sau Irak.

În continuare, Putin şi-a exprimat susţinerea pentru lovitura militară de stat împotriva preşedintelui Mohamed Morsi, membru al Frăţiei Musulmane din Egipt. Era necesar să fie eradicate toate formele de fanatism religios:

> Laude se cuvin Preşedintelui el-Sisi din Egipt, aşa cum i-am spus deja şi lui, deoarece, dacă el nu şi-ar fi asumat responsabilitatea, nu ar fi dat dovadă de curaj, luând în mâinile sale frâiele ţării, acelaşi lucru s-ar fi putut întâmpla în Egipt ca în Libia. În opinia

mea, nu trebuie să precupeţim niciun efort pentru a întări puterea statală legitimă din ţările acestei regiuni.

Întregul Orient Mijlociu, dar şi alte câteva ţări musulmane erau ameninţate să ajungă pe mâna unor conducători fanatici dacă puterile străine refuzau să intervină:

Este valabil şi pentru Siria. Trebuie să fie refăcute şi consolidate structurile emergente ale puterii în ţări precum Irakul sau Libia. Să se ajungă la stabilitate într-o ţară ca Somalia, de exemplu, şi în alte ţări. Să fie întărită puterea de stat în Afganistan. Dar asta nu înseamnă să laşi totul aşa cum este. E nevoie, evident, de reforme politice care să aibă la bază această stabilitate[6].

Putin nu a vorbit niciodată cu entuziasm despre Assad; la sesiunea plenară a Forumului Economic Internaţional de la Sankt-Petersburg din 2 iunie 2017 i-a spus reporterului NBC Megyn Kelly că obiectivul politicii externe ruse este să păstreze statalitatea Siriei, şi nu să-l ţină pe Assad la putere[7]. Putin voia de asemenea să scoată Statele Unite din regiune şi să recâştige pentru Rusia prezenţa şi influenţa de care se bucurase cândva URSS. Acţiunile din Siria făceau parte din eforturile sale de a confirma statutul de mare putere al Rusiei.

În toată lumea se vorbea despre aplombul şi hotărârea Rusiei, ceea ce-i permitea lui Putin să se arate

ceva mai precaut. Deşi avea ambiţia să joace un rol activ în Orientul Mijlociu, era conştient că Rusia nu va fi în stare să pună capăt de una singură războiului civil sirian. În cele din urmă, Rusia avea nevoie de parteneri, iar Putin spera să obţină sprijin de la liderii americani, saudiţi şi iordanieni[8]. Nu i-a menţionat pe turci şi pe iranieni, chiar dacă îi avea în vedere ca posibili parteneri militari şi diplomatici, şi a respins sugestia că voia să îndeplinească misiunea doar prin alianţa cu Assad. A dezvăluit că îi spusese lui Assad despre intenţia sa de a coopera cu triburile sunnite ce luptau împotriva Statului Islamic, deşi coaliţia care-l sprijinea pe Assad înclina spre partea şiită[9].

Portavionul *Amiralul Kuzneţov* a făcut senzaţie în vara anului 2017, când a traversat Mediterana în lungul său drum către coasta siriană, dar nu mai arăta la fel de impresionant când s-a întors, scoţând un fum gros din cauza unei defecţiuni. Ministrul britanic al Apărării, Michael Fallon, i-a ridiculizat pe ruşi, invitând lumea să-l compare cu noul portavion britanic *Queen Elizabeth*. Ruşii s-au simţit atât de ofensaţi, încât ambasada de la Londra a postat imediat pe Twitter un mesaj nu prea convingător conform căruia Ministerul Apărării de la Moscova avea deja planuri să lanseze până în 2025 un rival superb al uriaşelor vase americane[10]. Însă revenirea

Rusiei ca mare putere pe pământ şi în aer era dincolo de orice îndoială.

Apropierea dintre Rusia şi Turcia s-a produs când Recep Tayyip Erdoğan a început să caute noi prieteni după lovitura militară de stat eşuată împotriva sa din 2016. Dar, deşi l-a îmbrăţişat pe Putin la Moscova, liderul turc încă mai urmărea obiective care provocau disconfort la Kremlin. Ankara avea anumite interese naţionale în războiul civil sirian care nu se potriveau cu politica rusească: se opunea concesiilor teritoriale în favoarea kurzilor din Irak şi Siria, de teamă că acest lucru ar fi încurajat lupta kurzilor pentru independenţa faţă de Turcia. Turcii erau de asemenea îngroziţi că o victorie a lui Assad ar fi putut împinge alte câteva milioane de refugiaţi sirieni peste graniţă, pe teritoriul turcesc. Ani de zile, politica externă a Turciei fusese în dezacord cu cea a Rusiei în privinţa Karabahului, enclava locuită de armeni din Azerbaidjan, unde turcii îi susţineau puternic pe azeri împotriva armenilor. Mai recent, în 2014, turcii au îmbrăţişat cauza tătarilor din Crimeea şi şi-au exprimat nemulţumirea faţă de anexarea Crimeei. Erdoğan nu trebuia să uite că opinia publică din Turcia putea deveni ostilă faţă de Rusia. Apropierea sa de Putin avea potenţiale capcane[11].

O altă problemă, cel puţin pentru Putin, era că Turcia şi Iranul aveau interese opuse în Orientul Mijlociu, ceea ce însemna că nu putea fi sigur că îşi va menţine coaliţia internaţională. A aflat că nu trebuie să ia drept sigură susţinerea Iranului când, în toamna lui 2016, forţele aviatice ruse au lansat un atac asupra oraşelor siriene din aeroportul Hamedan. Teheranul a protestat oficial, iar Rusiei i s-a retras permisiunea de a efectua operaţiuni militare în regiune. A conduce o coaliţie nu înseamnă a o domina. Iranienii erau o componentă esenţială a regimului lui Assad, ducând o mare parte dintre luptele terestre din apropiere de Damasc şi finanţând extinderea în Siria a miliţiei Hezbollah, o organizaţie paramilitară şi religioasă şiită cu baza iniţială în Liban, ce dorea să contribuie la eliminarea jihadiştilor sunniţi şi a altor rebeli care îl înfruntau pe Assad.

O altă complicaţie era că Arabia Saudită finanţa jihadismul sunnit, ceea ce însemna că Iranul şi saudiţii erau prinşi într-un război prin intermediari pe teritoriul sirian. Pericolul extinderii confruntării lor strategice a ieşit la iveală cu ocazia intervenţiilor lor în războiul civil yemenit din 2015, când saudiţii au organizat raiduri de bombardament asupra oraşelor controlate de rebelii hutu. Rusia s-a ţinut departe de conflict, încercând să evite o dispută cu Arabia Saudită, care o ajutase să

obţină statutul de observator la Conferinţa Islamică Mondială. În plus, obiectivul politicii externe a Kremlinului era ca statul rus să fie privit drept prietenul islamului din întreaga lume.

Moscova voia de asemenea să păstreze bunele relaţii pe care la avea cu Israelul de pe vremea lui Gorbaciov, chiar dacă politica israeliană era complet ostilă Iranului, Hezbollahului şi – într-o măsură mai mică – administraţiei Assad. Posibilitatea unui conflict între Damasc şi Tel Aviv provoca nelinişte în regiune. În 2010, experţii israelieni lansaseră virusul informatic Stuxnet pentru a distruge echipamentele de îmbogăţire a uraniului din Iran, iar în februarie 2018, îngrijoraţi din cauza influenţei tot mai mari a Iranului în Siria şi furioşi că o dronă produsă în Iran intrase în spaţiul lor aerian, israelienii şi-au trimis avioanele de luptă pentru a distruge o serie de depozite de arme din apropierea Damascului. Ruşii nu au putut decât să stea deoparte şi să spere că acesta va fi sfârşitul conflictului.

Pe 7 decembrie 2017, Rusia a declarat că misiunea de a învinge Statul Islamic din Siria era încheiată. Însă problemele abia începeau. În ianuarie 2018, antanta Rusiei cu Turcia i-a permis lui Erdoğan să declanşeze un atac militar masiv împotriva forţelor rebele kurde care ocupau regiunile de frontieră din nordul Siriei. Înainte ca

Rusia să intervină, aceşti kurzi, aprovizionaţi şi antrenaţi de americani, fuseseră o forţă de luptă crucială împotriva Statului Islamic. Pentru Erdoğan reprezentau însă un duşman care putea să ameninţe cu întemeierea unui stat al Kurdistanului la graniţele sale.

Trupele ruseşti au fost retrase, dar nu într-atât încât să-l lase pe Assad expus în faţa unei ameninţări serioase din partea rebelilor, iar bazele şi echipamentele militare ruseşti au rămas pe loc. Avioanele siriene, ajutate de tehnologia furnizată de ruşi, şi-au continuat campania de bombardamente. Toate oraşele principale ale ţării, cu excepţia Idlibului, în nord, au fost reocupate de guvern. Alepul, al cărui centru istoric fusese distrus, era din nou o fortăreaţă pentru Assad. Putin jubila, dar a înţeles că trebuie să fie precaut. Majoritatea trupelor terestre străine pro-Assad proveneau din Teheran, ale cărui interese nu se suprapuseseră niciodată complet cu cele ruseşti, iar fără iranieni Assad s-ar fi trezit imediat într-o situaţie dificilă. Însă Kremlinul nu a uitat lecţia primită de armata sovietică în Afganistan: că, odată ce trupurile soldaţilor ruşi morţi ajungeau înapoi în URSS, mamele lor îşi puteau transforma suferinţa într-o chestiune de interes public. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care autorităţile ruse au încercat – e drept, fără să reuşească pe deplin – să ascundă faptul că luptele din

estul Ucrainei în care soldaţii muriseră începând din 2014 aveau de-a face cu o ocupaţie militară. Se temeau că mamele îndoliate ar fi putut câştiga simpatia oamenilor plângându-se că tinerii soldaţi ai Rusiei trebuiau să-şi rişte viaţa în războaie inutile.

Din punctul de vedere al Ministerului Apărării însă, operaţiunile din Siria au reprezentat o ocazie de a testa trupele după slăbiciunea de care dăduseră dovadă în războiul georgian din 2008. Personalul din aviaţia militară a câştigat experienţă de luptă[12]. Putin ştia că prestigiul intern şi extern al administraţiei sale depindea de succesul din Orientul Mijlociu. În februarie 2018, armata lui Assad s-a compromis din nou când, potrivit unor surse de încredere, a reînceput să folosească arme chimice în oraşele stăpânite de rebeli, însă Rusia a respins acuzaţiile la Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite. În lipsa intervenţiei americane – Trump a urmat implicit linia administraţiei Obama –, Putin şi Şoigu simţeau că au deplină libertate de acţiune în Siria.

Când a venit la putere, Trump a declarat că trupele şi resursele americane trebuie păstrate pentru alte scopuri şi nu s-a abătut de la această linie decât ocazional. În aprilie 2018, după ce au apărut dovezi că Siria folosea din nou arme chimice şi că mai mulţi copii muriseră în chinuri, Trump, scandalizat, a autorizat o intervenţie

militară a forţelor aviatice americane. Aceasta a fost o excepţie, pentru că în general Statele Unite au stat deoparte în timp ce avioanele ruseşti şi siriene transformau oraşele rebelilor în ruine. La sfârşitul anului, Trump şi-a anunţat intenţia de a retrage puţinele trupe americane staţionate în nordul Siriei, unde îi sprijiniseră pe kurzi împotriva Statului Islamic, considerând că acesta din urmă era aproape complet înfrânt şi că obiectivul Americii fusese atins. Putin a fost încântat: astfel Rusia nu mai era nevoită să ajute administraţia Assad să aducă mai multe oraşe şi teritorii sub controlul său. Cu toate că războiul civil sirian nu era nici pe departe încheiat, lumea a început să se gândească la redirecţionarea eforturilor spre reconstrucţia economică şi stabilitatea politică. Rusia acţionase aşa cum crezuse de cuviinţă pentru a pune capăt vărsării de sânge şi îşi confirmase renaşterea ca mare putere. Însă autorităţile ruse nu aveau cum să asigure sprijinul financiar de care avea nevoie Siria. Victoria aşteptată a lui Assad era doar începutul sfârşitului războiului şi întregul Orient Mijlociu se clătina sub povara fricii şi incertitudinii.

27

Ghionturi şi îmbrăţişări: factorul american

Când Donald Trump a câştigat alegerile prezidenţiale americane, în noiembrie 2016, multă lume s-a gândit că adevăratul câştigător era Putin. Echipa rusă de hackeri şi leakeri perturbase campania principalului opozant al lui Trump, candidata Partidului Democrat, Hillary Clinton. Se zvonea că Putin îl avea cu ceva la mână pe Trump, că ruşii deţineau despre el informaţii personale care, dacă ar fi apărut în presă, i-ar fi distrus cariera[1].

Rezultatul alegerilor a provocat o undă de şoc în politica americană. În vară, sondajele de opinie o indicau pe Hillary Clinton ca având cei mai mari sorţi de izbândă. Deşi campania lui Trump a fost asaltată de nenumărate dezvăluiri scandaloase, el le-a respins pe toate ca fiind „fake news”. Vociferând şi făcând pe grozavul, i-a atacat pe liderii propriului partid cu aceeaşi ferocitate cu care i-a atacat pe democraţi şi s-a prezentat ca fiind singurul candidat dispus să înfrunte ceea ce el numea corupţia confortabilă de la Washington. A renunţat la codul de conduită politică şi s-a răstit la reprezentanţii mass-media, făcând o virtute din faptul că nu a fost niciodată un politician profesionist.

Trump a început să aibă dificultăţi din momentul în care unele dintre legăturile sale cu Rusia au ieşit la iveală. Analiştii au observat că declaraţiile sale se suprapuneau adesea cu acuzaţiile prezentate la postul

de televiziune RT despre metodele frauduloase folosite de echipa lui Clinton. O altă ştire vehiculată frecvent la RT era acuzaţia lui Trump că Obama nu avea dreptul să fie ales preşedinte al Americii[2]. În toiul acestei dispute, WikiLeaks a dezvăluit o informaţie luată din e-mail-urile interne ale Comitetului Naţional Democrat, care părea să arate că se făceau manevre murdare pentru a sabota candidatura lui Bernie Sanders, rivalul democrat al lui Clinton. Clinton avea o politică dură în privinţa Rusiei şi s-a presupus că serviciile secrete ruseşti lucrau pentru a o compromite. Membri ai echipei lui Trump au intrat în legătură cu intermediari ai conducerii ruse, care avea o preferinţă clară pentru Trump. Sentimentul era reciproc. Pe 27 octombrie, Trump a arătat clar cum gândea, spunând despre Clinton la un miting în Springfield, Ohio: „Vorbeşte foarte urât despre Putin şi nu cred că asta e o chestie deşteaptă”.

Putin a îndemnat Occidentul să recunoască motivul pentru care în ultimul timp societăţile se întorseseră împotriva *establishment*-ului politic la alegeri şi referendumuri:

> La început, aceste rezultate supărătoare au fost declarate în mod pripit o anomalie sau un accident. Când au început să se repete, oamenii au spus că societatea nu-i înţelege pe cei de la

> vârful puterii şi că nu s-a maturizat suficient pentru a aprecia eforturile autorităţilor şi grija pentru binele public. Sau au devenit isterici şi au declarat că este rezultatul propagandei străine, de regulă ruseşti[3].

Observaţia despre dezamăgirea populară din America şi Europa era foarte bună, însă, tipic, Trump denatura rolul Moscovei în instigarea la dezordine.

Putin s-a abţinut să facă public afirmaţii care i-ar fi putut determina pe duşmanii lui Trump să-şi intensifice presiunile pentru investigarea manevrelor ruseşti. Existau deja suspiciuni că echipa lui Trump colaborase în secret cu intermediari din Rusia care îi furnizaseră informaţii obţinute ilegal, de natură să afecteze imaginea lui Clinton. Circulau zvonuri că FSB îl avea cu ceva la mână pe Trump – era vorba fie de nişte tranzacţii comerciale pe care le făcuse cu ruşii, fie de o înregistrare cu conţinut sexual făcută în timpul unei vizite a acestuia la Sankt-Petersburg. Pe 15 decembrie, Obama a afirmat că vor fi luate măsuri ca răspuns la amestecul politic al Rusiei.

La începutul lui ianuarie 2017, înainte ca Trump să se instaleze la Casa Albă, a ieşit la lumină un dosar despre relaţiile pe care el le-ar fi avut cu prostituate ruse la hotelul Ritz-Carlton din Moscova. Separat exista şi

acuzaţia că, într-o serie de vizite făcute în Rusia, Trump ar fi beneficiat de un tratament special din partea autorităţilor, fiind cultivat ca o persoană cu influenţă. Trump fusese bine primit în capitala Rusiei în 2013, când organizase concursul „Miss Univers” la Moscova. Existau de asemenea zvonuri că ruşii l-ar fi ajutat să scape de diferite dificultăţi financiare de-a lungul timpului. Dosarul a ajuns în mediul online prea târziu pentru a avea un impact asupra alegerilor, iar Trump a negat imediat informaţiile, etichetându-le drept „născociri” şi „falsuri”. Autorul dosarului s-a dovedit a fi Christopher Steele, fost agent MI6 şi coproprietar al unei firme de business intelligence cu sediul la Londra. S-a aflat de asemenea că Steele adunase materialul pentru Partidul Democrat în lunile de dinaintea alegerilor prezidenţiale[4].

Putin s-a simţit obligat să intervină în discuţie:

> În primul rând vorbim despre un adult, iar în al doilea rând despre un om care ani la rând, dacă nu toată viaţa, s-a implicat în organizarea de concursuri de frumuseţe şi a fost înconjurat de cele mai frumoase femei din lume. Ei bine, îmi vine greu să cred că a dat fuga să se întâlnească cu fetele noastre cu o responsabilitate socială redusă – chiar dacă ele sunt, în mod categoric, cele mai bune din lume. Mă îndoiesc totuşi că Trump era înnebunit după aşa ceva[5].

Legăturile lui Trump cu autorităţile ruse de dinainte şi din timpul campaniei electorale au rămas până în prezent un subiect de speculaţie, însă existau suficiente informaţii pentru a bănui că Putin avea să plătească pentru ce făcuse. Dacă ar fi câştigat alegerile prezidenţiale, Clinton ar fi iniţiat o anchetă sistematică privitoare la operaţiunile ruseşti de hacking din vara anului 2016, care au vizat poşta electronică a Partidului Democrat – mesajele care au ajuns în presă au afectat campania ei săptămâni la rând. Ar fi dispus de asemenea cercetarea acuzaţiei că ruşii au fost responsabili de campaniile anti-Clinton din social media. Însăşi victoria lui Trump a dus la investigaţii atât ale mass-mediei americane, cât şi ale democraţilor şi republicanilor din Congres. Rezultatul a fost o scurgere zilnică de informaţii jenante în domeniul public, care l-au împiedicat pe Trump să-şi atingă obiectivul declarat de a îmbunătăţi relaţiile cu Kremlinul în politica externă. În privinţa chestiunilor legate de Rusia, nici colegii republicani din Senat, nici democraţii nu aveau încredere în Trump. El jucase dur şi fără scrupule pocherul electoral, iar Putin stătuse în spatele său şi îl ajutase să ridice miza. Acum constata că, deşi ieşise învingător, nu-şi putea încasa jetoanele.

Pe parcursul campaniei sale, Trump l-a lăudat Putin. Odată ajuns la putere, trebuia să evite să pară marioneta lui. Între timp, Putin trebuia să spere că totul va fi bine. Când era întrebat despre amestecul rusesc în politica americană, fie se arăta ofensat, fie declara că liderii de la Kremlin au lucruri mai bune de făcut decât să publice e-mail-uri ale unor persoane publice din America. Liderii de la Kremlin aşteptau însă momentul oportun: Lavrov spunea că nu îşi face iluzii că dificultăţile din relaţiile ruso-americane vor fi depăşite[6], o atitudine foarte răspândită în Rusia. În aprilie 2017, potrivit unui sondaj VŢIOM, doar o treime din ruşi erau optimişti în privinţa relaţiilor dintre Rusia şi Statele Unite. Doi din cinci aveau o părere proastă despre Trump[7]. Prudenţa ruşilor a părut justificată atunci când, la o săptămână după învestirea sa în funcţie, noul preşedinte american a făcut o vizită la Pentagon şi a semnat un plan de modernizare a armelor nucleare americane[8].

Conducerea rusă nu avea nici cea mai mică idee despre următoarele mutări ale lui Trump în materie de politică externă. Putin a dezvăluit că a avut o singură convorbire telefonică cu Trump înainte de învestirea acestuia şi că prima discuţie cu noul preşedinte a avut loc abia pe 2 mai 2017, când – conform relatărilor părţii ruse – au căzut de acord să-şi coordoneze acţiunile

împotriva terorismului internaţional, să faciliteze „un proces real de reglementare” a situaţiei din Siria şi să încerce să reducă tensiunile din peninsula coreeană. Cei doi preşedinţi au stabilit să aibă o discuţie telefonică înainte de summitul G20 care urma să aibă loc în iulie la Hamburg[9]. Îşi spuneau pe numele mic, deşi Putin nu folosea forma familiară „tu” când i se adresa lui Trump în rusă[10].

Cu toate acestea, Putin a continuat să afirme că America încălca regulat dreptul internaţional peste tot în lume şi le-a cerut liderilor americani să admită că îngrijorările ruşilor legate de securitate erau întemeiate. Când o navă militară a Statelor Unite cu rachete de croazieră la bord a ajuns pe Marea Neagră, nimeni de la Washington nu a părut să înţeleagă îngrijorarea pe care o asemenea operaţiune o provoca la Moscova. România devenise membră NATO în 2004 şi americanilor li s-a părut de la sine înţeles că, în calitate de aliaţi, pot desfăşura acţiuni de-a lungul coastei româneşti. În opinia ruşilor, faptul că un vas american încărcat cu rachete balistice naviga în apropiere de ţărmul rusesc era o provocare, astfel că au trimis avioane de luptă pentru a avertiza nava NATO. Departe de a fi agresivi, remarca Putin, ruşii dădeau dovadă de un autocontrol desăvârşit[11]. A omis însă să precizeze ce credea el că

erau îndreptăţiţi să facă ruşii dincolo de avertizarea navelor americane. Principalul său scop era să sune ameninţător.

Relaţiile ruso-americane s-au deteriorat pe 2 februarie 2017, când Nikki Haley, ambasadorul Americii la Naţiunile Unite, a cerut încetarea ocupării Crimeei[12]. Acesta a fost doar începutul supărării Kremlinului. Pe 15 februarie 2017, ţările baltice, foste sovietice, au semnat un acord pentru a permite trupelor NATO din alte ţări să le tranziteze teritoriile. La Moscova, ştirea că guvernele de la Tallinn, Riga şi Vilnius le permiteau Statelor Unite şi aliaţilor lor să ajungă la graniţa cu Rusia în decurs de ore a fost primită cu iritare. Pe 16 februarie, secretarul de stat american al Apărării, James Mattis, a sporit temerile ruşilor, subliniind că America trebuie să negocieze cu Rusia de pe o poziţie de putere.

Pe 20 martie 2017, şeful FBI, James Comey, a depus mărturie în faţa Comisiei pentru Informaţii a Camerei Reprezentanţilor cu privire la „măsurile active ale ruşilor” din anul anterior. Acuzându-l pe Putin că o ura personal pe Hillary Clinton şi că a încurajat o „campanie complexă” de sprijinire a candidaturii lui Donald Trump la preşedinţie, el a afirmat că ruşii erau „neobişnuit de gălăgioşi” în activităţile lor, ca şi cum nu le-ar fi păsat dacă cineva observa ce făceau. Părea că vor să saboteze

procesul democratic american şi că speră totodată că Uniunea Europeană se va destrăma. Putin, a sugerat Comey mai departe, prefera ca ţările străine să fie conduse mai degrabă de oameni de afaceri decât de politicieni de carieră. De ce? Deoarece credea, se pare, că întreprinzătorii sunt mult mai înclinaţi spre compromisuri în negocieri. Comey a avertizat că serviciile secrete ruseşti îşi vor repeta operaţiunile la următoarele alegeri din Statele Unite[13]. În Congresul american s-au cerut tot mai imperativ răspunsuri la întrebările legate de relaţia Trump-Putin şi, sub egida Departamentului de Justiţie, în mai 2017 a fost anunţată o comisie specială de anchetă, condusă de Robert Mueller, care fusese şeful FBI până în urmă cu patru ani.

Comey a făcut remarci generale, omiţând detaliile factuale; el a cerut să i se accepte pe încredere mărturia. De asemenea, l-a ofensat pe preşedinte continuând ancheta FBI referitoare la legăturile dintre echipa de campanie a lui Trump şi Kremlin. În mai 2017, Trump şi-a pierdut răbdarea şi l-a concediat pe Comey, explicând pe Twitter că acesta „se dădea în spectacol” şi era „ţăcănit”, alimentând suspiciunile despre existenţa unei înţelegeri secrete între Trump şi autorităţile ruse în 2016.

Putin a devenit tot mai arţăgos. A continuat să pledeze pentru semnarea unui protocol global cu privire

la războiul cibernetic, subliniind că trimisese o propunere Statelor Unite în toamna anului 2015 şi că americanii nu se obosiseră să răspundă[14]. Ani de zile, autorităţile ruse fuseseră acuzate că au organizat operaţiuni de hacking care vizau adrese de e-mail americane şi că au postat relatări false pe bloguri americane, prin urmare propunerea de protocol a Rusiei era o încercare de a se impune în planul elevat al moralei. Ca răspuns la acuzaţiile Washingtonului, ruşii susţineau că americanii se amestecaseră cel mai agresiv în campanii electorale din alte ţări, finanţând mitinguri şi subvenţionând în secret opoziţia. Putin a atras din nou atenţia asupra vizitei Victoriei Nuland la Kiev din decembrie 2013, când ea a susţinut deschis campania împotriva preşedintelui ucrainean Ianukovici[15]. Cum *establishment*-ul american a continuat să-i acuze pe ruşi de interferenţă politică, Putin a decis să pună şi el întrebări despre amestecul Americii.

Pe 23 mai 2017, John Brennan, ultimul şef CIA al lui Obama, a transmis Comisiei pentru Informaţii a Camerei Reprezentanţilor că îngrijorările legate de eforturile ruşilor de a influenţa rezultatul alegerilor prezidenţiale din 2016 au dus la un efort comun al CIA, Agenţiei Naţionale de Securitate şi FBI pentru a stabili cât de mare a fost această interferenţă. Liderii Congresului au fost informaţi în august şi Brennan însuşi l-a contactat pe

Aleksandr Bortnikov de la FSB pentru a-l avertiza. Când Bortnikov a respins acuzaţiile, Brennan i-a spus să-i transmită lui Putin personal că orice amestec viitor va avea consecinţe neplăcute.

Pe 12 iunie 2017, Senatul a votat cu 98-2 consolidarea sancţiunilor împotriva Rusiei, în special pentru a sabota proiectele internaţionale ale companiilor americane care implicau corporaţii ruseşti din domeniul energetic. Acest lucru ar fi afectat imediat acordurile cu Azerbaidjanul, din cauza prezenţei companiei Lukoil pe teritoriul lui, şi, de asemenea, ar fi ameninţat proiectul Coridorului Sudic de transport al gazului din bazinul caspic în Europa fără tranzitarea Rusiei – cu siguranţă nu acesta era rezultatul la care se gândeau senatorii americani, dar era semnul unei voinţe puternice de a împiedica progresul economiei ruseşti cât mai mult, cu orice preţ care nu implica un conflict armat. Şi exportul de petrol din Kazahstan urma să fie afectat. „Cred că Rusia este o ameninţare globală condusă de un om periculos”, a spus Paul Ryan, purtătorul de cuvânt republican al Camerei Reprezentanţilor. „Vladimir Putin nu împărtăşeşte interesele noastre, el le încalcă... Nu e niciun secret – Rusia a încercat să se amestece în alegerile noastre. De aceea sunt un adept al sancţiunilor. De aceea sunt sceptic în privinţa Rusiei şi înclin în

direcţia unor măsuri dure”[16]. Republicanii şi democraţii au fost de acord că trebuiau aplicate sancţiuni şi Iranului şi Coreei de Nord, nu doar Rusiei.

Sancţiunile au fost elaborate rapid, aliaţii europeni ai Statelor Unite nefiind consultaţi. Fără vreo pretenţie de altruism, senatorii au subliniat că următoarele măsuri împotriva Rusiei trebuie să se concentreze asupra „exporturilor americane de resurse energetice, în vederea creării de locuri de muncă pentru americani”. În Germania, Franţa şi Italia, nemulţumirea creştea. Angela Merkel şi partenerii săi europeni nu puteau susţine o politică ce ar fi adus daune economice Europei pentru a mări gradul de ocupare a forţei de muncă americane[17]. Interesele comerciale germane fuseseră deja afectate serios de decizia lui Merkel din 2014 de a susţine sancţiunile propuse de americani. Trump nu a făcut nimic pentru a înlătura temerile germanilor, sugerându-le că ar putea să se ajute singuri cumpărând gaz lichefiat american. Dacă prin asta a intenţionat să facă o mişcare diplomatică, a eşuat imediat, reuşind să deconcerteze Moscova şi, în acelaşi timp, să irite Berlinul.

Noile sancţiuni vizau de asemenea orice companie care contribuia la întreţinerea sau modernizarea conductelor folosite pentru exporturile ruseşti de hidrocarburi, ceea ce includea şi proiectul cunoscut ca

Nord Stream 2, privitor la transportul gazelor naturale din Rusia pe sub Marea Neagră până în Germania, fără traversarea Poloniei sau Ucrainei. Cu toate că Gazprom era principalul proprietar al proiectului, părţi importante din el erau deţinute de firme europene. Şi nu cuprindea investiţii americane. Donald Tusk, preşedintele Consiliului Europei şi fost prim-ministru al Poloniei, era unul dintre criticii proiectului Nord Stream 2: ca polonez, nu privea cu ochi buni relaţiile exclusive ruso-germane. Dar alţi politicieni europeni, mai ales Jean-Claude Juncker, preşedintele Comisiei Europene, erau mult mai decişi să se opună presiunilor americane. Juncker a criticat ceea ce el considera a fi egoismul naţional al lui Trump, iar după ce acesta din urmă a vorbit despre introducerea unor taxe la importurile de oţel a „ameninţat" imediat Statele Unite cu represalii comerciale dacă interesele europene erau afectate. Juncker a sugerat că Uniunea Europeană ar trebui să ia în considerare blocarea importurilor de whisky american[18].

Într-un interviu acordat revistei *Le Figaro* la Paris pe 29 mai 2017, Putin a spus că Rusia era decisă să aştepte şi să vadă cum va evalua politica administraţiei Trump, remarcând că în America era posibil ca un candidat învins să-şi exercite în continuare influenţa. (Nu a

pronunţat numele lui Hillary Clinton.) Când a fost întrebat dacă într-o lume perfectă s-ar aştepta la o îmbunătăţire a relaţiilor cu America, s-a folosit de ocazie pentru a remarca pe un ton satisfăcut: „Nu există lume perfectă, iar în politică nu există modul condiţional”. În continuare a criticat creşterea continuă a bugetului american pentru apărare, care era deja mai mare decât bugetul total al celorlalte ţări. S-a plâns, de asemenea, de expansiunea NATO spre est şi de retragerea Americii din Tratatul privind rachetele antibalistice[19]. Putin ataca regulat politica americană; în iunie 2017, într-un interviu acordat lui Megyn Kelly de la NBC, a exclamat: „Puneţi degetul oriunde pe harta lumii: peste tot veţi vedea cum oamenii se plâng că autorităţile americane se amestecă în treburile lor politice interne”[20].

În cele din urmă, Putin s-a întâlnit cu Trump pentru prima oară pe 8 iulie 2017, la Summitul G20 de la Hamburg. Ca de obicei, Trump a făcut o impresie contradictorie. Cu o zi înainte vizitase oraşul polonez Gdańsk şi ţinuse un discurs însufleţitor în care avertizase Rusia în legătură cu intervenţia ei nelegitimă în Ucraina şi reamintise opoziţia remarcabilă a Solidarităţii faţă de comunismul sovietic. Polonezii au întâmpinat asta cu aplauze. Erau de asemenea încântaţi că Trump susţinea

principiul asistenţei militare reciproce înscris în carta fondatoare a NATO.

A doua zi, lumea a fost şocată când Trump a declarat în Germania că este onorat să facă cunoştinţă cu Vladimir Putin – acelaşi Putin care anexase un teritoriu ucrainean şi criticase în termeni duri NATO. Conversaţia lor a durat mult mai mult decât era programat, chiar dacă Melania Trump a intrat în încăpere pentru a-i aduce aminte soţului ei de întâlnirile la care era pe cale să nu mai ajungă. Trump era cu secretarul de stat Tillerson, iar Putin cu ministrul de Externe Lavrov; nu mai era nimeni altcineva în afară de interpreţii lor. Mai devreme, Tillerson sugerase că se aştepta la o agendă deschisă, care avea să capete contur pe măsură ce avansau discuţiile – părea o metodă de planificare cam dezorganizată. Un rezultat care i-a mulţumit pe ambii preşedinţi a fost acordul verbal de a stabiliza situaţia în sud-vestul Siriei. Ei au ajuns de asemenea la o înţelegere cu privire la operaţiunile antiteroriste. Potrivit lui Tillerson, Trump a adus în discuţie acuzaţiile privitoare la amestecul ruşilor în procesul electoral american, dar, când Putin le-a respins, a dat înapoi şi s-a concentrat doar pe acordul că în viitor nu vor avea loc asemenea intervenţii[21].

Cum Ucraina era mărul discordiei, nu a mai vorbit despre ea după aceea. Trump parcă ar fi considerat că făcuse destul cu discursul său din Polonia. Nu e de mirare că mass-media rusească, şi nu numai posturile de televiziune favorabile lui Putin, a prezentat întâlnirea ca pe un triumf al lui Putin. Putin nu a jubilat la conferinţa sa de presă, dar a subliniat că el şi Trump căzuseră de acord să formeze un grup de lucru pentru a soluţiona problemele litigioase. Spaţiul cibernetic era un subiect fierbinte, iar cei doi au admis că era necesar un cadru al neamestecului reciproc. Întrebat despre Trump, el a spus:

> În ce priveşte relaţiile personale, cred că ele au fost stabilite. Nu ştiu cum sună asta, dar am să vă spun cum văd eu lucrurile. E o mare diferenţă între Trump de la TV şi persoana reală. Este un om cu picioarele pe pământ, care judecă absolut, absolut competent cu cine stă de vorbă, face rapid o analiză şi dă răspunsul la chestiunile de pe agendă sau la orice alte chestiuni care apar în cursul discuţiei. Din acest motiv cred că, dacă vom merge mai departe şi vom construi relaţii pornind de la conversaţia noastră de ieri, putem fi siguri că vom fi capabili să revenim, chiar dacă numai parţial, la nivelul de interacţiune de care avem nevoie[22].

Fără să renunţe la scepticismul său anterior, Putin era încântat de cum îl găsea pe Trump.

Secretarul de stat Rex Tillerson a preferat să urmeze linia anunţată de Trump în Polonia, astfel că pe 9 iulie 2017 a plecat de la Summitul G20 la Kiev. La întâlnirea cu preşedintele Petro Poroşenko a declarat că Rusia trebuia să refacă „integritatea teritorială” a Ucrainei înainte ca Statele Unite să ia în calcul posibilitatea unei îmbunătăţiri fundamentale a relaţiilor cu Kremlinul[23]. Senzaţia că administraţia Trump era prost organizată, aproape haotică, a devenit tot mai pregnantă. Tillerson fusese ales tocmai pentru că era deschis faţă de reconcilierea cu Rusia – în 2013 primise Ordinul Prieteniei de la Putin pentru activitatea depusă pentru ExxonMobil în parteneriat cu Rosneft. Dar, ca secretar de stat, el a demonstrat la Kiev că nu era un om de care Rusia să poată profita cu uşurinţă. La fel de reticenţi în a-i face pe plac lui Putin erau şi secretarul de la Apărare James Mattis, consilierul pe probleme de securitate naţională H.R. McMaster şi şeful Administraţiei Prezidenţiale John Kelly; ei au devenit cunoscuţi ca „adulţii” care încercau să-l descurajeze pe Trump atunci când opţiunile sale păreau să fie în conflict cu interesele Americii şi ale aliaţilor săi.

Liderii ruşi au fost dezamăgiţi de această răcire a relaţiilor politice. Îngrijorarea lor a crescut a doua zi, pe 10 iulie 2017, când Poroşenko s-a întâlnit cu secretarul general al NATO, Jens Stoltenberg, şi i-a transmis că ţara sa îşi propunea ca până în 2020 să îndeplinească toate condiţiile pentru a deveni membră a alianţei. Stoltenberg l-a susţinut, solicitând Rusiei să-şi retragă trupele din estul Ucrainei. Un sondaj de opinie ucrainean din iunie 2017 arăta că politicile lui Poroşenko erau larg susţinute de populaţie. Statutul de membru NATO devenise un obiectiv susţinut de 69% dintre ucraineni, faţă de 28% în 2012. Poroşenko a recunoscut că intrarea oficială a ucrainenilor în alianţă nu putea avea loc mai devreme de câţiva ani, însă intenţia lor de a-şi concentra eforturile în această direcţie era mai clară ca niciodată. Sarcinile pe care le aveau de îndeplinit erau imense, implicând reforme fundamentale pentru eliminarea corupţiei şi impunerea statului de drept. Ţările-candidate aveau de asemenea obligaţia de a-şi rezolva în prealabil disputele internaţionale – o sarcină deloc uşoară atâta vreme cât trupele ruseşti rămâneau pe teritoriul ucrainean[24].

Pe 25 iulie 2017, Kurt Volker, trimisul special al Statelor Unite pentru demersurile în vederea încetării luptelor din estul Ucrainei, a anunţat că Washingtonul se gândea să livreze armament letal trupelor ucrainene,

deşi se lua în considerare doar echipamentul de apărare. Chiar şi aşa, aceasta avea să crească sprijinul american împotriva Rusiei. Volker a respins ideea că măsura ar putea provoca represalii din partea Rusiei: „În primul rând, ruşii sunt deja în Ucraina şi sunt deja bine înarmaţi. Acolo sunt mai multe tancuri ruseşti decât [tancurile existente] în Europa Occidentală”. Preşedintele Poroşenko ceruse de multă vreme rachete antitanc Javelin, pentru a putea contracara superioritatea militară a Rusiei[25].

În aceeaşi lună au apărut numeroase dezvăluiri despre contactele dintre reprezentanţii Kremlinului, oficiali sau informali, şi echipa de campanie electorală a lui Trump. Familia Trump şi apropiaţii ei nu erau dispuşi să recunoască, dar presiunile atât din partea Congresului şi a Senatului, cât şi a presei nu au încetat. Un val de controverse a izbucnit când, în mod neaşteptat, Donald Trump Jr. a recunoscut că în vara anterioară se întâlnise cu un avocat rus care se oferise să-i furnizeze informaţii de natură să afecteze imaginea lui Hillary Clinton. Aproape nimeni nu se mai îndoia că autorităţile ruse interveniseră pe ascuns şi radical în procesul electoral general din Statele Unite; acum toată lumea voia să afle despre complicitatea echipei lui Trump şi în special a lui Trump însuşi. Era din ce în ce mai clar că ruşi apropiaţi

Kremlinului interveniseră în politica internă americană, la fel cum se putea demonstra că o făcuseră în unele ţări europene pentru a ajuta politicieni dispuşi să susţină obiectivele Rusiei. Candidatul Trump era persoana publică din Statele Unite care corespunsese perfect acestui profil.

Treptat, preşedintele Trump s-a văzut obligat să ia precauţii suplimentare împotriva invaziei militare ruseşti. El a susţinut fără şovăială decizia NATO de a trimite trupe în Polonia şi ţările baltice. Când a vizitat Estonia, în iulie 2017, vicepreşedintele Mike Pence a promis un sprijin ferm din partea Americii; când a mers în Georgia, a criticat dur Rusia pentru că menţinea trupe în Osetia de Sud, care, potrivit dreptului internaţional, era în continuare teritoriu georgian. Pe 2 august 2017, Trump a acceptat, fără prea multă graţie, inevitabilul şi a semnat proiectul de lege al Senatului referitor la aplicarea unor sancţiuni economice împotriva Rusiei. Statele Unite erau angajate acum într-un război comercial total. Pe 24 august 2017, trupe britanice şi americane au participat la parada militară de la Kiev dedicată Zilei Independenţei Ucrainei. Era un semn al hotărârii Americii de a susţine cauza antirusă.

Discuţiile strategice dintre Rusia şi America referitoare la forţele lor nucleare au încetat în mandatul

lui Obama şi nu au mai fost reluate. În schimb, Trump a accelerat programul de dezvoltare a rachetelor nucleare; Putin era deja angajat într-o direcţie similară. Ameninţările reciproce continue dintre Statele Unite şi Coreea de Nord au întărit opinia liderilor politici ai lumii că deţinerea de focoase nucleare asigura oricărei ţări o poziţie de autoritate în relaţiile internaţionale. Nici Trump şi nici Putin nu şi-au exprimat dorinţa de a-şi reduce forţele. Într-o conferinţă ţinută la Academia Militară a Statului-Major pe 23 martie 2017, Lavrov a declarat că reducerile succesive ale depozitelor de arme nucleare ale Rusiei şi Americii erau suficiente; acum, a susţinut el, obiectivul trebuia să fie doar stabilitatea strategică[26]. Implicaţia este că Moscova şi Washingtonul trebuie să cadă de acord asupra unei agende realiste, în condiţiile în care viziunea unei „lumi libere de arme nucleare” exprimată de Ronald Reagan şi Mihail Gorbaciov la sfârşitul anilor ’80 s-a pierdut. Pe 1 martie 2018, în discursul său anual în faţa Adunării Federale, Putin s-a lăudat cu armele nucleare produse de Rusia.

Pe 20 martie 2018, exact în momentul în care relaţiile ruso-americane păreau să fi îngheţat definitiv, Trump i-a telefonat lui Putin pentru a-l felicita cu ocazia realegerii sale ca preşedinte. Nu a făcut nicio aluzie la incorectitudinea întregului proces electoral sau la

recenta afacere Skripal. A spus că au vorbit despre Siria, Coreea de Nord, Ucraina şi controlul armelor şi că au căzut de acord asupra necesităţii unui summit în formulă completă care trebuia organizat cât mai curând[27].

Otrăvirea lui Skripal dusese la sancţiuni economice suplimentare din partea britanicilor şi expulzarea câtorva ofiţeri de informaţii ruşi de la ambasada din Londra. Trump a fost deosebit de reticent în legătură cu aceste evenimente, însă administraţia sa a susţinut poziţia britanică. Steven Mnuchin, secretarul Trezoreriei, a consolidat regimul sancţiunilor americane, menţionând nu numai Salisbury, ci şi estul Ucrainei şi Siria. Câtorva magnaţi care prosperaseră în timpul mandatelor lui Putin, printre care Oleg Deripaska, Viktor Vekselberg, Aleksei Miller şi Suleiman Kerimov, li s-a refuzat dreptul de a face împrumuturi bancare în Statele Unite, cu consecinţe inevitabile pentru tranzacţiile lor financiare de pe alte pieţe străine. Au fost vizaţi de asemenea 17 înalţi funcţionari guvernamentali şi 12 companii. Impactul a fost imediat. Corporaţia Rusal a lui Deripaska, cel mai mare producător de aluminiu din Rusia, a pierdut rapid 70% din valoarea acţiunilor sale tranzacţionate la bursa din Hong Kong[28].

Diferenţa faţă de sancţiunile din 2014 este izbitoare. Obama le-a introdus printr-o lege, în vreme ce Trump a

vrut o înţelegere cu Putin, nu o confruntare, astfel că legea adoptată de Senat în 2017, sărind peste nevoia de a consulta Casa Albă, a fost în măsură să mărească daunele aduse economiei ruseşti indiferent de dorinţele lui Trump. Serghei Lavrov a numit-o „genocid prin sancţiuni”[29].

În mai 2018, Marea Britanie a adoptat o lege pentru a sancţiona spălarea de bani, încurajând presa să pună întrebări despre implicarea marilor firme de avocatură şi contabilitate în facilitarea pătrunderii firmelor ruseşti în City of London. Impactul asupra „oligarhilor” a fost minim, dar Roman Abramovici, patronul clubului de fotbal Chelsea, a întâmpinat dificultăţi când a vrut să obţină o viză normală de intrare din Rusia, ceea ce l-a determinat să depună cerere pentru cetăţenia israeliană, însă nici acest lucru nu l-a ajutat să-şi desfăşoare afacerile în mod regulat de la sediul său din Londra. În septembrie, cererea sa referitoare la dreptul de rezidenţă într-o staţiune de schi elveţiană a fost refuzată în urma unei adrese a poliţiei în care se spunea că reprezintă o ameninţare pentru securitatea naţională. În alte părţi ale Europei, banii ruşilor erau încă bine primiţi, iar la Londra marile afaceri ruseşti şi intermediarii lor au continuat să prospere. Chiar dacă nicio companie sau persoană din Rusia nu a fost acuzată de vreo infracţiune,

cel puţin parlamentul britanic începuse un proces de examinare a surselor averilor nejustificate[30].

Intenţia Rusiei a fost să riposteze cu contrasancţiuni, iar un proiect de lege întocmit în acest scop urma să fie supus atenţiei Dumei. A fost însă retras în ultimul moment, deoarece Putin a constatat că se confrunta cu o urgenţă economică. De data aceasta nu avea să fie vorba de măsuri antiamericane. Se zvonea că Trump i-ar fi spus că administraţia sa nu intenţiona să intensifice din nou regimul de sancţiuni şi că el şi Putin aveau să se viziteze reciproc în cele două capitale. Deşi şansa ca disensiunile dintre Moscova şi Washington să înceteze era infimă, Putin a renunţat la atitudinea agresivă.

Mult aşteptatul summit dintre Trump şi Putin a avut loc la Helsinki în iulie 2018. A fost cel mai discret summit din istorie. Nu au existat transcrieri ale conversaţiilor, deoarece la întâlniri au fost de faţă doar interpreţii. La sfârşitul întrevederii, niciunul nu a spus prea multe. Partea americană şi-a menţinut această atitudine, alimentând suspiciunile că Trump făcuse angajamente despre care prefera să nu vorbească şi concesii cu privire la Crimeea, estul Ucrainei şi Siria. Ruşii au prezentat summitul ca pe o victorie naţională. Spre deosebire de Departamentul de Stat american, ambasadorul rus la Washington, Anatoli Antonov, a

dezvăluit ce se întâmplase între cei doi preşedinţi. Potrivit acestuia, au avut discuţii fructuoase despre cooperarea economică, amestecul ruşilor în alegerile americane şi sistemul de apărare antirachetă al Americii. Alte subiecte abordate au fost Siria, reducerea rachetelor cu rază scurtă şi medie de acţiune, neproliferarea armelor nucleare, încercarea Iranului de a obţine arme nucleare şi trecerea conductelor de gaz rusesc prin Ucraina[31].

Antonov a relatat doar despre ce se discutase, nu şi despre acordurile la care ajunseseră cei doi preşedinţi. În postarea sa de pe Twitter din 19 iulie, Trump s-a arătat mai vorbăreţ, fără să ofere însă mai multe informaţii: „Summitul cu Rusia a fost un mare succes, cu excepţia adevăratului duşman al poporului, Media de Fake News... Există multe răspunsuri la aceste probleme", a adăugat el, „unele uşoare, altele grele... însă toate pot fi rezolvate!". Aceasta nu a mulţumit însă Congresul, care a luat în discuţie posibilitatea de a-l convoca pe interpretul lui Trump pentru a dezvălui conţinutul conversaţiei.

În 2018 nu a mai avut loc niciun summit, iar vizita lui Putin la Washington a fost amânată: Trump nu putea să ignore opinia publică. Cu toate acestea, a făcut alte lucruri care au încântat Kremlinul, în special în

decembrie, când a dezvăluit planul său de retragere a trupelor americane din Siria şi Afganistan. Conducerea de la Moscova a fost de asemenea mulţumită că relaţiile dintre America şi China s-au înrăutăţit după ce Trump a introdus taxe comerciale în martie, pentru a-i presa pe chinezi să-şi reducă propriile lor tarife şi pentru a proteja drepturile de proprietate intelectuală. Deşi semnele că puterea globală a Americii slăbea îl linişteau întru câtva pe Putin, sancţiunile economice americane provocau în continuare probleme. La alegerile pentru Camera Reprezentanţilor din noiembrie 2018, Partidul Democrat a obţinut majoritatea, spulberând speranţele lui Trump de a pune capăt anchetei lui Mueller cu privire la legăturile dintre echipa Trump şi ruşi. Şeful de campanie Paul Manafort, avocatul Michael Cohen şi fostul consilier pe probleme de securitate naţională Michael Flynn au fost găsiţi vinovaţi că au făcut declaraţii false, iar afirmaţia lui Trump că nu a primit niciun fel de ajutor din partea autorităţilor ruse era tot mai mult pusă sub semnul întrebării. Acuzaţiile că în 2016 au existat înţelegeri secrete între Trump şi Putin au continuat, iar democraţii din Congres nu erau singurii care suspectau că Putin îl avea cu ceva la mână pe Trump. Legăturile ruso-americane nu fuseseră niciodată atât de disputate.

Putin a rămas fidel propriei sale linii în materie de politică externă şi a făcut o serie de schimbări în administraţia sa. În martie 2018, Mike Pompeo l-a înlocuit pe Rex Tillerson la Departamentul de Stat, iar John Bolton l-a înlocuit pe H.R. McMaster în funcţia de consilier pe probleme de securitate naţională; în decembrie, James Mattis şi-a dat demisia de la Departamentul de Apărare şi John Kelly a plecat din fruntea Administraţiei Prezidenţiale. Nou-veniţii nu erau însă la ordinele lui Trump – mai ales Bolton pusese presiune pe liderii ruşi decenii la rând. Totuşi, nu toate veştile au fost proaste pentru Kremlin. În ianuarie 2019 a fost luată decizia de ridicare a sancţiunilor impuse corporaţiei Rusal şi altor companii deţinute de Oleg Deripaska[32]. Acesta a fost rezultatul lobby-ului făcut de Deripaska, dar şi al nemulţumirii întreprinderilor americane care suferiseră din cauza scăderii importurilor de aluminiu. Mai mult decât atât, administraţia Trump a urmat exemplul Kremlinului, încercând să discute cu talibanii din Afganistan[33]. Trump şi-a reiterat dorinţa de a retrage trupele americane din Irak şi de a evita „războaiele stupide”[34].

În martie 2019, Trump a primit vestea îmbucurătoare că ancheta lui Mueller se încheiase cu recomandarea de a nu mai fi înaintate noi puneri sub acuzare pentru

înţelegeri secrete cu autorităţile ruse în timpul campaniei pentru alegerile prezidenţiale din urmă cu trei ani. Triumfător, preşedintele american i-a acuzat pe numeroşii săi acuzatori că porniseră o vânătoare de vrăjitoare împotriva lui[35].

Chiar dacă Kremlinul nu putea fi mulţumit, Putin avea motive de veselie. În discursul ţinut în faţa Adunării Federale în februarie 2019, el s-a mândrit cu realizările naţionale. A declarat că guvernul plătise datoriile externe în aşa fel încât să poată achita ceea ce rămânea din propriile sale rezerve dacă avea să fie nevoie. A anunţat că în anul anterior Fondul Naţional pentru Bunăstare fusese capabil să contribuie substanţial la bugetul de stat. A avertizat că, dacă pe continentul european aveau să fie reinstalate rachete nucleare cu rază scurtă sau medie de acţiune, Rusia le va aduce înapoi pe ale ei[36]. Fără a-i numi pe americani principalul inamic sau rival, a spus cât se poate de răspicat că Rusia poate face faţă oricărei provocări. Şi a continuat să facă el însuşi provocări. În martie 2019, o mică divizie militară rusă a fost trimisă în Venezuela pentru a ajuta regimul lui Maduro care se clătina. Ani la rând, Maduro şi Trump se acuzaseră reciproc, iar gestul lui Putin era un semnal pentru Statele Unite că Rusia avea capacitatea de a

interveni în Americi la fel cum făcuseră Statele Unite în Ucraina.

Trump a cerut Rusiei să-şi retragă trupele. Autorităţile ruse au fost încântate să le spună americanilor să nu se amestece în Venezuela. Armonia dintre Trump şi Putin nu mai putea fi considerată de la sine înţeleasă. Restul lumii se uita şi aştepta.

28

Alegeri: Rusia şi Occidentul

Rusia este o democraţie pipernicită, malformată din pântece şi maltratată după naştere. Poporul său are o influenţă neglijabilă în ceea ce priveşte persoana care va ocupa funcţia de preşedinte, premier sau ministru. Serviciile de securitate îşi plasează propriii angajaţi în posturi oficiale în întreaga structură politică şi economică. Statul rus îi elimină pe cei care se opun în mod serios grupului de la conducere prin metode care merg de la excluderea electorală până la asasinat. Instituţiile parlamentare au fost neutralizate şi îşi exercită autoritatea doar atunci când diviziunile interne ale conducerii se transformă în bătălii facţionale în Duma de Stat. Tribunalele sunt subordonate conducătorilor. Mecanismul vertical de comandă a fost reconstruit din

ruinele URSS-ului. Este adevărat că ordinele Kremlinului sunt ignorate adeseori, la fel cum erau în epoca sovietică, dar, când îşi concentrează eforturile asupra unor obiective particulare, administraţia Putin poate călca în picioare opoziţia. Mândria naţională este trâmbiţată în permanenţă. Sportul şi divertismentul – la fel ca puterea militară exercitată dincolo de graniţele ruseşti – sunt folosite ca mijloace de distragere a atenţiei. Sunt promovate patriotismul, religia şi valorile sociale tradiţionale. Vladimir Putin este prezentat ca întruchiparea a tot ceea ce are Rusia mai bun.

El şi asociaţii săi se laudă că i-au înlăturat de la putere pe „oligarhii" abonaţi la averea statului, lucru ce ne aduce aminte de *Ferma animalelor* a lui George Orwell, în care imediat ce porcii revoluţionari scapă de domnul Jones, fermierul detestat, încep să o facă ei pe stăpânii celorlalte animale, îmbrăcându-se în veşminte scumpe şi ghiftuindu-se cu mâncare şi vinuri alese. Cei numiţi de Putin în funcţii politice înalte au profitat din plin de beneficiile poziţiei lor şi au cultivat relaţii reciproc avantajoase cu acei „oligarhi" care s-au supus cerinţei de a nu se mai amesteca în politică. Cei puternici şi-au asigurat puterea prin metode lipsite de scrupule. Serviciile secrete au acţionat cu impunitate, nefiind supuse controlului guvernamental sau parlamentar.

Treburile murdare au fost lăsate în seama grupurilor infracţionale. Clasa politică şi-a transmis privilegiile familiilor şi prietenilor. Conturi bancare grase au fost deschise în străinătate, inclusiv conturi offshore în Insulele Cayman. Elveţia şi Riviera franceză au devenit destinaţii de vacanţă pentru bogătaşii ruşi, iar Londra era oficiul său extern pentru spălare de bani, unde avocaţi, contabili şi unii politicieni britanici făceau bani ca înlesnitori ai afacerilor din est.

Puterea economică rusească a crescut direct proporţional cu veniturile tot mai mari din vânzările de hidrocarburi, iar faptul că Moscova şi-a recâştigat încrederea în sine şi-a pus amprenta asupra comportamentului său dincolo de graniţe. Serviciile secrete ruseşti au fost acuzate de asasinarea lui Aleksandr Litvinenko şi de atacul cibernetic din 2007 care a afectat Estonia şi alte ţări din vest. În 2008, armata şi forţele aeriene ruseşti au invadat Georgia.

În 2014, Crimeea a fost ocupată şi anexată. Acest lucru a fost urmat de intervenţia armată din estul Ucrainei, care continuă şi astăzi, în condiţiile în care Rusia trimite în secret soldaţi şi echipamente militare pentru a se confrunta cu forţele armate ucrainene. Armata rusă s-a implicat în războiul civil sirian pentru a salva administraţia Assad, iar Rusia s-a plasat în tabără

opusă Statelor Unite. Kremlinul s-a amestecat în politica Uniunii Europene, finanţând substanţial partide ce căutau să-i slăbească unitatea şi să-i împiedice expansiunea. Hackeri şi firme de IT din Rusia au perturbat desfăşurarea alegerilor prezidenţiale americane din 2016. Când puterile occidentale au recurs la represalii economice, Putin a consolidat parteneriatul Rusiei cu Republica Populară Chineză. Îndemnând la multipolaritate în politica internaţională, el şi-a orientat eforturile din politica externă spre contestarea puterii globale americane. Activitatea sa a fost canalizată într-o singură direcţie generală, chiar dacă a inclus o serie de mişcări improvizate.

Cu toate că îşi face planul dinainte, Putin a fost luat prin surprindere adeseori de reacţii neaşteptate. Bush şi Obama au avut o reacţie moderată faţă de războiul din Georgia, în vreme ce Obama a fost dur în privinţa anexării Crimeei şi a devenit şi mai dur. Gândirea în perspectivă a lui Putin este lipsită de flexibilitatea cerută de cursul evenimentelor.

Regimul său nu e unul în alb şi negru, ci e mai degrabă pestriţ. Dezordinea din anii ’90 a fost depăşită. Vechea presă, noul internet şi încă şi mai noile social media şi-au păstrat o libertate limitată. Dreptul la viaţă privată nu e doar formal, ci e o realitate. Ruşii continuă

să călătorească în străinătate şi să urmărească posturi străine de radio şi televiziune ca niciodată în istoria lor. Toleranţa religioasă este valabilă pentru principalele credinţe ale ţării. Educaţia, ştiinţa şi tehnologia sunt promovate. Proprietatea personală este respectată în tribunale atâta vreme cât marii politicieni şi oameni de afaceri nu au nicio miză în proces. Capitalismul înfloreşte. În fiecare oraş există întreprinzători care îşi desfăşoară activitatea. Rusia este integrată în sistemul economic global.

Unii spun că ar trebui mai degrabă să salutăm decât să criticăm transformările din Rusia. Majoritatea analiştilor, cel puţin din Occident, nu sunt atât pro-Kremlin, cât anti-anti-Kremlin. Ei invocă prejudecăţile occidentale, arătând că democraţiile recunoscute din Europa, America de Nord şi Asia au avut nevoie de multă vreme pentru a fi consolidate şi sunt încă departe de a fi expresia perfectă a voinţei populare. Rusia a avut cel mai îndelungat regim totalitar dintre toate ţările şi, inevitabil, a moştenit o serie de probleme din comunism care necesită mulţi ani pentru a-şi găsi rezolvarea. Fiecare ţară, desigur, îşi are istoria şi înclinaţiile proprii, iar poporul rus nu este dispus să accepte un tipar făcut de alţii pentru circumstanţele lor specifice. Unul dintre beneficiile decomunizării este că Rusia îşi poate alege

noul mod de viaţă. Gruparea anti-anti-Kremlin conţine o serie de admiratori ai lui Putin. De ce, se întreabă ei, oamenii nu recunosc realizările înfăptuite sub conducerea sa în contextul unor dificultăţi extraordinare?

Astfel de întrebări se bazează de obicei pe negarea faptului că extinderea NATO în ţările-satelit ale URSS a fost o decizie morală sau raţională, pe teoria că fiecare mare putere îşi asigură o zonă de influenţă în statele învecinate. Rusia, spre deosebire de Ucraina sau Kazahstan, mai spun ei, a moştenit de la Uniunea Sovietică arsenalul său de arme nucleare şi deţine cele mai mari forţe armate convenţionale din Europa. Este imprudent, conchide gruparea anti-anti-Kremlin, să apuci ursul de coadă.

Cu siguranţă, criticile se îndreaptă preponderent în direcţia Rusiei, chiar dacă coloniile penale ale Chinei sunt mult mai brutale. China şi-a aservit presa, internetul şi social media, iar Partidul Comunist Chinez monopolizează puterea, însă discuţiile occidentalilor se concentrează asupra inechităţilor ruseşti. În mod evident, este implicat un grad de rasism, deoarece, comparativ cu ruşii, aşteptările sunt mai mici în privinţa chinezilor. Dar nu numai străinii aplică un standard diferit Rusiei. Liderii ruşi înşişi au declarat adeseori că Rusia este în mod esenţial o ţară europeană. Gorbaciov

visa la o „casă comună europeană”; Elţîn a renunţat pentru o vreme să mai vorbească de „Occident”, deoarece voia ca lumea să nu se mai gândească la Rusia ca la un outsider. Iniţial, Putin a susţinut la rândul său că Rusia face parte din cultura europeană, dar ataşamentul lui faţă de „valorile europene” a devenit din ce în ce mai slab. Politica europeană însăşi a suferit schimbări: în Polonia şi Ungaria procedurile democratice şi ordinea de drept au fost zguduite din temelii. Pe măsură ce valorile şi tradiţiile „europene” au devenit obiectul unor controverse, Rusia nu a mai părut atât de aparte pe cât fusese cândva, iar administraţia Putin continuă să se arate mândră de „civilizaţia”, valorile şi practicile sale idiosincrasice.

Când această mişcare de despărţire de Occident a luat amploare, liderii de la Kremlin au pus accent pe multipolaritate ca un mod de a contracara presupusa ambiţie a Americii de a domina lumea ca singura hiperputere. Contestarea „hegemoniei” americane de către Rusia a fost intens promovată ca fiind oportună şi justificată. Însă nicio mare putere a lumii nu a dus o politică externă imaculată în ultimul sfert de secol, iar Statele Unite nu fac excepţie. Acestea fiind spuse, acuzaţiile aduse Americii referitoare la modul în care a tratat Rusia sunt exagerate.

Cu toate că Gorbaciov primise unele asigurări verbale cu privire la o Germanie reunificată, o asemenea claritate nu a existat când a fost vorba despre ce trebuia să se întâmple în fostul URSS şi în fostele ţări comuniste din estul Europei. Pe parcursul anilor ’90 a izbucnit o furtună de evenimente neprevăzute, iar NATO şi Uniunea Europeană şi-au început expansiunea spre est. Puterile occidentale au fost atrase în vârtejul războaielor din mai multe părţi ale vechii Iugoslavii. Forţele NATO conduse de americani au desfăşurat un bombardament aerian asupra Belgradului pentru a-i scăpa pe albanezii majoritari din Kosovo de persecuţiile etnice înfiorătoare, iar într-un final s-a ajuns la concluzia că independenţa acestui teritoriu era singura cale de rezolvare a problemei. Dar, când întreabă care e diferenţa dintre situaţia din Kosovo şi ce a făcut el mai târziu în Crimeea, Putin ignoră diferenţa evidentă că Bill Clinton nu a ocupat şi anexat Kosovo: America are în continuare cincizeci de state şi Kosovo nu se numără printre ele. Acuzaţiile aduse de ruşi nu se opresc aici, dar chiar dacă ruşii sunt oarecum îndreptăţiţi să spună că sancţiunile economice din vremurile sovietice au fost menţinute până în secolul XXI, noile sancţiuni au fost o reacţie la ororile petrecute în mandatul lui Putin şi ele nu ar fi fost aplicate dacă statul rus s-ar fi comportat mai bine.

În ce priveşte ideea că America a fost responsabilă pentru revolta separatistă cecenă sau că Occidentul a jucat rolul de moaşă la naşterea „oligarhilor” ruşi din afaceri, aceasta nu este decât o modalitate prin care Kremlinul pasează responsabilitatea pentru ce s-a întâmplat în Rusia după prăbuşirea comunismului. Ruşii sunt cei care şi-au creat majoritatea problemelor. Putin este neconvingător când pune toate relele în cârca străinilor.

Purtătorii de cuvânt ai Rusiei răscolesc analele istoriei în căutare de dovezi ale păcatelor Americii, NATO şi Occidentului, dar nu-şi pun întrebarea de ce vecinii lor se tem şi sunt în continuare suspicioşi faţă de patria lor. Suprimarea libertăţii naţionale care s-a petrecut după 1945 în toată Europa de la est de Elba este încă vie în memoria naţiunilor respective. Chiar dacă Putin are dreptate când spune că şi ruşii au suferit alături de celelalte popoare sovietice, Rusia a fost cea care a impus cu brutalitate regimul comunist în Europa Centrală şi de Est. Iar guvernul rus încă susţine ideea că are drepturi senioriale asupra regiunii. Ţările din Europa Centrală şi de Est au stat la coadă nerăbdătoare să intre în NATO şi Uniunea Europeană: ele nu au fost incluse cu forţa de Statele Unite. Îngrijorările lor au părut justificate când, sub Putin, a fost sistată furnizarea de gaze pentru

Ucraina şi Estonia a căzut victimă unui atac cibernetic la scară naţională.

Investiţiile economice occidentale au fost mai reduse în Rusia decât în ţările de la graniţele vestice ale acesteia, iar vina pentru acest lucru o poartă în principal liderii de la Kremlin, care nu au instituit o ordine de drept bazată pe responsabilitate juridică. Sancţiunile economice internaţionale nu sunt principalul motiv pentru care economia Rusiei nu a reuşit să-şi realizeze pe deplin potenţialul – şi, în orice caz, Rusia a făcut faţă destul de bine dificultăţilor specifice create de sancţiuni după Magniţki, Crimeea şi Salisbury. Dar, când politicienii ruşi scoteau în evidenţă istoria atacurilor economice occidentale, nu aminteau deloc rolul pe care ei îl jucaseră în provocarea acestora şi ignorau complet daunele generate de eşecul lor în a institui statul de drept.

Comportamentul ruşilor în afacerile internaţionale s-a înrăutăţit decisiv după revenirea lui Putin la preşedinţie în 2012. Disponibilitatea de a face compromisuri în relaţia cu America a dispărut din nou. Anul 2014 a marcat un alt punct de răscruce, iar anexarea Crimeei şi atacarea estului Ucrainei au confirmat faptul că Rusia nu mai putea pretinde că este victima unor răufăcători din afară, câtă vreme ea însăşi făcea un asemenea rău unui

vecin vulnerabil. Intervenţia militară din Siria a întărit imaginea stereotipă de urs fioros şi imprevizibil. La fel şi serviciile ruseşti care au spart conturile de e-mail ale Partidului Democrat în preajma alegerilor prezidenţiale americane din 2016. Amestecul în politica europeană era practicat pe scară largă şi dirijat sistematic în favoarea partidelor ostile unităţii europene. În Siria, Rusia l-a sprijinit pe Bashar al-Assad şi a trecut cu vederea folosirea armelor chimice şi alte atrocităţi împotriva forţelor şi a oraşelor rebele. Activităţile subversive mascate, dar şi puterea militară directă au fost activate de la Marea Nordului până la Mediterana.

Alţi candidaţi la funcţia de preşedinte ar fi acţionat diferit – sau cel puţin ar fi încercat. De la Kasianov şi Nemţov până la Navalnîi, s-ar fi ajuns probabil la o guvernare a Rusiei şi o abordare a Occidentului mai puţin dure, dacă aceştia ar fi reuşit să ameninţe eficient poziţia lui Putin. În schimb, între 2008 şi 2012 ţara a cunoscut un interludiu călduţ sub Medvedev, care a venit cu promisiuni de reformă, din care puţine au fost înfăptuite şi încă şi mai puţine au rezistat după ce s-a întors Putin la preşedinţie.

Putin şi-a reimpus politica internă şi externă într-un format consolidat. Fusese întotdeauna un om independent, sau cel puţin unul modelat de experienţa

lui KGB-istă, şi nu era singur. În anii ’90, în administraţia locală a Sankt-Petersburgului şi a altor mari oraşe se aflau mai mulţi foşti ofiţeri de securitate. Acest grup împărtăşea frustrările multor funcţionari publici, înfuriaţi de „oligarhii” din afaceri care se comportau ca la ei acasă în mediul politic rusesc. Instabilităţile şi nedreptăţile din societate au provocat nemulţumire în rândul populaţiei şi exista o dorinţă generală ca Rusia să revină în centrul afacerilor internaţionale. Acesta a fost mandatul neoficial pe care Putin l-a primit în 2000, când a devenit pentru prima oară preşedinte. El şi susţinătorii săi au fost iniţial interesaţi să testeze posibilitatea unei acomodări reciproce cu America, dar nu a avut nici cea mai mică intenţie să permită vreo provocare serioasă la adresa puterii lor de acasă. Pe măsură ce preţurile la hidrocarburi au crescut şi Rusia a ajuns la stabilitate bugetară, au putut să întoarcă spatele puterilor occidentale. Iar această decizie a fost întărită de „revoluţiile colorate” care au avut loc în Ucraina şi alte state vecine în 2003-2004. Democraţia şi statul de drept nu au fost niciodată pe agenda reală a lui Putin – şi situaţia nu urma să fie diferită indiferent ce ar fi făcut Occidentul.

În interiorul administraţiei Putin, ideile se osificau, reflectând mentalitatea postimperială, post-superputere

a Rusiei. Erau puse în evidenţă beneficiile unui stat puternic, bazat pe ordine şi aflat sub control central. Naţionalismul a fost accentuat. A fost stimulată credinţa religioasă, în special creştinismul Bisericii Ortodoxe Ruse. A fost proclamată unicitatea valorilor ruseşti – inclusiv noţiunea unei civilizaţii ruseşti distincte. A fost promovat conservatorismul social. Dreptul Rusiei de a influenţa statele din vecinătate a fost reafirmat, culminând cu acţiunea armată din Crimeea şi estul Ucrainei. În numele Rusiei, Putin şi-a asumat bucuros rolul celui care tulbură apele în politica globală. A dat cu piciorul şanselor de a înlătura duşmănia din relaţiile Rusiei cu Occidentul. Rezultatul este că niciun lider occidental – cu excepţia evidentă a lui Donald Trump, şi chiar şi el este departe de a fi un caz clar – nu-i va mai acorda vreodată încredere. Sentimentul este probabil reciproc – un lucru pe care Occidentul tinde să-l ignore –, deoarece Putin a decis că nu se poate baza pe Statele Unite că vor respecta orice compromis cu care el ar putea fi de acord[1]. Deşi preşedintele Trump a cerut reconcilierea cu Rusia, administraţia sa – şi „statul profund” american – a mers adeseori în direcţia opusă. Indiferent cine este preşedinte în America şi în Rusia, persistă presiuni care despart cele două ţări, iar Rusia

are prea puţin de oferit ca America să fie tentată să-şi relaxeze poziţia.

Consecinţa nefericită în viitorul imediat va fi probabil că suferinţa Ucrainei va continua, la fel şi pericolele care o pândesc. Pentru a se ajunge la o încetare a luptelor, e nevoie de acorduri ferme care să prevadă penalităţi realiste. Securitatea europeană trebuie să fie o condiţie prealabilă în orice negociere. Situaţia pare cu atât mai sumbră cu cât nici Putin şi nici echipa sa nu par dispuşi să aleagă un succesor care să reducă autoritarismul acasă sau turbulenţele provocate afară. Naţionalismul a fost înscris în codul Kremlinului: viziunea lui Putin trebuie să atragă masele dacă e să rămână un bun de preţ pentru administraţia sa. Totuşi, Rusia nu este singura ţară în care sentimentele naţionale înflăcărează populaţia. Poporul ucrainean, în vasta sa majoritate, urăşte Kremlinul pentru ce i-a făcut ţării sale. Acţiunile lui Putin începând din 2014 au avut efectul neprevăzut de a face aproape imposibil să câştige cineva preşedinţia ucraineană fără a ataca pretenţiile cvasi-imperiale ale Rusiei. Între timp, administraţia lui Petro Poroşenko a pierdut încrederea populaţiei pentru că nu a reuşit să elimine corupţia şi frauda. Împotriva sa, la senzaţionalele alegeri prezidenţiale din aprilie 2019, a candidat popularul actor şi comic Volodimir Zelenski. Asemenea

lui Poroşenko, era decis să-l înfrunte pe Putin, dar a promis de asemenea să pună capăt corupţiei masive. Zelenski a obţinut o victorie electorală răsunătoare, în ciuda faptului că a refuzat să vină cu un program de politici practice. La venirea la putere, a declarat cu emfază că Ucraina, spre deosebire de Rusia, era o ţară liberă, în care alegerile, mass-media şi internetul erau libere[2].

În vreme ce sarcina de a curăţa grajdurile lui Augias din viaţa publică ucraineană s-ar putea dovedi peste puterile lui Zelenski, exemplul Ucrainei de politică deschisă îi face pe liderii de la Kremlin să se teamă că ar putea fi preluat de Rusia. Este o situaţie plină de pericole pentru lumea mai largă, dar şi de posibilităţi privind un oarecare grad de reconciliere dacă se profită de ocaziile ivite. Cu toate că Putin a respins cu încăpăţânare îndemnurile de a renunţa la politica sa externă de subminare, există două scenarii posibile în care Rusia şi Occidentul ar putea să se reapropie, unul pozitiv şi altul negativ. Orientul Mijlociu ar putea să devină un pericol atât de acut pentru pacea lumii, încât puterile occidentale ar ajunge să privească Rusia ca pe un intermediar bine-venit. O a doua posibilitate este ca dificultăţile economice ale Rusiei să devină suficient de

serioase pentru a-i determina pe liderii de la Kremlin să adopte o politică externă mai moderată.

Opţiunile Occidentului sunt limitate. Ar fi însă o greşeală din partea sa dacă ar abandona cerinţa refacerii integrităţii teritoriale a Ucrainei, care să includă Crimeea. Acesta nu este un motiv de război, nici măcar în viitor, dar problema Crimeei nu poate fi ştearsă cu buretele. Angajamentul Uniunii Europene şi al NATO faţă de securitatea tuturor ţărilor-membre trebuie să rămână de neclintit. Dacă pentru aceasta va fi nevoie de întăriri militare în ţările din apropierea graniţelor ruseşti, nu trebuie dat înapoi. De asemenea, trebuie să li se atragă foarte serios atenţia autorităţilor ruse că orice atac cibernetic va fi urmat de represalii. Sancţiunile economice trebuie aplicate mai sistematic până când Rusia îşi va îmbunătăţi comportamentul dincolo de graniţele sale. Canalele de credit financiar şi de transfer tehnologic trebuie să rămână disponibile pentru a spori presiunile asupra Moscovei. Facilităţile ruseşti de spălare a banilor din City-ul londonez şi din alte părţi trebuie închise. Superbogătaşii ruşi din anturajul lui Putin trebuie să simtă serios lipsa banilor.

Prea des politicienii occidentali şi-au îndreptat tirul acuzaţiilor exclusiv asupra lui Putin. Cu toate că deţine responsabilitatea ultimă pentru acţiunile grupului de la

conducere, Putin este prizonierul ordinii care l-a adus la putere. Şi, deşi nu a făcut mare lucru pentru a reforma această ordine, nu trebuie să subestimăm dificultatea sarcinii. Mai mult, Putin nu ştie şi nu poate să ştie în avans tot ceea ce fac autorităţile ruse. El este liderul unei echipe cu o strategie comună privind afacerile interne şi externe, însă fiecare membru are propriile idei. Politicienii şi oamenii de afaceri importanţi ai Rusiei sunt combativi şi ambiţioşi. Putin este unul de-al lor şi trebuie să-şi dovedească capacitatea în faţa tovarăşilor săi susţinători ai unei politici naţionaliste, autoritare. Dar el şi echipa lui sunt de asemenea pragmatici şi au dat dovadă de flexibilitate în trecut: în 2000-2003, Putin s-a arătat deschis la un compromis cu Occidentul, iar în 2008 Medvedev a deschis din nou unele uşi. Guvernarea Rusiei nu urmează un model invariabil.

În interesul păcii şi al stabilităţii, Rusia şi Occidentul trebuie să-şi menţină relaţiile la toate nivelurile. Schimburile academice şi culturale, ca şi afacerile reprezintă legături utile. Sportul ajută, la fel ca muzica, schimburile între muzee şi literatura. Media audiovizuale şi site-urile web pot să transmită mesajul că oamenii trăiesc mult mai bine într-un stat de drept care respectă principiile liberei concurenţe în politică şi în afaceri. Însă hackerii ruşi şi distribuitorii de fake news au un avantaj

în faptul că pot să atace alegerile democratice deschise. Indicaţia lui Obama ca măsurile punitive să fie aplicate discret, departe de ochii publicului a fost oarecum de înţeles, însă contraproductivă, deoarece, pentru ca ele să funcţioneze, administraţia Putin trebuie să plătească un preţ evident pentru comportamentul său incorect. Conflictul internaţional desfăşurat prin intermediul tehnologiei cibernetice este complex şi periculos, dar nu toate acţiunile trebuie întreprinse din umbră.

Una dintre dificultăţile Occidentului în relaţia cu Rusia este că liderii de la Kremlin controlează procesul electoral şi canalele TV de ştiri. Politicienii occidentali trebuie să arate că măsurile lor ostile nu au ca ţintă poporul rus, ci pe conducătorii săi şi principalii lor asociaţi din politică, administraţie şi afaceri. Şi, deşi eforturile lor de a-i contracara pe Putin şi Rusia Unită au fost lipsite de succes în cele din urmă, cu siguranţă s-ar fi putut face mult mai mult. Trebuie făcut apel la propriul interes al poporului rus: majoritatea ruşilor ştiu că este ceva în neregulă cu modul în care sunt guvernaţi, iar canalele de televiziune prin cablu, internetul şi revistele occidentale pot să facă mai mult pentru a submina imaginea atent cultivată a politicilor, practicilor şi privilegiilor oficiale. Ele pot de asemenea să se concentreze asupra activităţilor occidentalilor care-i

ajută pe membrii echipei lui Putin şi sunt complicii lor. Consultanţii şi reprezentanţii aşa-zişilor oligarhi trebuie să fie la rândul lor expuşi; la fel şi avocaţii şi contabilii care-i protejează. Şi iată un sfat modest, dar sincer: caricaturiştii, în loc să-l înfăţişeze pe Putin ca pe un personaj omniscient şi omnipotent, ar trebui să facă ceea ce le fac de regulă politicienilor – să ridiculizeze atât persoana lui, cât şi acţiunile sale greşite. Nu este şi nu va fi niciodată demiurgul politicii mondiale.

Schimbarea, când vine vorba de Rusia, va fi opera ruşilor. Cei care se ocupă de imaginea lui Putin au reuşit să mascheze fragilităţile grupului de la conducere, dar protestele de stradă continuă, în ciuda restricţiilor legale în creştere. Social media le permit criticilor să-şi susţină cauza şi să organizeze opoziţia. „Revoluţiile colorate” din Ucraina şi Georgia au avut loc atunci când furia populară produsă de corupţie şi opresiune a erupt, iar Kremlinul a înţeles foarte bine posibilitatea ca acelaşi lucru să se întâmple şi în Rusia. Cu toate că, pentru a împiedica un asemenea rezultat, a fost întărit controlul autoritarist, în Rusia au supravieţuit libertăţi care sunt de neimaginat în China, Arabia Saudită sau Coreea de Nord. Nu este clar dacă ruşii vor fi în stare să sfâşie cămaşa de forţă a politicii şi să determine conducerea la Kremlin să introducă reforme. Problemele economice actuale, în

pofida faptului că îşi au rădăcinile în politica oficială, nu au generat o criză a ordinii publice, iar asta înseamnă că sunt necesare probabil fisuri serioase în conducerea de la Kremlin pentru a se produce o schimbare politică radicală. Cu alte cuvinte, disensiunile trebuie să se transforme într-un conflict deschis, poate pe parcursul luptei viitoare pentru succesiune la Kremlin. În momentul de faţă, acest lucru pare improbabil, dar să nu uităm că în trecut statele autoritariste s-au dovedit a fi deosebit de predispuse la convulsii bruşte, neprevăzute.

Consecinţa cultului politic al lui Putin şi a stilului său dominator de conducere este că, pe măsură ce creşte nemulţumirea oamenilor faţă de politicile oficiale, responsabilitatea sa personală ajunge să fie atent evaluată. Şi nu e deloc de neconceput ca echipa sa să considere că este mai avantajos să se debaraseze de el şi apoi să-i pună în cârcă toate relele din ţară. Alternativ, îi poate oferi o retragere onorabilă, aşa cum a obţinut Elţîn de la Putin.

Liderii ruşi şi-au manifestat adeseori admiraţia pentru remarca făcută de lordul Palmerston în 1848 că Anglia [*sic*] nu avea aliaţi permanenţi, ci numai interese permanente. Poziţia Rusiei este ceva mai sumbră. La jumătatea secolului al XIX-lea, Marea Britanie avea aliaţi şi clienţi prietenoşi. În anii ’90, ruşii s-au trezit cu o

moştenire grea: când Uniunea Sovietică a fost la apogeu, a avut mulţi aliaţi în estul Europei, chiar dacă toţi erau involuntari. Popoarele lor detestau stăpânirea rusă şi considerau comunismul o ciumă rusească. În toate aceste ţări, ura faţă de Rusia a rămas puternic întipărită. URSS a avut aliaţi mai prietenoşi în Cuba, Vietnam şi unele state din Orientul Mijlociu şi estul Africii, iar Rusia capitalistă a moştenit, oarecum surprinzător, o parte din ei. Dintre noile state ale fostei Uniuni Sovietice, Ucraina a fost considerată un potenţial aliat înainte de a fi supusă războiului şi cuceririi parţiale, însă celelalte, cu excepţia celor care aveau nevoie de asistenţă militară, s-au temut de îmbrăţişarea Rusiei. În Europa Centrală şi de Est, amintirea subjugării de către Armata Roşie şi poliţia secretă este încă vie. Toate acestea îngreunează eforturile diplomatice şi iniţiativele comerciale ale Kremlinului.

Cuvintele lui Palmerston au fost admirate în mod nejustificat, deoarece ele implicau faptul că toată lumea era de acord în privinţa a ceea ce constituiau interesele naţionale. Aşa cum la vremea aceea Camera Comunelor era divizată în mod regulat în privinţa acestui subiect, tot astfel politicienii şi comentatorii ruşi se confruntă în mod constant şi există câţiva care contestă viziunea lui Putin cu privire la destinul naţional.

Liberalii ruşi rămân fideli opiniei lor că securitatea şi bunăstarea Rusiei nu ar avea decât de câştigat de pe urma unei relaţii mai bune sau chiar a unui parteneriat cu Statele Unite şi Uniunea Europeană. Când Putin a ales China ca partener, au existat puţine critici publice directe. China este unul dintre subiectele pe care puţini comentatori ruşi aleg să-l analizeze în profunzime. O asemenea reticenţă este nesănătoasă şi are puţine şanse să dureze la nesfârşit; cel mai probabil este că Putin, exasperând Washingtonul şi bazându-se pe Beijing, a făcut o greşeală neprovocată care mai devreme sau mai târziu va trebui corectată. De asemenea, angajamentul său că va diversifica economia rusească şi va elimina dependenţa de exporturile de hidrocarburi a rămas în general la stadiul de promisiune. Opoziţia, începând cu liberalii şi până la comunişti, l-a criticat la unison pentru acest eşec. Chiar şi o bună parte dintre susţinătorii guvernului au subliniat nevoia de o strategie nouă pentru a atrage investiţii străine şi a promova micile afaceri şi start-up-urile ruseşti. Ei vor de asemenea să suspende privilegiile de care se bucură serviciile de securitate, afirmând că rolul statului în domeniul economic şi în cel social trebuie redus. Unii adaugă că toate regiunile Federaţiei Ruse, şi nu doar

Moscova şi Sankt-Petersburgul, trebuie să beneficieze de atenţie pentru a avea o şansă egală la prosperitate.

În ultimă instanţă, tot ce a făcut Putin a fost să împingă ţara şi mai mult către o fundătură. A sărit pe scaunul şoferului unei limuzine care se mişca deja în această direcţie în ceea ce priveşte economia şi politica. S-ar putea ca maşina să-i sperie pe trecători, dar sub capotă nu este atât de puternică precum scrie în manual. Pentru a rămâne o mare putere, Rusia trebuie să devină de asemenea o putere tehnologică internaţională, dar, deşi este o producătoare şi o exportatoare impresionantă de armament, în majoritatea celorlalte sectoare a rămas cu mult în urma unor ţări precum America, China, Japonia, Germania şi Coreea de Sud. Rusia de azi este încă doar la jumătatea drumului către fundătură. Pasagerii săi – poporul rus – sunt la fel de talentaţi şi de energici precum au fost întotdeauna. Încă mai e timp de întors.

Situaţia internaţională este mai rea decât oricând de la începutul anilor ’80 şi s-ar putea deteriora şi mai mult, aşa cum a declarat secretarul general al ONU António Guterres în faţa Consiliului de Securitate pe 13 aprilie 2018: „Războiul rece a revenit în toată puterea cuvântului, dar cu o diferenţă. Mecanismele şi garanţiile împotriva riscurilor escaladării care existau în trecut par

să nu mai fie prezente”[3]. Liderii ruşi nu şi-au exprimat o opinie clară, uneori acuzându-i pe americani că au început un nou război rece, alteori refuzând să admită că un asemenea război a început[4]. Însă acelaşi lucru se constată şi la preşedinţii americani succesivi. Cuvintele contează, deoarece au un impact asupra modului în care gândim şi reacţionăm, şi este important să nu subestimăm amplul conflict care a afectat America şi URSS de la sfârşitul anilor ’40 şi până la jumătatea anilor ’80 şi care a fost politic, ideologic, economic, social, cultural şi militar deopotrivă. Capitalismul a contestat comunismul la scară globală. O superputere s-a confruntat cu altă superputere, fiecare având alianţe în întreaga lume.

În secolul XXI există însă un număr de mari puteri care rivalizează pentru autoritate. Bătălia actuală implică în egală măsură valori şi prestigiu, ca şi influenţă şi suveranitate, iar înfruntarea dintre Rusia şi America este un exemplu viu în acest sens. Democraţia este cel puţin o condiţie formală pentru intrarea deopotrivă în NATO şi în Uniunea Europeană, însă Kremlinul nu este deloc interesat de realizările democratice ale ţărilor, partidelor politice sau mişcărilor sociale dispuse să susţină obiectivele geopolitice ale Rusiei în întreaga lume; de fapt, administraţia Putin simpatizează în mod deschis cu

conducătorii care suprimă libertăţile popoarelor lor. Ţelul său fundamental este atât extinderea influenţei Rusiei, cât şi clătinarea caleidoscopului politicii globale. Putin a stabilit următoarea temă pentru conferinţa Valdai din octombrie 2017: „Distrugere creativă: se va naşte o nouă ordine mondială din conflicte?”[5]. Un politician versat, Putin s-a abţinut să răspundă afirmativ sau măcar să admită că intenţionează să distrugă ceva. Dar, dacă-l judecăm după acţiunile sale, vom observa că el caută să rescrie regulile politicii globale în favoarea Rusiei. Şi ştie că rezultatul inevitabil va fi creşterea tensiunilor dintre Rusia şi Statele Unite.

Există totuşi diferenţe clare între situaţia curentă şi era sovietică de până la finalul deceniului ’80. De la sfârşitul comunismului, conducerea rusă a adoptat economia capitalistă. Acum, Rusia cultivă credinţa religioasă. Putin şi asociaţii săi ştiu că au prea mult de pierdut în urma unei rupturi totale cu Statele Unite şi puterile europene. Ei vor să se bucure în continuare de produsele şi plăcerile Occidentului. Deşi sunt satisfăcuţi de operaţiunile lor militare din Crimeea şi estul Ucrainei şi sunt implicaţi într-o altă operaţiune în Siria, nu sunt suficient de nebuni pentru a risca izbucnirea celui de-al Treilea Război Mondial. Atât ei, cât şi Occidentul sunt

vital interesaţi de asigurarea securităţii prin reducerea armelor nucleare.

Tensiunile geopolitice se vor menţine probabil câţiva ani. Liderii ruşi sfidează dificultăţile, conducând o ţară cu multe probleme cronice pe care nici nu au început bine să le rezolve. Cu ocazia Anului Nou 2019, Putin i-a scris lui Trump că este „deschis dialogului” pe o largă agendă. Nu a dat niciun fel de indicii cu privire la concesiile pe care era dispus să le facă sau la pretenţiile pe care le-ar fi avansat. Totuşi, era cu siguranţă nevoie urgentă de noi discuţii şi nu numai ruşii aveau interesul să le ia în serios. La Summitul G20 de la Osaka, din iunie 2019, Trump şi Putin s-au comportat ca doi vechi prieteni. La conferinţa de presă comună, Trump a arătat în glumă cu degetul către Putin când i-a spus să nu se mai amestece în următoarele alegeri americane, iar tachinarea l-a făcut pe acesta din urmă să radieze de încântare. Cu ocazia acestui summit a acordat el însuşi un interviu extins ziarului *Financial Times* în care a ridiculizat dificultăţile cu care se confruntă liberalismul şi agenda sa în întreaga lume. A afirmat că Occidentul îşi făcuse rău lui însuşi şi altor ţări promovând multiculturalismul şi abandonând controlul imigraţiei. A atribuit ascensiunea populismului în America şi în Europa refuzului elitelor occidentale de a răspunde nevoilor şi dorinţelor reale ale popoarelor lor.

Ruşii, a sugerat el, sunt bucuroşi să aibă un preşedinte care-i înţelege – şi s-a declarat mândru de direcţia pe care a imprimat-o politicii externe a Rusiei.

Declaraţiile lui Putin nu puteau să-i şocheze decât pe cei care nu-i urmăriseră discursurile de-a lungul anilor. Mesajul său este tăios ca o lamă de cuţit. Grupul de la Kremlin pe care îl conduce ar dori să primească laude în Rusia şi peste tot în lume, dar, atunci când acest lucru nu este posibil, se mulţumeşte şi cu un respect întemeiat pe frică. Acesta a fost obiectivul neabătut de când s-a întors Putin la preşedinţie în 2012. Gândirea şi comportamentul său au la bază un *pattern*. În străinătate este un adept convins al subminării, acasă cultivă cu pasiune stabilitatea. A făcut prea puţine eforturi pentru consolidarea ordinii internaţionale şi prea multe pentru volatilizarea ei, iar Rusia însăşi s-a adâncit din ce în ce mai mult în întunericul autoritarismului. Este o situaţie tristă. Dar se întrevăd raze de speranţă, iar pesimismul total nu s-a instalat încă. Schimbarea este încă posibilă atât în Rusia, cât şi în politica internaţională, chiar şi în toiul unei ierni la Kremlin.

Bibliografie

Surse online

anticompromat.ru
archive.premier.gov.ru
atlas.media.mit.edu
auswaertiges-amt.de
bloomberg.com
clinton.presidentiallibraries.us
dassie2001.livejournal.com
data.worldbank.org
echo.msk.ru
gazeta.ru
interpretermag.com
intersectionproject.eu
lenta.ru
polit.ru
prezident.ru
ridl.io
ruleaks.net
Russkii WikiLeaks
skolesnikov.org
tass.com
unian.info
wikileaks.org
youtube.com

Periodice

Atlantic Monthly (Boston, MA)
Bild (Berlin)
Eurasia Daily Monitor (Jamestown)
Financial Times (Londra)
Foreign Affairs (New York)
Guardian (Londra)
Kommersant (Moscova)
Komsomolskaia pravda (Moscova)
Moskovskie novosti (Moscova)
Moskovskii komsomoleţ (Moscova)
New Statesman (Londra)
New York Times (New York)
New Yorker (New York)
Nezavisimaia gazeta (Moscova)
Nouvel Observateur (Paris)
Novaia gazeta (Moscova)
Le Point (Paris)
Post-Soviet Affairs
Pravda (Moscova)
Rossiiskaia gazeta (Moscova)
Russkaia pravda (Kiev)
Russkii Blok Sevastopolea (Sevastopol)
Slujba bezopasnosti (Moscova)
Time (New York)
Vedomosti (Moscova)
Washington Post (Washington, DC)

Cărţi şi articole

A. Adamişin, *V raznîe godî: vneşnepoliticeskie ocerki*, Ves mir, Moscova, 2016

D. Allan, „Managed Confrontation: UK Policy Towards Russia After the Salisbury Attack”, lucrare ştiinţifică, Chatham House, Londra, octombrie 2018

R. Allison, „Protective Integration and Security Policy Coordination: Comparing the SCO and CSTO”, *Chinese Journal of International Relations*, nr. 3, 2018

Idem, „Russia and the Post-2014 International Legal Order, Revisionism and Realpolitik”, *International Affairs*, nr. 3, 2017

Idem, *Russia, the West and Military Intervention*, Oxford University Press, Oxford, 2013

Idem, „Russian «Deniable» Intervention in Ukraine, How and Why Russia Broke the Rules”, *International Affairs*, nr. 6, 2014

A. Arutunyan, *The Putin Mystique: Inside Russias Power Cult*, Skyscraper, Newbold on Stour, 2014

A. Åslund, „Sergei Glazyev and the Revival of Soviet Economics”, *Post-Soviet Affairs*, nr. 5, 2013

R.D. Asmus, *A Little War that Shook the World: Georgia, Russia and the Future of the West*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010

P. Aven (ed.), *Vremea Berezovskogo*, Korpus, Moscova, 2018

H. Balzer, „The Ukraine Invasion and Public Opinion”, *Georgetown Journal of International Affairs*, nr. 16/1, 2015, pp. 79-93

A. Barbashin, O. Irisova, F. Burkhardt, E. Wyciszkiewicz (eds.), *A Successful Failure: Russia after Crime(a)*, Centrul Polono-Rus pentru Dialog şi Înţelegere, Varşovia, 2017: http://intersectionproject.eu/sites/default/files/books/final_a_successful_failure_russia_after_crimea.pdf

A. Barbashin, H. Thoburn, „Putin's Philosopher: Ivan Ilyin and the Ideology of Moscow's Rule", *Foreign Affairs*, 20 septembrie 2015

S. Barsukova (ed.), *Reformî v Rossii v 2000-e godî: ot zakonodatelstva k praktikam*, Vîsşaia Şkola Ekonomiki, Moscova, 2016

A. Baturo, J. Elkink, „Dynamics of Regime Personalization and Patron-Client Networks in Russia, 1999-2014", *Post-Soviet Affairs*, nr. 1, 2016

S. Belkovski, V. Golîşev, *Biznes Vladimira Putina*, Ultra-Kultura, Ekaterinburg, 2006

M. Bennetts, *I'm Going to Ruin Their Lives: Inside Putin's War on Russia's Opposition*, ediţie augmentată, Oneworld, Londra, 2016

M. Bodner, „In Arms Trade, China is Taking Advantage of Russia's Desperation", *Moscow Times*, 1 noiembrie 2016

M. Boulègue, „Five Things to Know About the Zapad-2017 Military Exercise", lucrare ştiinţifică, Chatham House, Londra, septembrie 2017

R. Brooks, „Looting with Putin", *Private Eye*, 5 octombrie 2018

B. Browder, *Red Notice: How I Became Putin's No. 1 Enemy*, Bantam, Londra, 2015

J. Browne, *Beyond Business: An Inspirational Memoir from a Visionary Leader*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 2010

Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York, 1997

Idem, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York, 2012

O. Bullough, *Moneyland: Why Thieves and Crooks Now Rule the World and How to Take It Back*, Profile, Londra, 2018

V. Bunce, A. Hozić, „Diffusion-Proofing and the Russian Invasion of Ukraine”, *Demokratizatsiya*, nr. 4, 2016

F. Burkhardt, „Presidential Power in Putin’s Third Term: Was Crimea a Critical Juncture in Domestic Politics?”, în A. Barbashin, O. Irisova, F. Burkhardt, E. Wyciszkiewicz (eds.), *A Successful Failure: Russia after Crime(a)*, Centrul Polono-Rus pentru Dialog şi Înţelegere, Varşovia, 2017

A. Celnokov, *Putinskii zastoi: Novoe Politbiuro Kremlea*, Iauza, Moscova, 2013

P. Chaisty, „The Legislative Effects of Presidential Partisan Powers in Post-Communist Russia”, *Government and Opposition*, nr. 3, 2008

P. Chaisty, S. Whitefield, „Forward to Democracy or Backward to Authoritarianism? The Attitudinal Bases of Mass Support for the Russian Election Protests of 2011-2012”, *Post-Soviet Affairs*, nr. 29/5, 2013, pp. 387-403

S. Charap, T.J. Colton, *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*, Routledge, New York, 2016

M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines*, National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017

D. Cheney, L. Cheney, *In My Time: A Personal and Political Memoir*, Simon and Schuster, New York, 2011

H.R. Clinton, *Hard Choices: A Memoir*, Simon and Schuster, Londra, 2014

S.F. Cohen, *Soviet Fates and Lost Alternatives: From Stalinism to the New Cold War*, Columbia University Press, New York, 2011

Idem, *War with Russia? From Putin and Ukraine to Trump and Russiagate*, Hot Books, New York, 2018

R. Connolly, *Russia's Response to Sanctions: How Western Economic Statecraft is Reshaping Political Economy in Russia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018

Idem, „Troubled Times, Stagnation, Sanctions and the Prospects for Economic Reform in Russia", lucrare ştiinţifică, Chatham House, Londra, februarie 2015

P. Conradi, *Who Lost Russia? How the World Entered a New Cold War*, Oneworld, Londra, 2017

J. Cooper, „The Development of Eurasian Economic Integration", în R. Dragneva, K. Wolczuk (eds.), *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*, Edward Elgar, Cheltenham, 2013

E. Dąbrowska, „The End of the Reserve Fund, the End of an Era", 4 aprilie 2018: http://intersectionproject.eu/article/economy/end-reserve-fund-end-era

I. Danchenko, C. Gaddy, „The Mystery of Vladimir Putin's Dissertation", The Brookings Institution, 30 martie 2006: https://www.brookings.edu/wpcontent/ uploads/2012/09/Putin-Dissertation-Event-remarks-with-slides.pdf

C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, nr. 2, 2016

K. Dawisha, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*, Simon and Schuster, New York, 2014

Defense Intelligence Agency [USA], *Russia Military Power: Building a Military to Support Great Power Aspirations*, Defense Intelligence Agency, Washington, DC, 2017; disponibil online la http://www.dia.mil/Military-Power-Publications

R. Dragneva, K. Wolczuk (eds.), *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*, Edward Elgar, Cheltenham, 2013

Idem, „The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power", lucrare ştiinţifică, Chatham House, Londra, mai 2017

F. Dragosei, *Stelle del Cremlino: L'Occidente deve temere la nuova Russia?*, Bompiani, Milano, 2009

A. Dughin, *Cetveortaia politiceskaia teoriia: Rossiia i politiceskie idei XXI veka*, Amfora, Sankt-Petersburg, 2009

Idem, *Gheopolitika*, Akademiceskii Proekt, Moscova, 2011

Idem, *Russkaia voina*, Algoritm, Moscova, 2015

Idem, *Ukraina: moia voina. Gheopoliticeskaia dnevnik*, Ţentropoligraf, Moscova, 2015

A. Dugin, *Putin vs Putin: Vladimir Putin Viewed from the Right*, Arktos Media, Budapesta, 2014

J.B. Dunlop, *The Moscow Bombings of September 1999: Examinations of Russian Terrorist Attacks at the Onset of Vladimir Putin's Rule*, ibidem-Verlag, Stuttgart, 2012

European Bank for Reconstruction and Development, *Transition Report 2009: Transition in Crisis*, EBRD, Londra, 2009

A.B. Evans Jr., „Civil Society and Protest", în S.K. Wegren (ed.), *Return to Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, ediţia a 5-a, Rowman and Littlefield Lanham, MD, 2013

Federal State Statistics Service, *Russia in Figures*, Moscova, 2018

J. Fedor, *Russia and the Cult of State Security: The Chekist Tradition, From Lenin to Putin*, Routledge, Londra, 2011

P. Felgenhauer, „Russia's Relations with the West Deteriorate as Military Prepares for «Resource Wars»", *Eurasia Daily Monitor*, 3 noiembrie 2016

N. Ferguson, „In Decline, Russia is on Its Way to Global Irrelevance”, *Newsweek*, 12 decembrie 2011

A. Foxall, *Putin Sees and Hears It All: How Russia’s Intelligence Agencies Menace the UK*, Henry Jackson Society, Londra, 2018

T. Frye, S. Gehlbach, K.L. Marquardt, O.J. Reuter, „Is Putin’s Popularity Real?”, *Post-Soviet Affairs*, nr. 1, 2017

Y. Fu, „How China Sees Russia”, *Foreign Affairs*, ianuarie/februarie 2016

A. Gabuev, „Bolşe, da huje. Kak Rossiia prevratila ŞOS v klub bez interesov”, Carnegie Center, Moscova, 13 iunie 2017: http://carnegie.ru/commentary/ 71212

Idem, „Friends With Benefits? Russian-Chinese Relations After the Ukraine Crisis”, Carnegie Center, Moscova, 29 iunie 2016: http://carnegie.ru/2016/ 06/29/friends-with-benefits-russian-chinese-relations-after-ukraine-crisis-pub-63953

Idem, „Who’s Afraid of Chinese Colonization?”, Carnegie Center, Moscova, 26 iunie 2015: http://carnegie.ru/commentary/6051

G. Gaddy, B. Ickes, „Ukraine: A Prize Neither Russia Nor the West Can Afford to Win”, articol ştiinţific, Brookings Institution, 2014

M. Galeotti, „Crimintern: How the Kremlin Uses Russia’s Criminal Networks in Europe”, *European Council on Foreign Relations Policy Brief*, aprilie 2017

Idem, *The Vory: Russia’s Super Mafia*, Yale University Press, New Haven, CT, 2018

Idem, *We Need to Talk About Putin: Why the West Gets Him Wrong, and How to Get Him Right*, Ebury Press, Londra, 2019

W.A. Galston, „Dissecting Obama’s Foreign Policy, America Self-Contained”, *The American Interest*, nr. 5, mai/iunie 2014

R.M. Gates, *Duty: Memoirs of a Secretary at War*, Knopf, New York, 2014

T.P. Gerber, „Foreign Policy and the United States in Russian Public Opinion”, *Problems of Post-Communism*, nr. 2, 2015, pp. 98-111

M. Gessen, „The Curious Case of the Television Star Running Against Vladimir Putin”, *The New Yorker*, 12 februarie 2018

Idem, *The Future is History: How Totalitarianism Reclaimed Russia*, Granta, Londra, 2017

G. Gill, J. Young (eds.), *Routledge Handbook of Russian Politics and Society*, Routledge, Londra, 2012

S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SŞA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, Knijnîi mir, Moscova, 2017

H. Goscillo (ed.), *Putin as Celebrity and Cultural Icon*, Routledge, Londra, 2013

P. Gregory, „Putin’s Provocations Are Met With Ridicule in Ukraine”, *The Hill*, 1 mai 2019: https://thehill.com/opinion/international/441435-ridicule-is-a-sound-remedy-for-putins-provocations

H.E. Hale, „The Myth of Mass Russian Support for Autocracy: The Public Opinion Foundations of a Hybrid Regime”, *Europe-Asia Studies*, nr. 8, 2011

Idem, *Patronal Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014

H.E. Hale, R. Sakwa, S. White, *Developments in Russian Politics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2018

P. Hanson, „Managing the Economy”, în H.E. Hale, R. Sakwa, S. White, *Developments in Russian Politics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2018

L. Harding, *Collusion: How Russia Helped Trump Win the White House*, Guardian Faber, Londra, 2017

Idem, *Mafia State: How One Reporter Became an Enemy of the Brutal New Russia*, Guardian Books, Londra, 2011

Idem, *A Very Expensive Poison: The Definitive Story of the Murder of Litvinenko and Russia's War with the West*, Guardian Books, Londra, 2016

S. Hazov, *„Spisok Magniţkogo": cego boitsea Putin*, Algoritm, Moscova, 2013

J.S. Henry, „The Curious World of Donald Trump's Private Russian Connections", *The American Interest*, nr. 4, 19 decembrie 2016

F. Hill, C.G. Gaddy, *Mr Putin: Operative in the Kremlin*, Brookings Institution, Washington, DC, 2013

A. Hinştein, V. Medinski, *Krizis*, Olma Media Grupp, Moscova, 2009

G. Hosking, *Russia and the Russians: From Earliest Times to the Present Day*, Allen Lane, Londra, 2001

House of Commons Foreign Affairs Committee, *Moscow's Gold: Russian Corruption in the UK*, Londra, 2018

I. Iaşin, *Ulicinîi protest*, Galleia-Print, Moscova, 2005

I. Ilin, *Filosofiia Gheghelea kak ucenie o konkretnosti Boga i celoveka*, Northwestern University Press, Evanston, IL, 2010

M. Kantor, *Imperiia naiznanku: kogda zakoncitsea putinskaia Rossiia*, Algoritm, Moscova, 2015

V. Kara-Murza, „After Years of Battling Nemtsov, the Kremlin Battles His Memory", *World Affairs*, 28 septembrie 2017

Idem, „Putin Unveils Memorial to Victims of Soviet Repression, While His Own Repression Continues", *World Affairs*, 30 octombrie 2017

Idem, „What Putin Isn't Learning from His Role Model, Czar Alexander III", *World Affairs*, 27 noiembrie 2017

S.A. Karaganov, *Stratehiia dlea Rossii: povestka dnea dlea prezidenta – 2000*, Sovet po inostrannoi i oboronnoi politike, Moscova, 2000

E. Karasyuk, *Sberbank: The Rebirth of Russia's Financial Giant*, Glagoslav Publications, Londra, 2015

S. Kardaś, I. Wiśniewska, „The Ulyukaev Case: Tension Inside the Russian Elite", *OSW Commentary*, nr. 255, 1 decembrie 2017

M. Kasianov, *Bez Putina: politiceskie dialoghi s Evgheniem Kiselevîm*, Novaia gazeta, Moscova, 2009

J. Kerry, *Every Day is Extra*, Simon and Schuster, New York, 2018

V. Kirilenko, *Pravda pro NATO*, Naşa Ukraina, Kiev, 2010

H. Kissinger, „To Settle the Ukraine Crisis, Start at the End", *Washington Post*, 14 martie 2014

Idem, *World Order*, Penguin, New York, 2014

A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, Biteback, Londra, 2018

Idem, *Spies Without Cloaks*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1996

V. Kogan-Yasny, *Russia at the Crossroads and the Problems of Democracy*, RUDP Iabloko, Moscova, 2012

A. Kolesnikov, *Prorab na galerah: nabliudeniia jurnalista iz-za stenki*, E, Moscova, 2017

A. Korjakov, *Boris Elţîn, ot rassveta do zakata*, Interbuk, Moscova, 1997

E. Korosteleva, „The European Union and Russia", în D. Lane, V. Samokhvalov (eds.), *The Eurasian Project and Europe: Regional Discontinuities and Geopolitics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015

V. Korovin, *Koneţ proekta „Ukraina"*, Piter, Moscova, 2015

A.A. Kovalev, S.I. Levine, *Russia's Dead End: An Insider's Testimony from Gorbachev to Putin*, Potomac, New York, 2017

S. Kremlev, Iu. Nersesov, A. Burovski, V. Dolgov, A. Raev, *Anti-Medinski: oproverjenie: kak partiia vlasti „pravit" istoriiu*, Iauza-Press, Moscova, 2012

Kremlin Echo: Three Views on Presidential Power, Law and the Economy; Interview with Andrei Illarionov, prefaţă de Andrew Jack, Foreign Policy Centre, Londra, 2005

R. Kupchinsky, „The Strange Ties Between Semyon Mogilevich and Vladimir Putin", *Eurasia Daily Monitor*, 25 martie 2009

V. Kuznecevski, *Putin: kadrovaia politika*, Ţentropoligraf, Moscova, 2016

D. Lane, V. Samokhvalov (eds.), *The Eurasian Project and Europe: Regional Discontinuities and Geopolitics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015

S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîşleniia o vneşnei politike*, Knijnîimir, Moscova, 2017

A. Ledeneva, *Can Russia Modernize? Sistema, Power Networks and Informal Governance*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013

R. Legvold, *Return to Cold War*, Polity, Londra, 2016

A. Lieven, „The Dance of the Ghosts: A New Cold War with Russia Will Not Serve Western Interests", *Survival, Global Politics and Strategy*, nr. 5, 2018

A. Litvinenko, *LPG – Lubeanskaia Prestupnaia Gruppirovka. Ofiţer FSB daiot pokazaniia*, interviuri de Akram Murtazaev, Grani, New York, 2002

B. Lo, *Axis of Convenience: Moscow, Beijing, and the New Geopolitics*, Royal Institute of International Affairs, Londra, 2008

Idem, *A Wary Embrace: What the China-Russia Relationship Means for the World*, Penguin Random House Australia/Lowy Institute, Sydney, 2017

B. Lo, L. Shevtsova, *A 21st Century Myth: Authoritarian Modernization in Russia and China*, Carnegie Center, Moscova, 2012

E. Lucas, *Deception: Spies, Lies and How Russia Dupes the West*, Bloomsbury, Londra, 2012

Idem, *The New Cold War: How the Kremlin Menaces both Russia and the West*, Bloomsbury, Londra, 2008

R. Lyne, S. Talbott, K. Watanabe, *Engaging with Russia: The Next Phase. A Report to the Trilateral Commission*, The Trilateral Commission, Washington, Paris, Tokyo, 2006

S. Malle, „The All-Russia National Front – For Russia: A New Actor in the Political and Economic Landscape", *Post-Communist Economies*, nr. 2, 2016

V.I. Matvienko, S.E. Narîşkin (eds.), *Neizvestnîi Primakov*, Airo-XXI, Moscova, 2016, vol. 1 (*Dokumentî*) şi 2 (*Vospominaniia*)

V. Mau, Ia. I. Kuzminov (eds.), *Strateghiia – 2020: Novaia model rosta – novaia soţialnaia politika*, vol. 1, Delo, Moscova, 2013

M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace: An American Ambassador in Putin's Russia*, Houghton, Mifflin, Harcourt, New York, 2018

Idem, *Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2001

J.J. Mearsheimer, „Why the Ukraine Crisis is the West's Fault", *Foreign Affairs*, nr. 5, 2015

S. Medeiros, E.S. Chase, „Chinese Perspectives on the Sino-Russian Relationship", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault*

Lines, National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017

V. Medinski, *Osobennosti naţionalnogo piara: pravdivaia istoriia Rusi ot Riurika do Petra*, Olma Media Grupp, Moscova, 2010

Idem, *Voina, mifî SSSR, 1939-1945*, Olma Media Grupp, Moscova, 2011

S. Medvedev, *Park krîmskogo perioda*, Individuum, Moscova, 2017

A. Melnikov, *Ih zveozdnîi ceas*, Rossiiskaia Obedinennaia Demokraticeskaia Partiia „Iabloko", Moscova, 2012

R. Menon, E. Rumer, *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War World*, MIT Press, Cambridge, MA, 2015

A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, Novoe Izdatelstvo, Moscova, 2015

A. Mihailov, *Portret ministra v kontekţe smutnogo vremeni: Serghei Stepaşin*, Olma Press, Moscova, 2001

C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, NC, 2018

V. Milov, B. Nemţov, V. Rîjkov, O. Şorina (eds.), *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Putin: korrupţiia*, vol. 2, Partiia Narodnoi Svobodî, Moscova, 2012

Ye. Minchenko, K. Petrov, *Vladimir Putin's Big Government and the „Politburo 2.0"*, Minchenko Consulting, 2012: http://minchenko.ru/netcat_files/File/Big%20Government%20and%20the%20Politburo%202_0.pdf

E.A. Mişina, *Dlinnîe teni sovetskogo proşlogo*, Liberalnaia missiia, Moscova, 2014

L. Mlecin, *Putin: Rossiia pered vîborom*, Piter, Sankt-Petersburg, 2012

A. Monaghan, *Power in Modern Russia: Strategy and Mobilization*, Manchester University Press, Manchester, 2017

A.A. Muhin, *Kto est mister Putin i kto s nim prişeol? Dose na Prezidenta Rossii i ego speţslujbî*, Gnom i D, Moscova, 2002

A. Muhin, A. Gafarova, *Navalnîi: itoghi*, Algoritm, Moscova, 2016

A. Muhin, Ia. Zdoroveţ, *Mihail Kasianov: Moskovskii otvet „Piterskim”*, Algoritm, Moscova, 2005

S.L. Myers, *The New Tsar: The Rise and Reign of Vladimir Putin*, Simon and Schuster, Londra, 2015

B. Nemţov, *Ispoved buntarea*, Partizan, Moscova, 2007

B. Nemţov, L. Martîniuk, *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Zimneaia Olimpiada v subtropikah*, Solidarnost/RPR-Parnas, fără loc, fără dată

Idem, *Jizn raba na galerah: Dvorţî, iahtî, avtomobili, samoletî i drughie aksessuarî*, fără editură, Moscova, 2012

V. Nikonov, *Kod ţivilizaţii: hto jdet Rossiiu v mire buduşcego?*, E, Moscova, 2016

Idem, *Sovremennîi mir i ego istoki*, Editura Universităţii din Moscova, Moscova, 2015

B. Noble, E. Shulman, „Not Just a Rubber Stamp, Parliament and Lawmaking”, în D. Treisman (ed.), *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin’s Russia*, Brookings Institution, New York, 2018

J. Norberg, F. Westerlund, „Russia and Ukraine: Military-Strategic Options, and Possible Risks, for Moscow”, comunicat RUFS, nr. 22, aprilie 2014

A. Ostrovsky, *The Invention of Russia: The Journey from Gorbachev’s Freedom to Putin’s War*, Atlantic, Londra, 2015

J. Ostrow (ed.), *The Consolidation of Dictatorship in Russia: An Inside View of the Demise of Democracy*, Praeger International, Westport, CT, 2007

I.N. Panarin, *Russkii Krîm i razval SŞA*, Goreaceaia liniia – Telekom, Moscova, 2016

G. Pavlovski (interviu), „Putin staraetsea, no on ustal”, *Biznes Online*, 13 octombrie 2017: https://www.business-gazeta.ru/article/360564

G. Pavlovsky, „Putin’s World Outlook: Interview With Tom Parfitt”, *New Left Review*, iulie/august 2014

Idem, „Russian Politics under Putin: The System Will Outlast the Master”, *Foreign Affairs*, mai/iunie 2016

R. Person, „Potholes, Pensions, and Public Opinion: The Politics of Blame in Putin’s Power Vertical”, *Post-Soviet Affairs*, nr. 5, 2015

G. Petelin, „Rossiiane stali silnee boiatsea iadernoi voinî”, gazeta.ru, 10 iulie 2015

T. Philips, *Beslan: The Tragedy of School No. 1*, Granta, Londra, 2007

A. Piontkovski, *Iskuşenie Vladimira Putina*, Algoritm, Moscova, 2013

P. Pomerantsev, *Nothing is True and Everything is Possible: Adventures in Modern Russia*, Faber and Faber, Londra, 2015

V.V. Pribîlovski, *Vlast – 2010: 60 biografii*, Ţentr „Panorama”, Moscova, 2010

E. Primakov, *Blijnii Vostok: na sţene i za kulisami*, Ţentropoligraf, Moscova, 2016

Idem, *Godî v bolşoi politike*, Soverşenno sekretno, Moscova, 1999

Idem, *Rossiia: Nadejdî i trevoghi*, Ţentropoligraf, Moscova, 2015

Idem, *Rossiia v sovremennom mire: proşloe, nastoiaşcee, buduşcee*, Ţentropoligraf, Moscova, 2018

A. Prohanov, *Cetîre ţveta Putina: kak Putinu obustroit Rossiiu*, Algoritm, Moscova, 2013, pp. 220-222

A.K. Puşkov, *Putinskie kaceli: P.S. deseat let v okrujenii*, EKSMO-Algoritm, Moscova, 2009

„Putin's Thesis (Raw Text)" (trad. Thomas Fennell), *The Atlantic*, 20 august 2008, pp. 1-17: https//www.theatlantic.com/daily-dish/archive/2008/08/putins-thesis-raw-text/212739

P. Reddaway, *Russia's Domestic Security Wars: Putin's Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies*, Palgrave Pivot: 2018

J. Reuter, „Regional Patrons and Hegemonic Party Electoral Performance in Russia", *Post-Soviet Affairs*, nr. 2, 2013

C. Rice, *Democracy: Stories from the Long Road to Freedom*, Twelve, New York, 2017

Idem, *No Higher Honor: A Memoir of My Years in Washington*, Crown, New York, 2011

B. Robertson, *The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011

N. Robinson, *Contemporary Russian Politics: An Introduction*, Polity, Londra, 2018

C. Ross, „Federalization and Defederalization in Russia", în G. Gill, J. Young (eds.), *Routledge Handbook of Russian Politics and Society*, Routledge, Londra, 2012

Rossiia: metodologiceskie rekomendaţii po rabote s kartocikami dlea doşkolnikov i mladşih şkolnikov, Karapuz, Moscova, 2016

Rossiiskaia Obedineennaia Demokraticeskaia Partiia „Iabloko": Politiceskii otceot; Dokumentî, 2008-2011, Iabloko, Moscova, 2011

A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, I.B. Tauris, Londra, 2012

E.B. Rumer, „Russia's China Policy: This Bear Hug Is Real", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines*, National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017

R. Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, I.B. Tauris, Londra, 2016

Idem, *Putin Redux: Power and Contradiction in Contemporary Russia*, Routledge, Londra, 2014

Idem, *Russia Versus the West: The Post-Cold War Crisis of World Order*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017

R. Sakwa, P. Dutkiewicz (eds.), *Eurasian Integration: The View from Within*, Routledge, Taylor and Francis, Abingdon, 2014

S. Saradzhan, „Is Russia Declining?", *Demokratizatsiya*, nr. 3, 2016

D. Satter, *The Less You Know, the Better You Sleep: Russia's Road to Terror and Dictatorship Under Yeltsin and Putin*, Yale University Press, New Haven, CT, 2016

L. Savin, *Novîe sposobî vedeniia voinî: kak Amerika stroit imperiiu*, Piter, Sankt-Petersburg, 2016

J. Schubert, „New Eurasian Age: China's Silk Road and the EAEU in SCO Space", Russian Economic Reform et al., august 2017: http://russianeconomic reform.ru/wp-content/uploads/2017/08/New-Eurasian-Age-with-Chinese-Silk-Road-and-EAEU-in-SCO-Space-Update.pdf

Idem, „What Do Chinese Trade Investment People Think About Russia and Vice Versa?", Russian Economic Reform, 25 noiembrie 2014: http://russian economicreform.ru/2014/11/what-do-chinese-tradeinvestment-people-think-about-russia-and-vice-versa

I. Semenihin, *Vladislav Surkov: Pro et Contra: Dialoghi o suverennoi demokratii i istoriceskom vîbore novoi Rossii*, SGU, Moscova, 2008

V. Semionov, *Surkov i ego propaganda: fenomen glavnogo ideologa Kremlea*, Knijnîi mir, Moscova, 2014

R. Service, *The Penguin History of Modern Russia from Tsarism to the Twenty-First Century*, ediţia a 4-a, Penguin, Londra, 2015

Idem, „Putin's Czarist Folly", *New York Times*, 6 aprilie 2014

Idem, *Russia and Its Islamic World*, Hoover Press, Stanford, CA, 2017

Idem, *Russia: Experiment with a People*, Macmillan, Londra, 2002

A. Shekhovtsev, *Russia and the Western Far Right: Tango Noir*, Routledge, Londra, 2018

J. Sherr, *Hard Diplomacy and Soft Coercion*, Chatham House, Londra, 2013

L. Shevtsova, „Has The Russian System's Agony Begun?", *The American Interest*, 17 martie 2016

Idem, *Lonely Power: Why Russia Has Failed to Become the West and the West is Weary of Russia*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, 2010

Idem, *Russia – Lost in Transition: The Yeltsin and Putin Legacies*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, 2007

R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, Znak, Cracovia, 2018

M. Sixsmith, *The Litvinenko File: The Life and Death of a Russian Spy*, St Martin's Press, New York, 2007

D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, Routledge, Londra, 2016

J.D. Smele, *The „Russian" Civil Wars, 1916-1926: Ten Years That Shook the World*, Hurst and Co., Londra, 2015

T. Snyder, *The Road to Freedom: Russia, Europe, America*, Tim Duggan Books, New York, 2018

A. Soldatov, I. Borogan, *The New Nobility: The Restoration of Russia's Security State and the Enduring Legacy of the KGB*, Public Affairs, New York, 2010

Idem, *The Red Web: The Kremlin's War on the Internet*, ediţie augmentată, Public Affairs, New York, 2017

Idem, „Russia's Very Secret Services", *World Policy Journal*, nr. 1, 2011

O. Stone, V. Putin, *The Putin Interviews*, Hot Books, New York, 2017

O. Stoun [O. Stone], *Interviu c Vladimirom Putinîm: polnaia versiia*, Alpina, Moscova, 2017

E. Strighin, *Vnedrenie v Kreml*, Algoritm, Moscova, 2008

V. Surkov, *Osnovnîe tendenţii i perspektivî razvitiia sovremennoi Rossii*, SGU, Moscova, 2008

D. Szakonyi, „Governing Business: The State and Business in Russia", Foreign Policy Research Institute, 22 ianuarie 2018: https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/01/Szakonyi-Final-Version.pdf

E. Şevardnadze, *Kogda ruhnul jeleznîi zanaves, vstreci i vospominaniia*, Evropa, Moscova, 2009

S. Talbott, *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*, Random House, New York, 2002

R. Taras, *Fear and the Making of Foreign Policy*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2015

D. Taylor, *State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion after Communism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011

V. Tişkov, „XXI vek priznaet prava bolşinstva”, *Russkii jurnal*, 31 mai 2011

D. Treisman (ed.), *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin’s Russia*, Brookings Institution, New York, 2018

Idem, „Why Putin Took Crimea: The Gambler in the Kremlin”, *Foreign Affairs*, nr. 3, 2016

D. Trenin, *Rossiia i mir v XXI veke*, E, Moscova, 2015

P. Truscott, *Putin’s Progress: A Biography of Russia’s Enigmatic President, Vladimir Putin*, Simon and Schuster, Londra, 2004

A. Tsygankov, „Vladimir Putin’s Last Stand: The Sources of Russia’s Ukraine Policy”, *Post-Soviet Affairs*, nr. 4, 2015

S. Udalţov, *Putin: vzglead s Bolotnoi ploşcead*, Algoritm, Moscova, 2012

A.V. Uliukaev, *V ojidanii krizisa: hod i protivoreciia ekonomiceskih reform v Rossii*, Streleţ, Moscova, 1999

M. van Herpen, *Putinism: The Rise of a Radical Right Regime in Russia*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2013

F. Varese, *The Russian Mafia: Private Protection in a New Market Economy*, Oxford University Press, Oxford, 2001

V. Vasilieva, *Aleksei Piciughin i pereputia: biograficeskii ocerk*, Human Rights Publishers, Moscova, 2011

K. Voronkov, *Aleksei Navalnîi: groza julikov i vorov*, Eksmo, Moscova, 2012

J.M. Waller, *Secret Empire: The KGB in Russia Today*, Westview, Boulder, CO, 1994

U. Walther, „Russia’s Failed Transformation: The Power of the KGB/FSB from Gorbachev to Putin”, *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, nr. 4, 2014

J.R. Wedel, „U.S. Assistance for Market Reforms, Foreign Aid Failures in Russia and the Former Soviet Bloc”, *The*

Independent Review, A Journal of Political Economy, nr. 3, 2000, pp. 393-417

S.K. Wegren (ed.), *Return to Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, ediţia a 5-a, Rowman and Littlefield, Lanham, MD, 2013

R. Weitz, „Sino-Russian Security Ties", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines*, National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017

S. Wengle, „The Domestic Effects of the Russian Food Embargo", *Demokratizatsiya*, nr. 3, 2016

Idem, „Plentiful Harvests in Eurasia: Why Some Farms in Russia, Ukraine, Belarus, and Armenia are Thriving Despite Institutional Challenges", PONARS Policy Memo 490, octombrie 2017

S. Wengle, M. Rasell, „The Monetization of *L'goty*: Changing Patterns of Welfare Politics and Provision in Russia", *Europe-Asia Studies*, nr. 5, 2008

S. White (ed.), *Politics and the Ruling Group in Putin's Russia*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008

S. White, R. Sakwa, H.E. Hale (eds.), *Developments in Russian Politics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010

A. Wilson, *Ukraine Crisis*, Yale University Press, Londra, 2014

Idem, *Virtual Politics, Faking Democracy in the Post-Soviet World*, Yale University Press, New Haven, CT, 2005

A. Wood, „Reflections on Russia and the West", Chatham House, lucrare ştiinţifică, 24 noiembrie 2008

T. Wood, *Without Putin: Money, Power and the Myths of the New Cold War*, Verso, Londra, 2018

V. Yakunin, *The Treacherous Path*, Backbite, Londra, 2018
I. Yashin, *A Threat to National Security*, Free Russia Foundation, 2016: http://www.4freerussia.org/wp-content/uploads/2016/03/A-Threat-to-National-Security.pdf
M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, Intellektualnaia literatura, Moscova, 2016

Note
Introducere

1. Pentru comentariile categoric ostile despre Putin, vezi K. Wilson, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*; E. Lucas, *The New Cold War: How the Kremlin Menaces both Russia and the West* şi *Deception: Spies, Lies and How Russia Dupes the West*; A. Wilson, *Virtual Politics Faking Democracy in the Post-Soviet World* şi *Ukraine Crisis*.
2. Pentru argumente anti-anti-Kremlin, în special în ceea ce priveşte politica externă, vezi S.F. Cohen, *Soviet Fates and Lost Alternatives: From Stalinism to the New Cold War* şi *War with Russia? From Putin and Ukraine to Trump and Russiagate*; R. Sakwa, *Putin Redux: Power and Contradiction in Contemporary Russia*, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands* şi *Russia Versus the West: The Post-Cold War Crisis of World Order*; T. Wood, *Without Putin: Money, Power and the Myths of the New Cold War*.

1

Părintele naţiunii: cultul lui Putin

1. *Rossiia: metodologhiceskie rekomendaţii po rabote s kartocikami dlia doşkolnikov i mladşih şkolnikov*.
2. V.V. Putin, conferinţă de presă (Hangzhou), 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/catalog/countries/CN/events/52834
3. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI.
4. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 7.
5. Întâlnirea dintre V.V. Putin şi G. Ziuganov, 29 decembrie 2015: http://kremlin.ru/catalog/persons/98/events/51030
6. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 11; V.V. Putin, interviu cu M. Kelly, NBC, 10 martie 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/57027; V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 91.
7. V.V. Putin (interviu), *Time*, 12 decembrie 2007: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24735
8. V.V. Putin, comentarii la Frontul Popular al Întregii Rusii, 25 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51206
9. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 108.
10. Interviu acordat de V.V. Putin agenţiei TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
11. Vizita lui V.V. Putin la domiciliul lui L.L. Matveev, 8 mai 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54464
12. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI

13. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 87.
14. „Linia directă”, interviu televizat cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54790
15. V.V. Putin, interviu acordat agenţiei TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
16. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54790
17. V.V. Putin, interviu acordat agenţiei TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
18. „Putin jiv. Kreml pokazal segodneaşnii foto prezidenta”, korrespondent.net, 13 martie 2015.
19. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
20. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 14 aprilie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51716
21. A. Shamanska, „Across Russia, a Scramble to Patch up Problems Aired in Putin Q&A”, RadioFreeEurope/Radio Liberty, 15 aprilie 2016.
22. *Izvestia*, 22 octombrie 2014.
23. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
24. V.V. Putin, interviu acordat agenţiei TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
25. *Ibidem*.
26. *Ibidem*.
27. Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
28. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 21.

29. „Pokuşavşiisia na Putina Osmaev rasskazal podrobnosti smerti svoei jenîi”, 31 octombrie 2017: https://lenta.ru/news/2017/10/31/okueva
30. V.V. Putin, conferinţa anuală de presă, 14 decembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56378
31. K. Hille, „Putin’s Poll Rivals Gain a Platform But Cannot Win”, *Financial Times*, 13 februarie 2018.
32. Dezbatere a candidaţilor, Rossiia-1, 14 ianuarie 2018.
33. Mitingul preelectoral de pe stadionul Lujniki, 3 martie 2018: https://www.youtube.com/watch?v=caJso9aps14
34. V.V. Putin, discurs în faţa Adunării Federale, 1 martie 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/56957

2

Rusia mult visată

1. V.V. Putin, discurs în faţa Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931
2. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 19 septembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19243
3. Discursul anual al preşedintelui V.V. Putin în faţa Adunării Federale, 12 decembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19825
4. *Ibidem.*
5. *Ibidem.*
6. V.V. Putin, discurs în faţa Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931

7. V. Putin, „Rossiia, naţionalnîi vopros”, *Nezavisimaia gazeta*, 23 ianuarie 2012.
8. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 19 septembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19243
9. J.M. Barroso (interviu cu P. Spiegel), *Financial Times*, 4 noiembrie 2014.
10. V. Nikonov, *Kod ţivilizaţii: hto jdeot Rossiiu v mire buduşcego?*, p. 618.
11. *Ibidem*, pp. 282-283, 301.
12. A. Dughin, *Russkaia voina*, pp. 53, 260.
13. Vezi A. Dughin, *Cetveortaia politiceskaia teoriia: Rossiia i politiceskie idei XXI veka*, pp. 99-100, 112, 141, 170.
14. Anna Nemtsova, „Russia’s Alt-Right Rasputin Says He’s Steve Bannon’s Ideological Soul Mate”, *The Daily Beast*, 24 aprilie 2017: http://www.the dailybeast.com/russias-alt-right-rasputin-says-hes-steve-bannons-ideological-soul-mate
15. V.V. Putin, discurs în faţa Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931
16. V.V. Putin, conferinţa de presă anuală de la Moscova, 23 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53573
17. C. Rice, *No Higher Honor*, p. 175.
18. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
19. Vezi T. Snyder, *The Road to Freedom: Russia, Europe, America*, p. 52.
20. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y

21. *Ibidem*.
22. V.V. Putin, interviu acordat presei, 19 ianuarie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/20080
23. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
24. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
25. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151

3

Ţari, comisari şi ce a urmat după ei: noul trecut oficial

1. Informaţie confidenţială primită de autor.
2. 5 iunie 2007: http://kremlin.ru/events/president/news/40365
3. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 19 septembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19243
4. V.V. Putin, discursul anual în faţa Adunării Federale, 12 decembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19825; V.V. Putin, discursul anual în faţa Adunării Federale, 4 decembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47173
5. Despre reînhumarea lui Ilin, vezi S. Kishkovsky, „Echoes of Civil War in Reburial of Russian”, *New York Times*, 3 octombrie 2005.

6. Pentru o interpretare diferită, care postulează că Ilin a avut o influenţă asupra lui Putin ce i-a predeterminat gândirea şi politicile, vezi T. Snyder, *The Road to Freedom: Russia, Europe, America*, pp. 58-59.
7. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
8. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261. Au fost exprimate îndoieli că ţarul Alexandru al III-lea ar fi făcut într-adevăr aceste afirmaţii despre forţele armate.
9. V.V. Putin, discurs în parcul Palatului Livadia, 18 noiembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56125
10. V. Kara-Murza, „What Putin Isn't Learning from His Role Model, Czar Alexander III", *World Affairs*, 27 noiembrie 2017.
11. Discursul lui V.V. Putin în faţa Dumei de Stat, 5 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53027
12. V.V. Putin, discursul anual în faţa Adunării Federale, 12 decembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19825
13. V.V. Putin, discursul anual în faţa Adunării Federale, 1 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/53379
14. V.V. Putin, remarci la Frontul Popular al Întregii Rusii, 25 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51206
15. Informaţie personală primită de autor la seminarul FCO, 9 februarie 1917.
16. V.V. Putin, remarci la Frontul Popular al Întregii Rusii, 25 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51206
17. *Ibidem*.

18. Despre ultima întorsătură pe care a luat-o soarta comandanţilor albi, vezi J.D. Smele, *The 'Russian' Civil Wars, 1916-1926: Ten Years That Shook the World*, p. 239.
19. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
20. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
21. „Russia Unveils Controversial Yalta Monument Featuring Stalin", RFE/RL, 5 februarie 2015.
22. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
23. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54790
24. V.V. Putin, conferinţa anuală de presă de la Moscova, 23 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53573
25. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 4-a (iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=tMMakf1rvVM
26. V. Medinski, *Osobennosti naţionalnogo piara, Pravdivaia istoriia Rusi ot Riurika do Petra*.
27. S. Kremlev, Iu. Nersesov, A. Burovski, V. Dolgov, A. Raev, *Anti-Medinski: oproverjenie: kak partiia vlasti „pravit" istoriiu*.
28. V. Medinski, *Voina, mifî SSSR, 1939-1945*, pp. 619-623.
29. V.V. Putin, remarci la Frontul Popular al Întregii Rusii, 25 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51206
30. V.V. Putin (anunţ), 15 februarie 2019: http://kremlin.ru/events/president/news/59843
31. V.V. Putin, discurs în faţa Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin. ru/events/president/transcripts/22931. Îi

mulţumesc lui Robin Milner- Gulland pentru că a pus în evidenţă contextul specific al remarcii lui Putin.

32. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 22 octombrie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/50548. Vezi şi *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea 1 (16 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI

33. V.V. Putin, discurs în faţa Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931

34. Această descoperire o datorez colegului meu de la St Antony's College şi Hoover, Timothy Garton Ash, care s-a întâlnit cu Putin în 1993. Vezi articolul său „Putin's Deadly Doctrine", *New York Times*, 18 iulie 2014.

35. Vezi P. Goble, „When a Western Leader Spoke the Truth Directly to Putin – and Putin Couldn't Take It", *Window on Eurasia – New Series*, 10 iulie 2017: http://windowoneurasia2.blogspot.com/2017/07/when-western-leader-spoke-truth.html. Îi datorez această informaţie lui Neil Taylor.

36. V.V. Putin, discurs în faţa Adunării Federale, 1 martie 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/56957

37. V.V. Putin (interviu), *Time*, 12 decembrie 2007: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24735. Am tradus după textul original în rusă deoarece textul publicaţiei nu a păstrat limbajul cu subînţelesuri al lui Putin.

Anii suferinţei: imaginea naţiunii umilite

1. Vezi A. Adamişin, *V raznîe godî: vneşnepoliticeskie ocerki*, pp. 407-408.
2. *Ibidem*.
3. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
4. V.V. Putin, interviu acordat agenţiei TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
5. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
6. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
7. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea 1, desfăşurat pe 5 ianuarie 2016 şi publicat pe 11 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51154; V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea a 2-a, desfăşurat pe 5 ianuarie 2016 şi publicat pe 11 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51155
8. Le sunt recunoscător lui Roderic Lyne şi Catherine Ashton pentru informaţiile lor empatice cu privire la acest subiect. Pentru punctul de vedere opus, vezi T. Wood, *Without Putin: Money, Power and the Myths of the New Cold War*, p. 122.
9. Conversaţie a autorului cu Toomas Hendrik Ilves, 1 august 2018 (Stanford).
10. Informaţie confidenţială primită de autorul acestei cărţi, 18 noiembrie 2017.
11. Conversaţie a autorului cu Toomas Hendrik Ilves, 1 august 2018 (Stanford).

12. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
13. S. Ivanov (interviu): *Putin, Russia and the West: Taking Control* (producător N. Percy; BBC2, 19 ianuarie 2012).
14. V.V. Putin, discurs prezidenţial, 4 septembrie 2004: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22589
15. N.P. Patruşev (interviu), Sputnik International, 1 noiembrie 2016: https://sputniknews.com/interviews/201611011046936463-patrushev-exclusive- interview
16. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882
17. A.A. Kovalev, S.I. Levine, *Russia's Dead End: An Insider's Testimony from Gorbachev to Putin*, p. 308.
18. *Ibidem*, p. 302.
19. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SŞA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, pp. 82, 116, 142.
20. *Ibidem*, pp. 5, 150.
21. *Ibidem*, pp. 134-137.
22. Vezi *infra*, pp. 149-150.
23. M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace: An American Ambassador in Putin's Russia*, pp. 106-107.
24. *Ibidem*, p. 233.
25. Vezi P. Conradi, *Who Lost Russia? How the World Entered a New Cold War*, p. 182.
26. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882
27. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y; *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir

Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI

28. R. Lyne, S. Talbott, K. Watanabe, *Engaging with Russia: The Next Phase. A Report to the Trilateral Commission*, p. 112.

5

Trăiască Rusia! Realizări şi perspective

1. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 314.
2. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, pp. 143-151.
3. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 319; S.V. Lavrov, interviu acordat publicaţiei *Komsomolskaia pravda*, 31 mai 2016; S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmişleniia o vneşnei politike*, pp. 170-172.
4. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 320; A. Kolesnikov, „Glavnaia noci v Soci”, *Kommersant*, 7 februarie 2014.
5. „Tekstovaia transleaţiia *Novoi*” (reportaj online), *Novaia gazeta*, 15 februarie 2014.
6. *Kommersant*, 16 februarie 2014.
7. Vezi S. Medvedev, *Park krîmskogo perioda*, pp. 187-189.
8. A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, pp. 262-263.
9. Declaraţia lui V.V. Putin despre raportul WADA, 18 iulie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/52537

10. Vezi B. Lo, *A Wary Embrace: What the China-Russia Relationship Means for the World*, p. 10.
11. *Ibidem*.
12. E.M. Primakov, însemnări de la întâlnirea cu V.V. Primakov, înainte de 3 septembrie 2009: V.I. Matvienko, S.E. Narîşkin (eds.), *Neizvestnîi Primakov*, vol. 1 (*Dokumentî*), p. 328.
13. Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*; Z. Brzezinski, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*; H. Kissinger, *World Order*.
14. Discursul lui V.V. Putin la Forumul Internaţional „Conferinţele Primakov", 30 noiembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53361
15. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
16. *Ibidem*.
17. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882
18. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
19. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 107.
20. *Ibidem*, p. 112.
21. *Ibidem*.

Dincolo de faţadă: Putin ca lider

1. Vezi P. Reddaway, *Russia's Domestic Security Wars: Putin's Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies*, p. 13.
2. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
3. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 121.
4. G. Pavlovsky, „Putin's World Outlook: Interview with Tom Parfitt", *New Left Review*, iulie/august 2014, p. 59.
5. Conversaţie între B.A. Berezovski şi J.F. Collins (Ambasada Statelor Unite de la Moscova), 5 februarie 1999: https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/36594
6. Vezi interviul cu fostul şef KGB L. Şebarşin, „KGB ideot vovlast", *Vek*, nr. 2 (2000).
7. *Slujba bezopasnosti*: Iu. M. Lujkov, nr. 3-4 (1998), p. 17, şi V.A. Iakovlev, nr. 5-6 (1998), p. 27. Îi sunt recunoscător lui Amir Weiner pentru că mi-a semnalat prezenţa acestui ziar în biblioteca de la Hoover.
8. V.I. Matvienko, S.E. Narîşkin (eds.), *Neizvestnîi Primakov*, vol. 1 (*Dokumentî*), p. 362.
9. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, pp. 88-89.
10. Conversaţie între B.A. Berezovski şi J.F. Collins (Ambasada Statelor unite de la Moscova), 5 februarie 1999: https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/36594
11. Conversaţie între W.J. Clinton şi B.N. Elţîn, 20 iunie 1999 (Köln): https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/16206
12. Întâlnire între Bill Clinton şi Boris Elţîn (Washington), 19 noiembrie 1999; conversaţie telefonică a celor doi, 31

decembrie 1999: https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/57569

13. Vezi J.B. Dunlop, *The Moscow Bombings of September 1999: Examinations of Russian Terrorist Attacks at the Onset of Vladimir Putin's Rule*, pp. 35, 59-60, 62, 71, 162. Îi mulţumesc lui John Dunlop pentru informaţiile referitoare la declanşarea războiului din Cecenia.
14. C. Rice, *Democracy: Stories from the Long Road to Freedom*, p. 124.
15. Vezi capitolele 9 şi 10.
16. „Hacking at Defence", *International Herald Tribune*, 26 februarie 2013.
17. E.M. Primakov, *Rossiia: Nadejdî i trevoghi*, pp. 20-27, 29.
18. M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, pp. 225-227.
19. E.M. Primakov, *Rossiia: Nadejdî i trevoghi*, p. 30.
20. V.V. Putin, discursul despre o vizită de lucru la fabrica de rachete Votkinsk, 21 martie 2011: http://archive.premier.gov.ru/ru/events/news/1454/print
21. G. Pavlovski, „Gosudarstvo Putina visit na voloske", polit.ru, 20 august 2012; M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, p. 242.
22. Aleksandr Goldfarb (interviu) în P. Aven (ed.), *Vremea Berezovskogo*, p. 553.
23. „Postanovil pered vîborami", *Vedomosti*, 13 iulie 2011; vezi discuţia din A. Arutunyan, *The Putin Mystique: Inside Russia's Power Cult*, nota 161.
24. V.V. Putin, sesiunea de întrebări la Duma de Stat, noiembrie 1998: *Slujba bezopasnosti*, nr. 1 (1999), pp. 32-33.
25. V.V. Putin, „FSB protiv ekonomiceskih prestuplenii", *Slujba bezopasnosti*, nr. 1 (1999), p. 30.

26. V.V. Putin, sesiunea de întrebări la Duma de Stat, noiembrie 1998: *Slujba bezopasnosti*, nr. 1 (1999), pp. 32-33.
27. *Ibidem*.
28. M. Kasianov, *Bez Putina: politiceskie dialoghi s Evgheniem Kiselevîm*, pp. 206-207. Unii au spus că textul disertaţiei lui Putin plagiază părţi mari din lucrarea a doi profesori americani: vezi I. Danchenko, C. Gaddy, „The Mystery of Vladimir Putin's Dissertation", The Brookings Institution, 30 martie 2006: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2012/09/Putin-Dissertation-Event-remarks-with-slides.pdf. În opinia mea, cu toate că inclusiv faptul că Putin ar fi scris-o poate fi pus sub semnul îndoielii, cel puţin a susţinut argumentul ei. Pentru o traducere a textului, vezi „Putin's Thesis (Raw Text)" (tradus de Thomas Fennell), *The Atlantic*, 20 august 2008, pp. 1-17: https://www.theatlantic.com/daily-dish/archive/2008/08/putins-thesis-raw-text/212739
29. A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, pp. 48-49.
30. A. Dubnov, „Osoboe mnenie", Eho Moskvî, 10 mai 2017: http://echo.msk.ru/programs/personalno/1977880-echo
31. *Ibidem*.
32. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 22 octombrie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/50548
33. Conversaţie a autorului cu Michael McFaul, 9 august 2017 (Stanford, CA).
34. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 139.
35. G.W. Bush, *Decision Points*, p. 295.
36. Am această informaţie de la Timothy Nelson de la Departamentul de Stat american: 17 noiembrie 2017 (Washington, DC).

37. G.W. Bush, *Decision Points*, p. 431.
38. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
39. Conversaţie a autorului cu Catherine Ashton, 20 februarie 2018.
40. G. Packer, „The Quiet German", *New Yorker*, 1 decembrie 2014.
41. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 23.
42. K. Gaaze, M. Fishman, „Slujili dva tovarişcea", *Russkii Newsweek*, 24 decembrie 2008.
43. V.V. Putin, conferinţă de presă (Hangzhou), 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/catalog/countries/CN/events/52834
44. Vezi A. Ostrovsky, *The Invention of Russia: The Journey from Gorbachev's Freedom to Putin's War*, p. 247.
45. Întâlnire a lui V.V. Putin cu 30 de reprezentanţi importanţi ai mass-mediei, 18 ianuarie 2012: http://archive.premier.gov.ru/events/news/17798/print
46. Conversaţie a autorului cu Sir Roderic Lyne, 8 noiembrie 2017.
47. G. Pavlovsky, „Putin's World Outlook: Interview with Tom Parfitt", *New Left Review*, iulie/august 2014, pp. 60-61. Am auzit relatări similare ale unor diplomaţi despre depresia temporară a lui Putin.
48. Informaţii verbale de la Sir Roderic Lyne, 9 februarie 2017.
49. Vezi A. Knight, „Here's My President", *Times Literary Supplement*, 28 iunie 2017.
50. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI; O. Stoun [O. Stone], *Interv'iu c Vladimirom Putinîm: polnaia versiia*, p. 211.

7

Loialitate şi disciplină: echipa de la Kremlin

1. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions”, *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), p. 176.
2. Vezi R. Service, *The Penguin History of Modern Russia from Tsarism to the Twenty-First Century*, pp. xxxv, 235, 252.
3. V.V. Cerkesov, „Nevedomstvennîe razmîşleniia o professii”, *Komsomolskaia pravda*, 29 decembrie 2004. Despre lupta dintre serviciile de securitate, vezi P. Reddaway, *Russia's Domestic Security Wars: Putin's Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies*, pp. 32-33.
4. „Tablo”, *Zavtra*, 29 decembrie 2006, relatează despre o întâlnire aprinsă cu veteranii de la serviciile de securitate la care Putin a fost chiar acuzat de trădare.
5. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 187.
6. *Ibidem*, pp. 110, 155.
7. *Ibidem*, p. 177.
8. K. Gaaze, M. Fishman, „Slujili dva tovarişcea”, *Russkii Newsweek*, 24 decembrie 2008.
9. *Ibidem*.
10. Conversaţie a autorului cu Michael McFaul, 9 august 2017 (Stanford, CA).
11. Vezi *infra*, pp. 205-206.
12. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI

13. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 18.
14. V. Milov, B. Nemţov, V. Rîjkov, O. Şorina (eds.), *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Putin: korrupţiia*, vol. 2, p. 26.
15. M. Rostovski, „Grîzlova zamenit «mister obaianie»”, *Moskovskii komsomoleţ*, 18 decembrie 2011.
16. A. Baturo, J. Elkink, „Dynamics of Regime Personalization and Patron-Client Networks in Russia, 1999-2014”, *Post-Soviet Affairs*, nr. 1 (2016), pp. 88-89.
17. V. Iakunin menţionează izbucnirea lui Kudrin în *The Treacherous Path*, p. 207.
18. M. Kasianov, *Bez Putina: politiceskie dialoghi s Evgheniem Kiselevîm*, p. 125.
19. *Ibidem*, pp. 122, 126-127.
20. *Ibidem*, pp. 128-129.
21. *Ibidem*, pp. 130-131, 132-133.
22. *Ibidem*, p. 135.
23. *Ibidem*, pp. 244-245.
24. *Ibidem*, pp. 245-249.
25. *Ibidem*, pp. 250.
26. Interviu cu A.L. Kudrin, *Novoe vremea*, nr. 34 (1997).
27. Vezi A. Celnokov, *Putinskii zastoi: Novoe Politbiuro Kremlea*, p. 184.
28. „Kudrin Explains Decision to Resign”, *Moscow Times*, 28 septembrie 2011. Pentru context, vezi R. Sakwa, *Putin Redux: Power and Contradiction in Contemporary Russia*, p. 114.
29. Le sunt recunoscător lui Carol Leonard şi lui Ivan Liubimov pentru informaţia despre soarta raportului lui Kudrin.
30. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SŞA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, p. 119.

31. A. Åslund, „Sergei Glazyev and the Revival of Soviet Economics”, *Post-Soviet Affairs*, nr. 5 (2013), pp. 376-378.
32. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SŞA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, pp. 5-6, 27.
33. *Ibidem*, pp. 33, 35, 53, 67, 275, 297-299.
34. *Ibidem*, pp. 226, 257.
35. Vezi B. Lo, L. Shevtsova, *A 21st Century Myth: Authoritarian Modernization in Russia and China*, pp. 34-35.
36. A. Åslund, „Sergei Glazyev and the Revival of Soviet Economics”, *Post-Soviet Affairs*, nr. 5 (2013), p. 379.
37. S.V. Lavrov, interviu acordat publicaţiei *Komsomolskaia pravda*, 31 mai 2016; S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîşleniia o vneşnei politike*, pp. 170-172, 176.
38. V.V. Putin, interviu acordat Bloomberg TV, 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/52830
39. „Vtoraia holodnaia”, *Rossiiskaia gazeta*, 15 octombrie 2014.
40. *Ibidem*.
41. *Ibidem*.
42. S.A. Karaganov, *Strateghiia dlea Rossii: povestka dnea dlea prezidenta – 2000*, p. 7.
43. Relatare a lui E. Surnaceva, „V poiskah mudrosti”, *Kommersant vlast*, 20 ianuarie 2014.
44. V.Iu. Surkov, discurs în faţa Consiliului General al *Delovaia Rossiia*, 17 mai 2005, reprodus în I. Semenihin, *Vladislav Surkov: Pro et Contra: Dialoghi o suverennoi demokratii i istoriceskom vîbore novoi Rossii*, pp. 47-48.

Viaţa la vârf: averi acumulate fără jenă

1. Vezi R. Service, *A History of Modern Russia from Nicholas II to Vladimir Putin*, p. 513.
2. S. Farolfi, L. Harding, S. Orphanides, „Russian Oligarch Gets Cypriot Passport – and EU Citizenship”, *Guardian*, 3 martie 2018.
3. https://www.rt.com/business/russia-officials-foreign-assets-998
4. S. Grey, A. Kuzmin, E. Piper, *Reuters Investigates*, 10 noiembrie 2015: http://www.reuters.com/investigates/special-report/russia-capitalism-daughters
5. Declaraţia de venit a preşedintelui, 14 aprilie 2017: http://kremlin.ru/events/ security-council/54289
6. B. Nemţov, L. Martîniuk, *Jizn raba na galerah: Dvorţî, iahtî, avtomobili, samoletî i drughie aksessuarî*, p. 5.
7. *Ibidem*, pp. 24, 27.
8. *Ibidem*, pp. 29-32.
9. S.V. Kolesnikov, scrisoare deschisă către D.A. Medvedev, 21 decembrie 2010: http://skolesnikov.org/?page_id=92
10. S. Kolesnikov, „Borba s korrupţiei: prizrak dvorţa”, *Vedomosti*, 25 aprilie 2011.
11. S. Kolesnikov (interviu cu Tim Whewell), *Newsnight*, BBC1, 2 mai 2012.
12. „Putin’s Spokesman Dismisses Report of Palace on Black Sea”, Sputnik International, 23 decembrie 2010: https://sputniknews.com/russia/201012 23161908045
13. R. Oliphant, „Friendly Oligarch Buys «Putin» Palace”, *Moscow Times*, 3 martie 2012.

14. A. Celnokov, *Putinskii zastoi: Novoe Politbiuro Kremlea*, p. 7; V. Milov, B. Nemţov, V. Rîjkov, O. Şorina (eds.), *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Putin: korrupţiia*, vol. 2, p. 20.
15. V. Milov, B. Nemţov, V. Rîjkov, O. Şorina (eds.), *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Putin: korrupţiia*, vol. 2, pp. 19-25.
16. V.V. Putin, interviu acordat agenţiei TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
17. R.P. Spogli către Departamentul de Stat şi Casa Albă, 26 ianuarie 2009: https://wikileaks.org/plusd/cables/09ROME97_a.html
18. P. di Caro, „Berlusconi vola a festeggiare Putin: l'amicizia che resiste a governi e amori", *Corriere della Sera*, 7 octombrie 2018. Cadoul era o pilotă pe care era imprimată o fotografie a celor doi strângându-şi mâinile.
19. F. Dragosei, *Stelle del Cremlino: L'Occidente deve temere la nuova Russia?*, pp. 231-232.
20. S. Grey, A. Kuzmin, E. Piper, *Reuters Investigates*, 10 noiembrie 2015: http://www.reuters.com/investigates/special-report/russia-capitalism-daughters
21. V. Milov, B. Nemţov, V. Rîjkov, O. Şorina (eds.), *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Putin: korrupţiia*, vol. 2, p. 27.
22. *Ibidem*.
23. Pagina de internet a lui A. Navalnîi, 9 decembrie 2014: https://navalny.com/p/3954
24. Pagina de internet a Fondului Borbî s Korrupţiei, postat pe 15 septembrie 2016: https://fbk.info/investigations/post/249
25. Pagina de internet a Fondului Borbî s Korrupţiei, postat pe 15 septembrie 2016: https://dimon.navalny.com/#rublevka
26. Pagina de internet a lui Navalnîi, 27 martie 2017: https://navalny.com/ p/5306

27. Prezentare făcută de A. Navalnîi, 6 martie 2018, „Dvoreţ, na kotorîi zapreşceno smotret”: https://fbk.info/blog/post/408
28. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 89.
29. B. Nemţov, L. Martîniuk, *Nezavisimîi ekspertnîi doklad: Zimneaia Olimpiada v subtropikah*, pp. 19-20.
30. N. Raibman, „RJD: Doklad Nemţova pro Olimpiadu navredil reputaţiiu kompanii”, *Vedomosti*, 10 octombrie 2014.
31. V.V. Putin, interviu acordat agenţiei TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
32. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54790
33. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: https://www.youtube.com/watch?v=kkQRF8YC--A
34. V.V. Putin, conferinţa de presă anuală de la Moscova, 23 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53573
35. *Ibidem*.
36. „Secin vîigral sud u *Vedomosti*, i reşenie vstupilo v silu”, *Vedomosti*, 18 noiembrie 2016.
37. E.M. Primakov, *Rossiia: nadejdî i trevoghi*, p. 26.
38. V.V. Putin, conferinţă de presă comună cu A. Merkel, 16 noiembrie 2012: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/16852
39. M. Weiss, „Corruption and Cover-Up in the Kremlin: The Anatoly Serdyukov Case”, *The Atlantic Monthly*, 29 ianuarie 2013.
40. A. Suhotin, „Operaţiia «Vertikal»”, *Novaia gazeta*, 18 august 2017.
41. O. Sapojkov, „Uvolnenie nevolei”, *Kommersant*, 30 decembrie 2016.

42. Vezi P. Reddaway, *Russia's Domestic Security Wars: Putin's Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies*, p. 75.
43. O. Sapojkov, „Uvolnenie nevolei", *Kommersant*, 30 decembrie 2016.
44. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, p. 167.
45. A.V. Uliukaev, *V ojidanii krizisa: hod i protivoreciia ekonomiceskih reform v Rossii*, pp. 163-164; V. Yakunin, *The Treacherous Path*, pp. 198-199.
46. A. Navalnîi, „Ob Uliukaeve: on na 100% julik, no sajaiut ego ne za eto", 15 noiembrie 2016: https://navalny.com/p/5131
47. K. Hille, „Rosneft Chief Igor Sechin Refuses to Appear at Corruption Trial", *Financial Times*, 22 noiembrie 2017.
48. Twitter @aleksei_kudrin: 15 decembrie 2017.
49. „Secin nazval provokaţiei sluhi ob uceastii «Rosnefti» v obruşenii rublea", *Interfaks*, 16 decembrie 2014: http://www.interfax.ru/business/413407
50. V.V. Putin, conferinţa de presă anuală, 14 decembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56378

9

Pumnul economic al statului: „oligarhii" sunt traşi la răspundere

1. *Putin, Russia and the West: Taking Control* (producător: N. Percy; BBC2, 19 ianuarie 2012).
2. Vezi *supra*, p. 90.

3. Interviu cu A.L. Kudrin, *Novoe vremea*, nr. 34 (1997).

4. Vezi *supra*, pp. 87-88.

5. Vezi A. Arutunyan, *The Putin Mystique: Inside Russia's Power Cult*, p. 76.

6. Comisia juridică a Senatului Statelor Unite ale Americii: interviu cu Glenn Simpson (Fusion GPS), 22 august 2017, pp. 46-47: https://www.feinstein.senate.gov/public/_cache/files/3/9/3974a291-ddbe-4525-9ed1-22bab43c05ae/934A3562824CACA7BB4D915E97709D2F.simpson-transcript-redacted.pdf

7. *Ibidem*, p. 161.

8. Vezi Hazov, *„Spisok Magnitskogo". Cego boitsea Putin*, pp. 21-43; B. Browder, *Red Notice: How I Became Putin's No. 1 Enemy*, pp. 338-340.

9. *Ibidem*, pp. 242-264.

10. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882

11. Iu. Felştinski (interviu) în P. Aven (ed.), *Vremea Berezovskogo*, pp. 622-627.

12. I. Cobain, M. Taylor şi (la Moscova) L. Harding, *Guardian*, 13 aprilie 2007.

13. *Ibidem*.

14. Am fost unul dintre acei martori şi îmi amintesc foarte bine de încercarea deliberată a lui Berezovski – care stătea la doar câţiva metri de boxa martorilor şi chiar în faţa acesteia – de a-i privi fix şi a-i intimida.

15. B. Berezovski, scrisoare deschisă către patriarhul Chiril, 15 ianuarie 2012 (Londra): http://echo.msk.ru/blog/berezovski/849154-echo

16. L. Harding, „Humiliation for Boris Berezovsky in Battle of the Oligarchs”, *Guardian*, 30 august 2012.
17. Această informaţie provine din P. Aven (pp. 22, 686), A. Goldfarb (p. 611), E. Gorbunova (pp. 644-665) şi „Daria K.”, logodnica lui Berezovski (p. 687), în P. Aven (ed.), *Vremea Berezovskogo*.
18. Vezi P. Chaisty, *Legislative Politics and Economic Power in Russia*, pp. 126, 136.
19. Vaşukevici-Rîbka a fost arestată în Thailanda pentru prostituţie. După ce a fost eliberată, în ianuarie 2019, s-a dus în Belarus, făcând escală pe aeroportul Şeremetievo din Moscova, unde poliţia rusească a arestat-o din motive similare. A fost eliberată, se pare, cu condiţia să nu mai facă publice informaţii compromiţătoare: „«Sex Trainer», Escort «Nastya Rybka», Released But Remains Suspect, Lawyer Says”, RFE/RL, 22 ianuarie 2019.
20. A. Navalnîi, „Iahtî, oligarhi, devociki: ohotniţa na mujcin razo-blaceaet vzeatohnika”, 8 februarie 2018: https://www.youtube.com/watch?v=RQZ r2NgKPiU
21. *Ibidem*.
22. „Viţe-premer Prihodko zaiavil o jelanii otvetit Navalnomu po-mujski”, RBK Politika, 9 februarie 2018: https://www.rbc.ru/politics/09/02/2018/ 5a7d-c6479a7947a4be81bebb

Reforme neduse până la capăt: unii câştigă, cei mai mulţi plătesc

1. M. Kasianov, *Bez Putina: politiceskie dialoghi s Evgheniem Kiselevîm*, pp. 127-128.
2. *Ibidem*, p. 166.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*, pp. 166-167.
5. *Ibidem*, pp. 197-198.
6. *Ibidem*.
7. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, pp. 47-48.
8. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
9. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
10. „Linia directă'', interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
11. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 177.
12. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SŞA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, p. 204.
13. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
14. P. Chaisty, „The Legislative Effects of Presidential Partisan Powers in Post-Communist Russia", *Government and Opposition*, nr. 3 (2008), pp. 446, 449.

15. A.B. Evans Jr., „Civil Society and Protest", în S.K. Wegren (ed.), *Return to Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, pp. 108-110; S. Wengle, M. Rasell, „The Monetization of *L'goty*: Changing Patterns of Welfare Politics and Provision in Russia", *Europe-Asia Studies*, nr. 5 (2008), p. 745; G.B. Robertson, *The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia*, p. 187.
16. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
17. *Ibidem*.
18. *Kremlin Echo: Three Views on Presidential Power, Law and the Economy; Interview with Andrei Illarionov* (30 decembrie 2004), p. 17.
19. „Putin: «K sceastiu, v VTO nas ne pustili»", 7 februarie 2009: https://www. pravda.ru/news/world/07-02-2009/301143-putin_barrozu-0
20. Vezi S. Barsukova, C. Dufy, „Doktrina prodovolstvennoi bezopasnosti RF (2010 g.)", în S. Barsukova (ed.), *Reformî v Rossii v 2000-e godî: ot zakonodatelstva k praktikam*, p. 37.
21. S. Wengle, „Plentiful Harvests in Eurasia, Why Some Farms in Russia, Ukraine, Belarus, and Armenia are Thriving Despite Institutional Challenges", PONARS Policy Memo 490 (octombrie 2017), pp. 6-7.
22. Vezi S. Barsukova, C. Dufy, „Doktrina prodovolstvennoi bezopasnosti RF (2010 g.)", pp. 37-38.
23. *Kremlin Echo: Three Views on Presidential Power, Law and the Economy; Interview with Andrei Illarionov* (30 decembrie 2004), pp. 16-17.
24. În rusă, numele sunt „Rezervnîi fond" şi „Fond naţionalnogo blagosostoianiia".

25. E.M. Primakov către N.P. Patruşev, 2010 (notificare): V.I. Matvienko, S.E. Narîşkin (eds.), *Neizvestnîi Primakov*, vol. 1 (*Dokumentî*), pp. 416-417, 418, 420.
26. E. Dabrowska, „The End of the Reserve Fund, the End of an Era”, 4 aprilie 2018.
27. A.K. Puşkov, *Putinskie kaceli: P.S. deseat let v okrujenii*, p. 95.
28. Vezi E. Dabrowska, „The End of the Reserve Fund, the End of an Era”, 4 aprilie 2018.
29. E.M. Primakov, *Rossiia: Nadejdî i trevoghi*, p. 115.
30. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SŞA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, p. 273.
31. E.M. Primakov, *Rossiia: Nadejdî i trevoghi*, pp. 71-72.
32. Vezi *infra*, pp. 155-157.
33. European Bank of Reconstruction and Development, *Transition Report 2009: Transition in Crisis?*, p. 27.

11

Punctul de cotitură: reacţia faţă de revoluţia de la Kiev

1. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
2. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882

3. E.M. Primakov, *Godî v bolşoi politike*, p. 393. A se observa că Primakov a scris această lucrare cu câţiva ani înainte de anexarea Crimeei.
4. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
5. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
6. E.M. Primakov, *Godî v bolşoi politike*, p. 393.
7. Programul Russkii Blok, *Russkii Blok Sevastopolea*, nr. 18, octombrie 2010.
8. *Leghendarnîi Sevastopol*, nr. 42, septembrie 2010.
9. V.V. Putin, discurs la Conferinţa pentru securitate de la München, 10 februarie 2007: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034
10. C. Rice, *No Higher Honor*, p. 683.
11. *Ibidem*, p. 667.
12. W.J. Burns către Departamentul de Stat al SUA (telegramă), 1 februarie 2008: https://wikileaks.org/plusd/cables/08MOSCOW265_a.html
13. C. Rice, *No Higher Honor*, pp. 671-672. Îi sunt îndatorat lui Jean-Arthur Régibeau, ambasadorul Belgiei la Moscova, pentru că mi-a relatat situaţia din 2008, 18 ianuarie 2018.
14. C. Rice, *No Higher Honor*, pp. 674-675.
15. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 110.
16. *Ibidem*, p. 111.
17. V.V. Putin, discurs la Summitul NATO de la Bucureşti (2-4 aprilie 2008): https://www.unian.info/world/111033-text-of-putins-speech-at-nato-summit-bucharest-april-2-2008.html

18. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, pp. 111-112. Am folosit versiunea discursului lui Putin publicată de ucraineni; vezi nota precedentă.
19. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 116.
20. J.M. Barroso (interviu cu P. Spiegel), *Financial Times*, 4 noiembrie 2014.
21. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 25.
22. C. Rice, *No Higher Honor*, p. 532.
23. *Ibidem*, pp. 685-686.
24. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
25. Vezi R.D. Asmus, *A Little War that Shook the World: Georgia, Russia and the Future of the West*, p. 5.
26. „Medvedev Gets Caught Telling the Truth", RFE/RL, 22 noiembrie 2011, http://www.rferl.org/a/medvedev_gets_caught_telling_the_truth/24399004. html, accesat pe 19 aprilie 2019.
27. Vezi R.D. Asmus, *A Little War that Shook the World: Georgia, Russia and the Future of the West*, p. 201.
28. V. Jauvert, „Histoire secrète d'un revirement, Sarko le Russe", *Nouvel Observateur*, 13 noiembrie 2008.
29. Vezi R.D. Asmus, *A Little War that Shook the World: Georgia, Russia and the Future of the West*, pp. 212-214.
30. V.V. Putin, discurs la Summitul NATO de la Bucureşti (2-4 aprilie 2008): https://www.unian.info/world/111033-text-of-putins-speech-at-nato-summit-bucharest-april-2-2008.html
31. V.V. Putin, interviu acordat ARD TV, 29 august 2008: https://www.youtube.com/watch?v=30By6n3r_SQ
32. Îi datorez acest punct de vedere lui Peter Stew.

33. „Silnîi Sevastopol – Silnaia Ukraina”, pliant din 2010: Ukrainian Subject Collection, box 9.
34. A. Popova, „Oligarhi skupaiut Krîm”, *Ponedelnik*, 11 august 2003.
35. *Pervaia Krîmskaia: informaţionnaia gazeta*, 5-11 noiembrie 2004: K. Bondarenko Papers (HIA), box 27.
36. R. Allison, „Russian «Deniable» Intervention in Ukraine, How and Why Russia Broke the Rules”, *International Affairs*, nr. 6 (2014), p. 1270.
37. Vezi P. Conradi, *Who Lost Russia?*, p. 262.
38. A. Roxburgh, „Russia’s Revenge: Why the West Will Never Understand the Kremlin”, *New Statesman*, 27 martie 2014.
39. *Russkaia pravda* (Kiev), nr. 17, septembrie 2010.
40. V. Kirilenko, *Pravda pro NATO*.
41. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, p. 144.
42. S. Lavrov, „Russia-EU: Prospects for Partnership in the Changing World”, *Journal of Common Market Studies Annual Review*, 14 august 2013: https://www.rusemb.org.uk/article/244
43. I. Shuvalov, „Europe’s Fear of Russia is a Rerun of Soviet Mistakes”, *Financial Times*, 27 ianuarie 2014.
44. I.I. Şuvalov, declaraţie publică, 9 septembrie 2013: http://www.interfax.com/newsinf.asp?id=442973
45. „Sergey Lavrov: The Interview”, *National Interest*, 29 martie 2017, p. 516.
46. J.M. Barroso (interviu cu P. Spiegel), *Financial Times*, 4 noiembrie 2014.

47. A. Tsygankov, „Vladimir Putin's Last Stand: The Sources of Russia's Ukraine Policy", *Post-Soviet Affairs*, nr. 4 (2015), p. 296.
48. „Sergey Lavrov: The Interview", *National Interest*, 29 martie 2017.
49. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
50. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 337.
51. Vezi H. Balzer, „The Ukraine Invasion and Public Opinion", *Georgetown Journal of International Affairs*, nr. 16/1 (2015), pp. 83-90.
52. Vezi D. Treisman, „Why Putin Took Crimea: The Gambler in the Kremlin", *Foreign Affairs*, nr. 3 (2016), pp. 47-54.
53. V.V. Putin (conferinţă de presă), 19 decembrie 2013, „Putin Denies That Troops Will Need to be Sent to Crimea": http://kremlin.ru/events/president/news/1985954
54. *Novaia gazeta*, 24 februarie 2015.
55. J.R. Clapper (şeful Serviciului Naţional de Informaţii), „Statement for the Record: Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community", United States Senate Select Committee on Intelligence, 29 ianuarie 2014, p. 24.
56. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 29.
57. *Ibidem*, pp. 32-33.
58. Acordul cu privire la criza politică a Ucrainei, *The Guardian* (online), 21 februarie 2014: https://www.theguardian.com/world/2014/feb/21/agreement-on-the-settlement-of-crisis-in-ukraine-full-text

59. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
60. *Ibidem*.
61. *Ibidem*.

12

Peninsula inseparabilă: anexarea Crimeei

1. Vezi http://kremlin.ru/events/president/news/20322
2. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 336.
3. *Krîm: put' na rodinu* (film documentar de Andrei Kondraşov), canalul TV Rossiia-1, 15 martie 2015.
4. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 336.
5. M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, pp. 74-75.
6. M. McFaul, prelegere Elliott (St Antony's College, Oxford), 4 iunie 2018; M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, p. 400; S. Rice: https://www.nbcnews.com/meet-the-press/meet-press-transcript-feb-23-2014-n36721
7. J. Heintz, „Putin: Russia Prepared Raising Nuclear Readiness Over Crimea", Associated Press, 15 martie 2015.
8. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, pp. 364-365; F. Burkhardt, „Presidential Power in Putin's Third Term: Was Crimea a Critical Juncture in Domestic Politics?", în A. Barbashin, O. Irisova, F. Burkhardt, E.

Wyciszkiewicz (eds.), *A Successful Failure: Russia after Crime(a)*, p. 137.

9. Vezi R. Allison, „Russian «Deniable» Intervention in Ukraine, How and Why Russia Broke the Rules", *International Affairs*, nr. 6 (2014), p. 1272.
10. *Ibidem*, p. 1262.
11. S.V. Lavrov (conferinţă de presă, Moscova), 26 ianuarie 2016, în S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmişleniia o vneşnei politike*, p. 37.
12. Vezi R. Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, p. 113.
13. Vezi R. Allison, „Russia and the Post-2014 International Legal Order: Revisionism and Realpolitik", *International Affairs*, nr. 3 (2017), p. 531.
14. *Ibidem*, p. 530.
15. O. Stoun [O. Stone], *Interviu c Vladimirom Putinîm: polnaia versiia*, p. 94 (4 iulie 2015).
16. H. Kissinger, „To Settle the Ukraine Crisis, Start at the End", *Washington Post*, 5 martie 2014.
17. R.M. Gates, *Duty: Memoirs of a Secretary at War*, pp. 157-158.
18. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
19. „Linia directă", interviu cu V.V. Putin, 17 aprilie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/20796
20. Îi datorez această observaţie lui Paul Gregory.
21. A. Dughin, *Ukraina: moia voina. Gheopoliticeskaia dnevnik*, p. 59 (7 martie 2014).
22. R. Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, p. 196.
23. *Ibidem*, p. 199.

24. YouTube. Citat de Nicolai N. Petro, „Timeline for Donbass Since the Signing of the Minsk Accords”, lucrare nepublicată. Nicolai N. Petro, https://www.youtube.com/watch?v=aHWHqj8g7Bk
25. http://vesti-ukr.com/strana/85885-poroshenko-ozvuchil-tri-beskom promissnyh-dlja-sebja-voprosa
26. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
27. V.V. Putin, interviu acordat agenţiei TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
28. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
29. V.V. Putin, întâlnire cu studenţii de la Institutul de Mine din Sankt-Petersburg: http://kremlin.ru/events/president/news/47519
30. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea 1, desfăşurat pe 5 ianuarie 2016 şi publicat pe 11 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51154
31. „Sergey Lavrov: The Interview”, *National Interest*, 29 martie 2017. Vezi şi interviul acordat de Lavrov ziarului *Komsomolskaia pravda*, 31 mai 2016: S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmişleniia o vneşnei politike*, p. 153.
32. L. Bershidsky, „Russian Pensions Paid for Putin’s Crimea Grab”: https://www. bloomberg.com/opinion/articles/2014-06-26/russian-pensions-paid-for-putin-s-crimea-grab
33. M. Zîgar, *Vsea kremleskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 377.
34. G. Pavlovski (interviu), „Putin staraetsea, no on ustal”, *Biznes Online*, 13 octombrie 2017: https://www.business-gazeta.ru/article/360564

35. V.V. Putin, discursul anual în faţa Adunării Federale, 4 decembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47173
36. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
37. „Vtoraia holodnaia”, *Rossiiskaia gazeta*, 15 octombrie 2014.
38. N.P. Patruşev (interviu), „Voinî i mirî”, *Rossiiskaia gazeta*, 18 mai 2017: https://rg.ru/2017/05/18/nikolaj-patrushev-ob-ukraine-i-ssha-kiberata kahsirii.html
39. Vezi R. Legvold, *Return to Cold War*, p. 137.

13

Obsesia transatlantică: probleme cu America

1. J. Vinokur, „Merkel is Dancing with a Bear”, *New York Times*, 21 iulie 2011.
2. M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, pp. 222-223.
3. N. von Twickel, „Biden «Opposes» 3rd Putin Term”, *Moscow Times*, 11 martie 2011.
4. M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace*, p. 262.
5. H.R. Clinton, remarci făcute la Centrul Toleranţei (Vilnius), 6 decembrie 2011: https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/12/ 178313.htm

6. V.V. Putin, discurs adresat consiliului coordonator al Frontului Popular al Întregii Rusii, 8 decembrie 2011: http://archive.premier.gov.ru/ru/events/news/17330/print
7. H.R. Clinton, *Hard Choices: A Memoir*, p. 209.
8. V. Nuland, conversaţie cu ambasadorul Geoffrey Pyatt: https://www.youtube.com/watch?v=U0JVnYe7CzQ
9. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
10. V.V. Putin (interviu), *Le Figaro*, 31 mai 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54638
11. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
12. J.D. Goodman, „Microphone Catches a Candid Obama", *New York Times*, 26 martie 2012.
13. Interviu acordat lui Wolf Blitzer la CNN, 26 martie 2012: http://cnnpress room.blogs.cnn.com/2012/03/26/romney-russia-is-our-number-one-geo political-foe
14. J. McCain, „Obama Has Made America Look Weak", *New York Times*, 15 martie 2014.
15. „Wrestling with an Aging Arsenal", *New York Times*, 28 noiembrie 2014.
16. Fişa 16 a comandamentului de apărare cibernetică din cadrul Departamentului Apărării al Statelor Unite, accesat pe 2 mai 2016: https://www.defense.gov/Portals/1/features/2015/0415_cyber-strategy/Cyber-Guard-16- FactSheet-FINAL.pdf
17. W.J. Lynn, „The End of the Military-Industrial Complex", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2014, p. 106.

18. W.A. Galston, „Dissecting Obama's Foreign Policy, America Self-Contained", *The American Interest*, nr. 5 (mai/iunie 2014), p. 31.
19. Interviu cu Megyn Kelly, NBC, 2 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54688
20. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea 1 (12 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
21. Conversaţie a autorului cu Michael McFaul, 9 august 2017 (Stanford, CA).
22. *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 39.
23. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
24. Conversaţie a autorului cu Michael McFaul, 9 august 2017 (Stanford, CA).
25. Vezi *infra*, pp. 265-266.
26. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 99.
27. S.V. Lavrov, interviu acordat publicaţiei *Komsomolskaia pravda*, 31 mai 2016: S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîşleniia o vneşnei politike*, p. 160.
28. Vezi, de exemplu, prelegerea lui S.V. Lavrov de la Academia Statului-Major, 23 martie 2017: *ibidem*, p. 464.
29. H. Kissinger, „To Settle the Ukraine Crisis, Start at the End", *Washington Post*, 5 martie 2014.
30. V.V. Putin, întâlnire cu H. Kissinger, 29 octombrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19509
31. Am această informaţie de la oficiali de la Departamentul de Stat.

32. Conversaţie a autorului cu Henry Kissinger la Washington, DC, decembrie 2017.
33. M. McFaul, „To Beat Ukraine, Support Ukraine”, *New York Times*, 8 august 2014.
34. S.V. Lavrov, sesiune de întrebări la „Ora Guvernului” din Duma de Stat, 25 ianuarie 2017: S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîşleniia o vneşnei politike*, p. 430.
35. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea a 2-a, desfăşurat pe 5 ianuarie 2016 şi publicat pe 12 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51155
36. *Ibidem*.
37. V.V. Putin, conferinţă de presă, 18 decembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47250
38. Umberto Bacchi, „Russia Issues Nuclear Threat over Crimea and Baltic States”, *International Business Times*, 2 aprilie 2015, în D. Satter, *The Less You Know, the Better You Sleep*, p. 163.
39. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
40. *Ibidem*.
41. N.P. Patruşev (interviu), Sputnik International, 1 noiembrie 2016: https://sputniknews.com/interviews/201611011046936463-patrushev-exclusive- interview
42. N.P. Patruşev (interviu), *Moskovskii komsomoleţ*, 16 ianuarie 2016.
43. C. Cillizza, *Washington Post*, 6 septembrie 2016.

14

Tulburări continentale: Rusia pătrunde în Europa

1. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 22 octombrie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/50548
2. O. Stoun [O. Stone], *Interviu c Vladimirom Putinîm: polnaia versiia*, p. 58 (3 iulie 2015).
3. C. Rice, *No Higher Honor*, p. 530
4. *Ibidem*, p. 360.
5. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea 1, desfăşurat pe 5 ianuarie 2016 şi publicat pe 11 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51154
6. V. Yakunin, *The Treacherous Path*, p. 15.
7. M. Zîgar, *Vsea kremlevskaia rat: kratkaia istoriia sovremennoi Rossii*, p. 306.
8. F.A. Lukianov, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882
9. E. Servettas, „How to Avoid Sanctions Like Sergei Naryshkin”, *The Interpreter*, 16 aprilie 2014: http://www.interpretermag.com/how-to-avoid-sanctions-like-sergei-naryshkin
10. S. Narîşkin, „Slabost Bolşoi Evropî”, *Izvestiia*, 21 decembrie 2015.
11. K. Willsher, „France Looking for Warship Buyers After Cancelling Mistral Deal with Russia”, *The Guardian*, 5 august 2015.

12. O. Faye, B. Vitkine, „La justice russe saisie sur le prêt bancaire consenti au Front National”, *Le Monde*, 4 ianuarie 2017.
13. C. Bigg, „French Far-Right Party Took Loan from Russian Bank”, RFE/RL, 24 noiembrie 2014: https://www.rferl.org/a/russia-france-national-front-loan-le-pen/26707339.html
14. V.V. Putin şi M. Le Pen (întâlnire), 24 martie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54102
15. Ştirea după-amiezii, canalul TV Rossiia-1, 24 martie 2017: https://www.1tv.ru/news/2017-03-24/322179-marin_le_pen_pribyla_s_vizitom_v_rossiyu_vstretilas_s_vladimirym_putinym_i_deputatami_gosdumy
16. V.V. Putin şi M. Le Pen (întâlnire), 24 martie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54102
17. *Le Point*, 25 martie 2017.
18. *Ibidem*.
19. Discursul lui Putin la comemorarea din 7 aprilie 2010: https://dassie2001.livejournal.com/52206.html. Acest discurs s-a aflat cândva în arhiva online a declaraţiilor lui Putin în calitate de premier, dar a fost şters: să fie semnul unei sensibilităţi oficiale ulterioare faţă de un discurs prea concesiv faţă de ţările vecine?
20. V.R. Medinski, întâlnire a comitetului de organizare al „Victoriei”, 22 aprilie 2017: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/54347
21. Ye. Pismennaya, A. Andrianova, „Russia’s $70 Billion «Secret» Spending Lets Money Do the Talking”, Bloomberg Politics, 25 iulie 2017: https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-25/russia-s-70-billion-secret-spending-lets-money-do-the-talking

22. K. Than, „Inside Hungary's $10.8 Billion Nuclear Deal with Russia", Reuters World News, 30 martie 2015: https://www.reuters.com/article/us-russia-europe-hungary-specialreport/special-report-inside-hungarys-10-8-billion-nuclear-deal-with-russia-idUSKBN0MQ0MP20150330
23. *Financial Times*, 2 februarie 2017.
24. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea 1, desfăşurat pe 5 ianuarie 2016 şi publicat pe 11 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51154
25. V.V. Putin, conferinţă de presă (Hangzhou), 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/catalog/countries/CN/events/52834
26. M. Birnbaum, „We Still Don't Know Who Will Lead Italy. But One Clear Winner is the Kremlin", *Washington Post*, 23 martie 2018.
27. Vezi A. Shekhovtsev, *Russia and the Western Far Right: Tango Noir*, pp. 187-189.

15

Ordinea politică: partide, alegeri, parlamente

1. R. Person, „Potholes, Pensions, and Public Opinion: The Politics of Blame in Putin's Power Vertical", *Post-Soviet Affairs*, nr. 5 (2015), p. 441.
2. P. Chaisty, *Legislative Politics and Economic Power in Russia*, pp. 193-197.

3. Vezi A. Wilson, *Virtual Politics: Faking Democracy in the Post-Soviet World*, pp. 260-265.
4. D. Orlov, „Politiceskaia doktrina suverennoi demokratii", *Izvestiia*, 30 noiembrie 2006.
5. Vezi A. Semionov, *Surkov i ego propaganda: fenomen glavnogo ideologa Kremlea*, pp. 89-90.
6. *Ibidem*, p. 89.
7. „Prais-list loialnosti", *Novaia gazeta*, 12 aprilie 2007.
8. Vezi *supra*, p. 73.
9. G. Pavlovsky, „Putin's World Outlook: Interview with Tom Parfitt", *New Left Review*, iulie/august 2014, p. 57.
10. *Ibidem*, p. 61.
11. *Ibidem*.
12. C. Rice, *No Higher Honor*, p. 360.
13. Vezi P. Chaisty, *Legislative Politics and Economic Power in Russia*, p. 127.
14. Vezi B. Noble, E. Shulman, „Not Just a Rubber Stamp, Parliament and Lawmaking", în D. Treisman (ed.), *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*, pp. 58, 62-63.
15. Vezi A. Semionov, *Surkov i ego propaganda: fenomen glavnogo ideologa Kremlea*, p. 105.
16. B. Noble, E. Shulman, „Not Just a Rubber Stamp, Parliament and Lawmaking", în D. Treisman (ed.), *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*, pp. 54-56; M. Bennetts, *I'm Going to Ruin Their Lives: Inside Putin's War on Russia's Opposition*, p. 156.
17. D.A. Medvedev, raport cu privire la activitatea guvernului în perioada 2012-2017 prezentat Dumei de Stat (11 aprilie 2018): government.ru/news/32246

18. „Legislation to Limit Garlic Use”, *Moscow Times*, 2 aprilie 2013.
19. Pavlovski (interviu), 3 mai 2018: https://newtimes.ru/articles/detail/160874
20. Vezi A. Semionov, *Surkov i ego propaganda: fenomen glavnogo ideologa Kremlea*, p. 213.
21. V.V. Putin, Forumul despre activitatea Frontului Popular al Întregii Rusii, 18 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47036
22. V.V. Putin, interviu acordat agenţiei TASS, 24 noiembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47054
23. *Ibidem*.
24. Vezi D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, pp. 317-318.
25. Vezi L. Harding, *Mafia State: How One Reporter Became an Enemy of the Brutal New Russia*; K. Dawisha, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*
26. P. Reddaway, *Russia's Domestic Security Wars: Putin's Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies*, p. 14.
27. V.V. Putin, conferinţa de presă anuală, 14 decembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56378

16

Presiuni media: televiziunea, presa şi internetul

1. O. Stoun [O. Stone], *Interviu c Vladimirom Putinîm: polnaia versiia*, p. 28 (3 iulie 2015).
2. Vezi D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, p. 295.
3. A. Dubnov, „Osoboe mnenie", Eho Moskvî, 10 mai 2017: http://echo.msk.ru/programs/personalno/1977880-echo
4. Vezi *supra*, p. 41.
5. Întâlnire a lui Putin cu 30 de reprezentanţi importanţi ai mass-mediei, 18 ianuarie 2012: http://archive.premier.gov.ru/events/news/17798/print
6. *Ibidem*.
7. Vezi D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, p. 311.
8. *Ibidem*, p. 307.
9. *Ibidem*, p. 310.
10. *Ibidem*, p. 160.
11. D.K. Kiselev, „Vesti nedeli", canalul TV Rossiia-1, 10 august 2013: www. youtube.com/watch?v=4KGVUhdqsMQ
12. Vezi D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, p. 70.
13. A.K. Puşkov, *Putinskie kaceli: P.S. deseat let v okrujenii*, p. 16.
14. https://in.reuters.com/video/2018/01/19/putin-strips-off-takes-dip-in-icy-waters?videoId=387166500
15. Vezi http://kremlin.ru/events/president/news/53211
16. Vezi D. Skillen, *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*, p. 307.
17. *Ibidem*, p. 232.
18. *Ibidem*, p. 287.
19. „Doktrina informaţionnoi bezopasnosti Rossiiskoi Federaţii", *Rossiiskaia gazeta*, 6 decembrie 2017:

https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezopas nost-site-dok.html

20. Vezi A. Soldatov, I. Borogan, *The Red Web: The Kremlin's War on the Internet*, p. 264.
21. V.V. Putin, sesiunea plenară Mediaforum, 24 aprilie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/20858
22. M. Elder, „Russia Threatens to Ban BuzzFeed", 5 decembrie 2014: https://www. buzzfeed.com/miriamelder/russia-threatens-to-ban-buzzfeed? utm_term=.kj2kl4GdwV#.luzW3k1e0Y
23. Vezi A. Soldatov, I. Borogan, *The Red Web: The Kremlin's War on the Internet*, p. 272.
24. *Ibidem*, p. 216.
25. *Ibidem*, pp. 234-235.
26. *Ibidem*, pp. 209-210.
27. *Ibidem*, p. 211.
28. *Ibidem*, p. 215.
29. „Russian Internet-Isolation Bill Advances, Despite Doubts in Duma", RFE/RL, 12 februarie 2019: https://www.rferl.org/a/russian-bill-on-autonomous-operation-of-internet-advances-in-duma/29765882.html
30. Vezi A. Semionov, *Surkov i ego propaganda: fenomen glavnogo ideologa Kremlea*, p. 109.
31. I. Nagornîh, I. Safronov, E. Cernenko, „S «ţvetnîh revoliuţii» hoteat sneat kamufleaj", *Kommersant*, 4 martie 2015.

Puterea blândă a Rusiei: ofensiva globală a carismei

1. A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, pp. xi-xii.
2. V.V. Putin, „A Plea for Caution from Russia”, *New York Times*, 12 septembrie 2013.
3. *Ibidem*.
4. A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, pp. xii, 184-185.
5. *Ibidem*, p. 185.
6. *Ibidem*, p. 186.
7. *Ibidem*, p. 190.
8. *Ibidem*, pp. xii, 184-185.
9. I. Kottasova, „Putin Drops His American PR Company”, CNNMoney, 12 martie 2015: https://money.cnn.com/2015/03/12/media/russia-putin-pr-ketchum/index.html
10. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
11. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
12. „«Valdai» prineal jelaemoe za deistvitelnîm”, *Moskovskii komsomoleţ*, 13 noiembrie 2011.
13. *Ibidem*.
14. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
15. *Ibidem*.

16. A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, p. 195.
17. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 24 octombrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/46860
18. A. Roxburgh, *The Strongman: Vladimir Putin and the Struggle for Russia*, p. 195.
19. R. Gray, „Pro-Putin Think Tank Based in New York Shuts Down”, BuzzFeed News, 30 iunie 2015: https://www.buzzfeednews.com/article/rosiegray/pro-putin-think-tank-based-in-new-york-shuts-down
20. M. Simonian (Russia Today), întâlnire a comitetului de organizare al „Victoriei”, 22 aprilie 2017: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/54347
21. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
22. J. Stubbs, G. Gibson, „Russia’s RT America Registers as «Foreign Agent» in U.S.”, *Reuters*, 13 noiembrie 2017: https://www.reuters.com/article/us-russia-usa-media-restrictions-rt/russias-rt-america-registers-as-foreign-agent-in-u-s-idUSKBN1DD25B
23. P. Nikolskaya, A. Osborn, „Russia to Amend Law to Classify U.S. Media «Foreign Agents»”, *Reuters*, 10 noiembrie 2017: http://www.reuters.com/article/us-russia-usa-media-restrictions/russia-to-amend-law-to-classify-us-media-foreign-agents-idUSKBN1DA1HH
24. Vezi discuţia la https://trendjackers.com/russia-today-provocative-adverts-london-underground. Îi sunt recunoscător lui Liz Teague pentru că mi-a adus la cunoştinţă acest fapt.
25. Observaţie personală, aeroportul Şeremetievo, 19 ianuarie 2018.

26. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 4-a (iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=tMMakf1rvVM
27. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea 1 (16 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI

18

Opinia publică: potenţialul pentru revoltă

1. Vezi G. Hosking, *Russia and the Russians: From Earliest Times to the Present Day*; A. Ledeneva, *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance*; R. Service, *Russia: Experiment with a People*, pp. 84-85, 92.
2. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
3. T. Frye, S. Gehlbach, K.L. Marquardt, O.J. Reuter, „Is Putin’s Popularity Real?”, *Post-Soviet Affairs*, nr. 1 (2017), pp. 8-15.
4. Sondaj al Centrului Levada, 8 mai 2018: https://www.levada.ru/en/2018/ 05/08/societal-problems. Sondajul a fost efectuat în perioada 19-23 ianuarie 2018 cu întrebarea: „Care dintre următoarele probleme sociale vă îngrijorează cel mai mult şi vi se par cele mai grave?”.
5. Sondaj al Centrului Levada, 21 aprilie 2017, https://www.levada.ru/en/ 2017/04/21/corruption. Sondajul a fost desfăşurat între 2 şi 7 martie 2017

6. Sondaj al Centrului Levada, 8 mai 2018: https://www.levada.ru/en/2018/ 05/08/societal-problems. Sondajul a fost efectuat în perioada 19-23 ianuarie 2018 cu întrebarea: „Care dintre următoarele probleme sociale vă îngrijorează cel mai mult şi vi se par cele mai grave?”.
7. www.kremlin.ru/acts/bank/35260 până la 35270
8. Şedinţă de guvern, 12 septembrie 2013: http://government.ru/news/4804. Vezi şi A. Monaghan, *Power in Modern Russia: Strategy and Mobilisation*, pp. 61-62.
9. Centrul Levada, noiembrie 2018: https://www.levada.ru/indikatory/odobrenie-organov-vlasti
10. Sondaj VŢIOM, 8 februarie 2018, nr. 2036: https://wciom.com/index. php?id= 61&uid=1498. Acest sondaj a fost desfăşurat între 29 ianuarie şi 4 februarie 2018.
11. Sondaj efectuat de Centrul Levada, 2 decembrie 2016: https://www.levada.ru/en/2016/12/02/sanctions-4
12. G. Petelin, „Rossiiane stali silnee boiatsea iadernoi voinî”, gazeta.ru, 10 iulie 2015.
13. A.L. Kudrin, „Ustoicivîi ekonomiceskii rost: model dlea Rossii”, Forumul Gaidar, 13 ianuarie 2017.
14. Federal State Statistical Service, *Russia in Figures*, p. 119.
15. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, p. 102.
16. Interviu cu M.A. Topilin, *Izvestiia*, 25 iunie 2018
17. Sondaj efectuat de Centrul Levada, 22-26 iunie 2018: https://www.levada.ru/2018/07/03/doverie-politikam
18. Sondaj VŢIOM, 5 august 2018: https://wciom.ru/news/ratings/doverie_politikam
19. Sondaj efectuat de Centrul Levada, 18-24 octombrie 2018: https://www.levada.ru/2018/11/22/19281

20. Sondaj VŢIOM, 5 august 2018: „Ratingul instituţiilor statului”.
21. Sondaj VŢIOM, 5 august 2018: „Ratingul electoral al partidelor politice”.
22. Sondaj efectuat de Centrul Levada, 18-24 octombrie: https://www.levada.ru/2018/11/22/19281
23. E. Paneiah, „V Rossii poiavilsea zapros na cestnuiu vlast i miroliubie”, *Vedomosti*, 27 decembrie 2018.
24. V.V. Putin, discurs către cetăţenii ruşi, 29 august 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/58405
25. Vezi H.E. Hale, „The Myth of Mass Russian Support for Autocracy: The Public Opinion Foundations of a Hybrid Regime”, *Europe-Asia Studies*, nr. 8 (2011), pp. 1370-1375.
26. Sondaj VŢIOM, 5 august 2018: https://wciom.ru/news/ratings/doverie_politikam
27. Sondaj VŢIOM, iulie 2018: „Ratingul instituţiilor sociale”.

19

Jocul de popice: doborârea opoziţiei

1. „Tezisî po ekonomiceskomu krizisu v Rossii”, 28 februarie 2009: *Rossiiskaia Obedineennaia Demokraticeskaia Partiia „Iabloko”: Politiceskii otceot; Dokumentî, 2008-2011*, p. 16, în Russian Subject Collection (HIA), box 65.
2. *Ibidem*, pp. 15-16, 32.
3. *Ibidem*.
4. B. Nemţov, *Ispoved buntarea*, p. 52.

5. B.E. Nemţov către B.N. Elţîn, fără dată, însă după 14 iunie 1995: Vladimir Pribylovsky Papers (HIA), box 18, dosar 9.
6. Vezi A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, p. 263.
7. Vezi D.J. Smith, „Russian Cyber Operations”, *Potomac Institute Cyber Center*, iulie 2012, p. 4.
8. B.E. Nemţov (selfie al unui ucrainean necunoscut făcut la Kiev), aprilie 2014: https://www.youtube.com/watch?v=YuMtk75UURc
9. V. Prokhorov, „Where are the Organizers, Mr Putin? Did You Fail This Case?”, Institute of Modern Russia, 14 decembrie 2017: https://imrussia.org/en/opinions/2887-vadim-prokhorov-%E2%80%9Cwhere-are-the-organizers,-mr-putin-did-you-fail-this-case%E2%80%9D
10. Interviu al autorului cu Vadim Prohorov, 18 octombrie 2018.
11. Vezi A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, p. 265.
12. A. Navalnîi, „Ob ubiistve Borisa Nemţova”, 3 martie 2015: https://navalny.com/p/4156
13. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
14. G. Pavlovsky, „Russian Politics Under Putin: The System Will Outlast the Master”, *Foreign Affairs*, mai-iunie 2016, pp. 10-17.
15. Vezi A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, p. 265.
16. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 21.
17. Vezi S. Medvedev, *Park krîmskogo perioda*, p. 299.
18. V. Kara-Murza, „After Years of Battling Nemtsov, the Kremlin Battles His Memory”, *World Affairs*, 28 septembrie 2017.

19. Reportaj RT, 28 februarie 2015: https://russian.rt.com/article/76831
20. V. Prokhorov, „Where are the Organizers, Mr Putin? Did You Fail This Case?", Institute of Modern Russia, 14 decembrie 2017: https://imrussia.org/ en/opinions/2887-vadim-prokhorov-%E2%80%9Cwhere-are-the-organizers,-mr-putin-did-you-fail-this-case%E2%80%9D; interviu al autorului cu Vadim Prohorov, 18 octombrie 2018.
21. I. Iaşin, *Ulicinîi Protest*, pp. 9, 11.
22. A. Navalnîi, „Iahtî, oligarhi, devociki: ohotniţa na mujcin razoblaceaet vzeatocinika", 8 februarie 2018, vizualizat pe 8 aprilie 2018: https://www.youtube.com/watch?v=RQZr2NgKPiU&feature=youtu.be
23. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 101.
24. Interviu cu A. Navalnîi în K. Voronkov, *Aleksei Navalnîi: Groza julikov i vorov*, pp. 22-23.
25. *Ibidem*, p. 28.
26. A. Muhin, A. Gafarova, *Navalnîi: itoghi*, p. 15.
27. *Ibidem*, p. 24.
28. *Ibidem*, p. 20.
29. Russian Subject Collection (HIA), box 68.
30. A. Muhin, A. Gafarova, *Navalnîi: itoghi*, p. 42.
31. *Ibidem*, p. 97; M. Bennetts, *I'm Going to Ruin Their Lives: Inside Putin's War on Russia's Opposition*, pp. 244-247.
32. A. Muhin, A. Gafarova, *Navalnîi: itoghi*, p. 97.
33. Vezi A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, p. 301.
34. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 92.
35. A. Navalnyi, „How to Punish Putin", *New York Times*, 20 martie 2014.

36. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 86.
37. A. Navalnîi, „Sbitîi focus” (interviu), Eho Moskvî, 15 octombrie 2014: https:// echo.msk.ru/programs/focus/1417522-echo.html
38. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 92.
39. *Ibidem*, p. 83.
40. *Ibidem*, pp. 83-84.
41. *Ibidem*, pp. 76-77.
42. *Ibidem*, pp. 53-54.
43. *Ibidem*, p. 78.
44. *Ibidem*, p. 59.
45. *Ibidem*, p. 48.
46. Ilia Azar, „Uşcemlennîi russkii” (interviu cu A. Navalnîi), 4 noiembrie 2011: https://lenta.ru/articles/2011/11/04/navalnyi
47. *Ibidem*.
48. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 73.
49. *Ibidem*, p. 56.
50. *Ibidem*, p. 57.
51. *Ibidem*, p. 67.
52. *Ibidem*, p. 72.
53. *Ibidem*, p. 78.
54. „Navalnîi vozglavil «Narodnîi alians»”, 17 noiembrie 2013: http://www.interfax.ru/russia/341325
55. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 47.
56. *Ibidem*, pp. 76-77.
57. *Ibidem*, p. 41.
58. Akţii protesta 26 marta i Navalnîi: Levada-Ţentr, 6 aprilie 2017.
59. VŢIOM poll, 2 septembrie 2018: https://wciom.ru/news/ratings/doverie_politikam
60. A. Michnik, A. Navalnîi, *Dialoghi*, p. 64.
61. *Ibidem*, p. 233.

20

Vigilenţă permanentă: apariţia în forţă a statului poliţienesc

1. Vezi *Slujba bezopasnosti*, nr. 1/2 (1994), pp. 7-14, 55-59; nr. 1/2 (1998), p. 74; nr. 3/4 (1998), pp. 20-21.
2. *Ibidem*, nr. 1 (1999).
3. Vezi J. Fedor, *Russia and the Cult of State Security: The Chekist Tradition, From Lenin to Putin*, p. 139.
4. V.V. Putin, discurs, 30 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55948
5. V. Kara-Murza, „Putin Unveils Memorial to Victims of Soviet Repression, While His Own Repression Continues”, *World Affairs*, 31 octombrie 2017.
6. V.V. Putin, şedinţă prelungită a conducerii FSB, 16 februarie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/53883
7. Întâlnirea lui Putin cu membrii permanenţi ai Consiliului de Securitate, 8 noiembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56021
8. M. Kasianov, *Bez Putina: politiceskie dialoghi s Evgheniem Kiselevîm*, p. 165.
9. V.V. Putin, întâlnire a conducerii FSB, 26 martie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49006
10. Ştire, 5 septembrie 2017: https://www.nakanune.ru/news/2017/09/05/22481771
11. V.V. Putin (conferinţă de presă), 19 decembrie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/19859

12. I. Nagornîh, I. Safronov, E. Cernenko, „S «ţvetnih revoliuţii» hoteat sneat kamufleaj”, *Kommersant*, 4 martie 2015.
13. „Federalnîi zakon Rossiiskoi Federaţii ot 6 marta g. N 35-FZ”, *Rossiiskaia gazeta*, 10 martie 2006 (disponibil la http://www.rg.ru/2006/03/10/borba terrorizm.html).
14. Ştire ITAR-TASS, 28 iunie 2006.
15. Ştire pe vesti-ru, 28 iunie 2006.
16. *Kommersant*, 12 iulie 2006.
17. *Moscow News*, 29 decembrie 2006.
18. „Federalnîi zakon Rossiiskoi Federaţii ot 27 iulea 2006 g. N 148-FZ”, *Rossiiskaia gazeta*, 29 iulie 2006 (disponibil la http://www.rg.ru/2006/07/ 29/ekstremizm-protivodejstvie-dok.html).
19. „FSB Will Soon Run Operations Abroad”, *Moscow Times*, 8 iunie 2006.
20. Vezi L. Harding, *A Very Expensive Poison*, pp. 387-394; O. Bullough, *Moneyland: Why Thieves and Crooks Now Rule the World and How to Take It Back*, p. 207.
21. D. Allan, „Managed Confrontation: UK Policy Towards Russia After the Salisbury Attack”, pp. 2-5.
22. D. Trenin, *Rossiia i mir v XXI veke*, p. 174.
23. S.V. Lavrov (conferinţă de presă, Moscova), 26 ianuarie 2016, în S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîşleniia o vneşnei politike*, p. 66.
24. V.V. Putin, conferinţă de presă după Summitul Organizaţiei de Cooperare de la Shanghai organizat la Qingdao, China, 10 iunie 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/57719
25. V.V. Putin, conferinţă de presă, 3 octombrie 2018: https://tass.ru/politika/ 5632623

26. V.V. Putin, şedinţă a conducerii FSB, 26 martie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49006
27. *Ibidem*.
28. N.P. Patruşev (interviu), „Voinî i mirî”, *Rossiiskaia gazeta*, 18 mai 2017: https:// rg.ru/2017/05/18/nikolaj-patrushev-ob-ukraine-i-ssha-kiberatakah-sirii.html
29. V.V. Putin, şedinţă a conducerii FSB, 26 februarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51397
30. *Ibidem*.
31. V.V. Putin, şedinţă prelungită a conducerii FSB, 16 februarie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/53883
32. E. Milaşina, „Halifat? Primanka dlea durakov!”, *Novaia gazeta*, 29 iulie 2015.
33. M. Tsvetkova, „How Russia Allowed Homegrown Radicals to Go and Fight in Syria”, *Reuters Investigates*, 13 mai 2016.
34. Putin, discurs adresat ofiţerilor din Flota Nordului, 23 februarie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/53940
35. J. Schechtman, D. Volz, J. Stubbs, „Under Pressure, Western Firms Bow to Russian Demands to Share Cyber Secrets”, *Reuters*, 23 iunie 2017: http://www.reuters.com/article/uk-usa-russia-tech-insight-idUSKBN19E0XB
36. I. Murtazin, „Troianovskii kod”, *Novaia gazeta*, 26 ianuarie 2017, şi „Komuşest let «Şaltai»”, *Novaia gazeta*, 2 februarie 2017.
37. „Full Transcript: Acting FBI Director McCabe and Others Testify Before the Senate Intelligence Committee”, *Washington Post*, 11 mai 2017.
38. ABC News, 24 mai 2017: http://abcnews.go.com/Politics/classified-senate-briefing-expands-include-russian-cyber-firm/story?id=47619783

39. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 17 aprilie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/20796
40. Vezi A. Soldatov, I. Borogan, *The Red Web: The Kremlin’s War on the Internet*, pp. 207-208 şi 221-222.
41. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 2-a (13 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=j01kF7UQr0Y
42. *Ibidem*.
43. *Komsomolskaia pravda*, 20 decembrie 2000.
44. A. Litvinenko, *LPG – Lubeanskaia Prestupnaia Gruppirovka. Ofiţer FSB daiot pokazaniia*, pp. 105-107.
45. *Ibidem*, pp. 68 şi urm.
46. *Ibidem*, p. 82.
47. http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/law-and-order/11364900/ Listen-Alexander-Litvinenkos-apparent-warning-before-his-death.html. Vezi şi scrisoarea lui A. Litvinenko (nedatată) către comisia parlamentară italiană despre dosarul Mitrohin.
48. Vezi K. Dawisha, *Putin’s Kleptocracy: Who Owns Russia?*, p. 329.
49. *Ibidem*, pp. 135-141.
50. Informaţie confidenţială de la Louis Skyner: conferinţă la SSEES, 5 noiembrie 2017.
51. Vezi P. Reddaway, *Russia’s Domestic Security Wars: Putin’s Use of Divide and Rule Against His Hardline Allies*, pp. 43-62.

Modernizarea armatei: o mare putere se pregăteşte

1. Vezi R. Allison, „Russian «Deniable» Intervention in Ukraine, How and Why Russia Broke the Rules”, *International Affairs*, nr. 6 (2014), p. 1272.
2. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions”, *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), p. 176.
3. Defense Intelligence Agency [USA], *Russia Military Power: Building a Military to Support Great Power Aspirations*: http://www.dia.mil/Military-Power-Publications, p. 20.
4. *Ibidem*.
5. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions”, *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), tabelele 2 şi 4.
6. *Ibidem*, tabelul 2.
7. S.K. Şoigu, şedinţă a conducerii Ministerului Apărării, 22 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53571
8. Doctrina militară rusească (amendată), 26 decembrie 2014: http://www.scrf.gov.ru/security/military/document129
9. V.V. Putin, discurs la şedinţa lărgită a conducerii Ministerului Apărării, 19 decembrie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/47257
10. Doctrina militară rusească (amendată), 26 decembrie 2014: http://www.scrf.gov.ru/security/military/document129

11. V.V. Putin, interviu la Radio Europe 1 şi postul de televiziune TF1, 4 iunie 2014: http://kremlin.ru/events/president/news/45832
12. V.V. Putin, interviu acordat publicaţiei *Corriere della Sera*, 6 iunie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49629. Vezi şi *The Putin Interviews* (extrase din carte), p. 119.
13. Defense Intelligence Agency [USA], *Russia Military Power: Building a Military to Support Great Power Aspirations*: http://www.dia.mil/Military-Power-Publications, p. 31.
14. *Ibidem*.
15. Doctrina militară rusească (amendată), 26 decembrie 2014: http://www.scrf. gov.ru/security/military/document129
16. Lege federală (Rusia), 3 octombrie 2016: http://asozd2.duma.gov.ru/add work/scans.nsf/ID/C4294ACB989FB546432580410044CB71/$File/1186208- 6_03102016_1186208-6.PDF?OpenElement. Îi sunt recunoscător lui Michael Bernstam pentru că mi-a atras atenţia asupra acestei legi şi mi-a vorbit despre implicaţiile şi importanţa ei.
17. P. Felgenhauer, „Russia's Relations with the West Deteriorate as Military Prepares for «Resource Wars»", *Eurasia Daily Monitor*, vol. 13, nr. 177 (3 noiembrie 2016).
18. I. Safronov, „Esli ne şod, to razval", *Kommersant*, 17 septembrie 2016.
19. P. Hanson, „Managing the Economy", în H.E. Hale, R. Sakwa, S. White, *Developments in Russian Politics*, p. 145.
20. V.V. Putin, interviu acordat publicaţiei *Corriere della Sera*, 6 iunie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49629

21. S.K. Şoigu, şedinţă a conducerii Ministerului Apărării, 22 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53571
22. T. Batchelor, „British Troops are Deployed in Estonia and Poland”, *Independent on Sunday*, 5 februarie 2017.
23. M. Boulègue, „Five Things to Know About the Zapad-2017 Military Exercise”.
24. R. Sikorski, interviu cu J. Nemţova, Deutsche Welle, 10 octombrie 2018.
25. M. Boulègue, „Five Things to Know About the Zapad-2017 Military Exercise”.
26. Exerciţiul militar Vostok-2018 este descris mai jos.
27. M. Gordon, „Russia Deploys Missile, Violating Treaty and Challenging Trump”, *New York Times*, 14 februarie 2017.

22

Linişte mormântală: Cecenia sub Kadîrov

1. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 24.
2. *Ibidem*, p. 23.
3. J. Longman, „Mo Salah, Now Starring in Chechnya”, *New York Times*, 11 iunie 2018.
4. V.V. Putin, discurs în faţa Adunării Federale, 25 aprilie 2005: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931
5. P. Baumgartner, „Kadyrov’s Snow Job”, RFE/RL, 24 ianuarie 2018.

6. „Siluanov rasskazal, kak popolneaeţia biudjet Cecini”, *Vedomosti*, 26 iulie 2018.
7. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 23; *The Family* (film documentar al Rusiei Deschise): https://www.khodorkovsky.com/the-family-a-film-about-ramzan-kadyrov
8. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 25.
9. „Kadîrov poprosil uvelicit federalnîe dotaţii Cecine iz-za rosta rojdaemosti”, *Vedomosti*, 27 septembrie 2018.
10. Întâlnire a lui V.V. Putin cu R.A. Kadîrov, 25 martie 2016: http://kremlin.ru/catalog/persons/146/events/51567
11. Întâlnire a lui V.V. Putin cu R.A. Kadîrov, 19 aprilie 2017: http://kremlin.ru/catalog/persons/146/events/54342
12. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 25 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17976
13. R.A. Kadîrov (interviu): „Putin – dar bojii”, *Kommersant vlast*, 18 iunie 2007.
14. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 40.
15. Interviu al autorului cu Vadim Prohorov, fostul avocat al lui Navalnîi, 18 octombrie 2018.
16. L. Fuller, „Chechnya’s Kadyrov, Rosneft Again at Odds”, RFE/RL, 23 august 2017.
17. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 12.
18. *Ibidem*, p. 17.
19. Vezi A. Knight, *Orders to Kill: The Putin Regime and Political Murder*, pp. 198, 289.
20. *Ibidem*, p. 289.
21. „Kadyrov Officially Sanctions Collective Responsibility for Families of Terrorists”, *Open Caucasus Media*, 20 aprilie 2017:

http://oc-media.org/kadyrov-officially-sanctions-collective-responsibility-for-families-of-terrorists

22. L. Fuller, „Analysis: Grozny Fatwa on «True Believers» Triggers Major Controversy”, RFE/RL, 14 septembrie 2016.
23. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 17.
24. E. Milaşina, „Ubiistvo cesti”, *Novaia gazeta*, 3 aprilie 2017.
25. K. Hille, „Chechen Ruler Hits Out at Russia Over Myanmar Policy”, *Financial Times*, 4 septembrie 2018.
26. E. Milaşina, „Nevolnik mesti”, *Nezavisimaia gazeta*, 6 august 2018.
27. K. Hille, „How Chechnya’s Ramzan Kadyrov Could Destabilize Russia”, *Financial Times*, 23 august 2018.
28. I. Yashin, *A Threat to National Security*, p. 17.

23

Instinctul imperial: Moscova şi „străinătatea apropiată”

1. A.L. Kudrin, „Ustoicivîi ekonomiceskii rost: model dlea Rossii”, Forumul Gaidar, 13 ianuarie 2017.
2. Vezi N. Robinson, *Contemporary Russian Politics: An Introduction*, pp. 143-144, 147. Vezi şi C. Ross, „Federalisation and Defederalisation in Russia”, în G. Gill, J. Young (eds.), *Routledge Handbook of Russian Politics and Society*, pp. 143-144.
3. Vezi N. Taylor, *Estonia: A Modern History*, p. 197.
4. R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, p. 242.

5. Vezi R. Allison, „Russia and the Post-2014 International Legal Order: Revisionism and Realpolitik”, *International Affairs*, nr. 3 (2017), pp. 532-533, 538-539.
6. Vezi R. Allison, „Protective Integration and Security Policy Coordination: Comparing the SCO and CSTO”, *Chinese Journal of International Relations*, nr. 3 (2018), pp. 325, 328, 330.
7. Vezi R. Dragneva, K. Wolczuk, „The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power”, p. 6.
8. *Ibidem*, p. 20.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*, pp. 21-22.
11. Am ajuns la această concluzie după ce am parcurs mai multe discursuri ale lui Putin din 2018: http://kremlin.ru/events/president/news
12. „Nazarbaev zaiavil o vozmojnom vîhode Kazahstana iz Evraziiskogo soiuza”, newsru.com, 31 august 2014: https://www.newsru.com/world/31aug2014/nazarbaev.html
13. Vezi R. Dragneva, K. Wolczuk, „The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power”, p. 9.
14. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SŞA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, pp. 284-285.
15. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, pp. 146-147.

24

Şocul economic: sancţiunile occidentale şi prăbuşirea preţului petrolului

1. Informaţie a agenţiei ruse de ştiri TASS, 31 martie 2015.
2. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, p. 152.
3. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions”, *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), nota 12.
4. Vezi C. Miller, *Putinomics: Power and Money in Resurgent Russia*, pp. 154-155.
5. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 15 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54790
6. *Ibidem*.
7. *Washington Examiner*, 30 noiembrie 2017.
8. V.V. Putin, interviu la Bloomberg TV, 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/52830
9. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
10. C.G. Gaddy, B. Ickes, „Ukraine: A Prize Neither Russia Nor the West Can Afford to Win”, *Brookings Research Articles* (Washington, DC, 2014): https://www.brookings.edu/articles/ukraine-a-prize-neither-russia-nor-the-west-can-afford-to-win
11. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions”, *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), p. 186.
12. Vezi R. Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, p. 195.
13. Vezi S. Medvedev, *Park krîmskogo perioda*, p. 199.
14. „Linia directă”, interviu cu V.V. Putin, 16 aprilie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/49261
15. *Ibidem*.

16. *Ibidem*.
17. Vezi R. Connolly, *Russia's Response to Sanctions: How Western Economic Statecraft is Reshaping Political Economy in Russia*, pp. 69-73.
18. S. Wengle, „The Domestic Effects of the Russian Food Embargo", *Demokratizatsiya*, nr. 3 (2016), p. 283.
19. R. Connolly dezvoltă acest subiect în *Russia's Response to Sanctions: How Western Economic Statecraft is Reshaping Political Economy in Russia*, pp. 192-194.
20. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), p. 185.
21. https://www.currency-converter.org.uk/currency-rates/historical/table/USD-RUB.html
22. P. Hanson, „Managing the Economy", în H.E. Hale, R. Sakwa, S. White, *Developments in Russian Politics*, p. 135.
23. *Ibidem*.
24. C. Davis, „The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, nr. 2 (2016), p. 175.
25. Despre originile acestor fonduri, vezi *supra*, pp. 138-139.
26. https://uk.reuters.com/article/us-russia-rosneft-privatisation-idUKKBN 1321V5
27. E. Stanovaya, „Leadership and Bureaucracy in «Post-Crimean» Russia", în A. Barbashin, O. Irisova, F. Burkhardt, E. Wyciszkiewicz (eds.), *A Successful Failure: Russia after Crime(a)*, p. 100.
28. V.V. Putin, interviu la Bloomberg TV, 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/52830

29. S. Kardaś, I. Wiśniewska, „The Ulyukaev Case: Tension Inside the Russian Elite”, *OSW Commentary*, nr. 255 (1 decembrie 2017), p. 4.
30. V.V. Putin, întâlnire cu oameni de afaceri importanţi la Kremlin, 21 decembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56461
31. A. Illarionov, 22 decembrie 2017: https://aillarionov.livejournal.com/2017/ 12/22
32. E. Dąbrowska, „The End of the Reserve Fund, the End of an Era”, 4 aprilie 2018.
33. V.V. Putin, întâlnire a Comisiei pentru cooperare cu alte ţări în domeniul tehnologiei militare, 3 aprilie 2013: http://kremlin.ru/events/president/news/17793
34. Ye. Pismennaya, A. Andrianova, cu „Russia’s $70 Billion «Secret» Spending Lets Money Do the Talking”, Bloomberg Politics, 25 iulie 2017: https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-25/russia-s-70-billion-secret-spending-lets-money-do-the-talking
35. *Ibidem*.
36. *Ibidem*.
37. Conversaţie a autorului cu Michael McFaul, 9 august 2017 (Stanford, CA).
38. Informaţii de la Banca Mondială: http://data.worldbank.org/indicator/BX. KLT.DINV.CD.WD?end=2016&locations=RU&start=1992&view=chart
39. „50 krupneişih inostrannîh kompanii v Rossii”, *Forbes Magazine* (accesat online, 8 august 2017): http://www.forbes.ru/rating/50-krupneishikh-inostrannykh-kompanii-v-rossii-2016/2016#top10

40. I. Khrennikov, „Big Western Companies are Pumping Cash into Russia”, *Bloomberg*, 22 noiembrie 2016: https://www.bloomberg.com/news/articles/ 2016-11-23/bouncing-back-putin-s-shrunken-economy-lures-foreign- investors
41. Articol pe lenta.ru, 13 aprilie 2017: http://getrussia.com/news/forbes_names_biggest_foreign_businesses_in_russia (acest articol nu mai este disponibil online).
42. D. Szakonyi, „Governing Business: The State and Business in Russia”, Foreign Policy Research Institute, 22 ianuarie 2018: https://www.fpri.org/wp-content/ uploads/2018/01/Szakonyi-Final-Version.pdf, p. 2.
43. Auswärtiges Amt, informare generală despre condiţiile din Rusia, martie 2017: http://www.auswaertiges-amt.de/EN/Aussenpolitik/Laender/Laender infos/01-Nodes/RussischeFoederation_node.html
44. TASS, 20 ianuarie 2016: http://tass.com/economy/850944
45. V.V. Putin (conferinţă de presă), Forumul Economic Internaţional de la Sankt-Petersburg, 1 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/ 54650
46. R. Connolly, „Western Financial Sanctions Won’t Break Russia”, *Moscow Times*, 28 iunie 2015.
47. J.L. Tefft, „Why Russia-U.S. Trade Still Matters”, *Moscow Times*, 22 decembrie 2016.
48. United States Census Bureau, „Trade in Goods with Russia” (iulie 2017); „U.S.-Russian Trade Relationship? There Really Isn’t One”, *Fortune*, 18 martie 2014; Observatory of Economic Complexity (MIT, Chicago), 8 august 2017: http://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/usa/rus/show/2015

49. E.B. Rumer, „Russia's China Policy, This Bear Hug is Real", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines* (National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017), p. 22.
50. Observatory of Economic Complexity (MIT, Chicago), 6 august 2017: http:// atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus
51. Observatory of Economic Complexity (MIT, Chicago), 8 august 2017: http:// atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/import/rus/show/all/2015
52. „Russia Takes Lead on EMEA Smartphone Market", International Data Corporation (informare de presă), 3 aprilie 2017: https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prCEMA42443617 (această ştire nu mai este disponibilă online).
53. Vezi S. Saradzhan, „Is Russia Declining?", *Demokratizatsiya*, nr. 3 (2016), p. 416.
54. Observatory of Economic Complexity (MIT, Chicago), 6 august 2017: http:// atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus
55. „Transcript, Interview with Sergei Ivanov", *Financial Times*, 21 iunie 2015.
56. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 22 octombrie 2015: http://kremlin.ru/events/president/news/50548
57. *Moscow Times*, 10 octombrie 2018.
58. C. Krauss, „ExxonMobil Scraps a Russian Deal, Stymied by Sanctions", *New York Times*, 28 februarie 2018.
59. Raport OECD, 1 mai 2018: http://www.oecd.org/eco/outlook/economic-forecast-summary-russia-oecd-economic-outlook.pdf

60. V.V. Putin, conferinţa anuală de presă, 21 decembrie 2018: http://kremlin.ru/events/president/news/59455

25

Pe urmele dragonului: relaţiile ruso-chineze

1. E.M. Primakov, însemnări pentru întâlnirea cu V.V. Putin, înainte de 3 septembrie 2009, în V.I. Matvienko, S.E. Narîşkin (eds.), *Neizvestnîi Primakov*, vol. 1 (*Dokumentî*), p. 328.
2. S. Glaziev, *Bitva za liderstvo v XXI veke: Rossiia-SŞA-Kitai. Sem variantov obozrimogo*, pp. 5-6.
3. Fu Ying, „How China Sees Russia", *Foreign Affairs*, ianuarie/februarie 2016, pp. 100-102.
4. E.S. Medeiros, M.S. Chase, „Chinese Perspectives on the Sino-Russian Relationship", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines* (National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017), p. 8.
5. V.V. Putin, conferinţă de presă (Hangzhou), 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/catalog/countries/CN/events/52834
6. Vezi B. Lo, *A Wary Embrace: What the China-Russia Relationship Means for the World*, pp. 19-20.
7. J. Schubert, *New Eurasian Age: China's Silk Road and the EAEU in SCO Space*, p. 17.
8. J. Brooke, „With Russia on the Sidelines, China Moves Aggressively into Ukraine", *Atlantic Council*, 5 ianuarie 2018.

9. E.S. Medeiros, M.S. Chase, „Chinese Perspectives on the Sino-Russian Relationship”, în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines* (National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017), p. 19.
10. J. Schubert, *New Eurasian Age: China's Silk Road and the EAEU in SCO Space*, p. 12.
11. *Ibidem*, p. 52.
12. *Ibidem*, p. 54.
13. Vezi B. Lo, *A Wary Embrace: What the China-Russia Relationship Means for the World*, p. 41.
14. J. Schubert, *New Eurasian Age: China's Silk Road and the EAEU in SCO Space*, pp. 3-5; A. Gabuev, „Friends With Benefits? Russian-Chinese Relations After the Ukraine Crisis”, Carnegie Moscow Center, 29 iunie 2016: http://carnegie.ru/2016/06/29/friends-with-benefits-russian-chinese-relations-after-ukraine-crisis-pub-63953
15. E.S. Medeiros, M.S. Chase, „Chinese Perspectives on the Sino-Russian Relationship”, în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines* (National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017), p. 8.
16. *Ibidem*, p. 18.
17. J. Norberg, F. Westerlund, „Russia and Ukraine: Military-Strategic Options, and Possible Risks, for Moscow”, comunicat RUFS nr. 22 (aprilie 2014), p. 2.
18. M. Bodner, „In Arms Trade, China is Taking Advantage of Russia's Desperation”, *Moscow Times*, 1 noiembrie 2016.

19. A. Gabuev, „Who's Afraid of Chinese Colonization?", Moscow Carnegie Center, 26 iunie 2015: http://carnegie.ru/commentary/60515
20. R. Weitz, „Sino-Russian Security Ties", în M.S. Chase, E.S. Medeiros, J. Stapleton Roy, E.B. Rumer, R. Sutter, R. Weitz, *Russia-China Relations: Assessing Common Ground and Strategic Fault Lines* (National Bureau of Asian Research, raport special nr. 66, iulie 2017), p. 41.
21. E. Şevardnadze, *Kogda ruhnul jeleznîi zanaves*, *vstreci i vospominaniia*, p. 115.
22. V.V. Putin, conferinţă de presă (Hangzhou), 5 septembrie 2016: http://kremlin.ru/catalog/countries/CN/events/52834
23. Fu Ying, „How China Sees Russia", *Foreign Affairs*, ianuarie/februarie 2016, pp. 100-102.
24. Vezi B. Lo, *A Wary Embrace: What the China-Russia Relationship Means for the World*, p. 4.
25. Miles Yu, „Storm Over Russia Border Rages", *Washington Times*, 12 noiembrie 2015.
26. Pentru acest paragraf am folosit sfaturile lui Bobo Lo.

26

Războaiele din străinătate: intervenţia în Siria

1. A. Anishchuk, „Russia Warns Against Military Intervention in Syria", *Reuters*, 26 august 2013.
2. J. Kerry, *Every Day is Extra*, pp. 548-549.

3. D.A. Medvedev, conferinţă de presă după summitul G8, 27 mai 2011: http://kremlin.ru/events/president/transcripts/11374
4. V.V. Putin intervievat de V.R. Soloviov, canalul TV Rossiia-1, 11 octombrie 2015: https://www.youtube.com/watch?v=9NvwB6pmDoc
5. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
6. V.V. Putin, interviu acordat revistei *Bild*, partea a 2-a, desfăşurat pe 5 ianuarie 2016 şi publicat pe 12 ianuarie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/51155
7. V.V. Putin, sesiunea plenară a Forumului Economic Internaţional de la Sankt-Petersburg, 2 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/ 54667
8. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
9. *Ibidem*.
10. *The Times*, 29 iunie 2017.
11. D. Trenin, *Rossiia i mir v XXI veke*, pp. 227-228.
12. S.K. Şoigu, şedinţă a conducerii Ministerului Apărării, 22 decembrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53571

27

Ghionturi şi îmbrăţişări: factorul american

1. Vezi L. Harding, *Collusion: How Russia Helped Trump Win the White House*, pp. 84, 103.
2. Declaraţia lui Clinton Watts, fost agent FBI şi cercetător la George Washington Center for Cyber and Homeland Security, în faţa Comisiei pentru serviciile de informaţii ale Statelor Unite, C-Span3, 27 mai 2017.
3. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 27 octombrie 2016: http://kremlin.ru/events/president/news/53151
4. Vezi L. Harding, *Collusion: How Russia Helped Trump Win the White House*, pp. 27-32. Articolul original publicat de BuzzFeed poate fi găsit la: https://www.buzzfeed-news.com/article/kenbensinger/these-reports-allege-trump-has-deep-ties-to-russia
5. Conferinţă de presă comună a lui V.V. Putin şi I.N. Dodon, preşedintele Moldovei, 17 ianuarie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/53744
6. S.V. Lavrov, sesiune de întrebări la „Ora Guvernului" din Duma de Stat, 25 ianuarie 2017: S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîşleniia o vneşnei politike*, p. 436.
7. Sondaj VŢIOM nr. 3352, 17 aprilie 2017.
8. Memorandumul preşedintelui american despre reconstrucţia forţelor armate ale Statelor Unite, 27 ianuarie 2017: https://www.whitehouse.gov/presidential- actions/presidential-memorandum-rebuilding-u-s-armed-forces
9. Convorbire telefonică între V.V. Putin şi D.J. Trump, 2 mai 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54441; *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvlKSbYkTXI
10. V.V. Putin, conferinţa de presă anuală, 14 decembrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/56378

11. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvIKSbYkTXI
12. Vezi R. Allison, „Russia and the Post-2014 International Legal Order: Revisionism and Realpolitik", *International Affairs*, nr. 3 (2017), p. 525.
13. J. Comey (mărturie), audierea de la Comisia pentru informaţii a Camerei Reprezentanţilor, 20 martie 2017: https://www.youtube.com/watch?v= fwkw_b2-K80
14. *The Putin Interviews*: Oliver Stone şi Vladimir Putin, partea a 3-a (14 iunie 2017): https://www.youtube.com/watch?v=QvIKSbYkTXI
15. *Ibidem*.
16. PONARS Eurasia, „Why Trump's Bid to Improve U.S.-Russian Relations Backfired in Congress": http://www.ponarseurasia.org/ru/node/9595
17. W. Ischinger, „Why Europeans Oppose the Russian Economic Sanctions", *Wall Street Journal*, 17 iulie 2017.
18. S. Erlanger, N. MacFarquhar, „E.U. is Uneasy, and Divided, About U.S. Sanctions on Russia", *New York Times*, 25 iulie 2017.
19. V.V. Putin (interviu), *Le Figaro*, 31 mai 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54638
20. Interviu cu Megyn Kelly, NBC, 2 iunie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/54688
21. D. Philipov, D. Paletta, A. Phillip, „Putin Denies Election Hacking After Trump Pressed Him, Tillerson Says", *Washington Post*, 8 iulie 2017.
22. V.V. Putin, conferinţă de presă la G20 (Hamburg), 8 iulie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55017

23. *New York Times*, 10 iulie 2017.
24. Reuters World News, 10 iulie 2017: https://www.reuters.com/article/us-ukraine-nato-idUSKBN19V12V
25. „New Envoy Volker Says U.S. Considering Sending Arms to Ukraine", RFE/RL, 25 iulie 2017: https://www.rferl.org/a/ukraine-volker-sending-arms-russia-conflict/28637079.html
26. S.V. Lavrov, prelegere la Academia Statului-Major, 23 martie 2017: S.V. Lavrov, *Mî – vejlivîe liudi: razmîşleniia o vneşnei politike*, p. 462.
27. J. Johnson, A. Troianovski, „Trump Congratulates Putin on His Reelection, Discusses U.S.-Russian «Arms Race»", *Washington Post*, 20 martie 2018.
28. I. Arkhipov, E. Pismennaya, „Putin Still Wants Deal with Trump, Even After Sanctions, Syria Attack", Bloomberg, 18 aprilie 2018: https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-18/putin-said-to-seek-trump-deal-even-after-sanctions-syria-attack
29. *Hard Talk* (cu S. Sackur), BBC News, 16 aprilie 2018.
30. D. Allan, „Managed Confrontation: UK Policy Towards Russia After the Salisbury Attack", p. 11.
31. „Posol Rossii v SŞA rasskazal o dogovoreonnosteah Putina i Trampa", *Izvestiia*, 18 iulie 2018.
32. *The Guardian*, 27 ianuarie 2019.
33. *Washington Post*, 28 ianuarie 2019.
34. G. Trush, „Trump's State of the Union Address", *New York Times*, 5 februarie 2019.
35. S. LaFraniere, K. Benner, „Mueller Delivers Report", *New York Times*, 23 martie 2019.

36. V.V. Putin, discurs în faţa Adunării Federale, 20 februarie 2019: http://kremlin.ru/events/president/news/59863

28

Alegeri: Rusia şi Occidentul

1. Conversaţie cu Henry Kissinger, 11 decembrie 2007. Îi sunt recunoscător lui H. Kissinger pentru că mi-a împărtăşit această impresie pe baza discuţiilor sale cu Vladimir Putin.
2. Interfax-Ukraine, 29 aprilie 2019: https://en.interfax.com.ua/news/general/ 584679.html. Vezi şi P. Gregory, „Putin's Provocations Are Met With Ridicule in Ukraine", *The Hill*, 1 mai 2019: https://thehill.com/opinion/international/ 441435-ridicule-is-a-sound-remedy-for-putins-provocations
3. A. Guterres, Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite, 13 aprilie 2018: https://www.un.org/press/en/2018/sgsm18986.doc.htm
4. „Sergey Lavrov: The Interview", *National Interest*, 29 martie 2017, p. 516.
5. V.V. Putin, Clubul internaţional de discuţii Valdai, 19 octombrie 2017: http://kremlin.ru/events/president/news/55882

Indice[4]

Abdullaev, Ahiad 262
Abe, Shinzo 321

[4] Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.

Abhazia 151, 159, 165
Abramovici, Roman 114, 127-129, 249, 345
Acordurile de la Harkov 155
Acordurile de la Minsk (2015) 172, 297
Administraţia Prezidenţială 110, 163, 175, 204-205, 209
Adunarea Federală 19, 31, 43-44, 52, 129, 145, 166, 201, 258, 274, 344
Afganistan 50, 55, 58-59, 85, 164, 262, 270, 272, 293, 311, 326, 330, 332, 347
Agenţia Mondială Antidoping (WADA) 69-70
Aiuşeev, Damba 208
Aksionenko, Nikolai 119
Aksionov, Serghei 166
al Doilea Război Mondial 21, 40, 47, 53, 57, 67, 145, 149, 168, 172, 205, 228, 236, 247, 287, 317
al Treilea Reich 21, 46-47, 50, 52, 66, 149, 160, 226-228, 289, 317
Albania 58, 352
Alegerea Democratică a Rusiei 121
Aleksandr Nevski (submarin) 272
Alexandru I 60
Alexandru al II-lea 84
Alexandru al III-lea 43
Alexei al II-lea, patriarh 43, 255
Ali al-Jifri, Habibi 279
Alortag, companie 247
al-Qaida 268, 327, 329
Amendamentul Jackson-Vanik 180-181
Amiralul Kuzneţov (portavion) 330
ancheta lui Mueller 347
Andropov, Iuri 164, 171

Antonov, Anatoli 346
Apple 312
Arabia Saudită 138, 179, 220, 280, 282, 284, 292, 313, 331, 358
ARD, post de televiziune 154
Arena Ahmat 280
Armata Albă 46
Armata Roşie 21, 46, 51, 57, 160, 187, 289
armată 269-277, 285, 290, 308
arme nucleare 31, 40, 61-62, 85, 167, 181, 189, 269, 285, 290, 315, 325, 337, 344, 346, 348, 351, 361
Armenia 51, 272, 294-295, 297, 319, 331
asediul asupra şcolii din Beslan 85, 94, 234
Ashton, Catherine 161
Asia Centrală 59, 250, 289, 292-293, 296, 311, 320
Assad, Bashar 262, 325, 327-333, 350, 354
Astana 291, 295
atacuri cibernetice 181, 207, 219, 243, 264, 289-290, 338, 350, 353, 356
Auchan 309
Australia 270
Austria 146
Azerbaidjan 62, 289, 292, 294-295, 297, 331, 339

Baburova, Anastasia 215-216
Bahrain 281
Baikal, lac 322
Baikonur 291
Baisarov, Ruslan 280
Baku 297
Balcani 82, 197

Banca Interstatală a Comunităţii Statelor Independente 104
Banca Europeană pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare 141
Banca Mondială 320
Bandera, Stepan 149
Bannon, Steve 36
Barroso, José Manuel 35, 92-93, 138, 152, 157-158
Barviha 119
Basaev, Şamil 258
Başneft, companie petrolieră 120-121, 307
Bătălia de la Borodino (1812) 31
Beijing 317
Belarus 51, 172, 276, 291, 294, 312, 319
Belgia 275, 303
Belgrad 71, 82
Belousov, Andrei 140
Benghazi 86
Berdiaev, Nikolai 42
Filosofia inegalităţii 110
Berezovski, Boris 80-81, 83, 87-88, 124, 126-129, 132, 141, 215-216, 259, 268
Berlusconi, Silvio 115
Beyrle, John 61
Biarritz 115
Biden, Joe 86, 177
Bilan, Dima 72
Biroul Federal de Investigaţii (FBI) 338-339
Biserica Ortodoxă 24, 37, 128, 217, 237, 250, 298, 355
vezi şi creştini, creştinism
Biserica Ortodoxă Rusă de rit vechi 218
Blair, Tony 85, 94, 96, 260, 317

Blinov, Serghei 248
Blocul Estic 61
Bloomberg TV 303
Boeing Corporation 309
Bolton, John 277, 347
Bordiuja, Nikolai 293
Bortnikov, Aleksandr 101, 163, 243, 263, 339
Bosnia 54
Boşirov, Ruslan 261
Brazilia 106, 167, 315
Breitbart News 36
Brejnev, Leonid 101, 148, 164
Brennan, John 339
Brest-Litovsk 146
Brexit 267
BRICS (Brazilia, Rusia, India, China, Africa de Sud) 106, 315
British-American Tobacco (BAT) 309
Browder, Bill 125-126, 167, 181
Browder, Earl 125
Brown, Gordon 260
Brzeziński, Zbigniew 72-73, 109, 184
Buckley, Neil 225-226
Budanov, Iuri 285
bunicile din Buranovo 71-72
Burns, William J. 150
Bush, George H.W. 57, 273
Bush, George W. 58, 61-63, 85, 87, 92, 149-151, 153, 164, 167, 177, 182, 317, 326, 350

Camera de Comerţ şi Industrie 139

Camera ruso-germană de comerţ exterior 310
Cameron, David 195, 260, 326, 328
Canada 275
Carnegie, Dale, *Cum să vă faceţi prieteni şi să deveniţi influent* 92
Castro, Fidel 28
Caucazul de Nord 262, 287
Căile Ferate Ruse 124
Ceaika, Iuri 119
Ceauşescu, Nicolae 80
Cecenia, ceceni 20, 35, 59, 74, 83, 85, 88, 90, 103, 109, 128, 215-216, 219, 232, 234, 242, 245-246, 250, 258, 262, 278-287, 289
Central Intelligence Agency (CIA) 63, 169, 176, 182, 219, 228, 264, 339
Centrul Elţîn (Ekaterinburg) 48
Centrul Levada 210, 232-236
Centrul pentru studierea opiniei publice din întreaga Rusie (VŢIOM) 231-232, 235-236, 337
cenzură 220
Chapman, Anna 260
China *vezi* Republica Populară Chineză
Chiril, patriarh 24, 128, 218
Churchill, Winston 47, 158
CIA *vezi* Central Intelligence Agency
Cipru 112, 247
Cisco (compania) 263
Ciubais, Anatoli 133
Clinton, Bill 54-55, 57-58, 82-83, 352
Clinton, Hillary 61, 86, 178, 183, 228, 274, 277, 320, 334-336, 338, 343

Clubul internaţional de discuţii Valdai 223-224, 226-227
Coats, Dan 264
Codul Funciar 133
Codul Muncii 133
Cohen, Michael 347
Collymore, Stan 227
Comandament Cibernetic 181
Comey, James 338
Comisia de Stat pentru Probleme Militar-Industriale 97
Comisia Electorală Centrală 105
Comisia Europeană 35, 302, 340
Comisia pentru Relaţii Externe a Senatului SUA 242
Comisia pentru Securitate şi Lupta Anticorupţie 219
Comitetul Olimpic Internaţional 66-67
Comitetul pentru Proprietatea de Stat 247
comunism 41-42, 47, 50, 57, 194, 255
Comunitatea Statelor Independente 51, 104, 293
Conferinţa Islamică Mondială 331
Conferinţa pentru Securitate de la München (2007) 149
Conferinţa Uniunii Internaţionale a Telecomunicaţiilor (2012) 220
Conferinţa Valdai (2017) 361
Congresul Poporului din China 322
Consiliul Central Spiritual al Musulmanilor din Rusia 218
Consiliul de Miniştri 164, *vezi şi* Kasianov, Medvedev
Consiliul de Securitate Naţională (Washington) 150
Consiliul de Securitate 80, 87, 97, 101-102, 116, 256, 262
Consiliul Europei 340
Consiliul Federaţiei 19, 201, 205, 207, 256
Consiliul Muftiilor din Rusia 218
Consiliul Rusiei 164

Consiliul Suprem al Crimeei 166
Cooperarea Economică Asia-Pacific 255
Corbyn, Jeremy 227
Coreea de Nord 220, 309, 339, 344
Coreea de Sud 167, 317, 319, 360
Corporaţia Naţională a Petrolului din China 318
Corul Cazacilor din Kuban 72
creştini, creştinism 35, 191, 355
vezi şi Biserica Ortodoxă
Crimeea 112, 162, 262, 291, 306, 308
comentariile chinezilor despre 316
sprijin financiar pentru 301
şi interzicerea companiilor occidentale de IT 304
şi invazia şi anexarea sa 39-40, 71, 145-146, 149, 153-154, 158-159, 163-176, 181, 183, 185, 189-190, 192, 208, 216, 221, 223, 234, 236, 242-243, 249, 269, 271, 276, 290, 292-293, 301-302, 320, 325, 331, 338, 350, 353, 361
şi istoria sa 47, 146, 173, 175
şi populaţia sa 153
şi refacerea integrităţii sale teritoriale 356
Croaţia 58, 275,
Cromwell, Oliver 49
Cuba 272, 275, 309, 359
Cupa Mondială la fotbal FIFA (2018) 65, 71, 235, 279
Curtea de Conturi 281
Curtea Europeană a Drepturilor Omului 248-250

Dadaev, Zaur 245
Daghestan 250, 260
Deng Xiao-Ping 322

Denikin, Anton, general 46
Deripaska, Oleg 111-112, 124-125, 130-131, 345, 347
Derkaci, Leonid 268
Dialogul Rusia-Ucraina 243
Direcţia Principală de Informaţii 101, 261
Djukanović, Milo 196-197
Doctrina privind securitatea informaţiilor 218
Dokuceaev, Dmitri 264
Donbass 170, 172, 175
Doneţk 170
Dostoievski, Feodor 43
Dostum, Abdul Rashid 268
droguri 69-70, 285, 296
Dubnov, Arkadi 90-91
Dughin, Aleksandr 36, 171
A Patra Teorie Politică 36
Duma de Stat 19, 38, 47, 81-82, 89, 101-102, 132-133, 166, 178, 201-202, 205-208, 220, 232, 236, 241, 256, 322, 344, 349
Comisia pentru Afaceri Externe 256
Comisia pentru Educaţie 35
Duriţkaia, Anna 243
Dvorkovici, Arkadi 108
Dzerjinski, Feliks 254, 256

Ecaterina cea Mare 99, 189, 207
economia 132-141, 233-234, 301-314, 351
Egipt 329
Eho Moskvî, post de radio 41, 90, 213-214, 249
Ekaterinburg 44, 71
Elţîn, Boris 132, 201, 251

ca admirator al stilului de viaţă occidental 111
ca preşedinte al Rusiei independente 22, 52
corupţia sub 247
ezită să joace cartea naţionalismului 34
îi oferă lui Putin posturile de premier şi de preşedinte interimar 20, 79, 81-85, 98
îi susţine pe Nemţov şi Kasianov 241, 252
mass-media sub 212
obiceiul său de a-şi concedia frecvent angajaţii 97-98
politica din vremea sa comparată cu o găleată găurită 103
şi armata 271
şi Cecenia 278
şi conceptul de multipolaritate 72
şi confruntarea cu conducerea comunistă 243
şi dominaţia Rusiei 293
şi kazahii 291
şi multiplele acuzaţii la adresa sa 80
şi Occidentul 352
şi opinia publică 231
şi parteneriatul cu puterile occidentale 270
şi războiul în fosta Iugoslavie 54-55
şi Războiul Rece 53
şi reforma economică 90, 135
şi renunţarea la funcţia de preşedinte 20, 55, 128
şi slăbiciunea sa pentru alcool 25, 56-57
tranzacţiile comerciale sub 122-123
viziunea optimistă asupra viitorului 32
Emiratele Arabe Unite 286, 292
Erdoğan, Recep Tayyip 292, 330-332
Erzurum 297

Estemirova, Natalia 285
Estonia 51-52, 57-58, 159, 168, 267, 271, 275-276, 289-291, 344, 350, 353
Europa 33, 187-197, 270, 297, 312, 320, 339, 351
Eurovision, concursul muzical (2008) 71
Evtuşenkov, Vladimir 121
ExxonMobil 309, 314, 342

Fabius, Laurent 160-161
Facebook 219, 227, 267, 282-283
fake news 367, 334, 339, 346
Fallon, Michael 330
FBI *vezi* Biroul Federal de Investigaţii
Federaţia Rusă 25, 37, 51-52, 59, 61-62, 107, 149, 166, 169-170, 177, 249, 255-257, 262-263, 273, 280-281, 283-284, 286, 296, 309, 360
Feoktistov, Oleg 120-121
Ferma de Stat Lenin 30
Filipine 319
Finlanda 184
First Czech-Russian Bank 191
Fişman, Mihail 93
Flynn, Michael 347
FMI *vezi* Fondul Monetar Internaţional
Fondul de investiţii din Qatar 307
Fondul de Rezervă 139-140, 306, 308
Fondul de Stabilizare 138
Fondul Naţional pentru Bunăstare 139, 306, 308, 348
Fondul Monetar Internaţional (FMI) 54, 74-75, 109, 137, 301
Formula 1 70-71

Forumul Economic Internaţional de la Sankt-Petersburg 193, 330
Forumul Economic Mondial de la Davos 150
Fradkov, Mihail 202
Franţa 53-54, 60, 86, 153, 160, 172, 190-193, 197, 275, 303, 312, 326, 340
Frăţia Musulmană 329
Frontul Democrat prorus 196-197
Frontul Naţional 191-192
Frontul Popular al Întregii Rusii 209
Fu Ying 323
Fundaţia Ahmat Kadîrov 281
Fundaţia Naţională pentru Dezvoltare Intelectuală 115
Fundaţia pentru Lupta împotriva Corupţiei 115-116
Fundaţia pentru Sondarea Opiniei Publice 321

Gaaze, Konstantin 93
Gaddafi, Muammar 86, 270, 326-327
Gaidar, Egor 121
Gainutdin, Ravil 218, 284
Garda Naţională 246
Gates, Robert 61, 169
Gazprom 104, 108, 124, 139, 190, 292, 297, 301, 308, 318, 340
Gazprom Media 214
Gazprom Neft 171
General Motors 310
Georgia 61, 139, 150-153, 164, 167, 175-176, 221, 242, 257, 269, 274, 289, 293-294, 322, 333, 344, 350
Germania 60, 160, 172, 179, 187-190, 194, 275, 303, 308, 310, 312, 340-341, 360
Gheremeev, Ruslan 246

Glavlit 218
Glaziev, Serghei 60-61, 106-107, 138, 140, 296, 315
Glencore 307
Gloster, Elizabeth 128
Gogol, Nikolai 146
Google 219
Gorbaciov, Mihail 19, 123, 169, 241, 332
aparenta eşuare 247
lovitura de stat împotriva lui 22, 50
mass-media sub 212
politica din vremea sa comparată cu o găleată găurită 103
reticenţa de a promova prieteni sau apropiaţi 97
şi acţiunile sale la *Novaia gazeta* 215
şi armata 271, 273, 277
şi atitudinea sa faţă de grupările regionale 51
şi comentariul despre reformele chineze 317
şi o Germanie unificată 352
şi o lume liberă de arme nucleare 344
şi opinia publică 216
şi perestroika 209
şi sănătatea sa 25
şi sfârşitul Războiului Rece 52-53, 57
şi Ucraina 148
şi visul său despre o „casă comună europeană” 352
Govoruhin, Stanislav 48
GPlus (consultanţă) 221
Gref, german 108, 137
Gromîko, Andrei 164
Gromov, Aleksei 223
Groznîi 278-280, 284, 286

GRU *vezi* Direcţia Principală de Informaţii
Grudinin, Pavel 30
Gruşin, Boris 231
Guantánamo 179
Guardian, ziar 127, 265
Gudermes 279
Gudkov, Ghennadi 206
Gulag 255
Guriev, Serghei 251
Guşinski, Vladimir 87, 124, 129, 213, 216
Guterres, António 360

Haga 129
Hakamada, Irina 241, 244
Haley, Nikki 337
Hamilton, Lewis 70
Harkov 147
Hermitage Capital 125-126
Hewlett-Packard 163
Hezbollah 331-332
Hitler, Adolf 50, 53
Hodorkovski, Mihail 255
  şi arestarea şi închiderea sa 87-88, 90-91, 104, 129, 133
  şi legea fiscală aplicată retroactiv 133
  şi sechestrul pe avere 90, 101
  şi stabilirea sa în Occident 129
Hollande, François 190
homosexuali 38-39, 284
Hong Kong 311, 345
Hruşciov, Nikita 147-148, 172, 317

Hu Jintao 316
Huawei (compania) 312
Hussein, Saddam 153, 326-327
hutu 331
Hyun-Soo, Ahn 69
Iabloko (partid liberal) 203, 241, 247
Iakovlev, Vladimir 81
Iakunin, Vladimir 38, 91-92, 99-100, 116-117, 124, 217
Ialta 47, 158
Iannucci, Armando, *Moartea lui Stalin* 49
Ianukovici, Viktor 140, 154-156, 158-163, 165, 168, 174, 179, 243, 291, 339
Iaţeniuk, Arseni 161-162
Iavlinski, Grigori 241
Iazov, Dmitri, general 50
IBM (compania) 263
IKEA (compania) 309
Ilin, Ivan 42-43
Sarcinile noastre 110
Illarionov, Andrei 90, 307
India 167, 319
Indonezia 317
Inguşetia 258, 286
Inima Ceceniei, moschee 280
Iniţiativa „O centură, un drum” *vezi* Republica Populară Chineză
Instagram 129, 283
Institutul Confucius 226
Institutul de Mine din Sankt-Petersburg 90, 124, 173
Institutul Goethe 226
Institutul pentru Democraţie şi Cooperare (New York şi Paris) 226

Irak 55-56, 62, 87, 270, 283, 316, 326-331, 347
Iran 62, 167, 292, 304, 311, 325, 331-332, 339, 346
Irkutsk 46
ISIS *vezi* Statul Islamic
Islam 35, 60, 192, 250, 280, 289, 292
Israel 329, 332
IT *vezi* tehnologia informaţiei
Italia 187, 197, 205, 312, 340
Iugoslavia 54-56, 62, 83, 193, 352
Iukos, compania petrolieră 129
Iuşcenko, Viktor 149-150, 153, 155-156
Ivan cel Groaznic 97
Ivanov, Serghei 101, 163, 218, 313

Japan Tobacco 309
Japonia 167, 185, 205, 311-312, 317, 319, 360
Jiang Zemin 72, 323
jihadism, jihadişti 59, 63, 83, 262-263, 284-286, 289, 328, 331
Jirinovski, Vladimir 22, 30, 203, 205, 241
Jocurile Olimpice 65-69, 117, 262, 288, 302
Jocurile Olimpice de Vară de la Rio de Janeiro (2016) 70
Jocurile Olimpice de Iarnă de la Soci (2014) 65-69, 117, 262, 288, 302
John, Elton 39, 112
Johnson, Boris 261
Juncker, Jean-Claude 340

Kaczyński, Lech 151, 193
Kadîrov, Ahmat 88, 243-246, 278, 280-287, 289
Kadîrov, Ramzan 88, 216, 278-

Kaliningrad 71
Karabah 331
Karaganov, Serghei 110
Kara-Murza, Vladimir 255
Karimov, Islam 293
Karşı-Hanabad, Uzbekistan 59
Karzai, Hamid 223
Kasianov, Mihail 354
prim-ministru şi critic dur *ilustraţia 10*
refuză să crească bugetul militar 138
retorica lui 202
şi distrugerea reputaţiei sale 30
şi Elţîn 252
şi îndepărtarea sa din funcţie 103-104, 110, 246
şi opoziţia 104
şi puterea sa politică 241, 252
şi Putin 252, 257
şi reformele economice şi fiscale 102-103, 124, 132-133, 137, 201
şi serviciile secrete 256
Kaspersky Lab 264-265
Katîn 193-194
Kazahstan 51, 54, 62, 93, 287, 290-291, 294-295, 304, 319-320, 339, 351
Kârgâzstan, kârgâzi 51, 61, 272, 291, 294, 296, 319-320
Kelly, John 342, 347
Kelly, Megyn 266, 330, 341
Kerci, strâmtoare 148, 168
Kerimov, Suleiman 345
Kerry, John 183, 325

Ketchum (compania PR) 221-223, 225, 229
KGB 20, 22-24, 79-81, 91-94, 99-102, 164, 206, 215, 254-257, 354
Kiev 28, 47, 126, 140, 145-149, 155, 157, 159-166, 169-172, 174, 176, 179, 188, 243, 268, 297-298, 304, 339, 342, 344
Kirov, Consiliul Orăşenesc 256
Kiseliov, Dmitri 216-217
Kissinger, Henry 72-73, 169, 183-184
Kliciko, Vitali 161, 179
Kohl, Helmut 57
Kojemiako, Oleg 26
Kolceak, Aleksandr, amiral 46
Kolesnikov, Serghei 113-114
Konstantinov, Vladimir 158
Kornili, Metropolitan 218
Kosîghin, Aleksei 164
Kosovo 55, 57, 82-83, 149, 151, 169-170, 352
Kouchner, Bernard 154
Kovalciuk, Iuri 114
Kovaliov, Andrei 61
Kovtun, Dmitri 260
Krasnikov, Ghennadi 72
Kravciuc, Leonid 148
Kremlin
- corupţie şi bogăţie la 111-122
- loialitate şi disciplină la 97-110
- şi Biserica Ortodoxă Rusă 217
- şi chestiuni de securitate 254-261
- şi mass-media 213, 216, 218-220
- şi opinia publică 230-238
- şi opoziţia politică 241-253

şi reacţia la revoluţia din Kiev 145-162
şi „străinătatea apropiată” 288-298
Kriucikov, Vladimir 22, 50
Kşesinskaia, Matilda 48
Kucima, Leonid 148, 268
Kudelina, Liubov 103
Kudrin, Aleksei 175
critic acceptat al politicii economice oficiale *ilustraţia 6*
demisia 105
iniţiativa fondului suveran 107, 138-140
sfat respins de Putin 136
şi critica adusă costurilor anexării Crimeei 301
şi frauda electorală 206
şi mesajul său pe Twitter despre verdictul nejustificat în cazul Uliukaev 122
şi prietenia sa cu Putin 105, 137
şi reforma economiei 104-105, 109-110, 124, 135-137, 275, 288, 308, 312-313
şi respingerea cheltuielilor militare 138-139
şi susţinerea peninsulei Crimeea 301
venituri din gaz şi petrol 306
Kursk, submarin 94, 234
kurzi 328, 331-333

Lavelle, Peter 225
Lavrov, Serghei
acoperirea media 223
ajungerea la putere 107
comentează despre moartea ruşilor la Londra 260

omul care pune într-o lumină favorabilă iniţiativele externe ale lui Putin *ilustraţia 5*
reacţia la George W. Bush şi MAP 150
şi armele nucleare 344
şi Europa 197
şi intervenţia în Siria 325
şi pasiunea pentru sport 66, 107
şi reacţia relaxată la „butonul roşu” oferit cadou de Statele Unite 61-62
şi relaţiile ruso-americane 337
şi rescrierea discursurilor 222-223
şi sancţiunile americane 345
şi sentimentele naţionaliste 30
şi Ucraina 156-158, 164, 167, 174, 183-184
Lazar, Berel 218
Le Pen, Marine 191-192, 250
Lebedev, Aleksandr 215
Legea Dima Iakovlev (2012) 208
Legea Magniţki (SUA, 2012) 126, 165, 167, 181, 242, 353
Legea privind Înregistrarea Agenţilor Străini (FARA) (1938) 228
Lenin, V.I. 19, 22, 30, 34, 146
Leningrad *vezi* Sankt-Petersburg
Lenovo (compania) 312
lenta.ru, pagină web 216
Lermontov, Mihail 31
Leroy Merlin 309
Lesin, Mihail 213
Letonia 30, 51, 57-58, 159, 168, 275-276, 290-291
Levada, Iuri 231-232
Libia 56, 86-87, 195, 270, 316, 326-330

Liga (Lega Nord) 197
Lituania 51, 57-58, 159, 168, 178, 217, 275-276, 290-291
Litvinenko, Aleksandr 126, 215, 219, 222, 244, 259, 261, 267-268, 350
Lugovoi, Andrei 219, 260
Luhansk (Lugansk) 170
Lujkov, Iuri 30, 80-81, 83, 104, 202
Lukaşenko, Aleksandr 290-291, 294
Lukin, Vladimir 161
Lukoil 133, 339
lume multipolară, noţiune 72-73
Luxemburg 275

Macron, Emmanuel 193, 267
Maduro, Nicolás 309, 348
Magniţki, Serghei 126
Mamut, Aleksandr 216
Manafort, Paul 347
Manchin, Joe 264
Mao Zedong 317
Maradona, Diego 279
Marea Azov 297
Marea Baltică 275, 290, 321
Marea Britanie 53-54, 86, 126, 128, 148, 179, 195-197, 224, 227, 246, 260-261, 267, 270, 303, 328, 345, 359
Marea Chinei de Sud 320
Marea Neagră 25, 112-113, 156, 165, 168, 215, 219, 241, 264, 290, 337, 340
Mars 309
Martiniuk, Leonid 117

marxism 36, 42
marxism-leninism 41-42, 46, 217
mass-media 69, 212-220, 222, 310-311, 323, 334
Mattis, James 338, 342, 347
Matveev, Lazar 24
May, Theresa 195
Mbeki, Thabo 223
McAfee (compania) 263
McCain, John 180
McFaul, Michael 100, 177
McMaster, H.R. 342, 347
Medinski, Vladimir 49, 194
Medvedev, Dmitri 95, 163, 209, 354, *ilustraţia 2*
  adoptă legi 207
  asociat cu Dvorkovici 108
  aspecte militare 273
  atenuează criza folosind fondurile suverane 139
  ca preşedinte 87, 234
  ca preşedinte al Consiliului de Miniştri 100
  ca preşedinte al Rusiei Unite 208
  ca prim-ministru şi consilier juridic 102, 205, 233
  caracterul şi descrierea 62, 86
  cere demisia lui Kudrin 105
  conduce treburile publice 86
  ignoră scrisoarea referitoare la finanţele lui Putin 113
  îl apără pe Serdiukov ca ministru al Apărării 120
  schemele financiare şi reşedinţele 116, 207
  se uită la meciul de hochei pe gheaţă de la Jocurile Olimpice de la Soci 68
  supervizează patru noi programe naţionale 136

şi acoperirea din mass-media 223
şi conversaţia sa cu Obama 180
şi frauda electorală 206
şi legătura sa cu Putin 62
şi Libia 326
şi pensiile de stat 235-236
şi politica externă 86, 151-153, 168
şi politica economică 306, 357
şi relaţia cu Germania şi Statele Unite 177, 273
şi venirea sa la putere 62, 86
Melikova, Natalia 115
Memorandumul de la Budapesta (1994) 39, 148, 167
Memorial (ONG) 210
Mendeleev, Dmitri 43
Mercedes-Benz 309
Meri, Lennart 51
Merkel, Angela 92-93, 150-151, 169, 177, 188-190, 194, 265, 317, 340
METRO Group 309
MI6 (Serviciul secret de informaţii al Marii Britanii) 259, 336
Mihailov, Serghei 264
Miller, Aleksei 104, 108, 124, 345
Milne, Seumas 224
Milošević, Slobodan 55, 57, 82, 169
Minin, Kuzma 218
Ministerul Apărării 59, 269, 271, 275, 330, 333
Ministerul de Finanţe 133, 306, 308-309, 314, 318
Minsk 171-172
Mişcarea Cinci Stele 197
Mitkova, Tatiana 217

Mnuchin, Steven 345
Moghilevici, Semion 268
Moldova 294, 297
Molotov, Veaceslav 35
Morano, Nadine 190
Morsi, Mohamed 329
Moscova 39, 48, 54, 58, 61, 75, 79, 83, 86, 89, 93-94, 105, 112-113, 119-122, 130, 152-153, 155-158, 166, 177-178, 187, 192, 205-206, 215, 219, 227-228, 233, 242, 244-246, 254, 256, 278, 282, 310, 317, 332
aeroportul Şeremetevo 265
Catedrala Hristos Mântuitorul 37, 217
închisoarea Butîrki 126
Mănăstirea Donskoi 43
Piaţa Bolotnaia 206
Piaţa Lubianka 256
Piaţa Roşie 48, 71, 86, 166, 217
poster de la protestul „marşul milioanelor” *ilustraţia 13*
stadionul Lujniki 71
Teatrul Dubrovka 94
Veernaia Uliţa 246
Zidul Durerii 255
Mourinho, José 227
Muntenegru 58, 196-197
Muratov, Dmitri 215
musulmani 35, 37, 74, 218, 250, 282-284, 289, 329
Myanmar 285

Napoleon Bonaparte 31, 49, 60
Narîşkin, Serghei 47, 102, 109, 140, 190

Narva 290
NATO *vezi* Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord
Navalnîi, Aleksei 29-30, 115-116, 122, 129-130, 178, 206-207, 244-252, 354, *ilustraţia 12*
Navalnîi, Oleg 248
Nazarbaev, Nursultan 93, 291, 295
nazişti, nazism 42, 477, 66, 289
NBC 26, 330, 341
Nemţov, Boris 30, 104, 112-113, 117, 122, 178, 207, 241-248, 252, 354
neo-eurasianism 36
Nicolae al II-lea 43, 48, 56, 80, 231
Nijni Novgorod 75, 140, 242
Nikonov, Veaceslav 35-36, 226
Nixon, Richard 169, 183
NKVD (poliţia secretă) 193
Nord Stream 2 340
Nord Stream (consorţiul) 190
Norvegia 138, 275
Noul tratat pentru reducerea armelor strategice (2011) 62, 85, 181, 273
Novaia gazeta 69, 159, 207, 214-215, 262-263
noviciok 260-261
Novo-Ogariovo 90, 112, 163-164, 213
Novorossiisk 89, 297
Novosasitli 262
Novosibirsk 86, 166
NTV, postul de televiziune 87, 213
Nuland, Victoria 160, 179, 339

Obama, Barack
politica externă a lui 270, 315
semnează Legea Magniţki 126
şi conversaţia sa cu Medvedev 180
şi interferenţa politică rusească 334-335
şi invazia în Crimeea 165, 167-168, 170, 350
şi Irak 62, 325
şi Jocurile Olimpice de Iarnă de la Soci 68
şi Libia 87
şi măsurile punitive 357
şi politica sa privind armele nucleare 62, 272-273, 276, 344
şi Primăvara Arabă 86
şi relaţia cu Putin 92, 177-182, 184, 222, 317, 345, 350
şi sancţiunile impuse agriculturii ruseşti 304
şi scurgerile de informaţii Snowden 265-266
şi Siria 325-328, 333
Oboronservis (compania) 120
Olanda 275, 312
oligarhi 27, 29, 50, 79, 90, 103, 105, 123, 129-131, 141, 159, 230, 242, 303, 345, 349, 353-354, 358
OMON 166
Omsk 285
OPEC 305
opinia publică 230-238, 278
Orbán, Victor 194
Organizaţia Cooperării Islamice (2005) 292
Organizaţia Mondială a Comerţului (OMC) 85, 137-138, 152, 158, 181, 295
Organizaţia Naţiunilor Unite 54, 62, 86, 107, 149, 297, 326
Adunarea Generală 167-168

Consiliul de Securitate 54-55, 60, 63, 73, 80, 87, 158, 316, 325
Organizaţia pentru Cooperare de la Shanghai 319-320
Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO)
activităţi de supraveghere şi desfăşurare de trupe 275-276
creşterea prezenţei străine 292
în Estonia 290
Statele Unite ca lider al 319
statutul de membru al 55, 57-58, 85, 149-155, 165-166, 184, 197, 249, 275, 337, 342-343, 351-353, 356
şi acordul cu ţările baltice pentru a permite tranzitul trupelor 338
şi afacerea Skripal 261
şi cheltuielile militare 270
şi conflictul din Siria 328
şi Crimeea 185
şi exerciţiile militare ruso-chineze 321
şi expansiunea sa spre est 109, 149, 197, 207, 273, 274, 352
şi Georgia 150-151, 164
şi intervenţia în lugoslavia 54
şi politica Războiului Rece 168
şi relaţia cu Rusia 63, 80, 85, 149-155, 185, 187, 341
şi trimiterea de trupe în ţările baltice şi Polonia 344
şi Ucraina 88, 145, 149, 157, 165-166, 184
Organizaţia Tratatului de Securitate Colectivă (OTSC) 51, 293
organizaţii nonguvernamentale (ONG-uri) 176
Orientul Mijlociu 33, 190, 262-263, 272, 285, 292, 315, 325-326, 329-331, 333, 356, 359
Orwell, George, *Ferma animalelor* 349
Osetia de Nord 85, 258
Osetia de Sud 109, 151-152, 154, 159, 165, 344

Osmaev, Adam 28
Ostrovnoi, fabrica de conserve de peşte 26
OTSC *vezi* Organizaţia Tratatului de Securitate Colectivă
Owen, Sir Robert 260

Pakistan 280, 319
Palatul Livadia (Ialta) 43, 47
Palmerston, lord 359
Panama Papers 115
Parchetul Coroanei 261
Paris 187, 190, 193, 226, 302, 340
  Les Invalides 49
Park Geun-Hye 317
Parteneriatul pentru Pace 55
Partidul Cauza Dreaptă 206
Partidul Comunist al Federaţiei Ruse 22, 46, 106, 201, 204, 207, 241
Partidul Comunist Chinez 351
Partidul Comunist din SUA 125
Partidul Comunist din Ucraina 147
Partidul Iniţiativa Civică 30
Partidul Liberal-Democrat 30, 203, 208, 219, 241
Partidul Patria-Întreaga Rusie 81, 202
Partidul Progresului 248, 251
Partidul Rusia Unită 19, 29, 101, 110, 202-209, 236, 259, 283, 357
Partidul Unitatea Rusă 166
Partidul Unităţii 201-202
Patruşev, Nikolai
  ca secretar al Consiliului de Securitate 100
  câinele de pază al lui Putin 109

omul care nu zâmbeşte dacă nu e nevoit *ilustraţia 3*
şi averea sa 116
şi comentariile sale despre ambiţia şi doctrina militară a Americii 59-60, 63, 109, 176, 186
şi invazia Ucrainei 158, 164
şi jihadiştii Statului Islamic 262
Pavlovski, Gleb 87, 95, 175, 204, 244
Pelevina, Natalia 105
pensii 236-237, 253
PepsiCo Holdings 309
Peskov, Dmitri 25, 114-115, 221-223, 225, 238, 245, 303
Petrograd *vezi* Sankt-Petersburg
petrol şi gaze 120, 187, 305-308, 310, 313, 318, 339, 346
vezi şi numele companiilor
Petrov, Aleksandr 261
Petru cel Mare 84, 97
Pezzi, Paolo 218
Pfizer 309
Philip Morris International (compania) 309
Philippot, Florian 192
Piciughin, Aleksei 255
Pikaliovo 124-125
Piotrovski, Mihail 72
Piterskie 101
Plan de Acţiune pentru Aderare (Membership Action Plan – MAP) 150
Plios 116
Podul Kerci 168, 297
Pojarski, Dmitri 218
Poklonskaia, Natalia 48

Politburo-ul partidului (URSS) 164
politică 217, 224, 226, 235
sub Elţîn şi Gorbaciov 103, 247
şi Opoziţia 105-106, 126, 177, 206, 233, 241-253, 283, 360
şi partide, alegeri, parlamente 201-211
politică externă 61-63, 234-236, 330
Politkovskaia, Anna 215-216, 222, 244
Polonia 55, 57, 61, 146-147, 150, 153, 160, 172, 181, 193-194, 249, 270, 273, 275-276, 292, 304, 340-342, 344, 352
Pompeo, Mike 347
Ponomariov, Ilia 166
Poroşenko, Petro 170, 172, 276, 291, 297-298, 302, 342-343, 355-356
Potemkin, Grigori, prinţ 99
Praskoveevka 113-114
Prikodko, Serghei 58, 130, 247
Prilepa, Danila 117-119
Primakov, Evgheni 30, 72-73, 80-81, 83, 139, 202, 315, *ilustraţia 9*
Primăvara Arabă 86, 326, 329
Primul Război Mondial 53, 147
Procter & Gamble (compania) 309
Prohanov, Aleksandr 214
Prohorov, Mihail 205-206
Prohorov, Vadim 246
Prusia 146
Pugaciov, Emelian 207
Pussy Riot (formaţie de rock) 36-37, *ilustraţia 16*
Putin, Spiridon (bunic) 20-21
Putin, Vladimir
alegeri ce privesc Occidentul 349-361

apreciază importanţa imaginii publice 94
ascensiunea la putere 20, 22, 79-88
bogăţie şi corupţie 112-115, 117-122
ca împătimit al sportului 20
ca lider 84-96
ca membru KGB 20, 22-23, 89, 91-92
caracterul şi descrierea lui 20, 24-28, 39, 56, 84, 90-96, 211
cheltuieli în domeniul apărării 269-277
comploturile împotriva lui 28
cultul lui 19-31
familia de origine 19-21
influenţa internaţională prin putere blândă 221-229
instinctul imperial 288-298
încearcă să reînvie mândria naţională 65-75
legături şi tensiuni europene 187-197
opoziţia faţă de 241-253
ordinea politică sub 201-211
păpuşă gigantică înfăţişându-l *ilustraţia 14*
politica externă 88-89
popularitatea lui 174-176, 234-238, 278
posibile revolte sub 230-238
promovează ştiinţele şi arta 72
rivali 21-22, 29-30
şi anexarea Crimeei 163-176
şi atitudinea sa faţă de femei şi homosexuali 37-39
şi averea 112-115
şi Cecenia 278, 281-283
şi ceremonia de învestire *ilustraţia 1*
şi chestiunile de securitate 89, 255-268
şi comunismul 50-51

şi credinţa în patriotism şi tradiţie 21-22, 33-34, 36, 41-42, 88-89,
şi credinţa sa religioasă 24, 217-218
şi Decretele din mai 233-234, 313
şi Donald Trump 341-342
şi elogierea politicienilor 72
şi interesul pentru istorie 41-52
şi Jocurile Olimpice, Formula Unu, Cupa Mondială la fotbal 65-71
şi loialitatea şi disciplina echipei de la Kremlin 97-110
şi marile afaceri şi oligarhii 123-131
şi mass-media 212-220
şi naţionalismul 32-40, 173
şi noţiunea de multipolaritate 72
şi percepţia intenţiilor maligne ale Occidentului 54-64
şi prezenţa trupelor NATO la graniţele Rusiei 149
şi progresele economice 74-75, 84, 132-141
şi reacţia la critici 74, 89
şi reacţia la revoluţia din Kiev 145-162
şi relaţia cu America 54-64, 84-85, 92, 177-186, 269-278, 334-348
şi relaţia cu China 316-324
şi sancţiunile economice occidentale 274, 301-314
şi Siria 325-326, 328-330
şi statutul de membru şi expansiunea NATO 56-58, 149-155, 157
şi Turcia 330-331
şi viaţa de familie 24, 37
Putin, Vladimir (tatăl preşedintelui) 21, 24
Putina, Ludmila 20, 38

Putina, Maria (fiică) 24, 115
Putina, Ekaterina (fiică) 24, 115
Pyatt, Geoffrey 179
Queen Elizabeth (portavion) 330
Rasputin, Valentin 72
Razin, Stenka 207
războiul civil din Yemen 331
Războiul Rece 53, 55-57, 60-61, 67, 168-169, 184, 186, 191, 265, 271, 312
Reagan, Ronald 109, 181, 273, 277, 344
„Regimentul nemuritor", paradă, 2015 21
regiunea Asia-Pacific 270
relaţii publice 221-229
religie 217-218, 350, 354
Republica Cehă 55, 168, 181, 191, 273
Republica Populară Chineză 35, 62, 86, 106-107, 157, 161, 167-168, 179, 185, 220, 226, 270, 277, 288, 309, 311-312, 315-324, 347, 350-351, 358-360
şi Iniţiativa „O centură, un drum" 293, 320, 322
Republica Populară Doneţk 170
Reuters 263
Revoluţia din Octombrie 21, 44-46, 50, 66, 302
Revoluţia Portocalie 126, 154-155
RIA-Novosti 227
Rice, Condoleezza 38, 61, 84, 105, 151-152, 188, 205
Rice, Susan 165
Riga 338
Rîbka, Nastia (Anastasia Vaşukevici) 129-130
Rodcenkov, Grigori 69
rohingya 285

romano-catolici 217
Romanov, dinastie 19, 43-45, 48
România 61, 181, 273, 275, 337
Romney, Mitt 180
Roosevelt, Franklin D. 47, 158
Rosatom, companie 194
Roskomnadzor 283
Rosneft 101, 119-122, 124, 171, 283, 292, 297, 301, 307-309, 314, 342
Rossiia-1, canal de televiziune 217, 237, 261, 329
Rostov-pe-Don 162
Rotenberg, Arkadi 114, 117, 249
Rotenberg, Boris 114, 117, 249
Rowley, Charlie 261
Roxburgh, Angus 221-223
Rusia 88, 106, 145-146, 153, 155, 172, 183, 190, 193, 207, 220, 230, 247, 250, 269, 274, 277, 292, 294, 296, 320
ca putere economică între fostele state sovietice 296
instinctul imperial şi „străinătatea apropiată” 288-298
legăturile cu Trump 334-348
ofensiva globală a carismei 221-229
politica în 201-211
privită cu suspiciune 64
realizări şi perspective 65-75
refacerea economică în 312
relaţia cu America 334-348, 355, 362
relaţia cu China 315-324, 350
statul 349
şi ajutorul financiar acordat altor ţări 308-312
şi anii de umilire naţională 58-64

şi intervenţia în Siria 325-333
şi investiţiile străine directe 308-312
şi noul trecut oficial 41-52
şi Occidentul 349-362
şi penetrarea Europei 187-197
şi tehnologia informaţiei 220
şi viaţa la vârf 111-122
şocuri economice în 301-314
viziunea 31-40
vezi şi URSS
Russia Today (RT), post de televiziune 216, 225-228, 273, 334
Russkii Mir (Lumea Rusă) 226
RusUkrEnergo (companie) 268
Ryan, Paul 339

Saakaşvili, Miheil 150-153, 164, 211, 269
Sahalin, provincie 26
salafişti 284
Salah, Mohamed „Mo” 279
Salisbury 260-261, 275, 345
Salman, rege 282
Salmond, Alex 227
Samsung 312
Sanders, Bernie 334
Sangha Budiste Tradiţionale 218
Sankt-Petersburg (Leningrad, Petrograd) 19, 21-22, 26, 30, 46, 51, 62, 70, 72, 75, 79, 81, 84, 90, 92, 94, 101-102, 105, 114, 120, 124, 146, 257, 268, 276, 288, 309, 330, 354, 360
Muzeul Ermitaj 72
Sarkisian, Serj 295

Sarkozy, Nicolas 153, 326
Sberbank 108
Schröder, Gerhard 189-190, 218
Secin, Igor 101, 113, 119-122, 124, 130, 283, 306-307
Secretariatul Radei Supreme 166
securitate 28, 38, 51, 57-59, 63-64, 68, 81, 84, 89, 98, 102, 109, 134, 145, 148, 153, 155, 163, 165, 170, 249, 254-268, 274, 320
Seligher, Iac 217
Serbia 55, 82, 149, 169
Serdiukov, Anatoli 120
Sergheev, Igor 83
servicii secrete 23, 99-100, 254-268
vezi şi Serviciul Federal de Contrainformaţii; Serviciul Federal de Securitate (FSB)
Serviciul de Informaţii Externe 80, 102, 109, 140
Serviciul Federal de Contrainformaţii 80
vezi şi servicii secrete
Serviciul Federal de Securitate (FSB) 20, 59-60, 69, 80-81, 83-84, 89, 101, 103-104, 113, 116, 120, 124, 127, 163, 189, 210, 212, 215, 220, 241, 243-244, 254-260, 262-264, 267-268, 282, 335, 339
Centrul pentru Securitatea Informaţiilor 264
vezi şi servicii secrete
Sessions, Jeff 264
Sevastopol 145, 148-149, 154-155, 159, 165, 168, 175, 269
Seychelles 169
Shaheen, Jeanne 264
Shanghai 311
Sharon, Ariel 329

Siberia 35, 51, 129, 246, 276, 318, 321-322
Siemens (companie) 75
Sikorski, Radek 151, 160-161, 290
Siluanov, Anton 100, 164, 174, 234, 274-275, 281, 306
Simferopol 166
Simonian, Margarita 226-228
Singapore 269, 311
Siria 30, 33, 56, 60, 183, 194, 222, 262-263, 274, 284, 316, 325-333, 337, 341, 344-347, 354, 361
Sirius (iaht de lux) 112
Sittel, Maria 27
Skolkovo 75, 116, 288
Skripal, Iulia 260
Skripal, Serghei 260-261, 344-345
Skuratov, Iuri 130
Slovacia 58
Slovenia 275
Slujba bezopasnosti (publicaţia internă a FSB) 254
Snowden, Edward 183, 265-266
Sobceak, Anatoli 23, 30, 102
Sobceak, Ksenia 30
Sobianin, Serghei 248
Soci 93, 99
social media 212-213, 220, 246, 336, 351
Solidaritatea 341
Soljeniţîn, Aleksandr 41-42
Arhipelagul Gulag 255
Soljeniţîna, Natalia 218, 255
Somalia 330
Sovietul Suprem 106

Spania 275
Spartak Moscova, echipa de fotbal 107
spaţiu aerian rusesc în zona arctică 275
Spogli, Ronald 115
Stalin, Iosif Vissarionovici 21, 39, 45-49, 51, 57, 67, 97-99, 125, 147, 158, 173, 193, 255, 289-290, 317
Standard and Poor's (agenţie de rating) 172
Statele Unite ale Americii 33, 36, 55-64, 68-69, 73-74, 86, 106, 109, 126, 139, 149-150, 167, 176-178, 180, 182-183, 185-188, 204, 220, 222, 227-228, 247, 272-274, 279, 293, 305, 308, 311-312, 315-316, 318-320, 325, 328-330, 333, 337-338, 340, 342-345, 348, 350, 352-353, 359, 361
Comisia pentru Forţele Armate a Senatului 264
Comisia pentru Informaţii a Camerei Reprezentanţilor 338-339
Comisia pentru Informaţii a Senatului 264
Departamentul de Apărare 264
Senatul 339
Statoil Hydro (companie) 139
Statul Islamic (ISIS) 262-263, 284, 286, 292, 327-330, 332-333
Steele, Christopher 336
Steinmeier, Frank-Walter 150, 160-161
Stepaşin, Serghei 80-81, 83, 281
Stoianov, Ruslan 264
Stoltenberg, Jens 342-343
Stone, Oliver 28, 38, 74, 96, 228-229, 231
„străinătatea apropiată" 288-298
Sturgeon, Nicola 227
Sturgess, Dawn 261
Stuxnet, virus 332
Suedia 71

Summitul de la Helsinki (2018) 346
Summitul G8 (Irlanda de Nord, 2013) 182
Summitul G20 (Hamburg, 2017) 337, 341-342
Summitul G20 (Osaka, 2019) 361
Summitul NATO de la Bucureşti (2008) 150
Summitul NATO de la Varşovia (2016) 275
Surkov, Vladislav 87, 110, 202-206, 209, 282, *ilustraţia 7*
Suslov, Mihail 164
Swank, Hilary 279
Symantec (compania) 263

Şamalov, Nikolai 113
Şarapudinov, Saadu 263
Şcekocihi, Iuri 215
Şevardnadze, Eduard 322
Şikotan 26
Şoigu, Serghei 66, 69, 107, 163-164, 269, 274-276, 333
Şuvalov, Igor 116, 156-157

Tadjikistan 51, 272, 289, 294, 319-320
Tajuddin, Talgat 218
taliban 58-59, 293
Tallinn 58, 338
Tambov, banda 268
Tartus 328
TASS, agenţie de ştiri 27
tătari 34, 47, 153, 155, 166, 331
Tbilisi 153
Tefft, John F. 311
tehnologia informaţiei (IT) 219-220, 263, 265, 304, 350

Temirhanov, Iusup 285
terorism, teroriști 58-60, 63, 92, 94, 107, 192, 196, 208, 219, 234, 242, 257-258, 261-262, 270, 272, 284-286, 341
Tiagnibok, Oleg 161
Tillerson, Rex 341-342, 347
Timcenko, Ghennadi 114
Timoşenko, Iulia 154
Tişkov, Valeri 72
Titiev, Oiub 285
Topilin, Maxim 236
Toyota Motor Corporation 309
Transneft, companie petrolieră 171
Transparency International 117
Tratatul cu privire la forţele armate convenţionale din Europa 271
Tratatul de bună vecinătate, prietenie şi cooperare (2001) 323
Tratatul privind forţele nucleare (1988) 61
Tratatul privind forţele nucleare cu rază medie (1987) 181, 277
Tratatul privind rachetele antibalistice 341
Tripoli 86-87
Troţki, Lev 46
Trump, Donald 36
  şi alegerile prezidenţiale 274, 277
  şi relaţia cu Rusia 264, 334-348, 355, 361
  şi retragerea din Tratatul privind forţele nucleare cu rază medie 277
  şi Siria 333
  şi Ucraina 298
Trump Jr., Donald 343
Tsereteli, Zurab 47
Tunisia 326

Turcia 61, 167, 262, 263, 285, 292, 297, 330-332
Turcinov, Oleksandr 166
Turkmenistan 294, 320
Tusk, Donald 193, 340
Twitter 160, 219, 227, 283
Tyson, Mike 279

ţările baltice 51, 57-58, 141, 168, 249, 273, 276, 290, 294, 338, 344

Ucitel, Aleksei 48
Udmurtia, republică 72
Ucraina 28, 36, 42, 47, 51, 54, 60, 74, 85, 88, 109, 140, 274, 276, 289, 315, 321, 344
abuzuri şi corupţie în 157-162
comentariile chinezilor despre 316
istoria 146-149, 167
negocieri referitoare la 273
refuză sprijinul Uniunii Economice Eurasiatice 295
restricţii la exporturi 304
şi ajutorul financiar primit din partea Occidentului 301-302
şi echipamentul militar primit de la americani 343
şi invazia şi anexarea unui teritoriu al său 145-147, 159, 163-176, 184, 243, 249, 271, 302, 350, 353, 359, 361
şi refacerea integrităţii sale teritoriale 356
şi relaţiile şi tensiunile sale cu Rusia 145-149, 153-162, 188, 219, 292, 294, 298, 355
şi „Revoluţia Portocalie” 155-156, 257
şi statutul de membru NATO 149, 151, 155-156, 342
şi UE 149, 155-157

trecerea conductelor de gaze prin 346
UE *vezi* Uniunea Europeană
Uliukaev, Aleksei 120-122, 234, 307
Ungaria 55, 194-195, 197, 309, 352
Uniunea Economică Eurasiatică 106-107, 149, 157-158, 176, 187, 293-296, 319-320
Uniunea Europeană 60, 104, 106-107, 140, 145, 149-161, 164-166, 169, 171-172, 176, 184, 190-192, 194-197, 267, 294-295, 297, 302-304, 318, 325, 338, 340, 350, 352-353, 356, 359-361
Uniunea Forţelor de Dreapta 241-242
Uniunea Polono-Lituaniană 218
Uniunea Sovietică *vezi* URSS
Universitatea de Stat din Leningrad 41
Universitatea de Stat din Moscova 36, 247
Universitatea Islamică Rusă 280
11 septembrie (2001) 55, 92, 270
Ural (Munţii) 71
URSS 48, 50-54, 56-58, 60, 67, 81, 83, 98-99, 109, 111, 126, 135, 137, 148, 165, 168-169, 176, 181, 183, 187-188, 194, 209, 216, 221, 226, 243, 247, 254, 263, 271, 287, 289-292, 296, 298, 311, 313, 315, 317, 321-322, 330, 332, 349, 351-352, 359-360
Ustinov, Dmitri 164
Uzbekistan, uzbeci 59, 85, 291-294, 319-320

Vaino, Anton 100
Vandenko, Andrei 27
Vasilieva, Evghenia 120
Veduchi 280
Vekselberg, Viktor 111, 345

Venediktov, Aleksei 41, 213-214, 216
Venezuela 269, 308-309, 313, 348
Videaevo, baza navală 94
Vietnam 256, 272, 359
Villepin, Dominique 223
Vilnius 178, 338
Vitebsk 290
Vîşkovski, Konstantin 308
Vladimir cel Mare 175
Vladimir Monomah (submarin) 272
Vladivostok 321
Vlasov, Andrei, general-locotenent 48
Vneşekonombank 280, 302
Volker, Kurt 243
Volkswagen 309
Volodin, Veaceslav 26, 101, 110, 192, 209, 228
Voloşin, Aleksandr 103, 128
Vostok-2018 276
VŢIOM *vezi C*entrul pentru studierea opiniei publice din întreaga Rusie

WikiLeaks 265, 334
Wild, Vic 69
Wilhelm al II-lea, kaizer 60
Witte, Serghei 43

Xi Jinping 316, 319

YouTube 219, 247

Zaharcenko, Viktor 72
Zapad-2017 276
Zaslavskaia, Tatiana 231
Zelenski, Volodimir 356
Ziua Cekistului (20 decembrie) 256
Ziua Comemorării Victimelor Represiunii Politice (30 octombrie) 255
Ziuganov, Ghennadi 21-22, 30, 203-204, 241, 251
Zolotov, Viktor 282
zona Pacificului 276, 315
ZTE (companie) 312

1. Putin la ceremonia de învestire din mai 2012

2. Prim-ministrul Dmitri Medvedev

3. Nikolai Patruşev, secretar al Consiliului de Securitate şi adept al politicii externe intervenţioniste. Nu e omul care să zâmbească, dacă poate să se încrunte

4. Igor Secin, şeful companiei Rosneft şi omul bun la toate al lui Putin vreme de mulţi ani

5. Serghei Lavrov, ministru de Externe, care pune într-o lumină favorabilă iniţiativele externe ale lui Putin

6. Aleksei Kudrin, mult timp ministru de Finanţe, prieten al lui Putin şi ulterior un critic acceptat al politicii economice oficiale

7. Vladislav Surkov, la un moment dat manipulator al sistemului politic multipartinic în beneficiul lui Putin. Acum, trimisul său în estul Ucrainei

8. Viktor Ianukovici, preşedintele Ucrainei până în 2014, care şi-a sporit vizibil averea folosindu-se de funcţia sa

9. Evgheni Primakov, pretendent la funcţia de preşedinte al Rusiei care s-a retras din cursa pentru alegerile din 2000 şi unul dintre primii promotori ai „multipolarităţii” în politica internaţională

10. Mihail Kasianov, cel dintâi prim-ministru al lui Putin şi ulterior unul dintre cei mai duri critici ai săi

11. Boris Nemţov, adversar politic neînduplecat al lui Putin până când a fost asasinat în 2015

12. Aleksei Navalnîi, principalul critic actual al administraţiei Putin

МЫ УСТАЛИ

ОТ
ЖУЛИКОВ
И
ВОРОВ

12 ИЮНЯ МАРШ МИЛЛИОНОВ
ЗА ЧЕСТНУЮ ВЛАСТЬ!

http://politvestnik.com

13. Poster de la protestul „marşul milioanelor”, Moscova, iunie 2012: „Suntem sătui de ticăloşi şi de hoţi”

14. Păpuşă gigantică a opoziţiei înfăţişându-l pe Putin ca fotbalist al Partidului Ticăloşilor şi Hoţilor – expresie folosită de Nemţov pentru Putin şi anturajul lui

15. Navalnîi pe scenă la un miting de seară în campania sa pentru primăria Moscovei, august 2012

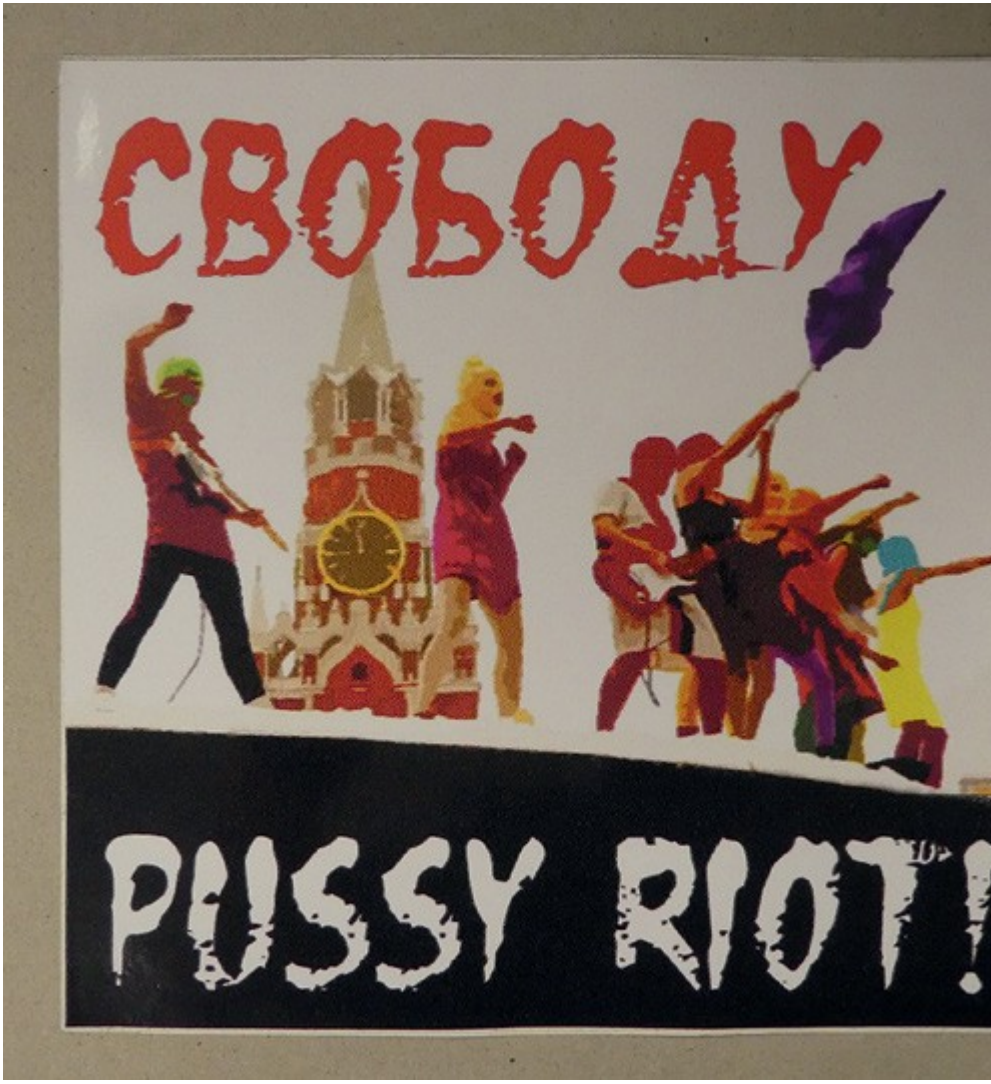

16. Poster în care se cere eliberarea membrelor formaţiei Pussy Riot, 2012. Acestea au fost eliberate un an mai

târziu, cu puţin timp înainte de debutul Olimpiadei de la Soci